

**การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ
ทรัพยากรธรรมชาติและการแก้ไขปัญหาความยากจนของ
ประชากรในบริเวณพื้นที่โดยรอบวนอุทยานเขาหลวง
จังหวัดนครสวรรค์ และจังหวัดอุทัยธานี**

จันทนา อินทปัญญา
รวิวรรณ เทนอิสสระ
ณัฐชัย นุชชม

คำนำ

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและ การแก้ไขปัญหาความยากจนของประชากรในบริเวณพื้นที่โดยรอบวนอุทยานเขาหลวง จังหวัด นครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานี เป็นโครงการวิจัยที่ได้รับการจัดสรรงบประมาณ ประจำปี งบประมาณ พ.ศ. 2551 และ 2552 มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิเคราะห์สภาพปัญหาและสาเหตุ ด้านการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติของวนอุทยานเขาหลวงและปัญหาชุมชนในพื้นที่ โดยรอบวนอุทยาน และพัฒนารูปแบบการแก้ไขปัญหาด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน เพื่อเสนอแนวทางและมาตรการในการดำเนินงานสำหรับวนอุทยานเขาหลวงและชุมชนในการ แก้ไขปัญหาที่เกี่ยวข้อง

โครงการวิจัยนี้ เริ่มมาจากแนวคิดที่ว่า ทำอย่างไรปัญหาทรัพยากรธรรมชาติของวน อุทยานเขาหลวงที่ปรากฏอยู่จึงจะได้รับการแก้ไขที่สาเหตุ และชาวบ้านที่ต้องพึ่งพิงทรัพยากร จากเขาหลวงจะยังคงใช้ทรัพยากรจากเขาหลวงต่อไปได้ โดยที่ทุกคนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ เพื่อให้การใช้ประโยชน์เป็นไปอย่างยั่งยืน หน่วยงานและองค์กรที่เกี่ยวข้องจะสามารถส่งเสริม สนับสนุนให้ชาวบ้านซึ่งมีวิถีชีวิตที่ต้องพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติจากเขาหลวงได้มีการใช้ ประโยชน์ทรัพยากรอย่างยั่งยืนได้อย่างไร ซึ่งคณะผู้วิจัยเห็นว่า กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการ แบบมีส่วนร่วมจากชาวบ้านและทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องจะสามารถให้คำตอบได้ ในการดำเนิน โครงการจึงจำเป็นต้องมีการประสานงานและขอความร่วมมือจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งจากชาวบ้านในพื้นที่โดยรอบวนอุทยานเขาหลวงซึ่ง ครอบคลุม 35 หมู่บ้าน ใน 9 ตำบล 5 อำเภอ ของจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานี เพื่อให้ ความสนับสนุนโครงการ ร่วมเก็บรวบรวมข้อมูล และร่วมกิจกรรมการวิจัยเพื่อแก้ปัญหาด้านการ ใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติจากวนอุทยานเขาหลวงและปัญหาชุมชนในพื้นที่

ความสำเร็จของการดำเนินโครงการจึงมาจากการที่โครงการได้รับความร่วมมือเป็น อย่างดียิ่งจากหน่วยงาน องค์กร และชุมชนโดยรอบวนอุทยานเขาหลวงทั้ง 35 หมู่บ้าน ดังกล่าว คณะผู้วิจัยขอขอบคุณทุกท่านที่มีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยของโครงการ และขอขอบคุณ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ และสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ ที่ได้ดำเนินการใน ส่วนของการสนับสนุนงบประมาณ ให้โครงการดำเนินงานได้สำเร็จตามวัตถุประสงค์ คณะผู้วิจัย หวังว่า ผลที่ได้รับจากงานวิจัยนี้จักเป็นประโยชน์แก่ผู้ที่เกี่ยวข้องตามสมควร

จันทนา อินทปัญญา

รวีวรรณ เทนอิสสระ

ณัฐรัชย์ นุชชม

เมษายน 2553

บทคัดย่อ

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติและการแก้ไขปัญหาความยากจน ของประชากรในบริเวณพื้นที่โดยรอบวนอุทยานเขาหลวง จังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานี

.....

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและการแก้ไขปัญหาความยากจนของประชากรในบริเวณพื้นที่โดยรอบวนอุทยานเขาหลวง จังหวัดนครสวรรค์ และจังหวัดอุทัยธานี มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิเคราะห์สภาพปัญหาและสาเหตุด้านการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติของวนอุทยานเขาหลวงและปัญหาชุมชนในพื้นที่โดยรอบวนอุทยาน และพัฒนารูปแบบการแก้ไขปัญหาด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน เพื่อเสนอแนวทางและมาตรการในการดำเนินงานสำหรับวนอุทยานเขาหลวงและชุมชนในการแก้ไขปัญหาที่เกี่ยวข้อง ขอบเขตพื้นที่การศึกษาคือพื้นที่วนอุทยานเขาหลวงและพื้นที่ชุมชนโดยรอบวนอุทยานซึ่งครอบคลุมพื้นที่ 35 หมู่บ้าน ใน 9 ตำบล 5 อำเภอ ของจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานี มีระยะเวลาดำเนินงาน 2 ปี ในปีงบประมาณ พ.ศ. 2551-2552

ประชากรเป้าหมาย ประกอบด้วยราษฎรในพื้นที่โครงการทั้ง 35 หมู่บ้าน รวมทั้งผู้นำชุมชน ข้าราชการ และเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่โครงการ นักเรียนและครูในโรงเรียนที่ตั้งอยู่ในพื้นที่โครงการและที่อยู่ใกล้เคียง วิธีการที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูล ได้แก่ การประเมินสภาพในชนบทอย่างรวดเร็ว และการวิเคราะห์ชุมชนแบบมีส่วนร่วม วิธีการ/เทคนิคที่ใช้ประกอบด้วย การสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง การประชุมกลุ่ม การประชุมปรึกษาหารือ การสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม และการสำรวจภาคสนาม ส่วนวิธีการดำเนินการวิจัยเพื่อนำไปสู่การแก้ไขปัญหาของวนอุทยานและปัญหาความยากจนของราษฎร ได้ใช้กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนโดยการสร้างเครือข่ายและจัดกิจกรรมต่างๆ เพื่อนำไปสู่ความร่วมมือในการแก้ปัญหาของวนอุทยานและชุมชนต่อไป การสร้างเครือข่ายและการจัดกิจกรรมต่างๆ ดังกล่าวประกอบด้วย (1) เครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่าในพื้นที่วนอุทยานเขาหลวง (2) เครือข่ายป่าชุมชน (3) เครือข่ายปราชญ์พื้นบ้านด้านสมุนไพร (4) เครือข่ายเยาวชนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (5) เครือข่าย

ราษฎรอาสาสมัครนำเที่ยวป่าศึกษาธรรมชาติวนอุทยานเขาหลวง และ (6) การพัฒนาความเป็นอยู่และการแก้ไขปัญหาความยากจนชุมชนหุบไม้ไฮ

ผลการดำเนินกิจกรรมสำหรับเครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่า พบว่า ทุกหมู่บ้านและทุกตำบลในพื้นที่เป้าหมายของโครงการสามารถจัดตั้งเครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่าในพื้นที่วนอุทยานเขาหลวงได้สำเร็จ มีการจัดตั้งองค์กรและกำหนดรูปแบบการบริหารงานทั้งในระดับหมู่บ้านและระดับตำบล มีการกำหนดพื้นที่เป้าหมายที่รับผิดชอบในการปฏิบัติงาน กำหนดวิธีการประสานความร่วมมือการปฏิบัติงานกรณีเกิดไฟป่า วิธีการป้องกันไฟป่า เช่น การทำแนวกันไฟ การลาดตระเวน การสื่อสารและประชาสัมพันธ์ในรูปแบบต่างๆ รวมทั้งปฏิบัติการมวลชนสัมพันธ์เชิงลึก อย่างไรก็ตาม ยังมีเพียงบางเครือข่ายที่ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นตามแผนปฏิบัติที่เสนอ บางเครือข่ายได้รับการสนับสนุนบางส่วน และบางเครือข่ายไม่ได้รับการสนับสนุนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

ในการส่งเสริมให้ปลูกป่าชุมชน มีพื้นที่ที่ได้ส่งเสริมและพัฒนาให้เป็นป่าชุมชน จำนวน 3 แปลง อยู่ในพื้นที่ตำบลบางประมุง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ จำนวน 2 แปลง และในพื้นที่ตำบลหนองยาว อำเภอลาดยาว จังหวัดนครสวรรค์ จำนวน 1 แปลง ได้มีกิจกรรมการปลูกป่าในพื้นที่ป่าชุมชนหลายครั้ง ปัจจุบันยังไม่มีการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน และยังไม่มีการจัดทำกติกาการใช้ประโยชน์ที่เป็นรูปธรรม เนื่องจากป่ายังไม่มี ความอุดมสมบูรณ์มากพอที่จะเข้าไปใช้ประโยชน์ อย่างไรก็ตาม มีการปรับแนวคิดในการเพิ่มมูลค่าให้กับป่าชุมชน เช่น การทำป่าชุมชนให้เป็นป่าสมุนไพร และแนวคิดที่จะให้ป่าชุมชนเป็นแหล่งอาหาร

สำหรับเครือข่ายปราชญ์พื้นบ้านด้านสมุนไพร มีสมาชิกที่มีอาชีพเกี่ยวข้องกับการใช้สมุนไพรเพื่อการรักษาโรคและใช้ประโยชน์ด้านอื่นๆ สมาชิกเครือข่ายได้ตระหนักถึงปัญหาการลดน้อยลงของสมุนไพร จึงประสงค์ที่จะอนุรักษ์สมุนไพรไว้ให้ดำรงอยู่ในป่า และได้เสนอแนะให้สมาชิกหยุดใช้สมุนไพรในป่าไว้ก่อน โดยเสนอให้ใช้สมุนไพรที่อาจมีสรรพคุณทดแทนกันได้และสามารถปลูกไว้ใช้เองได้ พร้อมทั้งช่วยกันดูแล อนุรักษ์สมุนไพรในป่า ซึ่งโครงการวิจัยได้ให้การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการเพาะขยายพันธุ์สมุนไพรและไม่หายากอื่นๆ เพื่อนำกลับคืนสู่ป่าด้วย

การสร้างเครือข่ายเยาวชนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมก็เพื่อปลูกฝังจิตสำนึกที่ดีและพร้อมที่จะเป็นแนวร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้กับวนอุทยานเขาหลวงต่อไป ผลของการฝึกอบรม พบว่า นักเรียนที่เข้าร่วมกิจกรรมและคณะครูผู้ควบคุม ต่างมีความตื่นตัวสูง มีความสนใจในกระบวนการค่ายศึกษาธรรมชาติซึ่งเป็นประสบการณ์ใหม่ที่ส่วนใหญ่ไม่เคยเรียนรู้มาก่อน และเห็นว่าสามารถนำไปปรับใช้ในโรงเรียนได้

การจัดฝึกอบรมราษฎรเพื่อส่งเสริมความรู้และศักยภาพในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศได้ดำเนินการในสองพื้นที่ ได้แก่ แหล่งท่องเที่ยววน้ำตกหินดาด ตำบลวังม้า อำเภอลาดยาว

จังหวัดนครสวรรค์ และแหล่งท่องเที่ยวหุบเขาเค็ม ตำบลบางประมุง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ พบว่า แกนนำชาวบ้านส่วนใหญ่ในชุมชนบริเวณแหล่งท่องเที่ยวหน้าตกหินลาด ตำบลวังม้า ยังไม่มีความพร้อมที่จะจัดตั้งกลุ่มแกนนำชุมชนเพื่อขับเคลื่อนงานด้านท่องเที่ยวต่อไป ส่วนแกนนำชาวบ้านในชุมชนบริเวณแหล่งท่องเที่ยวหุบเขาเค็ม ตำบลบางประมุง มีความกระตือรือร้น และได้ดำเนินงานสานต่อเกี่ยวกับกิจกรรมการท่องเที่ยว รวมทั้งการก่อสร้างศูนย์ท่องเที่ยวโดยชุมชน เพื่อใช้จัดกิจกรรมของเครือข่ายต่อไปด้วย

การดำเนินงานพัฒนาความเป็นอยู่และแก้ไขปัญหาความยากจนให้กับชุมชนหุบไม้ไผ่ ประกอบด้วย 5 กิจกรรม คือ กิจกรรมการลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือน กิจกรรมการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภคสำหรับครัวเรือน กิจกรรมการส่งเสริมอาชีพ กิจกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อม และกิจกรรมการส่งเสริมคุณภาพชีวิต ผลของการดำเนินกิจกรรม อาจกล่าวว่ายังอยู่ในระยะเริ่มต้นของการพัฒนาความเป็นอยู่และแก้ไขปัญหาความยากจน กิจกรรมที่ดำเนินการได้สำเร็จเป็นรูปธรรม ส่วนใหญ่จะเป็นการแก้ปัญหาที่ชาวบ้านเห็นความจำเป็นเร่งด่วน เช่น การพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อใช้ในครัวเรือนโดยใช้บ่อวาง การสร้างแหล่งอาหารให้ชุมชน (การเลี้ยงปลาในสระ) การสร้างห้องน้ำสำหรับครัวเรือนที่ยังไม่มี เป็นต้น ส่วนกิจกรรมอื่นๆ เช่น การส่งเสริมให้ชาวบ้านเกิดการรวมกลุ่มเพื่อประกอบอาชีพ พบว่า ชาวบ้านให้ความสนใจน้อย ไม่มีเวลาให้เท่าที่ควรสำหรับการทำความเข้าใจการดำเนินงานในกระบวนการกลุ่ม เนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่มีฐานะยากจน ต้องออกไปรับจ้างนอกชุมชน การจัดกิจกรรมของโครงการต้องทำในช่วงเย็นถึงค่ำ ซึ่งชาวบ้านต้องทำภารกิจสำหรับครอบครัว รวมทั้งยังมีปัญหาความขัดแย้งภายในชุมชนด้วย

ผลของโครงการวิจัยในภาพรวม สะท้อนให้เห็นความสำเร็จในการดำเนินการแก้ไขปัญหาของวนอุทยานและของชุมชนได้ในระดับหนึ่ง ปัจจัยความสำเร็จที่สำคัญ คือ คุณสมบัติของผู้นำเครือข่าย คุณสมบัติของสมาชิกเครือข่าย ความเข้มแข็งของชุมชนและความพร้อมในการรวมกลุ่มเป็นเครือข่าย ความพร้อมด้านงบประมาณ และการสนับสนุนจากหน่วยงาน และระยะเวลาในการดำเนินโครงการวิจัยและขอบเขตพื้นที่ปฏิบัติการ

ข้อเสนอแนะแนวทางและมาตรการสำหรับการดำเนินงานแก้ไขปัญหา ประกอบด้วย วนอุทยานเขาหลวง สำนักบริหารพื้นที่อนุรักษ์ที่ 12 (นครสวรรค์) ควรส่งเสริม สนับสนุนการปฏิบัติของเครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่าที่โครงการวิจัยได้สร้างขึ้น เพื่อให้เป็นแนวร่วมในการป้องกันและดับไฟป่าให้กับหน่วยงาน พร้อมทั้งจัดประชุมปรึกษาหารือเพื่อหาทางออกในการแก้ปัญหาเรื่องการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติของวนอุทยานเขาหลวงผ่านทางเครือข่ายต่างๆ ที่มีอยู่แล้ว และควรดำเนินงานสานต่อกิจกรรมของโครงการวิจัย โดยเฉพาะในเรื่องการขยายพันธุ์พืชสมุนไพร ไม้หายากและไม่ประจำถิ่นที่อยู่ในภาวะถูกคุกคาม และการนำพันธุ์ไม้ที่ได้ขยายพันธุ์แล้วคืนกลับสู่ป่าวนอุทยานเขาหลวงต่อไป รวมทั้งหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

ควรสนับสนุนให้เครือข่ายต่างๆ ที่โครงการวิจัยได้ริเริ่มขึ้น สามารถดำเนินกิจกรรมต่อไปได้อย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้เนื่องจากเครือข่ายต่างๆ ที่ตั้งขึ้นยังอยู่ในระยะเริ่มต้น และแกนนำเครือข่ายอาจยังไม่เข้มแข็งพอที่จะดำเนินการสานต่อไปได้โดยลำพัง หรือหากได้ก็อาจจะก้าวหน้าไปได้ช้ามาก ความสนับสนุนทั้งในเชิงวิชาการและวิธีการดำเนินการจากภาคส่วนต่างๆ จึงนับว่าจำเป็นมาก

การดำเนินงานด้านการพัฒนาความเป็นอยู่และการแก้ไขปัญหาความยากจนของชุมชนเป็นงานที่ต้องอาศัยระยะเวลา ซึ่งมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับสภาพพื้นฐานของชุมชน ในการดำเนินการแก้ไขปัญหา ควรต้องให้ระยะเวลาช่วงเริ่มต้นที่มากพอในการทำความเข้าใจชุมชน สร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน ให้ความรู้และสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ รวมทั้งสร้างความสามัคคีภายในกลุ่มเพื่อให้สามารถดำเนินการด้วยกระบวนการกลุ่มได้ นอกจากนั้น หน่วยงานที่เข้ามาช่วยดำเนินการควรต้องริบประสานงานหน่วยงานที่มีหน้าที่รับผิดชอบโดยตรงในแต่ละด้าน ตั้งแต่ในระยะเริ่มต้น เพื่อเร่งดำเนินการให้ความช่วยเหลือชาวบ้านให้สามารถประกอบอาชีพและหารายได้ที่มีมั่นคงกว่าเดิมเลี้ยงครอบครัวต่อไปได้

สารบัญ

	หน้า
คำนำ	(1)
บทคัดย่อ	(3)
สารบัญตาราง	(9)
สารบัญรูป	(10)
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 ความสำคัญและที่มาของปัญหาที่ทำการวิจัย	1
1.2 คำถามการวิจัย	3
1.3 วัตถุประสงค์ของการวิจัย	4
1.4 ขอบเขตการวิจัย	4
1.5 กรอบแนวความคิดในการวิจัย	9
1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	10
1.7 หน่วยงานที่นำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์	10
บทที่ 2 การทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง	11
2.1 การมีส่วนร่วมของประชาชน	11
2.2 การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติและแก้ไขปัญหาความยากจน	20
2.3 ภูมิปัญญาชาวบ้าน	33
2.4 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	39
บทที่ 3 ระเบียบวิธีการวิจัย	43
3.1 ประชากรเป้าหมาย	43
3.2 วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล	43
3.3 วิธีการดำเนินการวิจัยและกิจกรรม	44
3.4 วิธีการวิเคราะห์ข้อมูล	57

	หน้า
บทที่ 4	วนอุทยานเขาหลวง: ความสำคัญ สภาพปัญหา และสาเหตุ 59
4.1	ทรัพยากรธรรมชาติของวนอุทยานเขาหลวง 59
4.2	ความสำคัญในการเป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร 65
4.3	ความสำคัญทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ 67
4.4	สภาพปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติของวนอุทยานเขาหลวง 69
4.5	สาเหตุสำคัญของปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติของวนอุทยานเขาหลวง 73
บทที่ 5	สภาพชุมชนในพื้นที่โดยรอบวนอุทยานเขาหลวง 77
5.1	สภาพปัจจุบันเกี่ยวกับชุมชนในพื้นที่โดยรอบวนอุทยานเขาหลวง 77
5.2	สรุปสภาพปัญหาเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติในวนอุทยานเขาหลวง
	สาเหตุของปัญหาและผลกระทบต่อวิถีชีวิตของประชาชน 201
บทที่ 6	การแก้ไขปัญหาโดยกระบวนการมีส่วนร่วม 209
6.1	การสร้างเครือข่ายและกิจกรรมการมีส่วนร่วมของประชาชน 210
6.2	การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาความเป็นอยู่และการแก้ไขปัญหาความยากจนของชุมชนหุบไม้ไผ่ 299
บทที่ 7	สรุปและข้อเสนอแนะ 327
7.1	สรุป 327
7.2	ข้อเสนอแนะแนวทางและมาตรการสำหรับสำหรับการดำเนินงานแก้ไขปัญหา 343
	เอกสารอ้างอิง 345
	คณะผู้วิจัย 349

สารบัญตาราง

		หน้า
ตารางที่ 1.1	ชุมชนเป้าหมายซึ่งอยู่ติดต่อหรือใกล้เคียงพื้นที่วนอุทยาน เขาหลวง	6
ตารางที่ 1.2	รายชื่อโรงเรียนที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ใกล้เคียงวนอุทยาน	8
ตารางที่ 2.1	ระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนและขั้นตอนการมีส่วนร่วม	18
ตารางที่ 3.1	รายชื่อนักวิจัยชาวบ้านที่ร่วมโครงการ	45
ตารางที่ 3.2	วัตถุประสงค์ของโครงการ วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลและ วิธีการวิเคราะห์ข้อมูล	57
ตารางที่ 4.1	งบประมาณและบุคลากรที่ปฏิบัติงาน วนอุทยานเขาหลวง สังกัดสำนักบริหารพื้นที่อนุรักษ์ที่ 12 (นครสวรรค์) กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่าและพันธุ์พืช	76
ตารางที่ 5.1	สรุปสภาพปัญหาของชุมชนในพื้นที่โดยรอบวนอุทยาน เขาหลวง	205
ตารางที่ 6.1	ผลสรุปการจัดทำแนวกันไฟของแต่ละพื้นที่	223
ตารางที่ 6.2	สรุปผลการปฏิบัติงานป้องกันและดับไฟป่าของเครือข่าย	239
ตารางที่ 6.3	พื้นที่เป้าหมายที่ได้รับการส่งเสริมให้ดำเนินการจัดตั้งป่าชุมชน	244
ตารางที่ 6.4	ตัวอย่างพืชสมุนไพรสำคัญที่นำมาใช้ประโยชน์ (เรียงลำดับการเก็บและการใช้ประโยชน์จากมากที่สุด)	272

สารบัญรูป

	หน้า
รูปที่ 1.1	วนอุทยานเขาหลวงและหมู่บ้านเป้าหมาย 5
รูปที่ 1.2	กรอบแนวความคิดของโครงการวิจัย 9
รูปที่ 2.1	ปรัชญาของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม 15
รูปที่ 4.1	สภาพป่าเบญจพรรณในวนอุทยานเขาหลวง 60
รูปที่ 4.2	สภาพป่าเต็งรังในวนอุทยานเขาหลวง 61
รูปที่ 4.3	สภาพป่าดงดิบแล้งในวนอุทยานเขาหลวง 62
รูปที่ 4.4	สภาพป่าเขาหินปูนในวนอุทยานเขาหลวง 63
รูปที่ 4.5	ยอดเขาเขียวและสภาพพื้นที่วนอุทยานเขาหลวงฝั่งตะวันตก บริเวณเขตติดต่อหมู่ 16 บ้านไร่ใหญ่ ต.วังม้า อ.ลาดยาว จ.นครสวรรค์ 65
รูปที่ 4.6	ลำห้วยโกรกชำ ฝั่งตะวันออกของวนอุทยานเขาหลวง เขตติดต่อหมู่ 3 บ้านหนองตายาย ต.บางประมุง อ.โกรกพระ จ.นครสวรรค์ 66
รูปที่ 4.7	ลำห้วยหินดาด ฝั่งตะวันตกของวนอุทยานเขาหลวง เขตติดต่อ หมู่ 16 บ้านไร่ใหญ่ ต.วังม้า อ.ลาดยาว จ.นครสวรรค์ 67
รูปที่ 4.8	หลวงพ่ोज้อย จันทสุวรรณ์ 68
รูปที่ 5.1	แผนที่ชุมชนบ้านศรีอุทุมพร หมู่ 9 ตำบลหนองกรด อำเภอ เมือง จังหวัดนครสวรรค์ 79
รูปที่ 5.2	แผนที่ชุมชนบ้านวังเลา-หินก้อน หมู่ 14 ตำบลหนองกรด อำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์ 82
รูปที่ 5.3	แผนที่ชุมชนบ้านผาแดง หมู่ 15 ตำบลหนองกรด อำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์ 86
รูปที่ 5.4	แผนที่ชุมชนบ้านหนองเขนง หมู่ 16 ตำบลหนองกรด อำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์ 89

		หน้า
รูปที่ 5.5	แผนที่ชุมชนบ้านดงหนองหลวง หมู่ 2 ตำบลหนองยาว อำเภอลาดยาว จังหวัดนครสวรรค์	94
รูปที่ 5.6	แผนที่ชุมชนบ้านวังยี่มแย้ม หมู่ 5 ตำบลหนองยาว อำเภอลาดยาว จังหวัดนครสวรรค์	96
รูปที่ 5.7	แผนที่ชุมชนบ้านวังดินตาด หมู่ 6 ตำบลวังม้า อำเภอลาดยาว จังหวัดนครสวรรค์	99
รูปที่ 5.8	แผนที่ชุมชนบ้านกระทุ่มลาย หมู่ 11 ตำบลวังม้า อำเภอลาดยาว จังหวัดนครสวรรค์	103
รูปที่ 5.9	แผนที่ชุมชนบ้านน้ำลิม หมู่ 15 ตำบลวังม้า อำเภอลาดยาว จังหวัดนครสวรรค์	105
รูปที่ 5.10	แผนที่ชุมชนบ้านไร่ใหญ่ หมู่ 16 ตำบลวังม้า อำเภอลาดยาว จังหวัดนครสวรรค์	109
รูปที่ 5.11	แผนที่ชุมชนบ้านหนองโสน หมู่ 1 ตำบลศาลาแดง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์	112
รูปที่ 5.12	แผนที่ชุมชนบ้านทุ่งรกฟ้า หมู่ 2 ตำบลศาลาแดง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์	115
รูปที่ 5.13	แผนที่ชุมชนบ้านหนองกลางโนน หมู่ 3 ตำบลศาลาแดง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์	118
รูปที่ 5.14	แผนที่ชุมชนบ้านเนินศาลา(โป่งระตะ) หมู่ 4 ตำบลเนินศาลา อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์	121
รูปที่ 5.15	แผนที่ชุมชนบ้านท่ารวก หมู่ 5 ตำบลเนินศาลา อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์	123
รูปที่ 5.16	แผนที่ชุมชนบ้านคลองม่วง-เนินไร่ หมู่ 6 ตำบลเนินศาลา อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์	130
รูปที่ 5.17	แผนที่ชุมชนบ้านเขาถ้ำพระ หมู่ 8 ตำบลเนินศาลา อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์	133

		หน้า
รูปที่ 5.18	แผนที่ชุมชนบ้านนากลาง หมู่ 1 ตำบลนากลาง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์	138
รูปที่ 5.19	แผนที่ชุมชนบ้านในซึ้ง หมู่ 2 ตำบลนากลาง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์	142
รูปที่ 5.20	แผนที่ชุมชนบ้านหนองปลาตัว หมู่ 3 ตำบลนากลาง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์	144
รูปที่ 5.21	แผนที่ชุมชนบ้านถ้ำผาสวรรค์ หมู่ 7 ตำบลนากลาง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์	148
รูปที่ 5.22	แผนที่ชุมชนบ้านหนองจอก หมู่ 8 ตำบลนากลาง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์	153
รูปที่ 5.23	แผนที่ชุมชนบ้านหนองตายาย หมู่ 3 ตำบลบางประมุง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์	156
รูปที่ 5.24	แผนที่ชุมชนบ้านหนองซ่องรวก หมู่ 7 ตำบลบางประมุง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์	159
รูปที่ 5.25	แผนที่ชุมชนบ้านหนองโพธิ์ หมู่ 8 ตำบลบางประมุง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์	162
รูปที่ 5.26	แผนที่ชุมชนบ้านเขาน้อย หมู่ 1 ตำบลโคกหม้อ อำเภอทัพทัน จังหวัดอุทัยธานี	167
รูปที่ 5.27	แผนที่ชุมชนบ้านโคกหม้อ หมู่ 2 ตำบลโคกหม้อ อำเภอทัพทัน จังหวัดอุทัยธานี	171
รูปที่ 5.28	แผนที่ชุมชนบ้านโคกหม้อ หมู่ 3 ตำบลโคกหม้อ อำเภอทัพทัน จังหวัดอุทัยธานี	175
รูปที่ 5.29	แผนที่ชุมชนบ้านเขาลูกช้าง หมู่ 4 ตำบลโคกหม้อ อำเภอทัพทัน จังหวัดอุทัยธานี	180
รูปที่ 5.30	แผนที่ชุมชนบ้านหินกอง หมู่ 5 ตำบลโคกหม้อ อำเภอทัพทัน จังหวัดอุทัยธานี	183

	หน้า
รูปที่ 5.31	แผนที่ชุมชนบ้านดงสำราญ หมู่ 3 ตำบลหนองหลวง อำเภอสว่างอารมณ์ จังหวัดอุทัยธานี 186
รูปที่ 5.32	แผนที่ชุมชนบ้านไร่ใหญ่ หมู่ 6 ตำบลหนองหลวง อำเภอสว่างอารมณ์ จังหวัดอุทัยธานี 189
รูปที่ 5.33	แผนที่ชุมชนบ้านหนองแวน หมู่ 7 ตำบลหนองหลวง อำเภอสว่างอารมณ์ จังหวัดอุทัยธานี 192
รูปที่ 5.34	แผนที่ชุมชนบ้านเขาดาวเรือง หมู่ 8 ตำบลหนองหลวง อำเภอสว่างอารมณ์ จังหวัดอุทัยธานี 195
รูปที่ 5.35	แผนที่ชุมชนบ้านสระนารายณ์-หนองโพธิ์ หมู่ 9 ตำบลหนองหลวง อำเภอสว่างอารมณ์ จังหวัดอุทัยธานี 198
รูปที่ 6.1	แผนปฏิบัติการป้องกันและดับไฟป่า 216
รูปที่ 6.2	แผนที่ตำแหน่งป่าชุมชน 245
รูปที่ 6.3	ต้นพันธุ์สับเลื้อยที่ขยายพันธุ์ด้วยวิธีการต่างๆ 278
รูปที่ 6.4	ต้นพันธุ์กลิ้งกลางดงที่ขยายพันธุ์ด้วยวิธีการตัดชำกิ่งแบบง่าย และการเพาะเลี้ยงเนื้อเยื่อส่วนข้อ 279
รูปที่ 6.5	ต้นอ่อนดองดึงที่งอกจากตาเหง้า และนำไปใช้ในการ เลี้ยงเนื้อเยื่อ 279
รูปที่ 6.6	ต้นพันธุ์หนอนตายหยากที่ขยายพันธุ์ด้วยวิธีการตัดชำกิ่ง แบบง่าย และการเพาะเลี้ยงเนื้อเยื่อส่วนข้อ 280
รูปที่ 6.7	ต้นอ่อนกล้วยไม้ช้างกระซึ่งเจริญมาจากเมล็ดที่เพาะบนอาหาร 281
รูปที่ 6.8	ศูนย์การท่องเที่ยวโดยชุมชนหุบเขาคิม 295
รูปที่ 6.9	การใช้ประโยชน์ศูนย์การท่องเที่ยวหุบเขาคิมจัดกิจกรรม 296
รูปที่ 6.10	แผนที่ชุมชนบ้านหุบไม้ไฮ หมู่ 2 ตำบลโคกหม้อ อำเภอทัพทัน จังหวัดอุทัยธานี 300

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความสำคัญและที่มาของปัญหาที่ทำการวิจัย

วนอุทยานเขาหลวง จัดตั้งเมื่อปี พ.ศ. 2539 มีเนื้อที่ 59,375 ไร่ ในเขตรอยต่อของ จังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานี พื้นที่วนอุทยานเขาหลวงปรากฏในแผนที่สภาพภูมิประเทศของกรมแผนที่ทหาร มาตราส่วน 1:50,000 ลำดับชุด (Series) ที่ L 7017 ระวัง (Sheet) ที่ 4940 II อยู่ระหว่างเส้นแวง (Longitude) ที่ 59 องศา 7 ลิปดา ถึง 60 องศา 3 ลิปดาตะวันออก ครอบคลุมพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติป่าเขาหลวง จังหวัดนครสวรรค์ และป่าสงวนแห่งชาติป่าเขาหลวง แปลงสอง จังหวัดอุทัยธานี โดยอยู่ในเขตการปกครองของจังหวัด นครสวรรค์ ในท้องที่ตำบลวังม้า และตำบลหนองยาว ของอำเภอลาดยาว ตำบลหนองกรด ของอำเภอเมืองนครสวรรค์ ตำบลบางประมุง ตำบลนากลาง ตำบลศาลาแดง และตำบลเนิน ศาลา ของอำเภอโกรกพระ และในเขตการปกครองของจังหวัดอุทัยธานี ในท้องที่ตำบลหนอง หลวง ของอำเภอสว่างอารมณ์ และตำบลโคกหม้อ ของอำเภอทัพทัน วนอุทยานเขาหลวง มีที่ ทำการตั้งอยู่ที่หมู่ 15 บ้านผาแดง ตำบลหนองกรด อำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์

สภาพพื้นที่ของวนอุทยานเขาหลวง มีลักษณะเป็นเทือกเขาสูงชัน มีรูปสัณฐานเรียวยาว ในแนวเหนือ-ใต้ ตั้งอยู่โดดเดี่ยวกลางพื้นที่ราบซึ่งเป็นพื้นที่เกษตรกรรมอยู่โดยรอบแนวเขต พื้นที่ วนอุทยานเขาหลวงอยู่ห่างจากตัวเมืองจังหวัดนครสวรรค์ 29 กิโลเมตร มีแนวเขต โดยรอบพื้นที่ ระยะทาง 90 กิโลเมตร มียอดเขาสูงสุดคือยอดเขาหลวง สูง 772 เมตร จาก ระดับน้ำทะเลปานกลาง อยู่บริเวณตอนเหนือของพื้นที่ และยอดเขาเขียวซึ่งสูง 762 เมตร จาก ระดับน้ำทะเลปานกลาง อยู่ถัดจากยอดเขาหลวงไปทางทิศใต้ระยะทางประมาณ 5 กิโลเมตร จึงนับเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารที่สำคัญไหลหล่อเลี้ยงชุมชนโดยรอบพื้นที่ แหล่งน้ำที่สำคัญมี 2 ลำห้วย ได้แก่ ห้วยหินลาด มีต้นน้ำลำธารมาจากยอดเขาหลวงและยอดเขาเขียว ไหลลง ทางด้านทิศตะวันตกของพื้นที่ผ่านพื้นที่เกษตรกรรมของราษฎรเขตตำบลวังม้า อำเภอลาดยาว จังหวัดนครสวรรค์ และเขตตำบลโคกหม้อ อำเภอทัพทัน จังหวัดอุทัยธานี แล้วไหลลงสู่คลอง วังม้า และไหลลงแม่น้ำสะแกกรังในเขตจังหวัดอุทัยธานีในที่สุด ส่วนอีกสายหนึ่ง ได้แก่ ห้วยโกรกอีซ่า มีต้นน้ำลำธารมาจากยอดเขาหลวง และยอดเขาเขียวเช่นเดียวกัน แต่การไหล

ของน้ำไหลลงทางด้านทิศตะวันออกของพื้นที่ ผ่านพื้นที่เกษตรกรรมของราษฎรเขตตำบลบางปรุ่ม อำเภอกอพระ จังหวัดนครสวรรค์ ไหลลงสู่คลองบางปรุ่มแล้วไหลลงแม่น้ำเจ้าพระยาในเขตอำเภอกอพระในที่สุด ลักษณะกายภาพของน้ำในลำห้วยทุกสายมีความใสสะอาด มีตะกอนในลำห้วยลำน้อย ไม่มีของเสียและสิ่งเป็นพิษในน้ำ นอกจากนี้ยังพบแหล่งน้ำซับหลายแห่งที่สำคัญ ได้แก่ บ่อน้ำซับที่ชาวบ้านเรียกกันว่า “สระแก้ว” เป็นแหล่งน้ำที่ค่อนข้างอุดมสมบูรณ์ และมีน้ำไหลซึมเกือบตลอดทั้งปี ยกเว้นในปีที่สภาพภูมิอากาศมีความแห้งแล้งสูงเท่านั้นที่พบว่าเกือบแห้งขอด บ่อน้ำซับแห่งนี้จึงเป็นแหล่งน้ำสำหรับอุปโภค และบริโภคของผู้ที่ขึ้นไปนอนพักค้างแรมบนยอดเขาหลวงมาแต่ครั้งอดีต

วนอุทยานเขาหลวงเป็นพื้นที่ที่อุดมด้วยทรัพยากรธรรมชาติ มีความหลากหลายทางชีวภาพสูงโดยเฉพาะด้านป่าไม้ ประกอบด้วยป่า 4 ชนิด ได้แก่ ป่าเบญจพรรณ ป่าเต็งรัง ป่าดงดิบแล้ง และป่าเขาหินปูน มีพันธุ์พืชที่สำคัญหลายชนิด รวมทั้งไม้ไผ่ กล้วยไม้ และพืชสมุนไพรหลากหลายชนิดพันธุ์ นอกจากนั้น ยังเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่านานาชนิด เช่น เก้ง หมูป่า ไก่ป่า ไก่ฟ้า ชะมด อีเห็น และนกชนิดต่าง ๆ วนอุทยานเขาหลวง ยังมีแหล่งท่องเที่ยวที่น่าสนใจทั้งแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติและทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม สำหรับแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ เช่น ถ้ำธารทิพย์ ถ้ำจันทน์ผา ถ้ำบ่อยา เขาถ้ำพระ น้ำตกหินลาด น้ำตกเขาหลวง จุดชมวิวนานาผา ธรรมชาติที่สวยงามบนยอดเขาหลวง และยอดเขาเขียว เป็นต้น ส่วนแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ได้แก่ วัดศรีอุทุมพรซึ่งมีหลวงพ่ोज้อย จันทสุวรรณโณ เจ้าอาวาสวัดผู้ซึ่งเป็นพระนักอนุรักษ์ดีเด่นของกรมป่าไม้ (ปี 2539) ท่านเป็นแบบอย่างของคุณความดีที่ชาวนครสวรรค์ และบุคคลโดยทั่วไปรู้จัก และให้ความเคารพนับถือในจริยวัตรอันงดงาม น่าเลื่อมใส และแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ คือ บ่อขุดทองคำขนาดใหญ่ ที่ค้นพบบนยอดเขาหลวงประมาณ 20 บ่อ พร้อมร่องรอยของเตาหลอมทองคำที่ยังปรากฏให้เห็นอยู่

ด้วยวนอุทยานเขาหลวงเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมด้วยทรัพยากรธรรมชาติ มีความสำคัญเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมดังกล่าว และการที่วนอุทยานเขาหลวงมีแนวเขตโดยรอบพื้นที่เป็นระยะทางถึง 90 กิโลเมตร มีราษฎรที่อยู่อาศัยและมีที่ทำกินติดต่อกันและใกล้เคียงพื้นที่วนอุทยานเขาหลวงใน 35 หมู่บ้าน 9 ตำบล 5 อำเภอ ของ 2 จังหวัด คือ จังหวัดนครสวรรค์ และอุทัยธานี จึงทำให้เกิดการบุกรุกพื้นที่วนอุทยานเพื่อใช้ประโยชน์จากทรัพยากรต่าง ๆ อาทิ ปัญหาการลักลอบล่าสัตว์ป่า และนักล่าสัตว์ป่ามักจะจุดไฟในป่าโดยไม่ดับให้สนิทก่อน จึงเป็นสาเหตุสำคัญของการเกิดปัญหาไฟป่าซึ่งมักเกิดเป็นประจำในหลายพื้นที่ การบุกรุกพื้นที่ป่าเพื่อทำการเกษตร เช่นการบุกรุกพื้นที่เพื่อการปลูกมันสำปะหลัง รวมทั้งปัญหาการเก็บหาหน่อไม้เพื่อการค้า และการตัดไม้ไผ่เพื่อการค้า เป็นต้น จะเห็นว่าความต้องการใช้สอยทรัพยากรของชุมชนในเขตวนอุทยานมีอยู่สูงมากและยากต่อการควบคุมดูแล ลักษณะการใช้

ทรัพยากรนับจากอดีตจนถึงปัจจุบันยังขาดหลักการอนุรักษ์ ส่งผลกระทบต่อการฟื้นตัวตามธรรมชาติของทรัพยากรในพื้นที่เป็นอย่างมาก ทำให้สภาพพื้นที่เกิดความแห้งแล้งมาก โดยเฉพาะในช่วงฤดูแล้ง นอกจากนั้น ยังเกิดปัญหาความขัดแย้งในการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่วนอุทยานกับชุมชนที่อยู่โดยรอบวนอุทยานด้วย

จากสภาพปัญหาดังกล่าว พบว่า มีสาเหตุสำคัญมาจากความยากจน การขาดที่ดินทำกินของประชากรที่อาศัยอยู่โดยรอบ การขาดเอกสารสิทธิ์ในที่ดิน เนื่องจากประชาชนที่อาศัยอยู่บางส่วนได้อาศัยที่ป่าสงวนแห่งชาติเป็นที่ทำกินโดยไม่มีเอกสารสิทธิ์ การขาดอาชีพและรายได้ที่เพียงพอต่อการดำรงชีพ รวมทั้งการขาดจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นตนเพื่อยังประโยชน์ระยะยาวและอย่างยั่งยืน

แนวทางการแก้ไขปัญหาการบุกรุกพื้นที่วนอุทยานเพื่อใช้ประโยชน์จากทรัพยากรต่างๆ จึงต้องให้ความสำคัญกับการแก้ไขที่สาเหตุ กล่าวคือ ทำอย่างไรจึงจะให้มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติของวนอุทยานเขาหลวงในการแก้ไขปัญหาความยากจนของประชากรโดยรอบวนอุทยานได้ โดยให้มีการอนุรักษ์และจัดการทรัพยากรธรรมชาติควบคู่กันไป จึงได้จัดทำโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการขึ้นมาโดยอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน ชุมชน และองค์กรที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นการสร้างความร่วมมือระหว่างภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สถาบันการศึกษา และราษฎรในพื้นที่ เพื่อกำหนดรูปแบบวิธีการบริหารจัดการ และการดำเนินกิจกรรมที่นำไปสู่การแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับทรัพยากรในพื้นที่วนอุทยานเขาหลวง รวมทั้งการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นกับประชากรและชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด อย่างต่อเนื่อง และยั่งยืนสืบไป

1.2 คำถามการวิจัย

1.2.1 การแก้ไขปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติของวนอุทยานเขาหลวงและสภาพความเป็นอยู่ของประชาชนในพื้นที่โดยรอบวนอุทยานโดยอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วม จะสามารถดำเนินการได้สำเร็จ และแก้ไขปัญหาดังกล่าวอย่างยั่งยืนหรือไม่ อะไรคือเงื่อนไข หรือปัจจัยที่ทำให้เกิดความสำเร็จหรือล้มเหลว

1.2.2 จะมีข้อเสนอแนะเกี่ยวกับแนวทางและมาตรการสำหรับการดำเนินการแก้ไขปัญหาของวนอุทยานและชุมชนอย่างไรบ้าง และสามารถนำไปเป็นตัวแบบในการแก้ไขปัญหาในพื้นที่อนุรักษ์อื่นๆได้อย่างไร

1.3 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1.3.1 เพื่อศึกษา วิเคราะห์สภาพปัญหาและสาเหตุด้านการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติของวนอุทยานเขาหลวงและปัญหาชุมชนในพื้นที่โดยรอบวนอุทยาน

1.3.2 เพื่อพัฒนารูปแบบการแก้ไขปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติและสภาพความเป็นอยู่ของประชาชนโดยอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วม

1.3.3 เพื่อเสนอแนวทางและมาตรการในการดำเนินงานสำหรับวนอุทยานและชุมชนโดยรอบในการแก้ไขปัญหาที่เกี่ยวข้อง

1.4 ขอบเขตการวิจัย

1.4.1 ขอบเขตด้านเนื้อหาการวิจัย ประกอบด้วย

1.4.1.1 การพัฒนากระบวนการมีส่วนร่วมในการดำเนินการแก้ไขปัญหาของวนอุทยานเขาหลวงและของชุมชนในพื้นที่โดยรอบวนอุทยาน

1.4.1.2 การศึกษาสภาพปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติและสภาพความเป็นอยู่ของประชาชนในบริเวณพื้นที่โดยรอบวนอุทยานเขาหลวง

1.4.1.3 การศึกษาและดำเนินการสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ

1.4.1.4 การศึกษาและดำเนินการสร้างจิตสำนึกที่ดีต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

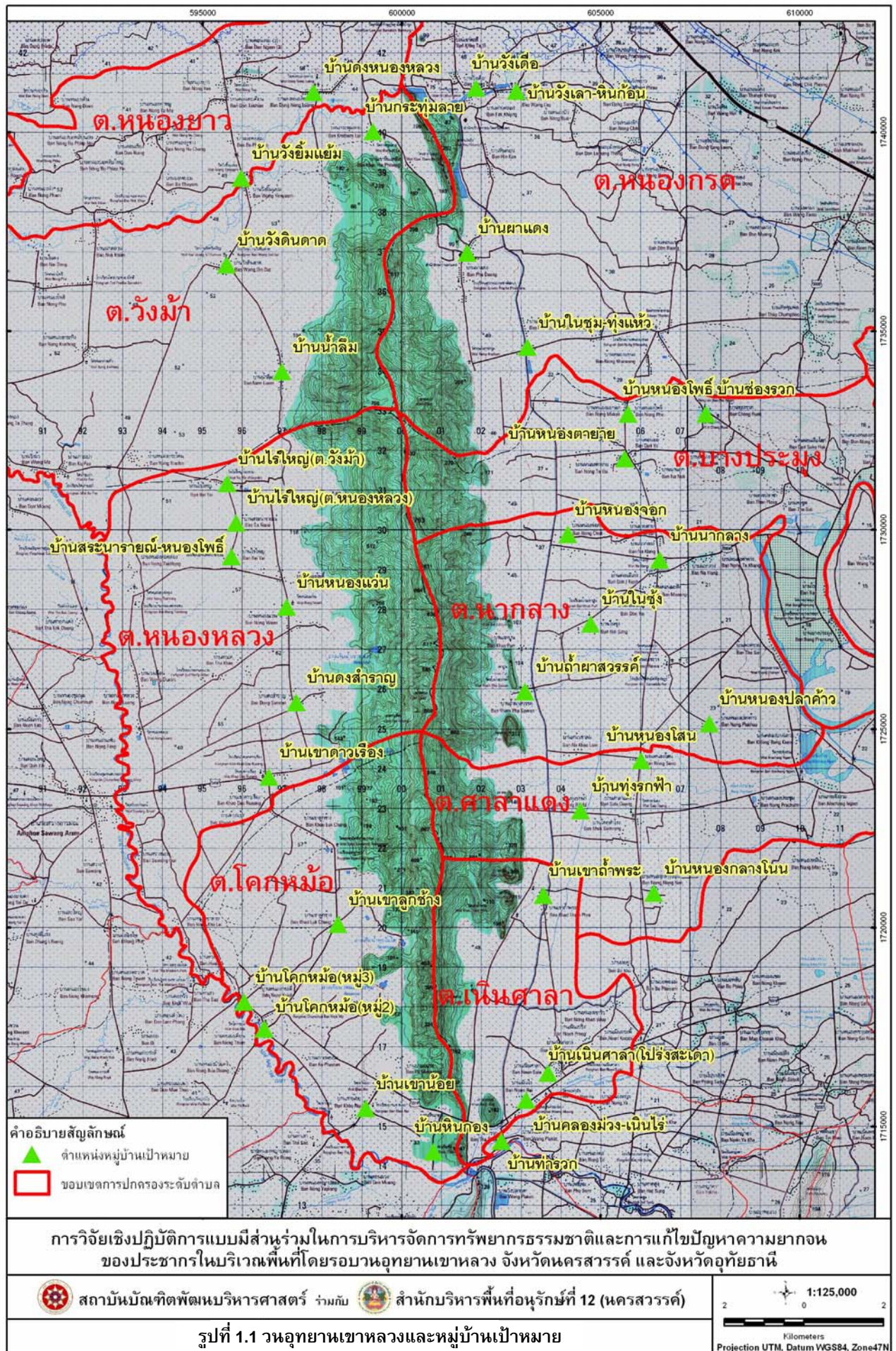
1.4.1.5 การจัดทำฐานข้อมูลด้านทรัพยากร ธรรมชาติในพื้นที่วนอุทยานเขาหลวงและฐานข้อมูลด้านชุมชนในพื้นที่โดยรอบวนอุทยานเขาหลวงเพื่อประโยชน์ในการบริหารจัดการ

1.4.1.6 ดำเนินการแก้ไขปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติและสภาพความเป็นอยู่ของประชาชนโดยอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วม

1.4.1.7 จัดทำข้อเสนอแนะเกี่ยวกับแนวทางและมาตรการในการดำเนินการแก้ไขปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติและวิถีชีวิตของประชาชน

1.4.2 ขอบเขตด้านพื้นที่และประชากรเป้าหมาย

1.4.2.1 พื้นที่สำหรับการศึกษาวิจัยในครั้งนี้คือพื้นที่วนอุทยานเขาหลวงและพื้นที่โดยรอบ ครอบคลุม 2 จังหวัด คือ จังหวัดนครสวรรค์และอุทัยธานี ดังแสดงในรูปที่ 1.1

1.4.2.2 ประชากรเป้าหมาย เป็นราษฎรที่อาศัยอยู่ในบริเวณพื้นที่โดยรอบวนอุทยานเขาหลวงในพื้นที่ 35 หมู่บ้าน 9 ตำบล 5 อำเภอ ของจังหวัดนครสวรรค์ และจังหวัดอุทัยธานี รายละเอียดดังแสดงในตารางที่ 1.1

ตารางที่ 1.1 ชุมชนเป้าหมายซึ่งอยู่ติดต่อหรือใกล้เคียงพื้นที่วนอุทยานเขาหลวง

จังหวัด/อำเภอ	ตำบล	หมู่บ้าน		
จังหวัดนครสวรรค์	ตำบลวังม้า	1) บ้านวังดินดาด	หมู่ 6	
		2) บ้านกระทุ่มลาย	หมู่ 11	
		3) บ้านน้ำลิม	หมู่ 15	
		4) บ้านไร่ใหญ่	หมู่ 16	
	ตำบลหนองยาว	1) บ้านดงหนองหลวง	หมู่ 2	
		2) บ้านวังยี่มแย้ม	หมู่ 5	
	ตำบลหนองกรด	1) บ้านวังเตือ	หมู่ 9	
		2) บ้านวังเลา-หินก้อน	หมู่ 14	
		3) บ้านผาแดง	หมู่ 15	
		4) บ้านในชุม-ทุ่งแห้ว	หมู่ 16	
อำเภอโกรกพระ	ตำบลบางประมุง	1) บ้านหนองตายาย	หมู่ 3	
		2) บ้านช่องรวก	หมู่ 7	
		3) บ้านหนองโพธิ์	หมู่ 8	
	ตำบลนากลาง	1) บ้านนากลาง	หมู่ 1	
		2) บ้านโนนซุง	หมู่ 2	
		3) บ้านหนองปลาคล้าว	หมู่ 3	
		4) บ้านถ้ำผาสวรรค์	หมู่ 7	
		5) บ้านหนองจอก	หมู่ 8	
	ตำบลศาลาแดง	1) บ้านหนองโสน	หมู่ 1	
		2) บ้านทุ่งรกฟ้า	หมู่ 2	
		3) บ้านหนองกลางโนน	หมู่ 3	
	ตำบลเนินศาลา	1) บ้านเนินศาลา(ไปรงสะเดา)	หมู่ 4	
		2) บ้านท่ารวก	หมู่ 5	
		3) บ้านคลองม่วง-เนินไร่	หมู่ 6	
		4) บ้านเขาถ้ำพระ	หมู่ 8	
	จังหวัดอุทัยธานี	ตำบลโคกหม้อ	1) บ้านเขาน้อย	หมู่ 1
			2) บ้านโคกหม้อ	หมู่ 2
			3) บ้านโคกหม้อ	หมู่ 3
			4) บ้านเขาลูกช้าง	หมู่ 4
5) บ้านหินกอง			หมู่ 5	
อำเภอสว่างอารมณ์		ตำบลหนองหลวง	1) บ้านดงสำราญ	หมู่ 3
			2) บ้านไร่ใหญ่	หมู่ 6
			3) บ้านหนองแวน	หมู่ 7
			4) บ้านเขาดาวเรือง	หมู่ 8
			5) บ้านหนองโพธิ์	หมู่ 9

1.4.2.3 หน่วยงานที่ให้ความสนับสนุนโครงการ คือหน่วยงานราชการ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีความเกี่ยวข้องกับโครงการ ผู้นำชุมชน รวมถึงบุคลากรและนักเรียนในโรงเรียนที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ใกล้เคียงวนอุทยาน ในพื้นที่จังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานี โดยมีรายชื่อหน่วยงานที่ให้ความสนับสนุนโครงการดังต่อไปนี้

1) หน่วยงานราชการ

- (1) สำนักบริหารพื้นที่อนุรักษ์ที่ 12 (นครสวรรค์)
- (2) วนอุทยานเขาหลวง
- (3) สถานีควบคุมไฟป่าอุทัยธานี
- (4) สถานีควบคุมไฟป่านครสวรรค์
- (5) สถานีพัฒนาและส่งเสริมการอนุรักษ์สัตว์ป่าบึงบอระเพ็ด
- (6) สวนรุกขชาติ 100 ปี กรมป่าไม้ (ชัยสมบุญ)
- (7) สำนักงานพัฒนาที่ดิน เขต 9
- (8) สถานีพัฒนาที่ดินนครสวรรค์
- (9) สถานีพัฒนาที่ดินอุทัยธานี
- (10) สำนักงานชลประทานจังหวัดนครสวรรค์ และจังหวัดอุทัยธานี
- (11) สำนักงานพื้นที่เขตการศึกษานครสวรรค์ เขต 1 และ 2
- (12) สำนักงานพื้นที่เขตการศึกษาอุทัยธานี

2) องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

- (1) องค์การบริหารส่วนตำบลวังม้า
- (2) องค์การบริหารส่วนตำบลหนองยาว
- (3) องค์การบริหารส่วนตำบลหนองกรด
- (4) เทศบาลตำบลบางประมุง
- (5) องค์การบริหารส่วนตำบลนากลาง
- (6) องค์การบริหารส่วนตำบลศาลาแดง
- (7) องค์การบริหารส่วนตำบลเนินศาลา
- (8) องค์การบริหารส่วนตำบลโคกหม้อ
- (9) องค์การบริหารส่วนตำบลหนองหลวง

3) สถานศึกษา รายละเอียดแสดงในตารางที่ 1.2

1.4.3 ขอบเขตด้านระยะเวลาในการวิจัย

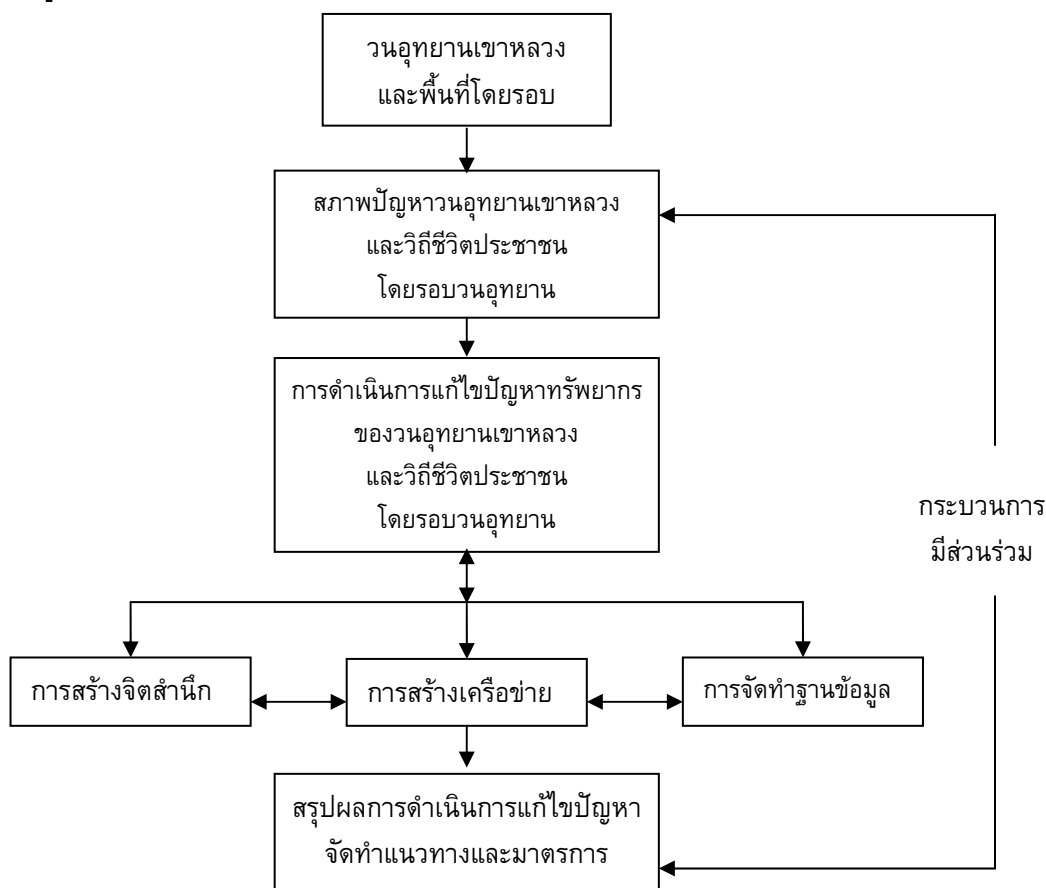
โครงการวิจัยนี้มีระยะเวลาดำเนินงาน 2 ปี ในปีงบประมาณ 2551-2552

ตารางที่ 1.2 รายชื่อโรงเรียนที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ใกล้เคียงวนอุทยาน

โรงเรียนที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ใกล้เคียงวนอุทยานเขาหลวง	
จังหวัดนครศรีธรรมราช	จังหวัดอุทัยธานี
อ. เมือง (1) โรงเรียนวัดสันติธรรม หมู่ 3 ต.หนองกรด (2) โรงเรียนวัดศรีอุทุมพร หมู่ 9 ต.หนองกรด (3) โรงเรียนสุวรรณประชาพัฒนา หมู่ 15 ต.หนองกรด (4) โรงเรียนบ้านหนองเขนง หมู่ 12 ต.หนองกรด	อ. ทักษิณ (1) ร.ร. ชุมชนบ้านโคกหม้อ หมู่ 2 ต.โคกหม้อ (2) โรงเรียนบ้านเขาน้อย หมู่ 1 ต.โคกหม้อ
อ. โกรกพระ (5) โรงเรียนวัดท่าซุดเจริญศิลป์ หมู่ 1 ต.บางประมุง (6) โรงเรียนวัดมโนราษฎร์ หมู่ 3 ต.บางประมุง (7) โรงเรียนบ้านโพธิ์งาม หมู่ 7 ต.บางประมุง (8) โรงเรียนบ้านเนินศาลา หมู่ 4 ต.เนินศาลา (9) โรงเรียนบ้านเขาถ้ำพระ หมู่ 8 ต.เนินศาลา (10) โรงเรียนบ้านคลองม่วง หมู่ 5 ต.เนินศาลา (11) โรงเรียนวัดศาลาแดง หมู่ 2 ต.ศาลาแดง (12) โรงเรียนบ้านกระจังงาม หมู่ 4 ต.ศาลาแดง (13) โรงเรียนบ้านกระจังงาม หมู่ 4 ต.ศาลาแดง (14) โรงเรียนวัดนากลาง หมู่ 1 ต.นากลาง (15) โรงเรียนบ้านเขาปูน หมู่ 4 ต.นากลาง (16) โรงเรียนโกรกพระ หมู่ 4 ต.บางมะฝ่อ	อ. สว่างอารมณ์ (3) โรงเรียนบ้านหนองตะคลอง หมู่ 5 ต.หนองหลวง (4) โรงเรียนวัดเขาตาเรือ หมู่ 8 ต.หนองหลวง (5) โรงเรียนบ้านสระนารายณ์ หมู่ 9 ต.หนองหลวง (6) โรงเรียนบ้านหนองแวน หมู่ 7 ต.หนองหลวง
อ. ลาดยาว (17) โรงเรียนบ้านนกกलาน หมู่ 7 ต.หนองยาว (18) โรงเรียนวัดดงหนองหลวง หมู่ 2 ต.หนองยาว (19) โรงเรียนวัดศรีลัมภ์ราษฎร์สามัคคีธรรม หมู่ 1 ต.หนองยาว (20) โรงเรียนวัดหนองยาว หมู่ 3 ต.หนองยาว (21) โรงเรียนบ้านวังยี่มแย้ม หมู่ 5 ต.หนองยาว (22) โรงเรียนเกาะเปา หมู่ 12 ต.วังม้า (23) โรงเรียนไตรประชาสามัคคี หมู่ 10 ต.วังม้า (24) โรงเรียนวังสำราญ หมู่ 8 ต.วังม้า (25) โรงเรียนวัดวังม้า หมู่ 5 ต.วังม้า (26) โรงเรียนบ้านวัดวังดินตาด หมู่ 6 ต.วังม้า (27) โรงเรียนวังเมืองชนประสิทธิ์วิทยาคม หมู่ 4 ต.วังเมือง (28) โรงเรียนวัดดอนพลอง หมู่ 3 ต.วังเมือง	

1.5 กรอบแนวความคิดในการวิจัย

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมนี้ ได้เริ่มโดยการศึกษาสภาพปัญหาของวนอุทยานเขาหลวงและวิถีชีวิตของประชาชนที่อาศัยอยู่โดยรอบวนอุทยาน โดยได้คัดเลือกชาวบ้านมาร่วมเป็นนักวิจัยของโครงการ การดำเนินการแก้ไขปัญหาทั้งของวนอุทยานเขาหลวงและของชาวบ้านได้อาศัยกระบวนการมีส่วนร่วมจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องผ่านการสร้างเครือข่ายต่างๆ อาทิ เครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติวนอุทยานเขาหลวง เครือข่ายส่งเสริมอาชีพเพื่อแก้ปัญหาความยากจน และการสร้างจิตสำนึกที่ดีต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดจนการจัดทำระบบฐานข้อมูลทรัพยากรธรรมชาติและชุมชน เพื่อให้ได้ข้อมูลสำหรับการจัดทำแนวทางและมาตรการดำเนินงานต่างๆ กรอบแนวความคิดของโครงการดังแสดงในรูปที่ 1.2

รูปที่ 1.2 กรอบแนวความคิดของโครงการวิจัย

1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1.6.1 ทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่วนอุทยานเขาหลวง ได้รับการอนุรักษ์และฟื้นฟูให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ ได้อำนวยประโยชน์ต่อประชาชนอย่างยั่งยืนสืบไป

1.6.2 ปัญหาของราษฎรในพื้นที่โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่วนอุทยานเขาหลวงได้รับการแก้ไข ราษฎรในพื้นที่เกิดความรัก ความหวงแหนทรัพยากรในท้องถิ่น ตระหนักถึงความสำคัญของการอนุรักษ์ เป็นแนวร่วมและให้ความร่วมมือกับทางราชการ ในการปกป้องดูแลรักษาทรัพยากรของท้องถิ่น

1.6.3 เกิดเครือข่ายการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่วนอุทยานเขาหลวง ทำให้ เกิดการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติ แบบการมีส่วนร่วม เป็นแนวทางการบริหารจัดการที่ดีสำหรับการดำเนินงานในพื้นที่อื่นๆ ต่อไป

1.7 หน่วยงานที่นำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

หน่วยงานที่สามารถนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์ในการดำเนินงาน ได้แก่ กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่าและพันธุ์พืช กรมป่าไม้ สำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดนครสวรรค์ สำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดอุทัยธานี องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น และสำนักงานพัฒนาชุมชน ในจังหวัดนครสวรรค์ และจังหวัดอุทัยธานี รวมทั้งเครือข่ายการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ โรงเรียนและสถาบันการศึกษาต่างๆ

บทที่ 2

การทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

การทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องสำหรับ “การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและแก้ไขปัญหาความยากจนของประชากรในบริเวณพื้นที่โดยรอบวนอุทยานเขาหลวง จังหวัดนครสวรรค์ และจังหวัดอุทัยธานี” ประกอบด้วย เรื่อง การมีส่วนร่วมของประชาชน การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและแก้ไขปัญหาความยากจน ภูมิปัญญาชาวบ้าน และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ดังนี้

2.1 การมีส่วนร่วมของประชาชน

2.1.1 ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชน

การมีส่วนร่วมของประชาชนนั้น ยูว์ธเน่ วุฒิเมธี (2526: 20) ได้ให้ความหมายไว้ว่า หมายถึง การเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการคิดริเริ่ม การพิจารณาตัดสินใจการร่วมปฏิบัติและร่วมรับผิดชอบในเรื่องต่างๆ อันมีผลกระทบถึงตัวของประชาชนเอง มนุษย์ทุกคนต่างมีความปรารถนาที่จะอยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างเป็นสุข ได้รับการปฏิบัติอย่างเป็นธรรม และเป็นที่ยอมรับของผู้อื่นและพร้อมที่จะอุทิศตนเพื่อกิจกรรมของชุมชน ขณะเดียวกันต้องยอมรับความบริสุทธิ์ใจว่ามนุษย์นั้นสามารถพัฒนาได้ถ้ามีโอกาสและได้รับการชี้แนะอย่างถูกต้อง ในขณะที่กุนจันท์ สิงห์สุ (2535) ได้สรุปถึงความหมายของการมีส่วนร่วมไว้ว่า การที่ปัจเจกบุคคล กลุ่มคนหรือองค์กรประชาชนได้อาสาเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจดำเนินโครงการ การแบ่งปันผลประโยชน์ และการประเมินผลโครงการพัฒนาด้วยความสมัครใจ โดยปราศจากข้อกำหนดที่มาจากบุคคลภายนอก และเป็นไปเพื่อสนองตอบต่อความต้องการของสมาชิกในชุมชน รวมทั้งมีอำนาจอิสระในการแบ่งปันผลประโยชน์ที่เกิดจากการพัฒนาให้กับสมาชิกด้วยความพึงพอใจและเข้ามามีส่วนร่วม มีความรู้สึกเป็นเจ้าของโครงการด้วย ส่วนเกียรติศักดิ์ เรือนทองดี (2536) ได้สรุปการมีส่วนร่วมไว้ว่า หมายถึง การร่วมคิดแก้ไขปัญหา การดำเนินงานและกิจกรรมชุมชน ร่วมวางแผน วางโครงการ ร่วมปฏิบัติงานในรูปของการเสียสละแรงงาน การ

บริจาคเงิน วัสดุสิ่งของ และร่วมติดตามผลงาน บำรุงรักษาสาธารณประโยชน์ในหมู่บ้าน ทั้งนี้ การแสดงออกในการมีส่วนร่วม อาจเป็นการแสดงออกของบุคคลโดยตรง โดยผ่านองค์กร ประชาชนในชุมชนนั้นๆ เอง

จากความหมายต่างๆ ของการมีส่วนร่วมดังกล่าวมาแล้ว อาจสรุปได้ว่า การมีส่วนร่วม ของชุมชนหรือประชาชน หมายถึง การที่ปัจเจกบุคคล กลุ่มคน หรือ องค์กรประชาชนได้ ร่วมกันคิดแก้ไขปัญหาการดำเนินงานและกิจกรรมในชุมชน โดยร่วมวางแผนโครงการ ร่วม ปฏิบัติงานในลักษณะของการเสียสละแรงงาน บริจาคเงิน วัสดุสิ่งของ ร่วมแบ่งปันผลประโยชน์ และร่วมติดตามผลงานด้วยความสมัครใจ เพื่อพัฒนาทรัพยากรสิ่งแวดล้อมหรือชุมชนให้บรรลุ เป้าหมายที่กำหนดไว้

การมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นนั้นต้องอาศัยปัจจัยความรู้จาก 2 ทาง คือ ทางภาครัฐ (หน่วยงานที่มีความรู้และเทคโนโลยีทางวิชาการ) และองค์ความรู้ดั้งเดิม ของชุมชนท้องถิ่น (ภูมิปัญญาชาวบ้าน) เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร

2.1.2 ลักษณะและขั้นตอนการมีส่วนร่วมของประชาชน

ลักษณะการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา ปกรณ์ ปรียากร (2530 อ้างถึงใน วัลลภ พิสุทธิพิเชฐวัฏ, 2550) ได้ให้แนวคิด คือ การที่ประชาชนจะเข้ามามีบทบาทในการร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมแก้ไข และร่วมมีผลประโยชน์ กระทำได้ 4 ลักษณะ ดังนี้

- 1) เป็นผู้มียุทธศาสตร์สำคัญในการกำหนดว่า อะไรคือความจำเป็นขั้นพื้นฐานของชุมชน
- 2) เป็นผู้ระดมทรัพยากรต่างๆ เพื่อสนองตอบความจำเป็นพื้นฐาน
- 3) เป็นผู้มียุทธศาสตร์ในการสนับสนุนวิธีการกระจายสินค้าและบริการให้สมบูรณ์ขึ้น
- 4) เป็นผู้ได้รับความพึงพอใจและเกิดแรงจูงใจที่จะสร้างกระบวนการพัฒนา

อย่างต่อเนื่อง

การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นแนวทางและจุดหมายปลายทางโดยตัวของมันเองในแง่ที่ว่าประชาชนทุกคนต่างมีจิตปรารถนา และเกิดความรู้สึกพึงพอใจอย่างล้นหลามในการที่ได้เข้าไปมีบทบาทในการตัดสินใจ และร่วมปฏิบัติงานที่เกื้อหนุนต่อการตอบสนองความจำเป็นขั้นพื้นฐานของตนเอง

สำหรับขั้นตอนของการมีส่วนร่วมในการดำเนินงานให้บรรลุวัตถุประสงค์และนโยบาย การพัฒนาที่กำหนดไว้ ไพรัตน์ เดชะรินทร์ (2527: 6-7) ได้กล่าวไว้ดังนี้

- 1) ร่วมทำการศึกษาค้นคว้า ปัญหาและสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน รวมถึงความต้องการของชุมชน
- 2) ร่วมค้นหา สร้างรูปแบบ และวิธีการพัฒนาเพื่อแก้ไขและลดปัญหาของชุมชนหรือเพื่อสร้างสรรค์สิ่งใหม่ที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน หรือสนองความต้องการของชุมชน

- 3) ร่วมวางนโยบาย หรือแผนงาน หรือโครงการ หรือกิจกรรม เพื่อจัดและแก้ไข และสนองความต้องการของชุมชน
- 4) ร่วมตัดสินใจในการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม
- 5) ร่วมจัดหรือปรับปรุงระบบการบริหารการพัฒนาให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล
- 6) ร่วมการลงทุนในกิจกรรมโครงการของชุมชน ตามขีดความสามารถของตนเองและของหน่วยงาน
- 7) ร่วมปฏิบัติตามนโยบาย แผนงาน โครงการ และกิจกรรมให้บรรลุตามเป้าหมายที่วางไว้
- 8) ร่วมควบคุม ติดตาม ประเมินผล และบำรุงรักษาโครงการ และกิจกรรมที่ได้ทำไว้ทั้งโดยเอกชนและรัฐบาลให้ใช้ประโยชน์ได้ตลอดไป

2.1.3 เครื่องมือที่ใช้ในการพัฒนาชุมชนแบบมีส่วนร่วม

เครื่องมือที่ใช้ในการพัฒนาชุมชนแบบมีส่วนร่วมของประชาชนนั้น สิทธิพันธุ์ ประพุทธ นิตินสาร (2545) ได้กล่าวถึงไว้ดังนี้

2.1.3.1 การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research; PAR) เป็นวิธีการที่เหมาะสมสำหรับการพัฒนา หรือแก้ปัญหาในบริบทของชุมชน โดยมีผู้เกี่ยวข้องอย่างน้อย 3 ฝ่าย ฝ่ายแรกคือ ชาวบ้าน อันประกอบด้วย แกนนำ กลุ่มผู้ที่อยู่กับปัญหา ฝ่ายที่สอง นักพัฒนาที่มีภารกิจในชุมชน ทั้งที่มาจากหน่วยงานของรัฐ หน่วยงานพัฒนาเอกชน หรือจากองค์กรศาสนา การกุศลต่างๆ ฝ่ายที่สาม นักวิชาการที่เป็นนักวิจัย ผู้ต้องการแสวงหาองค์ความรู้แบบใหม่ เพื่อแก้ปัญหาต่างๆ ในชุมชน โดยมีกระบวนทัศน์ที่เฉพาะเจาะจง (Specific Paradigm) กับปัญหาและเชื่อว่าเป้าหมายคือ การแก้ไขปัญหาและการพัฒนาใหม่ หรือปรับปรุงข้อค้นพบ/ทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งเป็นแนวทางที่จะทำให้เกิดทฤษฎีที่เหมาะสมกับปัญหา รวมทั้งมีวิธีการวิจัย และจริยธรรมทางการวิจัยที่เหมาะสม ทั้งสามฝ่ายร่วมใช้กระบวนการ PAR เพื่อทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ ทำให้เกิดการพัฒนาขีดความสามารถในการวิเคราะห์ และจัดการแก้ปัญหาของกลุ่มผู้ที่อยู่กับปัญหาให้ประสบความสำเร็จอย่างยั่งยืน

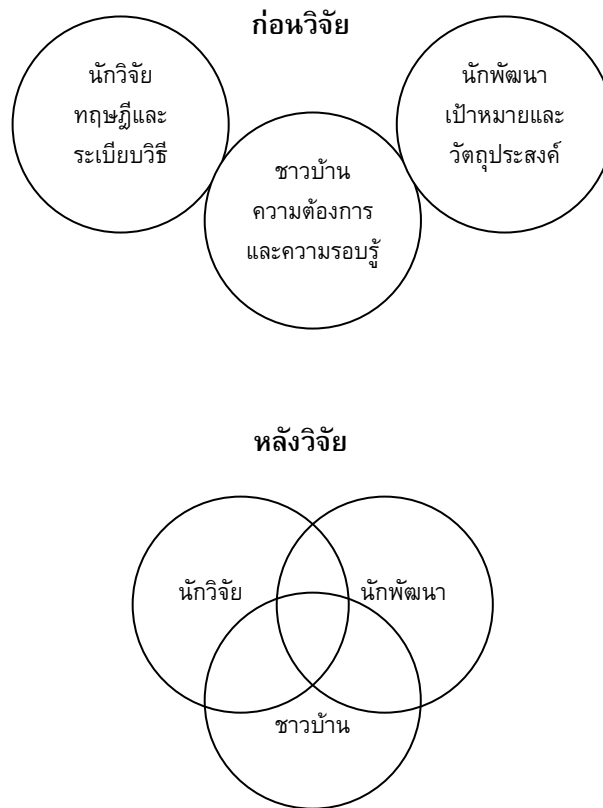
โดยสรุป การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม คือกระบวนการที่ผู้คนจำนวนหนึ่งในองค์กรหรือชุมชน เข้ามาร่วมศึกษาปัญหาโดยกระทำร่วมกันกับนักวิจัย ผ่านกระบวนการวิจัยตั้งแต่ต้นจนกระทั่งเสร็จสิ้นการเสนอผลและการอภิปรายผลการวิจัย เป็นการเริ่มต้นของผู้คนที่อยู่กับปัญหา (Problems People) ค้นหาปัญหาที่ตนเองมีอยู่ร่วมกับ

นักวิชาการ จึงเป็นกระบวนการที่ผู้คนในองค์กรหรือชุมชนมิใช่ผู้ถูกกระทำ แต่เป็นผู้กระทำการที่มีส่วนร่วมอย่างกระตือรือร้นและมีอำนาจร่วมกันในการวิจัย

1) วิวัฒนาการของแนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม : การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม หรือ PAR มีความแตกต่างกันไปในหลายๆ ประเทศ ขึ้นกับบริบทที่แตกต่างกัน เพราะรูปแบบของ PAR ขึ้นอยู่กับการให้คุณค่า ที่ต่างกันของกลุ่มทางสังคม (Social Group) ที่มีบริบทเฉพาะท้องถิ่น (Local Context) PAR จึงเป็นแนวทางในการแก้ปัญหาที่เหมาะสมกับบริบทและสถานการณ์หนึ่งๆ ของสถานการณ์ที่หลากหลาย ตัวอย่างในประเทศอินเดีย มีความพยายามใช้กระบวนการวิจัย PAR เพื่อให้บริการแก่ประชาชนโดยได้รับอิทธิพลสนับสนุนจากการเมือง ในประเทศฟิลิปปินส์ เห็นว่า การวิจัยแบบเดิมไม่ได้ผลและล้มเหลว จึงนำ PAR มาใช้เพื่อให้การวิจัยนั้นสนองตอบการพัฒนาที่เข้าถึงสาธารณชน ในประเทศไทยก็นำ PAR มาใช้ในทำนองเดียวกัน

2) ปรัชญาของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม : การวิจัยแบบมีส่วนร่วมมีพัฒนาการกรอบแนวคิดมาจากแนวคิดการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมที่เชื่อมโยงเข้ากับแนวทางการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) เกิดมาจากการตั้งข้อสงสัยต่อความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกัน (Unequal Relationship) ในการพัฒนา เช่น ใครเป็นผู้มีส่วนร่วม ใครเป็นผู้กำหนดหรือตีความการมีส่วนร่วมว่าเกี่ยวข้องกับใครบ้าง ทำโดยใคร ทำเพื่อใคร และทำไมตลอดจนถึงการตั้งคำถามต่อจริยธรรมพื้นฐานในการวิจัยในการเข้ามาร่วมการพัฒนาที่จะนำไปสู่ความเท่าเทียมกัน แต่ถ้าหากการนิยามความหมาย/ตีความการมีส่วนร่วมยังจำกัดอยู่เฉพาะในกลุ่มคนที่รวมตัวกันควบคุมความรู้และทรัพยากรในการพัฒนาก็เป็นเรื่องยากที่จะทำให้เกิดผลของการพัฒนาอย่างเท่าเทียมกัน

นักวิชาการบางกลุ่มที่ผลักดันการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เชื่อในปรัชญาว่าชาวบ้านเป็นผู้ที่อยู่กับข้อมูล อยู่กับความจริง เป็นผู้ที่ดีเท่ากับผู้วิจัย หรืออาจจะมากกว่าด้วยซ้ำไป และการเลือกปฏิบัติการใดๆ ก็ตามที่จะนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตปัญหาของการวิจัยจึงต้องเริ่มจากชาวบ้านด้วยไม่ใช่จากสมมติฐานของผู้วิจัยหรือนักพัฒนาแต่ฝ่ายเดียว และเห็นว่าผู้ที่เกี่ยวข้องฝ่ายต่างๆ ทั้งชาวบ้าน นักวิจัย และนักพัฒนาควรมีบทบาทในการร่วมกำหนดปัญหาและเลือกแนวทางในการปฏิบัติเพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงและพัฒนาบทบาทของทั้งสามฝ่ายต่างก็มีความเท่าเทียมกัน จะเห็นได้ว่าการวิจัยลักษณะนี้ เป็นการเรียนรู้ผสมผสานระหว่างความรู้เชิงทฤษฎี และระเบียบวิธีการวิจัย เป้าหมาย และวัตถุประสงค์ของนักพัฒนารวมทั้งความต้องการกับความรอบรู้ของชาวบ้าน ดังแสดงในรูปที่ 2.1 (ปาริชาติ วลัยเสถียร, 2543: 388-389)

รูปที่ 2.1 ปรัชญาของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

แหล่งที่มา: ปาริชาติ วลัยเสถียร, 2543: 388-389.

จากภาพที่เห็น วงกลมแต่ละวงเป็นโลกทัศน์ หรือวิธีการมองปัญหาของ คนแต่ละกลุ่มที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการวิจัย โลกทัศน์ของแต่ละฝ่ายต่างกันไปตามกรอบแนวคิดที่ ตนยึดถือ หลังจากเข้าสู่กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมแล้ว คนทั้งสามกลุ่มจะมี “โลกทัศน์ร่วม” และความเข้าใจร่วมกันในการพัฒนา สิ่งนี้เป็นรากฐานที่สำคัญในการพัฒนา ความรู้ ความเข้าใจที่ได้จากการวิจัยและการพัฒนาไปพร้อมๆ กัน สอดคล้องกับ กาญจนา แก้วเทพ (2538: 21) ที่ชี้ให้เห็นว่า การศึกษาชุมชนเพื่อนำมาใช้แก้ปัญหา คือ ค่อยๆ ศึกษาไป แล้วทำกิจกรรมไป “ศึกษาไป-ทำกิจกรรมไป” สลับกันไป โดยอุทัย ดุลยเกษม (2536) กล่าวถึง PAR ว่าเป็นรูปแบบของการวิจัยที่ประชาชนมีส่วนร่วมซึ่งแต่เดิมเป็นกลุ่มประชากรผู้ถูกวิจัย เปลี่ยนบทบาทไปเป็นผู้ร่วมในการกระทำวิจัย โดยการมีส่วนร่วมตลอดกระบวนการ นับตั้งแต่ เริ่มตัดสินใจว่า ควรจะศึกษาวิจัยในชุมชนนั้นหรือไม่ การประมวลเหตุการณ์ หลักสูตรและข้อมูล เพื่อกำหนดปัญหาการวิจัย การเลือกกระบวนการประเด็นปัญหา การสร้างเครื่องมือ การเก็บข้อมูล วิเคราะห์และเสนอสิ่งที่ค้นพบ แต่อุทัยเสนอให้กระจายความรู้จากการวิจัยไปสู่การปฏิบัติ แสดง

ว่ายังมองการวิจัยแยกกับการปฏิบัติอยู่บ้าง เพราะองค์ความรู้ที่เกิดขึ้นจากกระบวนการ PAR นั้นเป็นองค์ความรู้จากการปฏิบัติอยู่แล้ว

นอกจากนี้ ชินรัตน์ สมสืบ (2539: 25-26) ได้เสนอปรัชญา แนวคิด และธรรมชาติของการมีส่วนร่วม โดยนักพัฒนาจะต้องมีความเชื่อว่า ประชาชนในชนบทรู้ว่า พวกตนต้องการอะไรในการพัฒนา พวกตนมีศักยภาพที่จะมีส่วนร่วมในการพัฒนาคุณภาพชีวิต ให้ดีขึ้นและเสนอแนวคิดของการมีส่วนร่วมดังนี้ (1) การมีส่วนร่วมเป็นสิทธิ (Right) และเป็น เอกสิทธิ (Privilege) (2) การมีส่วนร่วมเป็นการทำงานเป็นกลุ่ม (3) การมีส่วนร่วมเป็น กระบวนการบริหาร การพัฒนาชนบท และ (4) การมีส่วนร่วมเป็นเครื่องชี้วัดการพัฒนาชนบท

สมอาจ วงษ์ชมทอง (2536: 26-27) มีความคิดว่า กระบวนการวิจัยเชิง ปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมที่พัฒนาขึ้นในช่วงต้นๆ เป็นกระบวนการที่ต้องการนำไปใช้ในกลุ่ม ประชาชนเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตอย่างแท้จริง โดยมีปรัชญายึดถือดังนี้

(1) การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการที่มีชีวิต (Dynamic and Organic Process) และเริ่มต้นจากสภาพจริงในปัจจุบัน (Reality) ว่าปัญหาใน ปัจจุบันคืออะไร มีวิวัฒนาการจากสภาพเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ภาววัฒนธรรม หรือความ เชื่อมาอย่างไร และมุ่งไปถึงจุดที่ควรจะเป็นได้ในอนาคต ซึ่งไม่สามารถจะทำนายได้ ดังนั้น ความหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจะมีลักษณะ คือ มีความยืดหยุ่นและ ปรับเปลี่ยนได้ ไม่สามารถกำหนดเวลา และไม่สามารถกำหนดกิจกรรมล่วงหน้า

(2) การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม จะต้องเริ่มจากการที่คน รู้สึก (Feel) อย่างไรต่อปัญหาหรือความต้องการของตนไปสู่การคิด (Think) เข้าใจ (Understand) การกระทำ (Action) ซึ่งยังผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลง (Transformation) ทั้งใน ตัวเองและชุมชน ทั้งด้านปัญญา จิตใจและในมิติด้านกายภาพสิ่งแวดล้อมอื่นๆ

(3) กระบวนการของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมที่ประกอบ ไปด้วยการแสวงหาความรู้และการกระทำจะดำเนินไปอย่างต่อเนื่องและไม่สิ้นสุดในหนึ่งวงจร (Cycle) เท่านั้นกระบวนการนี้ต้องดำเนินต่อไป ตราบเท่าที่ผู้ด้อยโอกาสยังสามารถรวมกลุ่มกันได้

(4) ภูมิปัญญาชาวบ้าน (People's Knowledge) มีความสำคัญไม่ยิ่ง หย่อนไปกว่าภูมิปัญญาของนักวิชาการ

3) เทคนิคการวิจัยเชิงปฏิบัติการโดยประชาชนมีส่วนร่วม เป็นยุทธวิธีที่ จะช่วยให้ประชาชนสามารถรวมตัวกันขึ้นมาในรูปขององค์กรประชาชน และสามารถทำงานได้ อย่างมีประสิทธิภาพมีความเข้มแข็งทั้งโครงสร้าง และการดำเนินงาน โดยอาศัยเงื่อนไขการเพิ่ม ขีดความสามารถของประชาชนด้วยระบบข้อมูล ทำให้ประชาชนเห็นความสำคัญของข้อมูล สามารถวิเคราะห์ปัญหาของชุมชน แต่ทำการพัฒนาต่อไปได้ ต้องอาศัยการฝึกให้ชาวบ้านทำ วิจัยเป็นและสร้างทีมนักวิจัยท้องถิ่นขึ้น ซึ่ง ปาริชาติ วลัยเสถียร (2543: 81) เห็นว่า กระบวนการ PAR เกิดจากการประยุกต์เทคนิคการสังเกตแบบมีส่วนร่วมในแนวมานุษยวิทยา

เข้ามาใช้ และเน้นการศึกษาโดยมองคนในฐานะสมาชิกของชุมชน และหัวใจของกระบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วม คือ การจัดการชุมชน และการมีส่วนร่วมของประชาชน ซึ่งนักวิจัยจากภายนอกชุมชนทำหน้าที่เป็นนักจัดองค์กร ช่วยให้ความรู้และทักษะการวิจัยโดยไม่ครอบงำความคิดและการตัดสินใจของชุมชน และส่งเสริมสนับสนุน ประสานงานเท่านั้น ส่วนชาวบ้านเป็นผู้มีบทบาทหลักในทุกขั้นตอนของกระบวนการ PAR

2.1.3.2 กระบวนการพัฒนาชุมชนแบบมีส่วนร่วมด้วยวิถีธรรมชาติ (Natural Approach to Participatory Development; NAPD)

เป็นแนวทางที่มีความยืดหยุ่นสูง หมายความว่า จะไม่ใช่เป็นต้นแบบ (Model) ที่ตายตัว ตรงกันข้ามเป็นแนวทางที่ปรับตัวเพิ่มเติมเปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลา ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ เงื่อนไข สิ่งแวดล้อมของแต่ละชุมชน ซึ่งแต่ละท้องถิ่นที่มีความหลากหลาย และเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา เป็นแนวทางที่สามารถปรับเปลี่ยนได้เสมอ จึงได้เรียกวิธีการ/กระบวนการนี้อย่างหลวมๆ ตามลักษณะสำคัญที่เป็นเรื่องของชุมชนว่า “กระบวนการพัฒนาชุมชนแบบมีส่วนร่วมด้วยวิถีธรรมชาติ”

หลักการสำคัญของ NAPD เป็นเรื่องของผู้คนที่อยู่กับปัญหาร่วมมือร่วมใจกับฝ่ายที่เป็นนักพัฒนา แล้วใช้ทุกอย่างไม่ว่าจะเป็นวิธีคิด วิธีค้นหาความจริง วิธีวิเคราะห์ วิธีระดมทรัพยากร วิธีต่อรอง วิธีจัดการกับข้อขัดแย้ง ฯลฯ ที่มีพื้นฐานจากท้องถิ่น จากธรรมชาติของปัญหา ธรรมชาติของผู้คนที่อยู่ในกระบวนการ ทั้งนี้ก็เพื่อจะนำไปสู่การพัฒนาในชุมชนอย่างยั่งยืน โดยมีหลักการสำคัญ 2 ประการ คือ 1) ความชัดเจนและมั่นคงในวัตถุประสงค์ และ 2) ให้ความสำคัญต่อปรากฏการณ์ตามธรรมชาติของปัญหาและคนที่อยู่กับปัญหา

2.1.4 ระดับการมีส่วนร่วม

ระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้น อาจจำแนกได้หลายแบบ อาทิ นรินทร์ชัย พัฒนพงศ์ (2547: 17-18) ได้แบ่งระดับตามหลักการทั่วไปได้ 5 ระดับ ดังนี้ 1) การมีส่วนร่วมเป็นผู้ให้ข้อมูลของตน/ครอบครัว/ชุมชน เช่น การให้ข้อมูลการเจ็บป่วยของตนแก่แพทย์ (แต่แพทย์ต้องรับฟังด้วย) ถ้าไม่ร่วมให้ข้อมูลที่เป็นจริง หรือ แพทย์ไม่ฟังจริงก็อาจรักษาไม่ได้ผลดี 2) การมีส่วนร่วมรับรู้ข้อมูล ข่าวสาร เช่น การร่วมรับรู้ข้อมูลของตนจากแพทย์เพื่อจะเป็นแนวทางตัดสินใจให้ดีขึ้น เพราะสิ่งที่แพทย์รู้เกี่ยวกับตนนั้น ตนเองอาจไม่รู้ 3) การมีส่วนร่วมตัดสินใจ (Co-decision) โดยเฉพาะเกี่ยวกับโครงการที่ตนจะมีส่วนร่วมได้เสียด้วย โดยแบ่งเป็น 3 กรณี แล้วแต่กิจกรรมนั้น ตนอยู่ในขั้นตอนใด ต่อไปนี้ (1) ตนมีน้ำหนักการตัดสินใจน้อยกว่าเจ้าของโครงการ เช่น ก่อนเริ่มทำโครงการจะตัดสินใจว่าโครงการจะทำขนาดใด ทำกิจกรรมอะไรบ้าง เป็นต้น ผู้อื่นมีส่วนร่วมด้วยน้อย (2) ตนมีน้ำหนักการตัดสินใจเท่ากับเจ้าของโครงการ

เช่น เมื่อเป็นหุ้นส่วนที่เท่าเทียมกัน และจะตัดสินใจว่าจะเริ่มโครงการนั้นหรือไม่ (3) ตนมี
น้ำหนักการตัดสินใจมากกว่าเจ้าของโครงการ เช่น เมื่อเป็นผู้รับผลประโยชน์จากน้ำที่ได้รับจาก
อ่างเก็บน้ำ กลุ่มที่ได้รับผลประโยชน์ควรเป็นผู้มีน้ำหนักการตัดสินใจมากกว่าเจ้าหน้าที่ เป็นต้น
4) การมีส่วนร่วมทำ คือ ร่วมในขั้นตอนการดำเนินงาน เช่น ร่วมสร้างถนนในชนบท และ 5)
การมีส่วนร่วมสนับสนุน คือ ไม่มีโอกาสร่วมทำ แต่มีส่วนร่วมช่วยเหลือเหลือด้านอื่นๆ

ปฐม นิคมานนท์ (2543 อ้างถึงใน นรินทร์ชัย พัฒนพงศา, 2547: 18) ได้แบ่งระดับการ
มีส่วนร่วม เป็น 3 ระดับ คือ 1) ระดับที่ประชาชนไม่มีส่วนร่วม 2) ระดับที่ประชาชนมีส่วนร่วม
ปานกลาง และ 3) ระดับที่ประชาชนมีส่วนร่วมด้วยเต็มที่

จากแนวคิดดังกล่าว ได้นำมาปรับปรุงและเปรียบเทียบกับขั้นตอนของการมีส่วนร่วมได้
ดังแสดงในตารางที่ 2.1

ตารางที่ 2.1 ระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนและขั้นตอนการมีส่วนร่วม

ระดับการมีส่วนร่วม	ขั้นตอนการมีส่วนร่วม
ระดับที่ประชาชนไม่มีส่วนร่วม	1) รัฐ คือ ผู้กำหนด “คิดให้แทน”
	2) รัฐ คือ ผู้จัดการให้
	3) รัฐบอกให้ทราบว่า “มีอะไรบ้าง”
ประชาชนมีส่วนร่วมปานกลาง	4) ประชาชนได้รับการปรึกษา(โดยมีการถามความต้องการบ้าง)
	5) รัฐให้ประชาชนเข้าร่วมได้บางส่วน เช่น เป็นที่ปรึกษา เข้าเป็นกรรมการ (แต่เพียงส่วนน้อย)
ประชาชนมีส่วนร่วมมากขึ้น	6) ประชาชนและรัฐมีส่วนร่วมเท่ากัน (โดยรัฐถือว่าประชาชนเป็น “หุ้นส่วน”)
	7) ประชาชนได้ “บางส่วน”
	8) ประชาชนเป็นผู้กำหนดสิ่งที่ต้องการ และร่วมกันจัดทำ

2.1.5 ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วม

ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้น สัจญญา สัจญญาวิวัฒน์ (2527 อ้างถึงใน
วัลลภ พิสุทธิพิเชฐ, 2550) ได้ให้ความเห็นว่า การพัฒนาชุมชนเป็นการเปลี่ยนแปลงที่มี
สมาชิกของชุมชนเข้าร่วม หรือเป็นงานที่มีประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม ด้วยเหตุผล 2 ประการ
คือ ประการที่หนึ่ง เมื่อการพัฒนาเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ประชาชนสนใจเกิดขึ้น ประการที่สอง
เมื่อมีการเปลี่ยนแปลง ชุมชนก็ย่อมจะต้องเกี่ยวข้องกับประชาชน เพราะประชาชนเป็นส่วน
สำคัญส่วนหนึ่งของชุมชน ในแง่นี้ การเข้าร่วมของประชาชนมีลักษณะเป็นการรับมากกว่าจะ
ฝ่ายดำเนินการ แม้กระนั้นประชาชนยังมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนอยู่นั่นเอง ส่วนนี้รันดร์

จรุงภูมิเวทย์ (2527 อ้างถึงใน ดุสิต เวชกิจ และคณะ, 2546: 20) ได้กล่าวถึงปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วม ว่ามีปัจจัยดังต่อไปนี้ 1) ความศรัทธาที่มีต่อความเชื่อถือบุคคล และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ เช่น การลงแขก การบำเพ็ญประโยชน์ การสร้างโบสถ์ วิหาร 2) ความเกรงใจที่มีต่อบุคคลที่เคารพนับถือหรือมีเกียรติยศ ตำแหน่ง ทำให้ประชาชนเกิดความเกรงใจที่จะกระทำ เช่น ผู้ใหญ่ออกปากขอแรง ผู้น้อยช่วยแรง และ 3) อำนาจบังคับที่เกิดจากคนที่มีอำนาจเหนือกว่า ทำให้ประชาชนถูกบีบบังคับให้มีส่วนร่วมในการกระทำต่างๆ เช่น บีบบังคับให้ทำงานเยี่ยงทาส

2.1.6 เงื่อนไขในการมีส่วนร่วม

เงื่อนไขในการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้น เป็นสิ่งหนึ่งที่ทำให้การมีส่วนร่วมของประชาชนประสบความสำเร็จ โดย นิรันดร์ จรุงภูมิเวทย์ (2527 อ้างถึงใน ดุสิต เวชกิจ และคณะ, 2546: 23) กล่าวถึงเงื่อนไขการมีส่วนร่วม อย่างน้อย 3 ประการคือ 1) ประชาชนต้องมีอิสรภาพที่จะมีส่วนร่วม 2) ประชาชนต้องสามารถที่จะมีส่วนร่วม และ 3) ประชาชนต้องเต็มใจที่จะมีส่วนร่วม นอกจากนี้ ความสำเร็จของการมีส่วนร่วมยังขึ้นกับเงื่อนไขดังต่อไปนี้ 1) ประชาชนต้องมีเวลาที่จะมีส่วนร่วมกิจกรรม การมีส่วนร่วมไม่เหมาะสมกับสถานการณ์ฉุกเฉิน 2) ประชาชนต้องไม่เสียเงินทอง ค่าใช้จ่ายในการมีส่วนร่วมมากเกินไปกว่าผลตอบแทนที่จะได้รับ 3) ประชาชนต้องมีความสนใจที่สัมพันธ์สอดคล้องกับการมีส่วนร่วมนั้น 4) ประชาชนต้องสามารถสื่อสารรู้เรื่องกันทั้งสองฝ่าย และ 5) ประชาชนต้องไม่รู้สึกกระทบกระเทือนต่อตำแหน่งหน้าที่ หรือสถานภาพทางสังคมหากจะมีส่วนร่วม

ไชยชนะ สุทธิวรชัย (2540 อ้างถึงใน ดุสิต เวชกิจ และคณะ, 2546: 24) ได้รวบรวมเงื่อนไขของการมีส่วนร่วมที่จะก่อให้เกิดการพัฒนาไว้ 3 ประการ คือ 1) ความช่วยเหลือจากภายนอก ซึ่งอาจเป็นองค์กรพัฒนาของรัฐ องค์กรเอกชน นักวิชาการ และนักพัฒนาในรูปของการช่วยเหลือด้านการเงิน การเมือง และความรู้ 2) ความพร้อมภายใน เช่น ผู้นำสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ และกายภาพ โอกาสเข้าร่วม วัฒนธรรม และ ประเพณีท้องถิ่น และ 3) การบำรุงรักษา เช่น ในรูปของสิ่งจูงใจ การบริหาร และการจัดการองค์กรและกิจกรรมตลอดจนการแทรกแซงจากภายนอก

โดยรวมแล้ว แนวความคิดเกี่ยวกับเงื่อนไขของการมีส่วนร่วม สามารถสรุปได้ดังนี้

- 1) ประชาชนต้องมีอิสระ และสามารถที่จะมีส่วนร่วมได้อย่างเสรีโดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายมากเกินไปความสามารถของเขา
- 2) ประชาชนต้องได้รับความสนับสนุนจากหลายฝ่าย เช่น หน่วยงานราชการ องค์กรเอกชน และนักพัฒนาท้องถิ่น

3) ประชาชนต้องมีความสนใจที่สัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมนั้น และสามารถสื่อสารรู้เรื่องในกิจกรรมต่างๆ ได้อย่างดี

2.2 การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและ แก้ไขปัญหาความยากจน

2.2.1 คนกับป่าไม้

คนกับป่าไม้มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด โดยเฉพาะคนในชนบทส่วนใหญ่ของประเทศ เนื่องจากป่าไม้เป็นแหล่งที่มาของปัจจัย 4 ซึ่งสำคัญต่อการดำรงชีวิตของประชากร การพัฒนาประเทศได้ทำให้การใช้ประโยชน์จากป่าไม้เปลี่ยนแปลงไป นอกจากการใช้ประโยชน์เพื่อการดำรงชีวิตแล้ว ป่าไม้ยังเป็นที่มาของรายได้มหาศาล เนื่องจากไม้เป็นทรัพยากรที่มีมูลค่าสูงขึ้น รวมทั้งมีการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ป่าไม้มาเป็นพื้นที่เพื่อการเพาะปลูก ทำให้ปัญหาพื้นที่ป่าไม้ลดลงอย่างมาก (จาริต ดิงศภักดิ์, 2531) ปัญหาทรัพยากรป่าไม้ของชาติก็คือเรื่องคน การจัดการทรัพยากรป่าไม้ก็คือการจัดการคนนั่นเอง (สมศักดิ์ สุขวงศ์, 2531)

ในอดีต ประมาณทศวรรษ 2470 และ 2480 ถึงต้นทศวรรษ 2500 และ 2510 ป่าไม้ในประเทศไทยยังมีสภาพอุดมสมบูรณ์ มีพันธุ์พืชและสัตว์ป่านานาชนิดอย่างอุดม เรียกได้ว่าเป็นยุคบ้านป่า ผู้คนที่เข้าไปใช้ประโยชน์จากป่ามีจำนวนจำกัด และใช้ชีวิตสอดคล้องกับสภาพธรรมชาติของป่า ชุมชนหรือกลุ่มคนที่เข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าในช่วงเวลานี้มีทั้งชุมชนที่มีลักษณะทางสังคมเป็นชุมชนถาวรแต่มีได้ตั้งหลักปักฐานประจำ ณ จุดเดียว เช่น ชุมชนชาวเขา และชุมชนขนาดเล็กๆ 3-4 หลังคาเรือนที่ออกจากบ้านเดิมไปทำกินอย่างถาวรในพื้นที่ป่า รวมทั้งชุมชนชั่วคราวที่เข้าไปตั้งเพิงพักในป่าเป็นระยะเวลานานๆ เพื่อหาของป่า เช่น น้ำมันยาง โดยมีได้นำครอบครัวไปด้วย และยังมีกลุ่มคน เช่น พวกพรานล่าสัตว์ หรือพวกหาของป่าที่เข้าป่าชั่วคราวชั่วคราวเพื่อล่าสัตว์หรือเก็บของป่าด้วย การเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าของคนรุ่นบุกเบิกนี้ ก็เนื่องมาจากป่าเป็นแหล่งรายได้ที่ดี เช่นรายได้จากการขายน้ำมันยาง นอกจากนี้ ในพื้นที่ป่ายังมีแหล่งแร่อันอุดม พวกพรานล่าสัตว์ที่เข้าป่าล่าสัตว์แล้วไปพบแหล่งแร่ จึงชักชวนญาติเข้าไปหาแร่ แต่เนื่องจากมีบ้านที่ถาวรอยู่นอกป่าอยู่แล้ว คนรุ่นบุกเบิกนี้จึงมีได้ตั้งหลักแหล่งถาวรในป่า มีเพียงบางรายเท่านั้นที่อยู่ในป่าต่ออย่างถาวร (อนัญญา ภูซงคกุล และนิพนธ์ พัวพงศกร, 2534)

ในช่วงถัดมา คือประมาณปลายทศวรรษ 2500 และ ต้นทศวรรษ 2510 ถึงปลายทศวรรษ 2510 ลักษณะการใช้ประโยชน์จากป่าได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก เนื่องจากมีการทำ

ไม้และการทำแร่เชิงพาณิชย์อย่างเป็นล่ำเป็นสัน มีการใช้เทคโนโลยีระดับสูง และการลงทุนสูง รัฐบาลเองก็ให้การส่งเสริมการทำไม้และการทำเหมืองแร่โดยการให้สัมปทาน ในขณะเดียวกันก็ มีการลักลอบตัดไม้ที่ผิดกฎหมายอย่างกว้างขวาง และรัฐเองไม่สามารถควบคุมได้ ทรัพยากร ป่าไม้ รวมทั้งแร่ธาตุ และสัตว์ป่าจึงเสื่อมโทรมลงอย่างรวดเร็ว เมื่อพื้นที่ป่าเสื่อมโทรมลง กลายเป็นป่าเปิด ประกอบกับมีเส้นทางที่เชื่อมพื้นที่ป่าสู่พื้นที่ภายนอก รวมทั้งปัจจัยด้าน ประชากรที่มีการขยายตัวของประชากรอย่างรวดเร็ว ผสมกับราคาพืชพาณิชย์ที่สูง จึงเป็น ปัจจัยเกื้อหนุนให้เกิดความต้องการพื้นที่ทำกิน ในช่วงนี้ (ประมาณปลายทศวรรษ 2510 เป็นต้น มา) จึงมีการอพยพของผู้คนเข้าสู่พื้นที่ป่าเปิดอย่างมาก ทำให้พื้นที่นั้นกลายเป็นชุมชน พื้นที่ซึ่ง เคยเป็นป่าก็กลายสภาพเป็นพื้นที่ทำกินไปอย่างถาวร (อนัญญา ภูซงคกุล และนิพนธ์ พัวพงศกร, 2534)

รัฐบาลได้เริ่มเข้ามามีบทบาทในการบริหารจัดการทรัพยากรป่าไม้มากขึ้น ประมาณ ปลายทศวรรษ 2520 กล่าวคือ ได้มีการกำหนดเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์ชนิดต่างๆ มีการกำหนด เขตและแสดงสิทธิ์พื้นที่ดินในเขตป่าสงวนทั้งที่ยังมีสภาพดีและเสื่อมโทรมว่าเป็นของรัฐ มีการ ตั้งหน่วยพิทักษ์ป่าในพื้นที่ต่างๆ มีการอพยพโยกย้าย ชับไล่ชุมชนออกจากพื้นที่ป่าบางแห่ง ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าป่าไม้น้อยลงและเพื่อรักษาระบบนิเวศ อย่างไรก็ตาม จุดมุ่งหมายอีกส่วน หนึ่งก็คือการนำที่ดินในเขตป่าสงวนที่เสื่อมโทรมไปทำธุรกิจการเกษตรขนาดใหญ่ (Plantation) โดยเป็นผลมาจากแรงผลักดันของธุรกิจการเกษตรที่ต้องการที่ดินทำการเพาะปลูกขนาดใหญ่ เช่น ปาล์มน้ำมัน ยูคาลิปตัส และการทำนาถั่ว เป็นต้น การเข้าทำการเกษตรขนาดใหญ่ โดยขอ อนุญาตจากรัฐเข้าทำประโยชน์ (เช่า) ในเขตป่าสงวนในอัตราที่ต่ำ ระยะเวลายาวและจ่าย ค่าชดเชยให้ชาวบ้านผู้ตั้งถิ่นฐานอยู่ก่อนในอัตราที่ต่ำ (ซื้อสิทธิ์ในราคาต่ำ) จึงเกิดขึ้นได้ (เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง, 2534)

นอกจากนั้น ในช่วงเวลานี้ ยังเกิดมีธุรกิจการกว้านซื้อที่ดินทั้งในและนอกเขตป่าเพื่อทำ รีสอร์ทสำหรับแหล่งท่องเที่ยว และเพื่อการเก็งกำไร มูลค่าที่ดินในบางพื้นที่จึงเพิ่มขึ้นสูงมาก มีระบบ นายหน้า ที่อยู่ในชุมชนติดต่อค้าขายที่ดินให้กับผู้ซื้อซึ่งเป็นคนภายนอก โดยผู้ซื้อมุ่งหวังที่จะ สามารถให้มีการออกเอกสารสิทธิ์ได้ในภายหลัง ชาวบ้านผู้ขายที่ดินจะอพยพไปซื้อที่ดินใหม่ใน พื้นที่ห่างไกลการคมนาคมซึ่งราคาที่ดินยังถูกอยู่จากชาวบ้านที่อยู่ก่อนทั้งในและนอกเขตป่า สงวน (เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง, 2534)

จึงเห็นได้ว่า ชุมชนดั้งเดิมในหลายพื้นที่ของประเทศ เป็นชุมชนที่อยู่กับป่า มีอาชีพโดย หาผลิตผลจากป่า ต่อเมื่อมีนายทุนทำไม้ นายทุนทำเหมืองเข้ามา รวมทั้ง ระบบการปลูกพืชเชิง พาณิชย์ และนโยบายของรัฐบาลที่เกื้อหนุนนายทุน จึงทำให้เกษตรกรบางส่วนต้องสูญเสียที่ดิน ทำกินไป และเกิดการโยกย้ายออกไปยังพื้นที่อื่น ๆ ทำให้ปัญหาการบุกรุกป่าเพื่อบุกเบิกเป็นที่ ทำกินใหม่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง

2.2.2 การจัดการทรัพยากรสิ่งแวดล้อมในชุมชนกับแนวคิดเศรษฐกิจพึ่งตนเอง

ชุมชนหลายแห่งมีความรู้ มีความสามารถในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ได้ดีกว่าการดำเนินการของรัฐ หรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง สังคมของชาชนบทมีการพึ่งพิงป่า พึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติในรูปแบบต่างๆ มาช้านาน มีการทดสอบเรียนรู้ปรับใช้ไปตามสภาพ ของแต่ละช่วงเวลา จนกลายเป็นวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของการใช้ป่า แต่เนื่องจากการพัฒนา ประเทศมิได้ให้ความสนใจแก่ภูมิปัญญาท้องถิ่นเหล่านี้มากนัก จึงทำให้วัฒนธรรมและภูมิปัญญา ท้องถิ่นเหล่านี้หมดไป เช่น การใช้ลูกหนามแทงมาทุบเพื่อนำมาใช้ชักเสื้อผ้า การใช้ยาสมุนไพร มาใช้รักษาโรค ฯลฯ ซึ่งถ้าเหลือใช้ก็นำมาแปรรูปเป็นยาตากแห้ง เป็นผงชนิดต่างๆ ไว้จำหน่าย ทำให้เกิดรายได้

ในอดีต การพัฒนาโดยเฉพาะในประเทศที่กำลังพัฒนาหลายประเทศ รวมทั้งประเทศไทย มักเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจนำหน้าการพัฒนาด้านอื่นๆ และไม่ค่อยคำนึงถึงความเสียหาย ที่เกิดแก่ทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมมากนัก ไม่เคยมีการประเมินต้นทุนทางสังคมหรือ ต้นทุนที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติ สำหรับประเทศในยุคแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่ ผ่านๆ มามุ่งเน้นการเกษตรกรรมเพื่อการส่งออก มุ่งการผลิตให้มีจำนวนมากเท่าที่จะมากได้ เพื่อขายแก่ตลาดโลก ในขณะที่ทรัพยากรป่าถูกทำลายเพื่อแปรสภาพเป็นพื้นที่เกษตรกรรมใน แต่ละปีเปลี่ยน ป่าที่อุดมสมบูรณ์หาค่าทางเศรษฐกิจไม่ได้ไปเป็นไร่มันสำปะหลังในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ หรือเป็นนาทุ่งในภาคใต้ นอกจากนั้นมีการสร้างเขื่อนเพื่อผลิตไฟฟ้า สนองความต้องการของอุตสาหกรรม แต่พื้นที่ป่าที่มีค่าจำนวนมากถูกน้ำท่วม พืชหลายชนิดถูก ทำลาย และสัตว์ป่าไม่มีที่อยู่อาศัย

ผลจากการพัฒนาด้านต่างๆ ทำให้เกิดภาวะมลพิษและความเสื่อมโทรมของทรัพยากร ธรรมชาติ เกิดผลกระทบโดยตรงต่อความเป็นอยู่ของประชากรในภาคชนบทของประเทศ ทำให้ ชุมชนมีปัญหาหลายด้าน เช่น ด้านสังคม ด้านเศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง และสุดท้ายคือ ด้านสิ่งแวดล้อม

ดังนั้น ชุมชนควรได้รับโอกาสในการจัดการและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่มีอยู่อย่างมี ประสิทธิภาพและเกิดประโยชน์สูงสุด เพื่อเป็นส่วนหนึ่งในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและ เกิดความยั่งยืนต่อไป

2.2.3 แนวคิดชุมชนยั่งยืนและแนวคิดการอยู่ร่วมกันของคน สัตว์ และทรัพยากร ป่าไม้

ธีรพงษ์ แก้วหาญ (2543: 35-39) ได้กล่าวถึงชุมชนยั่งยืน เป็นแนวคิดที่หนึ่งในการ พัฒนาด้วยวิธีการแนวทางวัฒนธรรมขององค์กรชุมชน ตลอดจนกระบวนการที่ชาวบ้านเข้าไปมี บทบาทในการเรียนรู้และตัดสินใจเพื่อกำหนดแผนงานโครงการร่วมกับภาคอื่นๆ การรวมกลุ่ม

ตามธรรมชาติ การสร้างเครือข่ายระหว่างกลุ่มต่างๆ ทั้งในพื้นที่ใกล้เคียง ระดับจังหวัด ภูมิภาค และระดับชาติ เป็นกระบวนการเครือข่ายของชาวบ้านที่มีระบบการจัดการทางความคิด ระบบ การตัดสินใจด้วยตนเอง อีกทั้งยังประสบความสำเร็จอย่างกว้างขวาง กลายเป็นกระบวนการ สร้างนวัตกรรมทางการพัฒนาที่หลากหลาย และเป็นกระบวนการของประชาชนอย่างแท้จริง ดังนี้ ประการแรก คือ ให้ความสำคัญต่อความยั่งยืนของส่วนรวมมากกว่าประโยชน์สูงสุดใน การผลิตต่อหน่วย ประการที่สอง ให้ความสำคัญต่อประโยชน์ร่วมกันของชุมชน และประการที่ สาม ให้ความสำคัญแก่การสืบสายเลือด สถาบันครอบครัว เครือญาติ และชุมชนขนาดเล็ก ยิ่งผลให้หมู่บ้านยังยึดเอาความเป็นพี่น้อง การมีน้ำใจช่วยเหลือเกื้อกูล และการผสาน ผลประโยชน์ซึ่งกันและรวมถึงการถ่ายทอดภูมิปัญญาเพื่อความอยู่รอดร่วมกันของหมู่บ้าน

จะเห็นได้จากความสามารถในการเผชิญปัญหา ทั้งปัญหาการผลิต การสูญเสีย ทรัพยากร การมุ่งเอาแต่ประโยชน์สูงสุดของการผลิตจนเกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ปัญหา เกิดช่องว่างทางสังคม ปัญหาสถาบันครอบครัว สถาบันชุมชนอ่อนแอหรือล่มสลาย การแย่งชิง ทรัพยากรและวิกฤตการณ์ด้านพัฒนา หมู่บ้านหลายหมู่บ้านบ่งบอกให้เห็ว่ายังมีความเป็น สถาบันของ “ชุมชน” ที่มีความเหมาะสม และสอดคล้องกับยุคสมัยโดยได้ปรับประสาน วัฒนธรรมกับการจัดการแบบใหม่ เข้าสู่ระบบความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชนแล้ว สามารถสร้างตัวแบบการพัฒนาต่างๆ ให้กับสังคมไทย ตัวแบบชุมชนต่างๆ เหล่านี้ช่วยให้ ชุมชนอยู่รอดและเป็นกระบวนการเรียนรู้ ประสบการณ์ในการเรียนรู้ปัญหาหนี้สินและการเป็น เหยื่อของระบบธนาคาร ชุมชนก็จะปรับระบบไปสู่การเกิดตัวแบบสถาบันทุนของหมู่บ้าน เช่น กลุ่มสัจจะออมทรัพย์ กลุ่มกองทุนต่างๆ ขึ้น

จากปัญหาระบบเกษตรกรรมแบบพืชเดี่ยว มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศ ชุมชนได้เรียนรู้และพัฒนาไปสู่รูปแบบเกษตรผสมผสานจนกระทั่งกลายมาเป็นเกษตรกรรมที่ ให้ผลต่อเนื่องยาวนานทั้งทางเศรษฐกิจ จิตใจ และสิ่งแวดล้อม สำหรับหัตถกรรม จากหัตถกรรม การถนอมอาหารแบบพื้นบ้าน และประสบการณ์ในระบบการค้าก็เกิดการพัฒนาแนวทาง อุตสาหกรรมชุมชนเสริมสร้างระบบเศรษฐกิจพอเพียง “อยู่พอดิ กินพอดิ” สำหรับความเสื่อม โทรมของทรัพยากร บนสภาพความร่อยหรอและความเสื่อมโทรมของทรัพยากร ก็พัฒนาระบบ การจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม เช่น ป่าชุมชน องค์กรชาวบ้านอนุรักษ์ทรัพยากรด้าน ต่างๆ พัฒนาประเพณีพิธีกรรม เพื่อจัดความสัมพันธ์กับธรรมชาติรูปแบบใหม่ๆ เช่น การบวช ป่า สืบชะตาแม่น้ำ การใช้แนวคิดคนล้อมป่า เป็นต้น

ผลจากการเรียนรู้และความอดสาหัสของชาวบ้าน เพื่อสร้างความมั่นคงให้กับสังคม หมู่บ้าน เพื่อการดำรงอยู่ของชุมชนในกระแสโลกาภิวัตน์ และเพื่อประกันอนาคตที่ดีให้แก่ ลูกหลาน โดยองค์ประกอบของการเรียนรู้ที่สำคัญ มาจาก 2 ทาง คือ มรดกทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และเรียนรู้จากปัญหาที่เข้ามากระทบต่อชีวิตและสังคมหมู่บ้านนั่นเอง เหตุนี้จึงดู เหมือนว่าองค์กรชุมชนมีข้อสรุปที่ได้จากการประสานประสบการณ์ที่เหมือน และแตกต่างกัน

พัฒนาเป็นแนวทางที่เรียกว่า “ชุมชนยั่งยืน” ชุมชนยั่งยืนจึงเป็นทิศทางการพัฒนาที่อยู่บนพื้นฐานการพึ่งพาตนเอง โดยอาศัยระบบการจัดการของชุมชนในการพัฒนาด้านต่างๆ ที่ชุมชนเป็นผู้เรียนรู้ ผู้เลือกสรร ผู้วางแผน ผู้ปฏิบัติ และรับผลจากการปฏิบัตินั้น โดยวิธีคิดที่มีพื้นฐานจากระบบคิดเดิมของชุมชนหรือภูมิปัญญาพื้นบ้านผสมผสานเข้ากับวิธีคิดและระบบการจัดการของสังคมใหม่

การที่ชุมชนเกิดการเรียนรู้และปรับระบบความคิดในปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน ทำให้ชุมชนเข้าใจและพยายามที่จะดำเนินชีวิตให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตสิ่งแวดล้อมที่ต้องอยู่ร่วมกันอย่างสันติวิธีและไม่มีการทำลายซึ่งกันและกัน ซึ่งเป็นแนวทางที่ต้องหาจุดร่วมที่จะประสานแนวคิด วิถีชีวิต ที่มีความพอดี และสอดคล้องจึงต้องมีการศึกษาถึงเงื่อนไข กระบวนการอนุรักษ์ป่า และการพัฒนาชนบทไปพร้อมๆ กัน โดยอยู่บนฐานการยอมรับทั้งของชาวบ้านและหน่วยงานภาครัฐ ซึ่งมีจุดประสงค์เดียวกัน คือ การอยู่ร่วมกันของคน สัตว์ ทรัพยากรป่าไม้ อย่างพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน

แนวคิดการอยู่ร่วมกันของคนกับป่าทำให้เกิดเรื่องการจัดการป่าชุมชนขึ้น ซึ่งเป็นแนวคิดที่ดีที่จะช่วยให้คนอยู่กับป่าได้ โดยการทำลายธรรมชาติให้น้อยที่สุด มนุษย์ต้องอาศัยธรรมชาติ ความสมดุลของธรรมชาติจะทำให้มนุษย์มีคุณภาพชีวิตที่ดี การอนุรักษ์ป่าใดๆ ก็ตามจะมีรูปแบบและวิธีการจัดการที่แตกต่างกัน ในทางปฏิบัติวิธีการที่ใช้จะต้องขึ้นกับความเหมาะสมของสภาพพื้นที่และไม่อาจนำรูปแบบวิธีการปฏิบัติจากพื้นที่หนึ่งไปใช้กับพื้นที่อื่นได้โดยไม่คำนึงถึงวิถีการดำรงชีวิตของชาวบ้าน รวมทั้งปัญหาทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองในท้องถิ่นนั้น โดยเฉพาะการจัดการต่างๆ ในป่าอนุรักษ์จะต้องคำนึงถึงสัตว์ป่าด้วย ไม่มองเพียงแต่คนกับป่าอยู่ได้เท่านั้น สัตว์ป่าต้องอยู่ร่วมกันได้ด้วยจึงจะถือว่าบรรลุถึงจุดหมายในการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพและเพื่อประโยชน์อันยั่งยืนของมนุษย์อย่างแท้จริง

2.2.4 การบริหารจัดการทรัพยากรป่าไม้ของประเทศ ประเด็นความขัดแย้ง และการแก้ไขปัญหา

การบริหารจัดการทรัพยากรป่าไม้ของประเทศ นับจากอดีตจนถึงปัจจุบันได้มีการดำเนินงานภายใต้กรอบนโยบาย กฎหมาย และมติคณะรัฐมนตรีต่าง ๆ ดังนี้ (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2546)

กฎหมายป่าไม้ การบริหารงานของกรมป่าไม้อยู่ภายใต้กฎหมายป่าไม้ 5 ฉบับ ได้แก่ พระราชบัญญัติป่าไม้ พุทธศักราช 2484 พระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 พระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 พระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า พ.ศ. 2535 พระราชบัญญัติสวนป่า พ.ศ. 2535

นโยบายป่าไม้แห่งชาติ พ.ศ. 2528 มีวัตถุประสงค์เพื่อการจัดการและพัฒนาทรัพยากรป่าไม้อย่างยั่งยืนอันเป็นแนวทางการจัดการในระยะยาว ซึ่งบังคับใช้ในปัจจุบัน โดยได้กำหนดให้มีเนื้อที่ป่าไม้ทั่วประเทศอย่างน้อยร้อยละ 40 ของเนื้อที่ประเทศ เป็นพื้นที่ป่าเพื่อการอนุรักษ์และพื้นที่ป่าเศรษฐกิจร้อยละ 15 และ 25 ของพื้นที่ประเทศ ตามลำดับ และต่อมาในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้มีการปรับสัดส่วนใหม่เป็น พื้นที่ป่าเพื่อการอนุรักษ์และพื้นที่ป่าเศรษฐกิจร้อยละ 25 และ 15 ของพื้นที่ประเทศ ตามลำดับ และนอกจากนี้ในนโยบายป่าไม้แห่งชาติยังกำหนดให้พื้นที่ที่มีความลาดชันโดยเฉลี่ย ร้อยละ 35 ขึ้นไปเป็นพื้นที่ป่าไม้โดยไม่อนุญาตให้ออกเอกสารการครอบครองและรับรองการทำประโยชน์ตามประมวลกฎหมายที่ดิน

มติคณะรัฐมนตรีต่าง ๆ ได้แก่ มติคณะรัฐมนตรีเกี่ยวกับการจัดชั้นคุณภาพลุ่มน้ำและมาตรการการใช้ที่ดินในเขตลุ่มน้ำ มติคณะรัฐมนตรีเกี่ยวกับการจำแนกเขตการใช้ประโยชน์ทรัพยากรและที่ดินป่าไม้ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ และมติคณะรัฐมนตรีเกี่ยวกับการแก้ไขปัญหาดินในพื้นที่ป่าไม้ตามมติคณะกรรมการนโยบายป่าไม้แห่งชาติ ซึ่งครอบคลุมถึงมาตรการและแนวทางการแก้ไขปัญหาที่ดินในพื้นที่ป่าไม้ โดยเฉพาะในป่าสงวนแห่งชาติ ป่าอนุรักษ์ตามกฎหมาย และพื้นที่อื่น ๆ

จากที่กล่าวแล้วว่า ปัญหาข้อขัดแย้งระหว่างหน่วยงานของรัฐโดยเฉพาะกรมป่าไม้ กับราษฎรในท้องถิ่นเริ่มขึ้นประมาณปลายทศวรรษ 2520 ปัญหาดังกล่าวเกิดจากความขัดแย้งในเรื่องสิทธิการใช้ทรัพยากรป่าไม้อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการใช้นโยบายการป่าไม้แห่งชาติ พ.ศ. 2528 ในเรื่องกำหนดพื้นที่ป่าอนุรักษ์ จากกรณีศึกษาที่เสนอในรายงานผลการวิจัยเรื่อง “วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า” พบว่า ในการกำหนดเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์ชนิดต่างๆ และการกำหนดเขตและแสดงสิทธิ์พื้นที่ดินในเขตป่าสงวนของรัฐ ภาครัฐได้มีความเข้มงวดกวดขันในการใช้ที่ดินในพื้นที่ป่ากับชาวบ้านที่เคยอยู่ในพื้นที่ป่ามาก่อน และมีการเอื้อประโยชน์ให้กับกลุ่มนายทุนนักธุรกิจให้เข้าทำประโยชน์ในที่ป่าสงวนขนาดใหญ่ ทำให้ชาวบ้านสับสน ไม่เข้าใจในการดำเนินงานของภาครัฐ ชาวบ้านมีความเห็นว่าเจ้าหน้าที่ส่วนมากยังไม่เข้าใจชาวบ้าน ตัวอย่าง เช่น ในบางโครงการชาวบ้านถูกหลอกให้ยอมสละที่ดินที่เคยทำกินเพื่อปลูกยูคาลิปตัส แล้วจะจัดสรรที่ดินให้ในจำนวน 25 ไร่ แต่ผลปรากฏว่าได้รับการจัดสรรที่ดินเพียง 7 ไร่ ยิ่งกว่านั้น ที่ดินที่ได้รับจัดสรรก็มีชาวบ้านคนอื่นเป็นเจ้าของอยู่แล้ว จึงต้องจ่ายเงินซื้อ หรือบางรายก็จ่ายยอมต้องยกเลิกความคิดที่จะได้ที่ดินผืนใหม่ ขณะเดียวกันที่ดินทำกินที่เคยมีก็สูญไปแล้ว หรือในหลายพื้นที่ที่นักธุรกิจต้องการขออนุญาตเข้าทำประโยชน์ (เช่า) ในเขตป่าสงวนแห่งชาติเป็นพื้นที่หลายหมื่นไร่จากกรมป่าไม้ ก็ได้มีความพยายามทุกวิถีทางที่จะขับไล่ชุมชนชาวบ้านออกจากพื้นที่ ชาวบ้านจึงคับข้องใจมากกว่า ทำให้นักธุรกิจจึงมีโอกาสได้เพาะปลูกในพื้นที่ป่าสงวน ทับที่ที่พวกเขาเคยอยู่มาก่อน และทำไม่กิจกรรมการเกษตร เช่น

น้ำมันปาล์ม และยูคาลิปตัส จึงเป็นที่ต้องการมากกว่าพืชไร่ และไม้ผลที่ชาวบ้านปลูก ภาครัฐจึงให้การอุดหนุนด้วยการเก็บค่าธรรมเนียม (ค่าเช่า) ในการเข้าทำประโยชน์ในป่าสงวนในราคาที่ถูกและในระยะยาวนานเช่นนี้ (เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง, 2534)

สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (2546) ได้รายงานสรุปเกี่ยวกับปัญหาความขัดแย้งอันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการใช้นโยบายการป่าไม้แห่งชาติ พ.ศ. 2528 ในเรื่องกำหนดพื้นที่ป่าอนุรักษ์ ซึ่งปัญหาความขัดแย้งดังกล่าวได้ยืดเยื้อต่อเนื่องเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน อาทิ ในภาคอีสาน เกิดปัญหาความขัดแย้งเรื่องป่าอันเนื่องมาจากการอพยพคนออกจากป่าจากการดำเนินโครงการจัดที่ดินทำกินให้กับราษฎรผู้ยากไร้ในพื้นที่ป่าสงวนเสื่อมโทรม (คจก.) ความขัดแย้งการใช้ที่ดินสาธารณประโยชน์ ปัญหาการอพยพคนจากผลพวงการก่อสร้างโครงการขนาดใหญ่ การนำเอาที่ดินป่าสงวน ที่สาธารณประโยชน์ไปสร้างศูนย์ราชการ ในภาคใต้ เกิดการประท้วงเรื่องที่ทำกินในเขตป่า การคัดค้านนายทุนบุกรุกป่าต้นน้ำ การคัดค้านการปลูกป่า การออกเอกสารสิทธิ์ให้เอกชนโดยทับที่ทำกินของราษฎร ในภาคเหนือ เกิดปัญหาอุทยานทับที่ทำกิน โดยชาวบ้านจากอุทยาน 14 แห่งรวมตัวกันประท้วงใหญ่คัดค้านการอพยพ ถึง 2 ครั้ง ภายใต้เครือข่ายเกษตรกรรมภาคเหนือ (คกน.) การเคลื่อนไหวผลักดันเรื่องพระราชบัญญัติป่าชุมชน จากประเด็นปัญหาดังกล่าวทำให้องค์กรพัฒนาเอกชน นักอนุรักษ์ และนักวิชาการ ได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในฐานะตัวกลางในการนำประเด็นปัญหาของราษฎรเข้าสู่เวทีสาธารณะและวงวิชาการ การเกิดเครือข่ายชาวบ้านต่าง ๆ จากการรวมตัวกันของเกษตรกรรายย่อยซึ่งได้รับผลกระทบจากนโยบายการพัฒนาของรัฐ โดยเริ่มจากการผลักดันโครงการของรัฐในภาคอีสาน เกิดเป็นสมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน ส่วนในภาคเหนือเกิดเครือข่ายป่าชุมชน เครือข่ายเกษตรกรรมภาคเหนือ ภาคใต้เกิดสมัชชาพันธมิตรประมงพื้นบ้านภาคใต้ 13 จังหวัด และได้รวมตัวกันเป็นเครือข่ายที่ใหญ่ที่สุดคือสมัชชาคนจน ในวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ.2538

สำหรับข้อเสนอทางนโยบาย จากการศึกษาของเจิมศักดิ์ ปิ่นทอง (2534) ได้มีข้อเสนอทางนโยบาย โดยพิจารณาจากข้อจำกัดที่เกิดขึ้นสองประการคือ 1) ชาวบ้านเห็นว่าที่ดินในประเทศไม่มีที่ว่างเปล่าให้จับจองได้อีก การอพยพออกจากชุมชนที่อยู่เดิมเพื่อหาที่อยู่ใหม่จะต้องมีเงินไปซื้อต่อจากคนอื่น แต่เนื่องจากราคาที่ดินได้เพิ่มสูงขึ้นมาก บีบคั้นให้ชาวบ้านมองไม่เห็นทางออกไป และ 2) การโยกย้ายชาวบ้านออกจากพื้นที่ป่าอนุรักษ์เป็นไปได้อย่างเพราะทางการไม่สามารถหาพื้นที่รองรับที่ไม่มีคนอาศัยอยู่ก่อนได้ ผู้ถูกโยกย้ายไปพื้นที่ใหม่จะต้องเกิดความขัดแย้งกับเจ้าของที่ดินเดิม เกษตรกรทั่วไปจึงคิดว่าตนหมดทางเลือกและจะต้องฝืนอยู่ที่เดิม

แนวความคิดเรื่องการโยกย้ายชาวบ้านจึงถูกต่อต้านจากชาวบ้านอย่างรุนแรง จึง
ข้อเสนอทางนโยบายที่เป็นไปได้ บางประการ เช่น

ประการที่ 1 การจำแนกเขตอนุรักษ์ประเภทต่างๆ ควรได้พิจารณาปัจจัยเรื่องของคน
ชุมชน และวิถีชีวิตของคนที่อยู่อาศัยอยู่ในเขตป่า คบคู่ไปกับกฎเกณฑ์และปัจจัยทางกายภาพ มี
การกำหนดเขตแนวอนุรักษ์ที่ชัดเจนและให้ชาวบ้านได้มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่า สำหรับการ
กำหนดเขตป่าอนุรักษ์ที่ทับเขตที่ทำกินของชาวบ้านควรต้องมีนโยบายและมาตรการที่เป็นธรรม

ประการที่ 2 พื้นที่เขตป่าอนุรักษ์ที่มีชุมชนตั้งอยู่ และชาวบ้านได้เข้าไปใช้ประโยชน์
ที่ดินบางส่วนแล้วก็สมควรพิจารณาเป็นพื้นที่ไป เช่น การจ่ายค่าชดเชยในระดับที่สามารถรักษา
คุณภาพชีวิตมิให้ตกต่ำไปกว่าเดิม หากมีพื้นที่จัดสรร ก็ให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมคิด และกำหนด
กฎเกณฑ์ในการโยกย้าย

ประการที่ 3 กรณีที่ชุมชนอยู่ในเขตป่าอนุรักษ์ที่ไม่เป็นเขตอ่อนไหวเกินไป เช่นพื้นที่ต้น
น้ำ ก็ควรพิจารณากันพื้นที่ทำกินและพื้นที่ชุมชนออกจากพื้นที่อนุรักษ์ ที่ดินที่อยู่ระหว่างป่า
อนุรักษ์และที่ทำกินเกษตรของชุมชนสมควรกันพื้นที่ส่วนหนึ่งไว้เป็นเขตรอยต่อ (Buffer zone)
ที่ทำให้เป็นกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชนและมีการกำหนดลักษณะของกิจกรรมที่สามารถทำได้ในเขต
ดังกล่าว

ประการที่ 4 พื้นที่ในเขตป่าอนุรักษ์ที่มีสภาพป่าไม่สมบูรณ์ ควรจะต้องมีระบบการ
จัดการ มีการสนับสนุนเครื่องมือในการรักษาป่าอย่างจริงจัง มีการให้การศึกษาแก่ชุมชน
ข้างเคียงทั้งในเขตและนอกเขตอนุรักษ์เพื่อให้มีส่วนร่วมในการดูแลรักษาป่า รวมทั้งการว่าจ้าง
ให้ผู้นำชุมชนหรือสมาชิกของชุมชนร่วมเป็นเจ้าหน้าที่พิทักษ์ป่าด้วย

ประการที่ 5 พื้นที่ป่าสงวนที่รัฐให้เอกชนเข้าทำประโยชน์เพื่อทำธุรกิจการเกษตร
ขนาดใหญ่ เมื่อสัญญาการอนุญาตดังกล่าวสิ้นสุดลง ก็ไม่สมควรที่จะต่ออายุใบอนุญาตอีก แต่
ควรนำที่ดินมาใช้เพื่อการจัดสรรรองรับการย้ายชาวบ้านจากพื้นที่ป่าอนุรักษ์ที่เป็นเขตอ่อนไหว
ต่อผลกระทบสิ่งแวดล้อม

ในส่วนการดำเนินงานด้านป่าไม้ของภาครัฐ ซึ่งผลจากการดำเนินงานตาม
แนวนโยบาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้นโยบายป่าไม้แห่งชาติในเรื่องการกำหนดพื้นที่ป่า
อนุรักษ์และพื้นที่ป่าเศรษฐกิจผนวกกับการจำแนกการใช้ประโยชน์ที่ดินป่าไม้ในพื้นที่ป่าสงวน
แห่งชาติและการจัดชั้นคุณภาพลุ่มน้ำซึ่งก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างหน่วยงานของรัฐกับ
ชาวบ้าน บริษัทเอกชนกับชาวบ้าน ทั่วทุกภาคของประเทศ โดยเฉพาะผลจากมติคณะรัฐมนตรี
เมื่อวันที่ 30 มิถุนายน พ.ศ. 2541 ปรากฏว่ารัฐบาลได้รับการร้องเรียนเรื่องการประกาศเขตป่า
อนุรักษ์ทับที่อยู่อาศัยและที่ทำกินของราษฎร และส่งผลให้เกิดกรณีปัญหาความขัดแย้งเกี่ยวกับ
ป่าไม้และที่ดินป่าไม้ระหว่างรัฐบาลกับราษฎรตลอดมา โดยราษฎรให้เหตุผลว่ามาตรการการ

แก้ไขปัญหาราษฎรในเขตป่าเป็นหลักเกณฑ์ที่ทำให้ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในเขตป่าเสียเปรียบมากที่สุด กล่าวคือ กำหนดให้พิสูจน์สิทธิราษฎรโดยใช้ภาพถ่ายทางอากาศที่ถ่ายเป็นครั้งแรกหลังวันสงวนหวงห้ามเป็นพื้นที่ป่าไม้ครั้งแรก ซึ่งหมายความว่า ราษฎรในเขตป่าอนุรักษ์จะได้สิทธิอยู่ในพื้นที่ต่อไปก็ต่อเมื่อพิสูจน์ได้ว่าอยู่ในพื้นที่นั้นมาก่อนที่พื้นที่จะถูกประกาศเขตป่าใดๆ ตามกฎหมาย แม้ว่าราษฎรจะสามารถผ่านเกณฑ์การใช้ภาพถ่ายทางอากาศพิสูจน์แล้ว ก็ต้องผ่านเกณฑ์การพิสูจน์ขั้นต่อไปว่า พื้นที่ดังกล่าวมีความล่อแหลมคุกคามต่อระบบนิเวศหรือไม่ ทำให้เกิดการเคลื่อนไหวผ่านสมัชชาคนจนเรียกร้องให้มีการยกเลิกมติคณะรัฐมนตรี 30 มิถุนายน พ.ศ. 2541 แต่คณะรัฐมนตรีในยุคนั้นยังไม่เห็นชอบ

ต่อมาในปี พ.ศ. 2544 รัฐบาลได้แต่งตั้งคณะกรรมการแก้ไขปัญหาของสมัชชาคนจน โดยคณะกรรมการดังกล่าวได้แต่งตั้งคณะอนุกรรมการแก้ไขปัญหาของสมัชชาคนจนกรณีปัญหาป่าไม้ขึ้นมามากหลายชุด ได้แก่ กรณีปัญหาเกี่ยวกับป่าไม้ของเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ (คกน.) กรณีปัญหาพื้นที่ป่าไม้ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคตะวันออก กรณีปัญหาเกี่ยวกับป่าไม้ของเครือข่ายชุมชนภาคใต้ กรณีปัญหาเกี่ยวกับป่าไม้ ที่ดินและการศึกษาระบบการผลิตแบบไร้หมุนเวียนของเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ โดยคณะอนุกรรมการแก้ไขปัญหาของสมัชชาคนจนกรณีปัญหาป่าไม้แต่ละชุดได้มีการแต่งตั้งคณะทำงานแก้ไขปัญหาพื้นที่ป่าไม้ระดับพื้นที่ เพื่อติดตามการแก้ไขปัญหาของคณะทำงานปฏิบัติงานในระดับพื้นที่ในท้องที่จังหวัดต่าง ๆ อย่างไรก็ดี ในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในเรื่องการประกาศแนวเขตป่าทับที่ดินอยู่อาศัยและทำกินในพื้นที่ป่านั้น กรมป่าไม้ซึ่งเป็นหน่วยงานที่รับผิดชอบโดยตรงได้กำหนดมาตรการในการดำเนินงาน คือ หากพื้นที่ที่ราษฎรได้อาศัยและทำกินมาก่อนการประกาศป่าสงวนแห่งชาติ โดยมีเอกสารสิทธิในที่ดินโดยถูกต้องตามประมวลกฎหมายที่ดิน การประกาศป่าสงวนแห่งชาติทับที่ดินของราษฎรดังกล่าวก็ไม่กระทบต่อสิทธิในที่ดินแต่อย่างใด ราษฎรยังคงมีสิทธิในที่ดินนั้นอยู่ ทั้งนี้ตามความในมาตรา 12 แห่งพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 แต่หากราษฎรได้อาศัยและทำกินในพื้นที่ป่าโดยไม่มีเอกสารสิทธิในที่ดินก็มีแนวทางในการแก้ไขปัญหาอยู่ ซึ่งรับผิดชอบดำเนินการโดยศูนย์ปฏิบัติการ แก้ไขปัญหาป่าไม้

นอกจากการเรียกร้องให้แก้ปัญหการประกาศแนวเขตป่าทับที่ดินอยู่อาศัยและทำกินในพื้นที่ป่าแล้ว ยังเกิดกระแสการเร่งรัดออกกฎหมายป่าชุมชนเพื่อรับรองสิทธิแก่ชุมชนในการจัดการป่าชุมชนอันเนื่องมาจากความขัดแย้งด้านแนวคิดในการรักษาพื้นที่ป่าไม้ที่เหลืออยู่ในประเทศไทย ระหว่าง “คนอยู่ร่วมกับป่า” กับ “กันคนออกจากป่า” กระแสการเรียกร้องให้มีกฎหมายป่าชุมชนเริ่มขึ้นเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2532 หลังเกิดความขัดแย้งระหว่างนายทุนกับชาวบ้านห้วยแก้ว กิ่งอำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อรัฐอนุญาตให้นายทุนเช่าพื้นที่ป่าสาธารณะของชาวบ้านเพื่อปลูกสวนป่า กรมป่าไม้จึงได้ยกร่างกฎหมายป่าชุมชนขึ้นเป็นฉบับ

ในปี พ.ศ. 2534-2535 แต่ได้รับการคัดค้านจากชาวบ้านเนื่องจากไม่สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงของชุมชน และประเด็นสำคัญคือ ร่างของกรมป่าไม้ได้เปิดช่องให้มีการทำไม้เชิงพาณิชย์ และอนุญาตให้ชุมชนมีสิทธิใช้ประโยชน์จากป่าที่ปลูกขึ้นเท่านั้น โดยในปี พ.ศ. 2536-2537 ตัวแทนชาวบ้าน องค์การพัฒนาเอกชน และนักวิชาการ ได้ร่วมกันยกร่างและผลักดันร่างกฎหมายป่าชุมชนฉบับประชาชนเข้าสู่การพิจารณาของสภาผู้แทนราษฎร กระบวนการยกร่างกฎหมายป่าชุมชนได้มีการดำเนินการเรื่อยมา จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2540 รัฐบาลได้เปิดการประชุมพิจารณาร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชน เมื่อประเทศไทยประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 ที่มีบทบัญญัติหลายมาตราสนับสนุนสิทธิและการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากร อย่างไรก็ตาม กระบวนการยกร่างกฎหมายป่าชุมชนก็มิยังไม่มีข้อยุติ จากการยกร่างกฎหมายป่าชุมชนฉบับแรกในปี พ.ศ. 2534 จนถึงปี พ.ศ. 2542 มีการแก้ไข ปรับปรุงหรือยกร่างขึ้นใหม่ จากผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจากภาคประชาชนและภาครัฐ รวมทั้งสิ้น 6 ฉบับ และในปี พ.ศ. 2543 รัฐสภารับหลักการร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชนทั้ง 6 ฉบับ โดยมีร่างรัฐบาลเป็นร่างหลัก และร่างพระราชบัญญัติของพรรคการเมืองต่าง ๆ รวมถึงฉบับประชาชนเป็นร่างประกอบ แต่ร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชนดังกล่าวตกไปเนื่องจากมีการประกาศยุบสภา

ในปี พ.ศ. 2544 รัฐบาลได้มีมติคณะรัฐมนตรียืนยันร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชนทุกฉบับที่ค้างในสภาให้ดำเนินการต่อไป อย่างไรก็ตาม ในปี พ.ศ. 2545 สมาชิกวุฒิสภามีมติเสียงข้างมากไม่ผ่านมาตราที่อนุญาตให้มีการจัดตั้งป่าชุมชนในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ และมีการแก้ไขรายละเอียดในบางมาตรา แล้วส่งคืนสภาผู้แทนราษฎรเพื่อพิจารณาอีกครั้งหนึ่ง ต่อมาในวันที่ 8 ตุลาคม พ.ศ. 2545 คณะรัฐมนตรีมีมติรับทราบความเห็นและข้อเสนอแนะของสภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเกี่ยวกับร่างพระราชบัญญัติ ป่าชุมชน พ.ศ. คือ 1) ควรแก้ไขร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชน พ.ศ. ที่ผ่านการพิจารณาของวุฒิสภา ให้รับรองสิทธิชุมชนท้องถิ่นที่อยู่ในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ให้สามารถจัดการป่าชุมชนได้ และให้มีกระบวนการสนับสนุนตรวจสอบถ่วงดุลที่เหมาะสม และ 2) รัฐบาลควรปรับเปลี่ยนนโยบายและกฎหมายที่เกี่ยวข้อง เช่น แก้ไขกฎหมายป่าไม้ การปฏิรูปกรมป่าไม้ การปฏิรูปที่ดินและมีนโยบายที่ชัดเจนต่อการพัฒนาองค์ความรู้ด้านความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นในด้านอาหารและยา โดยมอบให้กระทรวงเกษตรและสหกรณ์รับไปจัดทำข้อมูล ความเห็น และผลการพิจารณาดำเนินการที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้ทั้งหมดส่งไปยังสำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรีเพื่อแจ้งประธานสภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และเปิดเผยเหตุผลให้สาธารณชนทราบต่อไป (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2546)

2.2.5 แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ในการบริหารจัดการนั้น ต้องให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมทั้งในเรื่องของการดูแลรักษา การฟื้นฟูสภาพป่า รวมถึงการใช้ประโยชน์จากป่า โดยมุ่งหวังที่จะให้ทรัพยากรป่าไม้แห่งนี้มีความอุดมสมบูรณ์ และตอบสนองความต้องการของประชาชนได้อย่างยั่งยืน ซึ่ง ดุสิต เวชกิจ (2535: 211-212) ได้สรุปสาเหตุ และรูปแบบและระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนเพื่อจัดการป่าไม้ชุมชนดังนี้

2.2.5.1 สาเหตุการมีส่วนร่วมของประชาชนเพื่อจัดการป่าไม้ชุมชนประกอบด้วย

1) ผลประโยชน์ : จิตสำนึกของมนุษย์โดยทั่วไปย่อมต้องการผลประโยชน์ต่างๆ ให้แก่ ตนเองหรือคนใกล้ชิด การมีประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมกับการดำเนินการป่าไม้ชุมชน จึงย่อมหวังว่าผลประโยชน์ที่ตัวเองจะได้รับจากป่าไม้ชุมชน เช่น การได้ไม้เป็นเชื้อเพลิงเพื่อการหุงต้มในครัวเรือน การมีอาหารในการบริโภค ฯลฯ แม้บางครั้งตนเองอาจจะไม่ได้รับผลประโยชน์โดยตรงก็ยังคงมีความหวังที่ให้ลูกหลาน ญาติพี่น้อง หรือแม้กระทั่งท้องถิ่นตนได้รับผลประโยชน์แทน

2) ความเดือดร้อน : มนุษย์ย่อมต้องการมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีที่สุขสบาย เมื่อมีความเดือดร้อนเกิดขึ้นก็พยายามที่จะขจัดสาเหตุของความเดือดร้อนนั้นให้หมดสิ้นไป การดำเนินชีวิตที่เดือดร้อนเพราะขาดแคลนไม้ในการใช้สอย จึงทำให้ประชาชนต้องการเข้ามามีส่วนร่วมเพื่อการป่าไม้ชุมชน โดยมุ่งหวังจะทำให้ความเดือดร้อนหมดสิ้นไป และกลับมีชีวิตที่สุขสบาย

3) ความสนใจ : ทรัพยากรป่าไม้เอื้ออำนวยประโยชน์อย่างมหาศาลให้แก่มนุษย์ ถ้าในท้องถิ่นใดมีความขาดแคลนทรัพยากรป่าไม้ ย่อมสูญเสียโอกาสที่จะได้รับผลประโยชน์จากป่าไม้ รวมทั้งยังอาจเกิดโทษบางประการติดตามมา ความจริงดังกล่าวเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปในผู้ที่สนใจด้านป่าไม้ และในปัจจุบัน วงการต่างๆ ได้ตระหนักถึงความสำคัญของทรัพยากรป่าไม้อย่างมาก มีการเผยแพร่ทางสื่อมวลชนทุกแขนงอย่างมากมาย ทำให้ประชาชนหันมาให้ความสนใจในการแก้ไขปัญหาป่าไม้โดยการจัดการป่าไม้ชุมชน

4) ความศรัทธา : ประชาชนในชนบทโดยมากมีความศรัทธาต่อสิ่งที่ตนเคารพนับถือหรือเลื่อมใส และพร้อมที่จะปฏิบัติตามคำแนะนำ คำสั่ง หรือความประสงค์ ในท้องถิ่นชนบทมักศรัทธาผู้อาวุโส พระ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ครู ฯลฯ นอกจากนี้ยังมีความศรัทธาต่อสถาบันกษัตริย์ สถาบันศาสนา ความศรัทธาเกิดจากความเชื่อความประทับใจหรือความนับถือของแต่ละบุคคล เช่น เมื่อเห็นข้าราชการประพฤติปฏิบัติชอบก็เกิด

ความศรัทธา จึงพบอยู่เสมอว่า การที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมกับป่าไม้ชุมชน เพราะตนเองศรัทธาให้ความสำคัญต่อการป่าไม้ชุมชน

5) ความเกรงใจ : คนไทยโดยส่วนใหญ่มีนิสัยความเกรงใจต่อผู้อื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมชนบท ซึ่งความเกรงใจมีให้ทั้งต่อผู้ที่มีระดับเหนือกว่าตน เท่าตน และระดับต่ำกว่าตน ดังนั้นเมื่อเห็นผู้อื่นช่วยกันดำเนินการป่าชุมชนจึงรู้สึกเกรงใจต้องเข้ามามีส่วนร่วมด้วย

6) อำนาจบังคับ : แม้ประเทศไทยจะปกครองโดยระบอบประชาธิปไตยก็ตาม แต่ในทางปฏิบัติจริง ๆ แล้วยังคงแฝงด้วยระบบเผด็จการอยู่เสมอ ผู้มีอำนาจน้อยกว่าจะมีความรู้สึกเกรงกลัวต่อผู้มีอิทธิพลเหนือกว่า และยินยอมปฏิบัติตามคำสั่ง ในท้องถิ่นหลายแห่งจะพบว่าประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมเพราะถูกอำนาจบังคับ

2.2.5.2 รูปแบบและระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าไม้ชุมชน แบ่งออกได้ดังนี้

1) การมีส่วนร่วมโดยตรง : การมีส่วนร่วมแบบนี้ประชาชนจะเข้ามามีส่วนร่วมในการป่าไม้ชุมชนด้วยตนเอง เช่น ได้รับมอบหมายให้รับผิดชอบกิจกรรมต่างๆ การแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการป่าไม้ชุมชน การเข้าร่วมกิจกรรมปลูกต้นไม้ บำรุงรักษาต้นไม้ ฯลฯ นอกจากนี้ยังอาจร่วมเป็นคณะกรรมการกลุ่มที่ดำเนินการป่าไม้ชุมชนในหมู่บ้านโดยตรง

2) การมีส่วนร่วมโดยผ่านกลุ่ม : โดยปกติแล้ว การป่าไม้ชุมชนจะดำเนินการในรูปกลุ่ม หรือองค์กร ประชาชน ดังนั้น การมีส่วนร่วมในรูปแบบนี้คือประชาชนจะคัดเลือกตัวแทนของตนเองเป็นกรรมการของกลุ่ม เพื่อดำเนินการป่าชุมชน และพร้อมที่จะให้ความร่วมมือเมื่อคณะกรรมการต้องการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในบางกิจกรรม

3) การมีส่วนร่วมโดยผ่านตัวแทน : การมีส่วนร่วมแบบนี้ประชาชนจะใช้ตัวแทนที่ตนเองเห็นว่ามีความรู้เพียงพอที่จะดำเนินการแทนตน ทั้งนี้เพราะมีข้อจำกัดด้านเวลา การประกอบอาชีพ แรงงาน ฯลฯ จึงไม่สามารถเข้ามามีส่วนร่วมด้วยตนเอง เช่น มอบหมายให้สมาชิกในครอบครัวช่วยปลูกป่าแทน การฝากเพื่อนบ้านให้ช่วยเสนอความเห็นในที่ประชุม เป็นต้น

2.2.6 การให้ความรู้แก่ชุมชนและการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้

การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการและการอนุรักษ์ป่าไม้นับว่ามีความสำคัญและมีความจำเป็นอย่างยิ่ง ข้อดีของการให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการและการอนุรักษ์ป่าไม้ ก็คือทำให้เกิดการประสานเป้าหมายทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและนิเวศวิทยา ทำให้เข้าใจสภาพ

ปัญหาของพื้นที่ การประเมินผลโครงการจะทำได้ดีขึ้น เนื่องจากได้รับทราบข้อมูลจากชุมชนโดยตรง

การอบรมให้ความรู้แก่ชุมชนควรมีเป้าหมายที่การสนับสนุนการมีส่วนร่วมของชุมชนในทุกรูปแบบ ให้ชุมชนรู้ข่าวสาร ความเคลื่อนไหวต่างๆ ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับปัญหา รัฐบาลและเอกชนเข้าใจในหลักการ และวิธีการของกระบวนการมีส่วนร่วมที่ตรงกัน เน้นการมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ปัญหาและการตัดสินใจของชุมชน รวมทั้งการปลูกฝังจิตสำนึกในการเชื่อถือกันสนับสนุนกัน และสร้างเสริมความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชนให้ดียิ่งขึ้น (Henning, 1988)

การสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมในการศึกษาองค์ความรู้ รวมถึงวิธีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติร่วมกับชุมชนท้องถิ่น ทำให้ได้เรียนรู้ถึงศักยภาพของคนท้องถิ่นในการสรุปปัญหาในระดับพื้นที่ตามที่ได้ประสบมา รวมทั้งทางเลือกในการแก้ไขปัญหาอย่างยั่งยืน ดังกรณีศึกษาที่ได้จากการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เรื่องศักยภาพชุมชนอีสานในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ที่มีเป้าหมายเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนอีสานในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และเปิดเวทีให้สาธารณะได้เรียนรู้และร่วมสนับสนุนกระบวนการจัดการทรัพยากรของชุมชน ให้เป็นแนวทางในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศโดยมีประชาชนท้องถิ่นเป็นศูนย์กลางการแก้ไขปัญหาอย่างแท้จริง ทั้งนี้ ในกระบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วม คณะแกนนำชุมชนและเครือข่ายได้เปิดโอกาสให้แกนนำชุมชนและตัวแทนชาวบ้านจากพื้นที่ต่างๆ ได้ร่วมกำหนดเป้าหมายของการศึกษา ประเด็นหัวข้อการศึกษา และทำการศึกษาค้นคว้าในประเด็นต่างๆ รวมทั้งการสัมมนาสังเคราะห์ผลการศึกษาร่วมกับตัวแทนองค์กรที่เกี่ยวข้องกับการแก้ไขปัญหา (เครือข่ายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภาคอีสาน ชมรมศิษย์เก่าบูรณะชนบทและเพื่อน และโครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ, 2543)

ในการพัฒนาความเข้มแข็งขององค์กรชาวบ้านที่เป็นพื้นที่ทำงานใหม่ สมพันธ์ เตชะอธิก และคณะ (2540) ได้เสนอแนวทางดังต่อไปนี้

1) การศึกษาเรียนรู้ปัญหาชาวบ้านแบบมีส่วนร่วม นั่นคือ การศึกษาโดยให้ชาวบ้านที่สนใจปัญหาของชุมชนเข้าร่วมทำการศึกษาค้นคว้าของชาวบ้านด้วยตนเอง โดยอาจแบ่งเป็นกลุ่ม กลุ่มละประมาณ 10-15 คนหรือหนึ่งหัวหน้าโครงการ/นักวิจัยโครงการทำหน้าที่วางกรอบคำถามในการศึกษาแบบกว้างๆ ร่วมกับชาวบ้าน จากนั้นก็ให้ชาวบ้านเก็บข้อมูลรายครัวเรือน หรืออาจใช้วิธีประชุมกลุ่มย่อย โดยมีหัวหน้าโครงการ/นักวิจัยโครงการช่วยเป็นพี่เลี้ยงเพื่อให้ชาวบ้านสามารถนำเสนอความคิดเห็นออกมาได้ จากนั้นก็รวบรวมจัดหมวดหมู่ปัญหาและรายชื่อครอบครัวที่มีปัญหา ขั้นตอนนี้จะทำให้รู้ปัญหาและกลุ่มเป้าหมายที่ชัดเจน ชาวบ้าน

เกิดแนวความคิดร่วมกันช่วยกันหาทางออก เข้าใจกันเองมากขึ้นจนเกิดศรัทธาและแรงบันดาลใจในการเริ่มต้นแก้ปัญหาตนเอง และรวมกลุ่มช่วยเหลือกันเองก่อน

2) การเรียนรู้และคิดค้นกิจกรรมแก้ปัญหา เมื่อได้รู้ปัญหาและกลุ่มเป้าหมายแล้ว การเปิดโอกาสให้มีการอบรม ศึกษางานในรูปแบบการเรียนรู้จากพื้นที่และชาวบ้านที่มีประสบการณ์การแก้ปัญหามาก่อนในที่ต่างๆ จะเป็นการเปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้มองเห็นเส้นทางต่างๆ ในการแก้ปัญหา ซึ่งจำเป็นต้องอาศัยกิจกรรมหลายๆ อย่างประกอบกัน สิ่งที่สำคัญคือ แนวคิดในการพึ่งตนเอง การมีส่วนร่วมและการรวมกลุ่มช่วยเหลือกัน จากนั้นจึงไปสู่กิจกรรมพัฒนาซึ่งควรครอบคลุมกิจกรรม 6 อย่าง ในแต่ละครอบครัว คือ มีข้าว ป่าไม้ พืชผัก ไม้ผล ปลา ปศุสัตว์ (วัว ควาย เป็ด ไก่)

3) การวางแผนกิจกรรมแก้ปัญหา เมื่อได้แนวคิดและมองเห็นแนวทางกิจกรรมแล้ว ก็ทำการวางแผนกิจกรรมในรายละเอียดว่าจะมีการจัดการปัญหาของตัวเองอย่างไร จะมีกิจกรรมอะไรบ้างอยู่ในพื้นที่ ต้องใช้งบประมาณเท่าใด เทคนิคปฏิบัติมีอะไรบ้าง ต้องใช้เวลาในแต่ละกิจกรรมอย่างไร เมื่อแต่ละครอบครัวมีความชัดเจนในการวางแผนกิจกรรม และเสริมสร้างความรู้ ความสามารถเพิ่มขึ้นแล้วจึงตกลงใจดำเนินการได้

4) การรวมกลุ่มปฏิบัติร่วมกัน เพื่อให้เกิดการช่วยเหลือกันและกันทั้งทางความคิด และเทคนิคต่างๆ ตลอดจนช่วยกันแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น ผู้นำกลุ่มจะเกิดขึ้นในตอนนี้ และควรมีกิจกรรมระดมทุนในรูปกลุ่มออมทรัพย์เป็นรายเดือนเพื่อเกาะเกี่ยวและหนุนช่วยกันทางการเงิน และค่าใช้จ่ายในชีวิตยาม ขาดแคลนหรือเจ็บป่วย

5) การติดตามแก้ปัญหาและพัฒนาองค์กรให้มีความเข้มแข็งมากขึ้น เจ้าหน้าที่จากภายนอกและผู้นำชาวบ้านต้องทำการติดตามสมาชิกขององค์กรอย่างสม่ำเสมอ เพื่อช่วยเหลือและพัฒนาให้เกิดความเข้มแข็งมากขึ้น การมีเวทีประชุม การติดตาม การสังเกตในพื้นที่อย่างสม่ำเสมอทำให้สมาชิกและองค์กรชาวบ้านแก้ปัญหาต่างๆ ได้ทันทั่วทั้งที่และพัฒนาให้ดียิ่งขึ้นไป

2.3 ภูมิปัญญาชาวบ้าน

2.3.1 ความหมายของ “ภูมิปัญญา”

ได้มีนักวิชาการหลายท่านให้ความหมายของคำว่า “ภูมิปัญญา” ไปในทิศทางเดียวกัน โดยประเวศ วะสี (2546) ได้ให้ความหมายของคำว่า ภูมิ คือ แผ่นดิน และศรีศักร วัลลิโภดม (2547) ได้กล่าวถึงคำว่าภูมิ คือ พื้นที่ สิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบๆ ตัวเรา ส่วนคำว่า ปัญญา คือ

ความรู้ที่ได้รับการสืบทอดแล้วนำมาปฏิบัติ เพราะฉะนั้นภูมิปัญญา (Wisdom) จึงหมายถึง ความรู้ที่เรานำมาปฏิบัติภายในกรอบของสภาพแวดล้อมที่เราอยู่แล้วมีการสะสมสืบทอดต่อกันมา ตามความสัมพันธ์ของคนในครอบครัวและชุมชน นอกจากนี้สิ่งแวดล้อมที่ปรับเปลี่ยนไปตามสภาพภูมิอากาศและปัจจัยภายนอกและภายในก็ย่อมทำให้ภูมิปัญญา มีกระบวนการปรับเปลี่ยนไปตามสภาพแวดล้อม (ฉลาดชาย รมิตานนท์, 2536) เพราะสิ่งแวดล้อมมีทั้งที่มนุษย์สร้างขึ้นและธรรมชาติสร้างขึ้น (กันยา จันทรรวชาติ และคณะ, 2549) ทั้งนี้ก็เพื่อการดำรงชีวิตให้อยู่รอดท่ามกลางเงื่อนไขของสภาวะสังคมในแต่ละช่วงเวลา

อย่างไรก็ตาม ภูมิปัญญา ยังมีความหมายที่คาบเกี่ยวกับคำอื่นๆ ด้วย เช่น ความรู้ท้องถิ่น ความรู้ของชาวบ้าน ภูมิปัญญาชาวบ้าน ความรู้พื้นบ้าน ซึ่งในการให้ความหมายของภูมิปัญญาของนักวิชาการนั้น อาจจะมีการเรียกว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน (Popular Wisdom) หรือ ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) การที่มีคำว่า “ชาวบ้าน” หรือ “ท้องถิ่น” มาต่อท้ายคำว่า ภูมิปัญญา แม้จะเป็นการใช้คำที่ไม่เหมือนกันแต่ก็ใช้ในความหมายที่คล้ายคลึงกัน เพราะเป็นความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ ในชีวิตประจำวันในการเอาชนะธรรมชาติ เพื่อให้ชีวิตดำรงอยู่แล้วมีการถ่ายทอดกันมาเรื่อยๆ (สามารถ จันทรสุรีย์, 2536; ธวัช ปุณโณทก, 2531; เสรี พงศ์พิศ, 2529)

2.3.2 ความสำคัญและลักษณะของภูมิปัญญา

2.3.2.1 ความสำคัญของภูมิปัญญา

ภูมิปัญญาเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในการพัฒนาท้องถิ่น อันจะส่งผลถึงการพัฒนาประเทศชาติโดยรวม มีนักวิชาการหลายท่านได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับความสำคัญของภูมิปัญญาสอดคล้องต้องกันว่า ภูมิปัญญา มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของชาวบ้านและชุมชน เพราะนี่คือรากฐานของการพัฒนาประเทศ หากไม่มีภูมิปัญญา ก็ไม่สามารถอยู่รอดได้ด้วยตนเอง (โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, 2536) ภูมิปัญญาจึงมีความสำคัญที่ทำให้ชาวบ้านสามารถพึ่งพาตัวเองได้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมด้วยความคิด ความสามารถของชาวบ้านท่ามกลางสภาวะที่มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม การพัฒนาใดๆ ก็ตามจึงควรคำนึงถึงความรู้ความสามารถของชาวบ้านเพื่อให้แนวทางการพัฒนาเป็นไปอย่างเหมาะสมและสอดคล้องกับความเป็นอยู่ (สามารถ จันทรสุรีย์, 2536) ดังนั้นการพัฒนาจึงต้องคำนึงถึงภูมิปัญญาอันเป็นความรู้ดั้งเดิม นอกจากนี้ตัวภูมิปัญญาเองยังมีความเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมเนื่อง จากวัฒนธรรมเป็นความเจริญงอกงามของชุมชน ซึ่งต้องใช้ปัญญาในการค้นหาสิ่งที่มีอยู่แล้วมาฟื้นฟู ประยุกต์ และสร้างเสริมสิ่งใหม่บนรากฐานความรู้ที่ค้นพบ (พนิตนาฏ ลัคนาโมษิต, 2534)

2.3.2.2 ลักษณะของภูมิปัญญา

นักวิชาการและผู้สนใจศึกษาเกี่ยวกับภูมิปัญญาได้กล่าวถึงลักษณะสำคัญของภูมิปัญญาไว้อย่างหลากหลาย แต่ภูมิปัญญาในฐานะที่เป็นความรู้ประเภทหนึ่งที่มีเอกลักษณ์ของตัวเอง แม้จะมีนักวิชาการพยายามที่จะจำแนกภูมิปัญญาออกไปตามความแตกต่างของลักษณะที่พบ หากแท้ที่จริงแล้วภูมิปัญญามีลักษณะของการผสมผสานปรับเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลา นั่นเพราะภูมิปัญญาที่เกิดขึ้น ล้วนแต่เป็นผลผลิตที่ถูกสังคมสร้างขึ้นด้วยเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ของแต่ละยุคสมัย (ดารินทร์ อินทร์หมื่น, 2548) ลักษณะสำคัญบางประการของภูมิปัญญา คือ เน้นความสำคัญของจริยธรรมมากกว่าวัตถุและเป็นการศึกษาตลอดชีวิต เพราะมีการถ่ายทอดและต่อยอดความคิดอยู่ตลอดเวลาเพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่าง คนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ (สามารถ จันทรสूरย์, 2536) หรืออาจจะแบ่งลักษณะของภูมิปัญญาที่สามารถทำความเข้าใจได้ง่ายก็คือภูมิปัญญาที่เป็นนามธรรมและรูปธรรม ภูมิปัญญาแบบนามธรรม เช่น ความรู้สึกนึกคิด และความเชื่อ ส่วนภูมิปัญญาที่เป็นรูปธรรม เช่น ผลิตภัณฑ์ วัตถุที่จับต้องได้ ซึ่งภูมิปัญญาทั้งสองแบบนี้จะต้องมีการเชื่อมโยงในความสัมพันธ์ของชุมชนทั้งจากภายในและจากภายนอกจนเกิดการเรียนรู้สั่งสมและปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัย (เสรี พงศ์พิศ, 2529)

2.3.3 กระบวนการเรียนรู้ การถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้าน และปัญหาของการถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้าน

2.3.3.1 กระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้าน

ภูมิปัญญานั้นไม่ได้เกิดขึ้นอย่างลอยๆ แต่ได้มีการสืบทอดต่อกันมาและมีการปรับเปลี่ยนไปตามสภาพ สิ่งแวดล้อมที่ดำรงอยู่โดย มีกระบวนการในการถ่ายทอดแตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่ ซึ่งเป็นไปตามธรรมชาติการเรียนรู้ของมนุษย์ (อรรถจักร สัตยานุรักษ์, 2544) โดยนักวิชาการได้สรุปการถ่ายทอดภูมิปัญญาไว้แตกต่างกัน แต่ก็มีส่วนที่คล้ายคลึงกัน เช่น สามารถ จันทรสूरย์ (2536) ได้จำแนกการถ่ายทอดภูมิปัญญาของชาวบ้านไว้สองประการคือการถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่เด็ก และการถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่ผู้ใหญ่ โดยมีรายละเอียดดังนี้

การถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่เด็ก เป็นการถ่ายทอดที่แตกต่างจากผู้ใหญ่ การถ่ายทอดจะต้องมีความง่ายไม่ซับซ้อน สนุกสนาน และดึงดูดใจ เช่น การละเล่น การเล่านิทาน การลองทำตามตัวอย่าง ซึ่งวิธีการเหล่านี้ จะมุ่งเน้นจริยธรรมที่เป็นสิ่งที่ควรทำและไม่ควรทำ

การถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่ผู้ใหญ่ เป็นการถ่ายทอดภูมิปัญญาตามประสบการณ์ มีวิธีการหลากหลาย เช่น การบอกเล่าโดยตรง หรือบอกเล่าผ่านพิธีกรรม ประเพณี หรือผ่านคำร้องบทละคร ลักษณะของการถ่ายทอดดังกล่าวนี้สามารถแบ่งเป็น 2

ประเภท คือ การถ่ายทอดแบบไม่เป็นลายลักษณ์อักษร และการถ่ายทอดแบบเป็นลายลักษณ์อักษร

จิรวรรณ พิระสันต์ (2545) ได้กล่าวถึงการเรียนรู้ภูมิปัญญาไทยว่ามีลักษณะของการเรียนรู้ในหลายแนวตามตามสภาพพื้นที่ โดยสรุปไว้ดังนี้

การเรียนรู้ในวิถีชีวิตชุมชน เป็นการเรียนรู้ที่มีความสำคัญต่อการใช้ชีวิตเพราะแหล่งเรียนรู้คือสภาพแวดล้อมในชุมชน เช่น ในวัด ในชุมชน ในธรรมชาติ ในครอบครัว เครือญาติ ซึ่งจะมีการเรียนรู้ตลอดชีวิตตามสภาพของการเปลี่ยนแปลง ถือเป็นการเรียน การสอน และปฏิบัติจริงไปพร้อมๆ กัน การเรียนรู้ในวิถีชุมชนเป็นความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงระหว่างคนกับคน ระหว่างคนกับธรรมชาติและระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติที่ล้วนแต่มีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิต

การกระจายความรู้ระหว่างชุมชน เป็นการเรียนที่ได้มาจากชุมชนอื่น ได้แก่ ชาวบ้าน ผู้นำชุมชน และปราชญ์ชุมชน ได้รับการศึกษาเรียนรู้จากกลุ่มที่ปฏิบัติแล้วประสบความสำเร็จในชุมชนอื่น โดยการไปทัศนศึกษา ดูจากผลงานและวิธีการปฏิบัติ ซึ่งผลที่ได้จากการทัศนศึกษา คือ สามารถเปลี่ยนวิธีคิดและวิธีปฏิบัติได้อย่างเป็นระบบในการดำเนินชีวิตที่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมของท้องถิ่น

การเรียนรู้ร่วมกันในชุมชนและสถานศึกษา เป็นกระบวนการทางสังคมที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ ในลักษณะของการมีส่วนร่วมที่เกิดจากการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน เมื่อมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันก็จะเกิดการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกันและก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ ฉะนั้นการมีปฏิสัมพันธ์กันระหว่างชุมชนและสถานศึกษาที่อยู่บนพื้นฐานและวัฒนธรรมประเพณี อย่างมีความเท่าเทียมกัน ไม่มีการแบ่งชนชั้น จะก่อให้เกิดความสัมพันธ์อันดีระหว่างกัน และนำไปสู่การเรียนรู้ที่ต่างฝ่ายต่างเรียนรู้ซึ่งกันและกัน โดยความสำคัญของการเรียนรู้ดังกล่าวทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับวิถีการดำเนินชีวิตและเชื่อมโยงการเรียนรู้ในระบบสถานศึกษาและในชุมชน ตลอด จนส่งเสริมซึ่งกันและกันจนเกิดการสืบสานภูมิปัญญานั้นได้อย่างต่อเนื่อง

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2544) ได้สรุปกระบวนการเรียนรู้ตามธรรมชาติไว้ดังนี้

การลองผิดลองถูก เป็นการสะสมประสบการณ์ในการเรียนรู้และทดลองใช้ด้วยภูมิปัญญาในแต่ละพื้นที่

การลงมือกระทำจริง เป็นการเรียนรู้ด้วยการกระทำในสถานการณ์จริง เช่น การปลูกพืช การเดินทาง

พิธีกรรม เป็นการปฏิบัติตามวัฒนธรรมที่มีผลต่อการปลูกฝัง บ่มเพาะ ความเชื่อคุณค่า และแนวทางการประพฤติ ปฏิบัติ

ศาสนา เป็นกรอบของผู้ศรัทธาในการดำเนินชีวิตและการปฏิบัติตาม ซึ่งถือเป็นการเรียนรู้ที่มีลักษณะเป็นองค์รวมซึ่งถือว่ามามีอิทธิพลต่อการใช้ชีวิตทั้งทางตรงและทางอ้อม

การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ – ประสบการณ์ เป็นการเรียนรู้ที่ขยายวงกว้าง และมีปฏิสัมพันธ์กับชุมชนอื่น หรือวัฒนธรรมอื่นที่แตกต่าง

การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นตลอดเวลาในสังคมไทย ซึ่งเชื่อว่าแนวทางวิธีปฏิบัติจะทำให้ประสบความสำเร็จในสิ่งที่คาดหวัง

ครูพักลักจำ เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่มีมาแต่เดิม คล้ายขโมยภูมิปัญญาของผู้อื่น แต่ความหมายที่แท้จริง ถือเป็นวิถีธรรมชาติของคนในการเรียนรู้จากคนอื่น ซึ่งในชีวิตจริงจะมีลักษณะการเรียนรู้ประเภทนี้เกิดขึ้นมากมายด้วยการสังเกต แล้วปฏิบัติตาม

สรุปได้ว่า กระบวนการเรียนรู้และถ่ายทอดภูมิปัญญานั้น เกิดจากการเรียนรู้ของบุคคล แล้วมีการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น แม้ว่าชุมชนบางแห่งจะมีความซับซ้อนขึ้น แต่การถ่ายทอดก็ยังต้องใช้หลัก “ผู้ให้” และ “ผู้รับ” โดยมีตัวแปรคือความรู้ที่สืบทอดภายใต้เงื่อนไขของสภาพแวดล้อมและประสบการณ์ที่แตกต่างกัน

2.3.3.2 ปัญหาของการเรียนรู้และถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้าน

การถ่ายทอดภูมิปัญญาในยุคปัจจุบัน พบว่ามีปัญหาในการเรียนรู้และถ่ายทอดภูมิปัญญาเกิดขึ้น กล่าวคือ หน่วยงานราชการในท้องถิ่นมักจะทำกิจกรรมพัฒนาเฉพาะทางของหน่วยงานโดยไม่คำนึงถึงพื้นฐานของชาวบ้าน ทั้งยังใช้บทบาทเฉพาะในการนำความรู้และวิธีการแผนใหม่มาปรับปรุงเปลี่ยนแปลง วิถีความเป็นอยู่ของชาวบ้านให้พัฒนาตามแบบตนเองโดยไม่สนใจว่าชาวบ้านจะคิดอย่างไร หรือมีความต้องการอย่างไร จึงเป็นสิ่งที่ทวนกระแสกับการเก็บรักษาแบบอย่างประเพณีดั้งเดิมของชาวบ้าน (เครือวัลย์ มีเกียรติ, 2546) นอกจากนี้องค์กรชาวบ้านไม่ได้รับการยอมรับจากทางราชการเท่าที่ควร ซึ่งอาจจะเป็นผลมาจากชุมชนกำลังกลายเป็นระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมและบริโภคนิยม ทำให้ขาดแนวทางและขาดความเชื่อมั่นในการพึ่งตนเอง โดยเฉพาะการคิดถึง “มูลค่า” มากกว่า “คุณค่า” ขณะเดียวกันผู้ทรงภูมิปัญญาก็ไม่มีเวลาถ่ายทอดภูมิปัญญาของตนเองเนื่องจากตนเองก็ต้องประกอบอาชีพประจำตามกระแสนิยม นอกจากนี้ทัศนคติก็มีความสำคัญในพัฒนาการของภูมิปัญญาไทย เช่น การยึดมั่นความรู้เดิมจนไม่อาจผสานไปกับความรู้ใหม่ได้ (เอกวิทย์ ณ ถลาง, 2544)

อย่างไรก็ตาม แนวทางแก้ปัญหาในการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาก็ยังมีทางออก นั่นคือ การใช้สติปัญญาในการจัดการภูมิปัญญาที่มีอยู่ให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม ไม่ใช้การไปสวมทับภูมิปัญญาจากท้องถิ่นหนึ่งไปยังท้องถิ่นหนึ่ง โดยที่ยังไม่มีการปรับเปลี่ยนและที่สำคัญการ ศึกษาภูมิปัญญาควรสนใจ “วิถีของภูมิปัญญา” มากกว่า “ผลจากภูมิปัญญา” จึงจะสามารถแก้ปัญหาสังคมเพื่อดำเนินกระแสนิยมได้ (สุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, 2547)

2.3.4 ขอบข่ายของภูมิปัญญา

ภูมิปัญญา มีขอบข่ายที่กว้างขวางครอบคลุมวิถีชีวิตของประชาชนในท้องถิ่นซึ่งนักวิชาการได้พยายามเข้าไปจำแนกประเภทของภูมิปัญญาไว้เพื่อสะดวกในการค้นหาข้อมูล ซึ่งโดยหลักๆ แล้ว ภูมิปัญญาจะเกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต ซึ่งสำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษาแห่งชาติได้กำหนดขอบข่ายของภูมิปัญญาไว้เมื่อวันที่ 16 พฤศจิกายน 2542 ว่ามีทั้งหมด 9 ด้าน (เครือวัลย์ มีเกียรติ, 2546) ดังนี้

2.3.4.1 ด้านเกษตรกรรม ได้แก่ ความสามารถในการผสมผสานองค์ความรู้ ทักษะและเทคนิค ด้านการเกษตร โดยการพัฒนามาบนพื้นฐานคุณค่าดั้งเดิม และพึ่งพาตนเองได้

2.3.4.2 ด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม ได้แก่ ความสามารถในการรู้จักประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการแปรรูปผลผลิต เพื่อการบริโภคอย่างปลอดภัย อันเป็นกระบวนการที่จะทำให้ชุมชน ท้องถิ่น พึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้

2.3.4.3 ด้านการแพทย์แผนไทย ได้แก่ ความสามารถในการจัดการป้องกัน และรักษาสุขภาพของคนในชุมชนโดยใช้วิธีแบบดั้งเดิมและสามารถรักษาหรือบำบัดได้อย่างปลอดภัย

2.3.4.4 ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้แก่ ความสามารถในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การอนุรักษ์และพัฒนาการใช้ประโยชน์จากสิ่งแวดล้อมได้อย่างยั่งยืน

2.3.4.5 ด้านกองทุนและธุรกิจชุมชน ได้แก่ ความสามารถในการด้านการสะสม และบริหารกองทุนและสวัสดิการชุมชนเพื่อสร้างคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนให้เกิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจ

2.3.4.6 ด้านภาษาและวรรณกรรม ได้แก่ ความสามารถในการอนุรักษ์และสร้างสรรค์ผลงานด้านภาษา คือ ภาษาถิ่น หรือวรรณกรรมท้องถิ่น

2.3.4.7 ด้านปรัชญา ศาสนาและประเพณี ได้แก่ ความสามารถประยุกต์และปรับใช้หลักธรรมคำสอนทางศาสนา ปรัชญา ความเชื่อ และประเพณีที่มีคุณค่า รวมไปถึงการถ่ายทอดวรรณกรรม

2.3.4.8 ด้านโภชนาการ ได้แก่ ความสามารถในการเลือกสรร ประดิษฐ์และปรุงแต่งอาหารและยาได้เหมาะสมกับความต้องการของร่างกายในสภาวะการณ์ต่างๆ รวมไปถึงสามารถผลิตผลงานออกเป็นสินค้าและบริการส่งออกไป

2.3.4.9 ด้านศิลปกรรม ได้แก่ ความสามารถในการสร้างสรรค์ผลงานด้านศิลปะสาขาต่างๆ ทั้งจิตรกรรม ประติมากรรม ดนตรี การละเล่นพื้นบ้าน และนันทนาการ

การแยกประเภทดังกล่าวนี้ ก็เพื่อนำเข้าสู่ระบบการศึกษาให้ขอบเขตแนวทางเฉพาะด้าน ซึ่งในการเข้าไปแนะนำแนวทางนักวิจัยชาวบ้านได้พยายามแยกประเภทดังกล่าวนี้เพื่อให้

นักวิจัยชาวบ้านได้พยายามประมวลภูมิปัญญาที่มีอยู่ในหมู่บ้านออกมาเพื่อการศึกษา แต่ในความเป็นจริงเรื่องของภูมิปัญญาจะมีการผสมผสานกันหลากหลายด้านและมีความเกี่ยวข้องกัน อย่างไรก็ตามภูมิปัญญาทั้ง 9 ด้านนั้น สามารถหลอมรวมตามลักษณะเพื่อการศึกษาตามภูมิปัญญาใน 4 ลักษณะ ดังนี้ (เอกวิทย์ ณ ถลาง, 2544)

ลักษณะที่ 1 ความเชื่อและโลกทัศน์ เป็นภูมิปัญญาที่บอกลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมในธรรมชาติ เหนือธรรมชาติ และระหว่างมนุษย์ด้วยกัน

ลักษณะที่ 2 วิธีการดำรงชีวิต เป็นภูมิปัญญาในการแก้ปัญหาและการปรับตัวกับสิ่งแวดล้อมและกระแสความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม

ลักษณะที่ 3 ศิลปกรรมและประดิษฐ์กรรม เป็นภูมิปัญญาในรูปเครื่องมือ ของใช้ ศิลปวัตถุ ที่มีแรงบันดาลใจจากสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมตามพื้นภูมิ

ลักษณะที่ 4 กระบวนการและพฤติกรรมการเรียนรู้ เป็นการถ่ายทอดภูมิปัญญา ประสบการณ์ การให้การศึกษา และการแก้ปัญหาตามพื้นฐานวัฒนธรรมและปรัชญาของชาวบ้าน

2.4 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ พอสรุปได้ดังนี้

สุเมธ ทราญแก้ว (2536 อ้างถึงในวัลลภ พิสุทธิพิเชฐฐ์, 2550) ศึกษาเรื่อง ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ศึกษาเฉพาะกรณีโครงการการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ จังหวัดอุดรธานี พบว่าประชาชนส่วนใหญ่ในแต่ละหมู่บ้านเข้ามามีส่วนร่วมในระดับสูงแทบทุกขั้นตอน สำหรับปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ กลุ่มปัจจัยแรก คือ การได้รับความสนับสนุนจากภายนอก ตัวแปรที่มีผลต่อการมีส่วนร่วม ได้แก่ การได้รับการพัฒนาความคิด กลุ่มปัจจัยที่สอง คือ สถานการณ์ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตัวแปรที่มีผลต่อการมีส่วนร่วม ได้แก่ การเผชิญปัญหาหรือความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ และปัจจัยแวดล้อมและความสะดวกในการดำเนินการโครงการ

สมศักดิ์ พิริโยธา (2542) ศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชายเลนชุมชนบางเตย อำเภอบึงนาราง จังหวัดพิจิตร พบว่า ปัจจัยที่สำคัญ ได้แก่ การได้รับข่าวสาร ระดับการศึกษา ความรู้ด้านป่าชายเลน ผู้นำชุมชน และการจัดตั้งกองทุนจัดการป่าชายเลน ทั้งนี้ประชาชนให้ความเห็นว่าปัจจัยในด้านผู้นำชุมชนมีความสำคัญที่สุด รองลงมา

ได้แก่ การสนับสนุนจากหน่วยงานราชการ ความรู้ด้านป่ายาเลน การสนับสนุนจากองค์กรต่างประเทศ การจัดตั้งกองทุนป่ายาเลน การได้รับข่าวสารและผลของการปลูกป่าตามลำดับส่วนในกระบวนการของการมีส่วนร่วมนั้น ประชาชนระบุว่ามีส่วนร่วมมากที่สุดในช่วงขั้นตอนการติดตามตรวจสอบ รองลงมาได้แก่ การดำเนินงาน การประเมินผลและการคิดค้นปัญหา ทั้งนี้ประชาชนส่วนใหญ่ไม่มีส่วนร่วมในขั้นตอนการวางแผนและจัดทำโครงการ ส่วนปัญหาอุปสรรคในการพัฒนาการจัดการป่าชุมชนแห่งนี้ได้แก่ ความไม่มั่นใจเกี่ยวกับผลประโยชน์ที่จะได้รับจากป่าที่ปลูกขึ้นและปัญหาด้านการป้องกันรักษาป่า

ไกรสร วิริยะ (2543) ได้ศึกษาการพิจารณาหาความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรทางเศรษฐกิจสังคมกับการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนของราษฎรบ้านสวนพลู ตำบลทัพหลวง อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี พบว่าปัจจัยเศรษฐกิจสังคม ที่มีความสัมพันธ์อย่างมีนัยสำคัญกับการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน ได้แก่ รายได้ การเป็นสมาชิกกลุ่มของสังคม การเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ทางสังคม การได้รับการฝึกอบรม การได้รับข่าวสารเกี่ยวกับป่าชุมชน และความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับป่าชุมชน

นพมาศ บัววิชัยศิลป์ (2543) ได้ศึกษาและวิเคราะห์ชุมชนโดยวิธี Rapid Rural Appraisal (RRA) บ้านเขาราวเทียนทอง หมู่ที่ 10 ตำบลเนินขาม กิ่งอำเภอนีนขาม จังหวัดชัยนาท พบว่า ชุมชนแห่งนี้เดิมมีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์มากแห่งหนึ่ง ต่อมาเมื่อราษฎรจากหลายพื้นที่ในจังหวัดชัยนาท และจังหวัดใกล้เคียงซึ่งมีความหลากหลายทางวัฒนธรรม เข้ามาตั้งถิ่นฐานจับจองที่ดินเพื่อการเกษตร และราษฎรได้ใช้ประโยชน์จากป่าโดยการเก็บหาของป่า เช่น หน่อไม้ เห็ด และสมุนไพรต่างๆ ตลอดจนตัดไม้เพื่อใช้สอย และเผาถ่าน จนกระทั่ง ราษฎรได้บุกรุกแผ้วถางป่า เพื่อทำการเกษตรโดยปลูกพืชเชิงเดี่ยว เช่น อ้อย มันสำปะหลัง ทำให้พื้นที่ป่าลดลงอย่างรวดเร็ว ประกอบกับการใช้ประโยชน์จากป่าขาดการจัดการที่ดี ทำให้ผลผลิตที่เก็บได้จากป่าลดลง ในปี พ.ศ. 2541 ราษฎรได้จัดตั้งกลุ่มป่าชุมชนขึ้นเพื่ออนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้บริเวณเขาราวเทียน เขาเจ็ย และเขารวก โดยมีกิจกรรมการป้องกันรักษาป่า การป้องกันไฟป่า การขากกล้าไม้ และการปลูกฟื้นฟูป่า

มนู รอดภัย (2545) ได้ศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของราษฎรในการอนุรักษ์ป่าชุมชนเขาปากกว้าง ตำบลธรรมเสน อำเภอบึงสามพัน จังหวัดราชบุรี พบว่า มีปัญหาในการดำเนินงาน คือ ราษฎรบางรายยังไม่ให้ความร่วมมือในการอนุรักษ์ป่าชุมชน จำเป็นจะต้องประชาสัมพันธ์ทุกรูปแบบอย่างต่อเนื่องทั่วถึง และกำหนดกฎเกณฑ์เป็นลายลักษณ์อักษร โดยความเห็นชอบของราษฎรในชุมชนทั้งหมด ตลอดจนพัฒนาศักยภาพของป่าชุมชนในทุกด้าน และพัฒนาอาชีพของราษฎรให้มีความมั่นคง ให้ราษฎรมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นและเกิดความยั่งยืนตลอดไป

ฉัตรวดี นนทรีย์ กชกร ชินะวงศ์ และเกศสุดา สิทธิสันติกุล (2547) ได้ทำงานวิจัยร่วมกับทีมสนับสนุนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดน่าน และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

(สกว.) สำนักงานภาค เรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการอนุรักษ์วังปลา การพลิกฟื้นวิถีชนบทได้ให้
ทัศนะไว้ว่า การอนุรักษ์ทรัพยากรของท้องถิ่นที่ยั่งยืนนั้นต้องอาศัยการจัดการเชิงสังคม คือ การ
สร้างมาตรการทางสังคมหรือระเบียบชุมชน เพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วม โดยใช้ข้อกฎหมายที่
เกี่ยวข้องมาเป็นแนวทางในการกำหนดมาตรการทางสังคม รวมทั้งการนำเอาภูมิปัญญาของ
ท้องถิ่น วัฒนธรรมประเพณี พิธีกรรมความเชื่อ ศาสนามาประยุกต์ใช้ ในการอนุรักษ์พันธุ์ปลา
ประกอบกับลักษณะของชุมชนที่ศึกษาเป็นสังคมชนบทที่มีความสัมพันธ์แบบลักษณะเครือญาติ
มาช่วยเสริมการดำเนินงานและการขยายเครือข่ายการดำเนินงาน จึงทำให้การดำเนินงาน
ประสบความสำเร็จในระดับหนึ่ง และเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญที่ช่วยเอื้อให้กับชุมชนในการ
เรียนรู้ให้ทันต่อสภาพปัญหาที่อาจเกิดขึ้นต่อไปในอนาคตข้างหน้า

บทที่ 3

ระเบียบวิธีการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) ที่มุ่งศึกษาสภาพปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติของวนอุทยานเขาหลวง วิถีชีวิตและสภาพปัญหาของประชาชนที่อาศัยอยู่โดยรอบเขาหลวง โดยเฉพาะประชาชนที่มีวิถีชีวิตพึ่งพิงอยู่กับทรัพยากรธรรมชาติของวนอุทยาน รวมทั้งดำเนินกิจกรรมต่างๆ เพื่อสร้างเครือข่ายและสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรของวนอุทยานเขาหลวง การจัดทำฐานข้อมูลทรัพยากรธรรมชาติและชุมชน เพื่อนำไปสู่การแก้ไขปัญหาาร่วมกัน หรือกำหนดแนวทางการแก้ปัญหาที่จะสามารถดำเนินการร่วมกันได้ในอนาคต ข้อมูลที่ใช้ในการวิจัยมีทั้งข้อมูลเชิงปริมาณและข้อมูลเชิงคุณภาพ โดยมีประชากรเป้าหมาย วิธีการรวบรวมข้อมูล วิธีการดำเนินการวิจัยและกิจกรรม และการวิเคราะห์ข้อมูล ดังนี้

3.1 ประชากรเป้าหมาย

ประชากรเป้าหมาย ประกอบด้วยตัวแทนครัวเรือนราษฎรในพื้นที่โครงการทั้ง 35 หมู่บ้าน รวมทั้งผู้นำชุมชน ข้าราชการ และเจ้าหน้าที่ ที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่โครงการ นักเรียนและครูในโรงเรียนที่ตั้งอยู่ในพื้นที่โครงการและที่อยู่ใกล้เคียง

3.2 วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

ในการศึกษาเพื่อหาคำตอบสำหรับแต่ละวัตถุประสงค์จำเป็นต้องรวบรวมข้อมูลทั้งจากแหล่งทุติยภูมิและแหล่งปฐมภูมิ ดังนี้

3.2.1 ข้อมูลจากแหล่งทุติยภูมิ

ข้อมูลจากแหล่งทุติยภูมิ ประกอบด้วยข้อมูลด้านประชากร เศรษฐกิจ สังคม และทรัพยากรในพื้นที่วนอุทยานเขาหลวงและในชุมชน ตลอดจนสภาพปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้น แหล่งข้อมูลทุติยภูมิ ได้แก่ องค์การบริหารส่วนตำบล เทศบาล สำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดและภาค สำนักงานเกษตรอำเภอ และสำนักบริหารพื้นที่อนุรักษ์ที่ 12 (นครศรีธรรมราช)

3.2.2 ข้อมูลจากแหล่งปฐมภูมิ

ข้อมูลจากแหล่งปฐมภูมิ ประกอบด้วยข้อมูลเกี่ยวกับวิถีชีวิตชุมชน วิธีการใช้ประโยชน์หรือการพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่วนอุทยานเขาหลวง และสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นสาเหตุของปัญหา รวมทั้งความต้องการแก้ไขปัญหา ตลอดจนแนวทางหรือวิธีการแก้ไขปัญหา โดยกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน วิธีการที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูล ได้แก่ การประเมินสภาพในชนบทอย่างรวดเร็ว (Rapid Rural Appraisal: RRA) และการวิเคราะห์ชุมชนแบบมีส่วนร่วม (Participatory Rural Appraisal: PRA) วิธีการ/เทคนิคที่ใช้ ประกอบด้วย การสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (semi-structured interview) การประชุมกลุ่ม (focus group) การประชุมปรึกษาหารือ การสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม และการสำรวจภาคสนาม

3.3 วิธีการดำเนินการวิจัยและกิจกรรม

การดำเนินการวิจัยเพื่อนำไปสู่การแก้ไขปัญหาของวนอุทยานและปัญหาความยากจนของราษฎร ได้ใช้ข้อมูลและวิธีการหรือเทคนิคดังกล่าวในข้อ 3.2 กล่าวคือ การประชุมปรึกษาหารือร่วมกันในคณะผู้วิจัย การประชุมปรึกษาหารือระหว่างคณะผู้วิจัยกับผู้แทนจากหน่วยงานสนับสนุน ผู้นำชุมชน และตัวแทนครัวเรือนราษฎร การศึกษาสภาพปัญหาของวนอุทยานและวิถีชีวิตของประชาชนโดยอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วม และการจัดกิจกรรมเพื่อสร้างเครือข่ายต่างๆ อันจะนำไปสู่ความร่วมมือในการแก้ปัญหาต่างๆ ของวนอุทยานเขาหลวงและของชุมชนต่อไป

3.3.1 การประชุมปรึกษาหารือและการอบรมตัวแทนชาวบ้านที่เป็นผู้ร่วมวิจัย

โครงการวิจัยนี้ประกอบด้วยนักวิจัยที่มาจากหลายหน่วยงาน จึงจำเป็นต้องมีการประชุมปรึกษาหารือกันอยู่เสมอตลอดโครงการ และเนื่องจากการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในชุมชนโดยรอบวนอุทยานจะมีบทบาทสำคัญยิ่ง โครงการจึงได้คัดเลือกตัวแทนชาวบ้านส่วนหนึ่งให้มีบทบาทและมีส่วนร่วมในการวิจัย กระบวนการคัดเลือกตัวแทนชาวบ้านได้ดำเนินการดังนี้

คณะผู้วิจัยจัดประชุมปรึกษาหารือกับผู้แทนจากหน่วยงานสนับสนุนและผู้นำชุมชน เช่น ผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำกลุ่มต่างๆ ในพื้นที่ศึกษาเพื่อกำหนดเกณฑ์ในการคัดเลือกตัวแทนชาวบ้านที่คิดว่ามีศักยภาพในการดำเนินงานวิจัยได้ อาทิ เป็นผู้มีความรู้ในชุมชนของตนเป็นอย่างดี มีองค์ความรู้ด้านต่างๆ หรือไม่ก็สามารถนำไปสู่แหล่งข้อมูลที่ต้องการ ได้โดยตรงได้ และมอบหมายให้ผู้นำชุมชนดำเนินการคัดเลือกตัวแทนชาวบ้านตามเกณฑ์ที่กำหนดมาร่วมเป็นผู้ร่วมวิจัยของโครงการ โดยเลือกมาจากทั้ง 35 หมู่บ้านในพื้นที่ศึกษา หมู่บ้านละ 3 คน รวมจำนวนทั้งหมด 105 คน ดังรายชื่อปรากฏในตารางที่ 3.1 ตัวแทนชาวบ้านกลุ่มนี้จะได้รับการแนะนำและการอบรมเบื้องต้นเพื่อเป็นนักวิจัยร่วมของโครงการ และร่วมเป็นแกนนำในการดำเนินกิจกรรมการสร้างเครือข่ายต่างๆ เพื่อแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น

ตารางที่ 3.1 รายชื่อนักวิจัยชาวบ้านที่ร่วมโครงการ

ลำดับที่	ชื่อ-สกุล	พื้นที่
1	นายชาญชัย ว่องสารกิจ นายแจ้ง กล้ากะชีวิด นายบุญส่ง รอดวิหค	บ้านวังดินดาด หมู่ 6 ต.วังม้า อ. ลาดยาว จ. นครสวรรค์
2	นายสมบุรณ์ ปั่นเหง่ นายวินัย บุญนาค นายสำราญ โพธิ์มหันต์	บ้านกระทุ่มลาย หมู่ 11 ต.วังม้า อ. ลาดยาว จ. นครสวรรค์
3	นางประจวบ นุ่มงาม นางสุดใจ ประดิษฐ์สุข นายสมพล ยั่งยืน	บ้านน้ำลิ้ม หมู่ 15 ต.วังม้า อ. ลาดยาว จ. นครสวรรค์
4	นายสุรพล โพธิ์ศรี นายจรัญ ศรีแก้ว นายเด่น ไกรภาค	บ้านไร่ใหญ่ หมู่ 16 ต.วังม้า อ. ลาดยาว จ. นครสวรรค์

ตารางที่ 3.1 (ต่อ)

ลำดับที่	ชื่อ-สกุล	พื้นที่
5	นายสวรรค์ นิตยานนท์ นางสมหมาย กันดาแก้ว นายบุญร่วม แพงพันธ์	บ้านดงหนองหลวง หมู่ 2 ต.หนองยาว อ. ลาดยาว จ. นครสวรรค์
6	นายสัมผัส พงษ์สวัสดิ์ นายทองใส ตรีนุช นางเถาว์ลย์ ศรีตะลา	บ้านวังยี่ม้ายิ้ม หมู่ 5 ต.หนองยาว อ. ลาดยาว จ. นครสวรรค์
7	นายวิเชียร บัวสำลี นายบุญรวม พัดสาริกรณ์ นายอนุชา กลั่นทกพันธ์	บ้านศรีอุทุมพร หมู่ 9 ต. หนองกรด อ. เมือง จ. นครสวรรค์
8	นายชูชาติ ศรีชมพู นายกำจร ชูเจริญ นายไสว ชาติสุข	บ้านหินก้อน-วังเลา หมู่ 14 ต. หนองกรด อ. เมือง จ. นครสวรรค์
9	นายอนุศักดิ์ เกตุกลมเกลา นายวินัย สัปน นายอำนาจ หวานหอม	บ้านผาแดง หมู่ 15 ต. หนองกรด อ. เมือง จ. นครสวรรค์
10	นายบุญรอด เหล่าอินทร์ นางสาวปนัดดา จันท์แสง นางสาวศิริประภา สังข์เดช	บ้านหนองเขนง หมู่ 16 ต. หนองกรด อ. เมือง จ. นครสวรรค์
11	นายสมชาย หาทรัพย์ นางอำนวยการ บุญยัด นายวิชัย จะนต	บ้านหนองตายาย หมู่ 3 ต. บางประมุง อ. ไกรกพระ จ. นครสวรรค์
12	นางวาสนา นพมณี นายวิวัฒน์ สินอยู่ นายอนันต์ จะนุช	บ้านช่องรวก หมู่ 7 ต. บางประมุง อ. ไกรกพระ จ. นครสวรรค์
13	นายสมาน ศรีสว่าง นางเกษร ปานสีลา นายเฉลียว สังข์ศิริ	บ้านหนองโพธิ์ หมู่ 8 ต. บางประมุง อ. ไกรกพระ จ. นครสวรรค์
14	นายชวน ชูรอด นายข้า สามล นายประสิทธิ์ ประสาทเขตวิทย์	บ้านนากลาง หมู่ 1 ต. นากลาง อ.ไกรกพระ จ. นครสวรรค์
15	นายปิ่น ไตรน นายโกมล พงษ์สุข นายธงชัย กาทา	บ้านในซึ้ง หมู่ 2 ต. นากลาง อ.ไกรกพระ จ. นครสวรรค์

ตารางที่ 3.1 (ต่อ)

ลำดับที่	ชื่อ-สกุล	พื้นที่
16	นายย้วน ประสาทแก้ว นายวงศ์ศักดิ์ สมรอต นายสมใจ อุดมสาลี	บ้านหนองปลาข้าว หมู่ 3 ต. นากลาง อ.โกรกพระ จ. นครสวรรค์
17	นายสมาน อินทะนิล นายเอกราช พุนมา นายฉันทนา ดิษกุล	บ้านถ้ำผาสวรรค์ หมู่ 7 ต. นากลาง อ.โกรกพระ จ. นครสวรรค์
18	นายจรัส พูลเขตกิจ นายจรัส บัวผัน นายสนาม พูลเขตกิจ	บ้านหนองจอก หมู่ 8 ต. นากลาง อ.โกรกพระ จ. นครสวรรค์
19	นางนารี อุทาน นายอุบล รอดนิล นายล้วน อุทาน	บ้านหนองโสน หมู่ 1 ต. ศาลาแดง อ.โกรกพระ จ. นครสวรรค์
20	นายสมบุญ สัปทน นายสมบัติ ศรีเปรม นายประกิจ กาเรียน	บ้านทุ่งรกฟ้า หมู่ 2 ต. ศาลาแดง อ.โกรกพระ จ. นครสวรรค์
21	นางบุญทัน จันทรอ้อย นางศิริพร ปิยวัต นางสาวสุกัญญา หยวกแดง	บ้านทุ่งกลางโนน หมู่ 3 ต. ศาลาแดง อ.โกรกพระ จ. นครสวรรค์
22	นายกุมาร กันสาตร์ นายอาทิตย์ กำเริบ นางสาวกาญจนา ดงน้อย	บ้านเนินศาลา (โป่งสะเตา) หมู่ 4 ต. เนินศาลา อ. โกรกพระ จ. นครสวรรค์
23	นายมณฑียร เชื้อเขตกรรม นายสามารถ คำหลาบ นายสุรียา จินชม	บ้านท่ารวก หมู่ 5 ต. เนินศาลา อ. โกรกพระ จ. นครสวรรค์
24	นายสังเวช ศรีผิง นางสาวเอี่ยมพร โชติศรี นายสุรียา สุขชื่น	บ้านคลองม่วง-เนินไร่ หมู่ 6 ต. เนินศาลา อ. โกรกพระ จ. นครสวรรค์
25	นายอานู สุทธิ นายเฉลย ธารีวัฒน์ นายประจักษ์ ฉ่ำกลิ่น	บ้านเขาถ้ำพระ หมู่ 8 ต. เนินศาลา อ. โกรกพระ จ. นครสวรรค์
26	นายสัมฤทธิ์ สาทช่วง นายสุชาติ สมัครเขตการณ์ นางสุรีรัตน์ เรืองศิริ	บ้านเขาน้อย หมู่ 1 ต. โคกหม้อ อ. ทับทัน จ. อุทัยธานี

ตารางที่ 3.1 (ต่อ)

ลำดับที่	ชื่อ-สกุล	พื้นที่
27	นางไพศาล นามบุรี นายสายัณห์ เหล่าเขตกิจ นายชาติรี พิสิฐ	บ้านโคกหม้อ หมู่ 2 ต. โคกหม้อ อ. ทับทัน จ. อุทัยธานี
28	นายจเร แก้วป้อม นางกำไร สาระพิน นางสำราญ ปราสาทกิจ	บ้านโคกหม้อ หมู่ 3 ต. โคกหม้อ อ. ทับทัน จ. อุทัยธานี
29	นายสมพงษ์ คุณฎี นางนุชนารถ รักสิริกิจ นายประเสริฐ ประสาทเขตการณ	บ้านเขาลูกช้าง หมู่ 4 ต. โคกหม้อ อ. ทับทัน จ. อุทัยธานี
30	นางปราณี พลอยศรี นายเสมียน กาตัญญกรณ นางน้ำผึ้ง โมกมุล	บ้านหินกอง หมู่ 5 ต. โคกหม้อ อ. ทับทัน จ. อุทัยธานี
31	นางสาวไพบลูย์ มุกดาลอย นางสาวสะอาด เพ็ญเขตกรณ นายฤทัย พยัคฆเทศ	บ้านสระนารายณ หมู่ 9 ต. หนองหลวง อ. สว่างอารมณ์ จ. อุทัยธานี
32	นายพันธ์ กอบชมกิจ นายคะเนิง ชาญธัญกรรม นายจรัญ พิฤกษ์	บ้านดงสำราญ หมู่ 3 ต. หนองหลวง อ. สว่างอารมณ์ จ. อุทัยธานี
33	นายสมจิตร จุฬามา นายเชิด คันทะวัง นายเพียร อินทสิทธิ์	บ้านไร่ใหญ่ หมู่ 6 ต. หนองหลวง อ. สว่างอารมณ์ จ. อุทัยธานี
34	นายดิเรก สุวรรณสร นายสมควร แก้วแกม นายชนะโอน แก้วแกม	บ้านหนองแวน หมู่ 7 ต. หนองหลวง อ. สว่างอารมณ์ จ. อุทัยธานี
35	นายเอี่ยม สินอินทร์ นายบุญส่ง ศรีสุข นางฉวี บุตรดี	บ้านเขาดาวเรือง หมู่ 8 ต. หนองหลวง อ. สว่างอารมณ์ จ. อุทัยธานี

การอบรมตัวแทนชาวบ้านเพื่อให้ร่วมเป็นนักวิจัยนั้น มีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นการสร้างความเข้าใจในการทำงานร่วมกัน ตลอดจนเพื่อให้ นักวิจัยชาวบ้านสามารถเก็บรวบรวมข้อมูลอย่างเป็นระบบ ตรงตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย และสามารถจัดทำแผนที่ชุมชนเบื้องต้นได้ ทั้งนี้คณะผู้วิจัยได้ดำเนินการฝึกอบรมเกี่ยวกับเทคนิค วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล การเรียบเรียง

ข้อมูลลงในแบบเสนอผลตามที่กำหนด การตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล และการจัดทำแผนที่ชุมชนโดยมีสัญลักษณ์ประกอบตามความเหมาะสม สำหรับเทคนิคและวิธีการที่ได้รวบรวมประกอบด้วย เทคนิค/วิธีการที่ใช้ในการประเมินสภาพในชนบทอย่างรวดเร็ว และการวิเคราะห์ชุมชนแบบมีส่วนร่วม

การประเมินสภาพในชนบทอย่างรวดเร็ว และการวิเคราะห์ชุมชนแบบมีส่วนร่วมเป็นวิธีการที่นำมาใช้เพื่อทำความเข้าใจเบื้องต้นเกี่ยวกับสภาพปัญหา และวิธีการแก้ไขปัญหาที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ทั้งในส่วนที่เป็นปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติของวนอุทยานเขาหลวง วิถีชีวิตและสภาพปัญหาของประชาชนที่อาศัยอยู่โดยรอบวนอุทยาน โดยให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการศึกษา เทคนิค/วิธีการที่ใช้ ประกอบด้วย

การสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (semi-structured interview) เป็นการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชนหรือผู้ให้ข้อมูลหลัก โดยผู้วิจัยไม่ได้ใช้แบบสัมภาษณ์ที่เตรียมล่วงหน้า เป็นเพียงกำหนดหัวข้อและประเด็นที่ต้องการสัมภาษณ์เท่านั้น

การสังเกตโดยตรง เป็นการสังเกตสภาพแวดล้อมของวนอุทยานและวิถีชีวิตของชาวบ้านที่อาศัยอยู่โดยรอบวนอุทยาน

การสืบประวัติย้อนหลัง เป็นการสืบประวัติความเป็นมาของชุมชนและที่มาของปัญหาที่ประสบอยู่ในปัจจุบัน

การสร้างเครื่องมือเพื่อใช้รวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้น เป็นการสร้างเครื่องมือง่ายๆ เพื่อใช้รวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้น เช่น การทำแผนที่ชุมชนโดยใช้สัญลักษณ์ง่ายๆ แสดงแหล่งทรัพยากรของท้องถิ่น

การสัมภาษณ์เชิงลึก เป็นการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้นำชุมชน ผู้ให้ข้อมูลหลัก เพื่อให้ทราบข้อมูลในรายละเอียดในแต่ละประเด็นที่เกี่ยวข้อง

การสังเกตการณ์ทั้งแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม เนื่องจากในการดำเนินการวิจัย มีชาวบ้านร่วมเป็นนักวิจัยด้วย การศึกษาในประเด็นต่างๆ โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับกิจกรรมของชาวบ้าน จึงมีนักวิจัยชาวบ้านร่วมในการทำกิจกรรม หรือร่วมสังเกตการณ์อยู่ด้วย การศึกษาโดยวิธีนี้ จะทำให้ได้ข้อมูลที่แท้จริงจากพื้นที่

การสำรวจภาคสนาม เป็นการสำรวจพื้นที่โครงการ ทำการบันทึกภาพและจัดทำรายละเอียดประเด็นปัญหาต่างๆ ที่พบ

3.3.2 การศึกษาสภาพปัญหาของวนอุทยานและวิถีชีวิตของประชาชน

การศึกษาสภาพปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติและสภาพความเป็นอยู่ของประชาชนในบริเวณพื้นที่โดยรอบวนอุทยานเขาหลวง อาศัยข้อมูลจากแหล่งทุติยภูมิ และแหล่งปฐมภูมิ ข้อมูลจากแหล่งทุติยภูมิ ได้แก่ เอกสาร รายงานของหน่วยงานราชการ รายงานทางวิชาการอื่นๆ และผลการศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้อง ข้อมูลจากแหล่งปฐมภูมิ ได้แก่ ข้อมูลที่รวบรวมจากแหล่งหรือผู้ให้ข้อมูลโดยตรง ซึ่งนักวิจัยชาวบ้านนับว่ามีบทบาทสำคัญในการรวบรวมข้อมูลในส่วนนี้ เนื่องจากจะทราบสภาพปัญหา หรือแหล่งข้อมูลเป็นอย่างดี วิธีการที่ใช้เพื่อรวบรวมข้อมูล คือ การประเมินสภาพในชนบทอย่างรวดเร็ว และการวิเคราะห์ชุมชนแบบมีส่วนร่วม ดังที่ได้กล่าวถึงแล้ว

3.3.3 การสร้างเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ

วนอุทยานเขาหลวง การส่งเสริมอาชีพเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจน และ
การสร้างจิตสำนึกการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

การสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติวนอุทยานเขาหลวง การส่งเสริมอาชีพเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจน และการสร้างจิตสำนึกการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อดำเนินการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นร่วมกันผ่านเครือข่ายต่างๆ ที่สร้างขึ้นและการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ในการกำหนดเครือข่ายและกิจกรรมได้อาศัยข้อมูลที่ได้จากการศึกษาสภาพปัญหาของพื้นที่จากทุกแหล่งดังกล่าวในข้อ 3.2.2 โดยเฉพาะข้อมูลเกี่ยวกับสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดความเสื่อมโทรมของทรัพยากร และความต้องการของชาวบ้านในการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ รวมทั้งการดำเนินกิจกรรมที่จะช่วยส่งเสริมอาชีพและคุณภาพชีวิตของประชากรได้ สำหรับกิจกรรมการสร้างเครือข่าย ประกอบด้วย 1) เครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่าในพื้นที่วนอุทยานเขาหลวง 2) เครือข่ายป่าชุมชน 3) เครือข่ายปราชญ์พื้นบ้านด้านสมุนไพร และ 4) เครือข่ายเยาวชนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กิจกรรมของเครือข่าย มีดังนี้

3.3.3.1 เครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่าในพื้นที่วนอุทยาน เขาหลวง

กิจกรรมการสร้างเครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่าในพื้นที่วนอุทยานเขาหลวง เป็นการสร้างเครือข่ายชาวบ้านให้ทำหน้าที่ช่วยหน่วยงานภาครัฐในการดับไฟและป้องกันไฟป่า การดำเนินงานประกอบด้วยกิจกรรมย่อย 5 กิจกรรม ได้แก่ 1) การฝึกอบรมกลุ่มอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่า 2) การประชุมเชิงปฏิบัติการจัดทำแผนปฏิบัติการป้องกันและดับไฟป่า 3) การนำเสนอแผนและติดตามผลการปฏิบัติงานของเครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและ

ดับไฟฟ้า 4) การประชาสัมพันธ์ และ 5) การสัมมนาเครือข่ายป้องกันและดับไฟฟ้า โดยมีวัตถุประสงค์หลักของแต่ละกิจกรรมย่อย ดังนี้

กิจกรรมการฝึกอบรมกลุ่มอาสาสมัครป้องกันและดับไฟฟ้า มีวัตถุประสงค์หลักเพื่ออบรมอาสาสมัครป้องกันและดับไฟฟ้าให้มีทักษะในการปฏิบัติงาน สร้างจิตสำนึกรักป่าให้กับผู้เข้ารับการฝึกอบรม และสร้างเครือข่ายในการร่วมอนุรักษ์พื้นที่และป้องกันไฟฟ้าในเขตนอุทยานเขาหลวง ทั้งในระดับหมู่บ้านและระดับตำบล โดยชาวบ้านประชุมตกลงเพื่อหาแนวทางหรือกติกาในการประสานงานภายในหมู่บ้านและระหว่างหมู่บ้าน การเก็บรักษาเครื่องมือดับไฟฟ้า การระดมทุนและการบริหารเงินกองทุน โดยมีโครงการสนับสนุนการดำเนินงานของเครือข่าย อาทิ การประสานงานกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในเรื่องการตั้งงบประมาณสนับสนุน และจัดทำทำเนียบอาสาสมัครป้องกันและดับไฟฟ้าในพื้นที่วนอุทยานเขาหลวง เพื่ออำนวยความสะดวกในการประสานงานของเครือข่าย

กิจกรรมการประชุมเชิงปฏิบัติการจัดทำแผนปฏิบัติการป้องกันและดับไฟฟ้า มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อประเมินผลการดำเนินงานของเครือข่ายในปีที่ผ่านมา และเพื่อประชุมปฏิบัติการจัดทำแผนป้องกันและดับไฟฟ้า โดยมีเครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟฟ้า 9 ตำบล เป็นกลุ่มเป้าหมาย และมีกรอบของการจัดทำแผนปฏิบัติการป้องกันและดับไฟฟ้าประกอบด้วย 1) กำหนดพื้นที่เป้าหมายในการดูแลป้องกันและดับไฟฟ้า 2) การสร้างองค์กรและรูปแบบการบริหารจัดการ 3) การประชาสัมพันธ์ 4) การปฏิบัติการมวลชนเชิงลึก 5) การจัดทำแนวกันไฟ 6) มาตรการเฝ้าระวัง และ 7) การติดตามประเมินผลการดำเนินงานของเครือข่าย

กิจกรรมการนำเสนอแผนและติดตามผลการปฏิบัติงานของเครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟฟ้า มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อนำเสนอแผนการปฏิบัติงานของเครือข่ายต่อองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เพื่อขอรับสนับสนุนงบประมาณในการดำเนินงาน และเพื่อติดตามผลการปฏิบัติงานป้องกันและดับไฟฟ้าของเครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟฟ้า

กิจกรรมการประชาสัมพันธ์ มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อขอรับการสนับสนุนสื่อประชาสัมพันธ์ด้านการป้องกันและดับไฟฟ้า จากหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง และเพื่อผลิตสื่อประชาสัมพันธ์รูปแบบต่างๆ ให้กับสมาชิกในเครือข่ายได้นำไปใช้รณรงค์ประชาสัมพันธ์ในกิจกรรมป้องกันและดับไฟฟ้า

กิจกรรมการสัมมนาเครือข่ายป้องกันและดับไฟฟ้า มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อเป็นการสรุปผลการปฏิบัติงาน แลกเปลี่ยนประสบการณ์ ปัญหาและอุปสรรคจากการทำงาน รวมถึงข้อเสนอแนะต่างๆ ของเครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟฟ้า รวมทั้งเพื่อให้สมาชิกของ

เครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่า จัดทำแผน เขียนโครงการ เพื่อเสนอของบประมาณ สนับสนุนการทำงานจากหน่วยงานในท้องถิ่นให้ทันตามกรอบเวลาที่กำหนด

ในการคัดเลือกผู้เข้าร่วมกิจกรรมการฝึกอบรมกลุ่มอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่า ได้ให้แกนนำเครือข่ายชาวบ้านที่อยู่ในกลุ่มนักวิจัยชาวบ้าน เป็นผู้คัดเลือกราษฎรในแต่หมู่บ้านของตัวเอง หมู่บ้านละประมาณ 10 คน รวมจำนวนผู้เข้าร่วมฝึกอบรมในกิจกรรมแรกของเครือข่ายนี้ทั้งหมดประมาณ 380 คน ใช้เวลาการฝึกอบรมครั้งละ 2 วัน ดำเนินการจำนวน 4 รุ่น ครอบคลุมกลุ่มเป้าหมายทั้ง 9 ตำบล สำหรับผู้เข้าร่วมกิจกรรมในลำดับถัดมา ได้คัดเลือกจากสมาชิกของเครือข่ายที่ได้จัดตั้งขึ้นแล้วจากกิจกรรมแรกตามความเหมาะสม

3.3.3.2 เครือข่ายป่าชุมชน

วัตถุประสงค์หลักของการสร้างเครือข่ายป่าชุมชนก็เพื่อลดการพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติจากเขาหลวง และเป็นการสร้างแหล่งอาหารและแหล่งไม้ใช้สอยให้กับชาวบ้าน ซึ่งผลพลอยได้จากกิจกรรมนี้ ก็คือ การอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติของเขาหลวงนั่นเอง วิธีการดำเนินกิจกรรม คือ การสำรวจสภาพพื้นที่ของนักวิจัยชาวบ้าน ซึ่งนอกจากจะสำรวจแหล่งทรัพยากรต่างๆ แล้ว ยังต้องหาว่าในชุมชนของตนมีพื้นที่ป่าชุมชน หรือพื้นที่ที่มีศักยภาพจะปลูกป่าชุมชนอยู่หรือไม่ รวมทั้งความต้องการของชุมชนในการปลูกป่าชุมชน เมื่อได้ข้อมูลจากรายงานการวิจัยชาวบ้านแล้ว คณะผู้วิจัยได้ร่วมกับชุมชนรวมทั้งขอความสนับสนุนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ดำเนินการในเรื่องปลูกป่าชุมชนต่อไป ดังนี้

1) สำรวจพื้นที่ป่าชุมชนของหมู่บ้านที่มีศักยภาพตามที่ได้รับรายงานมา เพื่อใช้เป็นพื้นที่ดำเนินการปลูกป่าไม้ใช้สอย พืชอาหารป่า พืชสมุนไพร เพื่อเป็นแหล่งอาหาร (Food Bank) สำหรับใช้สอยและเป็นแหล่งสร้างรายได้เสริมให้กับชุมชน

2) ศึกษาความเหมาะสม คัดเลือก/จัดหาพันธุ์ไม้ พืชอาหาร และพืชสมุนไพร ที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่และสอดคล้องกับความต้องการของชุมชน เพื่อลดผลกระทบจากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติในวนอุทยานเขาหลวง เช่น ไม้รวก ไม้หวาน ไม้เลื้อย ไม้สะเดา ไม้พฤษภะหนอนตายหยาก กลอย เป็นต้น

3) ดำเนินการปลูก ดูแลรักษา และใช้ประโยชน์โดยชุมชน โดยมีการจัดตั้งเครือข่ายป่าชุมชน แต่งตั้งกรรมการรับผิดชอบตามตำแหน่งหน้าที่ต่างๆ กำหนดกฎ กติกา การมีส่วนร่วมของสมาชิกตั้งแต่เริ่มดำเนินการไปจนถึงการร่วมรับผลประโยชน์

4) ติดตามการดำเนินงานป่าชุมชน และศึกษาดูงานด้านการบริหารจัดการป่าชุมชนในพื้นที่ที่มีการดำเนินงานป่าชุมชนที่ดี

3.3.3.3 เครือข่ายปราชญ์พื้นบ้านด้านสมุนไพร

การสร้างเครือข่ายปราชญ์พื้นบ้านด้านสมุนไพร มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อเสาะหา รวบรวมปราชญ์หรือภูมิปัญญาพื้นบ้าน โดยเฉพาะปราชญ์พื้นบ้านด้านสมุนไพร เพื่อส่งเสริมให้ ดำรงอยู่ ขยาย และสืบทอด และให้สามารถเอื้อประโยชน์ต่อการดำรงชีพอย่างพอเพียง ยั่งยืน สืบไป วิธีการดำเนินงานในเรื่องนี้ ได้เริ่มจาก

- 1) รวบรวมผลการศึกษาของนักวิจัยชาวบ้านที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านสมุนไพร และความต้องการของชาวบ้านที่ต้องการให้ส่งเสริม สนับสนุน
- 2) การติดตามสัมภาษณ์เชิงลึกราษฎรกลุ่มเป้าหมาย ได้แก่ หมอยาสมุนไพรพื้นบ้าน และความคิดเห็นหรือทัศนคติเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์และอนุรักษ์สมุนไพร
- 3) การรวบรวมข้อมูลเพิ่มเติม โดยการจัดประชุมกลุ่มย่อย เพื่อวิเคราะห์ ประเด็นเกี่ยวกับ ปัญหาอุปสรรค ข้อคิดเห็น ข้อจำกัดที่เกี่ยวข้องกับการใช้ภูมิปัญญา
- 4) การสัมมนาเครือข่าย เพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์ และเพิ่มพูนความรู้ทาง วิชาการทางการแพทย์แผนไทย การสาธารณสุข กฎหมายที่เกี่ยวข้อง
- 5) การศึกษาดูงาน เพื่อศึกษาดูงานด้านการปลูกสมุนไพรเพื่อการค้า การแปรรูปสมุนไพร และการอนุรักษ์สมุนไพร เป็นต้น
- 6) กิจกรรมด้านการอนุรักษ์แบบมีส่วนร่วม ได้แก่ การส่งเสริมการปลูกสมุนไพรในบ้าน และการส่งเสริมการปลูกสมุนไพรคื่นสีป่า

ในการดำเนินงาน คณะผู้วิจัยได้ร่วมกับชุมชน รวมทั้งขอความสนับสนุนจาก หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ดำเนินการในเรื่องการสร้างเครือข่ายปราชญ์พื้นบ้านด้านสมุนไพร และจัด กิจกรรมสำหรับเครือข่ายดังกล่าวข้างต้น การจัดกิจกรรมจะเชื่อมโยงกับเครือข่ายป่าชุมชน เนื่องจากชาวบ้านที่อยู่รอบวนอุทยานเขาหลวงยังมีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับป่าเขาหลวงและงาน อาชีพที่ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรของเขาลอง อาทิ การใช้สมุนไพรรักษาโรค ซึ่งคณะผู้วิจัย ได้ใช้หลักการอนุรักษ์ทรัพยากรของเขาลอง โดยส่งเสริมสนับสนุนให้ชาวบ้านปลูกพืช สมุนไพร และพืชอื่นๆ ที่จำเป็นต้องใช้ในป่าชุมชน หรือปลูกที่หัวไร่ปลายนา และในพื้นที่ของ ครัวเรือนของสมาชิกเครือข่าย

3.3.3.4 เครือข่ายเยาวชนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

การสร้างจิตสำนึกที่ดีต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ได้เริ่มดำเนินการโดย การประชุมปรึกษาหารือระหว่างคณะผู้วิจัย แกนนำชาวบ้านและหน่วยงานที่ให้ความร่วมมือ และสร้างเครือข่ายเพื่อจัดทำกิจกรรมการสร้างจิตสำนึกที่ดีต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เครือข่ายที่สามารถดำเนินการได้ คือ เครือข่ายเยาวชนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อมพื้นถิ่นวนอุทยานเขาหลวง โดยมีรายละเอียด ดังนี้

1) วัตถุประสงค์ คือ (1) สร้างเครือข่ายเยาวชนให้เกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และเกิดความตระหนักถึงคุณค่า ความสำคัญ รวมทั้งให้เกิดความรักความหวงแหนทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น (2) สร้างแนวร่วมระดับเยาวชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติวนอุทยานเขาหลวง และ (3) สร้างรูปแบบกระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติให้แหล่งสถานศึกษาในพื้นที่

2) กลุ่มเป้าหมาย คือนักเรียนในโรงเรียนที่มีที่ตั้งอยู่ในชุมชนที่ติดต่อกันและอยู่ในละแวกใกล้เคียงพื้นที่วนอุทยานเขาหลวง ใน 9 ตำบล 5 อำเภอ 2 จังหวัด จำนวน 34 โรงเรียน

3) วิธีดำเนินการ แบ่งเป็น 2 กิจกรรม โดยดำเนินการทำนองเดียวกันทั้งปีงบประมาณ 2551-2552 ดังนี้

(1) การฝึกอบรมเครือข่ายเยาวชนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมระดับแกนนำ โดยคัดเลือกนักเรียนแกนนำซึ่งเป็นตัวแทนนักเรียนมัธยมศึกษาปีที่ 1-2 จากโรงเรียนที่เปิดสอนระดับมัธยมศึกษา โรงเรียน ๆ ละ 2-4 คน จำนวนประมาณ 50 คน ใช้เวลาการอบรม จำนวน 3 วัน (เมื่อนักเรียนผ่านการฝึกอบรมครั้งนี้แล้วจะทำหน้าที่เป็นแกนนำสำหรับรุ่นต่อไป)

(2) การฝึกอบรมเครือข่ายเยาวชนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมระดับค่ายโรงเรียน สำหรับกิจกรรมระดับค่ายโรงเรียนนี้ ดำเนินการโดยแบ่งกลุ่มโรงเรียนที่เปิดสอนระดับประถมศึกษา ตามเขตพื้นที่การศึกษาเป็น 2 กลุ่ม แล้วคัดเลือกนักเรียนระดับประถมศึกษา (ประถมศึกษาปีที่ 5-6) เข้าค่ายฝึกอบรม กลุ่มละ 50-60 คน โดยมีนักเรียนแกนนำระดับมัธยมศึกษาที่ผ่านการอบรมแล้วทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยง ใช้เวลาการอบรมกลุ่มละ 3 วัน

3.3.4 การขยายพันธุ์พืชสมุนไพรและพืชหายากเพื่อการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน

วนอุทยานเขาหลวงเป็นพื้นที่อนุรักษ์ที่เคยมีพืชสมุนไพรอยู่อย่างอุดม แต่เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีชุมชนอยู่ติดต่อโดยรอบ จึงมีการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติของวนอุทยานเขาหลวงอย่างมาก รวมทั้งพืชสมุนไพรและพืชหายากหลายชนิด การวิจัยนี้จึงได้ทำการศึกษาเบื้องต้นเกี่ยวกับพันธุ์ไม้บางชนิดที่เป็นพืชสมุนไพรในวนอุทยานเขาหลวง แถบจังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นบริเวณหนึ่งที่หมอยาพื้นบ้านได้ใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรเป็นปริมาณมาก รวมทั้งศึกษาพืชหายากบางชนิดที่อยู่ในภาวะเสี่ยงใกล้สูญพันธุ์ โดยมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อหาวิธีการขยายพันธุ์ให้ได้ปริมาณมาก ในระยะเวลาที่สั้นกว่าการขยายพันธุ์ตามธรรมชาติ

เพื่อการอนุรักษ์พืชสมุนไพรและพืชหายาก โดยส่วนหนึ่งจะได้นำไปปลูกคืนสู่ป่าวนอุทยานเขาหลวง และส่วนหนึ่งนำไปปลูกในป่าชุมชน ที่หัวไร่ ปลายนา รวมทั้งในพื้นที่ราษฎรที่ประสงค์จะใช้พืชสมุนไพรดังกล่าว เพื่อการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนต่อไป

การศึกษาวิธีการขยายพันธุ์พืชสมุนไพรและพืชหายากบางชนิดจำแนกออกเป็น 3 วิธี ได้แก่ (1) การขยายพันธุ์แบบอาศัยเพศ เช่น การเพาะเมล็ด (2) การขยายพันธุ์แบบไม่อาศัยเพศ ซึ่งจะทำให้ต้นใหม่ที่ได้มีลักษณะเหมือนเดิมทุกประการ มีหลายวิธี ได้แก่ การตัดชำ การตอนกิ่ง การติดตา เป็นต้น และ (3) การเพาะเลี้ยงเนื้อเยื่อ เป็นวิธีการหนึ่งที่จะช่วยให้ได้ต้นอ่อนที่มีพันธุกรรมเหมือนเดิม ปลอดจากเชื้อโรค และได้ปริมาณมากเพื่อการขยายพันธุ์

ในการศึกษาพืชสมุนไพรเพื่อการขยายพันธุ์ได้เลือกศึกษาเฉพาะพืชสมุนไพรที่มีการนำมาใช้ประโยชน์มาก 4 ชนิด คือ สบู่เลือด กลิ้งกลางดง ดอกตี่ง และหนอนตายหายาก ส่วนพืชหายาก ได้เลือกศึกษากัลยไม้ในสกุลช้าง คือ ช้างกระ และพืชประจำถิ่น คือ ต้นกาญจนา

3.3.5 การศึกษาเชิงลึกสภาพปัญหาความยากจนและการแก้ไขปัญหา: กรณีศึกษาชุมชนหุบไม้ไฮ ตำบลโคกหม้อ อำเภอทัพทัน จังหวัดอุทัยธานี

ในการศึกษาเชิงลึกเพื่อวิเคราะห์สภาพปัญหาและสาเหตุด้านการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติของวนอุทยานเขาหลวง และปัญหาของชุมชนในพื้นที่โดยรอบวนอุทยานเขาหลวงโดยเฉพาะปัญหาความยากจนนั้น ได้เลือกศึกษาชุมชนหุบไม้ไฮ ตำบลโคกหม้อ อำเภอทัพทัน จังหวัดอุทัยธานี เป็นกรณีศึกษา เพื่อหาข้อสรุปเกี่ยวกับวิธีการแก้ไขปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติและสภาพความเป็นอยู่ของประชาชนโดยอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วม

เหตุผลที่เลือกศึกษาชุมชนหุบไม้ไฮ เนื่องจากเป็นชุมชนขนาดเล็ก มีประชากรอาศัยอยู่รวมทั้งสิ้น 56 คน ใน 19 ครัวเรือน มีพื้นที่ชุมชนอยู่ติดกับวนอุทยานเขาหลวง และใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติจากวนอุทยานเขาหลวงมาก โดยวนอุทยานเขาหลวงเป็นทั้งแหล่งอาหาร ให้ยารักษาโรค ให้วัสดุสำหรับที่อยู่อาศัย และการดำรงชีวิตประจำวัน ประชากรส่วนใหญ่มีอาชีพรับจ้าง มีฐานะยากจน และขาดการดูแลจากหน่วยงานภาครัฐ

สำหรับวัตถุประสงค์เฉพาะในการศึกษาชุมชนหุบไม้ไฮ ประกอบด้วย

- 1) เพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในชุมชน ในการบริหารจัดการทรัพยากรที่ถูกต้องและสามารถดำรงชีวิตได้อย่างเหมาะสมบนพื้นฐานเศรษฐกิจพอเพียง สามารถอยู่ร่วมกับธรรมชาติได้อย่างเกื้อกูล
- 2) เพื่อส่งเสริมความรู้และทักษะในการประกอบอาชีพที่เหมาะสมกับสภาพท้องถิ่นให้กับชาวบ้านชุมชนหุบไม้ไฮ

- 3) เพื่อส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้และฝึกฝนทักษะในการนำทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นมาประยุกต์ใช้เพื่อลดค่าใช้จ่ายและพัฒนาเป็นแหล่งรายได้เสริมให้แก่ครัวเรือน
- 4) เพื่อพัฒนาแนวทางการจัดการสภาพแวดล้อมและบรรเทาปัญหาการขาดแคลนสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานที่จำเป็นภายในชุมชน
- 5) เพื่อปลูกฝังจิตสำนึกด้านการอนุรักษ์ และพัฒนาศักยภาพของคนในชุมชนให้มีจิตสาธารณะ (จิตอาสา) ในการรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนตนเอง

ส่วนกิจกรรมที่ได้ดำเนินการ เพื่อให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ดังกล่าว ประกอบด้วย (1) กิจกรรมลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือน (2) กิจกรรมพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภคสำหรับครัวเรือน (3) กิจกรรมส่งเสริมอาชีพ (4) กิจกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในชุมชน และ (5) กิจกรรมส่งเสริมคุณภาพชีวิต

การดำเนินกิจกรรมในชุมชนหมู่บ้านได้ใช้วิธีการหลากหลายประกอบกัน กล่าวคือ การสำรวจพื้นที่ ทั้งสภาพพื้นที่โดยทั่วไปและการสำรวจพื้นที่เป็นการเจาะจงเพื่อดำเนินกิจกรรมต่างๆ (เช่น พื้นที่สำหรับการพัฒนาแหล่งน้ำที่เหมาะสม พื้นที่สำหรับการปลูกป่าชุมชน การปลูกไม้ผล และการปลูกผัก เป็นต้น) การสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม การจัดเวทีปรึกษาหารือร่วมกับชาวบ้าน การให้ความรู้และฝึกทักษะ (เช่น การทำผลิตภัณฑ์ลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือน การเพาะเห็ด) การจัดหาวัสดุอุปกรณ์ที่จำเป็นให้กับชุมชน (เช่น พันธุ์พืชไม้ผล พันธุ์ผัก อุปกรณ์สำหรับพัฒนาแหล่งน้ำ อุปกรณ์สำหรับการเพาะเห็ด อุปกรณ์สำหรับเสริมสร้างคุณภาพชีวิต) การศึกษาดูงานจากชุมชนอื่นๆ การวิเคราะห์ชุมชน การติดตามผลและการประเมินผลการดำเนินงาน

3.3.6 การจัดทำระบบฐานข้อมูลทรัพยากรธรรมชาติและชุมชน

การจัดทำระบบฐานข้อมูลทรัพยากรธรรมชาติและชุมชนก็เพื่อให้มีข้อมูลสำหรับการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและปัญหาของชุมชนอย่างเป็นระบบ เกิดความสะดวกและง่ายต่อการใช้และการเข้าถึงข้อมูลของผู้ต้องการใช้ต่อไป ฐานข้อมูลทรัพยากรธรรมชาติและชุมชนที่อยู่ในระบบจะประกอบด้วย ฐานข้อมูลทรัพยากรธรรมชาติของวนอุทยานเขาหลวง แหล่งท่องเที่ยว พันธุ์ไม้และสัตว์ป่า สภาพสังคมเศรษฐกิจ และประชากร องค์ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็นต้น การพัฒนาระบบฐานข้อมูลจะประกอบด้วยขั้นตอนต่างๆ คือ การกำหนดประเภทและรายละเอียดข้อมูลที่ต้องจัดเก็บในฐานข้อมูล การออกแบบฐานข้อมูล พัฒนาระบบฐานข้อมูลและทดสอบระบบพร้อมทั้งปรับแก้จนสามารถปฏิบัติงานได้ตามเป้าหมาย นำข้อมูลทั้งหมดได้เข้าสู่ฐานข้อมูล การนำระบบฐานข้อมูลไปใช้งานจริง การบำรุงรักษาและปรับปรุงระบบฐานข้อมูล รวมทั้ง จัดทำคู่มือการใช้ฐานข้อมูล

ในการออกแบบระบบฐานข้อมูล ได้อ้างอิงถึงทฤษฎีระบบฐานข้อมูลซึ่งนำเสนอโดย C.J. Date โดยการออกแบบในแต่ละฐานข้อมูลจะมีความถูกต้องอยู่ในระดับ 3NF (Third Normal Form) เป็นอย่างน้อย ซึ่งหมายถึงการรับรองในด้านความถูกต้องและตรงกันของข้อมูลในระบบฐานข้อมูล ส่วนการพัฒนาโปรแกรมฐานข้อมูล ได้แบ่งออกเป็นสองส่วน คือ การพัฒนาระบบฐานข้อมูลและการพัฒนาโปรแกรมการใช้งานระบบฐานข้อมูล ซึ่งในส่วนของการพัฒนาระบบฐานข้อมูล จะใช้โปรแกรม SQL ในการจัดการฐานข้อมูล สำหรับการพัฒนาโปรแกรม ได้ทำการพัฒนาโดยใช้ภาษา V.B.NET

3.4 วิธีการวิเคราะห์ข้อมูล

ข้อมูลที่ใช้สำหรับการวิจัยนี้ส่วนใหญ่เป็นข้อมูลเชิงคุณภาพซึ่งได้จากการสัมภาษณ์ การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม การประชุมปรึกษาหารือ การอบรมเชิงปฏิบัติการ การประชุมกลุ่ม และการสำรวจภาคสนาม กระบวนการวิเคราะห์เบื้องต้นได้ดำเนินการควบคู่ไปกับการเก็บข้อมูลด้วยวิธีการต่างๆ ดังกล่าวแล้ว ในการวิเคราะห์ข้อมูลได้ใช้วิธีการจำแนกประเภทข้อมูล การเปรียบเทียบข้อมูล การสร้างข้อสรุปแบบอุปนัย การอธิบายสาเหตุและการเชื่อมโยงข้อมูล และสังเคราะห์ข้อมูลเพื่อให้ได้รายละเอียดตรงตามวัตถุประสงค์

ภาพรวมของวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลและวิธีการวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อหาคำตอบตามวัตถุประสงค์ ดังแสดงในตารางที่ 3.2

ตารางที่ 3.2 วัตถุประสงค์ของโครงการ วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลและวิธีการวิเคราะห์ข้อมูล

วัตถุประสงค์ของโครงการ	วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล	วิธีการวิเคราะห์ข้อมูล
1) เพื่อศึกษา วิเคราะห์สภาพปัญหา และสาเหตุด้านการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติของวนอุทยานเขาหลวงและปัญหาชุมชนในพื้นที่โดยรอบวนอุทยาน	- การประชุมปรึกษาหารือ - การสำรวจภาคสนาม - การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม - การสัมภาษณ์ - การประชุมกลุ่ม	- การจำแนกประเภทข้อมูล - การเปรียบเทียบข้อมูลและวิเคราะห์ เชื่อมโยง - การสร้างข้อสรุปแบบอุปนัย - การอธิบายสาเหตุและการเชื่อมโยงข้อมูล

ตารางที่ 3.2 (ต่อ)

วัตถุประสงค์ของโครงการ	วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล	วิธีการวิเคราะห์ข้อมูล
2) เพื่อพัฒนารูปแบบการแก้ไข ปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติ และสภาพความเป็นอยู่ของ ประชาชนโดยอาศัยกระบวนการ มีส่วนร่วม	- การประชุมปรึกษาหารือ - การอบรมเชิงปฏิบัติการ - การสังเกตแบบมีส่วนร่วม และไม่มีส่วนร่วม - การประชุมกลุ่ม	- การสร้างข้อสรุปแบบ อุปนัย - การอธิบายสาเหตุและการ เชื่อมโยงข้อมูล
3) เพื่อเสนอแนวทางและ มาตรการในการดำเนินงาน สำหรับวนอุทยานและชุมชน โดยรอบในการแก้ไขปัญหาที่ เกี่ยวข้อง	- การประชุมปรึกษาหารือ - การประชุมเชิงปฏิบัติการ - การประชุมกลุ่ม	- วิเคราะห์และสังเคราะห์ จากข้อมูลที่รวบรวมได้ จากทุกแหล่งประกอบกัน

บทที่ 4

วนอุทยานเขาหลวง : ความสำคัญ สภาพปัญหาและสาเหตุ

วนอุทยานเขาหลวงเป็นพื้นที่ที่อุดมด้วยทรัพยากรธรรมชาติ และมีความสำคัญเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของท้องถิ่น จึงเป็นทั้งแหล่งอาหาร แหล่งวัตถุดิบสำหรับการประกอบอาชีพและความผูกพันที่วิถีชีวิตของชุมชนที่อาศัยอยู่โดยรอบมีต่อวนอุทยานเขาหลวง บทนี้ ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติ เรื่องราวทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของท้องถิ่นที่สำคัญที่เกี่ยวข้องกับเขาหลวง รวมถึงสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นและสาเหตุของปัญหา เพื่อเป็นข้อมูลสำหรับการหาวิธี หรือแนวทางสำหรับการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น และการอนุรักษ์วนอุทยานเขาหลวงเพื่อให้การใช้ประโยชน์ของประชากรโดยรอบเป็นไปอย่างยั่งยืนสืบไป

4.1 ทรัพยากรธรรมชาติของวนอุทยานเขาหลวง

พื้นที่ป่าวนอุทยานเขาหลวง นับเป็นแหล่งที่มีความสำคัญทางนิเวศวิทยาและพันธุกรรมด้วยเขาหลวงซึ่งมีความสูง 772 เมตร จากระดับน้ำทะเล ก่อให้เกิดความหลากหลายของสังคมพืชและสัตว์ป่ามากพอสมควร โดยเฉพาะความหลากหลายของชนิดพันธุ์ไม้ไผ่ที่มีหลากหลายมากในประเภทป่าเบญจพรรณ ความหลากหลายของชนิดพันธุ์พืชสมุนไพรบริเวณป่าดงดิบแล้งบนยอดเขาหลวง บริเวณลุ่มน้ำตกโกรกชำ-โกรกกระแบ่ง และบริเวณลุ่มน้ำตกน้ำตกหินดาด รวมถึงความหลากหลายของชนิดพันธุ์พืชหายากในประเภทป่าเขาหินปูน เป็นที่น่าสนใจต่อการค้นคว้าทางด้านพฤกษศาสตร์ในอนาคต นอกจากนี้ พื้นที่ป่าวนอุทยานเขาหลวง ยังเหมาะสมต่อการอยู่อาศัยของสัตว์จำพวกนก (Birds) และสัตว์ประเภทอื่นๆ อีกด้วย พันธุ์พืชจำแนกตามประเภทของสังคมพืชและพันธุ์สัตว์ที่พบในพื้นที่ป่าวนอุทยานเขาหลวง มีดังนี้ (ณัฐชัย นุชชม และคณะ, 2550)

4.1.1 ทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญของวนอุทยานเขาหลวง : พันธุ์พืช (Flora)

สังคมพืชในเขตวนอุทยานเขาหลวงจำแนกออกเป็น 4 ประเภทด้วยกัน คือ

4.1.1.1 ป่าเบญจพรรณ (Mixed Deciduous Forest) เป็นสังคมพืชที่พบมากที่สุดในพื้นที่วนอุทยานเขาหลวง ครอบคลุมพื้นที่ประมาณร้อยละ 70 ของพื้นที่วนอุทยานทั้งหมด (ประมาณ 66.5 ตารางกิโลเมตร) จัดเป็นป่าผสมผลัดใบ ที่มีลักษณะโปร่ง พื้นดินมักได้รับแสงแดด ป่าชนิดนี้ส่วนใหญ่พบมากทางด้านทิศเหนือ ทิศตะวันออก ทิศใต้ มีส่วนน้อยที่พบทางด้านทิศตะวันตก พบตั้งแต่บริเวณเชิงเขาจนถึงสันเขา และพบบริเวณพื้นที่ป่าใกล้ๆ ยอดเขาหลวง ซึ่งมีลักษณะเป็นป่าค่อนข้างไปทางเบญจพรรณขึ้น ซึ่งหากรักษาความอุดมสมบูรณ์ไว้ได้ โดยไม่ให้เกิดการรบกวนก็จะเปลี่ยนสภาพเป็นป่าดงดิบแล้งได้ในอนาคต พันธุ์พืชที่พบ ประกอบด้วยไม้หลากหลายชนิดขึ้นอยู่ แต่ส่วนใหญ่เป็นไม้ขนาดเล็กถึงขนาดกลาง ที่กำลังเจริญเติบโต มีไม้ไผ่หลายชนิดขึ้นปะปนอยู่ ในฤดูแล้งต้นไม้เกือบทุกชนิดจะผลัดใบและบางพื้นที่มักเกิดไฟป่าไหม้ทุกปี ดินเป็นดินร่วน (Loamy Soils) จนถึงดินร่วนปนทราย (Sandy Loam) ในบางแห่งดินมีการพังทลายและถูกชะล้างสูง หน้าดินค่อนข้างตื้น รูปที่ 4.1 แสดงสภาพป่าเบญจพรรณในวนอุทยานเขาหลวง ระหว่างทางลงจากยอดเขาเขียว ผังหมู่ 3 บ้านหนองตาบาย ต.บางประมุง อ.โกรกพระ จ. นครสวรรค์

รูปที่ 4.1 สภาพป่าเบญจพรรณในวนอุทยานเขาหลวง

แหล่งที่มา : ถ่ายภาพโดยณัฐรัช นุชชม เมื่อวันที่ 25 พฤศจิกายน พ.ศ. 2548.

พบว่าพื้นที่ป่าชนิดนี้ในอดีตก่อนการประกาศจัดตั้งเป็นวนอุทยานเขาหลวง ถูกมนุษย์ลักลอบตัดต้นไม้ขนาดใหญ่ โดยเฉพาะไม้ที่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจ เช่น มะค่าโมง ออกจากป่าเกือบหมด จึงทำให้สภาพป่ากลายเป็นป่าไผ่เป็นส่วนใหญ่ พันธุ์พืชสำคัญที่พบอยู่และกำลังขึ้นทดแทน ได้แก่ เสี้ยว มะกอก มะกั กิ้วป่า ตะแบก มะค่าโมง ประดู่ป่า แดง ชิงชัน กระพี้จั่น กระพี้เขาควาย ชัก้า คุณ เกว้า หว้า มะหวด โมกมัน มะเกลือ พฤษภ มะขามป้อม สวอง ตะโกนา แคทราย มะกล่ำต้น ไซเนา คาง มะแฟน ไผ่รวก ไผ่ป่า ไผ่หนวล ไผ่ซาง ป่าเบญจพรรณยังเป็นแหล่งอาหารและแหล่งใช้สอยทรัพยากรของชุมชน อาทิ หน่อไม้ไผ่รวก เห็ดไผ่รวก ไม้ไผ่ซางเพื่อการจักสาน มัน กลอย และยังเป็นแหล่งพืชสมุนไพรหลากหลายชนิด

4.1.1.2 ป่าเต็งรัง (Dry Dipterocarps Forest) เป็นสังคมพืชที่พบในพื้นที่วนอุทยานเขาหลวงมากเป็นอันดับสองรองจากป่าเบญจพรรณ ครอบคลุมพื้นที่ประมาณร้อยละ 20 ของพื้นที่วนอุทยานทั้งหมด (ประมาณ 19 ตารางกิโลเมตร) พบกระจัดกระจายในพื้นที่ที่มีสภาพแห้งแล้ง บริเวณเชิงเขา และบนเนินเขา ซึ่งเป็นที่ราบเชิงเขาที่ไม่สูงมากนัก โดยเฉพาะด้านทิศตะวันตกของวนอุทยานเขาหลวง มีสภาพเป็นป่าโปร่ง ผลัดใบ ในอดีตก่อนการประกาศจัดตั้งเป็นวนอุทยานเขาหลวง พื้นที่ถูกมนุษย์รบกวนตัดต้นไม้ขนาดใหญ่ไปเป็นจำนวนมาก คงเหลือไม้ขนาดเล็กขึ้นกระจัดกระจายอยู่ทั่วพื้นที่ และบางส่วนกำลังขึ้นทดแทนจากการแตกหน่อจากตอเดิม กำลังเจริญเติบโตขึ้นทดแทนเป็นป่าที่สมบูรณ์อีกครั้ง รูปที่ 4.2 แสดงสภาพป่าเต็งรังในวนอุทยานเขาหลวง บริเวณน้ำตกหินดาด หมู่ 16 บ้านไร่ใหญ่ ต.วังม้อ อ.ลาดยาว จ.นครศรีธรรมราช

รูปที่ 4.2 สภาพป่าเต็งรังในวนอุทยานเขาหลวง

แหล่งที่มา : ถ่ายภาพโดยณัฐรัช นุชชม เมื่อวันที่ 19 กันยายน พ.ศ. 2550.

ป่าประเภทนี้ มีสภาพเป็นป่าโปร่ง ผลัดใบ พื้นป่าไม่รกทึบ มีหญ้าเพ็กขึ้นปกคลุมอยู่ พื้นป่ามักถูกไฟไหม้เป็นประจำทุกปี ลักษณะดินต้นค่อนข้างแห้งแล้ง เป็นดินร่วนปนทราย หรือดินลูกรัง พันธุ์พืชสำคัญที่พบในป่าประเภทนี้ ได้แก่ รัง เต็ง เหียง พลวง ประดู่ป่า แดง มะค่าแต้ มะเลื่อม กะบก รกฟ้า ตะแบกเลือด โมกหลวง มักหม่อ ตะขบป่า ผักหวานป่า มะหนามหนึ่ง ไผ่รวก ไผ่ป่า เพ็ก ประดู่ป่า เป็นต้น ป่าเต็งรังยังเป็นแหล่งอาหารและแหล่งใช้สอยทรัพยากรของชุมชน อาทิ หน่อไม้ไผ่รวก เห็ดโคน ผักหวานป่า มัน กลอย และยังเป็นแหล่งพืชสมุนไพรหลากหลายชนิด

4.1.1.3 ป่าดงดิบแล้ง (Dry Evergreen Forest) เป็นสังคมพืชที่พบในบริเวณพื้นที่ราบบนยอดเขาและตามหุบเขาริมลำห้วย ครอบคลุมพื้นที่ประมาณร้อยละ 5 ของพื้นที่วนอุทยานทั้งหมด (ประมาณ 4.75 ตารางกิโลเมตร) เป็นสังคมพืชที่มีความอุดมสมบูรณ์และมีความสำคัญเป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร เนื่องจากพื้นดินมีความอุดมสมบูรณ์และมีความชุ่มชื้นสูงกว่าป่าประเภทอื่นๆ ลักษณะดินเป็นดินร่วน (Loamy Soils) หน้าดินลึก พื้นป่าจึงปกคลุมด้วยพันธุ์พืช ประกอบด้วยไม้ต้น ไม้พุ่ม ไม้เลื้อย เถาวัลย์ ไม้ล้มลุก และพืชคลุมดินจำพวกสมุนไพร หวาย เต่าร้าง กล้วยป่า รวมถึงพืชอิงอาศัยประเภทเฟิร์น กล้วยไม้ป่าเกาะอยู่ทั่วไป รูปที่ 4.3 แสดงสภาพป่าดงดิบแล้ง บนยอดเขาหลวง ความสูง 772 เมตรจากระดับน้ำทะเล

รูปที่ 4.3 สภาพป่าดงดิบแล้งในวนอุทยานเขาหลวง

แหล่งที่มา : ถ่ายภาพโดยณัฐรัช นุชชม เมื่อวันที่ 24 พฤศจิกายน พ.ศ. 2548.

ในอดีตก่อนการประกาศจัดตั้งวนอุทยานเขาหลวง พบว่าป่าประเภทนี้ได้ถูกมนุษย์รบกวนโดยลักลอบตัดต้นไม้ขนาดใหญ่ โดยเฉพาะตามหุบลำห้วยต่างๆ ทำให้สภาพป่าเดิมที่มีลักษณะเป็นป่าดงดิบแล้งเปลี่ยนสภาพไปยกเว้นบริเวณยอดเขาหลวง ด้วยบารมีของหลวงพ่ोज้อย จันทสุวรรณโณ ที่ประกาศห้ามไม่ให้ใครเข้ามาตัดไม้ จึงทำให้ยังคงสภาพป่าดงดิบแล้งที่สมบูรณ์ที่สุดของเขาลอง นอกจากนี้ ยังพบว่าบริเวณลุ่มน้ำตกโกรกอี้ซ่า-โกรกกระแบ่ง ลักษณะป่าไม้เริ่มเปลี่ยนสภาพ จากเดิมลักษณะเป็นป่าเบญจพรรณขึ้น กลายเป็นป่าดงดิบแล้งตามความสมบูรณ์ที่เพิ่มขึ้นตามลำดับ พันธุ์พืชสำคัญที่พบในป่าประเภทนี้ ได้แก่ ตาเสือ ตะเคียนทอง ยางนา มะไฟป่า ตีนเป็ด สมพง สะทิต มะม่วงป่า เสลา ตะแบก อินทนิลน้ำ เลี่ยน ยมหิน ยมหอม ไทร กร่าง จันดง ปออีเก้ง ลำโพง อนุโลก มะหวด มะแฟน ดีหมี ประคำดีควาย คอแลน มะค่าโมง ข่อยหย่อง ยางโดน กระบาก หวาย เต่าร้าง กล้วยป่า ฝั่ซาง ฝั่ฉวล ฝั่ป่าเฟิน กล้วยไม้ป่า และเป็นแหล่งที่พบพืชสมุนไพรที่สำคัญหลากหลายชนิด

4.1.1.4 ป่าเขาหินปูน เป็นสังคมพืชที่มีลักษณะพิเศษเฉพาะ เป็นระบบนิเวศหรือสังคมพืชที่แตกต่างจากสังคมพืชชนิดอื่นๆ พบตามภูเขาหินปูนที่กระจายกระจายทั่วไปตามแนวเขตพื้นที่วนอุทยานเขาหลวงบริเวณด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ (บริเวณที่ทำการวนอุทยานฯ) และบริเวณด้านทิศตะวันออกตลอดแนวเหนือจรดใต้ของพื้นที่วนอุทยานเขาหลวงครอบคลุมพื้นที่ประมาณร้อยละ 5 ของพื้นที่วนอุทยานทั้งหมด (ประมาณ 4.75 ตารางกิโลเมตร) รูปที่ 4.4 แสดงสภาพป่าเขาหินปูน บริเวณเขตติดต่อชุมชน ต.นากลาง อ.โกรกพระ จ.นครศรีธรรมราช

รูปที่ 4.4 สภาพป่าเขาหินปูนในวนอุทยานเขาหลวง

แหล่งที่มา : ถ่ายภาพโดยณัฐรัช นุชชม เมื่อวันที่ 15 ธันวาคม พ.ศ. 2550

ลักษณะทั่วไปของป่าประเภทนี้ ส่วนหนึ่งมีสภาพเป็นป่าเบญจพรรณที่มีไม้ไผ่ รวกรขึ้นปะปนและบางส่วนมีลักษณะเป็นป่าดงดิบแล้งซึ่งพบเฉพาะในพื้นที่ที่มีความชุ่มชื้นสูง นอกจากนี้ป่าเขาหินปูนยังจัดได้ว่าเป็นสังคมพืชที่มีลักษณะเฉพาะพิเศษ เนื่องจากปรากฏดินตามซอกหิน ซึ่งมีเนื้อดินที่สะสมซากพืช และอินทรีย์วัตถุ (Topogenous Peaty Soils) ไว้มาก ทำให้พบพันธุ์พืชชนิดใหม่ที่หายากและใกล้สูญพันธุ์ต่างๆ พันธุ์พืชสำคัญที่พบในป่าประเภทนี้ได้แก่ จันทน์ผา สลัดไดป่า แดกกาญจนิกา ปอฝ้าย มหาพรหม ชี้นอนคาย ถ่านไฟผี มะกั ไผ่รวก และพืชสมุนไพรชนิดต่างๆ เป็นต้น

4.1.2 ทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญของวนอุทยานเขาหลวง : พันธุ์สัตว์ (Fauna)

ในอดีตพื้นที่วนอุทยานเขาหลวง มีสัตว์ป่าขนาดใหญ่และขนาดเล็ก อาศัยอยู่อย่างชุกชุมมาก ก่อนการจัดตั้งวนอุทยานเขาหลวง พบว่ามีการบุกรุกลักลอบตัดไม้ทำลายป่า และล่าสัตว์ป่ากันมาก มีผลทำให้สัตว์ป่าหลายชนิด ต้องอพยพเคลื่อนย้าย หรือสูญพันธุ์ไปจากพื้นที่ เนื่องจากความไม่เหมาะสมของแหล่งที่อยู่อาศัย และการคุกคามจากมนุษย์ แต่ภายหลังการประกาศจัดตั้งวนอุทยานเขาหลวง ได้มีมาตรการในการคุ้มครองดูแลทรัพยากรธรรมชาติอย่างจริงจัง มีผลทำให้ป่ามีความอุดมสมบูรณ์ขึ้นตามลำดับ และพบมีสัตว์ป่าอาศัยชุกชุมมากขึ้น แม้ว่าจะยังมิได้มีการสำรวจเจนับกันอย่างจริงจัง แต่จากการสำรวจเบื้องต้นจากร่องรอยและสอบถามราษฎรที่อาศัยโดยรอบวนอุทยานเขาหลวง ทำให้ทราบว่าปัจจุบันมีสัตว์ป่าหลายชนิดที่อาศัยอยู่ในเขตวนอุทยานเขาหลวง ซึ่งสามารถจำแนกออกเป็นประเภทต่าง ๆ ได้ดังนี้

4.1.2.1 สัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม (Mammals) ประกอบด้วย หมูป่า เก้งหม้อ เลียงผา หมาจิ้งจอก ลิง ชะมด อีเห็น เม่น นิ่มหรือลิ่น แมวดาว นางอาย พังพอน กระรอก กระแต กระต่ายป่า เป็นต้น

4.1.2.2 นก (Avian Fauna) ประกอบด้วย นกเขาใหญ่ นกเขาขาว นกเขาไฟ นกขมิ้นท้ายทอยดำ นกโพระดก นกตีทอง นกกระราช นกยางเขนดง ไก่ป่า ไก่ฟ้าพญาลอ และนกชนิดอื่นๆ

4.1.2.3 สัตว์เลื้อยคลาน (Reptiles) ประกอบด้วย เต่าบก กิ้งก่า ตุ๊กแก งูจงอาง งูเห่าปลวก งูสามเหลี่ยม งูเหลือม งูหลาม งูเขียว งูก้านพร้าว และอีกหลายชนิด

4.1.2.4 สัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ (Amphibians) ประกอบด้วย พกกบและคางคก มีหลายชนิดที่อาศัยอยู่ในลำห้วยลำธาร และในป่าที่สูงที่มีความชุ่มชื้นสูง เช่น ป่าบนยอดเขาหลวง ที่ยังไม่ได้สำรวจศึกษาในรายละเอียด

4.2 ความสำคัญในการเป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร

สภาพพื้นที่วนอุทยานเขาหลวง เป็นภูเขาสูงชันสลับซับซ้อน ตั้งอยู่โดดเดี่ยวบนพื้นที่ราบท้องนาซึ่งเป็นพื้นที่เกษตรกรรมอยู่โดยรอบแนวเขตพื้นที่ ระยะทางประมาณ 90 กิโลเมตร จากฐานพื้นราบซึ่งมีความสูงประมาณ 80 เมตรจากระดับน้ำทะเล จนถึงยอดเขาหลวง เป็นยอดเขาที่สูงที่สุดในวนอุทยานเขาหลวง ซึ่งสูง 772 เมตรจากระดับน้ำทะเล และมียอดเขาเขียว สูง 762 เมตรจากระดับน้ำทะเล สูงอันดับสองรองจากยอดเขาหลวง ดังแสดงในรูปที่ 4.5 สภาพพื้นที่วนอุทยานเขาหลวง ฝั่งทิศตะวันตก มองเห็นยอดเขาเขียว

รูปที่ 4.5 ยอดเขาเขียว และสภาพพื้นที่วนอุทยานเขาหลวง ฝั่งทิศตะวันตก บริเวณเขตติดต่อ หมู่ 16 บ้านไร่ใหญ่ ต.วังม้อ อ.ลาดยาว จ.นครศรีธรรมราช
แหล่งที่มา : ถ่ายภาพโดยณัฐรัชย์ นุชชม เมื่อวันที่ 19 กันยายน พ.ศ. 2550

ด้วยมีรูปสัณฐานเป็นภูเขาสูงชันทอดตัวยาวในแนวเหนือ-ใต้ พื้นที่จึงลาดเทไปทางทิศตะวันออกและทิศตะวันตกเป็นส่วนใหญ่ ทำให้เกิดลำห้วยลำธารที่มีลักษณะเป็นลำธารสายสั้นๆ มีความลาดเทสูง และเนื่องจากพื้นที่มีขนาดไม่ใหญ่มากนัก ประกอบกับในปัจจุบันสภาพธรรมชาติอยู่ในระยะการฟื้นตัวตามธรรมชาติ มีผลทำให้พื้นที่ต้นน้ำลำธารไม่สามารถเก็บน้ำให้ไหลในลำห้วยลำธารได้ตลอดทั้งปี สภาพการไหลของน้ำในลำห้วยลำธารจึงมีเฉพาะในช่วงฤดู

ฝนเท่านั้น ซึ่งก็นับว่าเพียงพอต่อการเอื้ออำนวยประโยชน์แก่ชุมชน การไหลของน้ำลำห้วยลำธารจะไหลออกไปทางทิศตะวันออก(West-East Draining System) ที่สำคัญ ได้แก่ ลำห้วยโกรกชำ-โกรกกระแบ่ง มีต้นน้ำลำธารมาจากยอดเขาหลวง (ยอดสูงสุด) และยอดเขาเขียว (ยอดสูงรอง) ไหลผ่านพื้นที่เกษตรกรรมของราษฎร เขตตำบลบางประมุง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ ไหลลงสู่คลองบางประมุง แล้วไหลลงแม่น้ำเจ้าพระยาในเขตอำเภอโกรกพระในที่สุด ดังแสดงในรูปที่ 4.6

รูปที่ 4.6 ลำห้วยโกรกชำ ฝั่งตะวันออกของวนอุทยานเขาหลวง เขตติดต่อหมู่ 3
บ้านหนองตายาย ต.บางประมุง อ.โกรกพระ จ.นครสวรรค์
แหล่งที่มา : ถ่ายภาพโดยณัฐชัย นุชชม เมื่อวันที่ 2 พฤศจิกายน พ.ศ. 2549.

ส่วนด้านทิศตะวันตก (East-West Draining System) มีลำห้วยที่สำคัญ ได้แก่ ลำห้วยหินลาด โดยแสดงในรูปที่ 4.7 มีต้นน้ำลำธารมาจากยอดเขาหลวง (ยอดสูงสุด) และยอดเขาเขียว (ยอดสูงรองลงมาจากยอดเขาหลวง) ไหลผ่านพื้นที่เกษตรกรรมของราษฎรเขตตำบลวังม้า อำเภอลาดยาว จังหวัดนครสวรรค์ และเขตตำบลโคกหม้อ อำเภอทัพทัน จังหวัดอุทัยธานี แล้วไหลลงสู่คลองวังม้า และไหลลงแม่น้ำสะแกกรังในเขตจังหวัดอุทัยธานีในที่สุด

รูปที่ 4.7 ลำห้วยหินดาด ฝั่งตะวันตกของวนอุทยานเขาหลวง เขตติดต่อหมู่ 16 บ้านไร่ใหญ่
ต.วังม้า อ.ลาดยาว จ.นครสวรรค์

แหล่งที่มา : ถ่ายภาพโดยณัฐชัย นุชชม เมื่อวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2549.

จึงนับได้ว่า วนอุทยานเขาหลวง เป็นแหล่งต้นน้ำลำธารที่สำคัญ ที่ไหลหล่อเลี้ยงชุมชนที่อาศัยอยู่โดยรอบมาแต่ครั้งอดีต นอกจากแหล่งน้ำตามธรรมชาติ วนอุทยานเขาหลวงยังมีอ่างเก็บน้ำขนาดกลางที่จัดสร้างโดยกรมชลประทานอยู่ทางเชิงเขาด้านทิศตะวันตกเขตจังหวัดอุทัยธานีอีกจำนวน 4 อ่าง ซึ่งเป็นแหล่งน้ำด้านการเกษตร และมีปลาอาศัยอยู่บ้าง ทั้งโดยธรรมชาติ และโดยการปล่อยเพาะพันธุ์ (ณัฐชัย นุชชม และคณะ, 2550)

4.3 ความสำคัญทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์

4.3.1 ความสำคัญทางวัฒนธรรม

ความสำคัญทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับวนอุทยานเขาหลวงและชุมชนที่อาศัยอยู่โดยรอบวนอุทยานได้แก่ การเป็นแบบอย่างคุณงามความดีของพระสงฆ์รูปหนึ่ง คือ หลวงพ่อจ้อย จันทสุวรรณโณ อดีตเจ้าอาวาสวัดศรีอุทุมพร พระนักอนุรักษ์ดีเด่นของกรมป่าไม้ (ปี พ.ศ. 2539) ดังแสดงในรูปที่ 4.8

รูปที่ 4.8 หลวงพ่อจ้อย จันทสุวรรณโณ
แหล่งที่มา : มหาหมอดูดอตคอม, 2550.

หลวงพ่ोज้อย จันทสุวรรณโณ เกจิอาจารย์ชื่อดังที่ชาวนครสวรรค์และบุคคลโดยทั่วไปรู้จักและให้ความเคารพนับถือในจริยาวัตรอันงดงาม น่าเลื่อมใส โดยหลวงพ่ोज้อยได้ริเริ่มจัดซื้อที่ดิน และได้รับการถวายที่ดิน บริเวณเชิงเขาหลวงด้านทิศเหนือของวนอุทยานเขาหลวงจากผู้มีจิตเลื่อมใสศรัทธาเพื่อให้หลวงพ่อดำเนินการปลูกป่าตามเจตนารมณ์ และต่อมาได้ดำเนินการขุดสระน้ำพัฒนาเป็นแหล่งน้ำด้านการเกษตรขนาดใหญ่จำนวนหลายร้อยไร่ พร้อมจัดทำโครงการพัฒนาด้านการเกษตรตามแนวพระราชดำรินี้อีกหลายโครงการ ซึ่งปัจจุบันโครงการเหล่านี้ ได้อยู่ในการกำกับควบคุมดูแลของมูลนิธิชัยพัฒนาแล้ว ในอดีตเมื่อปี พ.ศ. 2510 หลวงพ่ोज้อยได้ขึ้นไปพำนักอยู่บนยอดเขาหลวงเป็นเวลาหนึ่งปี ราษฎรจากข้างล่างที่เลื่อมใสศรัทธาได้ช่วยหลวงพ่ोज้อยจัดหาวัสดุ ปูน หิน ทราย ช่วยกันขนขึ้นไปจัดสร้างพระพุทธรูป 1 องค์ ประดิษฐานในวิหารเล็กๆ บนยอดเขาหลวง ตามความประสงค์ของหลวงพ่ोज้อย เพื่อให้ผู้คนที่มีโอกาสขึ้นไปพักค้างแรมบนยอดเขาหลวงได้กราบไหว้บูชา (ในขณะนั้นพบว่าชาวบ้านขึ้นไปหาของป่าและล่าสัตว์ป่าอยู่เป็นประจำ) ในโอกาสนั้นเองหลวงพ่ोज้อยได้ถือโอกาสประกาศให้ชาวบ้านในละแวกนั้นได้ทราบว่ามีคนใดขึ้นมาตัดไม้ทำลายป่าบนยอดเขาหลวงแห่งนี้โดยเด็ดขาด เพราะเห็นว่าบนยอดเขาหลวงมีต้นไม้ขนาดใหญ่ขึ้นอยู่อย่างหนาแน่นอุดมสมบูรณ์ หากไม่อนุรักษ์ไว้เกรงว่าจะหมดไป ซึ่งคำกล่าวที่หลวงพ่ोज้อยได้ให้ไว้ เป็นที่กล่าวขานกันไปทั่วในหมู่บ้านจนถึงปัจจุบันว่า หากใครก็ตามไม่เชื่อฟังขึ้นไปตัดไม้บนยอดเขาหลวงก็จะมีอันเป็นไป นับตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา ยังไม่ปรากฏมีผู้ใดกล้าขึ้นไปตัดไม้บนยอดเขาหลวงเลย บนยอดเขาหลวงจึงมีสภาพป่าที่อุดมสมบูรณ์กว่าพื้นที่แห่งอื่นในเขตอนุทยานเขาหลวง

4.3.2 ความสำคัญทางประวัติศาสตร์

ความสำคัญทางประวัติศาสตร์ของวนอุทยานเขาหลวงเกี่ยวเนื่องกับเหตุการณ์ของนักแสวงโชค หรือนักผจญภัยในช่วง 80-100 ปีที่ผ่านมา ซึ่งมีเรื่องเป็นทีกล่าวขานกันไปว่า ในขณะนั้นมีนักแสวงโชคจากทั่วสารทิศ เดินทางเข้ามายังภูเขาลองและได้ขึ้นไปบนยอดเขาหลวงเพื่อทำการขุดค้นหาทองคำตามคำบอกเล่า หรือตามหลักฐานการสำรวจศึกษาที่สันนิษฐานว่าบนยอดเขาหลวงแห่งนี้มีแร่ทองคำ จึงทำให้ครั้งหนึ่ง บนยอดเขาหลวงแห่งนี้มีผู้คนขึ้นไปแสวงหาโชคลาภกันมากมายหลายชุด ปัจจุบันยังหลงเหลือร่องรอยของการขุดค้นอยู่หลายแห่ง ประกอบกับคำเล่าขานของผู้สูงอายุที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ในสมัยนั้น โดยร่องรอยที่ปรากฏพบคือ บ่อขุดทองคำขนาดใหญ่ ที่ค้นพบประมาณ 20 บ่อ พร้อมทั้งเตาหลอมทองคำที่ยังมีร่องรอยให้เห็นอยู่โดยเฉพาะบ่อขุดทองคำบริเวณสำนักสงฆ์ของหลวงพ่อจ้อยๆ พบว่ามีขนาดใหญ่มากมีเส้นผ่าศูนย์กลาง กว้างประมาณ 20 เมตร ความลึกประมาณ 12 เมตร แสดงให้เห็นถึงความพยายามของบุคคลเหล่านั้น นอกจากนี้ยังค้นพบบ่อขุดทองคำในลักษณะนี้ อีกหลายบ่อกระจายอยู่ทั่วไปบนยอดเขาหลวง และกระจายไปถึงยอดเขาเขี้ยวอีกด้วย จากเหตุการณ์ดังกล่าว จึงเป็นเรื่องราวนึงที่ถูกกล่าวขานมาจนถึงทุกวันนี้ และเมื่อนักท่องเที่ยวคณะใดก็ตามที่ได้มีโอกาสขึ้นมาพักค้างแรมบนยอดเขาหลวง เมื่อพบเห็นร่องรอยเหล่านี้ ต่างสอบถามถึงความเป็นมาด้วยความสนใจและประหลาดใจกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างมาก

4.4 สภาพปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติของวนอุทยานเขาหลวง

ปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติของวนอุทยานเขาหลวงส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับการเข้ามาใช้ประโยชน์ของราษฎรโดยขาดจิตสำนึกในการอนุรักษ์ ส่งผลให้ทรัพยากรธรรมชาติเกิดความเสื่อมโทรม อาทิ การลดลงของพื้นที่ป่า การลดลงและหมดไปของสัตว์ป่าบางประเภทและความเปลี่ยนแปลงด้านระบบนิเวศและความหลากหลายชีวภาพ รายละเอียดของปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติของวนอุทยานเขาหลวง สรุปได้ดังนี้

4.4.1 การลดลงของพื้นที่ป่า

จากการสอบถามและสัมภาษณ์ราษฎรที่อาศัยอยู่โดยรอบวนอุทยานเขาหลวงและผู้เกี่ยวข้อง ทำให้ทราบว่า ในช่วง 40-50 ปี ที่ผ่านมา (ประมาณปี พ.ศ. 2500) อาณาเขตพื้นที่ป่ามีเนื้อที่กว้างขวางกว่าในปัจจุบันนี้มาก คือ ครอบคลุมบริเวณพื้นที่ราบรอบๆเขาหลวงออกไปอีกราว 1 กิโลเมตร พระอธิการบรรเจิด ธิรสีโล (เจ้าอาวาสวัดหนองกระทุ่ม ม.16 ต.หนองกรด อ.เมือง จ.นครศรีธรรมราช) กล่าวว่า สมัยนั้นอาณาบริเวณป่ากว้างออกไปถึงคันเหมือง ท่านได้อาศัย

อยู่ที่บ้านผาแดง หากจะเดินทางไปบ้านหนองกระทุ่ม ซึ่งอยู่ห่างกันเพียง 4-5 กิโลเมตร ต้องใช้เวลาเดินทางถึงครึ่งวัน เพราะไม่มีถนน ต้องเดินผ่านป่า พบเห็นไม้ขนาดใหญ่มากมาย พื้นล่างป่ามีไม้ไผ่ป่าเป็นส่วนใหญ่ มีไม้ขนาดใหญ่ที่ขึ้นแทรกอยู่ ได้แก่ ไม้ตะเคียน ไม้มะค่าโมง และไม้ยางนา ขนาด 2-3 คนโอบ ซึ่งส่วนใหญ่พบอยู่ตามริมลำห้วยลำธาร สมัยนั้นน้ำในลำห้วยอุดมสมบูรณ์มาก หลังจากนั้นมาเริ่มมีชาวบ้านจากที่ต่างๆ เข้ามาแผ้วถางป่า จับจองพื้นที่ทำกิน ทำให้พื้นที่ป่าลดน้อยลงตามกาลเวลา ไม้ขนาดใหญ่จึงถูกตัดโค่นลงพร้อมกับการจับจองพื้นที่ทำกิน ต้นไม้ถูกตัดทิ้งขว้างส่วนใหญ่ รวมถึงป่าบนเขาหลวง ก็เริ่มมีคนลักลอบขึ้นไปตัดไม้ขนาดใหญ่บนเขาหลวงมาใช้มากขึ้นทั่วทั้งเขาหลวง เนื่องจากสมัยก่อนยังไม่มีมาตรการควบคุมที่เข้มงวด ทำให้ป่าเสื่อมโทรมลงอย่างรวดเร็ว ต่อมาประมาณ ปี พ.ศ. 2528 หลวงพ่อจ้อย จันทสุวรรณ์โน เจ้าอาวาสวัดศรีอุทุมพร ได้ซื้อที่ดินของชาวบ้านบริเวณติดเขาหลวง และที่ดินบางส่วนได้รับบริจาคจากชาวบ้าน ริเริ่มทำการปลูกป่า และริเริ่มอนุรักษ์เขาหลวง โดยประกาศห้ามชาวบ้านไม่ให้ขึ้นไปตัดไม้ทำลายป่าบนเขาหลวงตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา สอดคล้องกับคำกล่าวของนายสำเริง บุญพันธ์ (ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ 11 บ้านกระทุ่มลาย ตำบลวังม้า อ.ลาดยาว จังหวัดนครสวรรค์) ที่กล่าวว่า

“ติดตามพ่อแม่มาอยู่ใกล้ๆ ป่าเขาหลวงตั้งแต่วัยเด็ก ขณะนั้นเรียนอยู่ ป.2 ประมาณ 50 ปีมาแล้ว พบว่าป่ามีพื้นที่กว้างขวางมาก ครอบคลุมพื้นที่ราบจากเชิงเขาของบ้านกระทุ่มลายจนถึงบ้านดงหนองหลวง เส้นทางเข้าก็ลำบากมาก ต้องใช้เกวียนเดินทางเข้ามาจากบ้านดอนเปรี้ง สมัยนั้นมีไม้ยางนา ไม้มะค่าแต่ ไม้มะค่าโมง และไผ่ป่าขึ้นเต็มพื้นที่ไปหมด โดยเฉพาะไม้ยางนาพบมากตามริมห้วย มีชาวบ้านเริ่มเข้ามาจับจองพื้นที่ทำกินโดยมีการเสียภาษีบำรุงท้องที่ และอพยพเข้ามามากขึ้นเรื่อยๆ ทำให้พื้นที่เตียนโล่งตามลำดับ จนถึงช่วงประมาณ 20-30 ปีที่ผ่านมา มีนายทุนเข้ามาตัดไม้ยางนา และเริ่มขึ้นไปตัดไม้บนเขาหลวง มีทั้งนายทุนและชาวบ้านตัดไม้เพื่อไปสร้างบ้าน เช่น ไม้ประดู่ ไม้มะค่าโมง ไม้เนื้อแข็งในป่าเต็งรังต่างๆ และมีการตัดไม้ทำฟืน และเผาถ่าน ได้แก่ ไม้ขนาดเล็ก ขนาดน้อย ไม่เลือกชนิด ทำให้ป่าเตียนมากขึ้น โดยช่วงนั้นจะพบมีเตาเผาถ่านจำนวนมาก ต่อมาเมื่อประกาศเป็นวนอุทยานเขาหลวง เมื่อ 10 ปี ที่ผ่านมา (ประมาณปี พ.ศ. 2540) ป่าบนเขาหลวงก็เริ่มดีขึ้น ป่าเต็งรังเริ่มฟื้นสภาพ ป่าไผ่เริ่มสมบูรณ์ขึ้น เนื่องจากเริ่มมีการหวงห้ามอย่างจริงจัง”

จากการสัมภาษณ์ นายนิติ จันทบุตร ครูโรงเรียนบ้านวังดินดาด ต.วังม้า อ.ลาดยาว จ.นครสวรรค์ นายนิติ กล่าวว่า

“ในช่วง ปี พ.ศ. 2533 เป็นต้นมา พื้นที่ป่าเขาหลวงโดยเฉพาะบริเวณด้านทิศเหนือและทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ยังปรากฏการบุกรุกทำลายป่าอยู่ โดยยังพบมีการ

นำเลื่อยโซ่ยนต์ ขึ้นไปเลื่อยไม้บนเขาอยู่ ประกอบกับเป็นช่วงที่มีการระบาดของยาบ้า
อย่างมาก ทำให้ปัญหาทวีคูณขึ้น แต่ด้วยบารมีหลวงพ่ोज้อย ยังช่วยให้การทำลายป่า
ทุเลาลงบ้าง ต่อมาในปี พ.ศ. 2534-2539 เมืองครอกเอกชนเซฟเดอะซิลเดริน เข้ามา
ส่งเสริมสร้างจิตสำนึกให้ประชาชนในพื้นที่ร่วมอนุรักษ์ป่าเขาหลวง ประกอบด้วย
บ้านไร่ใหญ่ บ้านน้ำลิ้ม บ้านวังดินตาด บ้านวังยี่มแย้ม และบ้านกระท่อมลาย ทำให้
ชุมชนเริ่มมีความเข้มแข็ง และเกิดผู้นำที่เข้มแข็งหลายท่าน เช่น กำนันตำบลวังม้า
(ในขณะนั้น) อีกทั้งมีการกำหนดกติกาชุมชนขึ้นมา เพื่อควบคุมการใช้สอยทรัพยากร
จากป่า เช่น มีการห้ามพ่อค้าเข้ามารับซื้อหน่อไม้ในพื้นที่ มีการจัดชุดราษฎรตรวจ
ลาดตระเวน มีการกำหนดเปิดและปิดป่า ประกอบกับในขณะนั้น ได้มีมนต์หลวงพ่
ประสิทธิ์ วัดวังม้า และหลวงพ่อสน่ห์ จาก อ.สว่างอารมณ์ ซึ่งเป็นที่เคารพเลื่อมใส
ศรัทธาของประชาชนมาช่วยเสริมอีกแรง ทำให้การอนุรักษ์ป่าภาคประชาชนเริ่มเป็น
รูปเป็นร่างตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา ซึ่งปรากฏความเข้มแข็งของชุมชนที่ชัดเจน คือ
ร่วมพลังร่วมกับหลวงพ่ोज้อย ต่อต้านนายทุนไม่ให้เข้าสัมปทานทำการระเบิดหินเขา
หินเพลิงจนสำเร็จ แต่ภายหลัง ในปี พ.ศ. 2540 องค์กรเอกชนเซฟเดอะซิลเดริน
ได้ถอนตัวออกจากพื้นที่เนื่องจากครบกำหนดโครงการ ทำให้การทำงานของราษฎร
กลุ่มอนุรักษ์ป่าเริ่มอ่อนล้าลง พร้อมๆ กับตัวผู้นำได้เปลี่ยนแปลงไป ประกอบกับในปี
พ.ศ. 2539 ทางราชการได้เริ่มเข้ามาอนุรักษ์อย่างจริงจังในรูปการจัดตั้งเป็น
วนอุทยานเขาหลวงขึ้นมา ทำให้การรวมกลุ่มของราษฎรยุติลงไปอีก 2-3 ปีต่อมา”

4.4.2 การลดลงหรือหมดไปของสัตว์ป่าบางประเภท

จากการสอบถามและสัมภาษณ์ราษฎรที่อาศัยอยู่โดยรอบวนอุทยานเขาหลวงและ
ผู้เกี่ยวข้อง ทำให้ทราบว่า ในช่วง 40-50 ปี ที่ผ่านมา (ประมาณปี พ.ศ. 2500) บริเวณพื้นที่ป่า
เขาหลวงมีสัตว์ป่าหลายชนิดอาศัยอยู่อย่างชุกชุม ทั้งสัตว์ขนาดใหญ่และขนาดเล็ก พระอธิการ
บรรเจิด ธีรสีโล (เจ้าอาวาสวัดหนองกระท่อม ม.16 ต.หนองกรด อ.เมือง จ.นครสวรรค์) กล่าวว่า
“ในสมัยนั้นป่าแน่นทึบและกินอาณาเขตกว้างขวางมาก ทำให้พบเห็นสัตว์ป่าขนาดใหญ่ เช่น
เสือโคร่ง เก้ง หมู ลิง เม่น หมูป่า เลียงผา ไก่ฟ้าพญาลอ” สอดคล้องกับคำกล่าวของ นายสำเริง
บุญพันธ์ ผู้ใหญ่บ้านกระท่อมลาย ตำบลวังม้า ที่กล่าวว่า

“ในสมัยนั้นมีสัตว์ป่าอาศัยอยู่อย่างชุกชุม โดยเฉพาะเสือโคร่งชุกชุมมาก มีเขาลง
มากัดกินสุนัขในบ้าน และมีราษฎรในยุคนั้นวางกับดัก เรียกว่า แฝว เป็นปืนติดตั้งยิง
เสือโคร่ง ได้ยาวถึง 6 ศอก ต่อมาป่าเริ่มเตียน เสือโคร่งเริ่มหายไป หมูป่าชุกชุมมาก
มีการวางแฝวดักยิงหมูป่าในไร่นา ส่วนไก่ป่า ไก่ฟ้าพญาลอ และสัตว์อื่นๆ มีชุกชุม
มาก”

เกี่ยวกับประวัติมีเสือโคร่งอาศัยอยู่ ยังสอดคล้องกับคำบอกเล่าของ นายลมูล หมื่นเทพ
ราษฎรบ้านผาแดง ตำบลหนองกรด อำเภอเมืองนครสวรรค์ ที่กล่าวว่า

“ในตอนที่เป็เด็ก ราว 50 ปีที่ผ่านมา ยังพบเห็นช้างป่า พบกองมูลช้างป่า อยู่
ตรงใจกลางบ้านผาแดง (ปัจจุบันเป็นตลาดผาแดง) เสือโคร่งก็ชุมมาก ช่วง 4-5 โมง
เย็น พ่อแม่จะต้องเรียกให้รีบอาบน้ำแต่วัน แล้วรีบขึ้นเรือน เพราะตกเย็น ตกค่ำจะได้
ยินเสียงเสือโคร่งมาร้องอยู่ชายเขาใกล้หมู่บ้าน เสียงร้องดัง ‘ครืดๆ’ พ่อได้ยิง
เสือโคร่งตาย 1 ตัว ยาวจากหัวถึงหางวัดได้ 9 ศอก นอกจากนี้ยังพบ เก้ง กวาง
อาศัยอยู่จำนวนมาก”

จากการสอบถามราษฎรที่อาศัยอยู่โดยรอบพื้นที่เพิ่มเติม ทำให้ทราบว่าสัตว์ป่าขนาดใหญ่
ที่เคยอาศัยอยู่อย่างชุกชุม เช่น เสือโคร่ง เริ่มหายไปจากพื้นที่พร้อมๆ กับการเข้าจับจอง
แผ้วถางป่าของราษฎรและการล่าที่ชุกชุม ทำให้ไม่ปรากฏพบสัตว์ใหญ่ เช่น ช้าง และเสือโคร่ง
อีกเลยในช่วง 20 ปีที่ผ่านมา และภายหลังมีการลักลอบตัดไม้บนเขาหลวง รวมถึงมีพรานป่าขึ้น
ไปล่าสัตว์และหาของป่ามากขึ้น ทำให้สัตว์ป่าชนิดอื่นๆ ลดน้อยลงตามลำดับ ส่วนเก้งยังพอมี
เหลือบ้าง แต่ใกล้สูญพันธุ์ คาดว่าจะเหลือน้อยมาก หรืออาจจะสูญพันธุ์ไปจากพื้นที่แล้ว

4.4.3 ความเปลี่ยนแปลงด้านความหลากหลายทางชีวภาพและความอุดม สมบูรณ์ของพื้นที่

จากเดิมพื้นที่ป่าวนอุทยานเขาหลวง มีสภาพเป็นป่ารกทึบ มีความหนาแน่นของพันธุ์
พืช และชุกชุมด้วยสัตว์ป่าขนาดใหญ่ ขนาดเล็กมากมายหลายชนิดที่อาศัยอยู่ ทำให้มีความ
หลากหลายทางชีวภาพสูง และมีอาณาบริเวณกว้างขวางกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน มีอิทธิพล
อย่างสูงต่อการรักษาความสมดุลของธรรมชาติ แต่ต่อมาเมื่อสภาพป่าถูกบุกรุกแผ้วถางทำ
การเกษตรมากขึ้น ทำให้อาณาบริเวณพื้นที่ป่าลดน้อยลงตามลำดับ จนถึงปัจจุบันพื้นที่ป่าเหลือ
แค่พื้นที่ภูเขาสูงชันเท่านั้น ประกอบกับการลักลอบตัดไม้ทำลายป่าและล่าสัตว์ป่า ทำให้สัตว์ป่า
หลายชนิดลดน้อยลง และบางชนิดสูญพันธุ์ไปจากพื้นที่ ส่งผลให้ความหลากหลายทางชีวภาพ
ลดน้อยลง ผนวกกับปัญหาการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในพื้นที่ เช่น การเก็บหาหน่อไม้เพื่อ
การค้า การล่าสัตว์ป่าที่ยังมีอยู่ ปัญหาด้านไฟป่าที่เกิดขึ้นเป็นประจำ ทำให้คุณภาพของป่าเสื่อม
โทรมลงทุกขณะ ตัวอย่างเช่น พื้นที่ป่าฝั่งด้านทิศตะวันตกของเขาลอง มักเกิดไฟป่าไหม้เป็น
ประจำทุกปี ทำให้พื้นที่เกิดความแห้งแล้ง ต้นไม้เจริญเติบโตช้า และลูกไม้ไม่มีโอกาส
เจริญเติบโตเป็นไม้ขนาดใหญ่ได้ การฟื้นคืนธรรมชาติจึงเป็นไปได้ช้า หรืออาจไม่เห็นการ
เปลี่ยนแปลงเลยในหลายปีที่ผ่านมา

4.5 สาเหตุสำคัญของปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติของวนอุทยานเขาหลวง

สาเหตุหลักของปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติของวนอุทยานเขาหลวงส่วนใหญ่เกิดจากวิธีการที่ชาวบ้านเข้ามาใช้ประโยชน์ในพื้นที่ป่าที่เป็นการทำลายป่าและสัตว์ป่า ประกอบกับมีข้อจำกัดด้านการบังคับใช้กฎหมาย และที่ผ่านมายังขาดกระบวนการสร้างจิตสำนึกอนุรักษ์ธรรมชาติอย่างเป็นรูปธรรม สำหรับลักษณะ หรือวิธีการเข้าใช้ประโยชน์ในพื้นที่ป่า รวมทั้งข้อจำกัดและอุปสรรคเกี่ยวกับการบังคับใช้กฎหมาย มีดังนี้

4.5.1 การเก็บหาหน่อไม้เพื่อการค้า

การเก็บหาหน่อไม้เพื่อการค้าเป็นลักษณะการลักลอบเก็บหาหน่อไม้ตามความสามารถของแต่ละบุคคล คือ ใครมีกำลังความสามารถมากก็เก็บหาได้มาก ลักษณะการเก็บหาจึงไม่มีข้อจำกัดด้านปริมาณ และขาดสำนึกด้านการอนุรักษ์ โดยไม่ได้คำนึงว่าจะเกิดผลกระทบกับป่ามากน้อยแค่ไหน ทั้งนี้สังเกตได้จากการเก็บหาหมักจะไม่เหลือหน่อไม้ซึ่งเป็นหน่ออ่อนไว้ให้พัฒนาเป็นลำเลย หลังจากได้หน่อไม้แล้วจะทำการเผาและปอกเปลือกทิ้งไว้บนเขา การเผาหน่อไม้ก็จะต้องตัดไม้ยืนต้นซึ่งเป็นไม้สด อย่างน้อย 2 ต้นต่อ 1 กองไฟ เพื่อใช้เป็นคานวางผิงเผาหน่อไม้ ทำให้ต้นไม้ขนาดเล็กไม้หน่มถูกทำลายไปจำนวนมาก และเมื่อเก็บหาหน่อไม้ลงจากเขาแล้ว ในอดีตจะมีรถยนต์ของพ่อค้าเข้ามาอรับถึงเชิงเขา ต่อมาเมื่อประกาศเป็นวนอุทยานเขาหลวง เจ้าหน้าที่มีการเข้มงวดมากขึ้น ก็จะลักลอบเก็บหาออกจากป่า แล้วนำไปต้มอัดปื๊บที่บ้านของตนเอง โดยพ่อค้าจะเป็นผู้นำปื๊บมาฝากไว้ให้ เฉลี่ยคร่าวเรือนละ 100-200 ปื๊บ และเมื่อถึงเวลาที่จะเข้ามารับออกไป จากการสอบถามข้อมูลจากชาวบ้าน พบว่าคร่าวเรือนหนึ่งจะมีรายได้จากการขายหน่อไม้อัดปื๊บ เฉลี่ย 30,000-40,000 บาทต่อปี ซึ่งการเก็บหาเพื่อการค้านี้ นอกจากจะเป็นการทำลายธรรมชาติแล้ว ผลประโยชน์ที่แท้จริงยังคงตกไปอยู่กับพ่อค้าหรือนายทุนเป็นส่วนใหญ่

4.5.2 การล่าสัตว์ป่าและจุดไฟเผาป่า

เนื่องจากแนวเขตโดยรอบพื้นที่วนอุทยานเขาหลวง มีความยาวถึง 90 กิโลเมตร ทำให้เกิดการล่อแหลมต่อการลักลอบขึ้นไปหาของป่าและล่าสัตว์ป่าของราษฎรที่อาศัยอยู่รายรอบพื้นที่อย่างมาก ประกอบกับการล่าสัตว์ป่ามักจะทำกันเป็นกลุ่มหรือคณะและมีอาวุธ อีกทั้งจะทำการล่าทั้งในเวลากลางวันและกลางคืน บางครั้งมีการขึ้นไปพักค้างแรมบนยอดเขา การล่าสัตว์และเก็บหาของป่าของราษฎรส่วนใหญ่พบว่าจะมีการจุดไฟเผาป่าเสมอ ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ในการทำให้อสัตว์ตื่นตกใจเพื่อง่ายต่อการล่า หรือเพื่อเผาเศษใบไม้แห้งที่ร่วงหล่นบนพื้นดิน จะได้ไม่ทำให้เกิดเสียงดังจากการเดิน เช่น การล่าไก่ป่า เป็นต้น อีกประการหนึ่งเจตนาจุดเผาป่า

เพราะเชื่อว่าจะทำให้ผักหวานป่าแตกยอดอ่อนได้เร็วและปริมาณมาก รวมถึงเพื่อให้เกิดเห็ดมากขึ้น เป็นต้น ซึ่งทำให้เกิดปัญหาไฟป่าและปัญหาต่อเนื่องตามมาอย่างมาก เช่น การทำลายต้นไม้และลูกไม้ การทำลายสัตว์ป่าและสิ่งมีชีวิตขนาดเล็ก ทำให้ดินเสื่อมสภาพเร็ว และควันไฟก็เป็นตัวช่วยเพิ่มก๊าซที่ทำให้เกิดภาวะโลกร้อน โดยเฉพาะถ้าจุดเผาในช่วงที่อากาศแห้งแล้งมาก และมีปริมาณเชื้อเพลิงสะสมอยู่ในพื้นป่ามาก ก็จะทำให้การเผาไหม้ของไฟป่าขยายพื้นที่ไปทั่วป่าจนไม่สามารถควบคุมได้

4.5.3 การบังคับใช้กฎหมายในการควบคุมการใช้ประโยชน์

ในการสงวนและดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่วนอุทยานเขาหลวงมีกฎหมายและระเบียบที่ใช้บังคับเพื่อการสงวนและรักษาทรัพยากรธรรมชาติ ดังต่อไปนี้

4.5.3.1 พระราชบัญญัติป่าไม้ พุทธศักราช 2484 เพื่อควบคุมการทำไม้หวงห้าม ของป่าหวงห้าม トラประทับไม้ การควบคุมการแปรรูปไม้ การแผ้วถางป่า ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับวนอุทยาน เช่น ความในมาตรา 11 มาตรา 29 มาตรา 48 และ มาตรา 54 ห้ามทำไม้หวงห้าม แปรรูปไม้โดยไม่ได้รับอนุญาต และห้ามแผ้วถางป่า

4.5.3.2. พระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 เพื่อสงวนพื้นที่ป่าไม้ไว้ให้สามารถดำเนินการคุ้มครองป้องกัน รักษาทรัพยากรธรรมชาติอันมีค่า ตามความในมาตรา 14 ห้ามครอบครองที่ดิน ทำไม้ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ

4.5.3.3 พระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า พ.ศ. 2535 เพื่อสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่าไว้เพื่อประโยชน์ของรัฐและประชาชนส่วนรวม อำนาจประโยชน์ในทางเศรษฐกิจ วิทยาการ และรักษาความมั่งคั่งตลอดจนคุณค่าตามธรรมชาติไว้ และรักษาสัตว์ป่าที่กำลังสูญพันธุ์ จึงห้ามมิให้บุคคลล่าสัตว์ป่าสงวนและสัตว์ป่าคุ้มครอง ตามความในมาตรา 16

สำหรับปัญหาอุปสรรคด้านการบังคับใช้กฎหมายนั้น มาจากการที่ แต่เดิมนั้นพื้นที่วนอุทยานเขาหลวง เป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ อยู่ในกำกับควบคุม ดูแลของกรมป่าไม้ ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. 2545 รัฐบาลได้ทำการแบ่งส่วนราชการขึ้นใหม่ โดยให้แยกส่วนราชการและอำนาจหน้าที่บางส่วนของกรมป่าไม้ออกมาเป็นกรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่าและพันธุ์พืช อีกกรมหนึ่ง รวมทั้งได้โอนย้ายวนอุทยานเขาหลวงให้มาสังกัดกรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่าและพันธุ์พืชด้วย ซึ่งตามกฎหมาย กรมป่าไม้เป็นหน่วยงานที่มีอำนาจหน้าที่รับผิดชอบกำกับควบคุมดูแลป่าสงวนแห่งชาติทั่วประเทศ แต่เนื่องจากวนอุทยานเขาหลวงซึ่งเป็นป่าสงวนแห่งชาติไม่ได้อยู่ในสังกัดกรมป่าไม้ ทำให้เกิดปัญหาอุปสรรคในการปฏิบัติงานหลายประการ อาทิ การดำเนินคดีเกี่ยวกับกฎหมายตาม พ.ร.บ.ป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 ซึ่งเมื่อมีเหตุการณ์ต้องจับกุมดำเนินคดีกับผู้กระทำความผิด จะต้องประสานความร่วมมือกับเจ้าหน้าที่ของกรมป่าไม้ และโดยเฉพาะระเบียบที่เกี่ยวข้องกับการเก็บรักษาไม้ของกลาง จะต้องมอบของกลางคดีให้กับ

เจ้าหน้าที่กรมป่าไม้ไปเนินการ ซึ่งก็ทำให้เกิดอุปสรรคพอสมควร หรือปัญหากรณีเกี่ยวกับการปรับปรุงพัฒนาพื้นที่และสิ่งก่อสร้างต่างๆ ซึ่งหากมีการก่อสร้างใดๆก็ตามในเขตป่าสงวนแห่งชาติ จะต้องขออนุญาตเข้าทำประโยชน์ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ ตามความในมาตรา 19 แห่งพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 ซึ่งเป็นอำนาจของอธิบดีกรมป่าไม้ ทำให้การดำเนินงานมีขั้นตอนการปฏิบัติหลายขั้นตอน ไม่เป็นเอกเทศ หรือ บางกรณีอาจไม่ได้รับความเห็นชอบจากอธิบดีกรมป่าไม้ก็ได้

นอกจากนี้ในการบังคับใช้กฎหมาย หากบังคับใช้กับราษฎรอย่างเข้มงวดโดยที่ไม่ได้มีการประชาสัมพันธ์แจ้งให้ทราบล่วงหน้าก่อน ก็มักได้รับการต่อต้านตามมา เช่น กรณีการจับกุมผู้กระทำความผิดตัดไม้ไผ่รวมเพื่อการค้า บริเวณพื้นที่เขตติดต่อตำบลเนินศาลา อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ ในปี พ.ศ. 2548 ก็ได้สร้างความไม่พอใจให้กับราษฎรในพื้นที่ตามมา เมื่อมีการเข้าพื้นที่เพื่อประชาสัมพันธ์หรือกระทำการกิจกรรมร่วมกับชุมชนก็มักไม่ได้รับความร่วมมือหรือกรณีการบังคับใช้กฎหมายที่เข้มงวดกับผู้ล่าสัตว์ป่า มักจะได้รับการกระทำตอบโต้ตามมา เช่น แก่งจุดไฟเผาป่าสร้างความเสียหายมากมาย ดังที่เกิดขึ้นบริเวณพื้นที่เขตติดต่อตำบลนากลาง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ ในปี พ.ศ. 2549 ดังนั้นแนวทางปฏิบัติในการใช้กฎหมายที่เข้มงวด จึงควรกระทำควบคู่กับการประชาสัมพันธ์ และมวลชนสัมพันธ์ รวมถึงการส่งเสริมสนับสนุนให้ราษฎรเป็นแนวร่วม

4.5.4 ข้อจำกัดด้านงบประมาณและบุคลากร

เนื่องจากในแต่ละปี วนอุทยานเขาหลวงได้รับการจัดสรรงบประมาณจำนวนน้อยมาก เมื่อเทียบกับการกิจกรรมรับผิดชอบหลายด้าน อาทิ การป้องกันรักษาทรัพยากรธรรมชาติ การพัฒนาพื้นที่เพื่อการท่องเที่ยว การฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ และการป้องกันไฟป่า เป็นต้น ในพื้นที่รับผิดชอบ 95 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 59,375 ไร่ และมีแนวเขตโดยรอบพื้นที่ยาวถึง 90 กิโลเมตร ทำให้การปฏิบัติงานมีความลำบากมากขึ้น จากข้อมูลงบประมาณที่ได้รับดังแสดงในตารางที่ 4.1 พบว่า ในปีงบประมาณ พ.ศ. 2549 และ 2550 วนอุทยานเขาหลวงได้รับงบประมาณเพียงปีละประมาณ 170,000 บาท ส่วนปีงบประมาณ พ.ศ. 2551 และ 2552 ได้รับงบประมาณเพิ่มขึ้นอีกเล็กน้อยเป็นปีละประมาณ 210,000 บาท นับว่าไม่เพียงพอต่อการบริหารจัดการพื้นที่ได้ เช่น งบประมาณไม่เพียงพอสำหรับการจัดซื้อน้ำมันเชื้อเพลิงเพื่อใช้กับยานพาหนะสำหรับออกปฏิบัติตรวจตราลาดตระเวนป้องกันรักษาพื้นที่ รวมถึงงบประมาณไม่เพียงพอสำหรับการซ่อมบำรุงครุภัณฑ์ยานพาหนะต่างๆ ซึ่งจะต้องมีการบำรุงรักษาอยู่ทุกปี นอกจากนี้ยังไม่รวมถึงงบประมาณสำหรับปรับปรุงพัฒนาพื้นที่เพื่อการท่องเที่ยว ซึ่งมีพื้นที่ที่มีศักยภาพและรอการพัฒนา 2 พื้นที่ คือบริเวณน้ำตกหินดาด และบริเวณน้ำตกโกรกชำ-โกรกกระแปง เป็นต้น

ตารางที่ 4.1 งบประมาณและบุคลากรที่ปฏิบัติงาน วนอุทยานเขาหลวง สังกัดสำนักบริหาร
พื้นที่อนุรักษ์ที่ 12 (นครสวรรค์) กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่าและพันธุ์พืช

ปีงบประมาณ	งบประมาณ	เจ้าหน้าที่ปฏิบัติงาน (คน)			
		ข้าราชการ	พนักงานราชการ	พนักงานจ้างเหมา	รวม
2549	174,140	1	7	2	10
2550	178,700	1	7	2	10
2551	210,950	1	7	2	10
2552	211,040	1	6	2	9

ที่มา: ฝ่ายแผนและงบประมาณ ส่วนอำนวยการ สำนักบริหารพื้นที่อนุรักษ์ที่ 12 (นครสวรรค์)
2552

หมายเหตุ: งบประมาณที่ได้รับสำหรับเป็นค่าจ้างเหมาพนักงาน ค่าตอบแทน ใช้น้อยและวัสดุ

ในส่วนของบุคลากร ตั้งแต่ปีงบประมาณ พ.ศ. 2549-2551 มีบุคลากรที่ปฏิบัติงาน รวมจำนวน 10 คน เป็นข้าราชการระดับ 5-7 จำนวน 1 คน พนักงานราชการ 7 คน และพนักงานจ้างเหมา 2 คน สำหรับปีงบประมาณ พ.ศ. 2552 จำนวนบุคลากรที่ปฏิบัติงานลดลงเหลือ 9 คน โดยมีพนักงานราชการลดลงเหลือ 6 คน (ตารางที่ 4.1) ซึ่งเมื่อเทียบกับพื้นที่รับผิดชอบแล้ว นับว่าไม่สมดุลกันอย่างยิ่ง เช่น บุคลากรที่ต้องปฏิบัติงานตรวจตราลาดตระเวนโดยเฉพาะที่เป็นชายมีเพียง 5 คน ต้องรับผิดชอบพื้นที่ป่าเฉลี่ยคนละ 19 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 11,875 ไร่ จึงเป็นเรื่องยากที่จะดูแลพื้นที่ได้อย่างทั่วถึง

บทที่ 5

สภาพชุมชนในพื้นที่โดยรอบวนอุทยานเขาหลวง

การศึกษาสภาพชุมชนในพื้นที่โดยรอบวนอุทยานเขาหลวง เป็นการศึกษาโดยคณะผู้วิจัยของโครงการร่วมกับนักวิจัยชาวบ้านที่ได้รับการคัดเลือกมาหมู่บ้านละ 3 คน ทั้งนี้ นักวิจัยชาวบ้านจะเป็นผู้เก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมและฐานทรัพยากรตลอดจนสภาพสังคม เศรษฐกิจของหมู่บ้าน โดยมีคณะผู้วิจัยให้ข้อแนะนำและช่วยเหลือด้านวิชาการ และการเขียนรายงานการศึกษา สำหรับประเด็นการศึกษาและข้อมูลที่เก็บรวบรวมในระดับหมู่บ้านประกอบด้วย การจัดทำแผนที่ชุมชน ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน สภาพสังคม เศรษฐกิจ ภูมิปัญญาในชุมชน ปัญหา อุปสรรคที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตของชาวบ้าน และประเด็นที่ต้องการความช่วยเหลือจากภายนอกทั้งในระยะสั้นและระยะยาว

บทนี้เป็นการนำเสนอข้อมูลที่ประมวลจากรายงานของนักวิจัยชาวบ้าน จำแนกเป็นรายหมู่บ้านในแต่ละตำบลในพื้นที่เป้าหมาย รวม 9 ตำบล ได้แก่ ตำบลหนองกรด อำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์ ตำบลหนองยาว และตำบลวังม้า อำเภอลาดยาว จังหวัดนครสวรรค์ ตำบลศาลาแดง ตำบลเนินศาลา ตำบลนากลาง และตำบลบางประมุง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ ตำบลโคกหม้อ อำเภอทัพทัน และตำบลหนองหลวง อำเภอสว่างอารมณ์ จังหวัดอุทัยธานี ทั้งนี้ เพื่อให้เกิดความเข้าใจในสภาพชุมชน วิถีชีวิต สภาพปัญหาที่ประสบและความต้องการของชาวบ้านในเรื่องการแก้ไขปัญหาหรือความช่วยเหลือจากภายนอก อันจะนำไปสู่วิธีการแก้ไขปัญหาที่เหมาะสมต่อไป

5.1 สภาพปัจจุบันเกี่ยวกับชุมชนในพื้นที่โดยรอบวนอุทยานเขาหลวง

ชุมชนที่อาศัยอยู่ในบริเวณพื้นที่โดยรอบวนอุทยานเขาหลวง ที่เป็นพื้นที่เป้าหมายนั้นมีจำนวน 35 หมู่บ้าน ในพื้นที่ 2 จังหวัด คือ นครสวรรค์ และอุทัยธานี โดยในจังหวัดนครสวรรค์นั้น มีชุมชนที่อาศัยอยู่โดยรอบวนอุทยานเขาหลวงจำนวน 25 หมู่บ้าน ครอบคลุมพื้นที่ 5 ตำบล 3 อำเภอ และสำหรับจังหวัดอุทัยธานีนั้น มีชุมชนที่อาศัยอยู่จำนวน 10 หมู่บ้าน ครอบคลุมพื้นที่

2 ตำบล 2 อำเภอ สำหรับข้อมูลที่ประมวลจากรายงานของนักวิจัยชาวบ้าน จำแนกเป็นรายหมู่บ้านในแต่ละตำบลนั้น มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

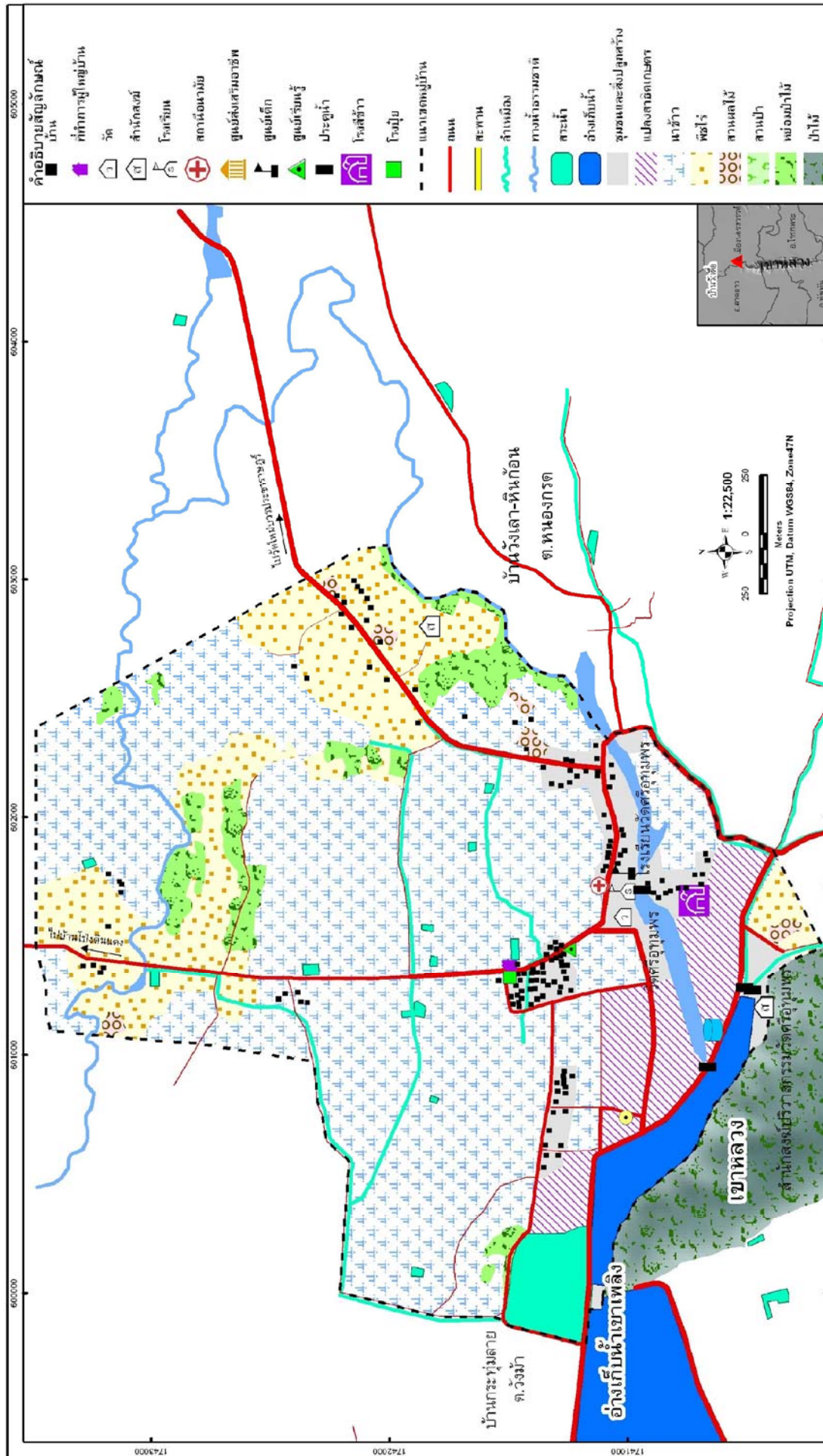
5.1.1 ตำบลหนองกรด อำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์

ตำบลหนองกรด อำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์มีหมู่บ้านที่เข้าร่วมวิจัยจำนวน 4 หมู่บ้าน คือ หมู่ 9 บ้านศรีอุทุมพร หมู่ 14 บ้านวังเลา-หินก้อน หมู่ 15 บ้านผาแดง และหมู่ 16 บ้านหนองเขนง (ในชุม-ทุ่งแห้ว และหนองกระทุ่ม)

5.1.1.1 บ้านศรีอุทุมพร (บ้านวังเตือ) ¹ หมู่ 9 ตำบลหนองกรด อำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์ (รูปที่ 5.1)

1) ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน บ้านศรีอุทุมพร เดิมชื่อว่า บ้านวังเตือ นายใจ ฤกษ์งาม อายุ 70 ปี ได้เล่าว่าคนที่เข้ามาอยู่ครั้งแรกคือครอบครัวของหลวงพ่ोज้อย จันทสุวรรณโณ และต่อมาจึงมีราษฎรบ้านดอนหวาย ตำบลพรวงสองนาง อำเภอทัพทัน จังหวัดอุทัยธานี ได้พากันอพยพมาบุกเบิกที่ดินทำมาหากิน เมื่อก่อนพื้นที่รกราก ส่วนมากจะมีแต่ป่าไผ่เต็มไปหมด และจากที่เมื่อก่อนสถานที่แห่งนี้มีแต่ป่าไผ่ไปจนถึงสำนักสงฆ์ที่ติดเขา เคยมีเสี้ยนขนาด 7 ศอกเข้ามากินสุนัขและไก่ในหมู่บ้านทุกคืน เพราะป่ารกมาก แต่ก็ถูกล่าจากพรานชื่อใจเหิน ต่อมาเมื่อมีเพื่อนบ้านอพยพมาอยู่เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ จนกลายเป็นแหล่งชุมชนของหมู่บ้าน ในที่สุดจึงได้สร้างวัดขึ้น ในสมัยที่หลวงพ่อนิการ โพธิ์วัตร เป็นเจ้าคณะอำเภอ ได้ตั้งชื่อหมู่บ้านนี้ว่า วังเตือ เนื่องจากมีต้นมะเดื่อขนาดใหญ่ขึ้นที่ริมคลอง และได้ตั้งชื่อวัดว่า วัดศรีอุทุมพร เพราะไม้มะเดื่อ ตามหลักภาษาบาลี หมายถึงไม้อุทุมพร เพิ่มคำว่า ศรี ซึ่งหมายถึงวัดที่เป็นสิริมงคล และหลังจากนั้นได้เปลี่ยนชื่อหมู่บ้านเป็น บ้านศรีอุทุมพร โดยหมู่บ้านห่างจากอำเภอเมืองนครสวรรค์ ประมาณ 27 กิโลเมตร โดยหลวงพ่ोज้อย เป็นผู้สร้างและบุกเบิกบ้านศรีอุทุมพร ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2493 แรกๆ วัดวังเตือ หรือวัดศรีอุทุมพร โบสถ์ยังมุงแฝก หลวงพ่ोज้อยจึงนำชาวบ้านพัฒนาสิ่งต่างๆ ทั้งวัด อุโบสถ โรงเรียน เหมือง ผาย อ่างเก็บน้ำ รวมทั้งถนน ซึ่งถนนเส้นที่เกิดขึ้นมาจากหลวงพ่ोज้อย เป็นถนนเส้นที่ออกไปที่บ้านหนองเบน ตำบลหนองกรด อำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์ และยังมีทหารเข้ามาช่วยทำถนนอีกทางด้านหนึ่งชื่อ ผู้พันสุนทร ต่อมาความเจริญก็เกิดขึ้น และทุกปีที่วัดจะมีงานประเพณีโดยให้พระมาอยู่ปริวาสกรรมที่วัดถ้ำพระ ซึ่งเป็นสาขาหนึ่งของวัดวังเตือ

¹ ประมวลจากข้อมูลรายงานของนักวิจัยชาวบ้าน 1. นายบุญรวม พัดสาริกณ์ 2. นายวิเชียร บัวสำลี 3. นายอนุชา กลั่นทกพันธ์
บ้านศรีอุทุมพร ตำบลหนองกรด อำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของประชาชนในบริเวณพื้นที่โดยรอบวณอุทยานเขาหลวง จังหวัดนครสวรรค์ และจังหวัดอุทัยธานี

รูปที่ 5.1 แผนที่ชุมชนบ้านศรีอุทุมพร หมู่ 9 ตำบลหนองกรด อำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์

สถาบันพิพิธภัณฑ์พัฒนาบริหารศาสตร์ กรุงเทพฯ

สำนักงานพัฒนาบริหารศาสตร์ กรุงเทพฯ

สำนักงานพัฒนาบริหารศาสตร์ กรุงเทพฯ

2) สภาพสังคมและเศรษฐกิจของหมู่บ้าน พื้นที่ที่เป็นที่ราบลุ่ม สภาพดินส่วนใหญ่เป็นดินร่วน และดินเหนียว มีประเพณี วัฒนธรรม คือ เทศกาลประจำปี ปีใหม่ สงกรานต์ รดน้ำดำหัว วันสงกรานต์ ทางด้านศาสนา ชาวบ้านส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ มีวัดศรีอุทุมพร และหลวงพ่ोज้อย เป็นศูนย์รวมจิตใจ สภาพบ้านเรือนและที่อยู่อาศัยมีความมั่นคงแข็งแรง เป็นระเบียบถูกสุขลักษณะ ครอบครัวมีความอบอุ่น ประชาชนส่วนใหญ่มีสุขภาพดี ที่มีอายุ 35 ปี ขึ้นไปได้รับการตรวจสุขภาพประจำปีทุกคน ส่วนใหญ่เป็นสมาชิกกลุ่มที่ตั้งขึ้นในหมู่บ้านและมีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็นเพื่อประโยชน์ของชุมชน เช่น กองทุนหมู่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต กองทุนกลุ่มสตรี กองทุนหลวงพ่ोज้อย กองทุน 200 ไร่/500 ไร่ กองทุนถั่วเขียวผิวน้ำ กองทุนกลุ่มผู้ใช้น้ำ กลุ่มวิสาหกิจชุมชน ได้แก่ กลุ่มแม่บ้านเกษตรกร ฟากคลอง (โรงสีข้าวชุมชน) กลุ่มศูนย์ส่งเสริมและผลิตพันธุ์ข้าวชุมชน กลุ่มหัตถกรรม ผักตบชวา และกลุ่มวิสาหกิจชุมชนผลิตปุ๋ยอินทรีย์อัดเม็ด นอกจากนี้ยังมีการแลกเปลี่ยนและถ่ายทอดความรู้ด้านการผลิต การตลาด การวางแผน การศึกษาดูงาน อบรมสัมมนาการปลูกข้าวผสมผสานปลอดสารพิษให้แก่เกษตรกร มีการจัดตั้งโรงเรียนเกษตรกร จัดตั้งศูนย์ส่งเสริมความรู้และพัฒนาอาชีพ เพื่อเป็นศูนย์ส่งเสริมความรู้เรื่องการประกอบอาชีพแก่ประชาชนมีการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น มีการจัดตั้งชมรม TO BE NUMBER ONE ส่งเสริมการเล่นกีฬาแก่เยาวชนในหมู่บ้าน เพื่อเป็นการป้องกันและแก้ไขปัญหายาเสพติด

สภาพทางเศรษฐกิจ รายได้ของประชากรในหมู่บ้านเฉลี่ย 37,820 บาท/คน/ปี คราวเรือนมีการเก็บออมเงินทุกครัวเรือน คนอายุระหว่าง 18-60 ปี มีการประกอบอาชีพและมีรายได้ทุกคน มีไฟฟ้าใช้ทุกครัวเรือน เส้นทางคมนาคมในการขนส่งใช้ได้ดีตลอดปี ชาวบ้านศรีอุทุมพร ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนา ทำไร่ ทำสวน ทำการเกษตรแบบผสมผสาน เลี้ยงปลา ค้าขาย ทำหัตถกรรมจักสานและผลิตภัณฑ์จากผักตบชวา โดยผลิตภัณฑ์ที่น่าสนใจของหมู่บ้าน คือ ข้าว ถั่วเขียว ปุ๋ยอินทรีย์อัดเม็ด หัตถกรรมจักสาน ผลิตภัณฑ์จากผักตบชวา

3) วิถีชีวิตชาวบ้านด้านภูมิปัญญา ภูมิปัญญาส่วนใหญ่ผูกพันอยู่กับการประกอบอาชีพ เช่นการจักสาน การทำผลิตภัณฑ์จากผักตบชวาเป็นรายได้เสริม การบริหารจัดการรวมกลุ่ม เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน เช่น การรวมกลุ่มทำปุ๋ยอัดเม็ด การทำโรงสีข้าวชุมชน ซึ่งภูมิปัญญาที่น่าจะเป็นภาพสะท้อนของการดำเนินชีวิตมาตั้งแต่ดั้งเดิม คือการจักสาน

(1) ภูมิปัญญาด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม เป็นภูมิปัญญาในเรื่องของการจักสาน มีผู้รู้คือ นายบุญธรรม พิศาริกรณ์ อายุ 51 ปี อยู่บ้านเลขที่ 124 ลักษณะของภูมิปัญญา เป็นการสานตะกร้า สานไซ สานส้ม ทำตอกมัดข้าวส่งขายให้พ่อค้าในตลาดปากน้ำโพ ซึ่งวัสดุที่ใช้แต่เดิมเป็นไม้ไผ่จากเขาหลวงแต่ปัจจุบันเป็นไม้ไผ่ที่ปลูกเอง และ

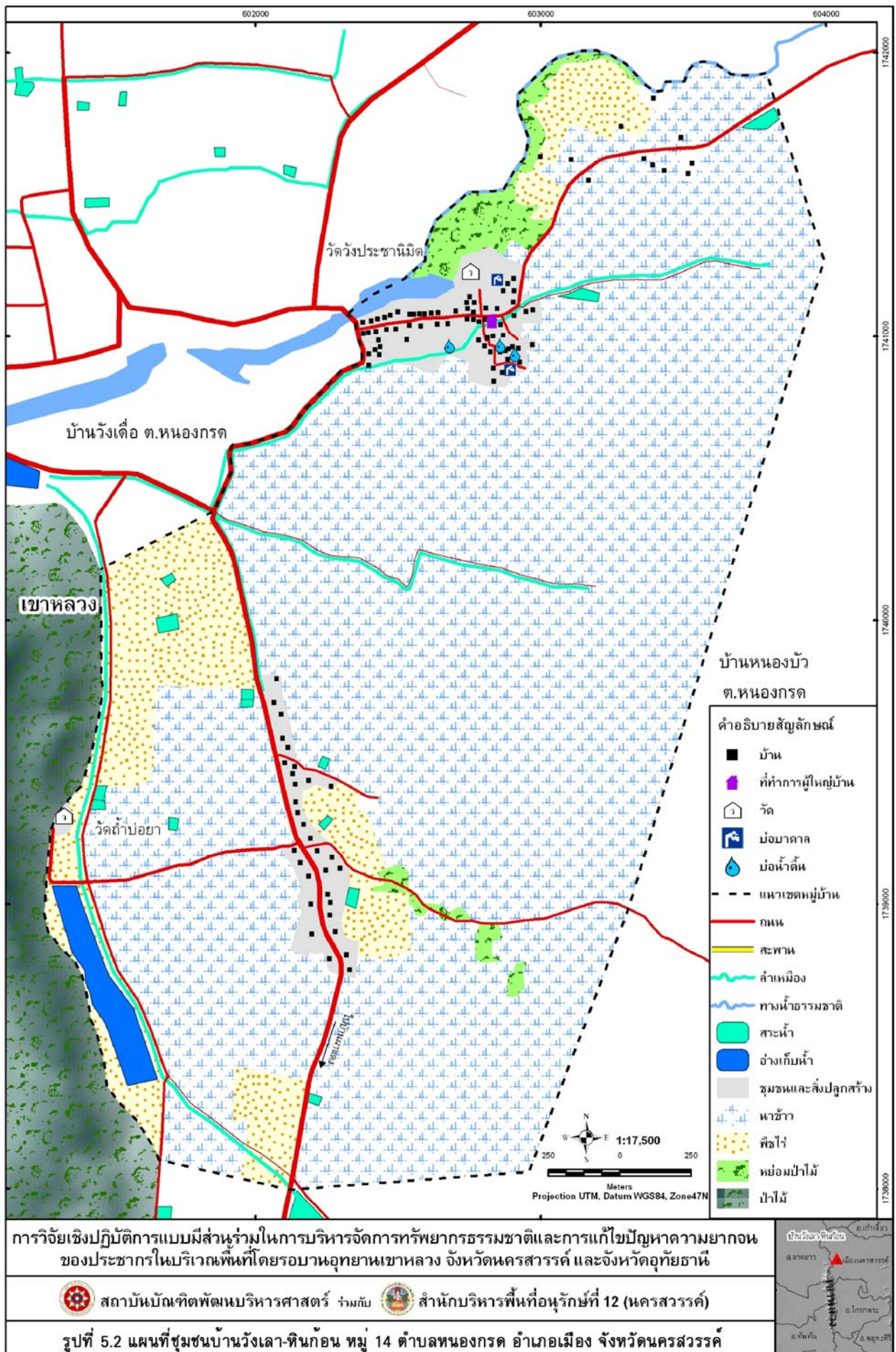
ยังได้พัฒนานำไม้ไผ่มาทำเตียง โต๊ะ เป็นต้น นายบุญรวมได้รับการถ่ายทอดภูมิปัญญาจาก นายแสม ดวงจันทร์ ซึ่งบ้านเดิมอยู่ที่จังหวัดสุราษฎร์ธานี และได้มาประกอบครัวมาทำแข่งที่ หมู่บ้านวังเดื่อ ต่อมาได้มีอีกหลายครัวเรือนได้ทำตามจนทำกันทั้งหมู่บ้าน เป็นรายได้เสริมส่ง ลูกเรียนได้ดีกันหลายคน โดยชาวบ้านจะใช้เวลารว่างจากการทำนาทำจักสาน ส่วนวัสดุที่ใช้ ส่วนมากเป็นไม้ไผ่รวกหรือไผ่รวก แต่ถ้าเป็นหุ้จะใช้หวายทำ ความรู้ดังกล่าวนี้ชาวบ้านวัง เดื่อยังได้สอนให้กับชาวบ้านใกล้เคียงอื่นๆ เช่น หมู่ 14 เป็นต้น นอกจากนี้ชาวบ้านกลุ่มสตรียัง ได้รับการอบรมเรื่องการทำผลิตภัณฑ์จากผักตบชวาจากมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ซึ่ง ชาวบ้านได้ใช้ความรู้ในเรื่องของการจักสานเข้ามาประยุกต์ใช้ และสามารถทำเป็นรายได้เสริม และยังเป็นวิทยากรในแนะนำกลุ่มอาชีพให้กับผู้ที่สนใจได้ โดยมีผู้รู้ในด้านการทำผลิตภัณฑ์ จากผักตบชวาชื่อ นางสาวพณีน ฤกษ์งาม อายุ 43 ปี อยู่บ้านเลขที่ 210 หมู่ 9 ทั้งนี้ ผักตบชวาจะมีมากในอ่างเก็บน้ำหลวงพ้อจ้อย

(2) ภูมิปัญญาด้านการจัดการกองทุน เป็นภูมิปัญญาในการบริหารจัดการ ทำโรงสีข้าวชุมชนขึ้นในหมู่บ้าน โดยมีแกนนำคือ นางพยุ่ง ทองดาตาส อายุ 45 ปี โรงสีข้าวชุมชนนี้ ได้จัดตั้งขึ้นเพื่อนำเอาวัตถุดิบที่ผลิตขึ้นในชุมชนมาแปรรูปให้มีมูลค่าเพิ่มขึ้น ซึ่งทางกลุ่มได้ใช้งบประมาณสนับสนุนจากกรมส่งเสริมการเกษตรมาบริหาร และส่งเสริมให้ สมาชิกและชาวบ้านทั่วไป ปลูกข้าวปลอดสารพิษ เพื่อเพิ่มมูลค่า โดยในปี พ.ศ. 2545 ชาวบ้าน ได้จ้างโรงสีเอกชนในการสีข้าวปลอดสารพิษของชาวบ้าน แล้วชาวบ้านนำมาบรรจุถุงขาย ต่อมาในปี พ.ศ. 2548 ชาวบ้านเริ่มตั้งโรงสีขึ้นเอง โดยสามารถใช้ประโยชน์จากโรงสีได้ครบ วงจร ทั้งแรงงานคนที่ชาวบ้านจะได้รับค่าจ้างจากการทำงาน ได้ผลผลิตจากการสีข้าว นอกเหนือจากข้าวปลอดสารพิษ เช่น รำ แกลบ การดำเนินการดังกล่าว นอกจากจะเป็นการ ลดต้นทุนการผลิตแล้วยังเป็นการลดสารเคมีแล้วหันกลับไปใช้วิถีชีวิตแบบดั้งเดิมแบบปลอด สารพิษ และชาวบ้านจะได้กินข้าวที่สีใหม่ มีคุณภาพดีกว่าข้าวที่เก็บไว้นานๆ โรงสีข้าวชุมชนนี้ ดำเนินการมา 2 ปี และยังสามารถรับสมาชิกเพิ่มเติมได้

5.1.1.2 หมู่บ้านวังเลา – หินก้อน² หมู่ 14 ตำบลหนองกรด อำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์ (รูปที่ 5.2)

1) ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน บ้านวังเลา-หินก้อน ได้รับการบอก เล่าจาก นายทิม คุ่มชัย อายุ 78 ปี ว่า เมื่อประมาณ 100 ปี มีกลุ่มชาวบ้าน 4-5 ครอบครัว ได้อพยพย้ายถิ่นมาจากบ้านยายดา อำเภอสว่างอารมณ์ จังหวัดอุทัยธานี มาปักหลักอยู่บ้าน

² ประมวลจากข้อมูลรายงานของนักวิจัยชาวบ้าน 1. นายสุชาติ ศรีชมภู 2. นายกำจร ชูเจริญ 3. นายไสว ชาติสุข บ้านวังเลา-หินก้อน ตำบลหนองกรด อำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์

วังเลา ซึ่งสมัยก่อนมีหนอง หรือวังอยู่ในลำคลองและมีต้นเลาอยู่ในวังน้ำนั้น ชาวบ้านจึงเรียกกันมาติดปากกลายเป็นบ้านวังเลา จึงเป็นที่มาของชื่อบ้าน ส่วนบ้านหินก้อนมาจากกลุ่มชาวบ้านที่อพยพมาจากบ้านวังไผ่ อำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์ และกลุ่มภาคอีสานที่เข้าไปปักหลักอยู่ที่บริเวณภูเขาหลวงใกล้ถ้ำบ่อยา บริเวณดังกล่าวมีหินก้อนใหญ่อยู่กลางไร่ จึงเรียกกลุ่มนี้ว่าบ้านหินก้อน มีอาชีพขณะนั้นคือหาของป่าขาย จนระยะหลังมีถนนเกิดขึ้นชาวบ้านก็ย้ายกันมาอยู่ที่ริมถนนของหมู่บ้าน จนประมาณเมื่อ 20 ปีก่อน มีการแยกหมู่บ้าน จากที่เคยรวมอยู่กับหมู่ 9 ตำบลหนองกรดก็มาเป็นหมู่ 14 มี 2 บ้านคือ บ้านวังเลา และบ้านหินก้อน กลายเป็นชื่อหมู่บ้านว่า บ้านวังเลา-หินก้อน ซึ่งมีคนอยู่อาศัยเป็นคนไทยบริเวณใกล้เคียงพื้นที่แหล่งเดิมและคนไทยภาคอีสาน

2) สภาพสังคมและเศรษฐกิจของหมู่บ้าน บ้านวังเลา-หินก้อน จะอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของอำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์ ห่างจากตัวเมือง 20 กิโลเมตร ทิศเหนือติดต่อกับ หมู่ 7 ตำบลหนองกรด ทิศใต้ติดต่อกับ หมู่ 15 ตำบลหนองกรด ทิศตะวันออกติดต่อกับ หมู่ 8 ตำบลหนองกรดและทิศตะวันตก ติดต่อกับ หมู่ 9 ตำบลหนองกรด มีพื้นที่ประมาณ 2,150 ไร่ แยกเป็นที่อยู่อาศัย 150 ไร่ ที่ทำการเกษตร 2,000 ไร่ มีจำนวนครัวเรือน 215 ครัวเรือน ประชากรรวม 786 คน แยกเป็นชาย 401 คน หญิง 385 คน ลักษณะพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบ ดินร่วนซุย มีการจัดตั้งและแบ่งหน้าที่ในการพัฒนาหมู่บ้าน เช่น ฝ่ายกิจการพัฒนาหมู่บ้านและการส่งเสริมอาชีพ ฝ่ายกิจการสตรี ฝ่ายกิจการสวัสดิการและสังคม ศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้านคือ หลวงพ่อจ้อย แต่ภายในหมู่บ้านจะมีวัดที่เป็นเครือข่ายของหลวงพ่ोज้อย 2 แห่ง มีพระจำนวน 7 รูป ชาวบ้านนับถือศาสนาพุทธ มีชีวิตความเป็นอยู่แบบชนบทมีเครือข่ายใกล้ชิดกัน บ้านเรือนอยู่ติดๆ กัน มีความสัมพันธ์และการสื่อสารกันได้ง่าย ประเพณีและวัฒนธรรมส่วนใหญ่สืบเนื่องมาจากศาสนา เช่น ประเพณีบวชนาค ทำบุญขึ้นปีใหม่ ประเพณีสงกรานต์ วันเข้าพรรษา ออกพรรษา งานตักบาตรเทโว และประเพณีทำขวัญข้าว ทรัพยากรที่สำคัญในหมู่บ้านคือวัดถ้ำบ่อยาที่เกิดจากธรรมชาติที่สวยงาม มีหินงอก หินย้อย และสภาพรอบๆ ถ้ามีทัศนียภาพที่สวยงาม

อาชีพหลักของชาวบ้านคือ การทำการเกษตร เช่นการทำนา ทำไร่ ปลูกถั่ว ปลูกมัน และเลี้ยงสัตว์ อาชีพเสริม คือ การรับจ้าง ค้าขาย เป็นลักษณะของการว่างจากการทำนา ทำไร่ โดยการรับจ้างจะไปรับจ้างทำงานก่อสร้างในเมือง และพบว่า มีชาวบ้าน 3 ครัวเรือนยังไม่มีไฟฟ้าและประปาใช้ นอกจากนี้ ชาวบ้านยังมีกลุ่มอาชีพที่รวมกลุ่มกันสร้างรายได้เสริม เช่น กลุ่มพริกแกง กลุ่มทอพรหมเช็ดเท้า และมีกลุ่มกองทุนต่างๆ ที่ชาวบ้านได้รวมกลุ่มกันเพื่อช่วยในการเก็บออมและระดมทุนเพื่อแก้ปัญหาความยากจน

3) วิถีชีวิตชาวบ้านด้านภูมิปัญญา ภูมิปัญญาของชาวบ้านวังเลา-หิน
ก้อน ที่ปรากฏเด่นชัดและได้รับการยกย่องจากชาวบ้านว่าเป็นปราชญ์ชาวบ้านมี 2 ประเภทคือ
ภูมิปัญญาด้านการเกษตร และภูมิปัญญาด้านศิลปกรรม

(1) ภูมิปัญญาด้านการเกษตร เป็น ภูมิปัญญาของชาวบ้านในการ
ทำปุ๋ยชีวภาพจากเชื้อจุลินทรีย์ โดยมีผู้รู้คือ นายพิษณุ ฤทธิ์เรืองเดช

(2) ภูมิปัญญาด้านศิลปกรรม เป็นภูมิปัญญาด้านดนตรี โดยมีผู้รู้
คือ นายสุชาติ ศรีชมภู อายุ 45 ปี อยู่บ้านเลขที่ 22/2 หมู่ 14 ลักษณะของภูมิปัญญาคือ
เป็นหมอแคนที่ฝึกเป่าแคนให้กับเยาวชนที่มาเรียนรู้ เป็นการอนุรักษ์วัฒนธรรมภาคอีสานมา
หลายรุ่น และส่งเสริมให้เป็นอาชีพทำมาหากินได้ ซึ่งนายสุชาติ เรียนรู้มาจากรุ่นเก่าๆ คือ นาย
สำเนา ศรีเดช บ้านเลขที่ 6 หมู่ 14 เป็นการเรียนรู้โดยครูฝึกจับมือสอนเป็นคู่ เทคนิควิธีการ
เป่าคือการใช้ลม ปัจจุบันนี้นายสุชาติยังคงสามารถถ่ายทอดความรู้ให้กับผู้ที่สนใจทั่วไป

4) ปัญหาและอุปสรรคที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิต

(1) ประชาชนยังไม่ทราบบทบาทของตนเองและขาดการมีส่วนร่วม
ทำให้การจัดเวทีการประชุมยังจัดระเบียบวาระไม่ตรงจุดประสงค์

(2) ชาวบ้านบางส่วนว่างงานและนักศึกษาเรียนจบไม่มีงานทำ

(3) เยาวชนมีการสูบบุหรี่ ดื่มสุรา และขับรถจักรยานยนต์เสี่ยงดัง

(4) น้ำในลำคลองไม่สะอาด ทำให้การทำประปาของชาวบ้านไม่
สะอาด อันมีสาเหตุมาจากชาวบ้านปล่อยของเสียลงในลำคลอง

(5) สภาพดินเสื่อม

5) สิ่งที่ต้องการความช่วยเหลือจากภายนอกทั้งในระยะสั้นและระยะยาว

(1) การส่งเสริมความรู้ชุมชนโดยเฉพาะด้านอาชีพเพื่อเสริมสร้าง
อาชีพให้ชุมชนมีรายได้

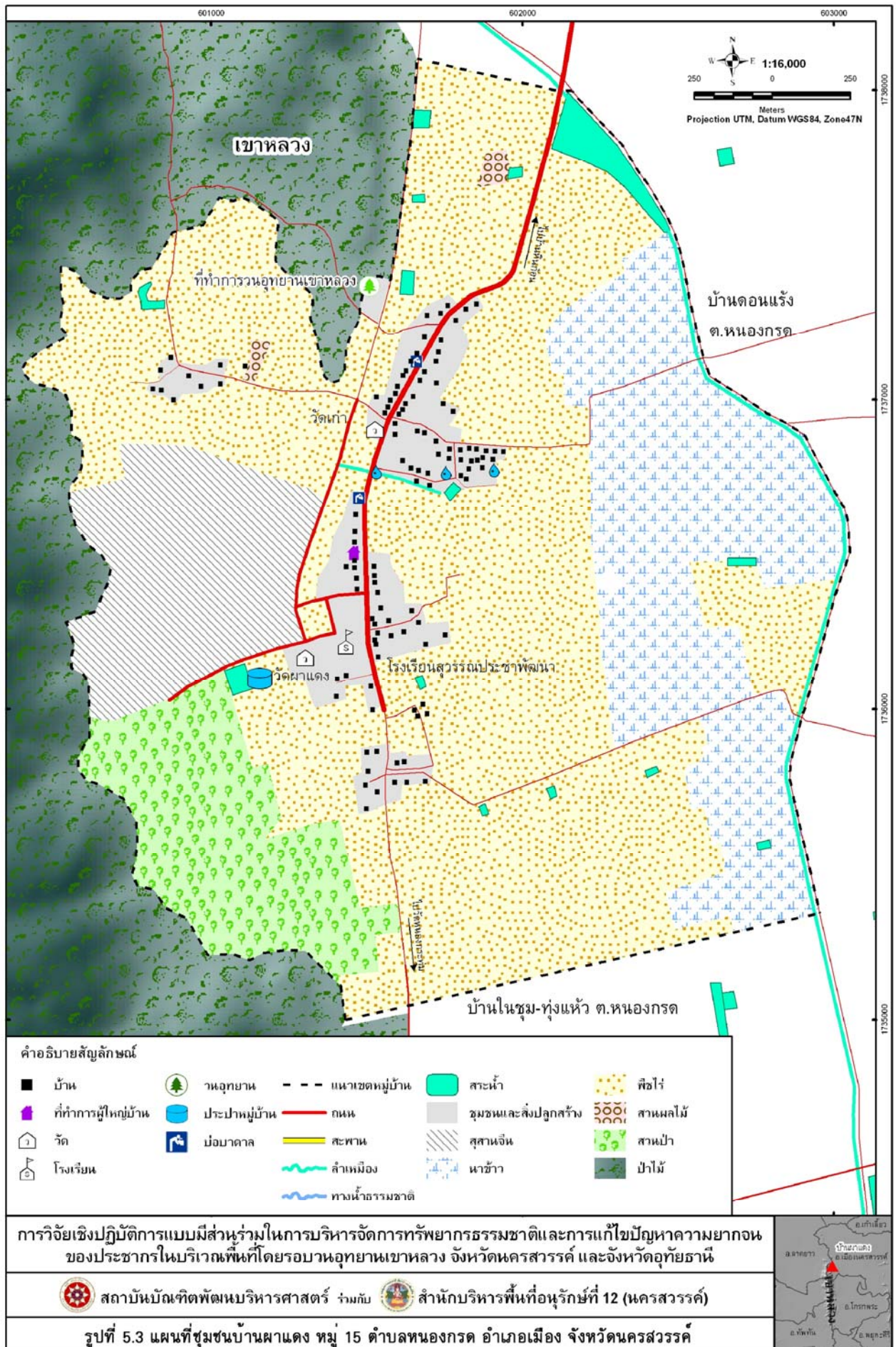
(2) อบรมผู้นำและแกนนำในการประชุมชมและทบทวนบทบาทหน้าที่
อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านมีโครงการตามแผนและโครงการในการ
พัฒนาชุมชนของหมู่บ้านอยู่แล้ว

5.1.1.3 หมู่บ้านผาแดง³ หมู่ 15 ตำบลหนองกรด อำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์ (รูปที่ 5.3)

1) ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน บ้านผาแดง หมู่ที่ 15 เดิมอยู่กับ หมู่ 12 มีผู้ใหญ่บ้านชื่อ นายอำนาจ ศาสตราพันธ์ ได้แยกออกมาจากหมู่ 12 เป็นหมู่ 15 เมื่อ พ.ศ. 2529 มีผู้ใหญ่บ้านชื่อ นายสมบุญ สัปทน เหตุที่ชื่อบ้านผาแดง เพราะหมู่บ้านอยู่ติดกับ เขาหลวง มีหน้าผาขนาดใหญ่ซึ่งสามารถมองเห็นได้ชัดเจน ชาวบ้านจึงได้ชื่อหมู่บ้านว่า บ้านผาแดง เนื้อที่หมู่บ้าน 4,994 ไร่ ทำการเกษตร 1,700 ไร่ ประชากรในหมู่บ้าน 180 ครอบครัว มีโรงเรียน 1 แห่ง ชื่อโรงเรียนบ้านสุวรรณประชาพัฒนา มีวัด 1 แห่ง ชื่อวัดผาแดง มีวัดเก่า 1 แห่งที่เขาน้อย คนที่อยู่ปัจจุบันส่วนใหญ่อยู่มาแต่เดิมและเป็นลูกหลาน ส่วนคนต่างจังหวัดแล้วมาแต่งงานอยู่ในพื้นที่ ทำให้คนในหมู่บ้านมีทั้งเชื้อสายไทย ลาวโซ่ง และลาวพวน คนที่ชาวบ้านให้ความนับถือ คือ นายสมบุญ สัปทน อายุ 51 ปี เพราะเป็นผู้ใหญ่บ้าน

2) สภาพสังคมและเศรษฐกิจของหมู่บ้าน ชาวบ้านมีความเชื่อในการสืบสานวัฒนธรรมเดิมของชุมชน มีการทำบุญ รับพรใหญ่ของปี โดยถือเอาวันอาสาฬหบูชา และมักนิยมเพาะปลูกในเดือน 8 เพราะเป็นความเชื่อโบราณ ถ้าใครเพาะปลูกภายในเดือน 8 จะได้ผลผลิตดี ดังนั้นชาวบ้านจึงมีการจัดกิจกรรมชุมชนอันเกี่ยวเนื่องกับพุทธศาสนา เช่น การจัดกิจกรรมในวันสำคัญต่างๆ เช่น ทำบุญและกิจกรรมวันปีใหม่ ทำบุญวันอาสาฬหบูชา ทำบุญวันเข้าพรรษา มีการทอดผ้าป่า แห่เทียน หรือในวันสงกรานต์ก็จะมีการทำบุญ ตักบาตร สรงน้ำพระ และมีกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับวันสำคัญอื่นๆ เช่น กิจกรรมในวันแม่ และวันพ่อ ชาวบ้านจะร่วมกันพัฒนาหมู่บ้าน โดยการกวาดถนน เก็บขยะ จากสภาพพื้นที่ติดเขาหลวง ชาวบ้านในหมู่บ้านจึงได้อาศัยเขาหลวงเป็นแหล่งหาเลี้ยงชีพ 90 ราย โดยการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร เช่น การหาหน่อไม้ หาเห็ด หาผักหวาน ทั้งนี้เนื่องจากการหาทรัพยากรบนเขาหลวงเป็นรายได้เสริมพิเศษของชาวบ้าน ทำให้ทางหมู่บ้านต้องการให้ชาวบ้านที่อาศัยทรัพยากรบนเขาหลวงได้ช่วยกันอนุรักษ์ เช่น การปลูกป่าทดแทน ส่วนอาชีพของคนในหมู่บ้าน มีการทำนาเป็นอาชีพหลัก 38 ครอบครัว เป็นการทำนาปี มีผลผลิต 70 ถัง/ไร่ ใช้แหล่งน้ำจากอ่างเก็บน้ำสะพานไธสง และน้ำฝน นอกจากนี้ยังมี อาชีพทำไร่ 51 ครอบครัว แยกเป็นไร่อ้อย 29 ครอบครัว ไร่มันสำปะหลัง 22 ครอบครัว อาชีพรับจ้าง 79 ราย แยกเป็นรับจ้างทำนา 10 ราย รับจ้างทำอ้อย 15 ราย และรับจ้างก่อสร้าง 54 ราย ส่วนอาชีพเสริม

³ ประมวลจากข้อมูลรายงานของนักวิจัยชาวบ้าน 1.นายสมบุญ สัปทน 2. นายสุชาติ รหัส 3. นายวินัย สัปทน 4. นายอำนาจ ห้วนหอม 5. นางสาวนารี พรหมโลกา 6. นายอนุศักดิ์ เกตุกลมกลา 7. นางสาวพิน บัวเรือง บ้านผาแดง หมู่ 15 ตำบลหนองกรด อำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์

มีการเพาะเห็ด 2 ราย เป็นเห็ดนางฟ้า 1 ราย เห็ดฟาง 1 ราย สำหรับการศึกษาของเยาวชนในหมู่บ้านส่วนใหญ่เป็นไปตามเกณฑ์ โดยหลังจากจบชั้นประถม เด็ก ๆ จะไปศึกษาต่อระดับมัธยมศึกษาปีที่ 3-6 ที่โรงเรียนวัดศรีอุทุมพร และโรงเรียนพระบางวิทยา หรือไปเรียนในตัวเมืองนครศรีธรรมราช แต่ถ้าบางรายพ่อแม่มีรายได้น้อยก็ไม่ได้ไปเรียน อุปสรรคที่พบในการเรียนคือ การเดินทางไปเรียนของเด็กๆ ในระดับมัธยมศึกษา ปวช. และ ปวส.

3) วิถีชีวิตชาวบ้านด้านภูมิปัญญา ชาวบ้านผาแดงมีภูมิปัญญาหลากหลายด้าน คือ

(1) ภูมิปัญญาด้านการเกษตร เป็นความรู้ทางด้านปยุชีวภาพ ผู้รู้คือ นายสมศักดิ์ ฤกษ์ดี

(2) ภูมิปัญญาด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม เป็นความรู้ในด้านการจักสาน ผู้รู้คือ นายลมูล หมีนเทพ

(3) ภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทย เป็นความรู้การนำสมุนไพรมาต้มกินเพื่อรักษาโรค ผู้รู้คือ นายสงบ ศรีวรรณ ปัจจุบันเสียชีวิตไปแล้ว ผู้รู้กรายคือ นายลมูล หมีนเทพ

(4) ภูมิปัญญาด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นความรู้เรื่องแหล่งน้ำ คือ นายสมบุญ สัปทน และความรู้ด้านป่าชุมชน คือ นายสรณ์ศิริรัตน์ สุวรรณภูมิ และด้านการใช้ที่ดินตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง คือ นายอู๊ด พวงอินทร์

(5) ภูมิปัญญาด้านศิลปกรรม เป็นความรู้ด้านการแกะสลัก มีผู้รู้คือ นายบุญพา บัวเรือง

(6) ภูมิปัญญาด้านศาสนา ประเพณี และความเชื่อ มีความเชื่อในด้านของพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับศาสนา และมีการเล่นที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อ คือ การเล่นผีจู้ ซึ่งมักนิยมเล่นก่อนเทศกาลสงกรานต์ โดยจะถามเรื่องราวเกี่ยวกับอนาคต อุปกรณ์การเล่นมี คะม่อง ไม้ของของแม่หม้าย สากตำข้าวขาวในสมัยโบราณ มีเสื้อผ้า มีคนเล่น 2 คน สำหรับจับอีจู้ ก่อนเล่นจะมีการจุดธูปเทียน ดอกไม้ ขอมมาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ที่นับถือและหลังจากนั้นก็ร้องเพลงอีจู้กัน และให้คนเตรียมจับไว้และก็ร้องเพลงให้จับ และผู้ดูก็จะถามเรื่องราวต่างๆ ในอนาคตที่อยากทราบ

(7) ภูมิปัญญาด้านโภชนาการ เป็นความรู้ในด้านการทำขนมไทย เช่น ทองหยิบ ฝอยทอง เม็ดขนุน ขนมนั่น ซึ่งมีคนในหมู่บ้านสืบทอดมาจากบรรพบุรุษและบางส่วนไปเรียนทำขนมเพื่อสืบสานการทำขนมไทย

4) ปัญหาและอุปสรรคที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิต

ปัญหาแหล่งน้ำทำการเกษตร ซึ่งทางหมู่บ้านได้มีการแก้ปัญหาโดยการทำประชาคมและจัดลำดับความเดือดร้อนของประชาชนว่าปัญหาใดมีความสำคัญมากที่สุด แล้วเสนอโครงการ ซึ่งหน่วยงานราชการจะดำเนินการให้ตามที่ประชาคมเสนอ

5) สิ่งที่ต้องการความช่วยเหลือจากภายนอกทั้งในระยะสั้นและระยะยาว

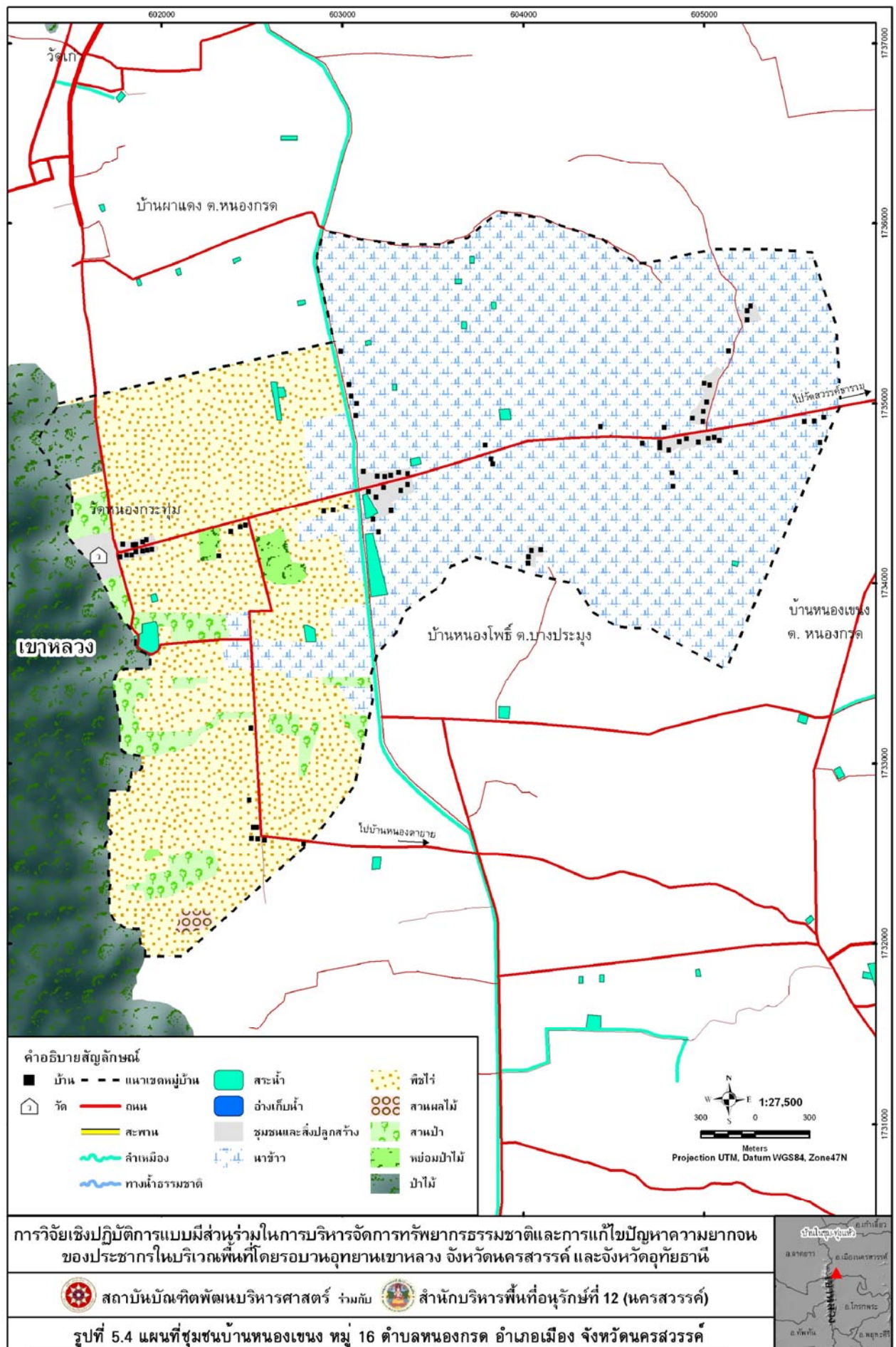
ต้องการความช่วยเหลือในโครงการขุดลอกอ่างเก็บน้ำทำการเกษตรของหมู่บ้าน คือ อ่างเก็บน้ำสะพานไธตั้ง และโครงการกลุ่มอาชีพการหาทรัพยากรจากเขาหลวงมาเพิ่มรายได้ให้กับครอบครัว เพื่อเป็นการให้คนในหมู่บ้านไม่ต้องออกไปหางานทำต่างจังหวัดหรือกรุงเทพฯ และเป็นการสร้างรายได้ให้กับชุมชน

5.1.1.4 บ้านหนองเขนง (ในชุม – ท่งแห้ว และ หนองกระทุ่ม)⁴ หมู่ 16 ตำบลหนองกรด อำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์ (รูปที่ 5.4)

1) ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน หมู่ 16 ตำบลหนองกรด อำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์ มีอาณาเขต ทิศเหนือติดต่อกับบ้านผาแดง หมู่ที่ 15 ตำบลหนองกรด อำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์ ทิศใต้ ติดต่อกับหมู่ 8 บ้านหนองโพธิ์ ตำบลบางประมุข อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ ทิศตะวันออก ติดต่อกับหมู่ 15 บ้านหนองเขนง และทิศตะวันตก ติดต่อกับเขาหลวง มีพื้นที่ 7,478 ไร่ แยกเป็นที่อยู่อาศัย 745 ไร่ และทำการเกษตร 6,753 ไร่ เป็นหมู่บ้านที่เกิดจากการรวมกลุ่มของราษฎรบางส่วนจากหมู่บ้าน 4 หมู่บ้าน คือบ้านหนองเขนง บ้านหนองกระทุ่ม บ้านในชุม และบ้านท่งแห้ว โดยทางราชการได้ใช้ชื่อหมู่ 16 บ้านหนองเขนง แต่ชาวบ้านก็ยังคุ้นเคยกับชื่อกลุ่มหมู่บ้านของตัวเองและมีประวัติกลุ่มของตัวเอง กล่าวคือ

บ้านหนองเขนง ได้รับการบอกเล่าเมื่อวันที่ 21 มีนาคม 2551 จากนายสวาท สมัครกิจ อายุ 60 ปี ว่า บ้านหนองเขนงเป็นหมู่บ้านเก่าแก่ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ซึ่งคนเก่าแก่ได้เล่าสืบทอดกันมาว่า ช่วงที่อยู่อยุธยาเกิดสงครามทหารพม่าได้จับคนไทยเป็นเชลยและขุดหนองน้ำบริเวณที่ตั้งหมู่บ้านนี้ และได้ทำ “เขนงปิ่น” ขึ้น ทำให้หนองน้ำมีชื่อว่า หนองเขนง และเป็นชื่อหมู่บ้านมานับตั้งแต่นั้น โดยมีราษฎรอาศัยอยู่เรื่อยมาในช่วงที่มีการจัดตั้งหมู่บ้าน บ้านหนองเขนงอยู่ในหมู่ 12 ตำบลหนองกรด แต่มาเมื่อมีราษฎร

⁴ ประมวลจากข้อมูลรายงานของนักวิจัยชาวบ้าน 1.นายบุญรอด เหล่าอินทร์ 2. นางปนัดดา จันทร์แสง 3. นางสาวศิริประภา สังข์เดช บ้านหนองเขนง (ในชุม-ท่งแห้ว หนองกระทุ่ม) ตำบลหนองกรด อำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์

มากขึ้น ทางราชการจึงมีการแยกหมู่บ้านเพื่อตั้งหมู่บ้านขึ้นใหม่ โดยมารวมบางส่วนกับหมู่บ้านใกล้เคียง โดยให้เหตุผลเกี่ยวกับการดูแลและปกครอง

บ้านทุ่งแห้ว ได้รับการบอกเล่าจากกลุ่มคนเฒ่า คนแก่ของหมู่บ้าน คือ นายสุวรรณ สังข์เดช นายชั้น สังข์เดช และนายสวัสดิ์ สังข์เดช ได้เล่าให้นักวิจัยชาวบ้านฟัง สืบต่อกันมาว่า เป็นหมู่บ้านที่อยู่ติดต่อกับบ้านหนองเขนง และราษฎรบางส่วนก็เป็นราษฎรที่ขยายครัวเรือนมาจากหมู่บ้านหนองเขนง กลายเป็นหมู่บ้านใหม่ และด้วยเหตุที่ตั้งหลักแหล่งใหม่มีต้นแห้วอยู่เต็มไปหมด เรียกว่ามองไปทางไหนก็มักจะเจอกับต้นแห้ว ชาวบ้านจึงเรียกกลุ่มหมู่บ้านนี้ว่า หมู่บ้านทุ่งแห้ว แต่เดิมมีวัดอยู่ภายในหมู่บ้านคือ วัดหนองงูเหลือม แต่ต่อมาได้ย้ายไปรวมกับวัดหนองเขนง หรือวัดสุวรรณธารามในปัจจุบัน (ตั้งอยู่ในหมู่ 12 บ้านหนองเขนง)

บ้านหนองกระทุ่ม หรือหมู่บ้านหน้าวัดหนองกระทุ่ม ได้รับการบอกเล่าเมื่อวันที่ 26 มีนาคม 2551 จาก นางกนกวรรณ ชุ่นอาจ อายุ 58 ปี ว่าเป็นชุมชนที่อยู่บริเวณหน้าวัดเขาหลวง เพราะมีพื้นที่อยู่ติดกับเขาหลวง โดยที่ดินของวัด ผู้ใหญ่อาบเป็นผู้ถวายให้สร้างวัดต่อมาได้ขอเปลี่ยนชื่อวัดเป็น วัดหนองกระทุ่ม เนื่องจากบริเวณที่สร้างวัดมีหนองน้ำและมีต้นกระทุ่มอยู่รอบๆ บริเวณหนองน้ำ ชุมชนที่อยู่หน้าวัดชาวบ้านจึงเรียกตามชื่อวัดว่า บ้านหนองกระทุ่ม

ส่วนบ้านในชุม ก็ได้รับการบอกเล่าจาก นางกนกวรรณ ชุ่นอาจ ในวันเดียวกันว่า เป็นชุมชนที่เกิดจากเครือญาติของผู้ใหญ่อาบ โดยผู้ใหญ่อาบได้ย้ายมาจากกรุงเทพฯ มาตั้งบ้านเรือนและประกอบอาชีพเลี้ยงวัวและทำการเกษตรเป็นกลุ่มเล็กๆ และมีลูกหลานขยายเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ จนกลายเป็นชุมชนใหญ่ ชาวบ้านเรียกกันว่า บ้านในชุมผู้ใหญ่อาบ เพราะในช่วงแรกนั้น เป็นเพียงกลุ่มเล็กๆ ของผู้ใหญ่อาบ

ดังนั้นหมู่ 16 บ้านหนองเขนง จึงมีกลุ่มคนที่อยู่อาศัย 2 กลุ่มใหญ่ คือ กลุ่มที่อยู่มาแต่ดั้งเดิมเพราะเป็นชุมชนเก่าบริเวณที่ตั้งบ้านหนองเขนง และบ้านทุ่งแห้ว มีเชื้อสายไทย และกลุ่มที่อพยพมาจากกรุงเทพฯ ลูกหลานของผู้ใหญ่อาบ ซึ่งมาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่บ้านในชุมและบ้านหนองกระทุ่ม ซึ่งก็เป็นเชื้อสายไทยเช่นเดียวกัน

ภายในบ้านทั้ง 4 กลุ่ม จะมีผู้ที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือเป็นคนเฒ่าคนแก่ภายในหมู่บ้าน โดยผู้สูงอายุที่ยังมีชีวิตอยู่และชาวบ้านให้ความนับถือมากคือ นายผอง เมฆสว่าง อายุ 78 ปี อาชีพเกษตรกร และยังเป็นหมอสุมไพร ที่ชอบช่วยเหลือชาวบ้าน และมีใจเมตตากรุณาแก่ผู้ที่เดือดร้อน ทำให้ชาวบ้านให้ความนับถือกันมาก

2) สภาพสังคมและเศรษฐกิจของหมู่บ้าน ลักษณะภูมิประเทศของหมู่ 16 บ้านหนองเขนงเป็นที่ดอน ดินส่วนใหญ่เป็นดินร่วนปนทราย มีราษฎร 451 คน รวม 102 ครัวเรือน ศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้านจะเป็นวัดหนองกระทุ่ม ซึ่งชาวบ้านจะใช้ในการจัด

กิจกรรมด้านวัฒนธรรม ประเพณีและการร่วมแรงร่วมใจของชาวบ้าน เช่น การทำบุญ การทอดกฐิน การทอดผ้าป่า หรือการจัดประเพณีสงกรานต์ การอุปสมบทหมู่ ขณะเดียวกันหากทางวัดต้องการความช่วยเหลือจากชาวบ้าน ชาวบ้านก็จะให้ความร่วมมือด้วยความเต็มใจ อันเป็นความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างวัดกับหมู่บ้าน

จากสภาพพื้นที่ที่อยู่ติดเขาหลวงและเป็นที่ดอน ชาวบ้านจึงประกอบอาชีพทำการเกษตรเป็นส่วนใหญ่ ขณะเดียวกันก็มีชาวบ้านที่ยังคงใช้ทรัพยากรบนเขาหลวงเลี้ยงชีพอยู่เกือบทุกครัวเรือน เช่น นางพยับ ภูระวงษ์ อายุ 60 ปี นางสนอง ตัวโต อายุ 50 ปี และ นางสังเวียน สังข์เดช ซึ่งมีอาชีพหาหน่อไม้ ทำนา และรับจ้าง วิธีการหาหน่อไม้คือ หาเฉพาะหน่อที่สามารถกินได้ โดยไม่แวกเกินไป หรืออ่อนเกินไป

ส่วนอาชีพหลักของคนในหมู่บ้าน คือ การทำนา ซึ่งมีจำนวนทั้งหมด 66 ครัวเรือน มีผลผลิต 60 ถังต่อไร่ โดยใช้น้ำจากเหมืองของหลวงพ่อด้อยแต่ใช้ได้เฉพาะหน้าน้ำ นอกจากทำนาก็จะมีกลุ่มที่ทำไร่ จำนวน 32 ครัวเรือน แบ่งเป็นทำไร่มัน 29 ครัวเรือน ทำไร่ถั่ว 2 ครัวเรือน ไร่อ้อย 2 ครัวเรือน และไร่ข้าวโพด 1 ครัวเรือน ผลผลิตปานกลางคือ 2-3 ตันต่อ 1 ไร่ โดยการทำไร่นี้ก็ใช้น้ำจากเหมืองหลวงพ่อด้อยในช่วงหน้าน้ำเช่นเดียวกัน นอกจากการทำไร่ ทำนาแล้ว ชาวบ้านในหมู่บ้านก็จะมีการค้าขาย ประเภทของชำ 2 ครัวเรือนและอู่ซ่อมรถ 1 ครัวเรือน เลี้ยงวัว 2 ครัวเรือน และ เลี้ยงหมู 1 ครัวเรือน นอกจากนี้ก็มีอาชีพเสริมเช่น การรับจ้างทั่วไป รวมกลุ่มตัดเย็บเสื้อผ้า เผาถ่านขาย และกรองแปกขาย ส่วนในด้านการศึกษาของลูกหลานในหมู่บ้าน เป็นไปตามเกณฑ์ที่วางไว้

3) วิถีชีวิตชาวบ้านด้านภูมิปัญญา ภูมิปัญญาในหมู่บ้านที่ปรากฏเด่นชัด มีอยู่ 3 ประเภท คือ ภูมิปัญญาด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม ภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทย ภูมิปัญญาด้านศิลปกรรม

(1) ภูมิปัญญาด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม เป็นภูมิปัญญาเรื่องการจัดสาน และการถักแห เรื่องการจัดสานมีผู้รู้ คือ นางทองหยิบ สนิवाल อายุ 54 ปี บ้านเลขที่ 128/1 หมู่ 16 และนางสายหยุด สมพงษ์ อายุ 52 ปี อยู่บ้านเลขที่ 149/1 ได้รับการสืบทอดมาจากแม่ โดยจะใช้เวลาวางในการใช้ไม้ไผ่สานตะกร้า และยังมีผู้สืบทอดส่วนภูมิปัญญาเรื่อง การถักแห ผู้รู้คือ นายทวีป กลิ่นจันทร์ อายุ 28 ปี อยู่บ้านเลขที่ 222 หมู่ 16 เรียนรู้การถักแหจากเพื่อนบ้านด้วยการดูตามแบบอย่างแล้วทำตาม ซึ่งใช้เวลาว่างในการทำหลังจากว่างเว้นการทำงานมาถักแห แล้วใช้แหที่ถักไว้หาปลา ปัจจุบันนี้ได้พยายามถ่ายทอดการเรียนรู้ให้กับน้องชาย

(2) ภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทย เป็นภูมิปัญญาในเรื่องพิษสมุนไพร มีผู้รู้คือ นายสุวรรณ์ สังข์เดช อยู่บ้านเลขที่ 165 ปัจจุบันได้เสียชีวิตไปแล้ว มีลูกได้รับการถ่ายทอดมาบ้างแต่ไม่สามารถเรียนรู้ได้ทั้งหมด

(3) ภูมิปัญญาด้านศิลปกรรม เป็นภูมิปัญญาในเรื่อง การเล่นดนตรีไทย คือ ระนาด มีผู้รู้คือ นายสวาท สม์ศรีกิจ อายุ 60 ปี อยู่บ้านเลขที่ 304 และนาย ชื่น บัวเทศ อายุ 61 ปี อยู่บ้านเลขที่ 316 หมู่ 16 ได้รับการถ่ายทอดมาจากพ่อและกำลังถ่ายทอดความรู้นี้ให้กับหลาน ญาติพี่น้อง และผู้ที่สนใจ โดยจะเล่นระนาดหลังจากการทำนา นายสวาท นอกจากจะเล่นระนาดได้แล้ว ยังสามารถทำระนาดขึ้นเองได้โดยหาไม้มาทำเอง และสามารถนำความรู้นี้มาทำรายได้ให้กับตนเองได้

4) ปัญหาและอุปสรรคที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิต

(1) ด้านการศึกษา ถนนหนทางของหมู่บ้านไม่สะดวก ไม่มีรถรับส่งนักเรียน ขาดอุปกรณ์ที่ทันสมัย ขาดแหล่งความรู้ของหมู่บ้านให้กับเด็กๆ และประชาชน

(2) ด้านแหล่งน้ำ ซึ่งไม่เพียงพอต่อการเกษตร ชาวบ้านจึงเสนอแนะว่าควรเพิ่มแหล่งน้ำที่สามารถกักเก็บไว้ได้นานตลอดทั้งปี หรือประสานงานกับหน่วยงานที่ควบคุมดูแลเรื่องน้ำให้เข้ามาให้ความช่วยเหลือ หรือชี้แนะวิธีการต่างๆ ในการกักเก็บน้ำให้ได้นานที่สุด

(3) ด้านความอุดมสมบูรณ์ของดิน ซึ่งเป็นปัญหาสำคัญของชาวบ้าน เนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่รู้เท่าไม่ถึงการณ์ และชาวบ้านที่เห็นแก่ตัว เช่น คนที่ออกหาหนุ หาลา หรืออื่นๆ ในช่วงกลางคืน มักจะแอบจุดป่าหรือเผาหญ้า จึงเป็นสาเหตุให้ดินขาดความอุดมสมบูรณ์ เพราะขาดแร่ธาตุ นอกเหนือไปจากการขาดน้ำ ซึ่งชาวบ้านมีข้อเสนอแนะว่า ควรหาผู้รู้ หรือผู้เชี่ยวชาญ เข้ามาให้คำแนะนำที่ถูกต้อง และชาวบ้านทุกคนจะต้องเป็นหูเป็นตาในการสอดส่องผู้ที่สร้างปัญหาให้ดี

(4) ด้านความรู้ในการประกอบอาชีพ ชาวบ้านหมู่ 16 ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม บางครัวเรือนทำนาปีละครั้ง จึงต้องการหาอาชีพเสริมเพื่อเพิ่มรายได้ให้กับครัวเรือน ชาวบ้านจึงเสนอแนะว่า ต้องการให้มีการสนับสนุนการประกอบอาชีพ โดยการให้ความรู้ การสอนอาชีพ การวางรากฐานในการประกอบอาชีพเพื่อหารายได้เพิ่ม

(5) ด้านแหล่งเงินทุน ชาวบ้านต้องการแหล่งเงินทุนในการลงทุนเพื่อประกอบอาชีพ เพราะชาวบ้านไม่มีเงินทุนในการเริ่มต้นเพื่อประกอบกิจการใดๆ จึงมีข้อเสนอแนะในการขอแหล่งเงินทุนในการกู้ยืมเงิน หรือ เงินกองทุนเพื่อการสนับสนุนอาชีพ

(6) ด้านการตลาด ปัจจุบันนี้ชาวบ้านซึ่งมีอาชีพเกษตรกรรม โดยเฉพาะการทำไร่ เช่น กล้วย ถั่ว ข้าวโพด หรือผลไม้ต่างๆ บางคนไม่มีที่ส่งสินค้า หรือไม่รู้ว่าจะส่งสินค้าที่มีอยู่ให้กับที่ใด ชาวบ้านจึงเสนอแนะว่า ควรมีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเข้ามาช่วยชี้แนะ และให้คำแนะนำต่างๆ กับคนในหมู่บ้าน

5) สิ่งที่ต้องการความช่วยเหลือจากภายนอกทั้งในระยะสั้นและในระยะยาว

(1) ต้องการให้มีการพัฒนาถนนภายในหมู่บ้านให้มีเส้นทางสัญจรที่สะดวกขึ้น

(2) การให้ความรู้ในเรื่องอาชีพ ถ้ามีหน่วยงานที่เข้ามาช่วยเหลือในเรื่องอาชีพของประชากรในหมู่บ้าน อยากจะให้หน่วยงานมีความจริงจังและประสานงานกับชาวบ้านอย่างต่อเนื่อง โดยที่ไม่เลิกล้มอย่างง่าย ๆ เพราะงานประเภทนี้ต้องใช้เวลา และความร่วมมือของชาวบ้านในการดำเนินงานและชี้แนะให้คำแนะนำอย่างเป็นขั้นตอน เพื่อให้เกิดผลมากที่สุดและประสบความสำเร็จ

(3) การดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติในหมู่บ้าน ควรมีการจัดตั้งกลุ่มในการดูแลธรรมชาติอย่างจริงจัง ไม่เอาเปรียบธรรมชาติจนเกินไป และควรจัดกิจกรรมภายในหมู่บ้าน เช่น มีกลุ่มที่ดูแลทรัพยากรของหมู่บ้านรู้หรือเห็นบุคคลใดทำลายต้นไม้ 1 ต้น ก็มีกฎที่จะให้ปลูกทดแทน 20 ต้น

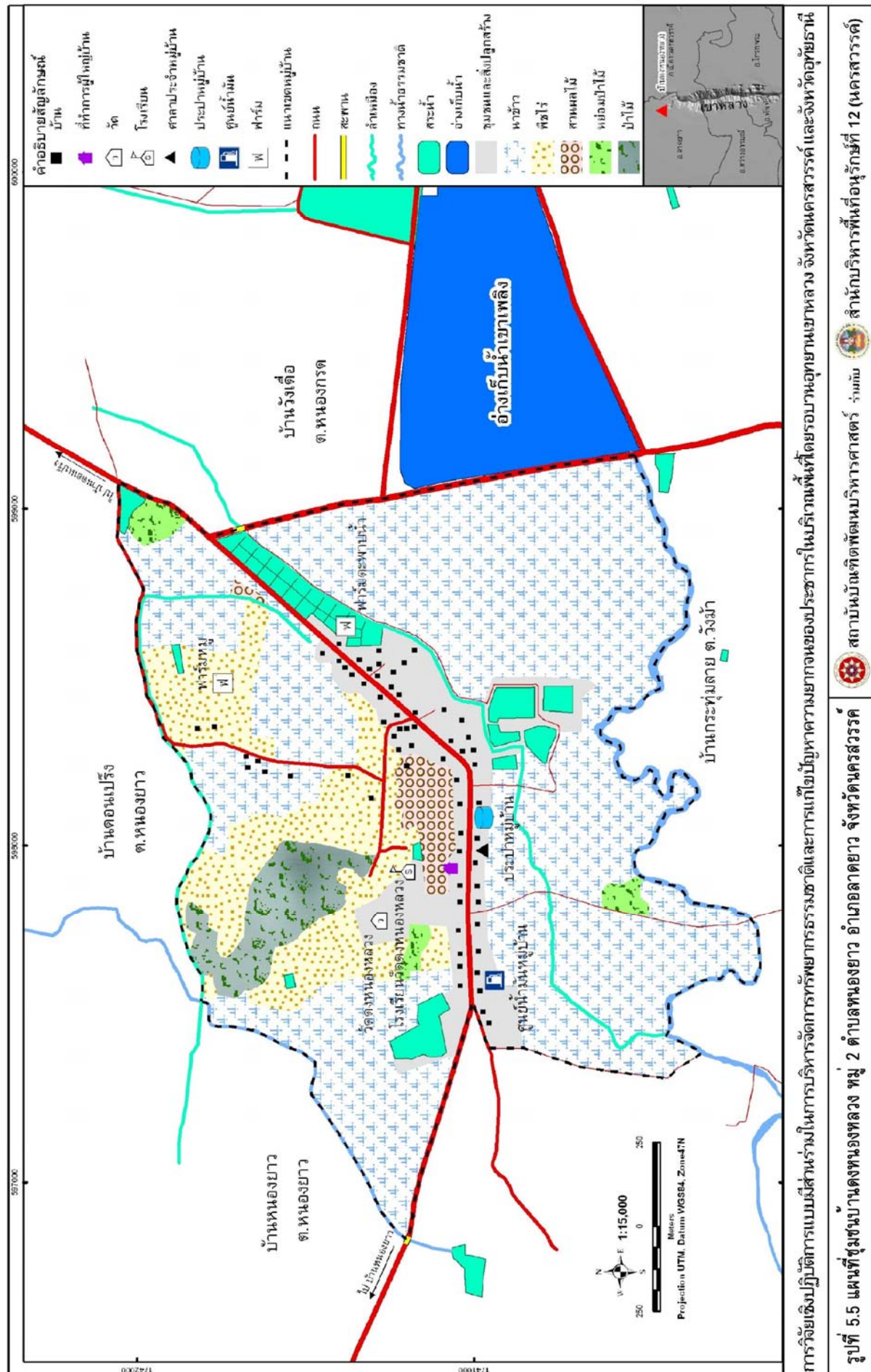
5.1.2 ตำบลหนองยาว อำเภอลาดยาว จังหวัดนครสวรรค์

ตำบลหนองยาว อำเภอลาดยาว จังหวัดนครสวรรค์มีหมู่บ้านที่เข้าร่วมวิจัยจำนวน 2 หมู่บ้าน คือ หมู่ 2 บ้านดงหนองหลวง และหมู่ 5 บ้านวังยี่มแย้ม

5.1.2.1 บ้านดงหนองหลวง⁵ หมู่ 2 ตำบลหนองยาว อำเภอลาดยาว จังหวัดนครสวรรค์ (รูปที่ 5.5)

1) ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน ประวัติของหมู่บ้านได้รับการบอกเล่าเมื่อวันที่ 7 เมษายน 2551 จาก นายสวรรค์ เทียนสันต์ อายุ 76 ปี ว่าเดิมทีมีครอบครัวของพ่อ-แม่ ลุงสวรรค์ เทียนสันต์ ได้บริจาคไร่นาสองไร่ของทุกอย่างเป็นทานที่บ้านหนองกระดุกเหนือ เมื่อปี พ.ศ. 2465 แล้วได้อพยพพากันมาจับจองที่กันที่บ้านดงหนองหลวง ซึ่งเวลานั้นเป็นป่าดงดิบและมีหนองน้ำขนาดใหญ่ กลุ่มที่อพยพมาก็เห็นสมควรว่าจะต้องอาศัยหนองน้ำสำหรับใช้และทำการเกษตรและสร้างบ้านเรือนอยู่อาศัยและทำกินกันโดยตั้งชื่อหมู่บ้านว่า บ้านดงหนองหลวง คนที่อาศัยอยู่ปัจจุบันส่วนใหญ่เป็นลูกหลานของคนอพยพมาครั้งแรก ส่วนหนองน้ำที่เป็นแหล่งน้ำของหมู่บ้านปัจจุบันเป็นอ่างเก็บน้ำเพื่อทำประปาของหมู่บ้าน คนที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือ คือ นายสวรรค์ เทียนสันต์ อายุ 76 ปี เพราะสมัยเมื่อยังหนุ่ม

⁵ ประมวลจากข้อมูลรายงานของนักวิจัยชาวบ้าน 1.นายเสลา นิตยานนท์ 2. นางสมหมาย กันดาแก้ว 3. นายสวรรค์ นิตยานนท์ บ้านดงหนองหลวง ตำบลหนองยาว อำเภอลาดยาว จังหวัดนครสวรรค์

ลุงสวรรค์ได้เป็น อช. ปี 2514 ท่านพาชาวบ้านดงหนองหลวงพัฒนาจนได้รับรางวัลที่ 1 ระดับจังหวัดและได้รับรางวัลที่ 2 ระดับภาค จนได้รับรถไถใหญ่ 1 คัน มาพัฒนาหมู่บ้าน

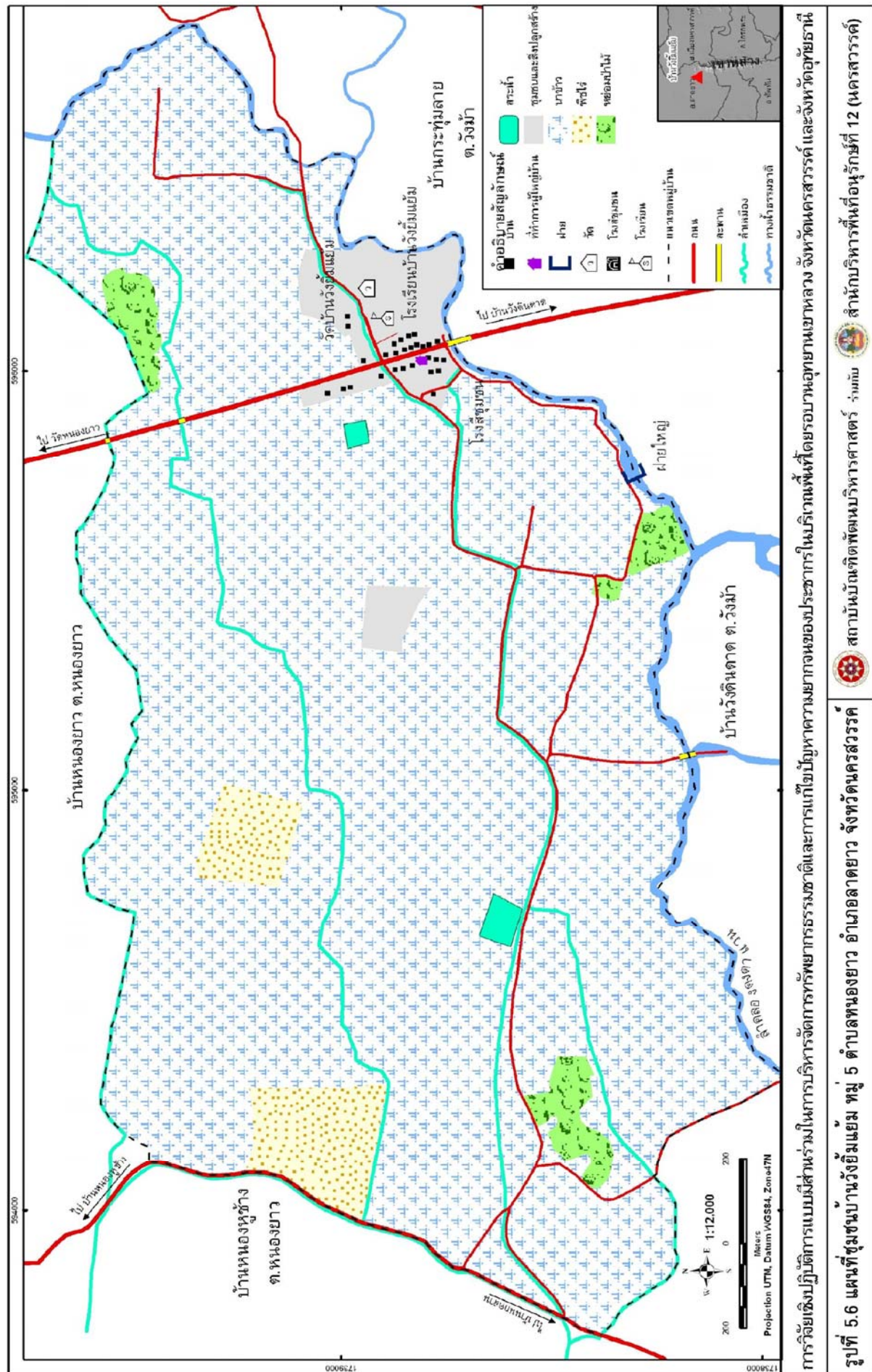
2) สภาพสังคมและเศรษฐกิจของหมู่บ้าน พื้นที่ของหมู่บ้านมีทั้งหมด 2,456 ไร่ พื้นที่การเกษตร 2,335 ไร่ ชาวบ้านใช้น้ำประปา 140 ครั้วเรือน ยังไม่ได้ใช้อีก 20 ครั้วเรือน ชาวบ้านมีวัฒนธรรมประเพณีที่เกี่ยวข้องกับศาสนาพุทธ เช่น วันสงกรานต์มีการสงกราน้ำพระ อาบน้ำผู้สูงอายุ ทำบุญขึ้นปีใหม่ ตักบาตรในวันสำคัญต่างๆ โดยเฉพาะวันขึ้นปีใหม่ ชาวบ้านจะมีพิธีตักบาตรข้าวสารอาหารแห้งอยู่หน้าบ้านของตัวเองแล้วแกนนำหมู่บ้านจะนำคณะพระสงฆ์เดินบิณฑบาตตามถนนไปทั่วหมู่บ้าน โดยมีวงแคนแห่ทุกปีเพราะในหมู่บ้านดงหนองหลวงมีวงแคนประจำหมู่บ้าน สำหรับการใช้ทรัพยากรบนเขาหลวงแต่เดิมนั้น ชาวบ้านได้อาศัยยังชีพแต่ไม่ได้ยึดเป็นอาชีพ ถ้าถึงหน้าเห็ด หน้าหน่อไม้ ก็จะขึ้นไปหามากินกันที่ อาชีพของชาวบ้านจะมีทั้งการทำนาปีและนาปรัง รวม 116 ครั้วเรือน โดยใช้แหล่งน้ำจากบ่อบาดาล อาชีพค้าขาย 5 ครั้วเรือน อาชีพรับเหมาก่อสร้าง 9 ครั้วเรือน อาชีพรับจ้างทั่วไป 30 ครั้วเรือน

3) วิถีชีวิตชาวบ้านด้านภูมิปัญญา ภูมิปัญญาที่น่าสนใจของหมู่บ้านดงหนองหลวง คือ ภูมิปัญญาด้านศิลปกรรม เป็นภูมิปัญญาในงานฝีมือประดิษฐ์กะลา โดยมีผู้รู้คือ นายอำดา วิเศษดอนหวาย อยู่บ้านเลขที่ 29/7 ลักษณะของภูมิปัญญาคือ งานที่ทำขึ้นจากกะลามะพร้าว นำมาดัดแต่งเป็นรูปสัตว์ต่างๆ เช่น ช้าง ม้า วัว ซึ่งเรียนรู้มาจากการเลียนแบบจากทีวีและงานนิทรรศการ ร้านค้าและห้างในเมือง จากนั้นจึงมาฝึกฝนทำขึ้นเองเวลานี้ยังไม่มีใครสืบทอด

5.1.2.2 บ้านวังยี่มแย้ม⁶ หมู่ 5 ตำบลหนองยาว อำเภอลาดยาว จังหวัดนครศรีธรรมราช (รูปที่ 5.6)

1) ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน ประวัติของบ้านวังยี่มแย้ม ได้รับการบอกเล่าจาก นายลี สำแดงเดช อดีตผู้ใหญ่บ้านคนแรกของบ้านวังยี่มแย้มว่า บ้านวังยี่มแย้มเดิมเป็นชุมชนเผ่าถ่าน หรือชุมชนถ่าน แล้วได้รวมตัวกันตั้งเป็นชุมชนเผ่าถ่าน โดยตัดไม้มาเผาถ่านเป็นอาชีพหลักเพื่อเลี้ยงครอบครัว แล้วไปจำหน่ายหรือขาย ที่บ้านท่าซุด ตำบลบางประมุง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครศรีธรรมราช เพราะเป็นเขตติดต่อกัน ต่อมามีคนอยู่มากขึ้นมีการปลูกบ้านแบบถาวร บางคนเผาถ่านเป็นอาชีพ บางคนเลี้ยงโคและกระบือ บางคนทำไร่ บางคนทำนา กลุ่มผู้ที่เลี้ยงสัตว์ก็มักจะนำสัตว์ไปเลี้ยงบริเวณเชิงเขาเป็นประจำ ทางที่จะไปเขาหลวงนั้นต้องข้ามคลองไป จนวันหนึ่งมีผู้หญิงชื่อแย้ม ได้นำสัตว์ไปเลี้ยงเชิงเขาหลวงต้องข้าม

⁶ ประมวลจากข้อมูลรายงานของนักวิจัยชาวบ้าน 1.นางเถาว์ลิ ศิริตะลา 2.นายทองใส ตรีนุช 3. นายสัมผัส พงษ์สวัสดิ์
บ้านวังยี่มแย้ม หมู่ 5 ตำบลหนองยาว อำเภอลาดยาว จังหวัดนครศรีธรรมราช

คลองและได้ตกลงจากหลังกระบือจมน้ำหายไปกับน้ำเชี่ยว เสียชีวิตในลำคลอง ชุมชนถ่านจึงได้เปลี่ยนมาเป็นบ้านวังอีแอ้ม ต่อมาได้มีผู้ใหญ่บ้านปกครองจึงได้เปลี่ยนชื่อใหม่ว่า วังอีแอ้มจนถึงปัจจุบัน คนที่อยู่ในหมู่บ้านส่วนใหญ่เป็นกลุ่มลูกหลานของชุมชนเผาถ่านแต่เดิม มีเชื้อไทย ไทยอีสาน และลาวพรวน

2) สภาพสังคมและเศรษฐกิจของหมู่บ้าน พื้นที่ของหมู่บ้าน 1,800 ไร่ เป็นที่ราบลุ่ม มีฝ่าย 3 แห่ง แต่ต้องซ่อมแซมใหม่ มีลำเหมือง 1 แห่ง และลำคลองผ่านหมู่บ้าน แต่ต้องขุดลอกใหม่เพราะตื้นเขิน จำนวนครัวเรือนทั้งหมดของหมู่บ้านมีจำนวน 69 ครัวเรือน 445 คน แยกเป็นชาย 229 คน หญิง 216 คน ประชากรส่วนใหญ่มีอาชีพทำนา 55 ราย นาปรัง 10 ราย ทำไร่ 20 ราย ค้าขาย 2 ราย การศึกษาเป็นไปตามเกณฑ์ คนทั้งหมู่บ้านมีจบปริญญาตรี 5 คน เพราะคนส่วนใหญ่เรียนตามเกณฑ์บังคับ เพราะไม่มีเงินเรียน เพราะยากจน ถึงแม้เรียนฟรี แต่ครอบครัวก็ต้องจ่ายค่ารถ ค่าที่อยู่อาศัย และค่าใช้จ่ายอื่นๆ นอกเหนือจากการเรียนฟรีตามระบบ

ศูนย์รวมจิตใจของหมู่บ้าน เป็นวัดวังอีแอ้ม มีงานประเพณีทางศาสนาซึ่งชาวบ้านจะร่วมใจกันจัดกิจกรรมขึ้นทุกปีเพื่อส่งเสริมวัฒนธรรมไทย

3) วิถีชีวิตชาวบ้านด้านภูมิปัญญา ภูมิปัญญาของหมู่บ้านที่น่าสนใจ คือ ภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทย และภูมิปัญญาด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม

(1) ภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทย เป็นภูมิปัญญาในเรื่องของการใช้ยาสมุนไพร มีผู้รู้คือ นายเอ็ด ระวังภัย อายุ 79 ปี เป็นหมอยาที่เชี่ยวชาญเรื่องยาถ่ายและยาแก้ไข้ทับระดู โดยเรียนรู้จากบรรพบุรุษ ซึ่งปัจจุบันมีการพยายามบอกลูกหลานด้วยการบอกตัวยาลูกหลานได้จดจำไว้ใช้ โดยตัวยามี ตะไคร้บ้าน เกลือ และใบระกา มาต้มกินกับน้ำก็จะสามารถรักษาโรคได้

(2) ภูมิปัญญาด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม เป็นภูมิปัญญาในงานฝีมือด้านการจักสาน มีผู้รู้คือ นายเอ็ด ระวังภัย และนายลอง จันทจร อายุ 72 ปี ซึ่งสืบทอดงานจักสานจากพ่อแม่ และสอนให้กับลูกหลานภายในบ้าน โดยงานจักสานเป็นการนำไม้ไผ่สีสุกที่ปลูกตามบ้านมาทำโดยใช้เป็นอาชีพเสริม หรือไม่ก็ใช้เครื่องจักสานที่ทำขึ้นมาประกอบอาชีพ เช่น ไซ สุ่มปลา กระจาด กระดัง ตะกร้า

4) ปัญหาและอุปสรรคที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิต

(1) แหล่งน้ำ เนื่องจากฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล ลำคลองและลำเหมืองตื้นเขิน เวลาที่ประสบภัยแล้งจนไม่มีน้ำทำนา น้ำท่วมก็ท่วมจนทำอะไรไม่ได้

(2) ปัจจุบันดินจืด ทำการเกษตรไม่ค่อยได้ผล ผลผลิตต่ำ

5) สิ่งที่ต้องการความช่วยเหลือจากภายนอกทั้งในระยะสั้นและในระยะยาว

- (1) ชาวบ้านอยากให้พัฒนาแหล่งน้ำ ขุดลอกคูคลอง ขุดลอกลำเหมือง สร้างฝายกักเก็บน้ำ หรือฝายที่มีอยู่แล้วซ่อมให้ใช้งานได้
- (2) ชาวบ้านอยากให้ประชาคมหมู่บ้าน เพื่อร่วมกันแนะแนวทางแก้ปัญหา เช่น เรื่องการอนุรักษ์ป่าไม้ ซึ่งส่วนมากทำแล้ว 2-3 ปี แล้วปล่อยทิ้งไม่มีการติดตามผลงาน

5.1.3 ตำบลวังม้า อำเภอลาดยาว จังหวัดนครสวรรค์

ตำบลวังม้า อำเภอลาดยาว จังหวัดนครสวรรค์มีหมู่บ้านที่เข้าร่วมวิจัยจำนวน 4 หมู่บ้าน คือ หมู่ 6 บ้านวังดินดาด หมู่ 11 บ้านกระทุ่มลาย หมู่ 15 บ้านน้ำลิ้ม และหมู่ 16 บ้านไร่ใหญ่

5.1.3.1 บ้านวังดินดาด⁷ หมู่ 6 ตำบลวังม้า อำเภอลาดยาว จังหวัดนครสวรรค์ (รูปที่ 5.7)

1) ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน บ้านวังดินดาด เริ่มก่อตั้งหมู่บ้านเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2470 เพราะสันนิษฐานตามหลักฐานวัดที่ได้จดทะเบียนไว้กับกระทรวงศึกษาธิการ เมื่อปี พ.ศ. 2472 โดยราษฎรส่วนใหญ่ได้อพยพมาจากบ้านดอนหวาย ฝั่เขียว อำเภอกัณฑ์ จังหวัดอุทัยธานี มาบุกร้างถางพง ทำไร่ สมัยนั้นยังเป็น ป่าดงดิบ มีสัตว์ทุกชนิดอาศัยอยู่ และยังมีลำคลองธรรมชาติอยู่ใต้เนินดินดานและมีลักษณะเป็นวังน้ำกว้างใหญ่ ชาวบ้านจึงตั้งชื่อหมู่บ้านว่า วังดินดาด ตามภาษาไทยอีสาน ซึ่งหมายความว่า ดินที่ไม่อุดมสมบูรณ์ ปลูกพืชไม้ได้ผล ต่อมาเห็นชื่อนี้ไม่เพราะจึงเปลี่ยนชื่อใหม่เป็นวังดินดาด มาจนถึงทุกวันนี้

เดิมทีหมู่บ้านตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของคลองลำกระโดน โดยมีผู้ใหญ่อ่อน เขยจันทร์ เป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรก ในปี พ.ศ. 2474 มีเนื้อที่หมู่บ้านครอบคลุมไปถึงหมู่ 15 บ้านน้ำลิ้ม ในปัจจุบัน ต่อมาในปี 2517 ในสมัยอดีต ผู้ใหญ่แทน ว่องสารกิจ เป็นผู้ใหญ่บ้านได้ร่วมกับชาวบ้านย้ายหมู่บ้านจากที่เดิมมาอยู่ในที่ปัจจุบันนี้ เนื่องจากที่เดิมพอถึงฤดูฝนไม่สะดวกในการสัญจรไปมา ในปี พ.ศ. 2526 และ พ.ศ. 2527 บ้านวังดินดาด โดยผู้ใหญ่แทน ว่องสารกิจ ผู้ช่วยสวัสดิ์ พิลัง ผู้ช่วยจำปี วาริสฤทธิ์ และชาวบ้าน ได้รับความไว้วางใจจากตำบลวังม้า ส่งหมู่บ้านเข้าประกวด ในโครงการหมู่บ้านสะอาดขนาดเล็ก และ

⁷ ประมวลจากข้อมูลรายงานของนักวิจัยชาวบ้าน 1.นายบุญส่ง รอดวิหก 2. นายชาญชัย ว่องสารกิจ 3. นายแจ้ง กล้ากะชีวิต บ้านวังดินดาด หมู่ 6 ตำบลวังม้า อำเภอลาดยาว จังหวัดนครสวรรค์

โครงการหมู่บ้านน้ำสะอาดขนาดเล็กทั้ง 2 โครงการ ขณะเลืกระดับอำเภอและระดับจังหวัดตามลำดับ จากผลงานครั้งนั้นทำให้หมู่บ้านได้รับเงินสนับสนุน กองทุนหมู่บ้านหลายกองทุน ปัจจุบันบ้านวังดินดาดมีเนื้อที่ประมาณ 8,000 ไร่

คนส่วนใหญ่ของหมู่บ้านอยู่มาแต่ดั้งเดิม คนที่ชาวบ้านเคารพนับถือเป็นผู้สูงอายุ มีหลายราย เช่น คุณพ่อสวัสดิ์ พิสิฐ ลุงเบ้ง ดวงมาลา พ่อทองสุข รอดวิหค ยาswing รอดวิหค และผู้ใหญ่ชะลอ รอดวิหค เหตุที่ชาวบ้านให้ความเคารพ เพราะบุคคลเหล่านี้เป็นตัวอย่างที่ดี เคยทำงานให้กับส่วนรวม เป็นแกนนำชาวบ้าน ถ้าชาวบ้านเดือดร้อนก็ให้คำปรึกษาทุกอย่าง

2) สภาพสังคมและเศรษฐกิจของหมู่บ้าน ศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้านคือ วัด เพื่อทำกิจกรรมร่วมกันในวันสำคัญ เช่น ลอยกระทง สงกรานต์ ตักบาตรเทโว และในวันที่ 12 สิงหาคม และวันที่ 5 ธันวาคม ชาวบ้านก็จะรวมตัวกันทำความสะอาดและพัฒนาแหล่งน้ำและถนนที่สำคัญ นอกจากนี้ชาวบ้านยังมีความสามัคคีกัน และมีการรวมกลุ่มปรึกษาหารือ การทำประชาคมเพื่อลงมติในการจัดกิจกรรมต่างๆ ได้ ได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านได้ดี

อาชีพหลักของชาวบ้าน ส่วนใหญ่จะทำนา ทำไร่ ส่วนใหญ่การทำนาเป็นนาปี เพราะการทำนาปรังไม่มีแหล่งน้ำ จำนวนชาวบ้านที่ทำนามี 230 ราย ผลผลิตที่ได้ 85-90 ถัง/ไร่ นาปรังมีอยู่ 20 ราย ได้ผลผลิตไร่ละ 90-100 ถัง/ไร่ โดยแหล่งน้ำที่ทำนาปรังมาจากแหล่งลำคลองและบ่อบาดาล ส่วนการทำไร่ส่วนใหญ่เป็นมันสำปะหลังมีชาวบ้านทำอยู่ 240 ราย ผลผลิต 5-6 ตัน/ไร่ ค้าขาย มี 3 ราย เป็นการขายของชำและรับจ้างทั่วไป 58 ราย ไม่มีอาชีพเสริม ส่วนการศึกษาของลูกหลานเป็นไปตามเกณฑ์

ชาวบ้านที่เคยอาศัยเขาแหล่งเป็นแหล่งอาศัยมีน้อยมากตั้งแต่การปิดป่า หน้าฝนที่มีหน่อไม้ก็จะหาพอกินในครอบครัว ส่วนหน้าเห็ดก็จะเข้าไปในป่า ในจุดที่เคยหามาตั้งแต่สมัยก่อนๆ โดยชาวบ้านจะจำจุดวันที่หาได้ และบันทึกไว้ เพื่อหาในช่วงเวลาเดียวกัน ซึ่งจะอยู่ในช่วงประมาณเดือนตุลาคม เมื่อถึงวันที่เคยหากก็จะขึ้นเขาไปหาเห็ด บางครั้งก็พบว่าเห็ดขึ้นก็จะเก็บลงมา แต่บางครั้งไม่พบ ก็จะวนเวียนไปหา เพราะเห็ดจะมีระยะเวลาการขึ้นใกล้เคียงกันทุกปี เห็ดโคนที่ชาวบ้านหา เป็นเห็ดที่เกิดจากจาวปลวกมีสีน้ำตาลคล้ายใบไม้แห้ง แต่จะสะท้อนแสงเมื่อกระทบกับแสงไฟ ชาวบ้านจึงนิยมหาในช่วงกลางคืน เพราะหาได้ง่ายกว่า วิธีการหาจะใช้มีดหรือเสียมแคะเห็ดที่กำลังตูมโผล่พ้นจากดิน แต่บางรายก็ขุดลึกลงไปดินหากพบว่ามียอรองรอยว่าจะมีเห็ดโคนขึ้น

3) วิถีชีวิตชาวบ้านด้านภูมิปัญญา ภูมิปัญญาของบ้านวังดินดาดที่เด่นชัดมีอยู่ 3 ประเภท คือ ภูมิปัญญาด้านการเกษตร ภูมิปัญญาด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม และภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทย

(1) ภูมิปัญญาด้านการเกษตร เป็นภูมิปัญญาในการทำปุ๋ยชีวภาพจากเศษวัสดุภายในพื้นที่ มีผู้รู้คือ นายสมาน ฐปชัย อายุ 60 ปี อยู่บ้านเลขที่ 16/6 ลักษณะของภูมิปัญญา คือ การทำปุ๋ยอินทรีย์น้ำ ที่หมักจากเศษปลาหรือหอยเชอรี่ โดยหอยเชอรี่จะเอาเปลือกออก เศษผัก ผลไม้ กากน้ำตาล หมักเข้าด้วยกันโดยใช้สารเร่งในการย่อยสลายหมักประมาณ 15-20 วัน ก็นำออกมาใช้ในการเกษตรเป็นประจำและต่อเนื่อง จะทำให้พืชผักได้ผลดี พืชงามใบสวยและทนต่อโรค ความรู้อย่างนี้ นายสมาน ได้เรียนรู้มาจาก สำนักงานเทคโนโลยีชีวภาพ ทางดิน (หมอดิน) เมื่อชำนาญแล้วก็ได้สืบทอดให้กับคนในหมู่บ้าน เช่น นายปรุง ดวงรัตน์

(2) ภูมิปัญญาด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม เป็นภูมิปัญญาด้านงานฝีมือจักสาน มีผู้รู้คือ นายทุน ชันกลีกรรม อายุ 67 ปี บ้านเลขที่ 69/1 ลักษณะของภูมิปัญญา คือ การใช้ไม้ไผ่สานสุมไก่ โดยเลือกใช้ไม้รวกแก่ เลือกเอาไม้ที่ติดผิว เพราะจะมีความคงทน ใช้ได้นาน 3-4 ปี โดยนายทุน ได้เรียนรู้และสืบทอดมาจากนายหุ้ย ซึ่งขณะนี้เสียชีวิตแล้ว เป็นการเรียนโดยการทำตามแบบจนคุ้นเคยแล้วทำเอง ปัจจุบันยังไม่สืบทอดให้ใคร เพราะไม่มีใครสนใจ

(3) ภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทย เป็นภูมิปัญญาในเรื่องสมุนไพรยาหม้อ มีผู้รู้คือ นายบุญยืน ธรรมบุตร อายุ 52 ปี เก็บยาหม้อได้หลายโรค เช่น ยาแปลก ยาถ่าย ไข้ทับระดู วิธีการรักษา นายบุญยืนจะหายาสมุนไพรจะหาตามไร่ในที่ที่มีอยู่เก็บได้ครบแล้ว ไม่ต้องตากจะต้มเข้ายาหม้อโดยใส่น้ำให้ท่วมยา ใช้เวลาต้มนานจนสีของน้ำเปลี่ยน แล้วกินได้เลย ความรู้อย่างนี้ นายบุญยืนได้รับการเรียนรู้มาจากปู่ป้า เป็นคนเฒ่าคนแก่อยู่ที่บ้าน ขณะนี้ยังไม่มีการสืบทอดเพราะไม่มีคนสนใจที่จะสืบทอดต่อ

4) ปัญหาและอุปสรรคที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิต

(1) แหล่งน้ำไม่พอใช้

(2) ความอุดมสมบูรณ์ของดินลดน้อยลง

5) สิ่งที่ต้องการความช่วยเหลือจากภายนอกทั้งในระยะสั้นและระยะยาว

ชาวบ้านต้องการลำคลอง และถนนลาดยาง เพราะลำคลองที่มีอยู่ตื้นเขิน อยากให้มีการขุดลอกคูคลองใหม่ ส่วนถนนเป็นถนนลูกรังเป็นหลุมเป็นบ่อ หน้าฝนจะสัญจรลำบาก หน้าแล้งก็จะมีฝุ่นละอองเยอะ

5.1.3.2 บ้านกระทุ่มลาย⁸ หมู่ 11 ตำบลวังม้า อำเภอลาดยาว จังหวัดนครสวรรค์ (รูปที่ 5.8)

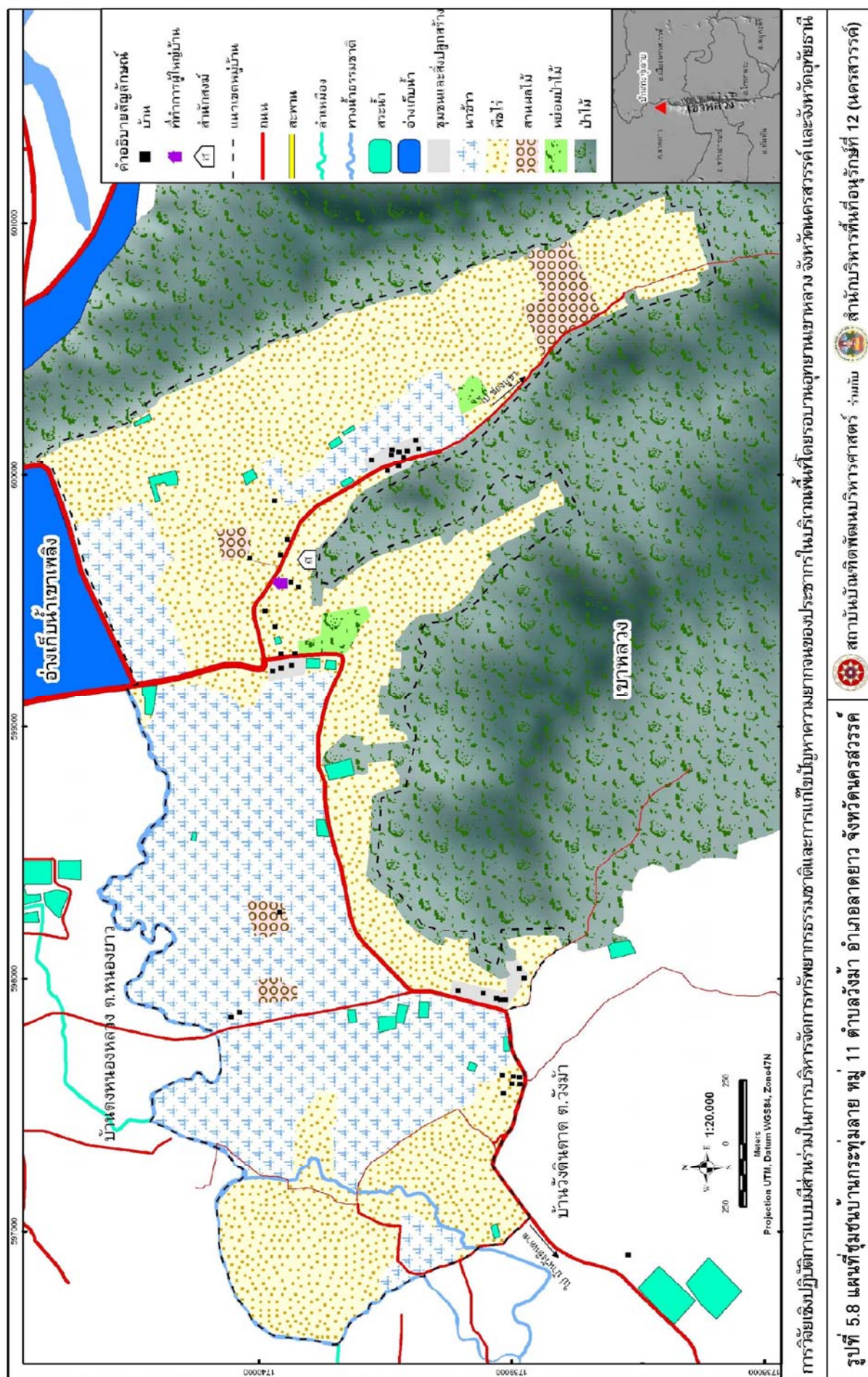
1) ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน ประวัติบ้านกระทุ่มลายได้รับการบอกเล่าจากป้ามาลัย บุญพันธ์ อายุ 83 ปี เมื่อวันที่ 5 เมษายน 2551 อยู่บ้านเลขที่ 2 หมู่ 11 บ้านกระทุ่มลาย ว่า แต่เดิมพื้นที่แห่งนี้เป็นป่า มีต้นไม้ขึ้นหนาแน่น โดยมีต้นกระทุ่มเรียงรายอยู่เต็มไปหมด ชาวบ้านเลยตั้งชื่อหมู่บ้านว่า บ้านกระทุ่มลาย มาจนถึงทุกวันนี้ ชาวบ้านส่วนใหญ่ในหมู่บ้านได้อพยพมาจากจังหวัดอุทัยธานีบ้าง มาจากอำเภอโกรกพระบ้าง มาจากอำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์บ้าง แรกที่ตั้งหมู่บ้าน มีผู้ใหญ่บ้านชื่อ นายแหม่ม ตาไ้ ได้เป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรก เชื้อสายของคนในหมู่บ้านมีทั้งไทย ลาวพวน และลาวโซ่ง ซึ่งเข้ามาอาศัยที่ทำกิน โดยเข้ามาบุกป่าฝ่าดงถากถางป่าทำไร่ ทำพืชร่มปลูกกล้วยข้าว ถั่วเงาะ ถั่วฝักยาว ข้าวโพด ข้าวไร่ และได้ปลูกกระทุ่มอาศัยอยู่กันตามพื้นที่ไร่นา ซึ่งสมัยก่อนที่ยังไม่มีความเจริญชาวบ้านต้องอาศัยพักพิงกับธรรมชาติรอบตัว ต่อมามีความเจริญเข้ามาในหมู่บ้าน อาชีพของชาวบ้านก็เริ่มมั่นคงขึ้นมีอาชีพเป็นหลักแหล่ง

2) สภาพสังคมและเศรษฐกิจของหมู่บ้าน ศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้านมีกิจกรรมด้านวัฒนธรรมประเพณี มีประเพณีทำบุญสงกรานต์ ทำบุญออกพรรษา ทำบุญปีใหม่ และช่วยเหลือซึ่งกันและกันตลอดมา มีชาวบ้านที่เคยอาศัยเขาหลวงเป็นแหล่งเลี้ยงชีพทั้งหมู่บ้าน ประโยชน์จากทรัพยากรจากเขาหลวงที่ชาวบ้านอาศัย เช่น การตัดไม้เพื่อทำประโยชน์ในครอบครัว การหาหน่อไม้ หาเห็ด และผักหวาน ตามฤดูกาลไว้เป็น อาหารในครอบครัว

อาชีพหลักของคนในหมู่บ้านคือ การทำนารวม 18 ราย ได้ผลผลิต 80 ถัง/ไร่ ใช้แหล่งน้ำจากลำคลองที่มาจากอ่างเก็บน้ำหลวงพ้อจ้อย และมาจากบ่อบาดาล ทำไร่รวม 25 ราย มีทำไร่มันสำปะหลัง ไร่ฝ้าย ไร่พริก ไร่มะเขือ ไร่ถั่ว ไร่ข้าวโพด ข้าวไร่ 5 ราย แบ่งเป็น ชายของชำมี 2 ราย ชายยากำจัดวัชพืช 1 ราย ชายรถจักรยานยนต์ 1 ราย และชายของตามตลาดนัด 1 ราย อาชีพรับจ้าง 22 ราย เป็นการรับจ้างทำนา ทำไร่ ตัดถั่ว และก่อสร้าง อาชีพเสริมไม่มี ส่วนการศึกษาของลูกหลานในหมู่บ้าน เป็นไปตามเกณฑ์

3) วิถีชีวิตชาวบ้านด้านภูมิปัญญา ภูมิปัญญาของชาวบ้านซึ่งปรากฏเด่นชัดคือ ภูมิปัญญาด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทย และภูมิปัญญาด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม

⁸ ประมวลจากข้อมูลรายงานของนักวิจัยชาวบ้าน 1.นายสำราญ โพธิ์พันธ์ 2. นายวินัย บุญนาค 3. นายสมบุญ บันเทิง บ้านกระทุ่มลาย หมู่ 11 ตำบลวังม้า อำเภอลาดยาว จังหวัดนครสวรรค์

(1) ภูมิปัญญาด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เป็นการรวมกลุ่มของชาวบ้านในการปลูกป่าชุมชน เพื่อสร้างความร่มรื่นชุ่มชื้นให้กับพื้นที่ โดยป่าชุมชนของหมู่บ้านมีอยู่ 2 แห่งคือ บริเวณพื้นที่สาธารณะ 8 ไร่ ใกล้อ่างประปา ปลูกเป็นป่ายูคาลิปตัสบริหารจัดการโดยกลุ่มกองทุนหมู่บ้าน และป่าชุมชนภายในวัดกระท่อมหลายจำนวน 2 ไร่ เป็นป่าธรรมชาติมีเห็ด และผักป่า ซึ่งชาวบ้านสามารถเข้าไปเก็บหาของป่าในป่าชุมชนนี้ได้แต่ต้องได้รับอนุญาตจากทางวัดและคณะกรรมการของวัดก่อน

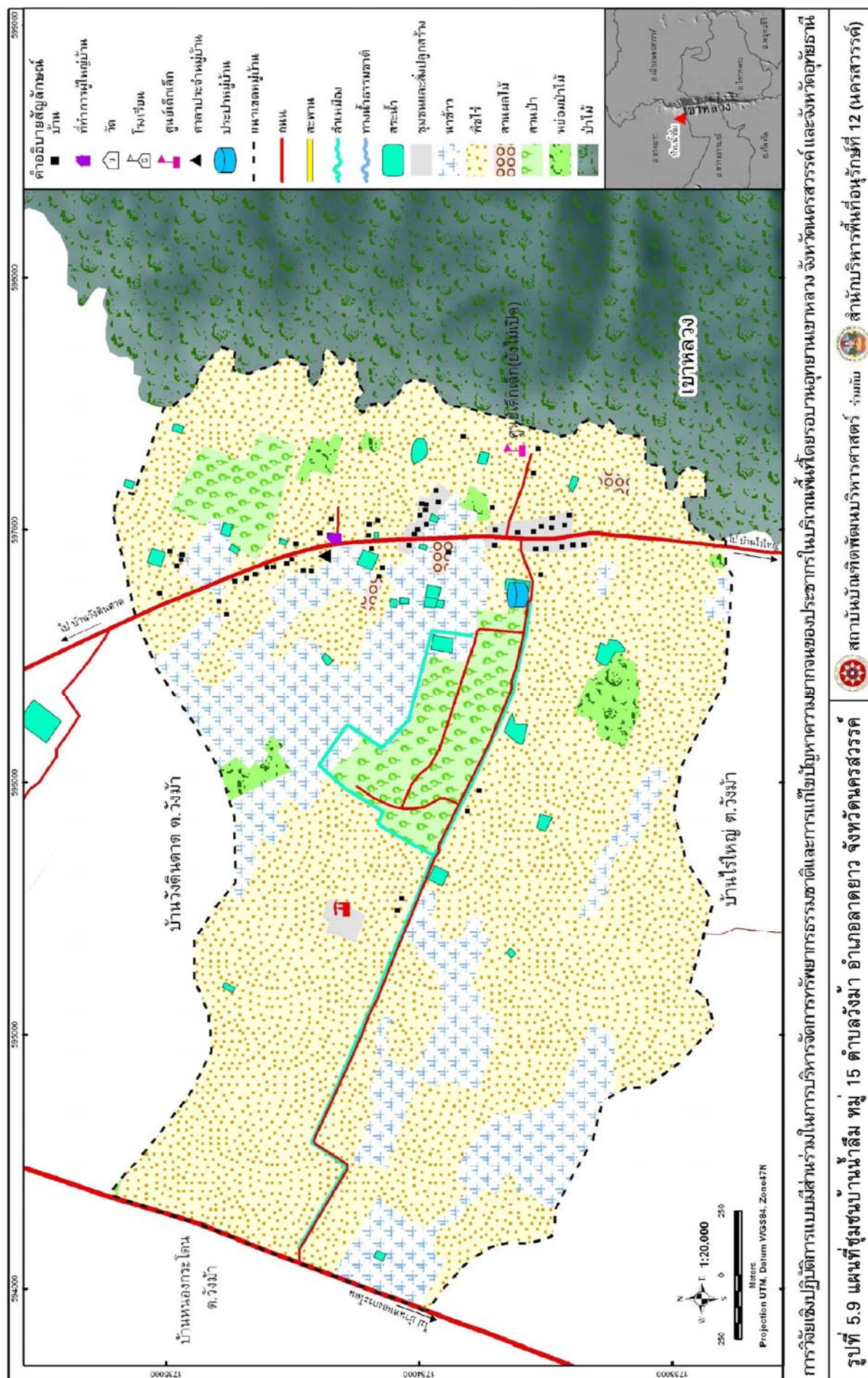
(2) ภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทย เป็นภูมิปัญญาเรื่องยาแผนโบราณ มีผู้รู้คือนางสง่า วราหะ อายุ 69 ปี บ้านเลขที่ 42/8 หมู่ 11 วัสดุที่ใช้เป็นสมุนไพรบนเขาหลวงที่มีอยู่มากมาย หามาได้ง่ายและบ้านก็มีสมุนไพรบางชนิด แต่ละชนิดนำมาใช้แต่ละโรคเพื่อความเหมาะสมของสรรพคุณในสมุนไพร นอกจากนี้ยังมีภูมิปัญญาเรื่องการจับเส้น มีผู้รู้คือนางทรง เกตุสุวรรณ อายุ 56 ปี บ้านเลขที่ 4283 หมู่ 11 วิธีการจับเส้นของนางทรงแก้อาการ ปวดหลัง ไช้สันหลัง อาการปวดเมื่อยตามร่างกาย มีอาการผิดปกติในส่วนต่างๆ ของร่างกาย เมื่อได้จับเส้นแล้วจะมีอาการดีขึ้น

(3) ภูมิปัญญาด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม เป็นภูมิปัญญาเรื่องการเผาถ่านเตาอบ มีผู้รู้คือ นายกล้า บันเหนง อายุ 71 ปี บ้านเลขที่ 5/5 หมู่ 11 มีกระบวนการทำเตาเผา คือ ใช้ดินเหนียวผสมแกลบแล้วนำมาเหยียบให้เข้ากัน พอผสมเข้ากันแล้ว นำมาใส่พิมพ์สี่เหลี่ยมที่เตรียมไว้ แล้วนำมาตากแห้ง พอแห้งดีแล้วจึงนำมาก่อเป็นเตาอบและทำช่องไว้มีสองชั้นด้วยกันเพื่อระบายความร้อนชั้นละ 6 ช่อง เมื่อก่อเสร็จแล้วทิ้งไว้ประมาณ 7 วัน เพื่อให้เตาที่ก่อแห้งสนิทดี เมื่อเตาอบเสร็จแล้วก็จะใช้เผาถ่านได้ โดยเตรียมไม้หรือฟืนที่จะเผามาเรียงไว้ในเตาให้แน่นพอ สมควรจึงจุดไฟเพื่อเผา และรอเวลาประมาณ 7 หรือ 8 วันของการจุดไฟก็จะได้อาบน้ำที่ดื่มใช้

5.1.3.3 บ้านน้ำลิ้ม⁹ หมู่ 15 ตำบลวังม้า อำเภอลาดยาว จังหวัดนครสวรรค์ (รูปที่ 5.9)

1) ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน ประวัติของหมู่บ้านได้รับการบอกเล่าจาก นางแดงอ่อน อ่อนสี อายุ 82 ปีและนายสัมฤทธิ์ ปานสีดา อายุ 67 ปี เมื่อวันที่ 29 มีนาคม 2551 ว่าหมู่บ้านนี้เริ่มก่อตั้งมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2492 มีบิดาของนายสัมฤทธิ์มาอยู่เป็นครอบครัวแรกของหมู่บ้าน โดยได้อพยพมาจากจังหวัดกำแพงเพชรมาโดยทางเท้า ตอนแรกมาพักพิงอยู่ที่เกาะเปา และได้ย้ายเข้ามาอาศัยถ้ำอยู่ชายป่าเขาหลวงเพื่อทำไร่ข้าวโพด และ

⁹ ประมวลจากข้อมูลรายงานของนักวิจัยชาวบ้าน 1. นางประจวบ นุ่มงาม บ้านน้ำลิ้ม หมู่ 15 ตำบลวังม้า อำเภอลาดยาว จังหวัดนครสวรรค์

ได้ย้ายมาตั้งหลักปลูกกระท่อมอยู่ที่ชายเขา หลังจากนั้นประมาณ 2 ปีต่อมาได้มีเพื่อนบ้านย้ายเข้ามาสมทบประมาณ 3-4 ครัวเรือน ซึ่งทุกครัวเรือนได้อาศัยเก็บผัก ขุดกลอยเป็นอาหาร สภาพพื้นที่ในสมัยก่อนนั้นมีความอุดมสมบูรณ์มาก เพราะได้พื้นดินมีน้ำซับ น้ำซึม และมีลำธารที่ไหลมาจากเขาหลวงตลอดปี หลังจากนั้นประมาณ 5 ปี ก็มีญาติๆ ติดตามมาอยู่ด้วยประมาณ 5 ครอบครัว และพวกเขาได้ร่วมกันเรียกกละแวกนี้ว่า บ้านน้ำซึม เหตุเพราะว่าที่นี่จะมีน้ำไหลตลอดน้ำปีและหากว่าอยากจะใช้น้ำ ก็สามารถขุดบ่อเพียงตื้นๆ เท่านั้นก็จะมีน้ำเก็บไว้ใช้ หลังจากนั้นอีก 5 ปีก็ได้มีลูกหลานย้ายตามกันมาอีกหลายครัวเรือนจนได้มีการจัดตั้งหมู่บ้านขึ้น มีการแต่งตั้งผู้ใหญ่บ้านขึ้นมา จนปัจจุบันนี้มีผู้ใหญ่บ้าน 6 คนแล้ว ส่วนชื่อบ้านมีการเรียกเพี้ยนมาประมาณ 40 ปี โดยเรียกเพี้ยนจากบ้านน้ำซึม เป็นบ้านน้ำลิม

สภาพพื้นที่ของหมู่บ้านในระยะหลัง ลำธารเกิดแล้งขึ้นมา ชาวบ้านจึงใช้วิธีขุดบ่อน้ำตื้นขึ้นมา 3 บ่อ และปัจจุบันได้มีสระหลวง 2 สระ สภาพที่ดินปัจจุบันเป็นดินทราย ชาวบ้านส่วนใหญ่ทำไร่มันสำปะหลัง จะทำนาได้เพียงเล็กน้อยเท่านั้น และบางส่วนจะเลี้ยงวัว-ควาย สำหรับคนที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือ คือ นางแดงอ่อน อ่อนสี อายุ 83 ปี ซึ่งเป็นป้าของนายสัมฤทธิ์ และ นายสัมฤทธิ์ ปานสีดา อายุ 67 ปี ชาวบ้านก็ให้ความนับถือ เพราะเป็นหมอสุมไพรที่ขึ้นไปหาสมุนไพรรบนเขาหลวงเป็นคนแรกของหมู่บ้าน ภายในหมู่บ้านเป็นคนไทยเชื้อสายไทยทั้งหมด

2) สภาพสังคมและเศรษฐกิจของหมู่บ้าน ภายในหมู่บ้านมีกิจกรรมด้านวัฒนธรรม ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีเข้าพรรษา และกิจกรรมพัฒนาหมู่บ้านในวันสำคัญ สภาพความเป็นอยู่ของชาวบ้านยังมีการช่วยเหลือเอื้อแรงกันในการทำการเกษตร ชาวบ้านส่วนใหญ่มีฐานะยากจน ได้อาศัยเขาหลวงในการเป็นแหล่งอาหารและแหล่งรายได้หาเลี้ยงชีพ โดยชาวบ้านจะเข้าไปขุดกลอย หาผักอีหนู ผักหวาน เห็ดลูก เห็ดโคน และหน่อไม้บนเขาหลวง ซึ่งการได้เข้าไปใช้ประโยชน์ทรัพยากรบนเขาหลวงได้ช่วยชาวบ้านให้มีความเป็นอยู่ดีขึ้น

การทำนาภายในหมู่บ้านมี 5 ราย คือ นายสมพล ยั่งยืน นายวิจารณ์ สามล นายสง่า อ่อนศรี นายนา บุญล้อม และ นายหาญ สุขสำราญ ที่ทำนายน้อยเพราะสภาพพื้นที่ขาดแหล่งน้ำต้องอาศัยน้ำฝน ผลผลิตที่ได้จึงเป็นไปตามฤดูกาล ส่วนอาชีพอื่นๆ คือ ทำไร่ 50 ราย เป็นไร่มันสำปะหลัง ค้าขาย 5 ราย เป็นการขายผัก เห็ด หน่อไม้จากเขาหลวง รับจ้าง 8 ราย เป็นการรับจ้างทั่วไป และรับจ้างทำงานก่อสร้าง ส่วนการศึกษาของลูกหลานนั้น มีตกเกณฑ์มาก เพราะมีอุปสรรคจากความยากจนของชาวบ้าน

3) วิถีชีวิตชาวบ้านด้านภูมิปัญญา ภูมิปัญญาของหมู่บ้านน้ำลิม ปรากฏเด่นชัด 3 ประเภท คือ ภูมิปัญญาด้านการโภชนาการ ภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทย และภูมิปัญญาด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม

(1) ภูมิปัญญาด้านโภชนาการ เป็นภูมิปัญญาเรื่องเกี่ยวกับหน่อไม้ ซึ่งชาวบ้านส่วนใหญ่มีความรู้ในเรื่องดังกล่าวอย่างดี เช่น นายสง่า อ่อนศรี อายุ 45 ปี ที่มีความสามารถในการอัดหน่อไม้และดองหน่อไม้ขายปีละ 1 ครั้ง โดยทำด้วยมือไม่ต้องใช้เครื่องจักร ซึ่งการอัดและดองหน่อไม้นี้ นายสง่าเรียนรู้มาจากแม่ค้าในตัวตลาดแล้วนำมาทดลองทำดู โดยทดลองทำที่ละน้อยจนชำนาญและกลายเป็นอาชีพเลี้ยงครอบครัว นอกจากนี้การขึ้นไปเอาหน่อไม้บนเขาหลวง จะต้องเลือกเฉพาะหน่อที่ยาวประมาณ 1 ฟุต และจะตัดกอละประมาณ 3-4 หน่อเท่านั้น หากกอไหนมีน้อยก็จะตัดกอละประมาณ 2 หน่อ

(2) ภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทย เป็นภูมิปัญญาเรื่องการใช้ยาสมุนไพร โดยมีผู้รู้คือ นายสมฤทธิ์ ปานสีดา อายุ 67 ปี อยู่บ้านเลขที่ 22 ลักษณะของภูมิปัญญาคือ การใช้พืชสมุนไพรมาต้มกินเพื่อรักษาโรค ซึ่งนายสมฤทธิ์ได้รับการแนะนำจากคนเก่าแก่เมื่อสมัยก่อนและได้ทดลองหาสมุนไพรจนได้รู้จักสมุนไพรหลายตัวจากเขาหลวง ในการใช้สมุนไพรรักษานั้น นายสมฤทธิ์ จะทดลองกับตัวเอง และเมื่อใช้ได้ผลก็จะจำตัวยาไว้แล้วเก็บสมุนไพรไว้ขายให้กับคนที่ต้องการ สมุนไพรบางตัวนั้น นายสมฤทธิ์ ก็จะบอกชาวบ้านให้รู้จัก และชาวบ้านที่รู้จักก็สามารถเก็บสมุนไพรลงมาขายได้ในบางตัว เช่น หนอนตายอยาก

(3) ภูมิปัญญาด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม เป็นภูมิปัญญาในงานฝีมือจักสาน โดยมีผู้รู้คือนายสมฤทธิ์ ปานสีดา ลักษณะของภูมิปัญญาคือ การนำไม้ไผ่มาจักสานเป็นเข่ง ตะกร้า ไซ ลอบ ข้อง ซึ่งนายสมฤทธิ์เรียนรู้ด้วยความพยายามของตนเองจากการดูและสังเกตตัวอย่างของเครื่องใช้ที่ซื้อมา ปัจจุบันยังไม่มี การสืบทอดเพราะไม่มีใครสนใจ

4) ปัญหาและอุปสรรคที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิต ชาวบ้านขาดแหล่งน้ำ และอาชีพเสริม

5) สิ่งที่ต้องการความช่วยเหลือจากภายนอกทั้งในระยะสั้นและระยะยาว

(1) ชาวบ้านต้องการขอแหล่งน้ำเพื่อทำการเกษตร

(2) ชาวบ้านต้องการสร้างกลุ่มอาชีพเสริมของหมู่บ้าน เช่น การอัดหน่อไม้ และดองหน่อไม้

(3) ชาวบ้านต้องการตั้งศูนย์เด็กเล็กเพื่อเสริมสร้างรากฐานให้กับเด็กในชุมชนโดยมีสถานที่เป็นโรงเรียนเก่าที่ถูกยุบไปแล้ว และขณะนี้โรงเรียนดังกล่าวไม่ได้ใช้ประโยชน์

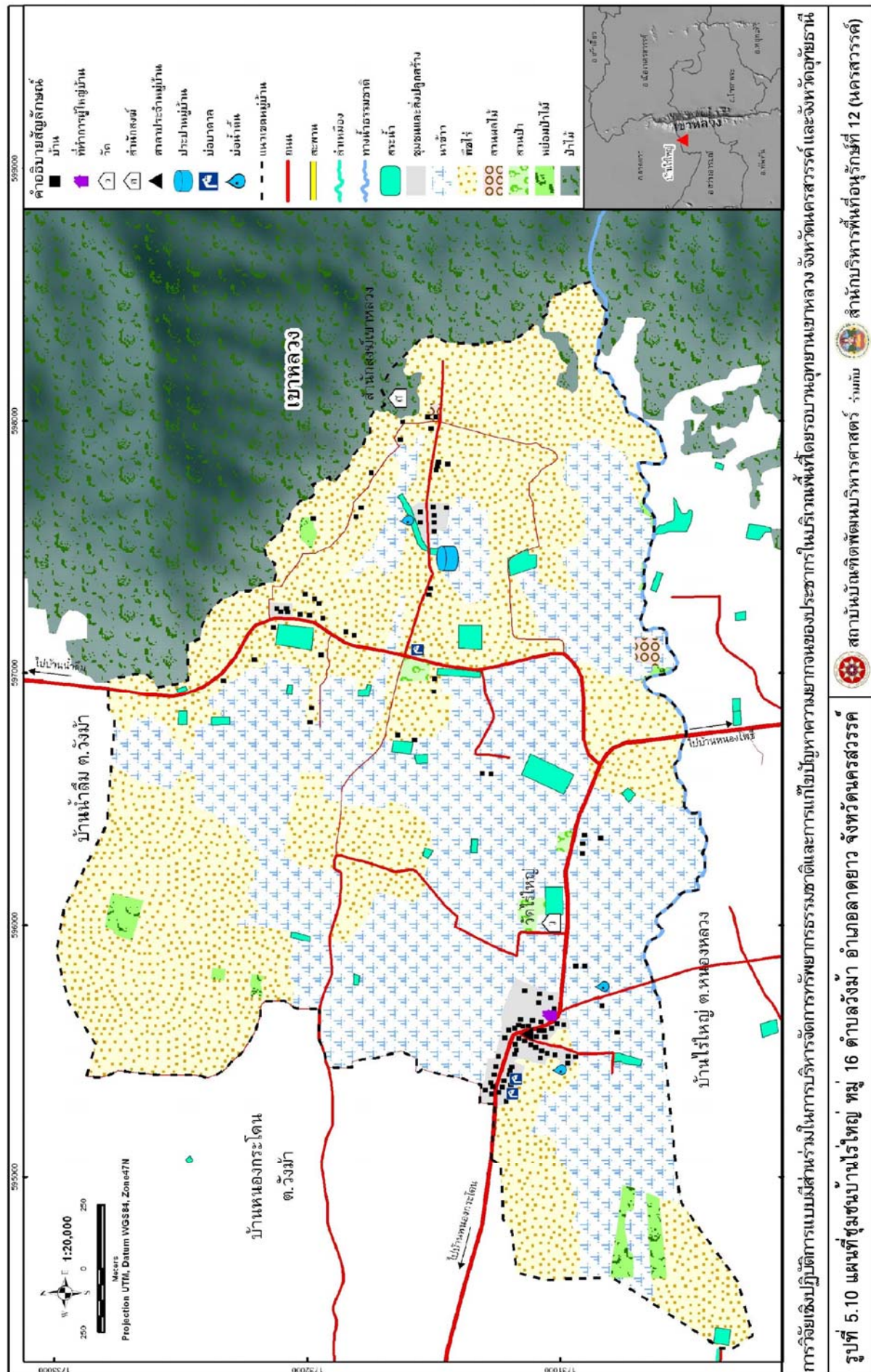
5.1.3.4 บ้านไร่ใหญ่¹⁰ หมู่ 16 ตำบลวังม้า อำเภอลาดยาว จังหวัดนครสวรรค์ (รูปที่ 5.10)

1) ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน ประวัติของบ้านไร่ใหญ่ หมู่ 16 ตำบลวังม้า อำเภอลาดยาว จังหวัดนครสวรรค์ ได้รับการบอกเล่าจาก นายบุญรอด บุญนุช อดีตผู้ใหญ่บ้าน เมื่อวันที่ 22 มีนาคม พ.ศ. 2551 ว่า เดิมบ้านไร่ใหญ่มีชื่อว่า บ้านป่าใหญ่ เพราะพื้นที่เป็นป่าไม้อุดมสมบูรณ์ไปด้วยต้นไม้และสัตว์ป่านานาชนิด เมื่อปี พ.ศ. 2491 ได้มี นายดาและนายมนต์ตา ซึ่งเป็นคนลาวมาจากอีสานได้พาครอบครัวมาจับจองที่ดินและถางป่า พันป่าไม้ปลูกแต่ง ทำไร่ ทำนา ต่อมาได้มีคนไทยอพยพมาจากจังหวัดอุทัยธานีได้มาจับจองที่ดินอีกจำนวน 5 ราย มี นายเผือก สมวิสัย นายออง กางกรณ์ นายน้อย วงษ์การณัง นาง หวาน หาญเชิงคำ และนายเชื้อ สิทธิเขตกรณัง ได้มาจับจองถางป่านำมาทำไร่ เมื่อพื้นที่จน เตียนกว้าง ขวางจึงเปลี่ยนชื่อเรียกจากบ้านป่าใหญ่เป็นบ้านไร่ใหญ่ ขึ้นอยู่กับ หมู่ 1 บ้านหนองกระโดน ตำบลวังม้า ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. 2549 ได้ขอแยกหมู่บ้านขึ้นใหม่เป็นบ้านไร่ใหญ่ หมู่ 16 คนที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือมากคือนายถวิล เผ่าม่วง และนายบุญรอด เหล่านุช เนื่องจากเป็นคนเก่าแก่ เคยเป็นผู้นำชุมชนพัฒนาหมู่บ้านให้มีความรู้ชาวบ้าน

2) สภาพสังคมและเศรษฐกิจของหมู่บ้าน หมู่บ้านไร่ใหญ่มีครัวเรือน ทั้งหมด 102 ครัวเรือน ประชากร 650 คน เป็นชาย 300 คน หญิง 350 คน มีพื้นที่ ทั้งหมด 3,440 ไร่ เป็นที่นา 3,000 ไร่ ที่ทำไร่ 440 ไร่ สภาพวิถีชีวิตทั่วไปเหมือนชนบทมี การทำบุญตามประเพณี วันพระ และวันสำคัญทางศาสนา ชาวบ้านส่วนใหญ่เคยใช้ทรัพยากร บนเขาหลวง ใช้ทรัพยากรป่าไม้ในเรื่องของไม้ไผ่ หน่อไม้ ผักหวาน สมุนไพร แต่ปัจจุบันไม่ ค่อยได้เข้าไป แต่มีอยู่ 1 รายที่เข้าไปล่าสัตว์บนเขาหลวง ซึ่งชาวบ้านพยายามที่จะห้ามปรามแต่ ไม่เป็นผล หมู่บ้าน เคยมีโครงการฟื้นฟูป่า แต่ไม่มีความต่อเนื่อง เมื่อก่อนมีกลุ่มเย็บผ้า ทำ กรอบรูป แต่ปัจจุบันไม่มีแล้ว เพราะตลาดไม่ดี

อาชีพหลักของคนในหมู่บ้านคือ การทำไร่ทำนาทั้งหมู่บ้าน โดยมาก จะทำนาปีส่วนนาปรังจะไม่มีแหล่งน้ำ ผลผลิตที่ได้ไม่ค่อยสมบูรณ์เพราะขาดแหล่งน้ำ ถ้าฝนไม่ ตกผลผลิตก็ตกต่ำ ส่วนการทำไร่เป็นพวกมันสำปะหลัง หมู่บ้านมีร้านค้าอยู่ 2 ราย ไม่มี อาชีพเสริม การศึกษาของลูกหลานเป็นไปตามเกณฑ์

¹⁰ ประมวลจากข้อมูลรายงานของนักวิจัยชาวบ้าน 1. นายจรล ศรีแก้ว 2. นายเด่น ไกรภาค 3. นายสุพล โพธิ์ศรี บ้านไร่ใหญ่ หมู่ 16 ตำบลวังม้า อำเภอลาดยาว จังหวัดนครสวรรค์

3) วิถีชีวิตชาวบ้านด้านภูมิปัญญา ภูมิปัญญาของหมู่บ้านที่เห็นเด่นชัด คือ ภูมิปัญญาด้านศิลปกรรม ภูมิปัญญาด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม และภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทย

(1) ภูมิปัญญาด้านศิลปกรรม เป็นภูมิปัญญาในเรื่องงานฝีมือการแกะสลัก โดยมีผู้รู้คือ นายฉนวน อายุ 57 ปี อยู่บ้านเลขที่ 43/7 ลักษณะของภูมิปัญญา คือ การแกะสลักไม้มงคล เช่น ไม้คุณ ไม้มะยม ไม้ขนุน ไม้โมกมัน และอื่นๆ มาแกะเป็นรูปนางกวัก กุมาร ลิง นกชนิดต่างๆ ซึ่งรูปแบบที่คิดขึ้นมาจากความคิดของตัวเอง และดูแบบอย่างแล้วหัดทำเอง โดยนายฉนวนบอกว่า ใช้ความคิดของตัวเองค่อยๆ ศึกษาและทำไปแบบลองผิดลองถูก จนมีความชำนาญและมีคนมาสั่งทำจนเป็นอาชีพเสริม ในขณะนี้ยังไม่มี การสืบทอดให้ใคร เพราะงานเป็นงานละเอียดอ่อนต้องใช้เวลาทำในแต่ละชิ้น และต้องเป็นคนใจเย็นจึงจะสามารถทำงานแกะสลักได้

(2) ภูมิปัญญาด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม เป็นภูมิปัญญาในเรื่องงานฝีมือจักสาน โดยมีผู้รู้คือ นางบาง อายุ 60 ปี อยู่บ้านเลขที่ 43/3 ลักษณะภูมิปัญญา เป็นการสานไม้ไผ่เป็นกะดัง ตะแกรง กระบุง ตะกร้า และอื่นๆ โดยเรียนรู้จากพ่อ-แม่ ใช้เวลาว่างจากการทำนามาทำการจักสาน และยังไม่มีการสืบทอดให้ใคร

(3) ภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทย เป็นภูมิปัญญาในการใช้สมุนไพรรักษาโรค โดยมีผู้รู้คือ นางชั้น อายุ 77 ปี อยู่บ้านเลขที่ 37 หมู่ 6 ตำบลหนองหลวง อำเภอสว่างอารมณ์ จังหวัดอุทัยธานี ซึ่งแต่เดิมอยู่ในเขตการปกครองหมู่บ้านเดียวกันก่อนจะแยกไป โดยนางชั้น รักษาคนในหมู่บ้านมาหลายราย เป็นลักษณะของการใช้สมุนไพรต้มเป็นยาหม้อเพื่อรักษาโรค โดยศึกษาจากพ่อ ส่วนการถ่ายทอดนั้น ยังไม่มีการถ่ายทอดอย่างเป็นทางการ แต่มีคนมาถามเรื่องสรรพคุณตัวยาสุนัขไปบ้าง เช่น นายเด่น ไกรภาค ก็รู้เรื่องต้นไม้มที่ใช้เป็นสมุนไพรได้

4) สิ่งที่ต้องการความช่วยเหลือจากภายนอกทั้งในระยะสั้นและระยะยาว
ชาวบ้านต้องการแหล่งน้ำเพื่อทำการเกษตรและถนนเข้าหมู่บ้านไร่ใหญ่และถนนทางเข้าไปในวนอุทยานเขาหลวงเพื่อท่องเที่ยวชมน้ำตกหินลาด เพราะยังเป็นถนนลูกรังพอฝนตกถนนก็จะเป็นหลุมเป็นบ่อ

5.1.4 ตำบลศาลาแดง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์

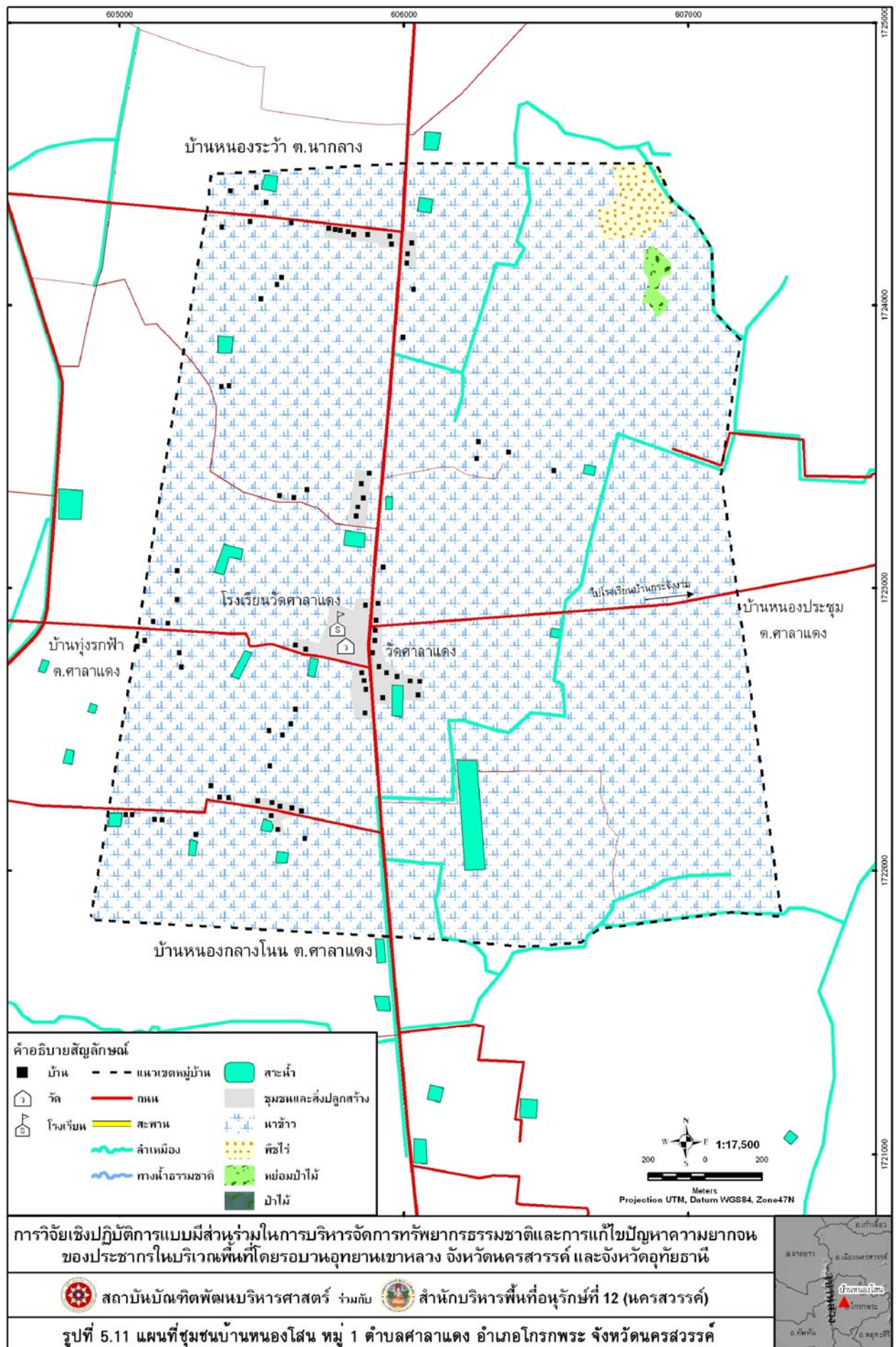
ตำบลศาลาแดง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์มีหมู่บ้านที่เข้าร่วมวิจัยจำนวน 3 หมู่บ้าน คือ หมู่ 1 บ้านหนองโสน หมู่ 2 บ้านทุ่งรกฟ้า และหมู่ 3 บ้านหนองกลางโนน

5.1.4.1 บ้านหนองโสน¹¹ หมู่ 1 ตำบลศาลาแดง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ (รูปที่ 5.11)

1) ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน บ้านหนองโสน ได้รับการสันนิษฐานว่ามีอายุมากกว่า 90 ปี โดยหมู่บ้านมีหนองน้ำขนาดใหญ่ในหมู่บ้านทำให้มีความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การอยู่อาศัยและทำมาหากิน ลักษณะเด่นของหนองน้ำคือมี ต้นโสนอยู่รอบๆ หนองน้ำเต็มไปหมด ชาวบ้านจึงได้ใช้ประโยชน์จากหนองน้ำและต้นโสนเป็นแหล่งอาหารตามธรรมชาติ จึงตั้งชื่อหมู่บ้านแห่งนี้ว่าบ้านหนองโสน มีครัวเรือนเริ่มแรกประมาณ 10-20 ครัวเรือน ต่อมาเมื่อมีจำนวนชาวบ้านมากขึ้น จึงได้แยกจากตำบลเนินกั่วว มารวมกลุ่มกับหมู่บ้านอื่นๆ เป็นตำบลศาลาแดง เรียงลำดับเป็นหมู่ที่ 1 บ้านหนองโสน จากทั้งหมดจำนวน 5 หมู่บ้าน สภาพพื้นที่ของหมู่บ้านทิศเหนือติดต่อกับหมู่ 3 ตำบลนากลาง ทิศใต้ติดต่อกับหมู่ 2 ตำบลศาลาแดง ทิศตะวันออกติดต่อกับ หมู่ 3 ตำบลนากลาง และตำบลศาลาแดง ส่วนทิศตะวันตก ติดต่อกับเขาหลวง ปัจจุบันมีจำนวนครัวเรือนทั้งหมด 106 ครัวเรือน ประชากร 308 แยกเป็นชาย 142 คน หญิง 166 คน มีผู้ใหญ่บ้านปกครองมาแล้ว 4 คน คือ นายบุญธรรม จำนง ซึ่งถือเป็นปราชญ์ชาวบ้าน เพราะมีความรู้เรื่องแพทย์แผนโบราณ และการทำขวัญนาค นายสำเริง พุ่มสัมพันธ์ เป็นนักพัฒนาและทำให้หมู่บ้านมีถนนลูกรังใช้ นายยกชาญเวชศาสตร์ เป็นนักพัฒนาที่นำความเจริญมาให้กับหมู่บ้านในด้านสาธารณูปโภคต่างๆ และได้เป็นผู้ใหญ่บ้านดีเด่นระดับอำเภอ และคนปัจจุบันนางนารี อุทาน ลูกสาวคนโตของผู้ใหญ่ยก ชาญเวชศาสตร์ ถือเป็นนักพัฒนาและได้เป็นผู้ใหญ่บ้านดีเด่นระดับอำเภอด้วย

2) สภาพสังคมและเศรษฐกิจของหมู่บ้าน ชาวบ้านหนองโสน ไม่มีวัดอยู่ภายในหมู่บ้านของตัวเอง แต่จะมีศูนย์รวมจิตใจอยู่ที่วัดศาลาแดง หมู่ 2 ตำบลศาลาแดง ลักษณะหมู่บ้านเป็นชุมชนแบบชนบท บ้านเรือนเรียงกันตามถนนลาดยาง และอยู่กระจ่ายเป็นกลุ่มๆ ตามถนนลูกรัง และตามที่ดินของตัวเองอยู่บริเวณชายเขาหลวง สภาพพื้นที่ส่วนใหญ่ของหมู่บ้านเป็นที่ลาดเชิงเขาและเป็นที่ราบลุ่มเหมาะแก่การทำนา ทำไร่ ชาวบ้านส่วนใหญ่เดินทางโดยใช้รถจักรยานยนต์ส่วนตัว และรถยนต์ส่วนตัว เพราะไม่มีรถประจำทางวิ่งโดยระยะทางจากหมู่บ้านไปอำเภอประมาณ 15 กิโลเมตร และหมู่บ้านห่างจากตัวจังหวัด 30 กิโลเมตร หมู่บ้านมีไฟฟ้าและประปาทุกหลังคาเรือน และมีครัวเรือนที่ใช้พลังงานแสงอาทิตย์จำนวน 4 หลัง กิจกรรมทางวัฒนธรรมของหมู่บ้านหนองโสนจะร่วมจัดร่วมกับตำบลศาลาแดง ทั้งการทำบุญ และงานประเพณีต่างๆ เช่น ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีตักบาตรเทโว ประเพณีแห่เทียนเข้าพรรษา เนื่องจากหมู่บ้านหนองโสน ไม่มีวัด โรงเรียน และสถานีนอนมัย

¹¹ ประมวลจากข้อมูลรายงานของนักวิจัยชาวบ้าน 1. นายอุบล รอดนิล 2. นายล้วน อุทาน 3. นางนารี ทองม่วง บ้านหนองโสน หมู่ 1 ตำบลศาลาแดง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์

วิถีชีวิตของหมู่บ้านหนองโสนอยู่ที่ความสามัคคีของชาวบ้าน โดยชาวบ้านมีบุคคลที่ให้ความเคารพหลายราย เช่น นางสาวลำพูน กะวะระพะฤษ นายอุบล รอดนิล นายพรณรงค์ พรหมจักร นายอภิชัย กสิกรรม นายพนม แหวนโคกสูง ซึ่งบุคคลเหล่านี้ได้รับความเคารพนับถือจากชาวบ้านเนื่องจาก เป็นผู้เสียสละและช่วยเหลือชาวบ้านมาเป็นเวลานาน

อาชีพหลักของหมู่บ้าน คือเกษตรกรรม ทำนาและทำไร่ มีส่วนน้อยที่มีอาชีพรับจ้างและค้าขาย การทำการเกษตรของชาวบ้านจะมีแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรจากคลองส่งน้ำ และสระหลวงจำนวน 3 แห่ง นอกจากนี้ หมู่บ้านยังมีถึงเก็บน้ำฝน 9 แห่ง และบ่อบาดาล 5 บ่อ ส่วนชาวบ้านที่ยังคงไปอาศัยทรัพยากรบนเขาหลวงเลี้ยงชีพ ปัจจุบันมี 1 ราย คือ นายสำลี โพธิชิน ซึ่งยังคงตัดไม้ไผ่มาทำการจักสาน

3) วิถีชีวิตด้านภูมิปัญญา หมู่บ้านหนองโสนมีภูมิปัญญาที่เด่นชัด อยู่ 3 ประเภท คือ ภูมิปัญญาด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม และภูมิปัญญาด้านแพทย์แผนไทย

(1) ภูมิปัญญาด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม เป็นภูมิปัญญาในด้านงานฝีมือจักสาน มีผู้รู้คือ นายสมจิตร กาหา อายุ 70 ปี อยู่บ้านเลขที่ 35/1 ลักษณะของภูมิปัญญาคือการนำไม้ไผ่มาจักสานเป็นกระด้ง กระบุง ตะกร้า เพื่อสร้างรายได้เป็นอาชีพเสริม โดยเรียนรู้มาจากพ่อและแม่ แต่ยังไม่มีการถ่ายทอดความรู้ให้กับใคร

(2) ภูมิปัญญาด้านการเกษตรกรรม เป็นภูมิปัญญาในการทำปุ๋ยชีวภาพ มีผู้รู้คือ นางประมวญ พรหมจักร อายุ 69 ปี บ้านเลขที่ 9 ลักษณะภูมิปัญญาคือ การใช้หอยเชอรี่และไข่เชอรี่ซึ่งเป็นศัตรูตัวสำคัญของนาข้าวมาทำเป็นปุ๋ยหมักชีวภาพ โดยได้รับการเรียนรู้และอบรมจากเกษตรอำเภอโกรกพระและนำมาถ่ายทอดให้กับกลุ่มชาวบ้าน จัดตั้งเป็นกลุ่มปุ๋ยชีวภาพจากหอยเชอรี่

(3) ภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทย เป็นภูมิปัญญาในเรื่องการนวดแผนไทย มีผู้รู้คือ นายเจริญ สุทธิแสง อายุ 67 ปี บ้านเลขที่ 66 ลักษณะของภูมิปัญญาเป็นการนวดแผนโบราณ จับเส้นเพื่อแก้อาการปวดเมื่อย คลายเครียด ซึ่งนายเจริญได้ยึดเป็นอาชีพหาเลี้ยงครอบครัว โดยได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษในลักษณะครูพักลักจำ ปัจจุบันนี้ ยังไม่มีการถ่ายทอดให้กับใคร เพราะไม่มีคนสนใจ

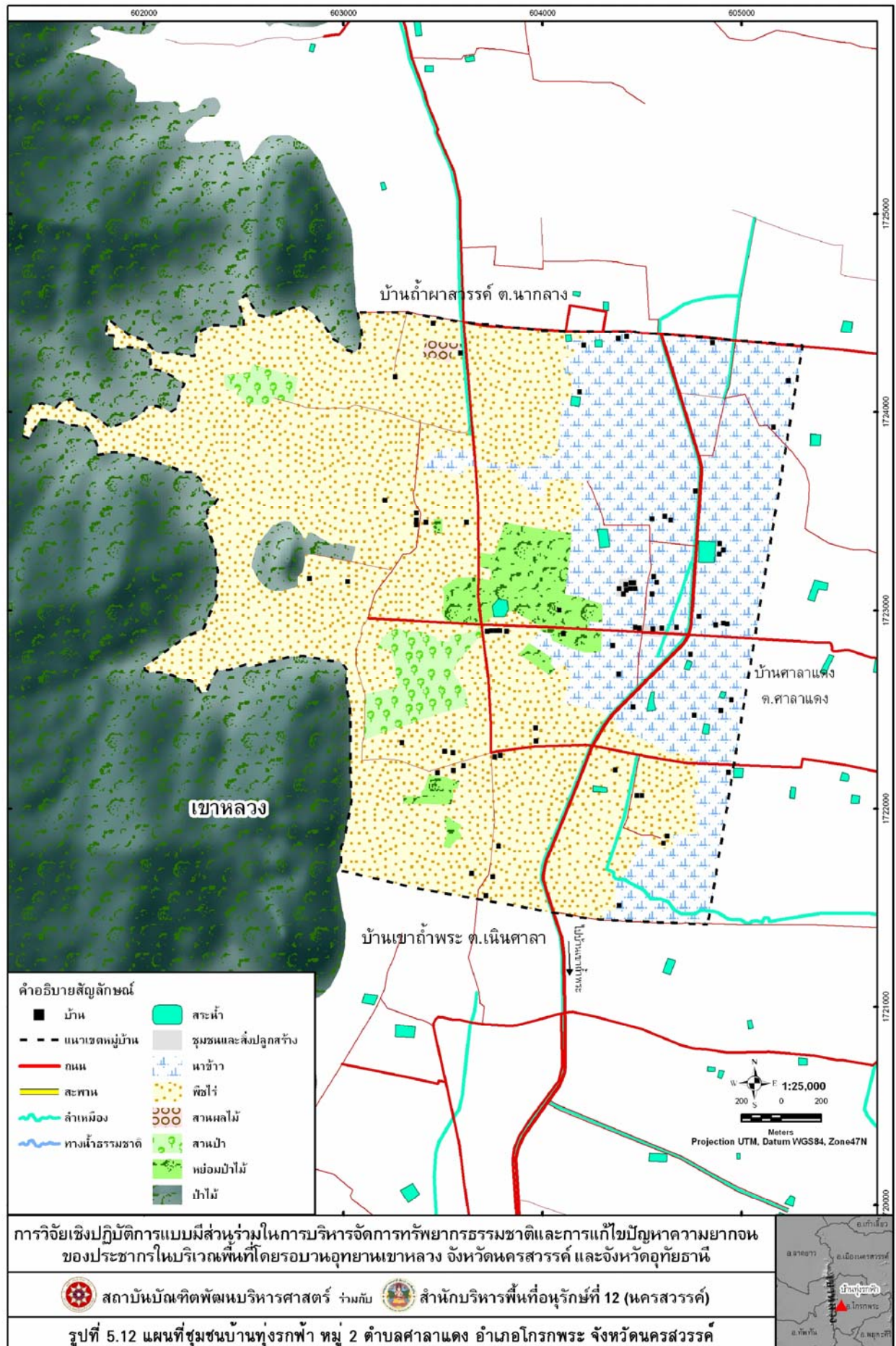
4) ปัญหาและอุปสรรคที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิต คือการขาดแหล่งน้ำในการประกอบอาชีพ ชาวบ้านส่วนใหญ่อาศัยน้ำในการทำเกษตร จึงต้องการให้มีการสร้างแหล่งน้ำให้มีเพียงพอต่อการเกษตรตลอดปี

5.1.4.2 บ้านศาลาแดง (ทุ่งรกฟ้า)¹² หมู่ 2 ตำบลศาลาแดง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ (รูปที่ 5.12)

1) ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน หมู่บ้านทุ่งรกฟ้า มีการบอกเล่าถึงประวัติสืบทอดกันมาจากคนเฒ่าคนแก่ ภายในหมู่บ้านว่า หมู่บ้านนี้ จะเป็นป่าใหญ่และมีสัตว์ชุม บริเวณที่ตั้งอยู่บ้านมีต้นรูกฟ้าอยู่จำนวนมากจึงได้ชื่อว่าทุ่งรกฟ้า ภายในหมู่บ้านมีแหล่งน้ำอยู่ 1 แห่ง เวลากลางคืนจะมีสัตว์มากินน้ำและคลุกเกลือกน้ำ และสัตว์ที่ใหญ่ที่สุดคือกระทิง วันหนึ่งได้มาออกลูกอยู่และอาศัยแหล่งน้ำที่ผู้คนได้ตัดอาศัยดื่มกิน จนคนที่น้ำเกวียนผ่านไปมาเรียกติดปากว่า บ้านกระทิง ต่อมาชาวบ้านได้มีการสร้างวัดขึ้น โดยสร้างศาลาด้วยการใช้ไม้ไผ่ผ่าเป็นแผ่นมุงหลังคาไว้ยังไม่เสร็จก็ได้มีพระมาจำวัดอยู่ 1 รูป และตั้งชื่อหมู่บ้านนี้ว่า วัดสมาน ต่อมาพระรูปนี้ได้ขุดสระน้ำขึ้นอีก 1 ลูกตั้งชื่อว่าสระกุ และสร้างศาลาขึ้นอีก 1 หลังเล็กๆ ไว้ให้ผู้คนที่ยกเกวียนผ่านไปมาได้พักร้อน และตักน้ำในสระกุให้วัวหรือควายกิน หลังจากหลังเล็กนี้ใช้กระเบื้องดินเผาจึงมีสีแดง ศาลาแดงดังกล่าวอยู่ขอบสระล้อมด้วยอิฐปั้นดินเผามีการขยายต่อจากศาลาหลังเล็กลงไปอยู่ในสระพอประมาณ พระนั่งได้ 3-4 รูป เวลาวันพระใหญ่พระจะมาลงอุโบสถที่ศาลาแดงข้างสระกุ ผู้คนที่ผ่านไปมาจึงเรียนกันว่าบ้านศาลาแดง ชาวบ้านที่อยู่บริเวณก็ตั้งชื่อหมู่บ้านว่าบ้านศาลาแดง ซึ่งแต่เดิมนั้นขึ้นอยู่กับตำบลเนินกั่ว อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ เมื่อมีชาวบ้านอาศัยอยู่จำนวนมากกันหนาแน่น ดูแลไม่ทั่วถึงจึงแยกหมู่บ้านตั้งอำเภอขึ้นใหม่ พื้นที่ของหมู่บ้านทุ่งรกฟ้า บ้านกระทิง หรือบ้านศาลาแดงก่อนจะแยกหมู่บ้านนั้น พื้นที่ส่วนหนึ่งของบ้านเนินกั่วและอีกส่วนจะเป็นตำบลเนินศาลา อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ ชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นคนไทยซึ่งเป็นลูกหลานของคนเก่าแก่ในพื้นที่ ส่วนคนที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือส่วนใหญ่เป็นพระและคนเฒ่าคนแก่ในหมู่บ้าน เช่น พระครูนิรัน จริยาวัติ เป็นเจ้าคณะตำบลศาลาแดง อายุ 59 ปี ครูเฉลียวหาทรัพย์ อายุ 62 ปี นายฉลอง ธงชัย อายุ 66 ปี นางลออ สนธิรักษ์ อายุ 90 ปี นางอ่อน คำคั่น อายุ 81 ปี และนางสุข นาคพันธ์ อายุ 91 ปี คนเฒ่าคนแก่เหล่านี้ได้รับความนับถือจากชาวบ้านเพราะสร้างคุณประโยชน์เป็นคนเก่าแก่และช่วยเหลือชาวบ้านมาเป็นเวลานาน

2) สภาพสังคมและเศรษฐกิจของหมู่บ้าน ศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้านคือ วัดศาลาแดง และสำนักสงฆ์ มีการค้าขายอาหารแห้ง ประเพณีสงกรานต์ และประเพณีก่อพระทรายข้าวเปลือก และมีการลงแขกช่วยเหลือด้านแรงงานการเกษตร นอกจากนี้ภายในหมู่บ้านยังมีสำนักปฏิบัติธรรมของ นางบัวผัน นามจีน อายุ 66 ปี อยู่บ้านเลขที่ 56/6 เป็นร่างทรงที่สอนให้ชาวบ้านปฏิบัติธรรมและสมาธิ มีลูกศิษย์ประมาณ 1,000 คน ซึ่งส่วน

¹² ประมวลจากข้อมูลรายงานของนักวิจัยชาวบ้าน 1. นายสมบุญ สัปน 2. นายสมบัติ ศรีเปรม 3. นายประกิจ กาเรียน บ้านทุ่งรกฟ้า (ศาลาแดง) หมู่ 2 ตำบลศาลาแดง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์

หนึ่งเป็นชาวบ้านในหมู่บ้าน กิจกรรมการปฏิบัตินั้น เน้นไปที่การนั่งปฏิบัติธรรม เพื่อให้จิตใจสงบ โดยจะมีการไหว้ครูในเดือนเมษายนของทุกปี ซึ่งถึงแม้ว่าจะเป็นร่างทรง แต่ก็ทำให้ชาวบ้านมีสิ่งยึดเหนี่ยวตามความเชื่อ

สภาพทั่วไปของหมู่บ้าน พบว่า สภาพพื้นที่ที่ติดเขาหลวง ทำให้มีชาวบ้านทั้งหมู่บ้านเคยใช้ประโยชน์จากเขาหลวง เช่น การตัดไม้ หาหน่อไม้ หาเห็ด เก็บผักหวาน และเมื่อชาวบ้านไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้จึงหันไปประกอบอาชีพทำงานโรงงานและงานก่อสร้าง ส่วนการศึกษาของลูกหลานเป็นไปตามเกณฑ์ ปัญหาก็คือ เมื่อก่อนนี้โรงเรียนบ้านศาลาแดงเป็นโรงเรียนอันดับ 1 แต่ปัจจุบันเด็กจะไปเรียนที่อื่นหมดแล้ว เนื่องจากคุณครูมีสองฝ่าย บางที่คุณครูประจำชั้นไม่อยู่ คุณครูที่อยู่สอนแทนกันไม่ได้ อยากได้ผู้บริหารดี มาปรับปรุง

3) วิถีชีวิตชาวบ้านด้านภูมิปัญญา มีภูมิปัญญาที่เด่น 2 ประเภท คือ

(1) ภูมิปัญญาด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม เป็นภูมิปัญญาในงานฝีมือด้านจักสาน ชะลอม ตะข่าง ไม้ใช้ในชีวิตรประจำวัน มีผู้รู้ คือ นางอ่อน กลองฤทธิ์ นางดาวัน นาคประพันธ์ นางมูล ประดิษฐ์สุข นางประคอง วารีปาน นางลัดดา วารีปาน นางบุญตา มากรัตน์ นางสาวทัศนีย์ กลิ่นจันทร์ นายสมจิตร น่องรูปเรา โดยกลุ่มผู้รู้เหล่านี้ได้รับการถ่ายทอดจากวิทยากรในการฝึกอาชีพของสำนักงานพัฒนาชุมชน และมีการถ่ายทอดสู่ลูกหลานของตัวเอง

(2) ภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทย เป็นภูมิปัญญาเรื่องการใช้สมุนไพรรักษาโรค มีผู้รู้คือ นายศรี พลอยนิล นางมูล ประดิษฐ์สุข นางดอน วินิชสอน นายถนอม มัชบรรดิษฐ์ สำหรับผู้รู้อีกรายคือ นางอบ นาคพันธ์ อายุ 77 ปี อยู่บ้านเลขที่ 64/2 นอกจากความรู้เรื่องสมุนไพรรักษาโรค ยังเป็นหมอตำแยประจำหมู่บ้าน โดยได้รับการอบรมจากหมอสุพา 18 วัน ที่ตัวเมืองนครศรีธรรมราช ในสมัยที่แพทย์แผนปัจจุบันยังมีน้อย และยังไม่มีการสืบทอดให้ใคร ในอดีตได้ช่วยเหลือคนคลอดลูกในหมู่บ้านมาหลายราย

4) ปัญหาและอุปสรรคที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิต ปัญหาของหมู่บ้านเป็นเรื่องของแหล่งน้ำ และแหล่งดิน แหล่งน้ำนั้นไม่เพียงพอต่อการเพาะปลูก ฝนทิ้งช่วงและหากฝนตกหลายวันก็จะเกิดปัญหาน้ำท่วม ปัญหาเรื่องดินเกิดจากดินขาดแร่ธาตุ และปัญหาทางด้านสังคม คือ ต้นทุนการผลิตในปัจจุบันนี้สูงขึ้น แต่รายได้ยังต่ำอยู่

5) สิ่งที่ต้องการความช่วยเหลือจากภายนอกทั้งในระยะสั้นและในระยะยาว

(1) ต้องการให้ช่วยโรงเรียนด้านการสอนและคณะครูที่ไม่ค่อยเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

(2) ต้องการทำฝายทดน้ำตามลำธารที่ไหลลงมาจากเขาหลวง

5.1.4.3 บ้านหนองกลางโนน¹³ หมู่ 1 ตำบลศาลาแดง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ (รูปที่ 5.13)

1) ประวัติความเป็นมาหมู่บ้าน ประวัติหมู่บ้านหนองกลางโนนได้รับการบอกเล่าผ่านคนเฒ่าคนแก่ภายในหมู่บ้านสืบต่อกันมา เช่น นายทองสุข นาคพันธ์ อายุ 82 ปี นายวิรัตน์ จันทรอ้อย อายุ 73 ปี และ นายอ้น ชัยฤทธิ์ อายุ 72 ปี ว่า สมัยนั้นหมู่บ้านนี้มีหนองน้ำขนาดใหญ่พอประมาณ และในหนองน้ำจะมีเนินอยู่ตรงกลางหนอง ชาวบ้านสมัยนั้นจึงเรียกกันว่า บ้านหนองกลางเนิน เมื่อก่อนหมู่บ้านขึ้นอยู่กับตำบลเนินกั่วว หมู่ 4 จากการดูที่โฉนดที่ดินจะเป็นตำบลเนินกั่วว ต่อมาได้แยกมาเป็นตำบลศาลาแดง หมู่ 3 พอเปลี่ยนจากตำบลเนินกั่ววมาเป็นตำบลศาลาแดง จึงเรียกเพี้ยนกันว่า บ้านหนองกลางโนน มาจนถึงปัจจุบันนี้ คนที่อยู่ปัจจุบันส่วนใหญ่เป็นคนดั้งเดิมและเป็นลูกหลานของคนที่อยู่อาศัยมาแต่ดั้งเดิม จะมีคนจากที่อื่นมาอาศัยอยู่บ้างบางส่วน แต่ทั้งหมดมีเชื้อสายไทย

ชาวบ้านในหมู่บ้านยังคงมีวัฒนธรรมแบบไทยๆ ในการเคารพผู้สูงอายุในหมู่บ้าน เพราะทั้งนายทองสุข นายวิรัตน์ และนายอ้น ต่างก็ได้รับความเคารพจากชาวบ้าน เพราะนอกจากจะเป็นผู้สูงอายุ เป็นคนเก่าแก่ของหมู่บ้านแล้ว ยังถือเป็นบุคคลที่น่าความเจริญมาให้หมู่บ้าน เพราะต่างก็เคยเป็นผู้นำของชาวบ้านที่น่าสาธารณูปโภคมาให้หมู่บ้านอย่างต่อเนื่อง

2) สภาพสังคมและเศรษฐกิจของหมู่บ้าน ศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้านคือ วัดศาลาแดง มีการทำกิจกรรมร่วมกันในวันสำคัญทางศาสนา และมีประเพณีที่สืบต่อกันมาเป็นเวลาช้านาน คือการสงฆ์น้ำพระ การอาบน้ำผู้สูงอายุ การทำบุญในวันสงกรานต์ ซึ่งเป็นการสืบสานประเพณีสงกรานต์ให้คงอยู่เรื่อยมา และในหมู่บ้าน จะมีการทำบุญกลางบ้านเป็นประจำทุกปี นอกจากนี้ในวันสำคัญต่างๆ ชาวบ้านจะร่วมแรงร่วมใจในการพัฒนาหมู่บ้านด้วยการปลูกต้นไม้ และช่วยกันถางหญ้าข้างทาง แต่เดิมนั้นวิถีชีวิตของชาวบ้านส่วนใหญ่จะเคยอาศัยแหล่งทรัพยากรบนพื้นที่เขาหลวงหาเลี้ยงชีพ โดยการหาหน่อไม้ หาเห็ดมาไว้บริโภคและไปตัดไม้มาทำเล้าเป็ด เล้าไก่ หรือมาทำเป็นกระท่อมกลางนา เช่น นางประจวบ พันธ์เมื่อก่อนเคยขึ้นเขาหลวงไปหาหน่อไม้และเห็ดลงมาขายเพื่อหาเลี้ยงชีพ แต่พอมีประกาศว่าคนที่หาหน่อไม้เกินกว่าที่กำหนดจะถูกจับ ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาชาวบ้านจึงหาหน่อไม้ไว้แค่พอกิน

อาชีพหลักของคนในหมู่บ้าน ส่วนใหญ่เป็นการเกษตร โดยทำนาปี 31 ราย ผลเฉลี่ยไร่ละ 70-80 ถังต่อไร่ ชาวบ้านที่ทำนา จะร่อนน้ำจากน้ำฝน และบางรายก็จะได้น้ำจากเขื่อนวังระอ ส่วนทำไร่มี 2 ราย คือ นายประคอง เกษทรัพย์ และนายสงบ พันธ์ ทั้งสองคน

¹³ ประมวลจากข้อมูลรายงานของนักวิจัยชาวบ้าน 1. นางทัน จันทรอ้อย 2. นางศิริพร ปิยวัต 3. นางสาวสุกัญญา หยวแดง
บ้านหนองกลางโนน หมู่ 1 ตำบลศาลาแดง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์

ทำไร่ข้าวโพด และได้ผลผลิตเฉลี่ยไร่ละ 80 ถังต่อไร่ แหล่งน้ำก็ยังต้องรอน้ำฝนเช่นกัน และมีชาวบ้านที่ทำการค้าขายอีก 3 ราย คือ นายสวาย สำเร็จหวัง นางสาวนิยดา เกษทรัพย์ และนางดวงศิลป์ มากหมู่ นอกจากนี้ชาวบ้านก็ไปประกอบอาชีพรับจ้างก่อสร้างนอกหมู่บ้าน อาชีพเสริมของชาวบ้านจะเป็นการเลี้ยงวัว เลี้ยงควายและเลี้ยงเป็ด

การศึกษาของลูกหลานในหมู่บ้าน เป็นไปตามเกณฑ์ที่กระทรวงศึกษาธิการกำหนดไว้ บางครอบครัวที่ยากจนและไม่มีเงินส่งลูกหลานไปเรียนต่อชั้นส่วนใหญ่จะจบแค่ มัธยมศึกษาปีที่ 3 ครอบครัวที่ฐานะดีจะส่งลูกไปเรียนต่อไป มีคนที่เรียนจบปริญญาตรี 5 คน แต่ไปทำงานที่กรุงเทพฯ เด็กที่จบ มัธยมศึกษาปีที่ 3 ก็มักจะไปทำงานกรุงเทพฯ เหมือนกันหมด แต่เวลาที่ถึงงานประเพณีเขาก็จะกลับมาบ้านเพื่อร่วมกิจกรรมของหมู่บ้าน

3) วิถีชีวิตชาวบ้านด้านภูมิปัญญา ภูมิปัญญาของชาวบ้านหนองกลางโนน ส่วนใหญ่เป็นการรวมกลุ่มกันทำเพื่อแก้ปัญหาความยากจน เช่น การรวมกลุ่มทำปุ๋ยชีวภาพ การจัดการกองทุนหมู่บ้านตามแผนพัฒนา ซึ่งในขั้นต้นยังไม่สามารถระบุถึงภูมิปัญญาได้ชัดเจนนัก

4) ปัญหาและอุปสรรคที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิต ชาวบ้านมีปัญหาหลักในเรื่องของแหล่งน้ำในการทำการเกษตร และขาดความอุดมสมบูรณ์ของดิน การทำนาแต่ละครั้งก็ต้องรอน้ำฝนและทำได้ปีละ 1 ครั้ง

5) สิ่งที่ต้องการความช่วยเหลือจากภายนอกทั้งในระยะสั้นและระยะยาว
ต้องการให้มีการจัดการประชุมและประชาคมและทำแผนชุมชนร่วมกัน โดยจะมีองค์การบริหารส่วนตำบลเข้ามามีส่วนร่วมในการทำแผนชุมชนและส่งเรื่องให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องเข้ามารับผิดชอบ โดยประชุมกันแล้วว่าการเหมืองฝายหรือไม่ก็ขอน้ำจากเขื่อนวังร่มเกล้าใช้ในการเกษตร

5.1.5 ตำบลเนินศาลา อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์

ตำบลเนินศาลา อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ มีหมู่บ้านที่เข้าร่วมวิจัยจำนวน 4 หมู่บ้าน คือ หมู่ 4 บ้านเนินศาลา(โปร่งสะเดา) หมู่ 5 บ้านท่ารวก หมู่ 6 บ้านคลองม่วง-เนินไร่ และหมู่ 8 บ้านเขาถ้ำพระ

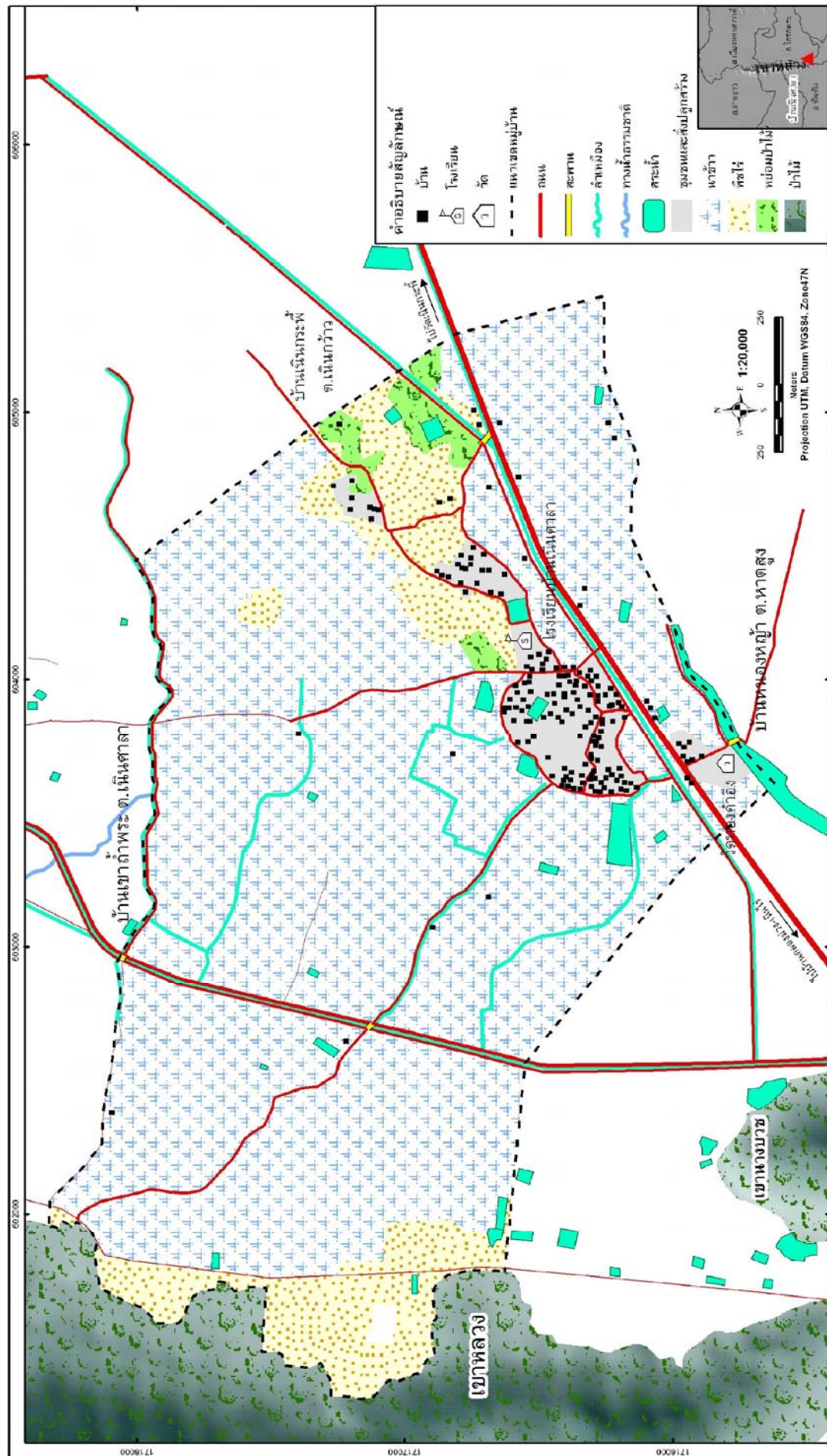
5.1.5.1 บ้านเนินศาลา (โป่งสะเตา)¹⁴ หมู่ 4 ตำบลเนินศาลา อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ (รูปที่ 5.14)

1) ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน ประวัติของหมู่บ้านจากคำบอกเล่าของ นายบุญส่ง ฤทธิ์ลอย เมื่อวันที่ 30 มีนาคม 2551 ว่า สมัยก่อนพื้นที่แห่งนี้ มีสภาพเป็นเนินสูงประมาณ 1 เมตร และมีศาลาพักอาศัยปลูกสร้างอยู่บนเนินดังกล่าว การคมนาคมในสมัยก่อนยังไม่สะดวกประชาชนผู้เดินทางจึงมักอาศัยศาลาลงนี้เป็นที่พักอาศัย และดำรงแรมในระหว่างการเดินทางผ่าน จึงเรียกชื่อว่า "เนินศาลา" นอกจากนี้บริเวณดังกล่าวยังคงเคยเป็นที่ตั้งของอำเภอโกรกพระเดิม และในบริเวณลานจอดรถของเจ้าหน้าที่มีจอมปลวกสูง 7 ชั้น และมีขนาดใหญ่ขึ้นอยู่บริเวณนั้น ต่อมาเนินดังกล่าวถูกปรับให้เรียบแล้วสร้างเป็นศูนย์สภาและปัจจุบันเป็นองค์การบริหารส่วนตำบลเนินศาลา ชาวบ้านส่วนใหญ่ที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านเป็นคนดั้งเดิมที่อยู่มานาน เชื้อสายไทย ไม่มีกลุ่มอื่นอพยพมาอยู่ โดยคนที่ได้รับความเคารพนับถือจากชาวบ้านคือผู้สูงอายุที่อยู่มาแต่ดั้งเดิม เช่น นางทองหล่อ อันชา อายุ 88 ปี โดยชาวบ้านเชื่อว่า นางทองหล่อเป็นผู้สูงอายุที่พูดจาดูน่าเชื่อถือ

2) สภาพสังคมและเศรษฐกิจของหมู่บ้าน สภาพทั่วไปของหมู่บ้าน ไม่มีแหล่งน้ำขุดหรือบ่อบาดาล ไม่มีน้ำประปาใช้ คุณภาพแหล่งน้ำผิวดินไม่เหมาะสม ศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้านไม่มีแบบเป็นรูปธรรม แต่การจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรมของหมู่บ้าน จะใช้ลานกลางหมู่บ้านร่วมกิจกรรมกัน เช่น การทำบุญตักบาตร และทำความสะอาดหมู่บ้านในวันสำคัญต่างๆ

สภาพเศรษฐกิจภายในหมู่บ้าน พบว่า ชาวบ้านประกอบอาชีพรับจ้าง 70 ครั้วเรือน โดยได้ค่าแรงวันละ 180 บาท อาชีพทำนา 55 ครั้วเรือน แบ่งเป็นนาปี 40 ครั้วเรือน นาปรัง 15 ครั้วเรือน มีพื้นที่การทำนาทั้งหมด 3,000 ไร่ ค่าขาย 2 ราย คือ นายธนกร ฤทธิ์เรืองเดช และนางชวน นกทอง อาชีพรับจ้างก่อสร้าง 39 ราย นอกจากนี้ยังมีการเลี้ยงเป็ด-ไก่ เพื่อยขาย 5 ครั้วเรือน และเลี้ยงหมู 10 ครั้วเรือน แรงงานในการเกษตร พบว่า 55 ครั้วเรือนเลี้ยงวัว-ควายไว้ใช้งาน โดยพื้นที่การเกษตรส่วนใหญ่ใช้น้ำจากเขื่อนวังร่มเกล้า นอกจากนี้ ยังมีอาชีพเสริมด้วยการสานตะกร้าด้วยเชือกปอฟาง มีผู้รู้คือ นางขนาน กันสาตร์ อายุ 56 ปี อยู่บ้านเลขที่ 45 หมู่ 4 ลักษณะของอาชีพ เป็นการจักสานปอฟาง ให้เป็นตะกร้า กระเป๋าสะพาย หรือกระเช้าใส่ผลไม้ โดยได้รับการเรียนรู้มาจากการส่งเสริมอาชีพที่เข้ามาสอนในหมู่บ้าน โดยใช้วัสดุเป็นเชือกปอฟาง ยูนิเทน และลวด ซึ่งนางขนานจะใช้เวลาว่างทำเป็น

¹⁴ ประมวลจากข้อมูลรายงานของนักวิจัยชาวบ้าน 1. นายกุมาร กันสาตร์ 2. นายอาทิตย์ กำเริบ 3. นางสาวกาญจนา ดงน้อย
บ้านเนินศาลา หมู่ 4 ตำบลเนินศาลา อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของประชาชนในบริเวณพื้นที่โดยรอบวนอุทยานเขาหลวง จังหวัดนครศรีธรรมราช และจังหวัดอุทัยธานี

รูปที่ 5.14 แผนที่ชุมชนบ้านเนินศาลา(ไปรษณีย์) หมู่ 4 ต.เนินศาลา อ.โคกพระ จ.นครศรีธรรมราช

อาชีพเสริม แต่ก็ไม่ได้ถ่ายทอดให้ใครเนื่องจากไม่มีใครอยากจะเข้ามาเรียนรู้ ส่วนทางด้านการศึกษาไม่มีปัญหากับลูกหลานในหมู่บ้าน

3) วิถีชีวิตชาวบ้านด้านภูมิปัญญา หมู่บ้านโป่งสะเดา หรือบ้านเนินศาลา หมู่ 4 มีภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทย เป็นภูมิปัญญาในเรื่องของการใช้สมุนไพรรักษาโรค โดยมีผู้รู้คือ นายสมเกียรติ ดงน้อย อายุ 50 ปี อยู่บ้านเลขที่ 57 หมู่ 4 ลักษณะของภูมิปัญญา คือ การใช้น้ำทำน้ำมันดองบ้างกินบ้างในการรักษา และมีวิธีการเก็บยาสมุนไพรแล้วนำมาต้มเพื่อรักษาโรค โดยสมุนไพรแต่ละชนิดจะรักษาโรคแตกต่างกัน โดยนายสมเกียรติจะใช้เวลาร่างจากการทำนาไปหาสมุนไพรมาเก็บไว้ หากใครมาขอให้ช่วยรักษาก็จะจัดตัวยาสสมุนไพรให้ไป ความรู้ดังกล่าวนายสมเกียรติได้รับการสืบทอดมาจากบิดา คือ นายก๊อต ดงน้อย แต่ปัจจุบันเสียชีวิตไปแล้ว ทั้งไว้แต่ตำราให้เรียนรู้ และยังไม่มีใครมาสืบทอดเพราะไม่มีใครต้องการเรียนรู้

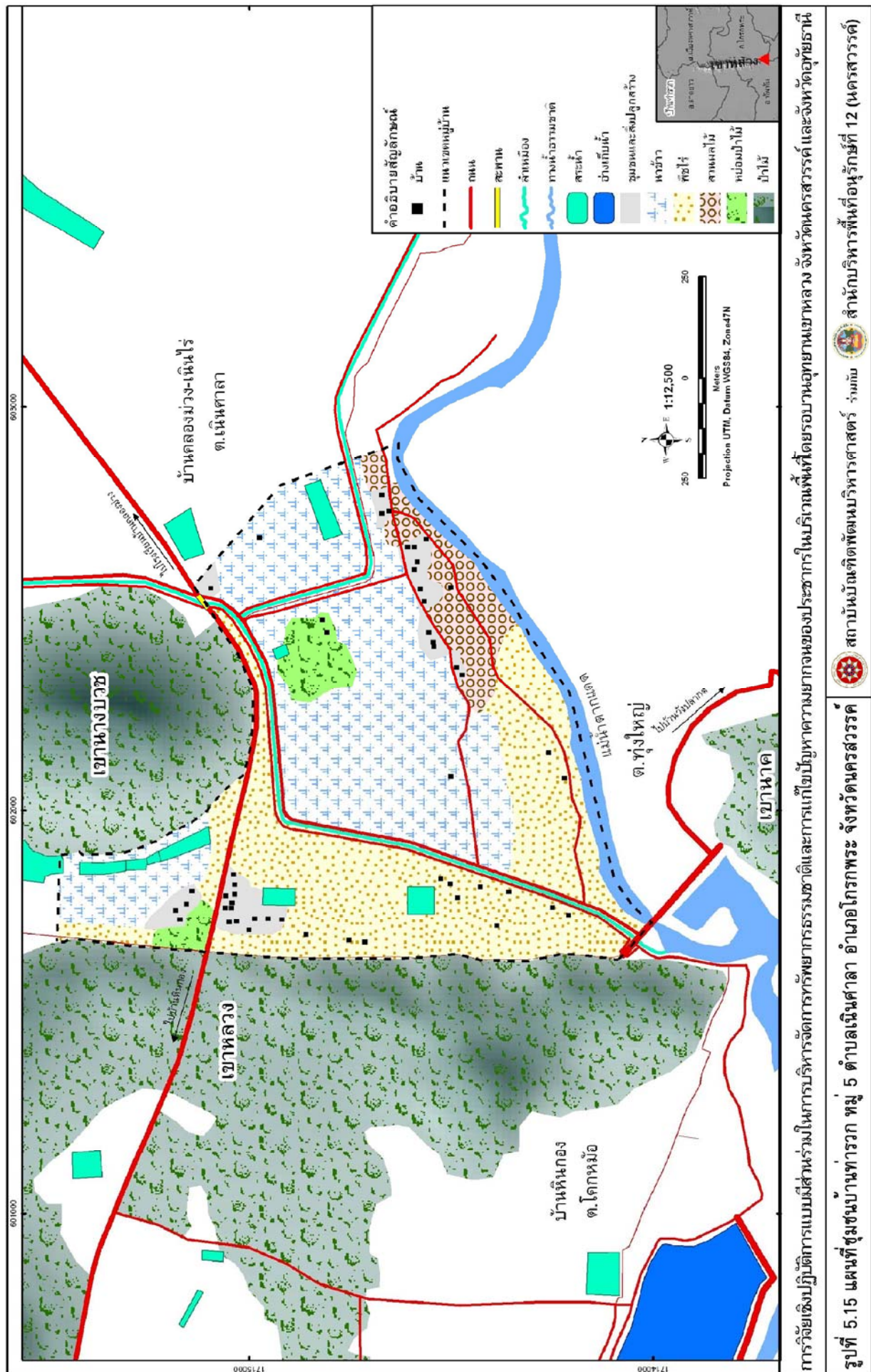
4) ปัญหาและอุปสรรคที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิต ชาวบ้านมีปัญหาในเรื่องของแหล่งน้ำไม่เพียงพอต่อความต้องการใช้ของประชากรในหมู่บ้าน

5.1.5.2 บ้านท่ารวก¹⁵ หมู่ 5 ตำบลเนินศาลา อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ (รูปที่ 5.15)

1) ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน ประวัติบ้านท่ารวกได้รับการบอกเล่าจากผู้ใหญ่ประจวบ เวชกรณ์ เมื่อวันที่ 25 มีนาคม 2551 ว่า บ้านท่ารวกเป็นชุมชนหนึ่งที่อยู่ในพื้นที่หมู่ 5 ตำบลเนินศาลา อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ เหตุที่ชื่อบ้านท่ารวก จากคำบอกเล่าสืบทอดกันมาพบว่า สมัยก่อนพื้นที่บ้านท่ารวก เป็นหมู่บ้านที่มีความอุดมสมบูรณ์และมีทรัพยากรธรรมชาติที่หลากหลาย ทั้งแหล่งน้ำเทือกเขาหลวงที่มีความอุดมสมบูรณ์ และมีคลองตากแดดไหลผ่านหมู่บ้าน ด้วยความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ ชาวบ้านจึงเข้ามาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนและสังเกตเห็นว่าบริเวณทำน้ำมีกอไผ่รวกขึ้นอยู่ริมแม่น้ำจำนวนมาก จึงเป็นชื่อเรียกของบ้านท่ารวกมาจนถึงปัจจุบัน

การก่อตั้งชุมชนของบ้านท่ารวก จากคำบอกเล่า สันนิษฐานว่าบ้านท่ารวกก่อตั้งเมื่อประมาณ พ.ศ. 2360 หรือประมาณ 200 ปีมาแล้ว โดยส่วนใหญ่จะเป็นคนในพื้นที่ที่มีพื้นเพเดิม จะมีบางส่วนที่อพยพมาจากต่างถิ่น คนกลุ่มแรกที่เริ่มก่อตั้งหมู่บ้านนั้น

¹⁵ ประมวลจากข้อมูลรายงานของนักวิจัยชาวบ้าน 1. นายสามารถ คำหลาบ 2. นายสุริยา จินชม บ้านท่ารวก หมู่ 5 ตำบลเนินศาลา อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์

ได้แก่ กลุ่มของ นายสร เพ็ชต์ ซึ่งเป็นผู้ใหญ่บ้านในอดีต แต่ในปัจจุบันเสียชีวิตแล้ว และคนในตระกูลเพ็ชต์ก็ไม่มีแล้ว เนื่องจากคนในตระกูลเป็นผู้หญิงจึงไม่มีใครสืบทอดนามสกุล

สภาพทางภูมิศาสตร์ของบ้านท่ารวกเป็นพื้นที่ติดกับแนวเขาหลวง ลักษณะทั่วไปของพื้นที่เป็นที่ราบลุ่มเชิงเขา ห่างจากตัวจังหวัดนครสวรรค์ประมาณ 30 กิโลเมตร และห่างจากตัวอำเภอโกรกพระ ประมาณ 14 กิโลเมตร ตามถนนสายโกรกพระ-ทัพทัน โดยมีอาณาเขตติดต่อกับตำบลต่างๆ ดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับ ถนนดำ โกรกพระ-ทัพทัน

ทิศใต้ ติดต่อกับ แม่น้ำแควตากแดด

ทิศตะวันออก ติดต่อกับ หมู่ 2 ตำบลหาดสูง อำเภอโกรกพระ
จังหวัดนครสวรรค์

ทิศตะวันตก ติดต่อกับเขากระโตะสามชั้น เขตตำบลโคกหม้อ
อำเภอทัพทัน จังหวัดอุทัยธานี

แหล่งน้ำสำคัญของหมู่บ้าน คือ คลองตากแดดที่ไหลมาจากเขื่อนวังรอ ซึ่งเป็นเขื่อนเก็บน้ำที่มีทัศนียภาพสวยงาม มีความสำคัญต่อเกษตรกรในอำเภอโกรกพระและอำเภอเมืองอุทัยธานี ตัวเขื่อนเป็นคอนกรีต สันเขื่อนเป็นคันดิน ภายในหมู่บ้านยังมีแหล่งน้ำที่สร้างขึ้นโดยกรมประมง คือคลองชลประทาน ที่เชื่อมต่อทางน้ำมาจากเขื่อนวังรอและไหลตัดผ่านภายในหมู่บ้าน ซึ่งมีความสำคัญต่อชาวไร่ ชาวนาและเกษตรกรในหมู่บ้านเป็นอย่างมาก

2) สภาพสังคมและเศรษฐกิจของหมู่บ้าน สภาพทั่วไปของบ้านท่ารวก มีพื้นที่โดยประมาณ 1,101 ไร่ ซึ่งสามารถจำแนกพื้นที่ต่างๆ จากการใช้ประโยชน์จากที่ดินได้ ดังนี้ ใช้พื้นที่ในการเกษตร 1,019 ไร่ ส่วนใหญ่ใช้ในการทำนาและปลูกถั่วลิสง พื้นที่สาธารณะ 25 ไร่ และพื้นที่อยู่อาศัย 57 ไร่ ประชากรของหมู่บ้านส่วนใหญ่ (ประมาณร้อยละ 90) เป็นคนพื้นเพเดิม มีประชากรทั้งหมด 84 ครอบครัว 299 คน เป็นชาย 137 คน และหญิง 162 คน

ผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบัน คือ นายประทวน เวชการณ รูปแบบของการบริหารจัดการชุมชน มีการจัดการชุมชนโดยการแบ่งคุ้มรับผิดชอบรวม 4 คุ้ม โดยยึดหลักการตั้งชื่อคุ้มที่กระตุ้นให้สมาชิกในคุ้มเกิดความสามัคคีและเกิดการมีส่วนร่วม ได้แก่ คุ้มร่วมคิด คุ้มร่วมพัฒนา คุ้มร่วมใจ และคุ้มร่วมสามัคคี โดยมีหัวหน้าคุ้มในการบริหารจัดการในคุ้มนั้นๆ ภายใต้การดูแลของผู้ใหญ่บ้าน และได้มีการตั้งกติกาในการอยู่ร่วมกันในแต่ละกิจกรรม ทำให้การบริหารจัดการของหมู่บ้านดูแลได้อย่างทั่วถึง เป็นผลดีในการบริหารจัดการกลุ่มต่างๆ ที่มีอยู่มากมายได้อย่างดี ในหมู่บ้านไม่มีโรงเรียน แต่เด็กๆ จะไปเรียนที่โรงเรียนบ้านคลองม่วงที่อยู่ติดกับหมู่บ้าน เป็นโรงเรียนขยายโอกาส เปิดสอนตั้งแต่ระดับอนุบาลถึงชั้นมัธยมศึกษาปี

ที่ 3 โรงเรียนบ้านคลองม่วง ปัจจุบันมี นายบุญเชิด คันธหัตถิ เป็นผู้อำนวยการมีนักเรียน
ประมาณ 124 คน

ด้านสาธารณสุข บ้านท่ารวกไม่มีสถานอนามัย ชาวบ้านต้องเดินทาง
มาที่สถานอนามัยเนินศาลา ซึ่งเป็นสถานอนามัยประจำตำบล ตั้งอยู่ในพื้นที่บ้านเนินศาลา อำเภอ
โกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ ห่างจากบ้านท่ารวกประมาณ 2 กิโลเมตร สามารถเดินทางโดย
ใช้เส้นทางสายโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ ภายในหมู่บ้านยังมี อสม. เป็นรูปแบบหนึ่งของการ
มีส่วนร่วมของประชาชนในหมู่บ้านในการดูแลสุขภาพของตนเอง ครอบครัว และชุมชน โดย
ผ่านกระบวนการการอบรมให้ความรู้จากเจ้าหน้าที่สาธารณสุขและการปฏิบัติงานด้วยความ
เสียสละต่อประชาชนในหมู่บ้าน

การรับรู้ข่าวสาร ภายในหมู่บ้านมีหอกระจายข่าว 1 แห่งตั้งอยู่บริเวณ
บ้านของผู้ใหญ่บ้านประทวน เวชการณ สามารถกระจายข่าวสารให้ชาวบ้านได้อย่างทั่วถึง
และมีการประชุมชาวบ้านที่จัดขึ้นทุกวันที่ 7 ของทุกเดือน เพื่อพบปะพูดคุย ถึงสภาพปัญหา
ของแต่ละคุ้ม และหาแนวทางแก้ปัญหาร่วมกัน

ประเพณีวัฒนธรรมที่สำคัญในหมู่บ้าน วัฒนธรรมประเพณีส่วนใหญ่
ของชาว บ้านปฏิบัติกันโดยการยึดศาสนาพุทธเป็นหลัก เช่น ประเพณีการเข้าพรรษา ออก
พรรษา รดน้ำดำหัวผู้สูงอายุในวันสงกรานต์ และประเพณีการลอยกระทง เป็นต้น ในชุมชน
บ้านท่ารวกไม่มีวัดที่จะประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ส่วนใหญ่ชาวบ้านจะไปทำบุญกับวัดที่อยู่
ใกล้เคียงรอบๆ หมู่บ้าน คือ วัดทองคำอิง หมู่ 3 บ้านเนินศาลา ตำบลเนินศาลา อำเภอโกรก
พระ จังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งจะอยู่ห่างจากชุมชนบ้านท่ารวกประมาณ 2 กิโลเมตร โดยที่
ชาวบ้านสามารถเดินทางไปได้สะดวก เพราะสามารถเดินทางบนถนนเส้นทางโกรกพระ-ทัพทัน
ได้ โดยวัดทองคำอิง ตั้งอยู่ติดกับถนนสายหลัก นอกจากนี้ ยังมีอีกหนึ่งวัดที่ชาวบ้านจะไป
ปฏิบัติธรรมกัน คือ วัดวังปลากด ซึ่งตั้งอยู่ที่หมู่ 1 บ้านวังปลากด ตำบลทุ่งใหญ่ อำเภอเมือง
จังหวัดอุทัยธานี โดยมีระยะทางห่างจากบ้านท่ารวกประมาณ 3 กิโลเมตร

สภาพทางเศรษฐกิจ อาชีพหลักของคนในชุมชนบ้านท่ารวก คือ การ
ทำนาข้าวเนื่องจากเป็นการสืบทอดกันมายาวนานจากบรรพบุรุษ ประกอบกับสภาพพื้นที่ที่มี
ความอุดมสมบูรณ์เหมาะสมต่อการทำการเกษตร เนื่องจากบ้านท่ารวกมีพื้นที่ติดกับเทือกเขา
หลวงที่อุดมสมบูรณ์ด้วยป่าไม้ และสัตว์ป่า เช่น กระรอก กระแต และแมลงต่างๆ ระบบนิเวศน์
เหล่านี้ส่งผลให้สภาพพื้นที่บ้านท่ารวกเกิดความอุดมสมบูรณ์ขึ้นโดยธรรมชาติ แต่บ้านท่ารวก
สามารถทำนาได้เพียงปีละ 1 ครั้งเท่านั้น เนื่องจากแหล่งน้ำในการทำเกษตรมีไม่เพียงพอ
ต้องอาศัยน้ำในช่วงฤดูฝนเท่านั้น หลังฤดูเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จ ชาวบ้านที่นี้จะไม่ยอมว่างงานแต่
จะปลูกพืชชนิดอื่นในนา เช่น ถั่วลิสง ข้าวโพด เป็นต้น โดยมีผลพลอยได้เป็นปุ๋ยจากเปลือกถั่ว
และเป็นพืชคลุมดิน และในช่วงฤดูเก็บเกี่ยวถั่วลิสงของหมู่บ้านท่ารวก จะเห็นวัฒนธรรมการลง
แขกเก็บถั่ว เพื่อช่วยเหลือกันด้านแรงงาน ไม่มีค่าจ้างตอบแทนมีเพียงน้ำใจเลี้ยงอาหารข้าวปลา

ตามแต่จะหาได้ในท้องถิ่น หมุนเวียนกันไปจากครอบครัวหนึ่งไปสู่ครอบครัวหนึ่ง ทำให้กิจการงานสำเร็จลุล่วง เป็นวัฒนธรรมประเพณีแห่งความเอื้อเฟื้อและเกื้อกูลกันของสังคมไทยในอดีต ที่นับวันจะสูญหายไปเนื่องจากระบบเศรษฐกิจที่ใช้เงินตราเป็นตัวกำหนดวัฒนธรรม ถือได้ว่าเป็นประเพณีอันงดงามของหมู่บ้านท่ารวกก่อให้เกิดความรักความสามัคคี และความเอื้ออาทรซึ่งกันและกัน อันจะส่งผลให้สมาชิกในชุมชนอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

ส่วนที่ดินที่ว่างข้างบ้านหรือข้างแปลงนาจะใช้เพาะปลูกพืชผักสวนครัว ชนิดต่างๆ นอกจากการเพาะปลูกแต่ละบ้านก็ยังเลี้ยงสัตว์ เช่น ไก่ ปลา ฯลฯ ซึ่งส่วนใหญ่เลี้ยงไว้เป็นอาหาร จะมีแต่หมู และวัวที่บางครอบครัวเลี้ยงไว้ขาย สามารถสร้างรายก่อนใหญ่ให้กับครอบครัว สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตที่สอดคล้องกับหลักการสำคัญของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โดยจะเห็นได้จากระบบการเกษตรที่แต่ละครัวเรือนทำ ซึ่งเป็นการกระจายความเสี่ยงในการประกอบอาชีพ สะท้อนถึงความรอบคอบและเหตุผลในการดำเนินชีวิต โดยสามารถจำแนกอาชีพของชาวบ้านได้ดังนี้

อาชีพหลักได้แก่ ทำนา โดยมีทั้งนาปี และนาปรัง ผลผลิตที่ได้ประมาณ 80-90 ถัง/ไร่ ใช้น้ำจากเขื่อนวังร่มเกล้า และน้ำฝน มีจำนวน 40 ครัวเรือน อาชีพค้าขาย 2 ราย ซึ่งขายของชำ-น้ำมัน อาชีพรับจ้าง เช่น รับจ้างทั่วไป รับจ้างก่อสร้าง และอาชีพเสริม ได้แก่ การปลูกถั่วลิสง ปลูกข้าวโพด ประมาณ 15 ราย

นอกจากนี้ ยังมีการใช้ประโยชน์จากป่าเขาหลวง โดยชาวบ้านส่วนใหญ่ในพื้นที่หมู่ 5 ประมาณร้อยละ 90 ของประชากรได้ใช้ประโยชน์จากป่ามากมาย เช่น การหาหน่อไม้ การหาเห็ดโคน การล่าสัตว์ป่า ฯลฯ วิธีการหาหน่อไม้ ชาวบ้านจะออกจากบ้านแต่เช้าและจะหักหน่อไม้ที่มีความยาวประมาณ 10-30 เซนติเมตร ถ้าเป็นการหาหน่อไม้เพื่อเอามาต้องจะหาหน่อไม้ที่มีความยาวประมาณไม่เกิน 15 เซนติเมตร แต่ถ้าหาหน่อไม้เผาไฟจะใช้หน่อไม้ที่มีความยาวประมาณ 20 เซนติเมตร ไม่แต่ไม่เกิน 50 เซนติเมตร และจะไม่มีหักหน่อไม้หมดกอเพื่อให้เหลือไว้เลี้ยงกอ

ชุมชนบ้านท่ารวกได้มีการจัดตั้งกลุ่มในองค์กรชุมชน จึงทำให้คนในชุมชนบ้านท่ารวกได้มีการบริหารจัดการในด้านธุรกิจชุมชนของตน ได้มีการพัฒนาให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น และทำให้องค์กรในชุมชนได้มีการทำงานร่วมกัน โดยการให้คนในชุมชนเข้ามามีบทบาทในการทำกิจกรรมด้านธุรกิจชุมชนได้มีหน่วยงานทางราชการเข้ามาสนับสนุนในการจัดตั้งกลุ่ม เช่น กองทุนหมู่บ้าน จัดตั้งเมื่อ พ.ศ. 2544 มีจำนวน สมาชิก 57 คน มีนายสามารถ คำหลาบ เป็นประธานกลุ่ม มีเงินของกลุ่ม 1,207,000 บาท กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต มีจำนวนสมาชิก 80 คน มีนายสุนทร เล็กรัตน์ เป็นประธานกลุ่ม กลุ่มแม่บ้าน จัดตั้งเมื่อ พ.ศ. 2542 มีจำนวนสมาชิก 21 คน มีนางลำพรวน เล็กรัตน์เป็นประธานกลุ่ม มีเงินทุนของกลุ่ม 13,579 บาท กลุ่มผลิตข้าว มีจำนวนสมาชิก 30 คน มีนายมณฑียร เชื้อเขตกรรม เป็น

ประธานกลุ่ม โครงการแก้ไขปัญหาความยากจน จัดตั้งเมื่อ พ.ศ. 2542 มีจำนวนสมาชิก 12 คน มีนายประทวน เวชกรณ์ เป็นประธานกลุ่ม มีเงินทุนของกลุ่ม 250,000 บาท

การจัดตั้งกลุ่มองค์กรธุรกิจชุมชน ทำให้คนในชุมชนรู้จักการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ยังทำให้ชาวบ้านมีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในการบริหารจัดการกลุ่มร่วมกัน เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาชุมชนให้มีความยั่งยืนและความเข้มแข็งในการทำกิจกรรมของกลุ่มองค์กรในชุมชนจะมีการประชุมกลุ่มและจะนำไปเสนอในวันประชุมประชาคมประจำเดือนของหมู่บ้านในวันที่ 7 ของทุกเดือนเพื่อวางแผนการแก้ปัญหาาร่วมกัน

ส่วนทางด้านการศึกษา ประชากรของหมู่บ้านจะมีความรู้ในระดับประถมศึกษา หรือในระดับอ่านออกเขียนได้สูงเป็นอันดับต้นของตำบลเนินศาลา ปัญหาด้านการศึกษาก่อเกิดจากเศรษฐกิจของครัวเรือนไม่ดี ไม่มีเงินทุนในการศึกษา และบางคนต้องช่วยเหลือครอบครัวประกอบอาชีพ ชาวบ้านจึงอยากติดต่อให้การศึกษานอกโรงเรียนเข้ามาบรรณรค์ให้ประชาชนเข้ารับการศึกษาแบบทางไกลทั้งในวิชาสามัญหรือวิชาชีพระยะสั้น

3) วิถีชีวิตชาวบ้านด้านภูมิปัญญา ภูมิปัญญาของชุมชนบ้านท่ารวก มีภูมิปัญญาที่เด่นชัดด้านการแพทย์แผนไทย ซึ่งชาวบ้านถือเป็นปราชญ์ชาวบ้านและให้ความเคารพนับถือ โดยมีผู้รู้ทางภูมิปัญญาคือ

(1) นายถนอม ทิพย์มงคล อายุ 68 ปี เป็นหมอแผนโบราณ มีสูตรยาหม้อรักษาโรคอัมพฤกษ์ อัมพาต ด้วยยาเป็นสมุนไพรพื้นราบและสมุนไพรบนเขาหลวง ปัจจุบันลูกชายได้สืบทอดความรู้ คือ นายวิเชียร ทิพย์มงคล อายุ 45 ปี

(2) นายนวล เทเพล อายุ 60 ปี เป็นหมอสมุนไพรที่รักษาสูงวัดตาแดง ช่าง โรคผิวหนัง ด้วยการใช้เหล้าขาวผสมกับตัวยาสสมุนไพรเป่าพ่นรักษาโรค โดยชาวบ้านที่ไปรักษาเสียค่าครู 10 สลึง (2.50 บาท) และนำเหล้าไปเอง ส่วนตัวยาสสมุนไพรทางนายนวลจะเลือกใช้ตามอาการของโรค

(3) นายเหรียญ โชติศรี อายุ 83 ปี เป็นหมอยาสมุนไพรที่รักษาสูงวัดตาแดง ช่าง และโรคผิวหนังเช่นเดียวกับนายนวล แต่ปัจจุบันนี้ไม่รับรักษาแล้วเนื่องจากอายุมาก

4) ปัญหาและอุปสรรคส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิต

(1) ปัญหาทางเศรษฐกิจ ได้แก่ การว่างงานตามฤดูกาล คือ หลังฤดูเก็บเกี่ยวชาวบ้านไม่มีอาชีพเสริม จึงต้องการทำงานทำหลังฤดูเก็บเกี่ยว โดยประสานงานกับหน่วยงานหรือผู้มีประสบการณ์มาฝึกอบรมวิชาชีพเสริม

(2) สภาพดินที่ใช้ทำการเกษตรเสื่อมขาดคุณภาพ เพราะชาวบ้านปลูกพืชเชิงเดี่ยวไม่ได้ปลูกพืชหมุนเวียนเพื่อปรับปรุงสภาพของดินอย่างทั่วถึง และใช้ปุ๋ยเคมีเพียงอย่างเดียว แนวทางการแก้ไข คือ ส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกพืชหมุนเวียนโดยใช้พืช

ตระกูลถั่วให้ทั่วถึงทุกพื้นที่ ใช้ปุ๋ยชีวภาพแทนปุ๋ยเคมี และให้หมอดินอาสาตรวจวิเคราะห์สภาพดินก่อนฤดูกาลผลิตทุกปี

(3) ชาวบ้านเป็นหนี้สินมากทั้งในระบบและนอกระบบ เพราะชาวบ้านมีการใช้จ่ายอย่างไม่ประหยัด มีการกู้ยืมเงินโดยขาดหลักเศรษฐกิจพอเพียง รายได้น้อยกว่ารายจ่าย ไม่มีการทำบัญชีครัวเรือน ไม่มีการเก็บออมอย่างจริงจังและมีค่าใช้จ่ายด้านอบายมุข แนวทางแก้ไข คือ การยึดหลักเศรษฐกิจพอเพียง ทำบัญชีครัวเรือนและพัฒนากองทุนออมทรัพย์ให้เข้มแข็งมีประสิทธิภาพ หารายได้เสริมเพื่อเพิ่มรายได้ และหาวิธีลดรายจ่ายที่ไม่เหมาะสม

(4) ปัญหาเรื่องน้ำในการทำการเกษตร ซึ่งนอกเหนือจากฝนที่ทิ้งช่วงในฤดูฝนแล้ว ยังเกิดจากชาวบ้านขาดการช่วยเหลือตัวเองในการทำแหล่งเก็บกักน้ำในแต่ละแปลงการเกษตร เพราะชาวบ้านไม่มีกำลังในการสร้าง ขณะที่สภาพดินเป็นดินร่วนปนทรายกักเก็บไว้ไม่ได้นาน นอกจากนี้แหล่งกักเก็บน้ำที่ทางราชการสร้างเป็นแก้มลิงก็ไม่มีประสิทธิภาพ ไม่สามารถแก้ปัญหาเรื่องน้ำ ในพื้นที่ได้ตามวัตถุประสงค์ ชาวบ้านต้องการน้ำอย่างเพียงพอต่อการอุปโภค บริโภคในครัวเรือนและการเกษตร โดยมีแนวทางในการแก้ปัญหา คือ เอาแรงกันในกลุ่มชนเพื่อช่วยกันสร้างแหล่งเก็บน้ำ ต้องการฝึกปั้นโอ่งซีเมนต์เพื่อเก็บน้ำในไว้บริโภคเพียงพอตลอดปี และนำเสนอให้ทางราชการแก้ไขปรับปรุงแหล่งน้ำแก้มลิงให้มีประสิทธิภาพ รวมทั้งขอเครื่องสูบน้ำพลังงานไฟฟ้าเพื่อช่วยเหลือเกษตรกรที่มีพื้นที่นาอยู่บริเวณนอกเขตชลประทานในยามฝนทิ้งช่วง

(5) หอยเชอรี่ทำลายผลผลิตทางการเกษตร ชาวบ้านต้องการให้ทุกหมู่บ้านรณรงค์กำจัดหอยเชอรี่ และ มีการฝึกอบรมที่จะทำหอยเชอรี่มาใช้ประโยชน์ในด้านต่างๆ

(6) ราคาผลผลิตตกต่ำ ชาวบ้านต้องการให้มีการรวมตัวกันเพื่อทำการผลิตและการจำหน่ายร่วมกัน หรือจัดตั้งธนาคารข้าวหรือกองทุนข้าวเพื่อเก็บข้าวไว้ในช่วงราคาตกต่ำ และปลูกพืชต่างๆ ทดแทนการทำนาเป็นบางส่วน

(7) ปัญหาผู้สูงอายุขาดลูกหลานดูแล เนื่องจากคนในวัยทำงานบางครัวเรือนไปประกอบอาชีพที่อื่น ชาวบ้านจึงต้องการให้ผู้สูงอายุได้รับการดูแลที่ดีตามสมควร โดยการจัดตั้งกองทุนดูแลผู้สูงอายุ และประสานหน่วยงานหรือองค์กรการกุศลช่วยสงเคราะห์สนับสนุนในการช่วยเหลือผู้สูงอายุ

(8) ปัญหาอบายมุข เช่น เหล้า หวยใต้ดิน เนื่องจากชาวบ้านมีเวลาว่างมาก ขาดจิตสำนึก ที่จะลด ละ เลิก อบายมุข นอกจากนี้ ชาวบ้านที่มีหนี้สินมากก็อยากจะรวยทางลัด ซึ่งชาวบ้านอยากให้หมู่บ้านปลอดอบายมุข โดยการรณรงค์สร้างจิตสำนึก

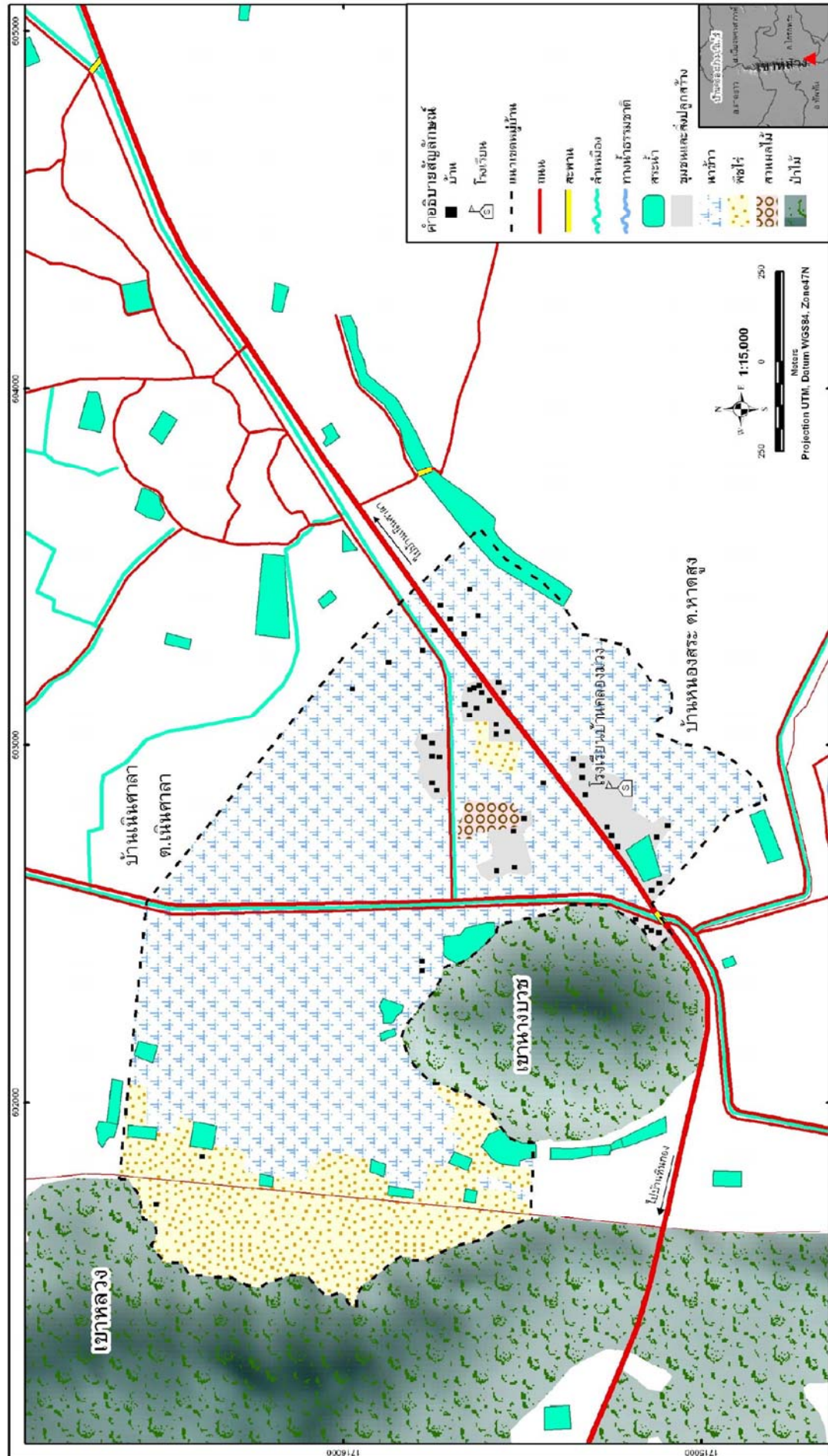
5.1.5.3 บ้านคลองม่วง - เนินไร่¹⁶ หมู่ 6 ตำบลเนินศาลา อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ (รูปที่ 5.16)

1) ประวัติความเป็นมาหมู่บ้าน หมู่บ้านคลองม่วง-เนินไร่ ได้รับการบอกเล่าจาก นายพยับ สุขริน อายุ 80 ปี อยู่บ้านเลขที่ 11/1 หมู่ 6 และนายแหว โชติศรี อายุ 76 ปี อยู่บ้านเลขที่ 26 หมู่ 6 เมื่อวันที่ 25 มีนาคม 2551 ว่า บ้านเนินไร่เป็นชุมชนหนึ่งที่อยู่ในพื้นที่ หมู่ 6 ที่นิยมประกอบอาชีพทำไร่ และสภาพพื้นที่ที่ทำไร่เป็นเนินที่ติดกับเชิงเขา จึงเรียกชุมชนนี้ว่าหมู่บ้านเนินไร่จนถึงปัจจุบัน

คนกลุ่มแรกที่เข้ามาอยู่ไม่มีการสันนิษฐานที่แน่ชัดว่ามาเมื่อไหร่ แต่คาดว่าส่วนใหญ่มาจากในตัวตำบลเนินศาลาขยายตัวออกมาเนื่องจากสภาพในอดีตนั้นบริเวณนี้มีความอุดมสมบูรณ์มาก มีป่า มีที่ดินให้จับจอง บริเวณที่ลุ่มก็จะมีหนองน้ำขนาดเล็กบ้าง ใหญ่บ้าง พื้นดินก็มีความอุดมสมบูรณ์มากเหมาะแก่การทำเกษตร จึงมีการอพยพเข้ามาอยู่กันมากขึ้นจนกลายเป็นหมู่บ้าน ฉะนั้นคนที่อยู่ในหมู่บ้านส่วนใหญ่จึงเป็นคนที่อยู่มาแต่ดั้งเดิมและเป็นลูกหลานที่สืบทอดกันมา เป็นคนไทยแท้ และเป็นคนไทยเชื้อสายจีนปะปนกัน ส่วนคนที่ชาวบ้านให้ความเคารพ นอกจากผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งถือเป็นแกนนำของหมู่บ้านแล้ว ก็เป็นคนแก่ภายในหมู่บ้าน เช่น นางวัน สุทธิศักดิ์ อายุ 83 ปี เป็นที่รักและเคารพของชาวบ้าน เนื่องจากได้ช่วยเหลือชาวบ้านมาตลอด สมัยที่มีแรงก็ช่วยทำอาหารในงานบุญของชาวบ้าน แต่ยังเป็นคนที่อยู่ในศีลธรรม ทำให้ชาวบ้านต่างเคารพรักใคร่และถือเป็นแบบอย่าง

2) สภาพสังคมและเศรษฐกิจของหมู่บ้าน ศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้านจะอยู่ที่ผู้นำ โดยชาวบ้านจะรวมใจกันทำบุญขึ้นปีใหม่เป็นประจำทุกปี และทำกิจกรรมในวันสำคัญต่างๆ เช่น ทำความสะอาดถนนในหมู่บ้าน ปลูกต้นไม้ภายในวัด หรือโรงเรียน จากสภาพหมู่บ้านที่อยู่ติดเขาหลวง จึงมีชาวบ้านที่อาศัยทรัพยากรในพื้นที่เขาหลวงจำนวน 24 ราย คือ นางประไพ สุทธิศักดิ์ นายสังวร วรรณชาติ นายปรีชา เสือเขียว นายชาติ ทองเชื้อ นายสวรรค์ กุลสิงห์ นางอำพัน ขลิบปาน นางบุญชู บัวเทศ นายโน้ม เขตกิจ นางทองย้อย การ์ก นางสาวระย้า การ์ก นายประยงค์ สุขริน นางประหยัด เมฆสว่าง นายลำพูน ขลิบปาน นายวิโรจน์ สุวรรณกรณ์ นางวันทอง แซ่มสอาด นางสาววย สุทธิศักดิ์ นายประยงค์ สุวรรณกรด นายพนตร อบรม นายเนบ อบรม นายอิสพงษ์ อันขำ นายสมพงษ์ ขลิบปาน นางสะเทือน คงสำเร็จ นางสนม คันสอน และนางชอบ เนียรพาล กลุ่มคนดังกล่าวนี้ จะหาหน่อไม้เอาไว้บริโภค หาเห็ดไว้ขายและบริโภค และหาผักหวานไว้บริโภค แต่เมื่อชาวบ้านไม่สามารถใช้

¹⁶ ประมวลจากข้อมูลรายงานของนักวิจัยชาวบ้าน 1. นายสังเวช ศรีผิง 2. นางสาวเอี่ยมพร โชติศรี 3. นางสาวสุริยา สุขริน บ้านคลองม่วง-เนินไร่ หมู่ 6 ตำบลเนินศาลา อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของอุทยานเขาหลวง จังหวัดนครสวรรค์ และจังหวัดอุทัยธานี

รูปที่ 5.16 แผนที่ชุมชนบ้านคลองม่วง-เนินไร่ หมู่ 6 ตำบลเนินศาลา อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์

สถาบันวิจัยและพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

สำนักงานบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

สำนักงานบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ประโยชน์จากเขาหลวงได้อย่างเต็ม ก็ไปทำอาชีพรับจ้างทั่วไป เช่น ก่อสร้าง เย็บผ้า ทำนา ทำไร่ เลี้ยงสัตว์ พออยู่ได้ปานกลาง

ส่วนอาชีพของคนในหมู่บ้าน พบว่า หมู่บ้านเนินไร่ มีการทำนา 36 ครัวเรือน ทำนาหว่านทั้งนาปีและนาปรังได้ผลผลิต 80 ถัง/ไร่ แหล่งน้ำมาจากคลองชลประทานโดยต้นทุนน้ำมาจากเขื่อนวังร่มเกล้า ส่วนทำไร่มี 2 ครัวเรือน เป็นการทำไร่ถั่วลิสง ผลผลิต 60 ถัง/ไร่ ทำปีละ 1 ครั้ง ใช้แหล่งน้ำจากคลองสาธารณะ น้ำจากคลองมาจากเขื่อนวังร่มเกล้า ค่าขาย 3 ครัวเรือน เป็นการขายของชำ กว๊วยเตี้ยว อาหารสัตว์ และขนมไทย รับจ้าง 13 ครัวเรือน เป็นงานก่อสร้างและเลี้ยงสัตว์ นอกจากนี้ ชาวบ้านยังมีอาชีพเสริมเลี้ยงครอบครัวอีก 5 รายคือ รวมกลุ่มกันเย็บผ้าโหล ส่วนการศึกษาของลูกหลานไม่มีปัญหา

3) วิถีชีวิตชาวบ้านด้านภูมิปัญญา ชาวบ้านเนินไร่ มีภูมิปัญญาชาวบ้านที่เด่นชัด คือ ภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทย เป็นภูมิปัญญาเรื่องการใช้ยาสมุนไพรในการรักษาโรค ผู้รู้คือ นางดอกกรัก จักรแก้ว อายุ 76 ปี อยู่บ้านเลขที่ 33 หมู่ 6 ได้รับการถ่ายทอดความรู้เรื่องยาสมุนไพรบำรุงเลือดจาก นางเกลี้ยง กสิกิจ ผู้เป็นมารดา โดยนางเกลี้ยงได้บอกวิธีการทำยาบำรุงเลือดให้กับนางดอกกรัก ว่าต้องใช้สมุนไพร เช่น มะกรูด มะตูม ขิง ข่า กระชาย ผักเป็ดแดง หนุ่ยไทร ใบสีสุก ว่านน้ำ ไพร กะทือ พริกไทย ดีปลี มาเข้ายาต้มด้วยกัน ความรู้นี้ยังไม่ได้สืบทอดให้ใคร เพราะไม่มีใครอยากเรียน นอกจากนี้ ยังมีภูมิปัญญาที่คนในหมู่บ้านเรียนรู้ร่วมกัน เป็นภูมิปัญญาที่เกิดจากการใช้ทรัพยากรในพื้นที่ เช่น

(1) การหาหน่อไม้จากเขาหลวง ชาวบ้านจะเลือกใช้หน่อไม้ที่สูงประมาณ 30 เซนติเมตร และเลือกเฉพาะใช้ตองได้ หน่อไม้แต่ละกอจะเหลือทิ้งไว้เพื่อเลี้ยงต้นด้วย เพื่อจะได้เก็บหน่อไม้ได้ในปีต่อไป หน่อไม้บนเขาหลวงจะออกหน่อประมาณเดือนสิงหาคม ถึงเดือนกันยายน

(2) การหาเห็ด ลักษณะของเห็ดที่หาจะเป็นเห็ดโคนดอกใหญ่ ซึ่งชาวบ้านจะหาทั้งดอกตูม ดอกบาน โดยใช้ไม้แหลมแฉะเพื่อไม่ให้จาวปลวกแตก เห็ดจะได้ไม่สุญพันธ์ ถ้าใช้มีดใช้เสียมจะทำให้จาวปลวกแตก และจะทำให้เห็ดไม่ขึ้นอีกต่อไป เห็ดโคนบนเขาหลวงจะขึ้นในเดือนตุลาคมถึงเดือนพฤศจิกายน

(3) การหาผักหวาน ชาวบ้านจะเก็บแต่ยอดผักหวานอ่อน และไม่ตัดดอกผักหวาน เพื่อเอาไว้ขยายพันธุ์ต่อไป เพราะดอกผักหวานจะเป็นเมล็ดจะขยายพันธุ์ตามธรรมชาติ สำหรับผักหวานจะแตกยอดประมาณเดือนมีนาคมถึงเดือนเมษายน

4) ปัญหาและอุปสรรคที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิต

(1) ปัญหาเรื่องแหล่งน้ำ ชาวบ้านขาดน้ำทำการเกษตรเพราะไม่มีที่เก็บน้ำไว้ในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ – พฤษภาคม เคยมีการทำประชาคมหมู่บ้าน ชาวบ้าน

เสนอให้มีเหมืองไฟฟ้าทุกครั้ง แต่ทางองค์การบริหารส่วนตำบลก็ยังไม่ดำเนินการ เพราะเกินศักยภาพขององค์การบริหารส่วนตำบล

(2) ปัญหาเรื่องอาชีพ ชาวบ้านยังขาดอาชีพเสริม เพราะยังไม่สามารถตั้งกลุ่มทำอาชีพเสริมได้ เคยมีการจัดตั้งกลุ่มอาชีพต่างๆ แต่เมื่อทำออกมาแล้ว ไม่มีตลาดรับซื้อ

5) สิ่งที่ต้องการความช่วยเหลือจากภายนอกทั้งในระยะสั้นและในระยะยาว

(1) ต้องการความช่วยเหลือจากภายนอก คือ ต้องการเหมืองไฟฟ้า จุดเริ่มต้นตั้งแต่เขื่อนวังร่มเกล้า หมู่ 5 หมู่ 6 หมู่ 4 หมู่ 8 หน้าเขาหลวง ระยะทาง 6 กิโลเมตร มีชาวบ้านหมู่ 6 ที่ได้รับผลประโยชน์ในการเกษตรเป็นพื้นที่ประมาณ 1,831 ไร่ ทั้งนี้ไม่รวมพื้นที่ในหมู่ 5 หมู่ 4 และหมู่ 8

(2) ต้องการจัดตั้งกลุ่มทำอาชีพเสริม และขอให้มียลตรารองรับ โดยต้องการวิทยากรในการอบรมทำอาชีพเสริม เช่น ทำขนม น้ายาล้างจาน

5.1.5.4 บ้านเขาถ้ำพระ¹⁷ หมู่ 8 ตำบลเนินศาลา อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ (รูปที่ 5.17)

1) ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน บ้านเขาถ้ำพระ ได้รับการบอกเล่าจากนายทรัพย์ บริสุทธิ์ อดีตผู้ใหญ่บ้านว่า หมู่บ้านถูกแบ่งมาจากหมู่ 7 บ้านหนองเขาวัว ตำบลเนินศาลา เมื่อประมาณ 40 ปีที่ผ่านมา แต่ชุมชนที่อยู่อาศัยมาแต่เดิมนั้น อยู่กันมาประมาณ 80-100 ปีแล้ว เดิมนั้น บ้านเขาถ้ำพระไม่ได้ถูกเรียกรวมทั้งหมดว่าบ้านเขาถ้ำพระ แต่จะเรียกตามชื่อกลุ่มบ้านที่คนอยู่อาศัย หรือตามสภาพภูมิประเทศที่มีกลุ่มบ้านอาศัยอยู่ โดยจะอยู่กันกลุ่ม 5-10 หลังคาเรือน เช่น บ้านหนองห้างเล็ก บ้านหนองก้าง บ้านหนองห้างใหญ่ ซึ่งจะมีหนองน้ำอยู่ในบริเวณนั้น และมีกลุ่มคนอาศัยอยู่ แต่พอมาตั้งเป็นหมู่ที่ 8 บ้านเขาถ้ำพระ ชื่อเรียกกลุ่มบ้านต่างๆ ก็ถูกลบเลือนไป ส่วนคำว่าบ้านเขาถ้ำพระผู้เฒ่าผู้แก่สันนิษฐานว่า เนื่องจากหมู่บ้านอยู่ติดกับภูเขาหลวง บนเขามีถ้ำมากมาย แต่มีอยู่ถ้ำหนึ่งใกล้กับที่ตั้งของหมู่บ้าน สมัยก่อนเมื่อถึงวันสำคัญทางศาสนา ชาวบ้านจากบ้านเนินศาลาก็จะพากันมาทำบุญไหว้พระกันที่ถ้ำแห่งนี้ ต่อมา มีการสร้างหมู่บ้านและวัด ก็ได้สร้างพระมหากัจจายะขึ้น ด้วยแรงศรัทธาของชาวบ้านที่เชื่อว่าเป็นเทพเจ้าแห่งโชคลาภ

¹⁷ ประมวลจากข้อมูลรายงานของนักวิจัยชาวบ้าน 1. นายอนุ สุทธิ 2. นายเฉลย ธารีวัฒน์ 3. ประจักษ์ ฉ่ำกลิ่น บ้านเขาถ้ำพระ ตำบลเนินศาลา อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์

ขณะเดียวกัน นายกอ พนมเวสท์ ก็ได้เล่าถึงประวัติความเป็นมาของหมู่บ้านเขาถ้ำพระต่างออกไปเล็กน้อย คือ เป็นหมู่บ้านที่แยกมาจากหมู่ 7 บ้านหนองวัว ชาวบ้านได้เข้ามาอาศัยอยู่ใกล้กับป่าติดชายเขา ก่อนที่จะมีหมู่บ้าน ชาวบ้านจะปลูกบ้านแบบกระท่อมมุงด้วยแฝกพอกอยู่ใต้ในป่า ต่อมาไม่นานชาวบ้านก็เริ่มถากถางป่าเป็นช่องทางเดินไปยังกระท่อมอีกหลายหลังที่ชาวบ้านได้ปลูกสร้างกันขึ้นและได้ทำทางเดินที่ไปเชื่อมต่อกับหมู่ 7 จากนั้นก็มีคนย้ายเข้ามาอยู่เรื่อยๆ แล้วก็ได้มีการถางป่าจับจองเป็นที่ทำกิน คนส่วนใหญ่มักจะเป็นบุตรหลานและคนสนิทที่จะมาอาศัยอยู่ร่วมกัน จากนั้นก็ได้เริ่มสร้างโรงเรียนหุบปอขึ้น ต้นขึ้น เป็นลักษณะการปลูกแบบหลังคามุงแฝกแบบโล่งๆ และต่อมาได้มีพระพุทธรูปมาอาศัยอยู่ในหมู่บ้าน แล้วพระพุทธรูปนั้นก็ได้นำมาประดิษฐานไว้ที่วัดใกล้กับโรงเรียน พระพุทธรูปนั้นมีชื่อว่า ท่านปลัดสะอาด ซึ่งท่านมักจะเข้าไปนั่งสมาธิภายในถ้ำและตามต้นไม้ใหญ่ โดยมีถ้ำที่พระปลัดสะอาดรูปนี้ชอบไปนั่งบ่อยๆ สูงจากพื้นดินประมาณครึ่งลูกเขา และได้ย้ายวัดที่อยู่ใกล้กับโรงเรียนหุบปอขึ้นต้นมาอยู่ใกล้ถ้ำแห่งนี้ ต่อมาไม่นานชาวบ้านจึงได้เปลี่ยนชื่อหมู่บ้านจากหุบปอขึ้นต้นมาเป็นบ้านเขาถ้ำพระ

ดังนั้นประวัติความเป็นมาของหมู่บ้านเขาถ้ำพระ จึงน่าจะมาจากกลุ่มบ้านที่อยู่บริเวณใกล้กับภูเขาลอง ที่ถากถางป่าเป็นที่อยู่อาศัยโดยมีเครือญาติทยอยเข้าไปอยู่และทำทางเชื่อมต่อกับหมู่บ้านที่มีอยู่เดิมคือหมู่ 7 โดยชาวบ้านจะเรียกกลุ่มบ้านที่เกิดใหม่ตามสภาพพื้นที่ เช่น บ้านหนองห่านเล็ก หนองห่านใหญ่ ต่อมาได้มีโรงเรียนเกิดขึ้นในหมู่บ้านชื่อโรงเรียนหุบปอขึ้นต้น เมื่อมีพระปลัดสะอาดรูปนี้มาจึงสร้างวัดใกล้กับโรงเรียน ต่อมาจึงย้ายวัดไปสร้างใกล้กับถ้ำที่พระปลัดสะอาดชอบไปนั่งวิปัสสนา และเรียกวัดแห่งนี้ว่าวัดเขาถ้ำพระ เมื่อหมู่บ้านแยกมาจากหมู่ 7 ชาวบ้านจึงเรียกหมู่บ้านนี้ว่า บ้านเขาถ้ำพระ ตามชื่อวัด

คนที่อยู่ปัจจุบันส่วนใหญ่เป็นลูกหลานและย้ายมาอยู่ใหม่ เป็นเชื้อสายไทย นับถือศาสนาพุทธ โดยคนที่ได้รับความเคารพนับถือในหมู่บ้าน มีหลายคน ส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุซึ่งมีอายุเฉลี่ย 70-99 ปี เช่น นายทรัพย์ นางชวย นายกอ นายจួយ นางยุง นายชัน นางเผ่า

2) สภาพสังคมและเศรษฐกิจของหมู่บ้าน สภาพพื้นที่โดยทั่วไปของหมู่บ้านเป็นที่ราบลุ่ม พื้นที่ทั้งหมดของหมู่บ้านมี 3,720 ไร่ เป็นพื้นที่นา 1,343 ไร่ ไม้ผลไม้ยืนต้น 152 ไร่ และเป็นป่า 1,751 ไร่ วัดเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในหมู่บ้าน ทุกปีจะจัดกิจกรรมประเพณีสงกรานต์ อาบน้ำให้ผู้สูงอายุ สงฆ์น้ำพระ และมีประเพณีแห่ดอกคูณขึ้นถ้ำร้องเพลงพืชมงคล นอกจากนี้ ยังมีการจัดกิจกรรมในวันสำคัญ เช่น วันพ่อ วันแม่ ชาวบ้านจะร่วมแรงร่วมใจในการพัฒนาหมู่บ้าน ทำความสะอาดหมู่บ้านและปลูกต้นไม้

สภาพพื้นที่ของหมู่บ้านอยู่ติดกับเขาหลวง การเลี้ยงชีพของชาวบ้านจึงเกี่ยวข้องกับการใช้ทรัพยากรบนเขาหลวงมาแต่ดั้งเดิม เช่นการหาหน่อไม้ ตัดไม้ เก็บผัก

ป่า และหาเห็ด รวมประมาณ 50 ราย การใช้ทรัพยากรในพื้นที่ป่านั้น ชาวบ้านจะมีวิธีการนำไปใช้จากการเรียนรู้ของบรรพบุรุษ เช่น การตัดไม้ ชาวบ้านจะตัดไม้ 2 ปีขึ้นไป หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า ไม้ 2 น่อง วิธีการหาหน่อไม้ ชาวบ้านก็จะหาหน่อไม้โดยการหักกอ หรือใช้เสียมหรือมีดแซะ แต่จะเหลือกิ่งไว้เลี้ยงกอข้าง ส่วนวิธีการหาเห็ดของคนในหมู่บ้าน ถ้าเป็นเห็ดรวกชาวบ้านจะหาตามกอรวกที่ตายแล้วด้วยการถอนเห็ดขึ้นจากดิน ส่วนเห็ดโคนจะขึ้นตามทีลุ่มหรือเนินปลวกชาวบ้านจะใช้เสียมหรือมีดขุดไปถึงโคนของเห็ด ขณะที่ผักหวานชาวบ้านที่นี้ใช้การตัดกิ่งหรือรูตไปออก เพราะส่วนหนึ่งผักหวานเมื่อถูกไฟไหม้จึงแตกใบอ่อนขึ้นมา การรูตไปออกจะทำให้ใบอ่อนแตกขึ้นใหม่ ต่อมาเมื่อชาวบ้านไม่สามารถใช้ประโยชน์จากเขาหลวง ชาวบ้านบางส่วนก็ออกไปทำงานก่อสร้าง ส่วนที่อยู่ก็ทำนา ทำไร่ ความเป็นอยู่เหมือนเดิมไม่ได้เกิดผลกระทบ เพราะการหาประโยชน์จากเขาหลวงเป็นฤดูกาลและชาวบ้านก็ใช้ประโยชน์เล็กน้อยไม่ได้ยึดเป็นอาชีพ

อาชีพหลักของคนในหมู่บ้านปัจจุบันนี้ คือ การทำนา 39-40 ราย เป็นการทำนาปี ผลผลิตไม่ดีเท่าที่ควร เพราะต้องอาศัยน้ำฝน ผลผลิตในทีดอนจะได้ประมาณ 50 ถัง/ไร่ ส่วนที่ลุ่มได้ผลผลิต 90 ถัง/ไร่ โดยเป็นกลุ่มที่อาศัยน้ำจากเขื่อนวังทองและน้ำฝน ทั้งนี้กลุ่มที่มีอาชีพทำนา หน้าแล้งก็จะปลูกถั่วเขียวไว้ด้วย เพราะถั่วเขียวไม่ต้องใช้น้ำมาก ทำไร่ 35 ราย เป็นการทำข้าวโพดและมันสำปะหลัง ซึ่งทำได้ปีละครั้ง เพราะต้องอาศัยน้ำฝนเช่นกัน ค่าขาย 4 ครั้วเรือน โดยการขายของทั่วไป และมีชาวบ้านรับจ้างทั่วไป ไม่สามารถระบุจำนวนได้ เพราะเป็นอาชีพที่ไม่แน่นอน เนื่องจาก พอทำนา ทำไร่เสร็จ ชาวบ้านก็มักจะไปรับจ้างทำงานอื่นๆ ในตัวเมือง เช่น ทำงานก่อสร้าง ส่วนอาชีพเสริมของชาวบ้านมีการทำไม้กวาด จักสาน การศึกษาของชาวบ้านเป็นไปตามเกณฑ์ ไม่มีปัญหา

3) วิถีชีวิตชาวบ้านด้านภูมิปัญญา หมู่บ้านเขาถ้ำพระ มีภูมิปัญญาที่ปรากฏเด่นชัดอยู่ 2 ประเภทคือ ภูมิปัญญาด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม และภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทย

(1) ภูมิปัญญาด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม เป็นภูมิปัญญาเรื่องการจัดสาน โดยมีผู้รู้ในด้านนี้หลายคน คือ นายประยูร พูลสวัสดิ์ นายบุญมา เชื้ออินทร์ นายสุวิน เมืองแก้ว นายใหญ่ กีฬา นางสาวล้วน เหมือนโพธิ์ นายสอน ทับทาบ นายชั้น บุญมั่ง นายกรอ พนมเวช นางปิ่น อนุยุร นางอาราม บุญลิม นายเฉียบ จันทรขาว นางกราย อินทร์จันทร์ ลักษณะของภูมิปัญญาคือ การใช้ไม้ไผ่มาจักสานเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ในการประกอบอาชีพ เช่น สุ่มไถ่ ข้อง ตะแกรง ซึ่งกลุ่มผู้รู้เหล่านี้ ได้รับการถ่ายทอดมาจากครอบครัวของตัวเอง เพราะการจัดสานเป็นการทำเครื่องมือเครื่องใช้ภายในครัวเรือนเพื่อประกอบอาชีพ

(2) ภูมิปัญญาทางการแพทย์แผนไทย เป็นภูมิปัญญาในเรื่องของการใช้สมุนไพรรักษาโรค มีผู้รู้ภายในหมู่บ้าน 4 คน คือ นายทรัพย์ บริสุทธิ์ อายุ 99 ปี อยู่บ้านเลขที่ 96 นายประจักษ์ น้ากลิ่น อายุ 44 ปี อยู่บ้านเลขที่ 13 นายเชียว คันทมาศ อายุ 62 ปี อยู่บ้านเลขที่ 12/2 และนายจุก บัญมั่ง อายุ 85 ปี อยู่บ้านเลขที่ 89 ลักษณะของการใช้ภูมิปัญญาของหมอสมุนไพรทั้ง 4 คน จะแตกต่างกันไปตามการถ่ายทอด คือ

นายทรัพย์ บริสุทธิ์ ได้รับการถ่ายทอดมาจากตำราเวชกรรม ดูตามตำราแล้วปฏิบัติจริง สมุนไพรที่ใช้ดูตามสรรพคุณแล้วเข้ายาด้วยการต้มกิน ปัจจุบันนี้มีการถ่ายทอดให้ลูกๆ คือ นายสง พูลสิทธิ์ อยู่ตำบลยางตาล อำเภอโกรกพระ นายจอม สอนหา อยู่บ้านหว่า ตำบลยางตาล อำเภอโกรกพระ และหลวงพ่อบงค์ วัดพิชัยปุณาราม อยู่อำเภอแม่วงก์

นายประจักษ์ น้ากลิ่น มีความรู้เรื่องตัวยาแก้ไข้เนื้อขาด กับตัวยาขับน้ำ โดยได้รับการบอกต่อมาจากพ่อ

นายเชียว คันทมาศ จะเป็นหมอเหยียบน้ำมันผสมสมุนไพร โดยได้รับการถ่ายทอดจากพ่อ วิธีการรักษา ชาวบ้านต้องนำน้ำมันมาเอง ส่วนตัวยาสมุนไพร นายเชียวจะมีเก็บไว้ เวลารักษาจะใช้แผ่นเหล็กเผาในเตาไฟแล้วใช้น้ำมันและสมุนไพรตามที่มีอาการ เช่น ปวดเมื่อย ชัดยอก เดินไม่ได้ จากนั้นใช้เท้าเหยียบบนแผ่นเหล็กบนเตาไฟแล้วมาเหยียบที่ทา น้ำมันและสมุนไพร ปัจจุบันนี้มีอยู่มารักษาอยู่เป็นประจำ แต่ยังไม่ถ่ายทอดให้ใคร เพราะยังไม่มีใครขอให้สอนให้

นายจุก บัญมั่ง เป็นหมอเป่า และหมอสมุนไพร มีการเรียนรู้เรื่องตัวยาสมุนไพร โดยได้รับการถ่ายทอดมาจากหมอนิด ซึ่งเสียชีวิตไปแล้ว ลักษณะของภูมิปัญญาที่นำมาใช้คือ การเก็บยาสมุนไพรนำมาตากแห้งแล้วบด หรือบางอย่างใช้ต้มกิน แล้วแต่โรค นอกจากนี้ นายจุกยังมีการใช้คาถาสำหรับรักษาโรค เช่น การเป่ารักษาอาการปวดข้อ ปวดขา ก็จะใช้วิธีการเป่าให้ผู้มารับรักษา ส่วนสมุนไพรก็มีการเป่าคาถาลงในหม้อต้มยาด้วยวิธีการดังกล่าวนี้ยังไม่มีใครสืบทอดให้ใคร

นอกจากนี้ภูมิปัญญาที่มีความสัมพันธ์ต่อวิถีชีวิตชาวบ้านอย่างมากคือ ภูมิปัญญาในด้านความเชื่อ ศาสนาและประเพณี ซึ่งชาวบ้านจะแทรกซึมภูมิปัญญานี้เข้ากับประเพณีและวัฒนธรรมจนกลายเป็นความเคยชินในการปฏิบัติตามด้วยความเชื่อและความศรัทธา เช่น ประเพณีแห่ดอกคูณขึ้นถ้ำ รำพืษฐาน และความเชื่อทางไสยศาสตร์บางอย่าง และยังมีภูมิปัญญาในด้านวรรณกรรม เช่นการร้องเพลงกล่อมเด็ก ซึ่งเข้าไปเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตแบบดั้งเดิม แต่ไม่ได้ดำเนินสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบันและค่อยๆ ลดบทบาทลง

4) ปัญหาและอุปสรรคที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิต ชาวบ้านมีปัญหาในด้านของแหล่งน้ำไม่เพียงพอ ดินไม่มีความอุดมสมบูรณ์ ผลผลิตต่ำรายได้ไม่ดี และมีอาชีพเสริมน้อย ชาวบ้านได้เสนอแนวทางในการแก้ปัญหาในเรื่องน้ำว่า ควรมีการรวมกลุ่มเพื่อขอฝนหลวง ส่วนเรื่องดินขอให้ทางเกษตรแนะนำเกี่ยวกับการใช้สารเคมี สารชีวภาพ หรือปุ๋ยหมักไว้ใช้เอง เพราะการใช้ปุ๋ยชีวภาพมีการปฏิบัติจริงส่วนน้อย

5) สิ่งที่ต้องการความช่วยเหลือจากภายนอกทั้งในระยะสั้นและระยะยาว

(1) ชาวบ้านต้องการแหล่งน้ำที่สามารถช่วยเกษตรกรได้อย่างพอเพียงทั้งระยะสั้นและระยะยาว และต้องการคลองส่งน้ำจากวัดหลวงพ่ोज้อยมาถึงหมู่บ้านเขาถ้ำพระ เพื่อช่วยเหลือเกษตรกร

(2) ชาวบ้านต้องการถนนลาดยางเข้าหมู่บ้าน โดยเฉพาะทางเข้าวัดเขาถ้ำพระซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวด้วยนั้นเป็นทางลูกรังมากกว่า 50 ปี แต่ทางราชการยังไม่ได้ทำถนนให้

5.1.6 ตำบลนากลาง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์

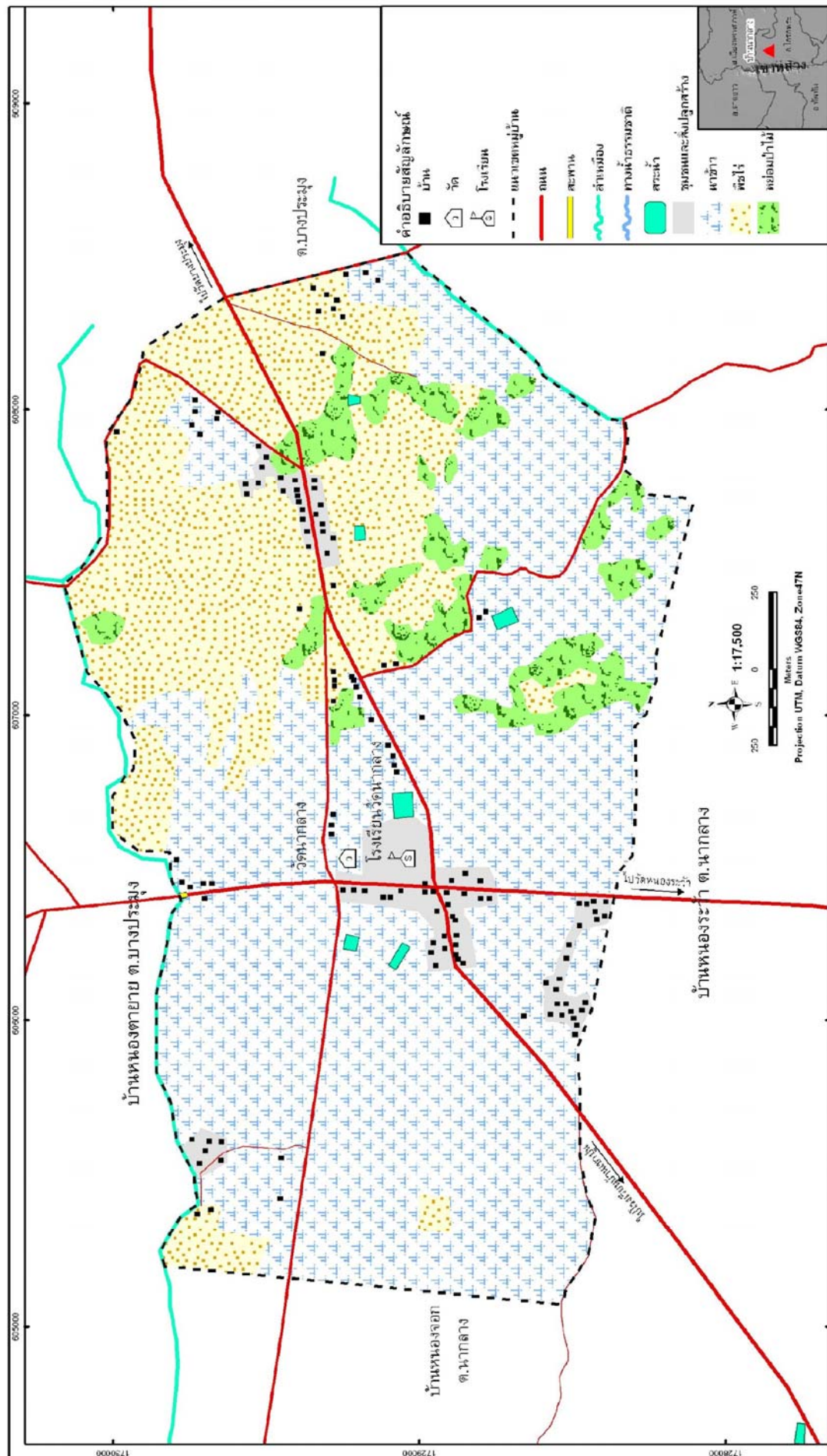
ตำบลนากลาง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ มีหมู่บ้านที่เข้าร่วมวิจัยจำนวน 5 หมู่บ้าน คือ หมู่ 1 บ้านนากลาง หมู่ 2 บ้านในซึ้ง หมู่ 3 บ้านหนองปลาข้าว หมู่ 7 บ้านถ้ำผาสวรรค์ และหมู่ 8 บ้านหนองจอก

5.1.6.1 บ้านนากลาง¹⁸ หมู่ 1 ตำบลนากลาง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ (รูปที่ 5.18)

1) ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน บ้านนากลางเกิดจากการรวมบ้านทั้ง 7 กลุ่มมาอยู่ด้วยกัน คือ บ้านนากลาง บ้านเหนือลือ หรือบ้านนายลือ บ้านดอนกลอย บ้านดอนมะแก้ง บ้านดอนมะสัง บ้านดอนใหญ่ และบ้านดอนมะขาม โดยแต่ละกลุ่มบ้านก็มีประวัติเป็นของตัวเอง ดังนี้

บ้านนากลาง ได้รับการบอกเล่าจาก นายไธ้ อายุ 73 ปี เมื่อวันที่ 28 มีนาคม 2551 ว่า ชื่อบ้านนากลางมาจากวัดนากลาง โดยเมื่อก่อนนี้ ชาวบ้านบางประมุง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ ได้เข้ามาบุกป่าทำนากันตามรอบๆ วัดนากลาง ซึ่งขณะนั้นยังไม่เป็นวัด ตรงที่ตั้งวัดเป็นเนินสูง ชาวบ้านทำนาไม่ได้ ก็ปล่อยไว้ อยู่มาหลายปีก็

¹⁸ ประมวลจากข้อมูลรายงานของนักวิจัยชาวบ้าน 1. นายข้า สามล 2. นายประสิทธิ์ ประสาทเขตวิทย์ 3. นายชวน ชูรอด บ้านนากลาง หมู่ 1 ตำบลนากลาง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของประชาชนในบริเวณพื้นที่โดยรอบวณอุทยานเขาหลวง จังหวัดนครสวรรค์ และจังหวัดอุทัยธานี

รูปที่ 5.18 แผนที่ชุมชนบ้านนากลาง หมู่ 1 ตำบลนากลาง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์

สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ ร่วมกับ

สำนักงานบริหารพื้นที่อนุรักษ์ที่ 12 (นครสวรรค์)

รอบๆ วัดเตียนหมด มีหลวงพ่อดังหนึ่งชื่อหลวงพ่อม้วน อยู่วัดดอนหวายรู้ว่ามีที่ว่างเตียนก็มาดู ท่านเห็นเหมาะที่จะตั้งวัด ก็ดำเนินการสร้างศาลาทำบุญเพื่อให้โยมมาทำบุญกัน ต่อมาชาวบ้านก็ช่วยกันสร้างมาจนทุกวันนี้ โดยเรียกว่าวัดนากลาง เนื่องจากมีนาล้อมรอบวัด ส่วนชาวบ้านที่อยู่ใกล้วัดก็เรียกว่าบ้านนากลาง

บ้านดอนมะสัง ดอนมะขาม ดอนใหญ่ และดอนมะแก้ง ได้รับการบอกเล่าจาก ป้าเพียร อายุ กว่า 70 ปี เมื่อวันที่ 28 มีนาคม 2551 ว่า เมื่อก่อนนี้ ดอนมะสัง ดอนมะขาม และดอนใหญ่เป็นดอนเดียวกัน เรียกว่าดอนใหญ่ ต่อมามีคนเกิดขึ้นในหมู่บ้าน ตัดผ่ากลางเลยแบ่งเป็น 3 ดอน คือ ดอนมะสัง ดอนมะขาม และดอนใหญ่ ที่เรียกดอนมะสังเพราะดอนนี้มีต้นมะสังใหญ่ ชาวบ้านที่อยู่ทั้ง 3 ดอนจะมาเอามะสังไปทำอะไรก็มาเอาที่นี้ ดอนมะขามก็เรียกตามต้นไม้ เพราะดอนนี้มีต้นมะขามจำนวนมาก เป็นดอนแยกใหม่ ส่วนดอนใหญ่เรียกดอนใหญ่เพราะแบ่งแล้ว 3 ดอน ดอนนี้ก็ยิ่งใหญ่กว่าทุกดอน ส่วนดอนมะแก้ง เมื่อก่อนนี้เป็นป่า จำพวกป่าแพก ป่าปรัง เมื่อก่อนที่ตรงนี้ แก้งชุมมาก แก้งชอบมาอาศัยอยู่ ชาวบ้านอยากจะกินแก้ง ก็ชวนกันมาไล่แก้งกันดอนนี้ ชาวบ้านบางประมุง ทองหัวโป่ง อำเภอกอพระ จังหวัดนครสวรรค์ มาบุกไร่กันตรงนี้ รวมทั้งพ่อของป้าเพียรก็มาบุกที่ตรงนี้ พันธางจนเตียนแล้วพากันมาปลูกบ้านอยู่อาศัย ต่อมาก็มีคนมาอยู่หลายหลัง สอบถามว่าอยู่บริเวณใด ชาวบ้านก็จะเรียกดอนนี้ว่าดอนมะแก้ง หรือดอนนี้แก้ง

ส่วนทางด้านหมู่เหนือเรียกกันหลายชื่อ บางคนเรียกบ้านตาลือ หรืออาจเพี้ยนเป็นบ้านเหนือลือ บางคนเรียกบ้านตาอุด จากคำบอกเล่าของนายลือ ชาติกรณ อายุ 65 ปี เมื่อวันที่ 3 เมษายน 2551 ว่า ชื่อกลุ่มบ้านที่เรียกชื่อคนอย่างนายลือนั้น เมื่อก่อนเป็นนายลือ เป็นผู้ช่วยกำนันเสนาอยู่ ชาวบ้านก็เรียกกลุ่มบ้านที่นายลืออยู่ว่า หมู่ตาลือผู้ช่วย บางคนก็เรียกบ้านตาอุดเพราะตาอุดเป็นช่างหล่อเสาปูน ข่ายทราย ข่ายหิน ข่ายเหล็ก จึงเรียกตามชื่อคน เมื่อมีใครถามว่าจะไปไหนกัน ชาวบ้านที่จะไปชื่อของบ้านตาอุด ก็จะบอกว่า ไปชื่อของบ้านตาอุดหน่อย จึงเรียกตามชื่อคน

สำหรับกลุ่มบ้านดอนกลอย ได้รับการบอกเล่าจาก นายสำราญ กายสิทธิ์ อายุ 57 ปี เมื่อวันที่ 3 เมษายน 2551 ว่า เมื่อก่อนเป็นป่าที่รกมากและมีกลอยมาก เรียกกันว่าดอนนี้มีแต่กลอย ต่อมามีคนมาตั้งบ้านอยู่ จำได้ว่าบ้านลุงเชื่อม ลุงเชื่อมแกมาจากไหนไม่รู้ แต่ใช้แซ่เป็นนามสกุล ต่อมาก็มีพวกสุพรรณเข้ามาอยู่อีก ชื่อลุงหนู อยู่มาหลายปีก็มีลูก มีหลาน อาศัยกันอยู่บนดอนนี้ จึงเป็นที่มาของบ้านดอนกลอย

ทั้ง 7 กลุ่มบ้านนี้ มีประชากรอยู่จำนวนมาก แต่เดิมขึ้นอยู่กับตำบลบางประมุง อำเภอกอพระ จังหวัดนครสวรรค์ เมื่อมีคนมากขึ้นจึงมีการแยกตำบลใหม่ขึ้นมาเป็นตำบลนากลาง ซึ่งรวมหลายๆ หมู่บ้านที่เคยขึ้นกับตำบลบางประมุงตัดแบ่งมาขึ้นกับตำบลนากลาง โดยมีกลุ่มหมู่บ้านนากลางนี้เป็นหมู่ 1 ซึ่งรวมกลุ่มหมู่บ้านทั้ง 7 กลุ่มไว้ด้วยกัน

2) สภาพสังคมและเศรษฐกิจของหมู่บ้าน ศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้านกลางจะอยู่ที่วัดกลาง แต่เพราะบ้านกลางเป็นที่รวมของกลุ่มหลายกลุ่มจึงมีการรวมหมู่บ้านทุกหมู่บ้านทำบุญร่วมกัน และหากเป็นงานประเพณีก็จะรวมหมู่บ้านทุกหมู่บ้านจัดงานที่วัดกลาง หรือเวียนจัดกันในแต่ละปีตามวัดต่างๆ ที่มีอยู่ในตำบลกลาง ซึ่งถือเป็นงานประจำปีของตำบล รวม 8 หมู่ ดังเช่น มีงานเดือนสาม ชาวบ้านทุกหมู่บ้านรวมกันจัดงานถือเป็นงานบุญวันพระใหญ่ วันสงกรานต์ ก็จะมีการสงฆ์น้ำพระและอาบน้ำผู้สูงอายุ เดือน 8 ก็มีการแห่เทียนจำนำพรรษา แต่ละหมู่บ้านจะแห่เทียนกันมา ซึ่งก่อนจะถึงวันแห่ ชาวบ้านมาช่วยกันแต่งเทียน 2-3 วัน จนเสร็จ เมื่อถึงวันแห่ แต่ละหมู่บ้านก็จะแห่กันมาอย่างสนุกสนาน มีจุดรวมกันที่โรงเรียนวัดกลางหรือวัดอื่นตามที่กำหนดในแต่ละปี มีเสียงแคนแต่ละหมู่บ้านมารวมกันที่โรงเรียนวัดกลางเพื่อประกวดเทียนพรรษา ดนตรีจะเล่นที่โรงเรียนพักใหญ่ จนมีการตัดสินผลรางวัล เมื่อเสร็จที่โรงเรียนแล้วก็แห่ไปวัด เพื่อถวายเทียนไว้ที่วัด

สำหรับสภาพทั่วไปของหมู่บ้าน มีอาชีพเสริมที่น่าสนใจคือ การเลี้ยงปลาดุกในโอ่ง ของนายชำ สามล โดยมีกระบวนการคือ ต้องมีโอ่งมังกร จุน้ำ 6 ปี๊บ แต่ใส่น้ำประมาณ 20 ลิตร ซื้อลูกปลาดุกบักอูย มาใส่ 150 ตัว เลี้ยงด้วยอาหาร ปลวก เมื่อโตขึ้นประมาณ 15 วัน เลี้ยงอาหารปลาปน ประมาณ 60 วันทำอาหารได้ ซึ่งวิธีการเลี้ยงนี้ นายชำได้รับอบรมจากบ้านมาบแก จังหวัดอุทัยธานี

3) วิถีชีวิตชุมชนด้านภูมิปัญญา บ้านกลางมีภูมิปัญญาที่เด่นชัดอยู่ 2 ประเภท คือ ภูมิปัญญาด้านแพทย์แผนไทย และภูมิปัญญาด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม

(1) ภูมิปัญญาด้านแพทย์แผนไทย เป็นเรื่องหมอน้ำมันที่รักษากระดูก มีผู้รู้คือ หมออ้อย อายุ 52 ปี บ้านเลขที่ 29/2 ลักษณะของภูมิปัญญา คือ การรักษากระดูกจากอาการบาดเจ็บแขนหัก ขาหัก มีวิธีการรักษาด้วยการทำน้ำมันรักษา โดยมีวัสดุคือน้ำมันมะพร้าว ต้นหญ้าคา เรียกค่าครูด้วย รูป เทียน ดอกไม้ 3 สี เงิน 7 บาท หมออ้อยมีชื่อเสียงเพราะรักษาอาการบาดเจ็บหายขาด ทำให้มีคนนับถือกันมาก ซึ่งหมออ้อยได้สืบทอดความรู้มาจากพ่อของตัวเอง ชื่อ นายปรตซึ่งเสียชีวิตไปแล้ว เมื่ออายุ 92 ปี และในเวลานี้หมออ้อยยังไม่ได้ถ่ายทอดวิชานี้ให้ใคร

(2) ภูมิปัญญาด้านแพทย์แผนไทย เป็นเรื่องยาสมุนไพรรักษาโรค โดยมีผู้รู้คือ นายชำ สามล อายุ 52 บ้านเลขที่ 6/1 ได้รับการถ่ายทอดมาจากยายจู อายุ 95 ปี บ้านเกาะ ซึ่งเวลานี้เสียชีวิตไปแล้ว เป็นการถ่ายทอดโดยมอบตำราให้ ลักษณะของภูมิปัญญา คือเป็นยาสมุนไพร เช่น หากแก้โรคอัมพฤกษ์ อัมพาต จะมี หัวแห้วหมู ผักแว่นแดง บอระเพ็ด สะค้าน รากชะพลู แผลหอม สมอทั้งสอง มะขามป้อม มะแว้งทั้ง 2 รากมะเขือขึ้นพริกไทย ดีปลี จุกหอม จุกกระเทียม หัวเข้าข้าว ลูกจันทร์ ผักถูน ไบมะกา เทียนดำ เปลือก 3 หยิบ ยานี้อย่างละเท่ากัน ใช้ต้มกิน ถ้ายาแก้เลือดดำ มีเปลือกมะพร้าวทอน 3 ท่อน มัด 3

เพลาะ ต้มกิน กินแล้ว เอาตอกออก 1 เพลาะ กินครั้งที่ 2 แก้ออกอีกหนึ่งเพลาะ การรักษาของนายข้าจะไม่คิดเงิน โดยเชื่อว่าเป็นการให้ทานจากตำราที่ได้รับการสืบทอดมาหลายชั่วอายุคน

(3) ภูมิปัญญาด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม เป็นภูมิปัญญาด้านงานฝีมือการสานชะลอมเล็ก มีผู้รู้คือ นางบุญทัน มัชฌิมดิษฐ์ อายุ 57 ปี บ้านเลขที่ 78 หมู่ 1 ลักษณะของภูมิปัญญาเป็นงานฝีมือในการสานชะลอมเล็กโดยใช้ไม้ซางจักสาน ใช้สำหรับใส่กล้วยกวนหรือขนมของฝากอื่นๆ โดยได้รับการถ่ายทอดจาก นางวนิดา บ้านอยู่บางประมุง ซึ่งเป็นการเรียนรู้จากกลุ่มกล้วยกวนของตำบลบางประมุง

4) ปัญหาและอุปสรรคที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิต ปัญหาเรื่องดินที่พบคือ ดินจืด ดินเปรี้ยว เป็นต้น

5.1.6.2 บ้านในซึ้ง¹⁹ หมู่ 2 ตำบลนากลาง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ (รูปที่ 5.19)

1) ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน บ้านในซึ้ง ได้รับการบอกเล่าจากนายอ่อน ประสาทเขตวิทย์ อายุ 81 ปี เมื่อวันที่ 5 เมษายน 2551 ว่า หมู่บ้านตั้งขึ้น เมื่อวันที่ 15 มิถุนายน 2492 โดยแยกหมู่บ้านมาจากหมู่ 8 ตำบลบางประมุง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ สภาพของหมู่บ้านเมื่อสมัยก่อนเป็นป่ารกมากและอยู่ลึกถึงหน้าเขาหลวง มีสัตว์ป่ามากมายและพื้นที่อยู่ลึกเข้าไปในป่า ชาวบ้านจึงเรียกกันว่า หมู่บ้านในซึ้ง เมื่อตั้งหมู่บ้านใหม่ชาวบ้านจึงพร้อมใจกันเรียนชื่อหมู่บ้านว่า หมู่บ้านในซึ้ง

2) สภาพสังคมและเศรษฐกิจของหมู่บ้าน ชาวบ้านมีกิจกรรมร่วมกันในช่วงงานประเพณีอันเกี่ยวเนื่องด้วยศาสนา เช่น ประเพณีแห่เทียน ทำบุญวันขึ้นปีใหม่ และงานประเพณีสำคัญ เช่น งานสงกรานต์ มีการอาบน้ำ ผู้สูงอายุ นอกจากนี้ ยังมีกิจกรรมในการพัฒนาหมู่บ้านร่วมกันในวันที่ 12 สิงหาคม และวันที่ 5 ธันวาคมของทุกปี โดยคนในหมู่บ้านจะมาช่วยกัน พัฒนาถนนที่เป็นหลุม เป็นบ่อ ให้มีสภาพดีขึ้น และตากถางป่าบริเวณริมถนนของหมู่บ้านให้สะอาดตา

จากสภาพพื้นที่ของหมู่บ้านอยู่ติดกับเขาหลวง ทำให้ชาวบ้านในสมัยก่อนเขาหลวงถูกประกาศเป็นวนอุทยานได้ใช้ประโยชน์จากเขาหลวงมาโดยตลอด แต่หลังจากที่มีการประกาศเป็นวนอุทยานเขาหลวง ชาวบ้านยังมีการหาของป่ามีบ้างเล็กน้อยส่วนมากไปหาแค่พอกินพอใช้ ไม่ถึงกับขาย โดยเฉพาะการหาหน่อไม้จะไปหาในช่วงเดือน

¹⁹ ประมวลจากข้อมูลรายงานของนักวิจัยชาวบ้าน 1. นายธงชัย กาทา 2. นายปิ่น โตรน 3. นายโกมล พงษ์สุข บ้านในซึ้ง หมู่ 2 ตำบลนากลาง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์

กรกฎาคม – สิงหาคม โดยชาวบ้านจะหาหน่อไม้ที่มีความสูงประมาณ 25-30 เซนติเมตร แต่ก็ยังมีบางรายมีการขายบ้างเล็กน้อย ส่วนการตัดไม้มีบ้างเล็กน้อยเพื่อใช้กิจกรรมในหมู่บ้าน บางครั้งตัดมาทำกระท่อมนาไร่

3) วิถีชีวิตของชาวบ้านด้านภูมิปัญญา ชาวบ้านในซ่ง มีการรวมกลุ่มตามกิจกรรมของทางราชการเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจน ทั้งกองทุนหมู่บ้าน กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มทำปุ๋ยชีวภาพ ซึ่งอยู่ในระหว่างการดำเนินการ ส่วนภูมิปัญญาของชาวบ้านที่สืบค้นได้คือ

(1) ภูมิปัญญาด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม เป็นงานฝีมือด้านการจักสาน มีผู้รู้คือ นายอำนวย คงไทยเจริญ อายุ 56 ปี บ้านเลขที่ 26 ทำการสานสุมไม้ไผ่ขายเป็นอาชีพเสริม ได้ถ่ายทอดความรู้มาจาก นายโต คงไทยเจริญ ผู้เป็นพ่อ โดยนายโตสอนให้นายอำนวยทำ การจักสานนี้ นายอำนวยจะทำเมื่อเวลาว่าง โดยตัดไม้ไผ่มาทำ เลือกที่แก่จัดมาเหลาให้เป็นเส้นเล็กๆ แล้วนำมาจักสาน ขายให้คนในหมู่บ้านหรือคนภายนอกหมู่บ้าน แต่ยังไม่ได้รับผลตอบแทน

(2) ภูมิปัญญาด้านศิลปกรรม เป็นงานฝีมือด้านการปั้นโอ่ง มีผู้รู้คือ นายแทน ไยบัว อายุ 55 ปี บ้านเลขที่ 30/1 หมู่ 2 บ้านในซ่ง ได้ปั้นโอ่งเก็บน้ำฝนจำหน่ายให้กับชาวบ้าน ซึ่งได้ได้รับการถ่ายทอดมาจาก นายหย่อย ทองดีประเสริฐ ซึ่งเป็นพ่อตา มีกระบวนการคือ ได้หาดินตามปลวกมาทำให้เหนียวก่อน แล้วนำมาปั้นเป็นรูปโอ่ง ทำเป็นพิมพ์แล้วใช้ปูนทราย ยาด้านนอกทำเป็นรูปโอ่ง ทั้งไว้ 2-3 วันก็สามารถจำหน่ายได้ความรู้ในด้านนี้ นายแทนยังไม่ได้สืบทอดให้ใคร

4) ปัญหาและอุปสรรคที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิต

(1) แหล่งน้ำไม่พอทำการเกษตร ต้องรอน้ำฝน ถ้าขาดฝน ชาวบ้านก็จะทำการเกษตรได้ผลผลิตไม่ดี

(2) สภาพดินในพื้นที่ไม่ค่อยดี ต้องการให้ภาครัฐมาช่วยเหลือ

5.1.6.3 บ้านหนองปลาข้าว²⁰ หมู่ 3 ตำบลนากลาง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ (รูปที่ 5.20)

1) ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน ประวัติของหมู่บ้านหนองปลาข้าว ได้รับการบอกเล่าผ่านนายเหว่า บิดาโส อายุ 84 ปี เมื่อวันที่ 30 มีนาคม 2551 ว่าเริ่มแรกบริเวณพื้นที่แห่งนี้ เป็นพื้นที่ราบลุ่มเป็นดินเหนียว เป็นปรกมีสัตว์ป่าชุกชุม พื้นที่เตียนมีสวนน้อย ในหน้าน้ำจะถูกน้ำท่วมเป็นประจำเพราะอยู่ใกล้บึงกระเจิงงามและบึงท่าทราย

²⁰ ประมวลจากข้อมูลรายงานของนักวิจัยชาวบ้าน 1. นายวงศ์ศักดิ์ สมรอด 2. นายสมใจ อุดมสาลี 3. นายยวน ประสาทแก้ว บ้านหนองปลาข้าว ตำบลนากลาง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์

โดยสองฝั่งนี้เชื่อมกับแม่น้ำเจ้าพระยา แต่เดิมคนอยู่หมู่บ้านนี้ เป็นผู้คนที่อยู่ใกล้แม่น้ำและบึงที่ถูกน้ำท่วมประจำและไม่มีที่ทำกินกันมาก ในราวปี 2450 จึงค่อยๆ ขยับที่ทำกินออกมาห่างแม่น้ำมาหาทำเลที่ทำกินและที่อยู่อาศัยที่จะดำรงชีวิตให้อยู่รอดและดีกว่าเก่า โดยอยู่อาศัยเป็นกลุ่มๆ เพราะสมัยก่อนโจรผู้ร้ายชุกชุม เช่น เสือใบ ก็เคยมา ชาวบ้านทำกินก็ได้บ้าง ไม่ได้บ้าง เพราะสภาพพื้นที่ยังรกมาก ที่เดียมน้อย ชาวบ้านจึงทำกินกันได้แค่พอกิน ยังต้องใช้แรงคนแรงควาย วัว ข้าวที่ทำได้ต้องเอามาทุบ ใช้ควายย่ำหรือนวด ได้เป็นเม็ดข้าวก็จะใช้ครกตำกันเอง โดยเฉพาะผู้หญิงที่ต้องเลี้ยงลูกด้วยตำข้าวด้วย เอาไว้หุงกินกัน แต่ที่ทำกินก็ยังถูกน้ำท่วมเป็นประจำ เพราะสมัยก่อนฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล วันโกน วันพระ จะตกทุกวัน เพราะต้นไม้ตามท้องนา และผืนป่าที่บนเขายังอุดมสมบูรณ์ ฝนฟ้าจะมาตามกำหนดในเดือนหกของทุกปีน้อยปีที่จะแล้ง หมดฤดูฝนน้ำที่ท่วมก็ลดลง น้ำจะเหลือมากก็แต่ในบึง การสัญจรไปมาลำบากมาก เข้าเมืองก็ต้องใช้เกวียนหรือเดิน หนาน้ำก็ต้องใช้เรือ อยู่ต่อมาก็ได้เกิดลูกเกิดหลานกันมากขึ้น น้ำกินน้ำใช้ก็แล้งลงบ้างในยามแล้ง ในช่วงปีหนึ่งน้ำในสระแห่งนี้มีทั้งคนทั้งสัตว์ได้ใช้เกิดแห้งลง ปรากฏว่าปลาที่อยู่ในสระมีหลายชนิด โดยพบปลาตัวมีมากกว่าปลาอื่น ทุกคนที่มาจับปลาในสระนี้จึงเรียกกันว่า “หนองปลาค้าว” ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

สำหรับคนที่มาอยู่แต่เดิมนั้นเสียชีวิตลง ลูกหลานก็ปกครองที่ดินสืบทอดกันมาเพราะตอนนั้นก็ยังไม่มีคนมากนัก สมบัติก็ยังไม่มียาก ไม่มีใครร่ำรวยกว่ากัน ไม่มีการทะเลาะ ลักขโมย ผู้ที่สูงอายุก็จะเป็นผู้ที่เคารพนับถือกันสืบทอดตลอดมา ขณะเดียวกันก็มีผู้อพยพมาจากที่อื่น โดยมาจากภาคอีสาน เช่น อุบลราชธานี อุตรธานี อุทัยธานี เพราะมองเห็นว่า พื้นที่แห่งนี้พอที่จะอยู่อาศัยและทำมาหากินได้ดีจึงมาอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม และจับจองพื้นที่ทำมาหากิน จากปีแรกๆ ก็ยังมีกลุ่มผู้อาศัยน้อย ต่อมาตั้งแต่ปี 2464 ประชาชนและสัตว์เลื้อยเริ่มเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ เพราะพื้นที่มีความอุดมสมบูรณ์ หนาน้ำก็ได้รับคำบอกเล่าว่า มีจระเข้ มีงูพิษออกมาหากิน นอกจากนี้ยังมีหนองน้ำที่อาศัยอีก 2 แห่ง ได้แก่ หนองซ้อ และหนองขาม ถ้าหนองปลาค้าวแห้งก็จะมาใช้น้ำที่หนองซ้อ และหนองขาม ถ้าปีไหนหนองน้ำทั้ง 3 แห่งไม่พอใช้ ชาวบ้านจะไปใช้น้ำในบึงท่าทรายและบึงกระจังงามที่อยู่ห่างจากบ้านหนองปลาค้าวไป 2 กิโลเมตร

เมื่อก่อน หมู่บ้านหนองปลาค้าวขึ้นอยู่กับตำบลบางประมุง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ บางประมุงเป็นลำคลองไม่กว้าง เชื่อมกับแม่น้ำเจ้าพระยาและบึงท่าทราย บึงกระจังงาม หนาน้ำคนส่วนใหญ่จะเดินทางเข้าเมือง ก็จะต้องไปขึ้นเรือที่ท่าบางประมุงเข้าไปยังตลาดปากน้ำโพ ที่บางประมุงถัดไปทางเหนือจะมีตลาดท่าซุด ที่มีการซื้อขายข้าว เพราะมีความเจริญเกิดขึ้น และมีโรงสีข้าวเป็นศูนย์รวมของตลาดข้าว หลังจากเมื่อก่อนต้องใช้ครกตำข้าวกันเอง เมื่อระยะหลังเกิดโรงสี ชาวบ้านที่ได้ผลผลิตข้าวดีก็นำมาสีที่โรงสีที่ทำซุดโดยใช้เกวียนเดินทาง ซึ่งต้องมากันแต่เช้าเพื่อรอคิวว่าจะสีเสร็จต้องใช้เวลาเป็นวัน

เพราะจะมีชาวบ้านหลายหมู่บ้านเดินทางมาซื้อข้าว เพราะโรงสีมีเพียงแห่งเดียวที่ทำชุด หรือใครที่จะนำมาขายก็ได้เพราะมีเรือบรรทุกต่อไปขายยังตลาดอื่น

เมื่อตำบลบางประมุงที่มีประชากรเพิ่มมากขึ้น ก็ถูกแยกเป็นตำบลนากลางซึ่งรวมถึงหมู่บ้านหนองปลาข้าวด้วย เฉพาะที่หมู่บ้านหนองปลาข้าวมีบ้านเรือนเกือบ 100 หลังคาเรือนแล้ว เมื่อปี พ.ศ. 2512 มีชาวบ้านได้ย้ายออกไปหาที่ทำกินที่อื่นกันมากพอสมควร จนถึงปัจจุบันเหลือแค่ 80 หลังคาเรือน โดยมีผู้ใหญ่บ้านปกครองมาแล้วหลายคนสืบค้นจากความทรงจำของชาวบ้านได้ 6 คน คือ ผู้ใหญ่ช่วง ชาตริก ผู้ใหญ่เลี่ยน ชาตริก (ลูกผู้ใหญ่ช่วง) ผู้ใหญ่อ่าง อุดมสารี ปกครองลูกบ้านนาน 20 ปี ผู้ใหญ่มงคล อุดมสารี (ลูกผู้ใหญ่อ่าง) ปกครองลูกบ้านนาน 20 ปี ผู้ใหญ่ทองหล่อ บุญรัตน์ ปกครองลูกบ้าน 5 ปี และผู้ใหญ่สมใจ อุดมสารี เป็นผู้ใหญ่บ้านมาแล้ว 7 ปี

2) สภาพสังคมและเศรษฐกิจของหมู่บ้าน การอยู่อาศัยของหมู่บ้านหนองปลาข้าว มีหลายเชื้อสาย เพราะมีการอพยพเข้ามานอกเหนือจากคนพื้นเดิมคือ ไทยมอญ และลาวอีสาน คนรุ่นเก่าๆ เล่ากันมาว่า หมู่บ้านหนองปลาข้าว มีกิจกรรมร่วมกันมานาน การเกี่ยวข้าวจะเป็นการเอาแรงกัน หากบริเวณบ้านใกล้ๆ หอบข้าวฟ่อน หาบขึ้นลานก็จะช่วยกัน ภาพที่มองเห็นว่า ชาวบ้านร่วมแรงกันจำนวนมาก คือการบอกเล่าว่า ในช่วงเกี่ยวข้าวบางปี เจ้าของนาเลี้ยงข้าวผู้มาช่วยงานกว่าร้อยคนจนงานใส่ข้าวกินไม่พอสั่งใช้ไปต้องใส่ข้าวกิน และแม้ว่าการเอาแรงในการเกี่ยวข้าว หอบข้าวฟ่อน หาบขึ้นลาน จะแยกชาย หญิง แต่บางที่ฝ่ายชายก็ช่วยฝ่ายหญิงจนเสร็จงาน

ความสามัคคีและวิถีชีวิตของชาวบ้านสะท้อนได้จาก งานประเพณีซึ่งจัดขึ้นในหมู่บ้านโดยเฉพาะงานประเพณีตรุษสงกรานต์ โดยเมื่อประมาณปี 2485 หมู่บ้านหนองปลาข้าว มีประมาณ 90 หลังคาเรือน หมู่สาวบริเวณใกล้เคียงจะมาเล่นตรุษสงกรานต์กันมาก ซึ่งเดินทางมาที่หมู่บ้านตั้งแต่วันตรุษจนสงกรานต์เลิกถึงกลับบ้าน มีการค้างคืนเพื่อเล่นรำวง จับคู่ มอญซ่อนผ้า โดยจุดตะเกียงอีต่าเล่นกันอย่างน้อยครั้งคืน ส่วนในช่วงเช้าก็หุงข้าวกินกัน พอสายไปก็เริ่มเล่นกันอีก โดยเล่นหีมี ลูกช่วง ลูกชัย เล่นดี เล่นลูกสะบ้า เล่นมอญซ่อนผ้า บางคนเล่นสงกรานต์แล้วเกลือกโคลนเข้าบ้าน หากจะขึ้นบ้านไหนแล้วไม่ให้เหล้ากินก็จะขึ้นบ้านไปเกลือกให้เปื้อน

แหล่งทรัพยากรของหมู่ 3 มีสระหลวงอยู่ 3 ลูก สระส่วนตัวประมาณ 12 ลูก มีประปาประจำหมู่บ้าน 1 ที่ บริเวณหมู่ 3 ตอนบนใกล้หน้าเขาหลวง ชาวบ้านในหมู่ 3 จะใช้น้ำประปาของหมู่บ้านประมาณ 15 หลังคาเรือน นอกนั้นเป็นการใช้น้ำประปาของหมู่ 7 เกือบทั้งหมด มีลำเหมืองไหลผ่านหมู่บ้านทั้ง 2 สาย ต้นเหมืองมาจากหมู่ 5 เพราะมีบึงกว้างและยาว หมู่ 3 ตอนล่างเนื้อที่ประมาณ 1500 ไร่ ใช้น้ำพลังไฟฟ้าจากหมู่ 4 อย่างสมบูรณ์ จนทำนาได้ปีละ 2 ครั้ง ส่วนการทำไร่มีน้อยประมาณ 30 ไร่ ที่เลี้ยงสัตว์สาธารณะไม่มี

ส่วนมากจะใช้เลี้ยงในที่ส่วนตัว และจะมีเลี้ยงกันเฉพาะที่อยู่บริเวณหน้าเขาหลวง ซึ่งในปัจจุบันนี้ไม่ค่อยมีชาวบ้านขึ้นเขาหลวงเพื่อใช้ทรัพยากร แต่ในสมัยก่อนยังมีชาวบ้านขึ้นไปหาหน่อไม้มาทำกินและขายบ้าง รวมทั้งการตัดไม้ทำที่อยู่อาศัย

อาชีพของคนในหมู่บ้าน อาชีพหลักก็จะเป็นการทำนาเป็นส่วนใหญ่ ประมาณ 23 ราย ส่วนที่ทำนาปีละ 2 ครั้งมี 15 ราย ได้ผลผลิตดีไร่ละ 100 ถัง เพราะใช้แหล่งน้ำจากบึงท่าทราย ซึ่งต้นน้ำอยู่ที่หมู่ 4 ตำบลนากลางห่างจากหมู่บ้านไปประมาณ 2 กิโลเมตร ทำไร่อ้อยมี 1 ราย ค้าขายประมาณ 4 ราย บางรายทำนาด้วย ส่วนชาวบ้านที่รับจ้างประจำมี 2-4 ราย การศึกษาเป็นไปตามเกณฑ์ไม่มีปัญหา

3) วิถีชีวิตของชาวบ้านด้านภูมิปัญญา ภูมิปัญญาของชาวบ้านหนองปลาข้าว ยังไม่ปรากฏเด่นชัด แต่มีความพยายามที่จะจัดตั้งกลุ่มเพื่อสร้างอาชีพเสริมให้กับชุมชน เช่น กลุ่มสตรีที่เพาะเห็ดนางฟ้า และเห็ดอื่นๆ ซึ่งเป็นที่รู้จักของบริเวณใกล้เคียงและต่างจังหวัด สามารถทำรายได้ให้กับครอบครัวได้ดี ก่อนเห็ดก็มีลูกค้ามารับเข้าโรงเรียนพร้อมเก็บดอกขาย และมีโครงการอยู่ดีมีสุข ช่วยอุดหนุนมา 40,000 บาท นอกจากนี้ยังมีกลุ่มกองทุนต่างๆ ที่อยู่ในช่วงของการพัฒนาหมู่บ้าน เช่น กลุ่มกองทุนหมู่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มซื้อปุ๋ย กลุ่มกระบือ กลุ่มสงเคราะห์ และกลุ่มอาสาสมัครดับไฟป่า

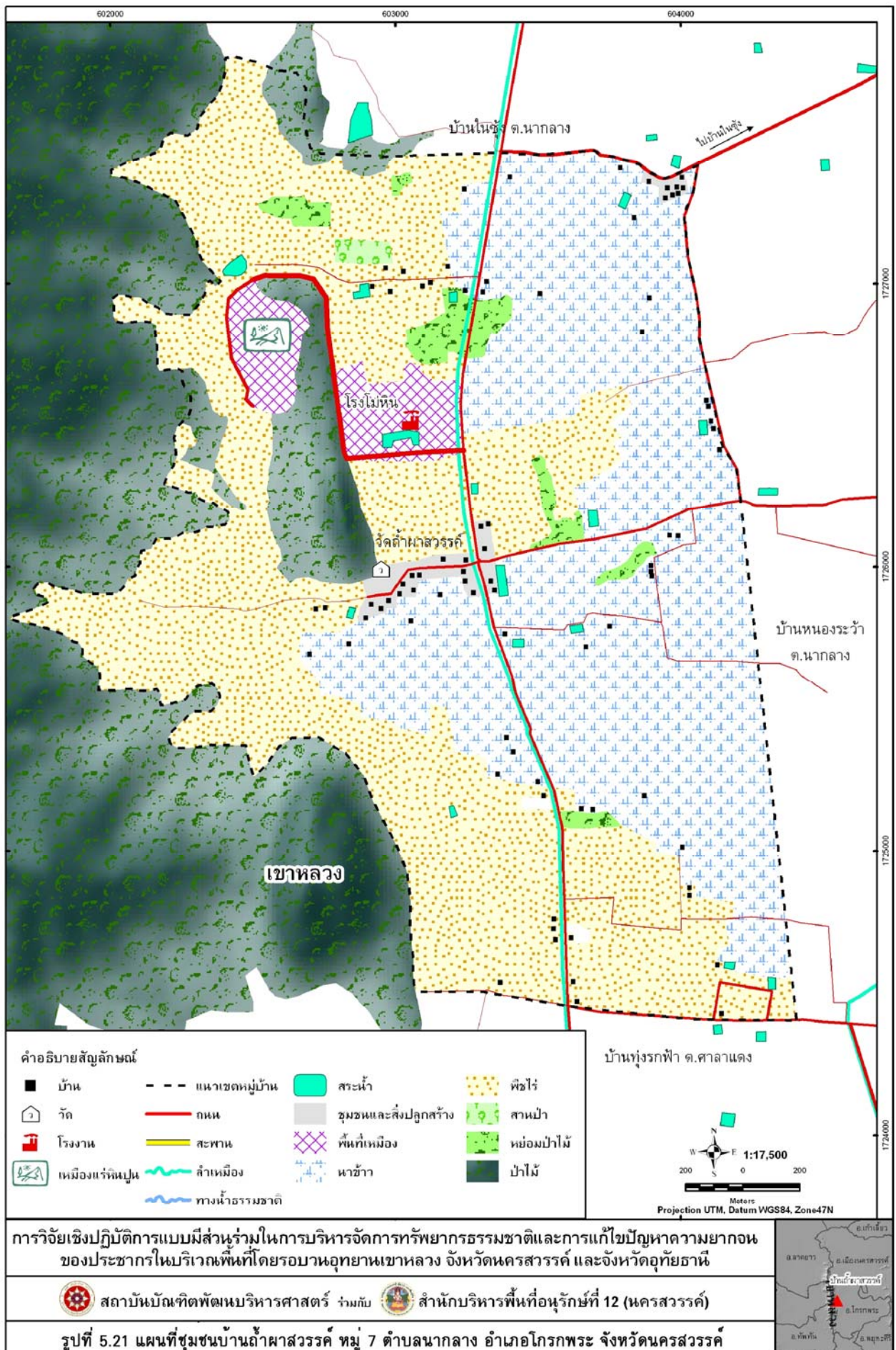
4) ปัญหาอุปสรรคที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิต ชาวบ้านที่อยู่ตอนบนช่วงหน้าเขาหลวง ไม่มีแหล่งน้ำต้องรอน้ำฝน ปีไหนฝนดีก็จะได้ผลผลิตดี แต่ชาวบ้านมักจะประสบปัญหาภัยแล้งในช่วงหน้าแล้งหลายปีมาแล้ว สำหรับกลุ่มที่เลี้ยงสัตว์ พบว่ามีปัญหาด้านสถานที่เลี้ยงสัตว์

5) สิ่งที่ต้องการความช่วยเหลือจากภายนอกทั้งในระยะสั้นและระยะยาว ชาวบ้านต้องการแหล่งน้ำ โดยต้องการให้หน้าเขาหลวงมีการทำคันดินขนาดใหญ่ หรือทำเขื่อนเก็บน้ำหลังเขา เพราะเมื่อตอนฝนตกจะมีน้ำจากบนเขามารวมไว้ ซึ่งหมู่ 2 หมู่ 3 หมู่ 7 และหมู่ 8 ตำบลนากลางจะได้รับประโยชน์มาก

5.1.6.4 บ้านถ้าผาสวรรค์²¹ หมู่ 7 ตำบลนากลาง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ (รูปที่ 5.21)

1) ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน ได้รับการบอกเล่าจากนางหงส์ยนต์ ดิษกุล อายุ 50 ปี เมื่อวันที่ 20 มีนาคม 2551

²¹ ประมวลจากข้อมูลรายงานของนักวิจัยชาวบ้าน 1. นายสนาม อินทะนิล 2. นายเอกราช พูนมา 3. นางฉันทนา ดิษกุล บ้านถ้าผาสวรรค์ หมู่ 7 ตำบลนากลาง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์

ว่า บ้านถ้ำผาสวรรค์ ตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2536 เดิมชื่อว่าบ้านหนองระว่า หมู่ 4 ตำบลนากลาง อำเภอกอพระ จังหวัดนครสวรรค์ เมื่อมีชาวบ้านจำนวนมากขึ้นเรื่อย ๆ จึงขอแยกหมู่บ้าน เป็นหมู่ 7 ตำบลนากลาง ส่วนชื่อหมู่บ้าน มีประวัติความเป็นมา กล่าวคือ มีนายใจ บัวขาว ไปล่ากระรอก กระแต ที่เขาปูน ซึ่งปัจจุบันคือวนอุทยานเขาหลวง แล้วบังเอิญพบถ้ำจึงมา ชักชวน นายย่อน ยมนา นายสนาม ยมนา นายฮวด บุญดี นายไม้ ชโลม และนายหวน จิตพัทธ์ ไปสำรวจดูภายในถ้ำก็พบว่าถ้ำที่มีความสวยงาม มีผาหินย้อย เหมาะสำหรับการจัดตั้ง วัด ต่อมาจึงก่อตั้งเป็นสำนักสงฆ์ ซึ่งใช้ชื่อว่า วัดถ้ำผาสวรรค์ เมื่อแยกหมู่บ้านเสร็จจึงเปลี่ยน ชื่อหมู่บ้านมาเป็นบ้านถ้ำผาสวรรค์ โดยคนในหมู่บ้านเป็นคนไทยทั้งหมด

2) สภาพสังคมและเศรษฐกิจของหมู่บ้าน บ้านถ้ำผาสวรรค์ เป็น หมู่บ้านที่อยู่ใกล้กับวนอุทยานเขาหลวง และยังมีการค้นพบถ้ำจนมีการจัดตั้งสำนักสงฆ์ขึ้น ศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้านถ้ำผาสวรรค์ จึงอยู่ที่วัดถ้ำผาสวรรค์ โดยมี กิจกรรมด้าน วัฒนธรรมที่ต้องอาศัยความร่วมมือร่วมใจของชาวบ้าน เช่น ประเพณีแห่เทียนเข้าพรรษา ประเพณีมีสงฆ์น้ำพระ อาบน้ำคนเฒ่าคนแก่ ในวันสงกรานต์ ซึ่งจะเป็นการจัดงานขึ้นทั้ง ตำบลแล้วมารวมกัน เวียนไปให้ครบทุกวัด นอกจากนี้ชาวบ้านยังมีกิจกรรมที่พัฒนาหมู่บ้าน ร่วมกันในวันสำคัญต่าง ๆ ด้วยการลอกสระภายในวัด ถางป่าบริเวณวัด ถางป่าบริเวณสระ สาธารณะประโยชน์ ตัดฟันพญาและต้นไม้ข้างทางให้สะอาดตา

ปัจจุบันหมู่บ้านมี จำนวนครัวเรือน 65 หลังคาเรือน ประชากร 238 คน เป็นชาย 124 คน หญิง 114 คน โดยมีผู้ที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือ คือ นาย สนาม ยมนา อายุ 72 ปี อาชีพทำนา นางหลิน ยมนา อายุ 72 ปี ดูแลวัดถ้ำผาสวรรค์ คอยดูแลไม่ให้ออกมารบกวนชาวบ้าน นางคำ ยมนา อายุ 80 ปี เนื่องจากบุคคลทั้ง 3 ท่าน เป็นคนใจบุญชอบช่วยเหลือผู้อื่น สอนลูกหลานทำแต่ความดี รู้จักทำมาหากิน เลี้ยงครอบครัว

ที่ตั้งแหล่งทรัพยากรของหมู่บ้าน มีแหล่งน้ำสาธารณะประโยชน์ 3 แห่ง สระน้ำส่วนตัว 80 แห่ง บ่อบาดาล 1 แห่ง เหมืองใหญ่ 1 แห่ง เหมืองใส่ไก่ 2 แห่ง ป่า ชุมชน 3 แห่ง ป่าปลูกยูคาลิปตัส 5 แห่ง ป่าสัก 2 แห่ง วนอุทยานเขาหลวง ถนนลูกรัง 3 สาย ถนนในหมู่บ้าน 1 สาย สภาพพื้นที่เพาะปลูกในหมู่บ้านเป็นดินเหนียวปนทราย เหมาะ สำหรับทำนาทำไร่

จากที่หมู่บ้านมีพื้นที่ติดกับเขาหลวง ชาวบ้านหลายรายจึงยังอาศัย เขาหลวงเลี้ยงชีพเสริม โดยการหาหน่อไม้ หาผัก เก็บเห็ด และตัดไม้ไผ่มาทำการจักสาน กล่าวคือ นายสวรรค์ กลิ่นเจริญ นายดิเรก มหา นายทิม แก่นหยวก นายสมศักดิ์ บัวขาว นายประสิทธิ์ บัวขาว นางลั่นทม แก่นหยวก นายชำนาญ คงไทยเจริญ นายสาคร ยมนา นางสุกัญญา สมรอด นายสุจินดา กมฺุทชาติ และนายเจริญ อ่วมขำ เป็นกลุ่มที่หาหน่อไม้ และหา

เห็ด นายโทน แก่นหยวก ทำจักสาน พวกส้มไก่ กระบุง กระจาด ฆ้อง และนางหงษ์ยนต์ ดิษกุล
ทำจักสาน ส้มไก่ กระบุง กระจาด

ชาวบ้านได้รู้จักและคุ้นเคยกับการใช้ทรัพยากรบนเขาหลวง และได้ใช้มาตั้งแต่อดีตจึงมีวิธีในการหาและการจัดการเพื่อให้ได้ใช้ทรัพยากรบนเขาหลวงได้อย่างยั่งยืน เช่นวิธีการตัดไม้ไผ่ ชาวบ้านจะเลือกตัดแต่ลำแก่ๆ ถ้าหาหน่อไม้ ก็เลือกเก็บแต่หน่อใหญ่ๆ ยาวๆ ถ้ากอไผ่มี 5 หน่อก็จะเก็บเพียง 3 หน่อ เพื่อเหลือไว้เป็นต้นไผ่ต่อไป ส่วนการหาเห็ด ชาวบ้านก็จะเก็บแต่ดอกที่เก็บได้ และผักหวาน ก็เลือกเด็ดแต่ใบอ่อนๆ นอกจากนี้ ชาวบ้านยังมีการอนุรักษ์พันธุ์พืช คือไม่จุดไฟเผาป่า และเมื่อชาวบ้านไม่สามารถใช้ประโยชน์จากเขาหลวงได้ ก็ไปทำอาชีพรับจ้างทั่วไป โดยสภาพความเป็นอยู่ของชาวบ้านจะพอมีพอกินพอใช้ เพราะอาชีพหลักของคนในหมู่บ้าน คือ ทำนา ทำไร่ รับจ้าง ค้าขาย โดยแยกเป็นการทำนาปี 46 ราย ซึ่งผลผลิตไม่ค่อยดี เพราะไม่มีแหล่งน้ำ ต้องรอใช้น้ำตามธรรมชาติ ทำนาปรัง 10 ราย ผลผลิตค่อนข้างดีมีน้ำใช้จากบึงท่าทราย ทำไร่ร้อยละ 1 ราย คือ นายเสริม ชโลม ทำไร่มันสำปะหลัง 2 ราย คือ นายยงยุทธ ยมนา และนายเอกราช พุนมา ทำไร่ข้าวโพด 2 ราย คือ นายยงยุทธ ยมนา และนางฉันทนา ดิษกุล แต่ผลผลิตไม่ดีเท่าที่ควร การทำไร่จะทำปีละ 1 ครั้ง ใช้น้ำธรรมชาติ นอกจากนี้ ชาวบ้านในหมู่บ้าน ประกอบอาชีพค้าขาย 4 ราย ขายของชำ 3 ราย และอาหารตามสั่ง 1 ราย ส่วนอาชีพรับจ้างมี 50 ราย ซึ่งมีทั้งทำเป็นประจำ และทำหลังจากว่างเว้นจากการทำนา ส่วนใหญ่เป็นงานรับจ้างก่อสร้างในตัวเมือง

นอกจากอาชีพหลักของชาวบ้านแล้ว ชาวบ้านบางรายยังมีอาชีพเสริมได้แก่ ทำขนม 1 ราย คือ นายวิรัตน์ เนินพลับ จักสาน 2 ราย คือ นายโทน แก่นหยวก และนางหงษ์ยนต์ ดิษกุล ด้านการศึกษาของลูกหลานไม่ค่อยเป็นไปตามเกณฑ์เพราะฐานะยากจน อุปสรรคเกิดจากเงินทองไม่พอใช้ เพราะต้องใช้เป็นค่าที่อยู่และเดินทาง

3) วิถีชีวิตของชาวบ้านด้านภูมิปัญญา ภูมิปัญญาในชุมชนที่เด่นชัดมีอยู่ 3 ประเภทคือ ภูมิปัญญาด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม ภูมิปัญญาด้านโภชนาการ และภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทย

(1) ภูมิปัญญาด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม คือ งานฝีมือจักสานด้วยการใช้ไม้ไผ่สานเป็นส้มไก่ ตะแกรง กระบุง ตะกร้า ข้อง โดยมีผู้รู้ คือนายโทน แก่นหยวก และนางหงษ์ยนต์ ดิษกุล การจักสานของชาวบ้านจะใช้ ลำไม้ไผ่ ลำไม้ผาก ลำไม้รวก การคัดเลือกไม้ไผ่ จะคัดเลือกไม้ไผ่ที่แก่ๆ ปล้องยาวและเนื้อไม้หนา มาจักเป็นเส้นๆ เช่นการสานส้ม เมื่อจักเป็นเส้นแล้วต้องหลาวให้แบนสวย ไม่ให้คมเสี้ยนตำ หรือบาดมือได้ แล้วค่อยนำมาสานเป็นส้ม กระบุง ตะกร้า ตะแกรง ตะข่าง กระจาด เป็นอาชีพเสริมเลี้ยงครอบครัว ภูมิปัญญานี้เกิดจากการเรียนรู้และสอนจากบรรพบุรุษ และญาติๆ เช่น นางหงษ์ยนต์ รับการสืบทอดมาจากพ่อย่อน แม่หลิน ยมนา และกำลังสืบทอดให้กับนางฉันทนา ซึ่งเป็นลูกสาว และนาย

แรมจันทร์ ใจดี ซึ่งเป็นหลาน การจักสานนี้ชาวบ้านใช้เวลาทำในช่วงเวลาว่างจากการรับจ้างทั่วไป หรือมีใครมาจ้างสานก็จะสานให้

(2) ภูมิปัญญาด้านโภชนาการ เป็นภูมิปัญญาในการทำขนมเปี๊ยะ โดยมีผู้รู้คือ นายวิรัตน์ เนินพลับ อายุ 39 ปี บ้านเลขที่ 49 หมู่ 7 การทำขนมเปี๊ยะดังกล่าวได้รับการถ่ายทอดมาจากครอบครัวของภรรยานายวิรัตน์ ซึ่งแม่ของภรรยาทำมาตั้งแต่ภรรยายังไม่เกิด ครอบครัวของภรรยามีพี่น้องด้วยกัน 7 คน ซึ่งทำขนมเปี๊ยะมาจนโต มีการถ่ายทอดแบบตัวต่อตัว และได้สืบทอดให้ลูกสาวทำต่อไป เพราะอยู่ใกล้ชิดกับการทำขนมเปี๊ยะมากที่สุด ขนมเปี๊ยะดังกล่าวนี้จะทำตามใบสั่งของลูกค้า เนื่องจากขนมเปี๊ยะของที่นี้จะ เป็นชนิดแบ่ง 2 ชั้น ซึ่งวิธีทำต้องทำด้วยมือเท่านั้น เพราะราคาเครื่องที่ผลิตขนมเปี๊ยะมีราคาสูงมาก การคัดเลือกวัสดุ ก็ต้องเลือกใช้แต่วัสดุดิบที่มีคุณภาพ เพราะถ้าไม่มีคุณภาพขนมก็จะอยู่ได้ไม่นาน โดยมีส่วนผสม คือ แป้งสาลี น้ำมันพืช ถั่วเขียว น้ำตาลทราย

(3) ภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทย เป็นภูมิปัญญาในด้านสมุนไพรรักษาโรค มีผู้รู้คือ นายองค์ กมฺพชาติ อายุ 68 ปี อยู่บ้านเลขที่ 48/2 หมู่ 7 เป็นหมอโบราณของหมู่บ้าน ซึ่งรู้เรื่องยาสมุนไพรในการรักษาโรค เช่น ฟาทะลายโจรแก้ความดันโลหิตสูง แก้เจ็บคอ กำแพงเจ็ดชั้น แก้ระบายลม มะแว้งต้มแก้โรคเบาหวาน ใบหูเสือแก้แผลอักเสบ เจ็ดกระบุงกระพริงทาแก้ผื่นคัน ดอกมะลิแห้งแก้ร้อนในกระหายน้ำ อีสุกอีไส ไพล เหลืองแก้เคล็ดขัดยอก นายองค์ได้รับการถ่ายทอดวิชาจากพ่อมดคน กมฺพชาติ และมีการเรียนรู้เพิ่มเติมด้วยตัวเองบ้าง ขณะนี้ยังไม่มีถ่ายทอดให้ใครเพราะลูกกำลังเรียนหนังสืออยู่กรุงเทพฯ และแยกครอบครัวออกไปบ้าง ถ้ามีใครเจ็บป่วยก็มาเอาสมุนไพรไปรักษา โดยจะคัดเอาสมุนไพรให้ตรงกับโรคที่มารักษาในแต่ละโรค ซึ่งสมุนไพรดังกล่าว นายองค์จะเก็บมาตากให้แห้ง เมื่อแห้งแล้วก็เอามาบดแล้วปั้นเป็นลูกกลอน

4) ปัญหาอุปสรรคที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิต หมู่บ้านมีปัญหาในเรื่องของความปลอดภัย ในเรื่องมลพิษและฝุ่นละออง พื้นที่ทำกินแห้งแล้งเพราะขาดแหล่งน้ำในการทำการเกษตร ขณะที่ป่าเสื่อมโทรมลง ประชาชนมีรายได้ต่ำเพราะขาดความรู้ในการประกอบอาชีพ ขาดอาชีพเสริมนอกฤดูทำนา และยังไม่มีการส่งเสริมในเรื่องทุนจากทางราชการ นอกจากนี้หมู่บ้านยังไม่มีมีการรวมกลุ่มเพื่อปรึกษาปัญหาคนว่างงาน

5) สิ่งที่ต้องการความช่วยเหลือจากภายนอกทั้งในระยะสั้นและในระยะยาว ต้องการให้มีการอบรมวิชาชีพสำหรับคนว่างงาน การแก้ปัญหาคุณภาพดินเพื่อการเกษตร ต้องการแหล่งน้ำเพิ่ม การปรับปรุงพื้นที่ถนน การมีส่วนร่วมและการรวมกลุ่มของชุมชน

5.1.6.5 บ้านหนองจอก²² หมู่ 8 ตำบลนากลาง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ (รูปที่ 5.2)

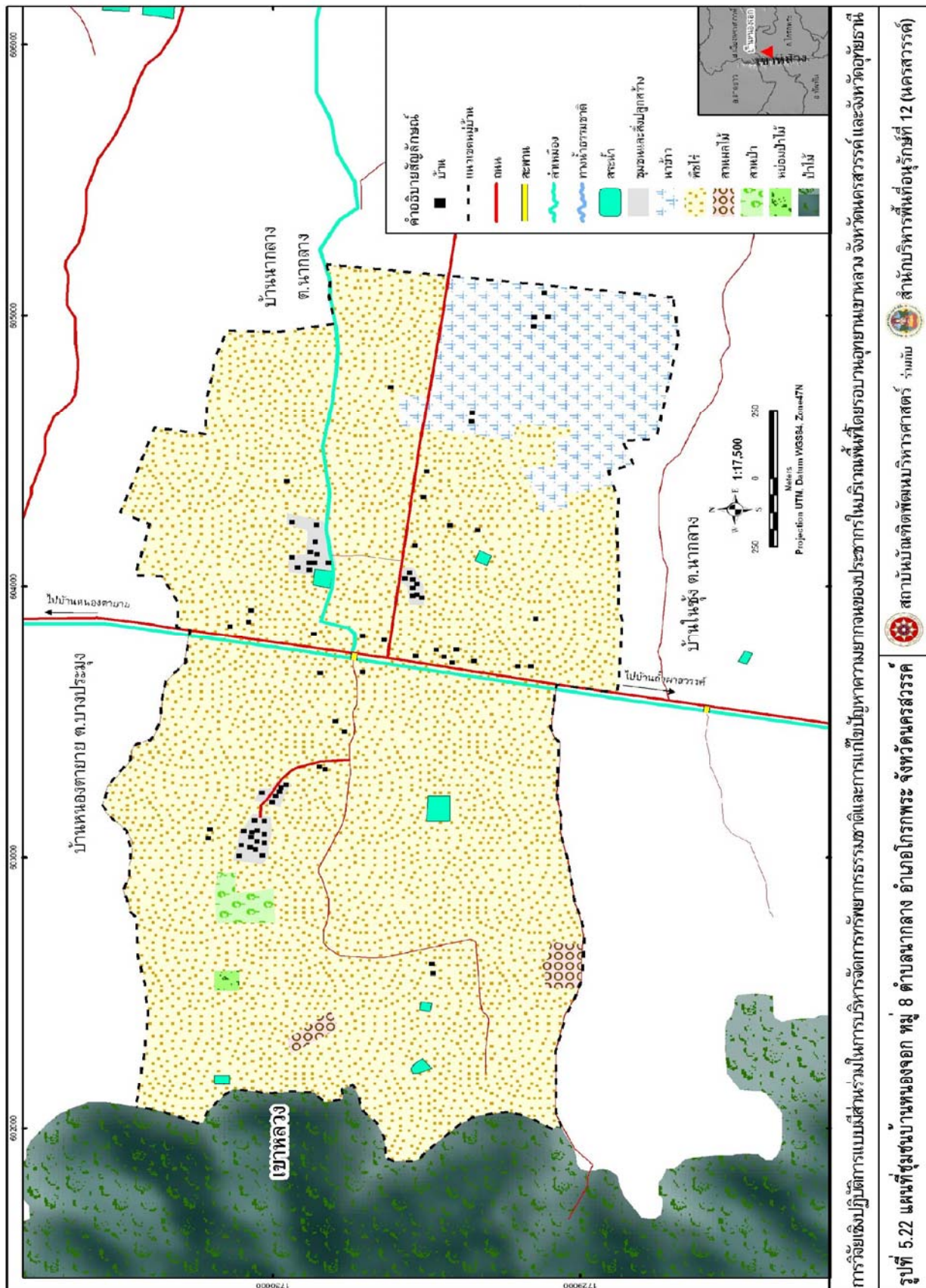
1) ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน บ้านหนองจอกแต่เดิมเป็นป่ากว้างใหญ่ ชาวบ้านได้อพยพมาถากถางที่ทำกิน จนพบกับหนองน้ำขนาดใหญ่อยู่กลางป่า ซึ่งมีจอกอยู่ในหนองจำนวนมาก ชาวบ้านจึงพากันเรียกกลุ่มบ้านนี้ว่า บ้านหนองจอก กลุ่มบ้านหนองจอกแต่เดิมอยู่รวมกับหมู่ 1 นากลาง เมื่อประชากรเพิ่มมากขึ้นจึงได้มีการแบ่งแยกหมู่บ้านเพิ่มขึ้น เป็น บ้านหนองจอก หมู่ 8 ผู้ที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือนั้นส่วนใหญ่เป็นคนเก่าแก่ของหมู่บ้านแล้วมีลูกหลานสืบต่อกันมา จึงเปรียบเสมือนปู่ย่าตายาย เช่น นายอ้น แดกสุก อายุ 84 ปี นายปาน เสนีย์ อายุ 72 ปี นางดิบ อินทันยะ อายุ 76 ปี นายโปรง อินทันยะ อายุ 76 ปี และคนส่วนใหญ่ในหมู่บ้านเชื้อสายไทย

2) สภาพสังคมและเศรษฐกิจของหมู่บ้าน หมู่บ้านมีสระหลวง 2 ลูก ขนาด 1 ไร่ แต่ไม่เพียงพอต่อการใช้ มีแหล่งน้ำขุดส่วนตัวของชาวบ้าน 2 บ่อ บ่อบาดาลสาธารณะ 4 บ่อ มีประปาใช้ แต่เดิมใช้น้ำดิบจากสระหลวง ปัจจุบันใช้น้ำจากบ่อบาดาลที่สร้างโดยกรมอนามัย ส่วนน้ำเพื่อการเกษตรเพียงพอเฉพาะฤดูฝน บริการสาธารณะในหมู่บ้าน มีโรงเรียนระดับมัธยมศึกษา ถนนลาดยาง 19 กม. ถนนลูกรัง 4 กม. ครั้วเรือนส่วนใหญ่ใช้แก๊สหรือไฟฟ้า มีครั้วเรือนประกอบอาชีพเพาะปลูก 80 ครั้วเรือน

สภาพทางสังคม พบว่าความเป็นอยู่ของชาวบ้านจะมีความเป็นอยู่แบบดั้งเดิมหลงเหลืออยู่ โดยยังมีชาวบ้านช่วยกันเอาแรงทำการเกษตร ตัดอ้อย ขุดมัน มีกิจกรรมทางศาสนาร่วมกัน เช่น แห่เทียนเข้าพรรษา และงานประเพณีต่างๆ ก็มีกิจกรรมร่วมกัน เช่น งานสงกรานต์ มีกิจกรรมอาบน้ำผู้สูงอายุ ซึ่งกิจกรรมต่างๆ ชาวบ้านให้ความร่วมมือร่วมใจกันดี ศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้านมีสำนักสงฆ์ถ้ำผาหินเพลิง ซึ่งชาวบ้านให้ความเคารพและถือเป็นแหล่งลำธารและแหล่งสมุนไพรของพื้นที่ใกล้เคียง

สภาพทางเศรษฐกิจ ก่อนหน้านี้ชาวบ้านเคยอาศัยทรัพยากรบนเขาหลวงในการหาเลี้ยงชีพแทบทุกหลังคาเรือน เช่น การหาหน่อไม้ เก็บเห็ด ลำสัตว์ขนาดเล็ก เช่น กระแต กระรอก อีเห็น ตัดต้นไม้เล็กๆเป็นบางครั้งตามฤดูกาล ซึ่งการหาของป่าจะต่างคนต่างเก็บ ไม่ได้ยึดหลักอนุรักษ์แต่อย่างใด นอกจากนี้ทรัพยากรบนเขาหลวงในเขตพื้นที่ของหมู่บ้าน ส่วนมากเป็นหน่อไม้จากไผ่รวก รองลงมาเป็นไผ่หนวล เมื่อถึงหน้าฤดูหน่อไม้ขึ้นก็จะมีหมู่บ้านข้างเคียงมาเก็บด้วย นอกจากหน่อไม้ ยังมีแหล่งสมุนไพรในบริเวณเขาหลวงใน

²² ประมวลจากข้อมูลรายงานของนักวิจัยชาวบ้าน 1.นายจรัส พูลเขตกิจ 2.นายจรัส บัวผัน 3.นายสนาม พูลเขตกิจ บ้านหนองจอก ตำบลนากลาง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์

บริเวณหมู่บ้านและพื้นที่ข้างเคียง เพราะเคยมีพระมาเก็บสมุนไพรรักษาโรคได้สมุนไพรรักษา เช่น กำแพงเจ็ดชั้น โคลน และกำลังเสือโคร่ง

อาชีพของคนในหมู่บ้าน อาชีพหลักคือ ทำนา 21 ราย เป็นนาปี ทั้งหมด ทำไร่อ้อย 55 ราย ทำปีละ 1 ครั้ง ทำไร่ข้าวโพด 13 ราย ทำปีละครั้ง อาชีพค้าขายเป็นการขายของชำราย 4 ราย ขายหมู 3 ราย รับจ้างตัดอ้อย 65 ราย รับจ้างก่อสร้าง 7 ราย อาชีพเสริม ทำไม้กวาด 1 ราย จักสาน 3 ราย และทำขนม 3 ราย ส่วนการศึกษาของลูกหลานในหมู่บ้าน เป็นไปตามเกณฑ์

3) วิถีชีวิตของชาวบ้านด้านภูมิปัญญา ภูมิปัญญาของหมู่บ้านที่เห็นเด่นชัดมีอยู่ 2 ประเภท คือ ภูมิปัญญาด้านหัตถกรรม ภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทย

(1) ภูมิปัญญาด้านหัตถกรรม เป็นภูมิปัญญาเรื่อง ถักไม้กวาด ถักแห และจักสาน ด้านถักไม้กวาด มีผู้รู้คือ นายวิเชียร บุริสพันธ์ อายุ 64 ปี ได้รับการถ่ายทอดมาจากเพื่อนบ้านชื่อชู ปัจจุบันเสียชีวิตไปแล้ว ไม่มีการถ่ายทอดให้ใครเพราะทำอย่างอื่นรายได้ดีกว่า และดอกพังกีหายาก ถ้าจะตัดก็ต้องไปตัดที่ชายเขา ตอนนี้นำไปไม่มีแล้ว

ภูมิปัญญาด้านการถักแห ผู้รู้ชื่อนายซัว เสนีย์ อายุ 67 ปี บ้านเลขที่ 103/1 หมู่ 8 มีอาชีพรับจ้างเย็บแหและซุนแหให้ชาวบ้านทั่วไป เพราะอายุมากแล้วไปรับจ้างอย่างอื่นไม่ไหว กลุ่มบ้านนายซัวมีอยู่ 4 ครัวเรือน ได้รับการถ่ายทอดมาจากบิดา เรียนรู้จากความจำใช้เวลานานจึงสำเร็จ มีการสืบทอดให้ลูกหลาน และชาวบ้านบ้าง แต่เด็กรุ่นหลังไม่ชอบจึงไม่มีใครเรียนต่อ

ภูมิปัญญาในการจักสาน ผู้รู้คือ นายอ้น อายุ 80 ปี เลขที่ 64 หมู่ 8 เรียนรู้การจักสานมาจากพ่อและแม่ ไม่มีลูกหลานสนใจจะเรียนรู้ เพราะลูกหลานมีหลากหลายอาชีพ มีรายได้ดีกว่า จึงไม่มีใครสนใจ

(2) ภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทย เป็นภูมิปัญญาเรื่อง สมุนไพร ผู้รู้ คือ นายล้วน แกร่งการนา อายุ 58 ปี บ้านเลขที่ 113 หมู่ 8 ลักษณะของการใช้สมุนไพรของนายล้วนเป็น ลักษณะของการเป่าพ่นในทางคาถา อาคม รู้จักสมุนไพรหลายอย่างในด้านยาหม้อ ยาทา โดยเรียนรู้มาจากนายเหี่ยวซึ่งมีตำราสอน ตอนนี้นายเหี่ยวได้เสียชีวิตไปแล้ว ก่อนหน้านี้นายล้วนเคยเก็บยาใช้และช่วยเหลือผู้อื่นที่เจ็บป่วย รวมทั้งเคยเก็บยาสมุนไพรขาย และเคยส่งตามร้านสมุนไพร ปัจจุบันนี้ไม่มีการสืบทอดเพราะไม่มีใครสนใจเนื่องจากมีความเจริญในทางการแพทย์แล้ว

4) ปัญหาและอุปสรรคที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิต ชาวบ้านพบปัญหาภัยแล้งและแหล่งน้ำไม่เพียงพอต่อการเกษตร

5.1.7 ตำบลบางประมุง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์

ตำบลบางประมุง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ มีหมู่บ้านที่เข้าร่วมวิจัยจำนวน 3 หมู่บ้าน คือ หมู่ 3 บ้านหนองตายาย หมู่ 7 บ้านช่องรวก และหมู่ 8 บ้านหนองโพธิ์

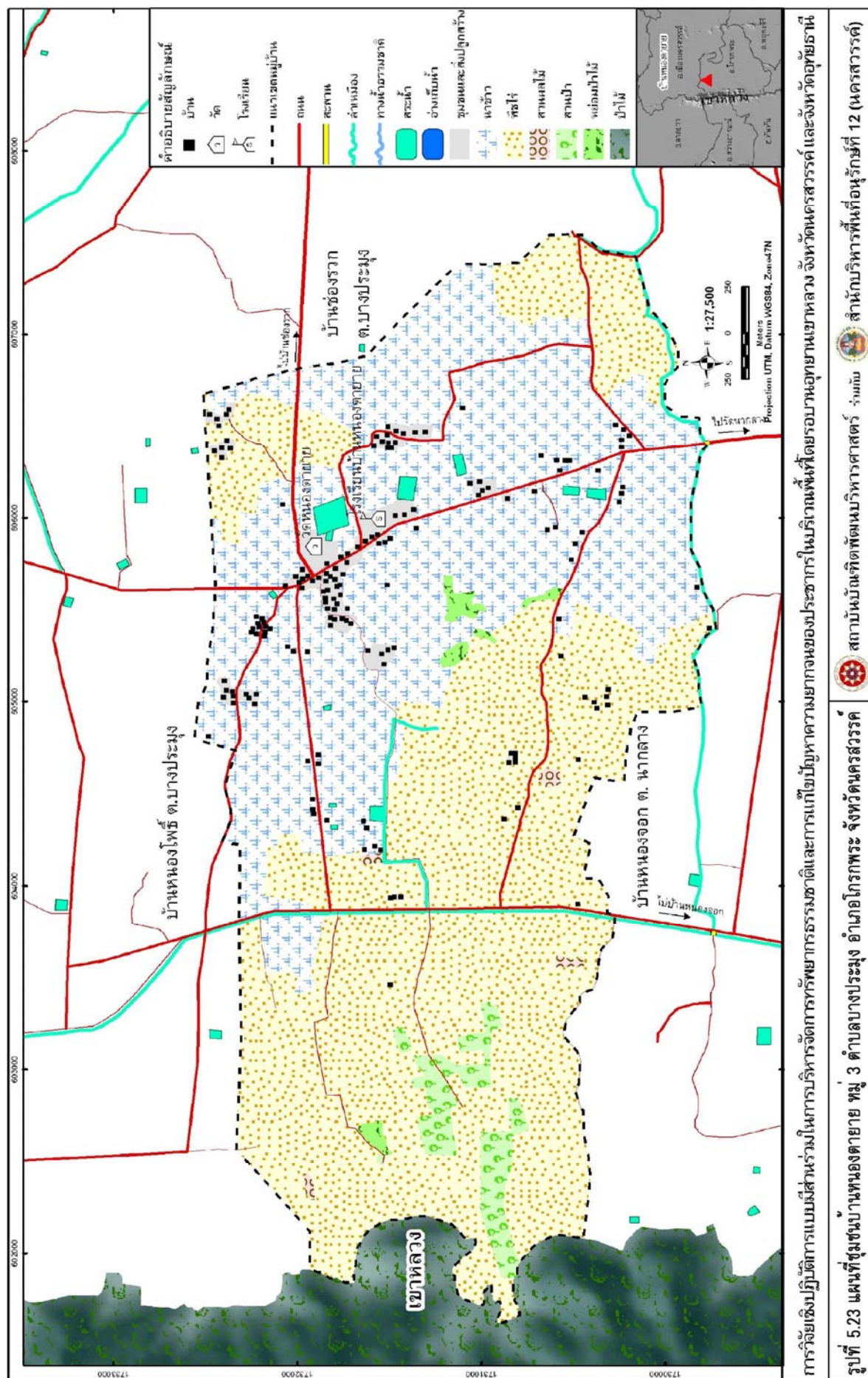
5.1.7.1 บ้านหนองตายาย²³ หมู่ 3 ตำบลบางประมุง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ (รูปที่ 5.23)

1) ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน ประวัติของบ้านหนองโพธิ์ ได้รับการบอกเล่าจากนางจำรุณ เข้มทอง อายุ 79 ปี อยู่บ้านเลขที่ 135 หมู่ 8 เมื่อวันที่ 25 มีนาคม 2551 ว่า เมื่อประมาณปี 2465 ได้มีสามี ภรรยา คู่หนึ่ง เชื้อสายลาว ได้หนีทัพมาจากที่ไหนไม่มีใครรู้ ได้มาพักอาศัยที่หนองน้ำภายในหมู่บ้านในปัจจุบัน ซึ่งชาวบ้านเรียกกันว่า หนองตายาย ในสมัยนั้นบริเวณหนองน้ำเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์มาก แต่สามีภรรยาก็ไม่มีลูกหลานด้วยกัน แต่อาจจะเกิดอุบัติเหตุ ต่อมาได้มีชาวบ้านจากบ้านท่าซุด ตำบลบางประมุง อำเภอโกรกพระ ได้เข้ามาจับจองที่ดินทำมาหากิน ทำไร่ ทำนา และเผาถ่าน จนเกิดเป็นหมู่บ้านขึ้นมาจากกลุ่มบ้านเล็กๆ กลายเป็นหมู่บ้านใหญ่ขึ้น ทางหน่วยงานราชการจึงได้ตั้งเป็นหมู่บ้าน โดยมีนายวิง มากผ่อง เป็นผู้ใหญ่คนแรก และได้ตั้งชื่อหมู่บ้านนี้ว่า บ้านหนองตายาย ต่อมาบ้านหนองตายายได้แยกออกเป็น 2 หมู่บ้าน คือ หมู่ 3 บ้านหนองตายาย และส่วนหนึ่งกลายเป็น หมู่ 8 บ้านหนองโพธิ์

2) สภาพสังคมและเศรษฐกิจของหมู่บ้าน บ้านหนองตายาย มีพื้นที่ 3,311 ไร่ มีประชากร 149 หลังคาเรือน 640 คน แยกเป็นชาย 319 คน หญิง 321 คน เชื้อสายไทย และบางส่วนมีเชื้อสายลาว ซึ่งอาจจะเป็นเครือญาติของตายาย คู่แรกที่เข้ามาอยู่ในหมู่บ้าน ภายในหมู่บ้านมีปู่เล็ก หาทรีพย์ และปู่พริ้ง ปานศิลา เป็นคนรุ่นสามที่สืบเชื้อสายมาจากคนที่เข้ามาตั้งรกรากในหมู่บ้านรุ่นแรก ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือกันมาก เพราะเป็นคนเก่า คนแก่ของหมู่บ้าน ศูนย์รวมจิตใจของหมู่บ้านอยู่ที่วัดหนองตายาย โดยชาวบ้านจะให้ความร่วมมือในทุกประเพณีที่จัดขึ้น เช่น ประเพณีสงกรานต์ และรดน้ำผู้เฒ่าผู้แก่ภายในหมู่บ้าน

การประกอบอาชีพของชาวบ้าน คือการทำการเกษตร มีการทำนา 85 ราย ทำไร่อ้อย 53 ราย ทำไร่ข้าวโพด 30 ราย ทำไร่มันสำปะหลัง 34 ราย แต่แหล่งน้ำต้องรอน้ำฝนเพียงอย่างเดียว อาชีพเสริมของหมู่บ้านจะเป็นการจักสาน ซึ่งต้องใช้ไม้ไผ่

²³ ประมวลจากข้อมูลรายงานของนักวิจัยชาวบ้าน 1.นางอำนวย บุญยี่ต 2. นายสมชาย หาทรีพย์ 3. นายวิชัย จะนต บ้านหนองตายาย หมู่ 3 ตำบลบางประมุง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์

แต่เดิมใช้ไฟจากเขาหลวง ปัจจุบันได้หันมาใช้ไฟสีกตามพื้นบ้าน ทั้งนี้เพราะสภาพพื้นที่ของหมู่บ้านอยู่ติดกับเขาหลวง การเลี้ยงชีพของชาวบ้านเมื่อก่อน ก็ต้องใช้ทรัพยากรบนเขาหลวงประเภทของป่า เช่น หน่อไม้ ผักหวาน เห็ด หรือไม้ไผ่ ที่ตัดลงมาทำจักสาน โดยชาวบ้านจะมีวิธีการในการใช้ทรัพยากรบนเขาหลวงอย่างยั่งยืน เช่น การหาหน่อไม้บนเขาหลวง ชาวบ้านจะตัดหน่อไม้ขนาดหนึ่งคืบจนถึงหนึ่งศอก เท่านั้น ถ้าหน่อไม้ยาวมากกว่านี้ จะไม่ตัด เพราะแก่เกินไป และปล่อยให้เติบโตเป็นต้นไผ่ ถ้ากอไผ่มีหน่อไม้ชาวบ้านจะเลือกดูว่า ภายในกอมีหน่อไม้มากน้อยแค่ไหน และจะไม่ตัดหน่อไม้ทั้งหมด เพราะต้องเหลือไว้เลี้ยงกอไผ่ต่อไป ส่วนการตัดไม้ไผ่รวก ไม้ซาง ชาวบ้านจะไม่ตัดลงมาจำนวนมากเพราะต้องเหลือเลี้ยงกอ และไม่เอามาก นำมาทำการจักสานเลี้ยงชีพหลังฤดูทำนา เพื่อเป็นอาชีพเสริมเท่านั้น เช่น นายบุญล จันท อายุ 45 ปี อยู่บ้านเลขที่ 77 ปี นายเข้า หายะชู อายุ 66 ปี บ้านเลขที่ 75/1 นายบัว หาททรัพย์ อายุ 61 ปี บ้านเลขที่ 48/2 ปัจจุบันนี้ ป่าเสื่อมโทรมมากขึ้น ชาวบ้านได้ช่วยกันอนุรักษ์ด้วยการปลูกป่าทดแทนและช่วยกันดูแลและป้องกันไฟป่า ส่วนทางด้านการศึกษาของเยาวชนในหมู่บ้านอยู่ในเกณฑ์มาตรฐาน

3) วิถีชีวิตของชาวบ้านด้านภูมิปัญญา บ้านหนองตายาย มีภูมิปัญญาที่พบเด่นชัดอยู่ 3 ประเภทคือ ภูมิปัญญาด้านแพทย์แผนไทย ภูมิปัญญาด้านอุตสาหกรรม และหัตถกรรม ภูมิปัญญาด้านวรรณกรรม

(1) ภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทย เป็นภูมิปัญญาด้านพืชสมุนไพร มีผู้รู้คือ นายลอย สุธรรมมา อายุ 65 ปี อยู่บ้านเลขที่ 68/2 หมู่ 3 ได้รับการถ่ายทอดจากคนรุ่นเก่าแก่มาจนถึงรุ่นพ่อแม่ โดยมีเอกสารเกี่ยวกับสมุนไพรและยาต่างๆ ให้ได้เรียนรู้ และมีการปฏิบัติด้วยการเก็บสมุนไพรที่หายากมาปลูก และการศึกษาสมุนไพรแต่ละอย่างใช้แก้อะไรบ้าง มีประโยชน์และโทษอย่างไร เช่น ตัวยาแก้โรคอัมพฤกษ์ อัมพาต ใช้สมุนไพร เอ็นเหลือง กลิ้งกลางดง ว่านทรหด หัวกำมปู แก่เส้นเลือด เหน็บซา ใช้โคกกระสุน เปลือกมะขามป้อม ผักเชียงดา ขมิ้นอ้อย หัวเห็ดหมู ลักษณะของการใช้สมุนไพรในการรักษา จะมีทั้งการเข้ายาสมุนไพรโดยการต้ม การเข้ายาสมุนไพรทำลูกประคบแก้ปวดเมื่อย ปัจจุบันนี้ยังไม่มีใครสืบทอด และอยากจะทำให้ความรู้แก่ผู้ที่สนใจ

(2) ภูมิปัญญาด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม เป็นภูมิปัญญาเรื่องฝีมือการจักสาน และการทำไม้กวาดดอกพง ภูมิปัญญาด้านการจักสาน มีผู้รู้ คือ นางอำนวย บุญยิต อายุ 37 ปี อยู่บ้านเลขที่ 68/3 หมู่ 3 ได้รับการสืบทอดมาจากพ่อค้าจากหมู่บ้านวังเดื่อที่สอนขั้นตอนวิธีการทำให้ ประกอบกับความรู้ที่พ่อแม่อยู่ข้างการบรรพบุรุษก็สามารถจักสานได้ ทั้งนี้หมู่บ้านหนองตายายส่วนใหญ่จะทำการจักสานเป็นเพราะมีการสืบทอดงานฝีมือนี้ให้กับลูกหลาน ส่วนภูมิปัญญาเรื่อง การทำไม้กวาดดอกพง ผู้รู้คือ นายถวิล บางชะโลม อายุ 50 ปี อยู่บ้านเลขที่ 18/2 หมู่ 3 มีความรู้ในการทำไม้กวาดโดยใช้ดอกพงบริเวณชายเขา

มาตากแห้ง ตัดหวายนำมาจักเป็นเส้นก่อนจะนำดอกพงที่ตากแห้งแล้วมามัดเป็นลูกเล็ก ๆ แล้วมัดเข้ากับไผ่รวกซึ่งมีขนาดพอเหมาะเพื่อทำเป็นด้ามไม้กวาด

(3) ภูมิปัญญาด้านวรรณกรรม เป็นภูมิปัญญาเรื่องเพลงกล่อมเด็ก ที่ชาวบ้านสืบทอดกันมา โดยส่วนใหญ่ชาวบ้านที่อยู่มากกว่า 40 ปี จะร้องได้เพราะถูกใช้ กล่อมเด็กมาโดยตลอด แต่ปัจจุบันนี้ไม่มีการสืบทอดและไม่มีการใช้เพลงกล่อมเด็กอีกแล้ว

4) ปัญหาและอุปสรรคที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิต ปัญหาของชาวบ้าน ส่วนใหญ่ก็คือแหล่งน้ำที่จะใช้ในการเกษตร เพราะพื้นที่การเกษตรของหมู่บ้านมักจะประสบ ปัญหาภัยแล้งและน้ำท่วม กล่าวคือ พอชาวบ้านจะได้ผลผลิต ก็พบว่าฝนทิ้งช่วง พืชผลก็ได้รับ ผลกระทบแห้งตาย แต่เวลามีน้ำ น้ำก็ท่วมผลผลิตเสียหาย ทำให้ชาวบ้านต้องออกไปรับจ้างยัง หมู่บ้านใกล้เคียง เช่น การรับจ้างหักข้าวโพด ตัดอ้อย

5) สิ่งที่ต้องการความช่วยเหลือจากภายนอกทั้งในระยะสั้นและระยะยาว

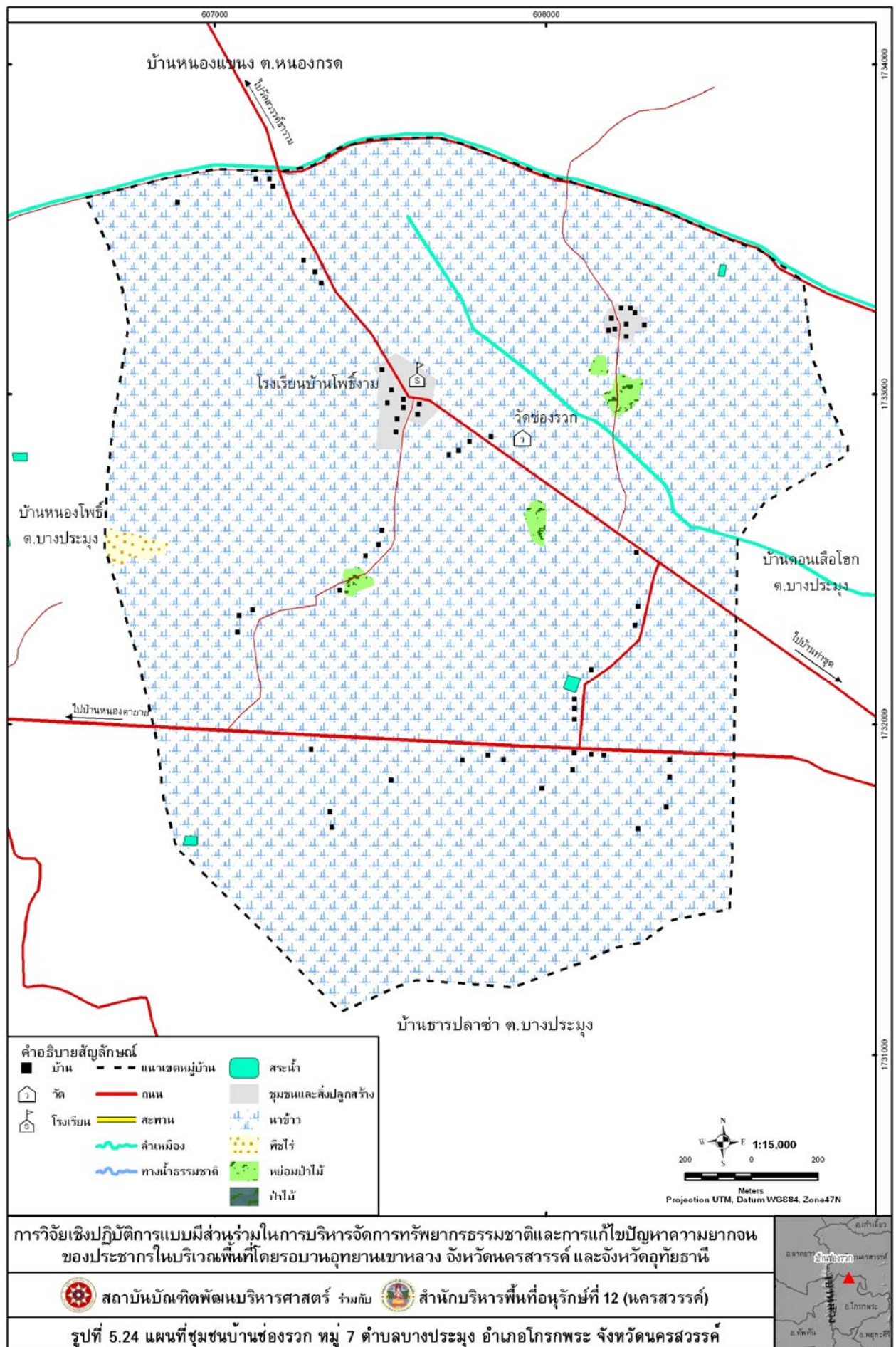
(1) ต้องการให้หน่วยงานมาทำประชาคมกับชาวบ้าน ถึงปัญหา ต่างๆ และจัดทำโครงการต่างๆ ให้กับชุมชนและมีงบประมาณด้านอาชีพหลักอย่างพอเพียง

(2) ต้องการได้แหล่งน้ำขนาดใหญ่ไว้ใช้ในการเกษตร โดยให้สร้าง ที่กักเก็บน้ำไว้ที่บริเวณหน้าเขาหลวง เพื่อเก็บน้ำจากเขาหลวงและอ่างหลวงพอจ้อย เนื่องจากการเกษตรของชาวบ้าน รวมทั้งการบริโภคยังต้องอาศัยน้ำฝนเพียงอย่างเดียว ถ้าฝน ไม่ตกต้องตามฤดูกาล การเกษตรก็ไม่ได้ผล ถ้ามีแหล่งน้ำอยู่ที่หมู่ 3 จะได้ประโยชน์ถึง 4-5 หมู่บ้าน

5.1.7.2 บ้านช่องรวก²⁴ หมู่ 7 ตำบลบางประมุง อำเภอโกรกพระ จังหวัด นครสวรรค์ (รูปที่ 5.24)

1) ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน ประวัติบ้านช่องรวกได้รับการ บอกเล่าจาก นางเล็ก สาทร นางสมนึก หงษ์เทศ และนางจุก สามล เมื่อวันที่ 1 เมษายน 2551 ว่า ในสมัยก่อนนั้น บ้านช่องรวก จะเป็นป่าดงดิบ มีนายโถม นางแจ่ม ทองหาญ อพยพ ครอบครัวมาจากบ้านหนองแก อำเภอเมือง จังหวัดอุทัยธานี มาจับจองที่ดิน ถากถางป่าทำเป็น ที่นา ต่อมาก็มีนายชม นางนุ้ย พาสุทธิ อพยพมาจากบ้านดงชมพู และอีกหลายๆ ครอบครัว ก็ตามมาอยู่อาศัยกันเป็นกลุ่ม ประกอบกันที่ดินสมัยก่อนมีราคาถูก จึงหาซื้อที่ดินได้ง่าย สมัยก่อนนั้น การเดินทางจะใช้ทางเกวียนหรือการเดินทาง เส้นทางที่จะไปหมู่บ้านช่องรวกจะ

²⁴ ประมวลจากข้อมูลรายงานของนักวิจัยชาวบ้าน 1.นางวาสนา นพณัฏ 2.นายวิวัฒน์ สีนอยู่ 3. นายอนันต์ จะนุช บ้าน ช่องรวก หมู่ 7 ตำบลบางประมุง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์

มีกอรกขึ้นปกคลุมหนาแน่น ชาวบ้านจะออกไปหากิน หรือขนส่งพืชไร่ ก็จะต้องผ่านเส้นทางนี้ได้ทางเดียว เพราะเป็นเส้นทางเชื่อมระหว่างหมู่บ้านใกล้เคียง จึงเป็นที่มาของชื่อหมู่บ้านช่องรวก ผู้ใหญ่บ้านคนแรก คือ นายจิต บัวสำลี คนที่สองคือ นายอ่อน ทองหาญ คนที่สามคือ นายสำรวย แห้งธัญญกิจ แต่จะตั้งหมู่บ้านขึ้นปี พ.ศ.ใดไม่มีใครทราบ แต่อายุของบ้านช่องรวกน่าจะอยู่ที่ประมาณ 100 กว่าปี คนที่อยู่ปัจจุบันส่วนใหญ่เป็นลูกๆ หลานๆ ของคนในหมู่บ้านที่เคยอยู่มาแต่ดั้งเดิมซึ่งเป็นคนไทย

2) สภาพสังคมและเศรษฐกิจของหมู่บ้าน ศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้านช่องรวก เป็นวัดและโรงเรียน เพราะชาวบ้านจะร่วมกิจกรรมต่างๆ โดยใช้สถานที่ของวัดหรือโรงเรียน โดยชาวบ้านมีกิจกรรมทางวัฒนธรรม เช่น วันสำคัญทางศาสนา มีการเวียนเทียนที่วัด ส่วนวันพ่อ วันแม่ ในหมู่บ้านจะร่วมแรงร่วมใจกัน ช่วยกันพัฒนาตามวัด โรงเรียน และตามถนนหนทาง รวมทั้งปลูกป่าในที่สาธารณะ พร้อมกันนี้ชาวบ้านยังมีความเชื่อในเรื่องของการขอฝน เพราะหากมีฝนแล้ง ชาวบ้านก็จะร่วมใจกันแห่ขบวนขอฝนรอบหมู่บ้าน เพื่อให้มีฝนตกลงมา ซึ่งเป็นพิธีกรรมที่ผ่านการเรียนรู้ของแต่ละหมู่บ้าน และแต่ละหมู่บ้านร่วมกันจัดขึ้นเมื่อเกิดภาวะฝนทิ้งช่วงจนประสบความแห้งแล้ง เนื่องจากการเกษตรของชาวบ้านต้องอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก และจากสภาพพื้นที่ของหมู่บ้านอยู่ติดเขาหลวง ทำให้ชาวบ้านต้องพึ่งพิงทรัพยากรบนเขาหลวง โดยพบว่าชาวบ้าน 5 ครัวเรือน มีอาชีพสานตะกร้า โดยอาศัยลำไม้ไผ่บนเขาหลวง และทั้งหมู่บ้านหาหน่อไม้บนเขา บางส่วนก็หาเห็ดควบคู่ไปด้วย สมัยก่อนนั้นมีการใช้ทรัพยากรบนเขาหลวงและยังไม่มี การอนุรักษ์ เมื่อชาวบ้านไม่สามารถใช้ประโยชน์จากเขาหลวงได้อย่างเดิม ก็จะหันไปประกอบอาชีพรับจ้าง ก่อสร้าง รายได้พอกินไปวันๆ ไม่ค่อยเหลือเก็บ เพราะบางครั้งก็โดนโกงค่าแรง

ส่วนอาชีพหลักของชาวบ้าน คือการทำนาปี มีประมาณ 53 ราย ผลผลิต 60 ถัง/ไร่ ใช้แหล่งน้ำจากธรรมชาติ ทำไร่อ้อย มันสำปะหลัง มีนายทวีป จุนจำนางไปล์ อุนหันคำ ผลผลิต 15 ตัน/ไร่ ค้าขายมี 11 ราย มี 8 รายค้าขายของตามตลาดนัด ส่วนอีก 3 ราย ขายของชำในหมู่บ้าน และการศึกษาของเยาวชนในหมู่บ้านเป็นไปตามเกณฑ์ แต่ก็ยังมีปัญหาในด้านของพาหนะรับส่ง เพราะเด็กเรียนไม่เป็นเวลา

3) วิถีชีวิตของชาวบ้านด้านภูมิปัญญา ภูมิปัญญาภายในหมู่บ้านที่เด่นชัด มีอยู่ 2 ประเภท คือ ภูมิปัญญาด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม และภูมิปัญญาด้านการเกษตร

(1) ภูมิปัญญาด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม เป็นภูมิปัญญาในเรื่องงานฝีมือจักสาน เช่น ตะกร้า สุ่มไก่ สุ่มปลา โดยมีผู้รู้คือ นายบิน อาทร อายุ 77 ปี อยู่บ้านเลขที่ 63 นางลำไย เขียวสุข อายุ 56 ปี อยู่บ้านเลขที่ 48/4 โดยเรียนรู้มาจากบรรพบุรุษแล้วหัดทำเอง หรือดูแบบมาจากที่อื่นก็นำมาปรับใช้ด้วยตัวเอง การจักสานจะทำให้

ในครัวเรือนหรือแล้วแต่ลูกค้าสั่ง ซึ่งผู้รู้จะใช้เวลาว่างในการทำงานหลักมาทำ สำหรับวัสดุที่ใช้เป็นลำไผ่แก่ ซึ่งนายบิน จะปลูกไม้ไผ่ไว้ใช้เอง โดยจะเลือกลำที่แก่ก่อนมาใช้ก่อน ซึ่งจะตัดไปสานไป เพราะถ้าตัดทีเดียวหลายๆ ลำ ไผ่จะแห้ง ทำให้หลวเป็นตอกยาก แต่ผู้รู้ทั้ง 2 คนก็ยังไม่มีการถ่ายทอดความรู้ให้ใคร เพราะไม่มีใครอยากเรียน รวมทั้งวัสดุก็หายากขึ้น

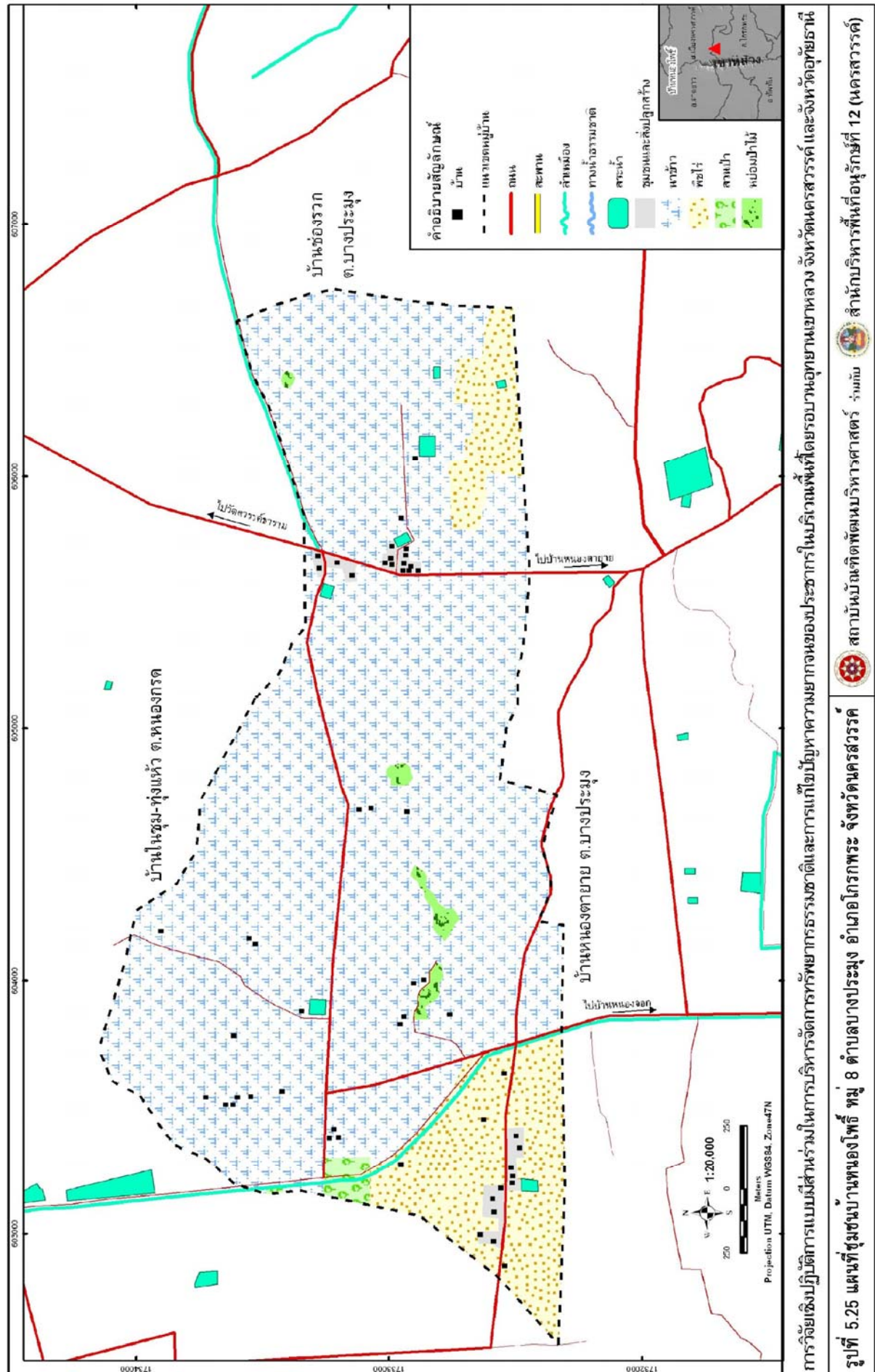
(2) ภูมิปัญญาด้านการเกษตร เป็นภูมิปัญญาในเรื่องของการทำปุ๋ยชีวภาพ มีผู้รู้คือ นายมนัส เพ็ญชัยกร อายุ 64 ปี อยู่บ้านเลขที่ 11 ได้รับการถ่ายทอดภูมิปัญญานี้มาจากการฝึกอบรมของเกษตรอำเภอและเกษตรตำบล แล้วนำมาปรับใช้ให้เข้ากับสภาพพื้นที่ของตนเอง ใช้วัสดุตามสภาพพื้นที่ของตนเอง จนเรียนรู้ว่า ในระหว่างปีนั้น ช่วงเดือนเมษายน จะทำการหมักปุ๋ยชีวภาพ ซึ่งประกอบด้วย มูลสัตว์ ขี้เถ้าแกลบ แกลบดิน นำมาคลุกเคล้ารวมกัน ทิ้งไว้ประมาณ 1-2 เดือน หลังจากนั้นนำไปหว่านในแปลงนา หรือแปลงผักแล้วไถกลบ

4) ปัญหาและอุปสรรคที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิต ปัญหาที่สำคัญของหมู่บ้านคือ แหล่งน้ำเพื่อการเกษตร และดินเสื่อมสภาพเนื่องจากมีการใช้ปุ๋ยเคมีกันมาก ทำให้ต้นทุนการผลิตสูง ผลผลิตตกต่ำ และมีรายได้ลดลง ชาวบ้านเคยร่วมกันแก้ปัญหา โดยหันมาใช้ปุ๋ยชีวภาพแทนปุ๋ยเคมีก็ได้ผลเฉพาะเกษตรกรที่ไม่เป็นหนี้เป็นสินเท่านั้น

5.1.7.3 บ้านหนองโพธิ์²⁵ หมู่ 8 ตำบลบางประมุง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ (รูปที่ 5.25)

1) ประวัติความเป็นมาหมู่บ้าน ประวัติของบ้านหนองโพธิ์ ได้รับการบอกเล่าจากนางจำรุณ เข้มทอง อายุ 79 ปี อยู่บ้านเลขที่ 135 หมู่ 8 เมื่อวันที่ 25 มีนาคม 2551 ว่า เป็นหมู่บ้านที่ถูกแยกมาจากบ้านหนองตายาย หมู่ 3 ทำให้มีประวัติความเป็นมาจากรากเหง้าเดียวกัน กล่าวคือ เมื่อประมาณปี 2465 ได้มีสามี ภรรยา คู่หนึ่ง เชื้อสายลาว ได้หนีทัพมาจากที่ไหนไม่มีใครรู้ ได้มาพักอาศัยที่หนองน้ำภายในหมู่บ้านในปัจจุบัน ซึ่งชาวบ้านเรียกกันว่า หนองตายาย บริเวณหนองน้ำนั้นเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์มากในสมัยนั้น แต่สามีภรรยานั้นก็ไม่มีลูกหลานด้วยกัน ต่อมาได้มีชาวบ้านจากบ้านท่าซุด ตำบลบางประมุง อำเภอโกรกพระได้เข้ามาจับจองที่ดินทำมาหากิน ทำไร่ ทำนา และเผาถ่าน จนเกิดเป็นหมู่บ้านขึ้นมาจากกลุ่มบ้านเล็กๆ กลายเป็นหมู่บ้านใหญ่ขึ้น ทางหน่วยงานราชการจึงได้ตั้งเป็นหมู่บ้าน โดยมีนายวิง มากผ่อง เป็นผู้ใหญ่คนแรก และได้ตั้งชื่อหมู่บ้านนี้ว่า บ้านหนองตายาย ต่อมาก็มีผู้ใหญ่มาอีกหลายคนคือ ผู้ใหญ่โห่ง ศรีสว่าง ผู้ใหญ่เต็ง คนธรรม ผู้ใหญ่กลิ่น รอดเนียม

²⁵ ประมวลจากข้อมูลรายงานของนักวิจัยชาวบ้าน 1.นายเฉลียว สังข์ศิริ 2.นายสมาน ศรีสว่าง 3.นางเกษร ปานศิลา บ้านหนองโพธิ์ หมู่ 8 ตำบลบางประมุง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์

ช่วงที่ผู้ใหญ่อพยพหนีภัยมาตั้งบ้านใหม่ที่บ้านหนองตาบาย ออกเป็น 2 หมู่ คือ บ้านหนองตาบาย หมู่ 3 และบ้านหนองโพธิ์ หมู่ 8 เหตุที่ หมู่บ้านใหม่แยกมาจากบ้านหนองตาบาย มีชื่อเป็นหนองโพธิ์เนื่องจาก หมู่บ้านในส่วนนี้ มีหนองน้ำอีกแห่งหนึ่งซึ่งใช้อุปโภค บริโภคกันมานาน และที่หนองน้ำก็มีต้นโพธิ์อยู่ด้วย จึงเรียกหมู่บ้านนี้ว่า บ้านหนองโพธิ์ ชาวบ้านในบ้านหนองโพธิ์นี้ คือส่วนหนึ่งจากเชื้อสายของบรรพบุรุษบ้านหนองตาบาย ซึ่งเป็นคนไทยมาจากบ้านท่าซุด ตำบลบางประมุง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ ไม่มีเชื้อสายลาวจากตาบาย เนื่องจาก ตาบาย ที่มาอยู่คู่แรก นั้นไม่มีลูกหลาน

2) สภาพสังคมและเศรษฐกิจของหมู่บ้าน ชาวบ้านที่หมู่บ้านหนองโพธิ์ นั้น แม้จะแยกมาจากบ้านหนองตาบายแต่ก็ยังมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกัน เชื้อสายของคนในหมู่บ้านก็มาจากที่เดียวกัน คือ มีคนไทยเชื้อสายไทย และ เชื้อลาวเช่นเดียวกับหมู่บ้านหนองตาบาย ดังจะเห็นได้จาก ทวดของนางเกษร ปานศิลา ก็เป็นลาวมาจากเวียงจันทน์ ซึ่งได้เดินทางมารับจ้างขุดสระในสมัยก่อน ที่ขณะนั้นยังไม่มีแยกหมู่บ้าน ส่วนศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้านเป็นวัด โดยมีกิจกรรมด้านวัฒนธรรมประเพณี เช่น ประเพณีสงกรานต์ สรงน้ำพระ อาน้ำผู้สูงอายุ ประเพณีขึ้นปีใหม่มขอพรจากพ่อแม่ให้มีโชคในปีที่จะเข้ามา ประเพณีลอยกระทง ชาวบ้านก็จะจัดงานขอสมัครสมานขอโทษพระแม่คงคา นอกจากนี้ ชาวบ้านยังได้ร่วมแรงร่วมใจทำประโยชน์ให้กับหมู่บ้าน เช่น ถางป่าตามถนนภายในหมู่บ้าน ปลูกป่าในป่าชุมชน ในวันสำคัญ เช่น วันที่ 12 สิงหาคม วันที่ 5 ธันวาคม และจากที่สภาพพื้นที่อยู่ติดกับเขาหลวง ชาวบ้านส่วนใหญ่ต่างเคยใช้ทรัพยากรบนพื้นที่เขาหลวงเลี้ยงชีพ เช่น การหาหน่อไม้มาถนอมอาหารในยามที่ไม่มีหน่อไม้ขึ้น เก็บเห็ด เก็บผัก และตัดไม้ซาง ไม้รวก ฝาก มาจักสานและทำที่อยู่อาศัย โดยเมื่อก่อนนี้ไม่มีการอนุรักษ์ป่าแต่อย่างใด เมื่อชาวบ้านไม่สามารถใช้ประโยชน์จากเขาหลวงได้ ก็มีความเดือดร้อนกันมาก ประมาณ 50 หลังคาเรือน เพราะต้องออกไปรับจ้างต่างถิ่น เพราะไม่มีไร่ ไม่มีนาทำเป็นอาชีพเพื่อเลี้ยงครอบครัว จึงมีความเดือดร้อนในการครองชีพ

สำหรับอาชีพหลักของชาวบ้านหนองโพธิ์ คือ การทำนา ทำไร่อ้อย ไร่ มันสำปะหลัง ข้าวโพด รวม 125-135 ครัวเรือน โดยทำปีละครั้ง ใช้แหล่งน้ำจากน้ำฝน ถ้าฝนตกต้องตามฤดูกาล ผลผลิตที่ได้คือ ข้าวได้ผลผลิต 60 ถัง/ไร่ มันสำปะหลังไร่ละ 3 ตัน อ้อยไร่ละ 13 ตัน นอกจากนี้ชาวบ้านยังมีอาชีพค้าขาย 5 ราย อาชีพรับจ้าง 20-30 ราย เป็น การรับจ้างทั่วไป อาชีพเสริมของชุมชน มีจักสาน 40 ครัวเรือน ทำขนมขาย 3-5 กลุ่ม ส่วน การศึกษาของเยาวชน บุตรหลานภายในหมู่บ้าน ส่วนใหญ่อยู่ในเกณฑ์ที่บังคับ สิ่งที่มีปัญหา คือ โรงเรียนอยู่ในภาคบังคับไกลบ้าน การให้บุตรหลานไปเรียนมีค่าใช้จ่ายสูง เนื่องจากทางบ้านยังยากจน รายได้ทางบ้านต่ำกว่าเกณฑ์

3) วิถีชีวิตของชาวบ้านด้านภูมิปัญญา บ้านหนองโพธิ์ พบว่ามีภูมิปัญญาที่เห็นเด่นชัดอยู่ 5 ประเภท คือ ภูมิปัญญาด้านโภชนาการ ภูมิปัญญาด้านอุตสาหกรรม และหัตถกรรม ภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทย ภูมิปัญญาด้านการเกษตร ภูมิปัญญาด้านศิลปกรรม

(1) ภูมิปัญญาด้านโภชนาการ เป็นภูมิปัญญาเรื่อง การทำขนมจีนโบราณ มีผู้รู้ คือ นายสมาน ศรีสว่าง อายุ 48 ปี อยู่บ้านเลขที่ 106/1 ลักษณะของภูมิปัญญาดังกล่าวคือ เป็นขนมจีนแป้งหมักที่ทำมาจากเมล็ดข้าวสารเจ้า เป็นอาหารที่รับประทานได้ทุกฤดูกาล ซึ่งนายสมานได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษของตัวเองที่สืบทอดกันมาอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่ปู่ย่าตายายมาจนถึงรุ่นพ่อแม่ โดยขนมจีนโบราณนี้ต้องใช้เวลาทำนาน 4-5 วันจึงจะเป็นเส้นขนมจีน

(2) ภูมิปัญญาด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม เป็นภูมิปัญญาในเรื่องงานฝีมือจักสาน มีผู้รู้คือ นางเกษร ปานศิลา อายุ 44 ปี อยู่บ้านเลขที่ 111/1 หมู่ 8 ลักษณะของภูมิปัญญา คือเป็นงานจักสานที่ทำจากไม้ไผ่หรือไม้ซาง โดยสานเป็นเชิง ตะกร้า สุ่มไก่ สุ่มปลา ไช กรงนก ตะแกรง กะดัง ซึ่งเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ที่คนรุ่นเก่าสืบทอดกันมาในการใช้เป็นเครื่องมือในการประกอบอาชีพ สำหรับนางเกษร ได้รับการถ่ายทอดงานฝีมือจักสานมาจากคนบ้านวังเตือซึ่งมาได้ภรรยาเป็นคนบ้านหนองโพธิ์ชื่อนางสังวาลย์ ซึ่งการถ่ายทอดดังกล่าวได้มีคนในหมู่บ้านมาเรียนรู้กันจำนวนมาก เมื่อจักสานได้ก็มีรายได้และมีการจัดตั้งกลุ่ม มีการเรียนรู้จากที่อื่นๆ งานจักสานของหมู่บ้านมีชื่อเสียง โดยชาวบ้านส่วนใหญ่จะใช้เวลาช่วงเย็นหลังจากกลับจากทำงานประจำวันหรือจากทำไร่ทำนาเสร็จแล้ว เอาเวลาที่เหลือมาทำจักสานเพื่อเป็นอาชีพเสริม หรือบางครั้งรอบครัวได้ใช้เป็นอาชีพหลักเพราะมีรายได้เป็นกอบเป็นกำ แต่ปัจจุบันมีปัญหาเรื่องการหาไม้ไผ่มาใช้สาน เพราะไม้หายากขึ้น และไม่สามารถขึ้นไปเอาบนเขาหลวงได้ ดังนั้นการคัดเลือกไม้ไผ่มาใช้ ชาวบ้านจึงเลือกไม้ที่แก่และสามารถใช้ได้ตลอดลำ กอไผ่แต่ละกอชาวบ้านจะไม่ตัดไผ่มาทั้งหมดแต่จะเหลือไว้เลี้ยงกอ เพื่อให้สุกพันธุ์ ไม้ไผ่ทุกวันนี้ ชาวบ้านใช้ไผ่สีสุกที่ปลูกเองในหมู่บ้าน และบางส่วนซื้อไม้ไผ่จากผู้เฒ่ามาขาย

(3) ภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทย เป็นภูมิปัญญาเรื่องสมุนไพร มีผู้รู้คือนางเกษร ปานศิลา อายุ 44 ปี บ้านเลขที่ 111/1 หมู่ 8 ลักษณะของภูมิปัญญาคือการนำสมุนไพรที่ปลูกตามบ้านหรือที่มีอยู่ในป่ามาใช้เป็นยารักษาโรคหรือเป็นการช่วยรักษาเบื้องต้น เพราะในสมัยก่อนอยู่ห่างไกลโรงพยาบาลหรืออนามัย ซึ่งสมุนไพรบางชนิดก็ใช้รักษาได้ผลดีมาก สำหรับนางเกษรได้รับการถ่ายทอดภูมิปัญญามาจากทวดชื่อตาเลี้ยง เป็นคนลาวมาจากเวียงจันทร์ที่เข้ามารับจ้างขุดสระในสมัยก่อนและได้กับยายทวด ซึ่งตาเลี้ยงนั้นมีตำรายาและการรักษาคนที่โดนหมาบ้ากัดและเกิดอาการคลุ้มคลั่งจนหายได้ ลูกหลานจึงได้รับการถ่ายทอดมาเรื่อยๆ จนกระทั่งนางเกษรก็ได้รับการถ่ายทอดมาจากตา

เลี้ยงด้วยเช่นกัน แต่เรียนรู้ไม่ได้ทั้งหมด เพราะการแก้โรคพิษสุนัขบ้า ไม่ได้รับการถ่ายทอดมา ทั้งนี้นางเกษรยังได้เรียนรู้เพิ่มเติมจากศูนย์สาธารณสุข และได้พยายามเก็บและหาสมุนไพรที่หายากมาปลูกและศึกษาว่าสมุนไพรแต่ละอย่างใช้แก้อะไรได้บ้าง มีประโยชน์และโทษอย่างไร

(4) ภูมิปัญญาด้านการเกษตร เป็นภูมิปัญญาในเรื่องการทำปุ๋ยชีวภาพ มีผู้รู้คือ นางคะนึ่ง กลมกล่อม อายุ 45 ปี อยู่บ้านเลขที่ 138 หมู่ 8 ซึ่งเป็นกลุ่มสมาชิกของเครือข่ายโรงเรียนชาวนาบ้านหนองโพธิ์ใต้ และได้ไปศึกษาดูงานจากมูลนิธิข้าวขวัญ สุพรรณบุรี รวมทั้งทดลองทำปุ๋ยชีวภาพมาใช้ในชีวิตประจำวันแทนปุ๋ยเคมีที่ทำให้ดินเสีย และมีต้นทุนสูง สิ่งแวดล้อมไม่ดี โดยนางคะนึ่งจะคัดเลือกวัสดุที่มีภายในหมู่บ้านมาทำเป็นปุ๋ยชีวภาพเอง เช่น ชีวู๋ ชีวู๋ว แกลบ รำ และเรียนรู้ว่า พื้นที่ของตัวเองนั้นจะต้องทำอะไรเมื่อไหร่เพื่อจะได้นำปุ๋ยชีวภาพไปปรับใช้ในพื้นที่ของตนเอง

(5) ภูมิปัญญาด้านศิลปกรรม เป็นภูมิปัญญาด้านงานฝีมือแกะสลัก มีผู้รู้คือ นายสงกรานต์ คล้ายน้อย อายุ 44 ปี อยู่บ้านเลขที่ 130/1 ลักษณะของภูมิปัญญา เป็นการแกะสลักไม้เป็นรูปต่างๆ เช่น ช้าง มังกร ต้นไม้ ดอกไม้ โดยไปเรียนรู้จากจังหวัดลำพูน มีลุงสมหวัง เป็นผู้สอนวิธีการแกะสลักให้เพราะที่ลำพูนมีกลุ่มอาชีพแกะสลักอยู่ก่อนแล้ว การเรียนรู้ของนายสงกรานต์ต้องใช้เวลา 2 ปี จึงสามารถทำด้วยตัวเองได้และได้ทำต่อเนื่องมาถึง 4 ปี โดยใช้เวลาว่างจากการทำงาน หรือมีคนสั่งทำ โดยเลือกไม้ที่ขนาดพอเหมาะสำหรับแกะสลักตามแบบที่ต้องการ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับตัวแบบว่าจะใช้ไม้ในลักษณะใด และต้องใช้สมาธิและความคิดสร้างสรรค์ในการผลิตผลงาน ปัจจุบันนี้ยังไม่มีถ่ายทอดให้ใคร เพราะไม่มีใครสนใจและไม่มิตลาดรองรับที่ดี ขณะที่นายสงกรานต์ยินดีที่จะถ่ายทอดความรู้ให้กับคนรุ่นหลัง

4) ปัญหาและอุปสรรคที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิต ต้องการให้มีการจัดประชาคมหมู่บ้านเพื่อให้ความรู้ความเข้าใจกับชุมชนในด้านของการดำเนินชีวิตด้านต่างๆ เพราะชาวบ้านยังไม่มี ความเข้าใจในการดำเนินชีวิตแบบใหม่

5) สิ่งที่ต้องการความช่วยเหลือจากภายนอกทั้งในระยะสั้นและในระยะยาว

(1) ในระยะสั้น ต้องการให้หน่วยงานทำประชาคมกับชาวบ้านถึงปัญหาต่างๆ และจัดทำโครงการต่างๆ ให้กับชุมชน และมีงบประมาณมาดำเนินงานจัดทำโครงการต่างๆ ให้กับกลุ่ม ชุมชนจะได้มีงานทำ มีอาชีพ และอยู่อย่างพอเพียง

(2) ในระยะยาว ต้องการได้แหล่งน้ำใหญ่ เพื่อไว้ทำการเกษตรและบริโภค เพราะปัจจุบันยังต้องอาศัยน้ำฝนอยู่ ถ้าฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล การเกษตรก็ไม่ได้ผล สถานที่ทำแหล่งน้ำควรอยู่บริเวณหน้าเขาหลวง เพราะมีหลายหมู่บ้านที่จะได้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน

5.1.8 ตำบลโคกหม้อ อำเภอทัพทัน จังหวัดอุทัยธานี

ตำบลโคกหม้อ อำเภอทัพทัน จังหวัดอุทัยธานี มีหมู่บ้านที่เข้าร่วมวิจัยจำนวน 5 หมู่บ้าน คือ หมู่ 1 บ้านเขาน้อย หมู่ 2 บ้านโคกหม้อ หมู่ 3 บ้านโคกหม้อ หมู่ 4 บ้านเขาลูกช้าง และหมู่ 5 บ้านหินกอง

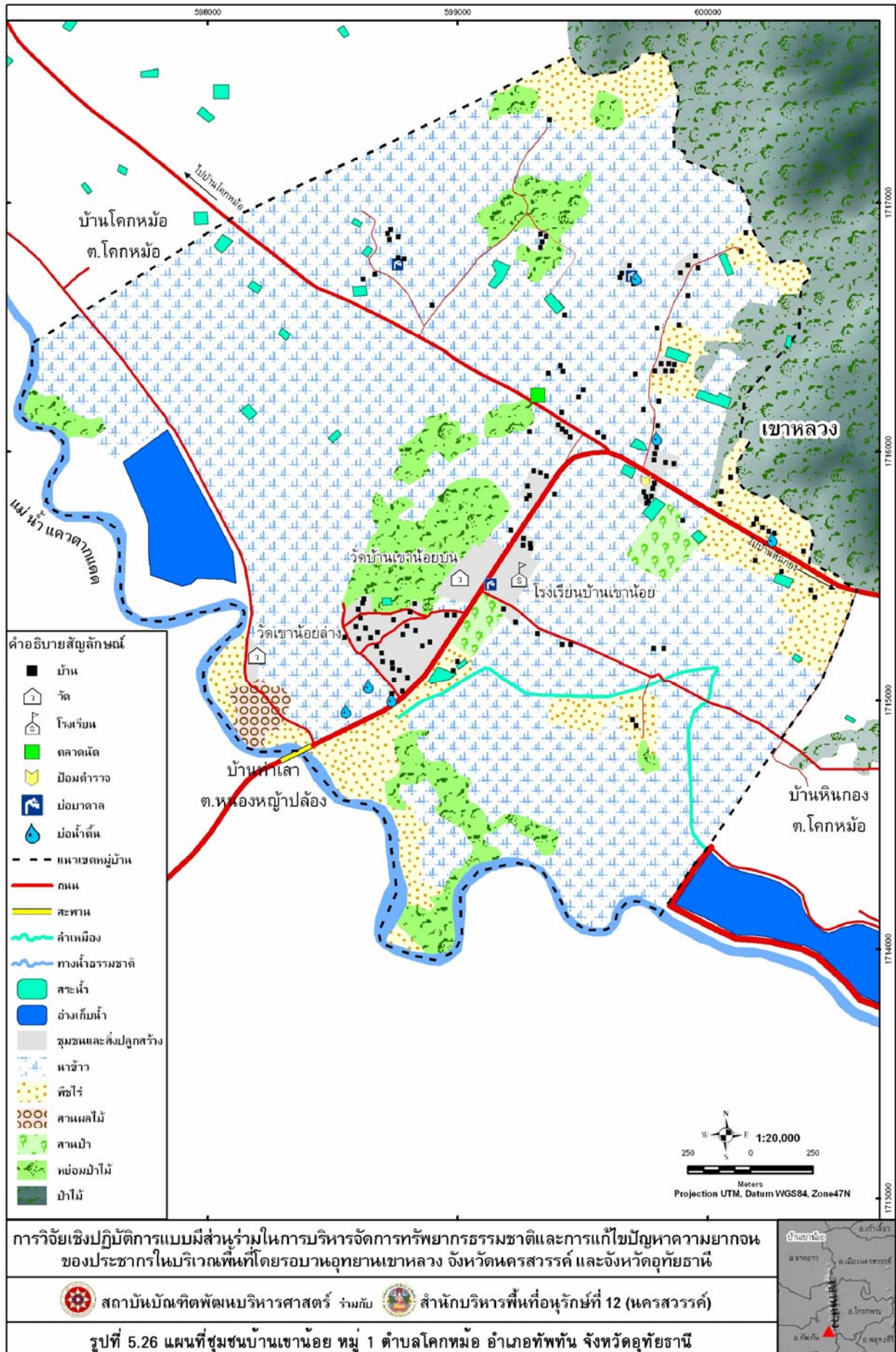
5.1.8.1 บ้านเขาน้อย²⁶ หมู่ 1 ตำบลโคกหม้อ อำเภอทัพทัน จังหวัดอุทัยธานี (รูปที่ 5.26)

1) ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน ตามคำบอกเล่าของนายตี เชื้อเขตรกรรม อายุ 93 ปี เมื่อวันที่ 27 มีนาคม 2551 ว่า ได้มีผู้คนประมาณ 70-85 คน มาจากทางภาคอีสานแถบจังหวัดอุบลราชธานี ได้เดินทางรอนแรมมาถึงบ้านเขาน้อย ในสมัยนั้น มีลักษณะภูมิประเทศเป็นเนินเขาลูกเล็กๆ และล้อมรอบแนวเขาเป็นแนวอนุรักษ์เขาหลวง เรียกชื่อเขาลูกเล็กๆ นั้นว่า เขาน้อย พอกลุ่มคนมาถึงได้บุกเบิกที่ทางทำมาหากิน ในช่วงนั้นพื้นที่มีแค่ป่ารกกับต้นไม้สูงมากมาย พอได้ถากถางเป็นที่เรียบร้อย ผู้คนกลุ่มนั้นก็ได้ปลูกบ้านเรือนเล็ก ใหญ่หลายหลังคาเรือน กลายเป็นชุมชนขึ้นมา จึงเอาภูมิประเทศมาตั้งชื่อชุมชนว่า บ้านเขาน้อย ปัจจุบันหมู่บ้านเขาน้อยมีความเป็นอยู่อย่างสมบูรณ์ และไม่มีใครอพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในหมู่บ้านเพิ่มเติมจนถึงปัจจุบัน

คนที่ชาวบ้านให้เคารพนับถือ คือ นายตี เชื้อเขตรกรรม อายุ 93 ปี และนายปี สมักรเขตรการ อายุ 91 ปี เหตุที่ชาวบ้านให้ความเคารพ เพราะเป็นบุคคลที่มีอายุมาก และเป็นที่ปรึกษาของคนในหมู่บ้าน ไม่เคยมีประวัติเสื่อมเสีย และให้ความช่วยเหลือผู้อื่นตลอดเวลา คนในหมู่บ้านมีคนไทยอีสาน และคนไทย

2) สภาพสังคมและเศรษฐกิจของหมู่บ้าน สภาพทั่วไปของหมู่บ้านเขาน้อย เป็นเนินเขา อยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอทัพทันเป็นระยะทาง 7 กิโลเมตรห่างจากศาลากลางจังหวัดอุทัยธานี 25 กิโลเมตร และมีอาณาเขตติดต่อกับ ตำบลต่างๆ ดังนี้ ทิศเหนือ ติดต่อกับ หมู่ 2 ตำบล โคกหม้อ ทิศใต้ ติดต่อกับ หมู่ 1 ตำบลหนองหญ้าปล้อง อำเภอทัพทัน ทิศตะวันออก ติดต่อกับหมู่ 5 ตำบลโคกหม้อ ทิศตะวันตกติดต่อกับลำคลองตากแดด อำเภอทัพทัน จำนวนบ้าน 131 หลังคาเรือน จำนวนประชากร 542 คน เป็นชาย 221 คน หญิง 321 คน จำนวนประชากรที่ทางราชการให้การส่งเสริมมี 3 กลุ่ม มีการปลูกป่าอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติตามแนวพระราชดำริ (ที่สาธารณะของหมู่ 1) ปลูกต้นสัก ตามแนวที่ทางราชการส่งเสริมจำนวน 4,000 ต้น และปลูกต้นไม้ยูคาลิปตัส 2,500 ต้น

²⁶ ประมวลจากข้อมูลรายงานของนักวิจัยชาวบ้าน 1. นายสมฤทธิ์ สาทช่วง 2. นายสุชาติ สมักรเขตรการ 3. นางสุรีรัตน์ เรืองศิริ บ้านเขาน้อย หมู่ 1 ตำบลโคกหม้อ อำเภอทัพทัน จังหวัดอุทัยธานี

ศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้าน คือ วัดกับโรงเรียน มีกิจกรรมด้านวัฒนธรรมประกอบด้วย การทำบุญตักบาตรข้าวสาร อาหารแห้ง ฟังธรรมในวันสำคัญ แต่ละปี จัดให้มีการรดน้ำดำหัวในงานประเพณีสงกรานต์ และจัดกิจกรรมทำบุญขึ้นปีใหม่กลางหมู่บ้าน และวันพ่อวันแม่ จะช่วยกันถางป่า บริเวณหมู่บ้าน จากสภาพพื้นที่หมู่บ้านติดเขาหลวง มีชาวบ้านเคยอาศัยเขาหลวงเป็นแหล่งหาเลี้ยงชีพ เช่น หาหน่อไม้ และหาเห็ด ตัดฟืน ถ่าน เพื่อใช้ประโยชน์ในการหุงต้ม และทำกิน หากทำได้มากก็ขาย วิธีการหาหน่อไม้ชาวบ้านจะหาหน่อไม้สั้นๆ ถ้ายาวพ้นเหนือศีรษะขึ้นชาวบ้านจะไม่เอามาใช้ ฟืนถ่านชาวบ้านจะตัดต้นไม้ใหญ่ๆ ต้นเล็กๆ จะไม่เอามา สภาพเขาหลวงในฤดูแล้ง เขาหลวงจะแห้งแล้งมาก ชาวบ้านที่เคยเข้าไปใช้ และบางส่วนยังใช้ทรัพยากรบนเขาหลวงอยู่มีจำนวน 31 ราย ได้แก่ นายสวัสดิ์ การะ นางประเทือง จีนามูล นางสำเนียง บุญสิงห์ นายพร กสิกรรม นางลำจวน ศิวดำรงค์ นางเฉลา เพ็ชรหิน นางมะลัม เรืองศิริ นางบุญหนัก นาคบุตร นายประสิทธิ์ ปานศิลา นายประคอง ปานศิลา นายสงกรานต์ ชมภู นางสมใจ สาทช่วง นายสวรรค์ รอดสม นายอรุณ ประสาทเขตการณ์ นางสง่า แข็งแข นางมรินทร์ ทับทาบ นางแบ่งรำ เอี่ยมอนันต์ นางกาหลง พลพิทักษ์ นายบุญเลิศ ยี่สุนแสง นายสุชาติ สมัครเขตการ นายบุญชู คุ่มเหม นางสาวคำณี คำหลาน นายสมบัติ มานิตย์ นางกำป็น คำหลาน นายธวัช รอดสม นายชำนาญ บัวเทศ นายเรศ ศิวดำรงค์ นายอรรถ สิทธิชัย นายมณี จีนามูล นางเฉลย ศิวดำรงค์ และ นางลำพูน ยะหิทา

อาชีพของคนในหมู่บ้าน ทำนา 63 ครัวเรือน โดยทำนาหว่าน นาปี ข้าว กข. และข้าวหอมมะลิ นาปรัง ข้าว กข. ผลผลิตเฉลี่ยได้ 75 ถัง/ไร่ ใช้แหล่งน้ำจากโครงการแก้มลิง และลำคลองตากแดด และน้ำฝน ไม่มีการทำไร่ คำขาย 3 ครัวเรือน เป็นการคำขายของชำ มีรายชื่อนี้คือ นางกองแก้ว คำหลาบ บ้านเลขที่ 48 นายดี เชื้อเขตรกรรม บ้านเลขที่ 96 และ นายจิรินทร์ คล่องอักษระ บ้านเลขที่ 95/1 ที่มีอาชีพรับจ้าง มี 19 ราย คือ นางแป้ว นาคบุตร นางเรียม มานิตย์ นางประเทือง จีนามูล นางมะลัม เรืองศิริ นางน้ำค้าง ปานศิลา นายอำนาจ จีนามูล นายสวรรค์ รอดสม นายอรุณ ประสาทเขตการ นายประมวล ยี่สุนแสง นายธวัช รอดสม นางระมูล บัวเทศ นายสามารถ คันธมาศ นางสมคิด พรหมบุตร นางบรรจง เปมะ-เสถียร นางกาหลง พลพิทักษ์ นางบัวทิพย์ หวีสุข นายสมควร กาศรัญกรณ์ นายประนอม จีนามูล และ นายวันดี ศรีสุข อาชีพเสริม มีรายเดียวคือ สานส้มไก่อ

การศึกษาของลูกหลาน ส่วนใหญ่จบประถมศึกษาปีที่ 6 มีโรงเรียนในหมู่บ้าน 1 แห่ง ปัญหาและอุปสรรคในการศึกษา เนื่องจากชาวบ้านมีฐานะยากจนจึงไม่มีเงินส่งลูกหลาน ถึงส่งให้เรียนก็ต้องกู้หนี้ยืมสิน และด้านประกอบอาชีพรับจ้างก็โดนโกงบ้าง ด้านการเกษตรกรรมก็ลงทุนสูงและราคาผลผลิตตกต่ำ และภัยพิบัติจากธรรมชาติ แล้งบ้างท่วมบ้างเป็นประจำทุกปี จึงไม่ค่อยมีเงินส่งเสียให้บุตรหลานได้เรียนสูงๆ อย่างไรก็ตาม ภายในหมู่บ้านได้มีการรวมกลุ่มกันจัดตั้งกลุ่มกองทุนเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนและทุนในการประกอบ

อาชีพ เช่น กองทุนหมู่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์ และมีโครงการแก้ปัญหาความยากจน ซึ่งขณะนี้ มีคณะกรรมการ 9 คน ครั้วเรือนยืมเงินประกอบอาชีพ จำนวน 25 ครั้วเรือน เป็นเงิน 280,000 บาท

3) วิถีชีวิตชาวบ้านด้านภูมิปัญญา ภูมิปัญญาในชุมชนที่เด่นชัด คือ ภูมิปัญญาด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม และภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทย

(1) ภูมิปัญญาด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม เป็นภูมิปัญญาในการสานส้มไก่ โดยใช้ไม้ไผ่จากเขาหลวงมาแปรรูปเป็นเครื่องจักสาน มีผู้รู้คือ นายโปะ ทับทาบ อายุ 68 ปี อยู่บ้านเลขที่ 23 และ นายทุน ศรีสุข อายุ 76 ปี บ้านเลขที่ 92

นายโปะ ทับทาบ อาชีพเลี้ยงแพะ มาสานส้มไก่ได้เพราะมีชาวบ้านบางคนแนะนำให้สานส้มไก่เป็นอาชีพเสริม จะได้มีรายได้เพิ่ม จึงได้สังเกตและทดลองทำจากความสามารถของตัวเอง และยังไม่มีการสืบทอดให้ใคร เพราะยังแข็งแรง

นายทุน ศรีสุข อาชีพรับจ้างทั่วไป มาสานส้มไก่ได้เพราะเป็นอาชีพเสริมที่ทำให้มีรายได้เพิ่มขึ้น จึงนำมาลองฝึกดู และสาขายเป็นอาชีพเสริม ปัจจุบันยังไม่มีการสืบทอด

(2) ภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทย เป็นภูมิปัญญาในการนวดแผนโบราณ เช่น จับเส้น มีผู้รู้ คือ

นางประทวน จันทา อายุ 48 ปี บ้านเลขที่ 64 อาชีพรับจ้างทั่วไป มีความรู้มาจากการเรียนที่โรงพยาบาลทพทัน ยังไม่มีการสืบทอด

นางมาลัย เพ็ญเขตการณ์ อายุ 72 ปี อยู่บ้านเลขที่ 101 อาชีพรับจ้างทั่วไป มีความรู้มาจากปู่ย่า ยังไม่มีการสืบทอด

นายลุ่ม ยะหิทา อายุ 62 ปี อยู่บ้านเลขที่ 84 อาชีพรับจ้างทั่วไป ได้ความรู้มาจากพ่อ ยังไม่มีการสืบทอด

4) ปัญหาและ อุปสรรคที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิต ปัญหาภัยแล้งและฝนทิ้งช่วงในฤดูการประกอบอาชีพทำการเกษตร ปัญหาราคาพืชผลการเกษตรตกต่ำ และปัญหาต้นทุนในการผลิตสูง

แนวทางแก้ไขปัญหาของหมู่บ้าน ขอรับการสนับสนุนงบประมาณจัดทำโครงการสูบน้ำด้วยพลังไฟฟ้า หาแนวทางลดต้นทุนการเกษตร หาแนวทางลดรายจ่าย และเพิ่มรายได้ให้กับครัวเรือน สนับสนุนในการประกอบอาชีพเสริม เพิ่มรายได้เพื่อลดปัญหาหนี้สินของชาวบ้าน

5) สิ่งที่ต้องการความช่วยเหลือจากภายนอกทั้งในระยะสั้นและระยะยาว

- (1) ต้องการให้ชาวบ้านมีน้ำใช้และทำการเกษตรตลอดปี
- (2) ต้องการให้หมู่บ้านมีความเจริญ ประชาชนไม่มีหนี้สิน มีความสามัคคี ร่วมมือร่วมใจ
- (3) ต้องการให้ประชาชนมีรายได้เพียงพอกับรายจ่ายในครัวเรือน
- (4) ต้องการให้หมู่บ้านปลอดภัย

5.1.8.2 บ้านโคกหม้อ²⁷ หมู่ 2 ตำบลโคกหม้อ อำเภอทัพทัน จังหวัดอุทัยธานี (รูปที่ 5.27)

1) ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน ประวัติของบ้านโคกหม้อ ได้รับการบอกเล่า จากนายประทีป วิเศษศรี เมื่อวันที่ 17 มีนาคม ว่า บ้านโคกหม้อ เป็นหมู่บ้านเก่าแก่ที่ก่อกำเนิดมาเมื่อปี พ.ศ. 2390 หรือประมาณ 160 ปี ล่วงมาแล้ว สันนิษฐานว่า เดิมประชาชนลาวอพยพมาจากหลวงพระบาง ประเทศสาธารณรัฐประชาชนลาว ประมาณสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เจ้าอนุวงศ์ก่อกบฏขึ้นในปี พ.ศ. 2369 การก่อกบฏเมืองเวียงจันทน์ในครั้งนั้นนำไปสู่การอพยพครั้งใหญ่ของชาวเวียงจันทน์ และหัวเมืองใกล้เคียงลงสู่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ประมาณผู้คนที่ถูกกวาดต้อนมาถึง 80,000-100,000 กว่าคน นอกจากนี้กลุ่มลาวครั้งซึ่งเดิมมีภูมิลำเนาอยู่บริเวณเวียงจันทน์และหลวงพระบาง ก็ได้อพยพมาตั้งถิ่นฐานในเขตบริเวณแม่น้ำโขง และภาคกลางของประเทศไทย ตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรีและต้นสมัยรัตนโกสินทร์ ต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน โดยกระจายอยู่ทั่วไป เช่น จังหวัดเลย เพชรบูรณ์ สุพรรณบุรี ชัยนาท พิจิตร อุทัยธานี และนครสวรรค์

ชุมชนบ้านโคกหม้อ ได้ก่อตั้งขึ้นโดยการอพยพของชาวลาวมาจากตอนใต้ของกรุงเทพมหานคร ตั้งถิ่นฐานอยู่ที่จังหวัดสุพรรณบุรี และชัยนาทแล้วย้อนกลับมาทางทิศเหนือ ตั้งถิ่นฐานอยู่ที่บริเวณแม่น้ำแควตากแดด ซึ่งเป็นต้นน้ำของแม่น้ำสะแกกรัง โดยการนำของ ขุนพิลึกฤาเดช เป็นหัวหน้าชุมชนโยกย้ายมาจากบ้านเก่าเขากระจุย จังหวัดสุพรรณบุรี (เดิมเป็นหมู่บ้านกุดจอบ จังหวัดชัยนาท) จำนวน 17 ครอบครัว มาตั้งถิ่นฐาน ณ ที่อยู่ปัจจุบันให้ชื่อว่า “บ้านโคกหม้อ”

บ้านโคกหม้อ ที่ได้ชื่อนี้ สันนิษฐานว่า เป็นชื่อของชาวมอญตั้งไว้ เนื่องจากบริเวณนี้เป็นชุมชนของกลุ่มชาวบ้านซึ่งมีอาชีพปั้นหม้อ ปัจจุบันยังมีหลักฐานให้เห็น

²⁷ ประมวลจากรายงานการวิจัยชาวบ้าน 1. นางไพศาล นามบุรี 2. นายสายัณห์ เหล่าเขตกิจ 3. นายชาติรี พิลึก บ้านโคกหม้อ หมู่ 2 ตำบลโคกหม้อ อำเภอทัพทัน จังหวัดอุทัยธานี

คือ เตาเผาหม้อดินที่อยู่ท้ายหมู่บ้าน มีเศษหม้อดินเผามากมาย แต่ในปัจจุบันบ้านโคกหม้อไม่มีชุมชนชาวมอญอาศัยอยู่เลย สันนิษฐานว่าย้ายถิ่นฐานไปอยู่ที่บ้านเนินสาธาร อำเภอกัทพัตน์ จังหวัดอุทัยธานี ต่อมาชุมชนเชื้อสายลาวครั้งได้อพยพมาตั้งถิ่นฐานและใช้ชื่อนี้ตลอดมาจนถึงปัจจุบัน สาเหตุที่เรียกชื่อนี้ว่า ลาวครั้งนั้น สันนิษฐานได้ 2 กรณี คือ เรียกตามถิ่นฐานเดิมที่ชุมชนชาวลาวอาศัยอยู่ คือ แถบเทือกเขาภูคัง จึงเรียกลาวภูคัง หรือลาวคัง และอีกชื่อหนึ่งมาจากมูลครั้ง ที่เป็นสีแดงที่ใช้เป็นสีย้อมผ้าของกลุ่มนี้ จึงเรียกว่าลาวครั้ง

หมู่บ้านโคกหม้อ เดิมขึ้นอยู่กับการปกครองของจังหวัดนครสวรรค์ มีฐานะเป็นตำบลโคกหม้อ อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ ต่อมาโอนย้ายมาขึ้นอยู่กับเขตการปกครองของจังหวัดอุทัยธานี มีฐานะเป็นตำบลโคกหม้อ อำเภอทัพทัน จังหวัดอุทัยธานี บ้านโคกหม้อ หมู่ 2 ห่างจากตัวเมืองทัพทันประมาณ 11 กิโลเมตร และห่างจากตัวจังหวัดอุทัยธานี ประมาณ 29 กิโลเมตร

2) สภาพสังคมและเศรษฐกิจของหมู่บ้าน ข้อมูลจากนายประทีป วิเศษศรี เมื่อวันที่ 17 มีนาคม 2551 พบว่า ประชากรบ้านโคกหม้อส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ ประชาชนเป็นคนใจบุญ บริจาคทรัพย์สร้างถาวรวัตถุให้วัดสง่างามตามอัธยาศัย วัดโคกหม้อมีสิ่งที่มีคุณค่าอยู่มาก เช่น พระอุโบสถหน้าบรรณลายปูนปั้นเจดีย์คู่ย่อมุมไม้สิบสอง เจดีย์หลวงพ่อโต หอวัฒนธรรมนิทัศน์ วัดโคกหม้อ ซึ่งหอนี้เป็นหอที่เก็บเรื่องราววิถีชีวิต ความเป็นมาของชาวบ้านโคกหม้อ และวัตถุโบราณต่างๆ ของพระครูนิวัฒน์พรหมจรรย์ เกจิอาจารย์ชื่อดังแห่งลุ่มแม่น้ำแควตากแดด อันได้แก่ พระพุทธรูปปางต่างๆ เครื่องเบญจรงค์ เครื่องทองเหลือง จาน หนังสือ ขามสังคโลก เครื่องน้ำชา และอื่นๆ

บ้านโคกหม้อ หมู่ 2 มีพื้นที่ 5,080 ไร่ เป็นพื้นที่การเกษตร 4,960 ไร่ ที่อยู่อาศัย 120 ไร่ มีประชากร 217 ครอบครัว จำนวน 785 คน แยกเป็นชาย 370 คน หญิง 415 คน พื้นที่มักจะประสบปัญหาการขาดแคลนน้ำเพื่อการเกษตร ผลผลิตทางการเกษตรตกต่ำ ในฤดูแล้งประชาชนจะขาดแคลนน้ำอุปโภคบริโภค

ภายในหมู่บ้านมีการจัดตั้งกลุ่มเพื่อการแก้ปัญหาและพัฒนาหมู่บ้าน เช่น กลุ่มสัจจะออมทรัพย์เพื่อการผลิต กลุ่มอาชีพสตรีทอผ้าพื้นเมือง กลุ่มผู้ใช้น้ำ กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรและกลุ่มชานาเกษตรกรบ้านโคกหม้อ ซึ่งกลุ่มชาวนานี้จะมีการทำปุ๋ยหมัก ปุ๋ยชีวภาพ มีผู้รู้คือ เฒ่าจันดี เหมภูมิ โดยเข้าอบรมมาจากนายสมพงษ์ วงจันทร์ และนักวิชาการจากจังหวัดสิงห์บุรี ที่ได้มาอบรมทำเชื้อหมักจุลินทรีย์

อาชีพของคนในหมู่บ้าน ทำนา 147 ราย เป็นนาปี และนาปรัง ปลูกข้าวพันธุ์ชัยนาท สุพรรณบุรี และข้าวขาวมะลิ ทำไร่ 3 ราย รับจ้าง 60 ราย ค้าขาย 7 ราย และมีอาชีพเสริม ทอผ้า 35 คน

ประเพณีที่ชาวชุมชนบ้านโคกหม้อยึดถือและปฏิบัติกันมาเป็นเวลาช้านานแล้ว และเป็นประเพณีที่ปฏิบัติ กันเกือบครบ 12 เดือน ได้แก่

เดือนยี่ ประเพณีทำบุญสู่ขวัญข้าว (เดือนคู่)

เดือนสาม ประเพณีทำบุญสู่ขวัญข้าว (เดือน 3 ขึ้น 3 ค่ำ)

เดือนสี่ ประเพณีแต่งงาน

เดือนห้า ประเพณีสงกรานต์ (เดือน 5) ตั้งแต่วันที่ 12 – 20 เมษายนของทุกปี ประกอบด้วย การสงฆ์น้ำพระ รดน้ำดำหัวผู้ใหญ่ ก่อเจดีย์ทราย การละเล่นนางตั้งนางกวัก แห่กินเหล้า (แห่ขอพรผู้อาวุโส) แห่ดอกไม้ แห่ธง

เดือนหก การทำบุญกลางบ้านหรือการไล่ผี

เดือนเจ็ด การเลี้ยงปี เลี้ยงเจ้านาย

เดือนแปด ประเพณีแต่งงาน ทำบายศรีสู่ขวัญบ่าวสาว

เดือนสิบ ทำบุญสารทลาว

เดือนสิบเอ็ด ตักบาตรเทโว (แรม 1 ค่ำ เดือน 11)

เดือนสิบสอง ลอยกระทง (เพ็ญเดือน 12)

3) วิถีชีวิตด้านภูมิปัญญา ภูมิปัญญาของบ้านโคกหม้อผสมผสานไปกับวัฒนธรรมเก่าแก่ของหมู่บ้านซึ่งมีการสืบทอดเป็นอาชีพ โดยมีลักษณะเด่นของภูมิปัญญาในด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม ได้แก่การทอผ้า ส่วนภูมิปัญญาอื่นๆ เช่น ด้านจักสาน และภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทย

(1) ภูมิปัญญาด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม ได้แก่ การทอผ้า และการจักสาน ทางด้านการทอผ้าซึ่งมีชื่อเสียงมากนั้น ได้มี กลุ่มทอผ้าบ้านโคกหม้อ ซึ่งเกิดจากหน่วยงานของสำนักงานพัฒนาชุมชนเข้าไปสนับสนุนและส่งเสริมให้มีการรวมกลุ่มสมาชิกสตรีทอผ้า โดยจัดตั้งกลุ่มตั้งแต่วันที่ 5 มีนาคม 2516 มีสมาชิกครั้งแรก 15 คน มีนางทองล้วน ทองดาตาส เป็นประธานกลุ่ม และได้ดำเนินการมาจนถึงปัจจุบัน มีสมาชิก 50 คน มีเงินทุน 47,000 บาท ส่วนภูมิปัญญาในฝีมือการจักสาน มีผู้รู้คือ นายสุจริต จันทร์ศิริ อายุ 79 ปี อยู่บ้านเลขที่ 31 ได้รับการสืบทอดมาจากพ่อแม่ โดยใช้ไม้ไผ่สานกระบุง กระดัง ตะแกรง ไร่ ใช้เองในครัวเรือน โดยเลือกไม้ไผ่สีสุก ลำต้นแก่ เพราะตัวมอดจะได้ไม้กิน และไม่ผุง่าย จากนั้นนำมาจักตอนให้เรียบเพื่อขึ้นรูปงาน

(2) ภูมิปัญญาทางด้านการแพทย์แผนไทย ด้านการนวดจับเส้น และด้านการใช้ยาสมุนไพรรักษาโรค ด้านการนวดจับเส้น มีผู้รู้คือ แม่เฒ่าชีว พิลิก อายุ 80 ปี อยู่บ้านเลขที่ 15 ซึ่งได้รับการถ่ายทอดวิธีการนวดจับเส้นมาจากพ่อบุญมา ซึ่งเรียนรู้การจับเส้นด้วยตัวเอง การจับเส้นที่ปวดโดยใช้นิ้วมือกดลงตรงจุดที่ปวด เช่น เส้นจม เกล็ด ขัด ยอก ตามร่างกาย คนในหมู่บ้านหากมีอาการเคล็ด ขัด ยอก ตามร่างกายก็จะมาหาเพื่อให้จับเส้นให้

สำหรับการใช้ยาสมุนไพรรักษาโรค มีผู้รู้คือ นายจำนงค์ หรือ เฒ่าจำนงค์ ทองดาตาด อายุ 82 ปี อยู่บ้านเลขที่ 126 ได้รับการสืบทอดมาจากเฒ่าหม้อ โดยเก็บสมุนไพรจากป่า รักษาให้กับคนในหมู่บ้าน เช่น แก่โรคไข้ทับระดู แก่คัน แก่ประดง เลือด ประดงลม แก่อัมพฤกษ์ อัมพาต ปัจจุบันยังไม่มี การสืบทอดให้ใคร

4) ปัญหาและอุปสรรคที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิต ส่วนใหญ่มีปัญหา ด้านแหล่งน้ำและการส่งเสริมอาชีพให้เกษตรกรในช่วงเสร็จจากการทำนา

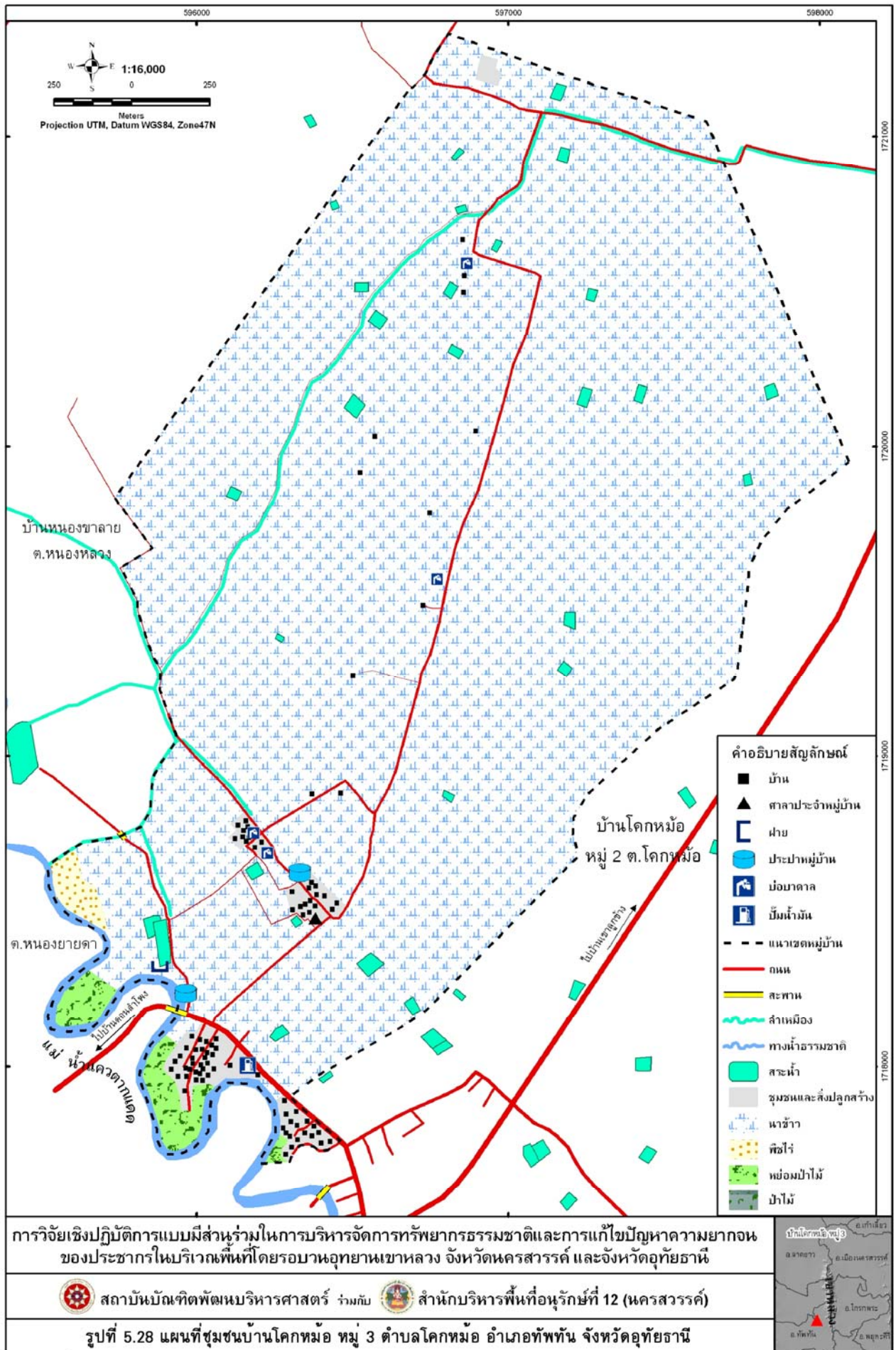
5) สิ่งที่ต้องการความช่วยเหลือจากภายนอกทั้งในระยะสั้นและระยะยาว

- (1) จัดหาแหล่งน้ำ เพราะในช่วงหน้าแล้งจะขาดน้ำอุปโภค บริโภค
- (2) จัดหาและส่งเสริมอาชีพเสริมในช่วงเสร็จจากการทำการเกษตร

5.1.8.3 บ้านโคกหม้อ หมู่ 3²⁸ ตำบลโคกหม้อ อำเภอทัพทัน จังหวัดอุทัยธานี (รูปที่ 5.28)

1) ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน บ้านโคกหม้อหมู่ 3 เป็นหมู่บ้าน ที่แยกมาจากบ้านโคกหม้อ หมู่ 2 และเป็นคนในชุมชนพื้นที่เดิม นายทองฟู ชาติบุตร อายุ 57 ปี อยู่บ้านเลขที่ 1/4 ซึ่งเป็นอาจารย์ที่ศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นได้เล่าว่า คนในหมู่บ้านโคกหม้อ หมู่ 3 มีอยู่ 4 กลุ่มใหญ่ คือ บ้านเหนือ บ้านกลาง บ้านนอก และบ้านหนองห้าง ซึ่งมี ประวัติแต่ละกลุ่มบ้านคือ บ้านเหนือเป็นคนที่ได้อพยพโยกย้ายจากบ้านทุ่งใหญ่ ตำบลหนองเต่า อำเภอเมือง จังหวัดอุทัยธานี และหมู่บ้านสำนักโก ตำบลหนองหญ้าปล้อง อำเภอทัพทัน จังหวัดอุทัยธานี โดยมาตั้งถิ่นฐานตามบริเวณริมแม่น้ำแควตากแดด ซึ่งปัจจุบันเรียกตามพื้นที่ คือ บ้านเหนือ วิถีชีวิตส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางการเกษตร ส่วนบ้านกลาง ส่วนหนึ่งเป็น ประชาชนชาวลาว อพยพมาจากหลวงพระบาง ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ประมาณรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เจ้าอนุวงศ์ เมืองเวียงจันทน์ ก่อกบฏขึ้นในปี พ.ศ. 2369 ชาวลาวจึงอพยพมาตั้งถิ่นฐานบริเวณแม่น้ำแควตากแดด ซึ่งเป็นกลุ่มชนของ วัฒนธรรมลาวครั้งจากนครหลวงพระบาง รักความสงบ ทำมาหากินโดยทำการเกษตร ซึ่งชน กลุ่มนี้จัดตั้งถิ่นฐานอยู่ระหว่างวัดโคกหม้อและบ้านเหนือ จึงเรียกกลุ่มบ้านของตนเองว่า บ้าน กลาง ส่วนบ้านนอกเกิดจากประชาชนจากกลุ่มบ้านเหนือ ได้แยกออกไปตั้งถิ่นฐานออกไปทาง ทิศตะวันออก และในเวลาต่อมากลุ่มผู้คนที่แยกออกไปได้เพิ่มจำนวนมากขึ้นเป็นกลุ่มใหญ่จึง เรียกชุมชนนี้ว่า บ้านนอก และกลุ่มบ้านหนองห้าง เกิดจากชาวบ้านที่มีอาชีพทำนา ส่วน ใหญ่ที่นาจะอยู่ไกลจากที่พัก เวลาถึงฤดูทำนา จึงต้องไปพักค้างที่นาของตนเอง และจะสร้าง

²⁸ ประมวลจากรายงานวิจัยชาวบ้าน 1. นายเจเร แก้วบ้อย 2. นางกำไร สาระพิน 3. นางสาวณู ปราสาทกิจ บ้านโคกหม้อ หมู่ 3 ตำบลโคกหม้อ อำเภอทัพทัน จังหวัดอุทัยธานี

ที่ปักไวนาข้าวคราว ซึ่งเรียกว่าหังนาแล้วส่วนใหญ่ที่นาของทุกคนจะมีหนองน้ำ ผู้คนกลุ่มนี้จึงถูกเรียกว่าบ้านหนองหัง

กลุ่มบ้านดังกล่าวแต่เดิมเคยรวมเป็นบ้านโคกหม้อ โดยมีที่มาของชื่อจากที่อดีตชาวลาวได้อพยพโดยการนำของ ขุนพิลึกฤาเดช เป็นหัวหน้ากลุ่มอาชีพนันทอ จึงตั้งชื่อหมู่บ้านนี้ว่า “บ้านโคกหม้อ” ปัจจุบันยังมีเตาเผาหม้อและซากเศษหม้อดิน อยู่ที่ท้ายหมู่บ้าน หมู่ 2 โคกหม้อ ซึ่งเป็นเคยเป็นหมู่บ้านเดียวกัน

ข้อมูลจากที่ทำการ กำนันโนนทัย พูลเขตกิจ พบว่า บ้านโคกหม้อ หมู่ 3 ตำบลโคกหม้อ อำเภอทัพทัน จังหวัดอุทัยธานี อยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอทัพทัน เป็นระยะทาง 12 กิโลเมตร ห่างจากศาลากลางจังหวัดอุทัยธานี ระยะทาง 31 กิโลเมตร และมีอาณาเขตติดต่อกับตำบลต่างๆ ดังนี้ ทิศเหนือ ติดต่อกับ หมู่ 1 ตำบลหนองหลวง อำเภอสว่างอารมณ์ จังหวัดอุทัยธานี ทิศใต้ติดต่อกับ หมู่ 4 ตำบลหนองยายดา อำเภอทัพทัน จังหวัดอุทัยธานี ทิศตะวันออก ติดต่อกับ หมู่ 2 ตำบลโคกหม้อ อำเภอทัพทัน จังหวัดอุทัยธานี และทิศตะวันตก ติดต่อกับ หมู่ 4 ตำบลหนองยายดา อำเภอทัพทัน จังหวัดอุทัยธานี

2) สภาพสังคมและเศรษฐกิจของหมู่บ้าน บ้านโคกหม้อ มีประชากรจำนวน 100 ครัวเรือน รวม 527 คน เป็น ชาย 266 คน หญิง 261 คน พื้นที่อยู่อาศัย 376 ไร่ พื้นที่ประกอบอาชีพ 3,279 ไร่ มีศาลาอเนกประสงค์ ประจำหมู่ 3 เป็นศูนย์ที่รวบรวมแรงใจของชาวบ้าน หากมีกิจกรรม ชาวบ้านก็จะเข้ามาร่วมทำกิจกรรมที่ศาลาแห่งนี้เป็นประจำทุกครั้ง เช่น การทำบุญปีใหม่ ทำบุญวันพ่อ วันแม่ การอาบน้ำผู้สูงอายุในเทศกาลสงกรานต์ และใช้เป็นสถานที่ประชุมประจำทุกๆ เดือนของหมู่ 3 และเป็นที่ประชุมสำหรับกลุ่มต่างๆ ที่หมู่บ้านจัดตั้งขึ้นมา

การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในวนอุทยานเขาหลวงเมื่อก่อนนี้ ชาวบ้านได้อาศัยการตัดไม้ไปใช้ประโยชน์ เช่น การปลูกบ้าน การทำที่ปักข้าวคราว ในระหว่างฤดูฝนที่ชาวบ้านออกไปทำไร่ไถนา และตัดไม้เผาถ่าน ในช่วงที่มีหน่อไม้ขึ้น ชาวบ้านก็จะขึ้นไปบนเขาหาหน่อไม้มาทำอาหาร แต่ชาวบ้านมักจะนิยมหาหน่อไม้เพื่อนำมาดอง หรือนำไปหั่นเป็นแผ่นบางๆ แล้วนำไปตากแดดให้แห้ง ที่ชาวบ้านเรียกว่า หนังเหี่ยว เพื่อเก็บไว้ทานในช่วงหน้าแล้ง ในช่วงเดือน 10 ชาวบ้านก็จะขึ้นไปหาเห็ดโคน ทำน้ำเห็ดไว้ทานในช่วงที่เห็ดกำลังออกดอก ส่วนในช่วงหน้าแล้ง ชาวบ้านก็จะขึ้นไปหาผักหวาน ผักอีหนู และผักต่างๆ ที่หาพบ เพื่อนำมาทำเป็นอาหารในการดำรงชีพต่อไป

เมื่อก่อนนั้นชาวบ้านเคยแต่ตัดไม้ทำลายป่า แต่ปัจจุบันนี้ชาวบ้านได้ปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตเป็นการปลูกป่าเพื่อทดแทนป่าแล้วยังทำการอนุรักษ์ป่าไม้ให้คงไว้ เพื่อรักษาสภาพแวดล้อมที่ดีของหมู่บ้าน และรณรงค์ให้ชาวบ้านปลูกต้นไม้ตามหัวไร่ปลายนา คันคู คันคลอง จากที่เคยตัดไม้ทำลายป่าก็ลดจำนวนลง

อาชีพของคนในหมู่บ้าน มีอาชีพหลักคือ การทำนาปี บางส่วนก็ทำนาปรัง ชาวบ้านที่มีอาชีพทำนาจำนวนทั้งหมด 61 ราย ผลผลิตที่ได้ไม่ค่อยดี เพราะต้นทุนสูง และแหล่งน้ำที่ชาวบ้านใช้ทำนาส่วนใหญ่มาจากน้ำฝน ถ้าฝนตกชาวบ้านจึงจะได้น้ำฝนมาทำนา แต่ถ้าหากฝนไม่ตกตามฤดูกาลชาวบ้านก็จะไม่ได้ผลผลิตตามที่ต้องการ หรือภาษาชาวบ้านเรียกว่า ไม่ได้ข้าวกิน และฝนแล้งทำให้ชาวบ้านขาดรายได้ หรือมีรายได้ไม่พอกับค่าใช้จ่าย

นอกจากการทำนาแล้ว ชาวบ้านยังมีอาชีพรับจ้าง 16 ราย เป็นการรับจ้างทั่วไป และอาชีพค้าขาย 7 ราย คือ ขายของชำ 1 ราย ขายขนมจีน 2 ราย ร้านอาหารตามสั่งและขายของชำ 1 ราย รับผักในหมู่บ้านไปขายที่ตลาดนครศรีธรรมราช 1 ราย ชำแหละหมูขายในหมู่บ้าน 1 ราย ทำขนมหวานต่างๆ ขาย อาทิ ขนมครก ข้าวต้มมัด 1 ราย ส่วนอาชีพเสริมของชาวบ้าน มีการเลี้ยงโค กระบือ สุกร และเลี้ยงปลา รับจ้างทำสร้อย ทำขนมหวาน และทำเครื่องจักสาน

นอกจากนี้บ้านโคกหม้อหมู 3 ยังมีการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ เพื่อส่งเสริมการออมของครัวเรือน โดยเริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2535 มีสมาชิก 56 คน มีเงินออมทั้งสิ้น 11,970 บาท ซึ่งเท่าที่ผ่านมาชาวบ้านให้ความสนใจและมีการรวมกลุ่มมากขึ้น โดยปัจจุบันมีสมาชิก 200 คน มีเงินออมทั้งสิ้น 2,525,118.31 บาท และมีเงินออมรายเดือนทั้งสิ้น 51,850 บาท

3) วิถีชีวิตของชาวบ้านด้านภูมิปัญญา ภูมิปัญญาของชาวบ้านโคกหม้อ หมู่ 3 มีความเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมเป็นอย่างมาก รวมทั้งมีการพัฒนาและเรียนรู้ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับการเกษตร เช่น

(1) ภูมิปัญญาด้านการเกษตร เป็นภูมิปัญญาในการลดต้นทุนการเกษตรด้วยการทำปุ๋ยและยาไล่แมลงเอง ซึ่งชาวบ้านได้เรียนรู้และนำมาปรับใช้ในพื้นที่การเกษตรของตัวเอง โดยมีผู้รู้คือ นายทรง พูลเขตกิจ อายุ 54 ปี อยู่บ้านเลขที่ 54 ทำเชื้อหมักขับไล่แมลง โดยมีส่วนผสมของเหล้า น้ำส้มสายชู กับน้ำสกัดชีวภาพ กากน้ำตาล อย่างละ 1 ลิตร และน้ำ 10 ลิตร หมักด้วยกันประมาณ 15 วัน จะได้หัวเชื้อในการนำไปใช้เพื่อป้องกันและขับไล่แมลงศัตรูพืชต่างๆ พร้อมทั้งช่วยกำจัดโรคพืชต่างๆ วิธีการใช้คือ นำหัวเชื้อผสมกับกากน้ำตาลอย่างละ 1-5 ช้อนโต๊ะ ผสมกับน้ำ 10 ลิตร ไปฉีดพ่นต้นไม้ทุกวัน หรืออาทิตย์ละ 1-2 ครั้ง ตามความต้องการ หรือจะใช้แค่หัวเชื้อผสมกับน้ำโดยไม่ต้องผสมกากน้ำตาลก็ได้ นอกจากนี้ยังมีสูตรการผลิตฮอร์โมนพืชด้วย จุลินทรีย์ น้ำสกัดชีวภาพ ที่สามารถทำได้เอง โดยใช้กล้วยน้ำว้าสุก ฟักทองแก่ มะละสุก อย่างละ 2 กิโลกรัมสับให้เป็นชิ้นเล็กๆ ผสมกับ น้ำสกัดชีวภาพ (น้ำหมักจุลินทรีย์) 22 ซีซี กากน้ำตาล 40-50 ซีซี น้ำ 10 ลิตร ใส่ไว้ในถุงปุ๋ยแล้วหมักไว้ในถังพลาสติกปิดฝาไว้ 7-8 วัน ก็สามารถนำไปใช้

เป็นหัวเชื้อผสมกับน้ำ ในอัตราส่วน หัวเชื้อ 20 ซีซี ต่อน้ำ 5 ลิตร นำไปฉีดพ่นพืชผล ก็จะทำให้พืชผลติดดอกและให้ผลผลิตดี

(2) ภูมิปัญญาด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม เป็นภูมิปัญญาในงานฝีมือจักสาน ผู้รู้คือ นางพัก เอกขระ อายุ 60 ปี อยู่บ้านเลขที่ 2/2 โดยนางพักได้รับการถ่ายทอดการจักสานไม้ไผ่ เป็นกระดัง กระจาด ตะแกรง และอุปกรณ์จับสัตว์น้ำ จากพ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย ที่ได้สอนต่อๆ กันมา เพื่อเอาไว้ใช้เอง แล้วที่เหลือจึงนำออกมาจำหน่าย เป็นรายได้เสริมของครอบครัว

(3) ภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทย เป็นภูมิปัญญาในเรื่องของการใช้ยาสมุนไพรรักษาโรค มีผู้รู้คือ เฒ่าสนิท ทองสุกดี อายุ 79 ปี อยู่บ้านเลขที่ 1/1 ซึ่งชาวบ้านนับถือเป็นหมอโบราณที่รักษาด้วยการพ่นยา และทำยาหม้อรักษา แก้โรคซาง แก้ลม ท้องอืดท้องเฟ้อ โดยมีสูตรตัวยาที่สามารถเผยแพร่ให้กับผู้ที่สนใจได้เรียนรู้

(4) ภูมิปัญญาด้านความเชื่อ ศาสนา และประเพณี เป็นภูมิปัญญาเฉพาะของบ้านโคกหม้อ หมู่ 3 เรียกว่า พิธีสวดปลาช่อน โดยผู้รู้คือ เฒ่าสนิท ทองสุกดี อายุ 79 ปี บ้านเลขที่ 1/1 ซึ่งได้เล่ารายละเอียดของการสวดปลาช่อน ว่าเป็นประเพณีในการขอฝนของชาวบ้าน ด้วยการนิมนต์พระไปสวดคาถาปลาตามกำลังวัน คือ วันอาทิตย์ 6 จบ วันจันทร์ 15 จบ วันอังคาร 8 จบ วันพุธ 17 จบ วันพฤหัสบดี 19 จบ วันศุกร์ 21 จบ วันเสาร์ 10 จบ โดยจะเริ่มสวดในวันใดก็ได้แต่ต้องสวดต่อเนื่องกันให้ครบถึง 3 วัน

(5) ภูมิปัญญาด้านวรรณกรรม เป็นภูมิปัญญาในด้านการสวดแทรกเพลงพื้นบ้านให้กับเด็กๆ เพื่อการเลี้ยงดูและปลูกฝังเด็กๆ ด้วยเพลง โดยผู้รู้ คือ นายจำนงค์ ดุษฎี อายุ 70 ปี อยู่บ้านเลขที่ 42/1 ซึ่งเคยใช้เพลงกล่อมเด็กมาใช้เลี้ยงดูเด็กๆ เพื่อการปลูกฝังและเรียนรู้อย่างง่ายๆ และเป็นกลวิธีที่ทำให้การเลี้ยงเด็กอยู่กับผู้เลี้ยงได้ง่ายขึ้น ไม่อแง เช่น เพลงจันทร์เอ๋ยจันทร์เจ้า ค้างคาวกินกล้วย แม่กาเหว่า

4) ปัญหาและอุปสรรคที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิต ปัญหาที่สำคัญ ได้แก่ การขาดแคลนแหล่งน้ำทำการเกษตร และ น้ำเพื่ออุปโภค – บริโภค มีใช้ไม่เพียงพอตลอดทั้งปี ต้นทุนในการผลิตสูง หนี้สินของประชาชน สินค้าที่ผลิตออกมาตลาดรองรับไม่เพียงพอ และปัญหาด้านสุขภาพร่างกาย

แนวทางในการแก้ไขปัญหาของหมู่บ้าน คือ ขอรับการสนับสนุนงบประมาณจัดทำโครงการสูบน้ำด้วยพลังไฟฟ้า หาแนวทางลดต้นทุนทางการเกษตร หาแนวทางลดรายจ่ายและเพิ่มรายได้เพื่อลดปัญหานี้สินของประชาชน สนับสนุนการประกอบอาชีพเสริมเพิ่มรายได้เพื่อลดปัญหานี้สินของประชาชน ส่งเสริมการใช้ปุ๋ยอินทรีย์-ชีวภาพในการทำเกษตร แก้ไขปัญหาในเรื่องการขาดแคลนน้ำอุปโภค-บริโภค และส่งเสริมการดำเนินชีวิตตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง

5) สิ่งที่ต้องการความช่วยเหลือจากภายนอกทั้งในระยะสั้นและระยะยาว

ชาวบ้านทั้งหมดต้องการโครงการสูบน้ำด้วยพลังไฟฟ้า คือ หมู่ 3 มีพื้นที่ทำนาทั้งหมด 3,279 ไร่ ชาวบ้านได้ประสบปัญหาภัยแล้งมาประมาณ 5 ปีแล้ว เฉลี่ยแล้วชาวนาได้ข้าว 20 ถัง/ไร่ หากชาวบ้านได้รับความช่วยเหลือผลผลิตข้าวจะเพิ่มจากเดิมเป็น 100 ถัง/ไร่

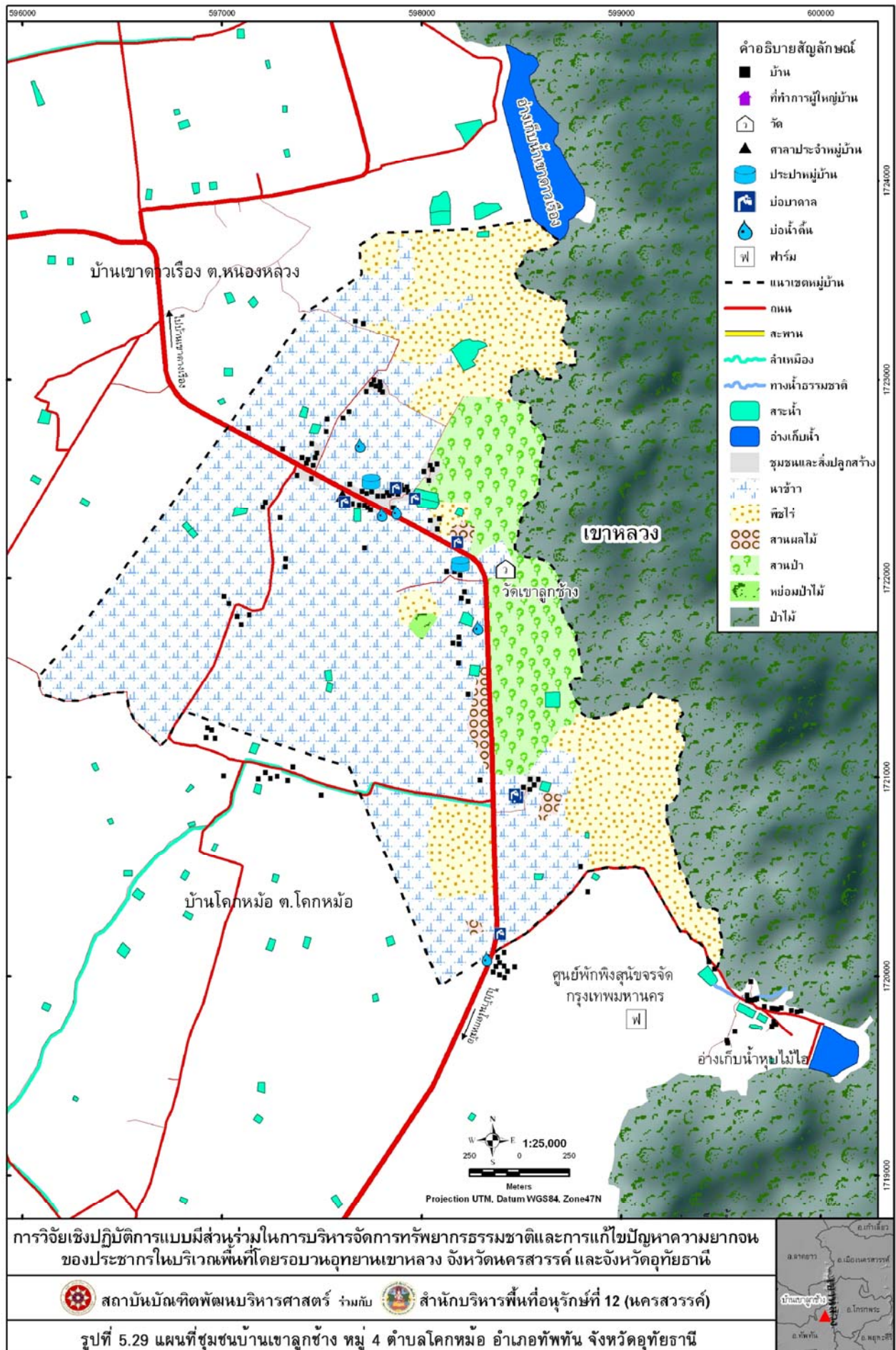
5.1.8.4 บ้านเขาลูกช้าง²⁹ หมู่ 4 ตำบลโคกหม้อ อำเภอทัพทัน จังหวัดอุทัยธานี (รูปที่ 5.29)

1) ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน หมู่บ้านเขาลูกช้างเดิมชื่อบ้านเก็นก้อง ผู้ที่อพยพมาตั้งถิ่นฐานนำโดย นายแจ่ม ทองสุคดี และนายพา ดารงค์ เดิมเป็นคนหมู่ที่ 3 และหมู่ที่ 2 ตำบลโคกหม้อ ตามลำดับ การย้ายมาจากที่เดิมเมื่อใดนั้น ไม่มีคนทราบแน่นอน บ้านเก็นก้องนั้นสาเหตุที่ตั้งชื่อนี้คือ เวลาเดินจะดังเหมือนมีถ้ำอยู่ใต้ดินจึงเป็นที่มาของบ้านเก็นก้อง ซึ่งนายแจ่ม ทองสุคดี และนายพา ดารงค์พร้อมพวกพ้องลูกหลานตามมาอยู่ และต่อมาได้เปลี่ยนชื่อจากบ้านเก็นก้องเป็นบ้านเขาลูกช้าง สาเหตุจากนายพา ดารงค์ซึ่งเป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรกในสมัยนั้นเห็นว่ามีก้อนหินรูปร่างเหมือนช้างตั้งติดกับเขาหลวงเลยเปลี่ยนเป็นบ้านเขาลูกช้างจนถึงปัจจุบัน

2) สภาพสังคมและเศรษฐกิจของหมู่บ้าน บ้านเขาลูกช้างมีผู้ใหญ่บ้านมาแล้ว จำนวน 6 คน แบ่งเขตการปกครองโดยขึ้นเป็นหมู่ที่ 4 บ้านเขาลูกช้าง ตำบลโคกหม้อ อำเภอทัพทัน จังหวัดอุทัยธานี มีผู้ใหญ่บ้านตามลำดับดังนี้ ผู้ใหญ่บ้านคนแรก นายพา ดารงค์ คนต่อๆ มา คือ นายสวัสดิ์ ดารงค์ นายอดุลย์ กลั่นเขตกิจ นางสาวเกษราภรณ์ ดารงค์ นายสงวน พฤษชาติ และ นายสมพงษ์ ดุษฎี (ผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบัน)

ปัจจุบัน บ้านเขาลูกช้าง หมู่ที่ 4 มีประชากรทั้งหมด 109 ครัวเรือน เป็นชาย 205 คน หญิง 251 คน รวมทั้งหมด 456 คน มีป่อบาดาล 10 ป่อบ่อบ้าน 5 ป่อบ่อบ้าน มีพื้นที่ทั้งหมด 3,550 ไร่ ป่าชุมชน 1,400 ไร่ เป็นที่อยู่อาศัย 150 ไร่ พื้นที่ทางการเกษตร 2,000 ไร่ สภาพของบ้านเขาลูกช้างทิศเหนือ ติดกับวนอุทยานแห่งชาติเขาหลวง ทิศใต้ติดกับเขตหมู่ที่ 3 ตำบลโคกหม้อ สภาพพื้นที่เป็นที่ราบเอียง ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพด้านการเกษตร และบางส่วนประกอบอาชีพรับจ้างและเลี้ยงสัตว์ ประชากรที่ทำการเกษตร ทำนา 77 ครัวเรือน รับจ้างทั่วไป 25 ครัวเรือน เลี้ยงสัตว์ 4 ครัวเรือน ค้าขาย 3 ครัวเรือน

²⁹ ประมวลจากข้อมูลรายงานของนักวิจัยชาวบ้าน 1. นายสมพงษ์ ดุษฎี 2. นายประเสริฐ ประสาทเขตการณ์ 3. นางนุชนาด รักกลกิจ บ้านเขาลูกช้าง หมู่ 4 ตำบลโคกหม้อ อำเภอทัพทัน จังหวัดอุทัยธานี

ชาวบ้านเขาลูกช้าง มีความรัก ความสามัคคี มีศูนย์รวมจิตใจคือวัดเขาลูกช้าง มีประเพณีวัฒนธรรมพื้นบ้าน เช่น ทำบุญกลางบ้าน การแห่ธงในเทศกาลสงกรานต์ รดน้ำดำหัวผู้สูงอายุ ประเพณีตักบาตรเทโว การเอาแรงขึ้นข้าวเปลือกซึ่งเดิมเป็นประเพณีเกี่ยวข้าว ปัจจุบันเปลี่ยนเป็น ขึ้นข้าวในหมู่บ้าน ชาวบ้านเขาลูกช้างได้อาศัยเขาหลวงเลี้ยงชีพ เป็นบางส่วน เช่น การหาหน่อไม้ หาเห็ด หาผักหวานป่า เป็นไปตามฤดูกาลเท่านั้น ชาวบ้านที่หาหน่อไม้จากเขาหลวง ส่วนใหญ่จะหามาเพื่อการบริโภค โดยการกินสด นำมาดองอัดปื๊บไว้กินนานๆ หรือ ตากแห้ง รสชาติของหน่อไม้เขาหลวงจะมีรสชาติหวาน กรอบ ผิดกับหน่อไม้จากที่อื่นๆ

ในอดีตสมัย ปู่ ย่า ตา ยาย ส่วนใหญ่จะตัดไม้มาทำที่อยู่อาศัย ปลูกบ้าน สร้างยุ้งข้าว เผาถ่าน และหาหน่อไม้พร้อมของป่าทุกชนิดเพื่อมาเลี้ยงครอบครัว ในปัจจุบันการตัดไม้ลดลงมาก ไม้ที่ตัดมาส่วนมากเป็นไม้รวก เพื่อมาปลูกกระท่อมที่หัวไร่ปลายนาเป็นบางส่วน การตัดไม้เผาถ่านก็ตัดมาเป็นบางครั้งเท่านั้น ต่อมาเมื่อมีการประกาศเป็นวนอุทยานเขาหลวง ชาวบ้านเขาลูกช้างช่วยกันดูแลป่าไม้มิให้คนนอกพื้นที่มาตัดไม้หรือหาหน่อไม้ ช่วยเป็นหูเป็นตาให้กับเจ้าหน้าที่ เพื่อยังคงป่าไม้มิให้ชุมชนบ้านเขาลูกช้างต่อไป ส่วนครอบครัวที่เคยหาหน่อไม้ก็เปลี่ยนอาชีพเป็นรับจ้างทั่วไปแทน

อาชีพของชาวบ้าน เป็นการทำนาเป็นอาชีพหลัก ส่วนใหญ่เป็นการเช่าพื้นที่ทำนา คนที่มีที่ทำนาเองมีเป็นส่วนน้อย ใช้เครื่องยนต์ขนาดเล็กในการทำนาเกษตร เช่น รถไถเดินตาม ใช้แหล่งน้ำธรรมชาติ น้ำฝน ทำนาปีละครั้ง ถ้าเจอฝนทิ้งช่วงนานๆ ก็จะไม่ได้ผลผลิตเลยถึงได้ก็น้อยมากไม่พอบริโภค การทำไร่น้อยครอบครัว มีไร่มัณสาปะหลัง ไร่ถั่วเขียว คำขายมี 3 ไร่ เป็นร้านค้าขนาดเล็กขายของชำ ด้านการศึกษา เด็กบ้านเขาลูกช้างจะไปเรียนที่โรงเรียนชุมชนบ้านโคกหม้อ ตั้งแต่อนุบาลจนถึงชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 จบแล้วไปต่อที่โรงเรียนประจำอำเภอ หรือ จังหวัด มีรถรับส่ง ไม่มีอุปสรรคในการศึกษา

นอกจากนี้ชาวบ้านยังได้จัดตั้งกลุ่มกองทุน มีแหล่งเงินทุนคือ กลุ่มกองทุนเงินล้าน กองทุน ก.ข.ค.จ. กลุ่มสัจจะออมทรัพย์ กลุ่มแม่บ้าน และแหล่งกองทุนอื่นๆ มีการบริหารจัดการในรูปคณะกรรมการทั้งหมด

3) วิถีชีวิตชาวบ้านด้านภูมิปัญญา ชาวบ้านเขาลูกช้างมีภูมิปัญญาด้านการเกษตร และภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทย

(1) ภูมิปัญญาด้านการเกษตร มีการรวมกลุ่มกันทำปุ๋ยชีวภาพไว้ใช้เองโดยการหาวัสดุจากหมู่บ้าน มีเจ้าหน้าที่จากเกษตรตำบล และเกษตรอำเภอมารให้ความรู้เกี่ยวกับการทำปุ๋ยหมักและปุ๋ยชีวภาพ เพื่อลดต้นทุนในการผลิต

(2) ภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทย เป็นภูมิปัญญาที่ใช้ความรู้เรื่องสมุนไพรพื้นบ้านในการรักษาโรคอัมพฤกษ์ อัมพาต มีผู้รู้คือหมอปลู พนมบุตร ซึ่งเป็น

หมอแผนโบราณและเป็นที่เคารพของคนในหมู่บ้าน และหมอแนม ทองดาตาส ผู้มีความรู้ด้านสมุนไพรอีกรายหนึ่ง

4) ปัญหาและอุปสรรคที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตของชาวบ้าน ปัญหาสำคัญคือ การขาดแคลนแหล่งน้ำทำการเกษตร หนี้สินของชาวบ้าน และไม่มีอาชีพเสริมหลังการทำนา

5) สิ่งที่ต้องการความช่วยเหลือจากภายนอกทั้งในระยะสั้นและระยะยาว

(1) ต้องการทำฝายแม้วที่ลำธารเพื่อกักเก็บน้ำไม่ให้ไหลผ่านไปไวเพื่อชะลอการไหลของน้ำทำให้ป่ามีความชุ่มชื้น และเก็บน้ำไว้ได้นานระยะหนึ่งทำให้สัตว์ที่อยู่ในบริเวณนั้นมีน้ำกิน

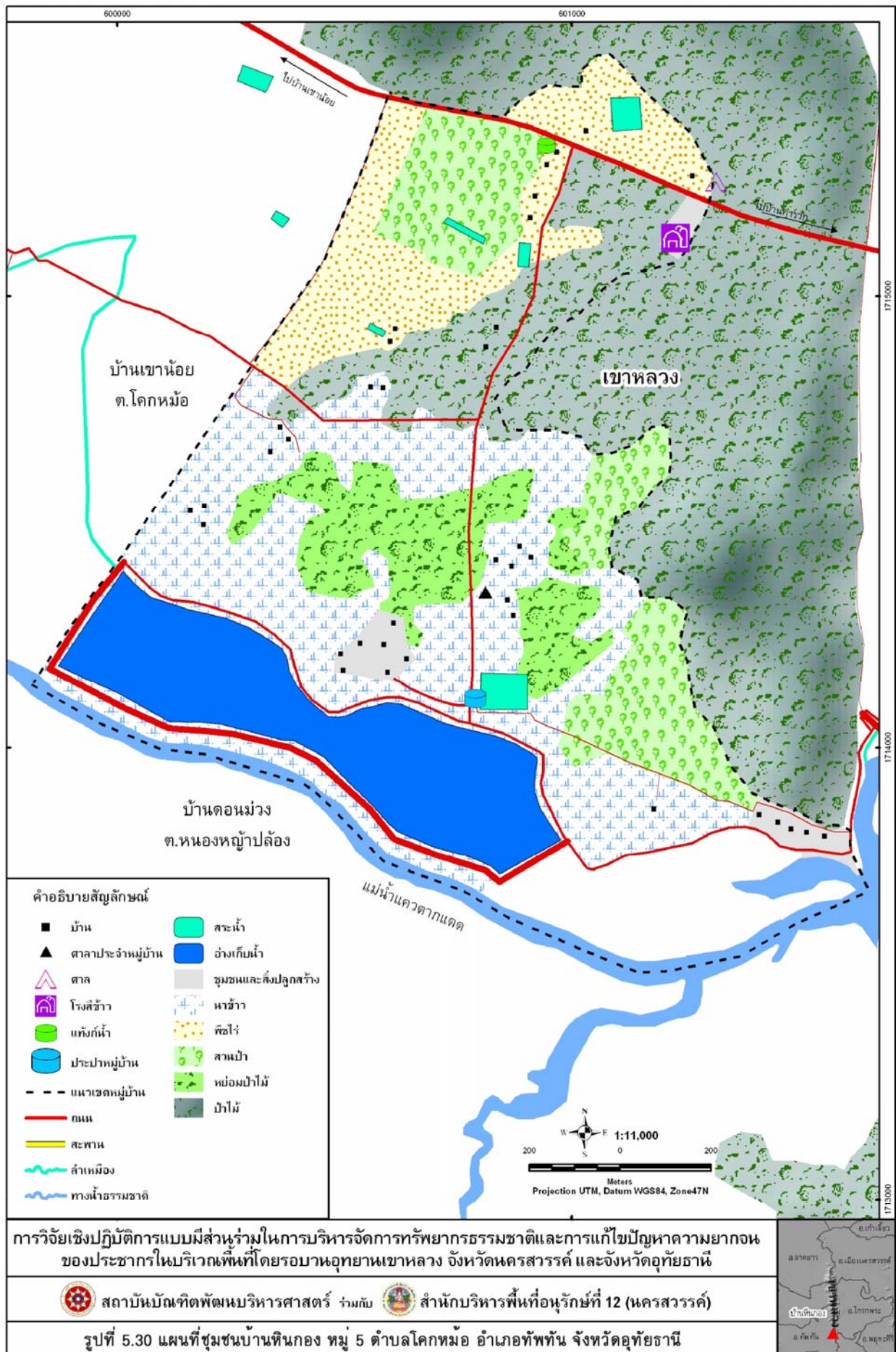
(2) การปลูกป่าไม้หายากมาทดแทน เช่น ไม้ประดู่ มะค่า ไม้แดง เต็ง รัง เพื่อ ทดแทนต้นที่สูญหายจากเขาหลวง การปลูกป่าจะทำให้ชาวบ้านมาช่วยกันเพื่อเป็นการอนุรักษ์ป่า และให้ชาวบ้านรู้จักรักป่าและเห็นประโยชน์ของป่าเขาหลวง

5.1.8.5 บ้านหินกอง³⁰ หมู่ 5 ตำบลโคกหม้อ อำเภอทัพทัน จังหวัดอุทัยธานี (รูปที่ 5.30)

1) ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน ความเป็นมาของหมู่บ้าน ได้รับการบอกเล่าสืบทอดต่อกันมา โดยนายเสมียน กาตัญญกรณ ได้เล่าว่า สภาพพื้นที่ของหมู่บ้านแต่ก่อนมีทางเกวียนเป็นเส้นทางที่ชาวบ้านใช้สัญจรไปมาเป็นประจำระหว่างอำเภอโกรกพระ- อำเภอทัพทัน ซึ่งจะต้องผ่านตรงบริเวณเขาแต่ก่อนเรียกว่า บันไดสามชั้น บริเวณนั้นชาวบ้านเชื่อว่ามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เมื่อผ่านจุดนั้นชาวบ้านจะหยิบก้อนหินมาคนละก้อนแล้วนำมาอธิษฐานแล้ววางไว้และได้หักกิ่งไม้มาปิดกั้นหินไว้เป็นประจำทุกวัน หลายวันหลายปีต่อมาก็เกิดเป็นกองหินกองใหญ่ ปัจจุบันนี้ชาวบ้านเรียกหมู่บ้านหินกองหรือบันไดสามชั้น โดยแยกมาจากบ้านเขาน้อย มาเป็นบ้านหินกองกว่า 60 ปี แล้ว และส่วนหนึ่งมาจากกลุ่มบ้านท่าตาด้าง ซึ่งอยู่บริเวณท่าตาด้างริมแควตากแดด และเมื่อ 2-3 ปีที่ผ่านมาได้มีการทำโครงการแก้มลิง ทำให้กลุ่มบ้านท่าตาด้างซึ่งอยู่อาศัยมานานกว่า 100 ปีบริเวณริมแควตากแดด ได้ขยับร่นขึ้นมารวมกับกลุ่มบ้านหินกองเพิ่มขึ้น คนที่อยู่ปัจจุบัน ส่วนใหญ่อยู่มาตั้งแต่ดั้งเดิม ส่วนที่มาจากที่อื่นก็มีไม่มาก ที่อพยพมาอยู่หมู่บ้านนี้ เป็นคนลาวจังหวัดอุบลราชธานี และลาวโคราช ได้มาตั้งอยู่สองครอบครัว และชาวจีนอีก 7 ครอบครัว

คนที่ชาวบ้านในหมู่บ้านให้ความเคารพนับถือ ได้แก่ (1) นายพยอม ประสิทธิ์กสิกร อายุ 77 ปี อาชีพช่างสร้างบ้าน และช่างประดิษฐ์ เช่น ทำโต๊ะทำเก้าอี้ เตียนนอน

³⁰ ประมวลจากข้อมูลรายงานของนักวิจัยชาวบ้าน 1. นางน้ำผึ้ง โมกกุล 2. นางปราณี พลอยศรี 3. นายเสมียน กาตัญญกรณ บ้านหินกอง หมู่ 5 ตำบลโคกหม้อ อำเภอทัพทัน จังหวัดอุทัยธานี

ตู้ทุกอย่าง และเป็นมัคนายกวัด กล่าวนำศาสนิกชนที่มาทำบุญที่วัดเขาน้อยบน ชาวบ้านทุกคนในหมู่ 5 นับถือกันมาตลอด แต่ปัจจุบันเป็นอัมพาต ไม่สามารถเดินได้แล้ว (2) นางยุพิน บัวผัน อายุ 45 ปี อาชีพทำนา ทำไร่ สวนผัก ปัจจุบันเป็นผู้ใหญ่บ้าน (3) นางสมควร จันทร์จินดา อายุ 62 ปี อาชีพทำสวนผลไม้ ปลุกกล้วย มะม่วง เมื่อสามปีก่อนอยู่บ้านห้วยโศก แล้วย้ายมาอยู่บ้านหินกอง เป็นร่างทรงและเชิญศาลพระภูมิได้ จึงมีคนในหมู่บ้านนับถือ และ (4) ยายอบ สร้อยจินดา อายุ 83 ปี เป็นคนที่ชาวบ้านนับถือเป็นปู่ย่า ตายาย คนเก่าแก่ ยังไม่หลงลืม เป็นคนที่แข็งแรง ลูกหลานเคารพนับถือกันจนทุกวันนี้

2) สภาพสังคมและเศรษฐกิจของหมู่บ้าน สภาพพื้นที่ทั่วไปเป็นที่ลุ่ม และที่ลาดเชิงเขา มีประชากรทั้งหมด 131 คน 43 ครัวเรือน แยกเป็น ชาย 57 คน หญิง 74 คน มีประเพณีวัฒนธรรมที่สำคัญในหมู่บ้าน คือ ประเพณีทำบุญกลางบ้าน ประเพณีทำบุญสงกรานต์ และรดน้ำดำหัวผู้สูงอายุ ประเพณีลอยกระทง

มีชาวบ้านที่เคยอาศัยเขาหลวงเป็นแหล่งหาเลี้ยงชีพด้วยการตัดไม้แห้ง มาเผาถ่านใช้ในครัวเรือน ถึงช่วงฤดูฝนชาวบ้านบางส่วนต้องอาศัยเขาหลวงยึดเป็นอาชีพ โดยหาหน่อไม้ สำหรับต้องไว้รับประทานในครัวเรือนและขาย และหาเห็ดโคน เห็ดรวก ประกอบเป็นอาหารรับประทานในครัวเรือน ถึงหน้าแล้ง ชาวบ้านก็ต้องอาศัยเขาหลวง เช่น หาผักหวาน และผักอื่น ๆ นำมาดองประกอบอาหาร ชาวบ้านที่มีความเชี่ยวชาญด้านพื้นที่บนเขาหลวง มี 3 ราย คือ นางวันนา ปิ่นทอง นางน้ำเชื่อม คำยัน และ นางปราณี พลอยสี

อาชีพหลักของคนในหมู่บ้าน คือ ทำนา 26 ราย ทำนาปี-นาปรัง ใช้น้ำฝนตามฤดูกาล ทำนาปรังใช้น้ำแก้มลิง ผลผลิตได้ข้าว 12 เกวียน/ไร่ ส่วนอาชีพค้าขายมี 5 ราย คือ นางน้ำผึ้ง เหล่าเขตรกิจ ขายของชำ นางละเอียต เก่งเขตรกิจ อาชีพขายปลาร้า นางสง่า ชวดคิด ขายปลาอย่าง ปลาสด ปลาร้า นางทองคำ ใจแสน ขายปลาอย่าง ปลาสด นายพัชรินทร์ ทวีทับ ขายไม้ดอกไม้ประดับ อาชีพรับจ้างมี 12 ครัวเรือน เป็นอาชีพรับจ้างทั่วไป อาชีพเสริม 1 ราย คือ จักสานไม้ไผ่ สานส้ม การศึกษาของลูกหลานในหมู่บ้าน มีปัญหาอุปสรรคเป็นบางราย เช่น เป็นเด็กด้อยโอกาสไม่มีทุนในการศึกษา 1 ราย คือ ด.ช.สมบุญ วิเชียรเทียบ

3) วิถีชีวิตชาวบ้านด้านภูมิปัญญา ภูมิปัญญาในชุมชนบ้านหินกองมีอยู่ 3 ประเภท คือ ภูมิปัญญาด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม ภูมิปัญญาด้านแพทย์แผนไทย และภูมิปัญญาด้านความเชื่อ ศาสนาและประเพณี

(1) ภูมิปัญญาด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม เป็นภูมิปัญญาในเรื่องของการจักสาน มีผู้รู้คือ นายสมบุญ ธิขันธ์ อายุ 71 ปี เป็นช่างจักสาน และ ภูมิปัญญาในการทำแพรายมีผู้รู้คือ นางทองคำ ใจแสน อายุ 49 ปี สามารถทำแพรายได้เอง เอาปลามาทำปลาอย่าง และปลาสดมีแม่ค้ามารับซื้อ

(2) ภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทย เป็นภูมิปัญญาในการรักษาโรคพิษสุนัขบ้า มีผู้รู้คือนายเฉลิม บัวผัน อายุ 65 ปี เป็นครูรักษาโรคพิษสุนัขบ้า ชาวบ้านเชื่อถือกันมาก นอกถิ่นต่างถิ่นในถิ่นจะมารดน้ำบ่อในฤดูร้อน

(3) ภูมิปัญญาด้านความเชื่อ ศาสนาและประเพณี เป็นเรื่องของความเชื่อที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตของชาวบ้าน เช่น การทำบายศรี ผู้รู้คือ นางน้ำเชือก คำน อายุ 62 ปี เป็นครูทำบายศรีบวชนาค ชาวบ้านนอกถิ่นพอจะบวชลูก ก็จะมาหาว่าจ้างทำบายศรี และมีร่างทรง ซึ่งเป็นทำพิธีในการเชิญศาลพระภูมิด้วย ผู้รู้คือนางสมควร จันทร์จินดา อายุ 62 ปี ร่างทรง ของพ่อปู่ช้าง จังหวัดสุพรรณบุรี ชื่อปู่ช้างเศรษฐี

นอกจากนี้ชาวบ้านยังมีภูมิปัญญาเล็กๆ น้อยๆ อีกมากมายที่ใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น ภูมิปัญญาด้านวรรณกรรม ยังมีคนที่ร้องเพลงกล่อมเด็ก และมีนิทานพื้นบ้านสอนเด็ก

4) ปัญหาและอุปสรรคที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิต ชาวแหล่งน้ำบริเวณอุปโภคเป็นบางส่วน ขาดความอุดมสมบูรณ์ของดิน เพราะอยู่ใกล้แหล่งน้ำและอยู่ที่ลาดเชิงเขา ขาดเงินทุนในการประกอบอาชีพเพราะต้องใช้ต้นทุนสูง วิถีแก้ปัญหาต่างๆ เช่น จัดทำประชาคมในหมู่บ้าน ให้มีการปลูกผัก เลี้ยงปลา เพื่อเพิ่มรายได้ลดรายจ่ายในครัวเรือน และการจัดทำบัญชีรายรับรายจ่ายในครัวเรือน และมีการตั้งกลุ่มสัจจะออมทรัพย์เพื่อเป็นการออมเงินในแต่ละครัวเรือน

5.1.9 ตำบลหนองหลวง อำเภอสว่างอารมณ์ จังหวัดอุทัยธานี

ตำบลหนองหลวง อำเภอสว่างอารมณ์ จังหวัดอุทัยธานี มีหมู่บ้านที่เข้าร่วมวิจัยจำนวน 5 หมู่บ้าน คือ หมู่ 3 บ้านดงสำราญ หมู่ 6 บ้านไร่ใหญ่ หมู่ 7 บ้านหนองแวง หมู่ 8 บ้านเขาดาวเรือง และหมู่ 9 บ้านหนองโพธิ์

5.1.9.1 บ้านดงสำราญ³¹ หมู่ 3 ตำบลหนองหลวง อำเภอสว่างอารมณ์ จังหวัดอุทัยธานี (รูปที่ 5.31)

1) ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน ประวัติของหมู่บ้านได้รับการบอกเล่าเมื่อวันที่ 30 มีนาคม 2551 จาก นายหยุด ฉายแสง อายุ 73 ปี อยู่บ้านเลขที่ 102 /1 ว่าก่อนมาเป็นหมู่บ้านดงสำราญ ได้ขึ้นอยู่กับหมู่บ้านเขาดาวเรือง หมู่ 8 ตำบลหนองหลวง สมัยนั้นบริเวณหมู่บ้านนี้เป็นป่าไผ่ ป่าดงดิบ มีกลุ่มบ้านอยู่กันเป็นกลุ่มๆ เช่น กลุ่มหนองหมื่น

³¹ ประมวลจากข้อมูลรายงานของนักวิจัยชาวบ้าน 1. นายพันธ์ กอบธัญกิจ 2. นายคะเนิง ชาญธัญญกรรม 3. นายจรัญ พิฤกษ์ บ้านดงสำราญ หมู่ 3 ตำบลหนองหลวง อำเภอสว่างอารมณ์ จังหวัดอุทัยธานี

กลุ่มดอนกล้วย กลุ่มในดง เมื่อปี พ.ศ. 2520 นายหยุด ฉายแสง ซึ่งเป็นผู้ใหญ่บ้าน ได้เรียกชาวบ้านกลุ่มต่างๆ มาประชุมปรึกษาหารือ เห็นควรเปลี่ยนชื่อบ้านเขาดาวเรือง เป็นหมู่บ้านอะไร ชาวบ้านเห็นพ้องต้องกันให้เป็นชื่อ บ้านดงสำราญ เป็นต้นมา เพราะบ้านเป็นป่า เป็นดง และอยู่อย่างสุขสบาย ไม่มีความเดือดร้อน ในเรื่องต่างๆ จึงตั้งให้เป็น บ้านดงสำราญ บุคคลที่ชาวบ้านให้ความนับถือในหมู่บ้าน คือ นายจรูญ พิฤกษ์ ซึ่งเป็นผู้ปกครองในหมู่บ้าน

2) สภาพสังคมและเศรษฐกิจของหมู่บ้าน ศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้านได้แก่การทำกิจกรรมตามประเพณี ซึ่งมีประเพณีสงกรานต์ และประเพณีตักบาตรเทโว และทำกิจกรรมร่วมกันในวันเฉลิมพระชนมพรรษา ในวันที่ 12 สิงหาคม และวันที่ 5 ธันวาคม ของทุกปี ประโยชน์ที่ได้รับจากเขาหลวงเป็นแหล่งเลี้ยงชีพ ของชาวบ้านทุกครัวเรือน เช่น หน่อไม้ เห็ด ยาสมุนไพร มาบริโภคเพื่อเป็นอาหารของชาวบ้าน

อาชีพคนในหมู่บ้าน คือ การทำนามี 80 ครัวเรือน เป็นการทำนาปี โดยใช้พันธุ์ข้าว กข. อาศัยแหล่งน้ำจากธรรมชาติ น้ำฝน มีการทำไร่ 10 ครัวเรือน โดยปลูกถั่วเขียว ข้าวโพด มันสำปะหลัง มีอาชีพค้าขาย 3 ครัวเรือน เป็นการขายของชำทุกชนิด อาชีพรับจ้าง 64 ครัวเรือน รับจ้างทั่วไป ส่วนการศึกษา เป็นไปตามเกณฑ์ที่ทางราชการกำหนด

3) วิถีชีวิตชาวบ้านด้านภูมิปัญญา ภูมิปัญญาของหมู่บ้านที่ปรากฏให้เห็นเด่นชัด คือ ภูมิปัญญาด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม ภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทย และภูมิปัญญาด้านความเชื่อ ศาสนาและประเพณี

(1) ภูมิปัญญาด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม เป็นภูมิปัญญาในงานฝีมือ จักสาน มีผู้รู้คือ นายร่ม บุญเพียร อายุ 70 ปี ได้ความรู้จากบิดา ซึ่งหัดให้จักสานด้วยไผ่สีสุก เป็นกระดัง กระแกรง กระบุง โดยตัดไผ่แถมมาทำ ขณะนี้ยังไม่มีลูกหลานเข้ามาเรียนรู้ ส่วนงานฝีมือจักสานจะทำก็ต่อเมื่อมีคนสั่งทำ

(2) ภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทย เป็นภูมิปัญญาในเรื่องการใช้สมุนไพรรักษาโรค มีผู้รู้คือ นายสุเอ็ง ว่องธัญกิจ อายุ 72 ปี ได้ความรู้จากบิดา บอกให้ทำตามอย่าง เป็นยาหม้อ แก้อาเจียน โดยมีการยกครูก่อนเรียนรู้ ส่วนคำรักษาไม่เรียกกรองแล้วแต่ชาวบ้านให้อเอง

(3) ภูมิปัญญาด้านความเชื่อ ศาสนาและประเพณี เป็นภูมิปัญญาในการเรียกขวัญกำลังใจตามความเชื่อในการประกอบพิธีที่เกี่ยวข้องกับศาสนาและวัฒนธรรม เรียกว่า หมอทำขวัญ มีผู้รู้คือ นายหยุด ฉายแสง อายุ 72 ปี ได้ความรู้จากนายข้าว เก่งกลวิทย์ โดยนำความรู้ไปประกอบอาชีพเป็นหมอทำขวัญงานบวช งานแต่ง ส่วนบายศรีซึ่งประกอบกับการทำขวัญนั้น ในตำบลจะว่าจ้างให้กลุ่มบายศรีจากหมู่ 7 บ้านหนองแวนเป็นคนทำ

4) ปัญหาและอุปสรรคที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิต ปัญหาสำคัญ คือ การขาดแหล่งน้ำทำการเกษตร ผลผลิตตกต่ำ ขายไม่ได้ราคาเท่าที่ควร และการคมนาคมไม่สะดวก

5) สิ่งที่ต้องการความช่วยเหลือจากภายนอกทั้งในระยะสั้นและในระยะยาว

- (1) ต้องการแหล่งน้ำเพื่อการเกษตร
- (2) ต้องการถนนในการคมนาคมให้สะดวกกว่าเดิม
- (3) ต้องการอาชีพเสริม ที่มั่นคง ถาวร และต้องการให้รัฐบาล

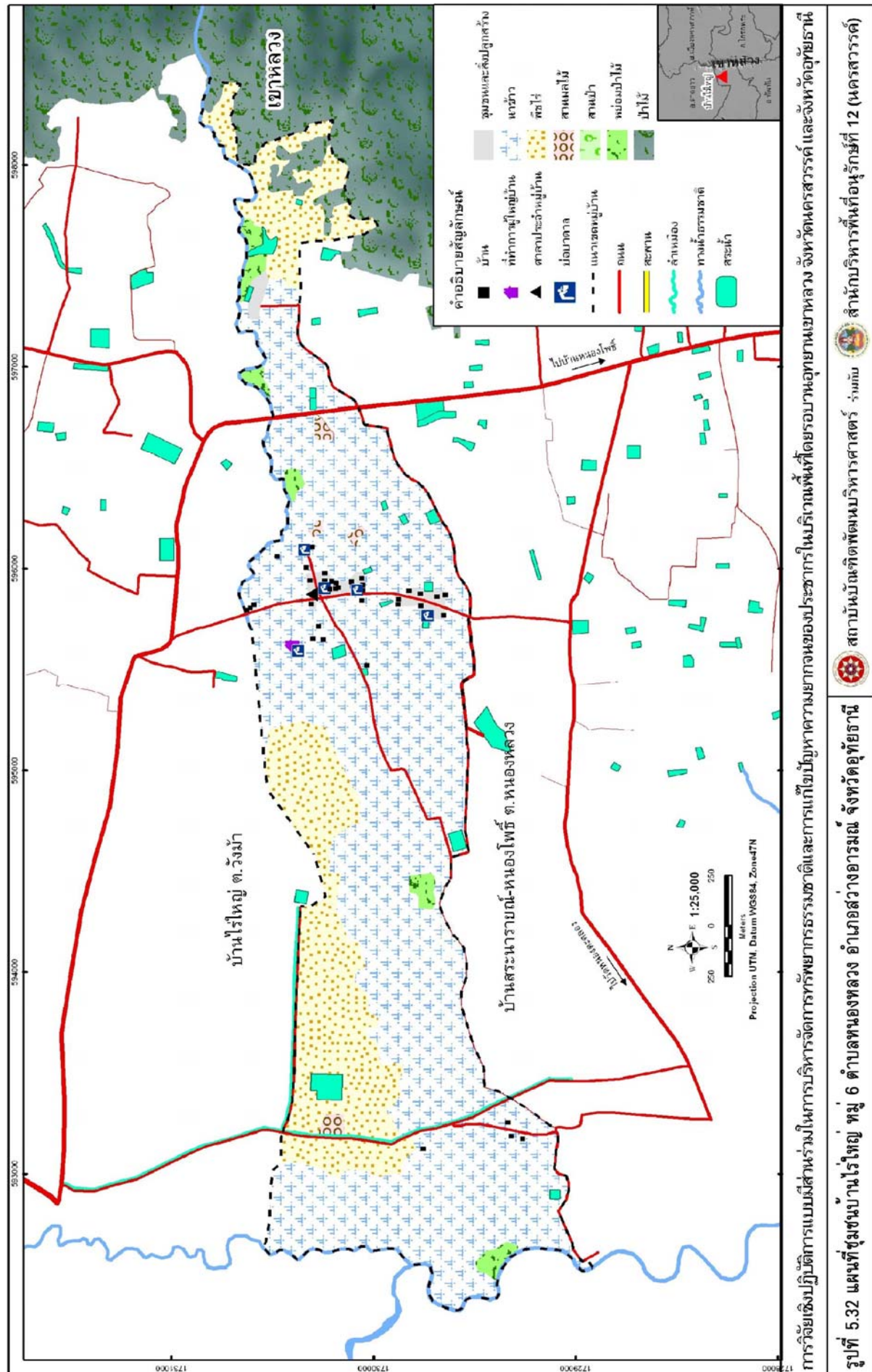
สนับสนุนงบประมาณ

5.1.9.2 บ้านไร่ใหญ่³² หมู่ 6 ตำบลหนองหลวง อำเภอสว่างอารมณ์ จังหวัดอุทัยธานี (รูปที่ 5.32)

1) ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน ประวัติของหมู่บ้านได้รับการบอกเล่า เมื่อวันที่ 20 มีนาคม 2551 จากลุงแสวง เก่งเกษกิจ อายุ 84 ปี ว่า เดิมทีหมู่บ้านนี้เป็นหมู่บ้านที่ขยับขยายมาจากหมู่บ้านไร่ใหญ่ที่ตำบลวังม้า อำเภอลาดยาว จังหวัดนครสวรรค์ ครั้งแรกหมู่บ้านนี้ขึ้นอยู่กับอำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ ต่อมาย้ายขึ้นกับอำเภอกั๊กพัน จังหวัดอุทัยธานี ก่อนจะย้ายมาขึ้นกับอำเภอสว่างอารมณ์ จังหวัดอุทัยธานี ที่ก่อตั้งเป็นอำเภอประมาณ 46 ปีมาแล้ว หมู่ที่ 6 มีผู้ใหญ่บ้านมาแล้ว 8 คน ประชากรในหมู่บ้านส่วนใหญ่เป็นคนพื้นบ้านในหมู่บ้านนี้ บุคคลที่ชาวบ้านนับถือคือคุณลุงแสวง เก่งเกษกิจ เพราะเป็นผู้อยู่ในศีลธรรม รักษาศีล 5 พุดตรงไปตรงมาจนเป็นที่ยอมรับของชาวบ้าน

2) สภาพสังคมและเศรษฐกิจของหมู่บ้าน สภาพพื้นที่โดยทั่วไปหมู่บ้านไร่ใหญ่ ทางทิศตะวันออก ติดเขาหลวง ทางทิศตะวันตกติดแควตากแดด ในหมู่บ้านมีโอ่งใส่น้ำฝนไว้บริโภคทุกครัวเรือน มีถนนลูกรัง 3 สาย คอนกรีต 1 สาย ลาดยาง 1 สาย มีเนื้อที่ประมาณ 3,300 ไร่ ทำนา 180 ไร่ ทำไร่ 100 ไร่ ที่เหลือเลี้ยงสัตว์และที่อยู่อาศัย ศูนย์รวมจิตใจตามความเชื่อของชาวบ้าน มีพระนารายณ์ ซึ่งเป็นพระโบราณ สมัยกรุงศรีอยุธยา ที่มีความเป็นมาคือ เมื่อครั้งที่กองทัพพระนารายณ์เสด็จมาถึงที่นี่ได้สร้างน้ำในสระ สระดังกล่าวจึงมีชื่อเรียกว่า พระนารายณ์ ชาวบ้านมีประเพณีประจำหมู่บ้าน คือ ทำบุญวันเข้าพรรษาและออกพรรษาทุกปี และวันสงกรานต์ มีสร้างน้ำพระและอาบน้ำคนแก่ เพื่อขอพรจากผู้สูงอายุ เพื่อ

³² ประมวลจากข้อมูลรายงานของนักวิจัยชาวบ้าน 1. นายสมจิตร์ จุฬากา 2. นายเชิด คันทะวัง 3. นายพเยาว์ อินทสิทธิ์
บ้านไร่ใหญ่ หมู่ 6 ตำบลหนองหลวง อำเภอสว่างอารมณ์ จังหวัดอุทัยธานี

ความเป็นสิริมงคล และในวันที่ 12 สิงหาคม และ 5 ธันวาคมทุกปี ชาวบ้านจะช่วยกันพัฒนาหมู่บ้าน ด้วยการถางหญ้าตามริมถนน และปลูกต้นไม้ที่ริมถนนหรือที่สาธารณะ

ชาวบ้านที่เคยอาศัยเขาหลวงหาเลี้ยงชีพ มี 3 ครัวเรือน ได้แก่ นายซุ้ม คันทะวัง นายลน ขุนผจง นางช่อม คันทะวัง ที่เคยหาหน่อไม้ ผักหวาน และหาเห็ด ปัจจุบันนี้ไปหาไม่ได้ เพราะป่าไม้หวงห้าม ปัจจุบันบุคคลเหล่านี้ได้รับความเดือดร้อนและความช่วยเหลือจากทางรัฐและเอกชนอยู่ เนื่องจากไปหารับจ้างก็ไม่พอเลี้ยงครอบครัวเพราะค่าแรงต่ำ ได้เพียง 100 บาทต่อวัน ส่วนอาชีพหลักของชาวบ้านจะทำไร่นาเป็นส่วนใหญ่ มีทำไร่และทำนา 50 ครัวเรือน แต่ส่วนใหญ่จะขาดน้ำ ลูกหลานไปทำงานต่างจังหวัด 5 ครัวเรือน คนที่ยังไม่มีอาชีพ 4 ครัวเรือน

3) วิถีชีวิตด้านภูมิปัญญา ภูมิปัญญาในชุมชนยังไม่ปรากฏเด่นชัด เพราะชาวบ้านยังอยู่กับความเคยชินในการดำเนินชีวิต แต่ชาวบ้านได้พยายามรวมกลุ่มโดยใช้ภูมิปัญญาด้านการเกษตรเข้ามาแก้ปัญหาในพื้นที่ คือการทำปุ๋ยชีวภาพไว้ใช้ในนาข้าวและพืชไร่ นอกจากนี้เป็นภูมิปัญญาในด้านโภชนาการ ซึ่งเป็นภูมิปัญญาที่เป็นการถนอมอาหารของคนในพื้นที่ มีผู้รู้คือนายเชิด คันทะวัง อายุ 55 ปี บ้านเลขที่ 67 ได้เรียนรู้การดองหน่อไม้ เพราะพ่อแม่สอนให้ตั้งแต่อายุ 15-16 ปี จากนั้นก็ทำมาทุกปีจนถึงปัจจุบัน มีกระบวนการทำ คือ การคัดเลือกวัสดุที่ทำ ที่ต้องหาหน่อไม้ที่ขึ้นใหม่ๆ จะเป็นหน่อไม้ไผ่หรือหน่อไม้รวกก็ได้ เอามาปอกเปลือก แล้วซอยบางๆ จากนั้นล้างแล้วเอาใส่โถงหรือไหก็ได้ใส่น้ำเกลือไว้ กดให้แน่นแล้วปิดฝาให้ดี ความรู้นี้มีถ่ายทอดให้ลูกหลานและชาวบ้านที่ทำไม่เป็น มาทำหรือรวมกลุ่มทำเพื่อเรียนรู้และทำเป็นอาชีพต่อไป การดองหน่อไม้นี้ชาวบ้านจะทำในช่วงประมาณเดือนกรกฎาคมถึงกันยายน

4) ปัญหาและอุปสรรคที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิต หมู่บ้านมีปัญหาด้านแหล่งน้ำเป็นปัญหาใหญ่ เพราะไม่มีคลองส่งน้ำ จึงต้องรอแต่น้ำฝนเท่านั้น ปีไหนแล้ง พืชไร่นาข้าวขาดน้ำก็จะตายหมด ชาวบ้านเดือดร้อนไปทั้งหมู่บ้าน เมื่อ 3 ปีที่แล้ว มีชาวบ้านรายหนึ่งชื่อนายวน สุวัณษ์ อายุ 42 ปี ทนดูความแห้งแล้งและเห็นลูกหลานอดอยากไม่ไหวเลยผูกคอตาย ดังนั้นชาวบ้านจึงต้องการแหล่งน้ำทำการเกษตร บรรเทาความเดือดร้อน

5) สิ่งที่ต้องการความช่วยเหลือจากภายนอกทั้งในระยะสั้นและระยะยาว

(1) ต้องการให้หน่วยงานเข้ามาช่วยเรื่องแหล่งน้ำขนาดใหญ่ หรือขนาดกลางเพื่อใช้ทำการเกษตร และเพื่ออุปโภค บริโภค ช่วยเหลือชาวบ้านที่เดือดร้อนมากในขณะนี้

(2) ต้องการให้ทางรัฐหรือหน่วยงานที่รับผิดชอบในเรื่องเด็กและเยาวชนให้ความช่วยเหลือเด็กและเยาวชนในหมู่บ้าน ที่ยังไม่มียางทำให้หางไกลยาเสพติด เช่นหาอุปกรณ์กีฬามาให้เด็กเล่นหรือหางานให้เด็กทำในหมู่บ้าน ระหว่างโรงเรียนปิดเทอม

5.1.9.3 บ้านหนองแวน³³ หมู่ 7 ตำบลหนองหลวง อำเภอสว่างอารมณ์ จังหวัดอุทัยธานี (รูปที่ 5.33)

1) ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน ประวัติบ้านหนองแวน ได้รับการบอกเล่า เมื่อวันที่ 25 มีนาคม 2551 จากนายกอง กระวะพะฤกษ์ อายุ 81 ปี ว่า บ้านหนองแวน ก่อตั้งเมื่อประมาณ 100 ปีที่ผ่านมา คนเฒ่าคนแก่ เล่าสืบทอดกันว่า ในหมู่บ้านมีหนองน้ำขนาดใหญ่มีฝักแวนขึ้นเต็มหนองน้ำ เป็นที่มาของชื่อหมู่บ้าน หนองน้ำแห่งนี้ มีสัตว์ป่ามากินน้ำในหนองมากมาย และมีประชาชนมาอาศัยข้างหนองน้ำ กระจายกันอยู่เป็นกลุ่มๆ รอบพื้นที่ เมื่อมีคนหมู่มากก็มีการแต่งตั้งผู้นำของหมู่บ้าน คนแรกชื่อ นายบัว ไพรราบ คนที่ 2 นายไสว วาโณม คนที่ 3 นายละออง กอบธัญกิจ ปัจจุบันมีนายประวิทย์ สุขรวย เป็นกำนัน มีประชากรทั้งหมด 222 ครัวเรือน จำนวนรวม 820 คน เป็นชาย 395 คน หญิง 425 คน มีพื้นที่ 5,286 ไร่ คนที่อยู่ปัจจุบันส่วนใหญ่เป็นบุตรหลานของผู้ก่อตั้งหมู่บ้านมาตั้งแต่เดิม ส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ เชื้อสายไทย บุคคลที่ได้รับความเคารพนับถือ ได้แก่ นายกอง กระวะพะฤกษ์ อายุ 81 ปี และ นายละออง กอบธัญกิจ อดีตผู้ใหญ่บ้าน ทั้งสองท่านนับถือศาสนาพุทธ เข้าวัดทำบุญรักษาศีลเป็นกิจวัตร ชาวบ้านจึงให้ความเคารพนับถือ

2) สภาพสังคมและเศรษฐกิจของหมู่บ้าน ชุมชนนี้มีวัดเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้าน มีประเพณีตักบาตรเทโว ประเพณีสงกรานต์ จัดให้มีการรดน้ำดำหัวผู้สูงอายุ สรงน้ำพระ แห่เทียน จำนำพรรษา มีกิจกรรม จัดงานวันเด็กขึ้นในชุมชนทุกปี ชาวบ้านในชุมชนร่วมแรงร่วมใจกันทำความสะอาดวัด และถนนของหมู่บ้าน ในวันที่ 12 สิงหาคม และ 5 ธันวาคม ของทุกปี

ชาวบ้านในชุมชนหารายได้จากเขาหลวงเพื่อเลี้ยงชีพเกือบทั้งหมู่บ้าน เช่น เก็บผักหวาน หาเห็ดโคน หาหน่อไม้ เพื่อนำมาบรรจุปี๊บ ไว้ทำอาหาร หรือไว้ใช้บริโภคในฤดูอื่นๆ โดยมีขั้นตอนในการเก็บหน่อไม้ ให้เหลือหน่อไม้ให้โตเลี้ยงกอได้ หรือผักหวาน แรกใบเลี้ยงลำต้นเพื่อให้ชาวบ้านเก็บเกี่ยวผลผลิตเลี้ยงชุมชนในฤดูถัดไป

³³ ประมวลจากข้อมูลรายงานของนักวิจัยชาวบ้าน 1. นายดิเรก สุวรรณศรี 2. นายสมควร แก้วแกม 3. นายชะโอน แก้วแกม
บ้านหนองแวน หมู่ 7 ตำบลหนองหลวง อำเภอสว่างอารมณ์ จังหวัดอุทัยธานี

อาชีพของคนในหมู่บ้าน ได้แก่ทำนาปี จำนวน 150 ราย ทำไร่มันสำปะหลังจำนวน 40 ราย แหล่งน้ำในการเกษตร คือ น้ำฝน เพราะขาดแหล่งน้ำอื่นๆ ประกอบอาชีพค้าขาย 4 ราย ได้แก่ นายสงค์ มีอาชีพเร่ขายของในตลาดนัดทั่วไป อีก 3 ราย เปิดร้านขายของชำภายในชุมชน มีอาชีพรับจ้างคิดเป็นร้อยละ 30 ของประชากรทั้งหมด โดยส่วนหนึ่งไปใช้แรงงานต่างจังหวัด และอีกส่วนหนึ่งรับจ้างทั่วไปในหมู่บ้าน

อาชีพเสริมของชุมชน มีกลุ่มแม่บ้านทำขนมจำหน่าย ทั้งปลีกล้วยหรือจำหน่ายในงานแสดงสินค้า เช่น งานกาชาด ของจังหวัดอุทัยธานี งานที่ทางอำเภอจัดขึ้น มี คุณวัฒนา แก้วแกมเป็นประธานกลุ่ม โดยได้รับการสนับสนุนจากโครงการศึกษานอกโรงเรียนอำเภอสว่างอารมณ์ สอนให้ชาวบ้านทำเป็นรายได้เสริม ขนมของกลุ่มแม่บ้านได้รับความนิยมจากผู้บริโภค และได้รับการรับรองมาตรฐาน (อ.ย.) จากกระทรวงสาธารณสุข นอกจากนั้น ยังมีชาวบ้านใช้จักรอุตสาหกรรมเย็บกระเป๋า ส่งให้กับโรงงาน จำนวน 8 ราย ทอพรหมเช็ดให้กับโรงงาน จำนวน 20 ราย ทำไม้กวาดทางมะพร้าวจำนวน 1 ราย สานส้อมไม้สานแข่ง จำนวน 2 ราย ภายในหมู่บ้านยังมีการจัดตั้งกลุ่มด้านกองทุนหลายกองทุน เช่น กองทุนโค-กระบือ กองทุนกลุ่มแม่บ้าน อ.พ.ป. กองทุนปฎิยะของหมู่บ้าน โดยมีการบริหารจัดการเงินกองทุนในรูปของคณะกรรมการ ที่ชาวบ้านได้ประชุมสรรหาผู้ที่จะมาบริหารแต่ละกองทุน เช่นเลือกประธาน รองประธาน เหนียวิน ให้เป็นไปตามระเบียบ ตามเกณฑ์ของหมู่บ้าน

3) วิถีชีวิตของชาวบ้านด้านภูมิปัญญา ภูมิปัญญาในชุมชนที่เด่นชัดมีอยู่ 5 ประเภท คือ ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม ภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทย ภูมิปัญญาด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม ภูมิปัญญาด้านความเชื่อ ศาสนาและประเพณี และภูมิปัญญาด้านโภชนาการ

(1) ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม เป็นภูมิปัญญาในการใช้มูลสัตว์ทำปุ๋ยหมัก ไว้ใช้ในกลุ่มสมาชิก โดยมีคุณ ทิม วาโณม เป็นประธานกลุ่ม ซึ่งถ่ายทอดความรู้ให้กับสมาชิกอย่างต่อเนื่อง

(2) ภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทย มีผู้รู้คือ คุณป้าละไธ รอดวิหก อายุ 73 ปี อยู่บ้านเลขที่ 77/2 เป็นหมอนวดเส้นของหมู่บ้าน เรียนรู้มาจากมารดาซึ่งเสียชีวิตไปแล้ว โดยมารดาฝึกให้หวดในเวลาว่าง สืบทอดให้กับ นายสนาม กอบธัญญกิจ ซึ่งเป็นหลานชาย คุณป้าเคยสอนหวดเส้นให้กับชาวบ้านบางท่านที่สนใจ และเมื่อปี พ.ศ. 2550 ชาวบ้านได้การถ่ายทอดความรู้เรื่องการหวดแผนไทย จากสาธารณสุขอำเภอสว่างอารมณ์อีกจำนวน 10 ราย เพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาการหวดแผนไทยให้กับชาวบ้านในชุมชน

(3) ภูมิปัญญาด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม เป็นภูมิปัญญาในการทำไม้กวาด ผู้รู้คือ นางแจ่ม กางกรณ อายุ 70 ปี อยู่บ้านเลขที่ 85 ทำไม้กวาดทางมะพร้าวเพื่อใช้ในครัวเรือน ศึกษาจากไม้กวาดที่ซื้อมาจากตลาด สืบทอดให้ลูกหลานที่

สนใจบ้างและชาวบ้านที่สนใจอยากเรียนรู้ คัดเลือกทางมะพร้าวที่สมบูรณ์เพื่อเตรียมทำไม้กวาด นำไม้กวาดที่ทำจำหน่ายให้ชาวบ้านบางส่วน และใช้ในครัวเรือน รวมทั้งแจกจ่ายให้กับลูกหลาน

(4) ภูมิปัญญาด้านโภชนาการ เป็นการต้มมะม่วงกวน ดองมะม่วง และดองหน่อไม้ไว้บริโภคนอกฤดูกาล มีผู้รู้ คือ นายสนอง สมัญญศิริวิทย์ อายุ 62 ปี อยู่บ้านเลขที่ 62/1

(5) ภูมิปัญญาด้านประเพณี ความเชื่อและศาสนา เป็นการรวมกลุ่มทำบายศรี ของ นางมยุรี สมัครศิริวิทย์ นางกำมะหยี่ ศรีเพ็ง ที่เรียนรู้จากวัดสว่างอารมณ์ มีครูที่เทศบาลจ้างมาสอนให้ และนางสนอง สมานศิริวิทย์ ได้เรียนรู้มาจากบรรพบุรุษ การทำบายศรีนับเป็นอาชีพเสริมที่ดี มีงานเข้ามาให้ทำตลอดปี

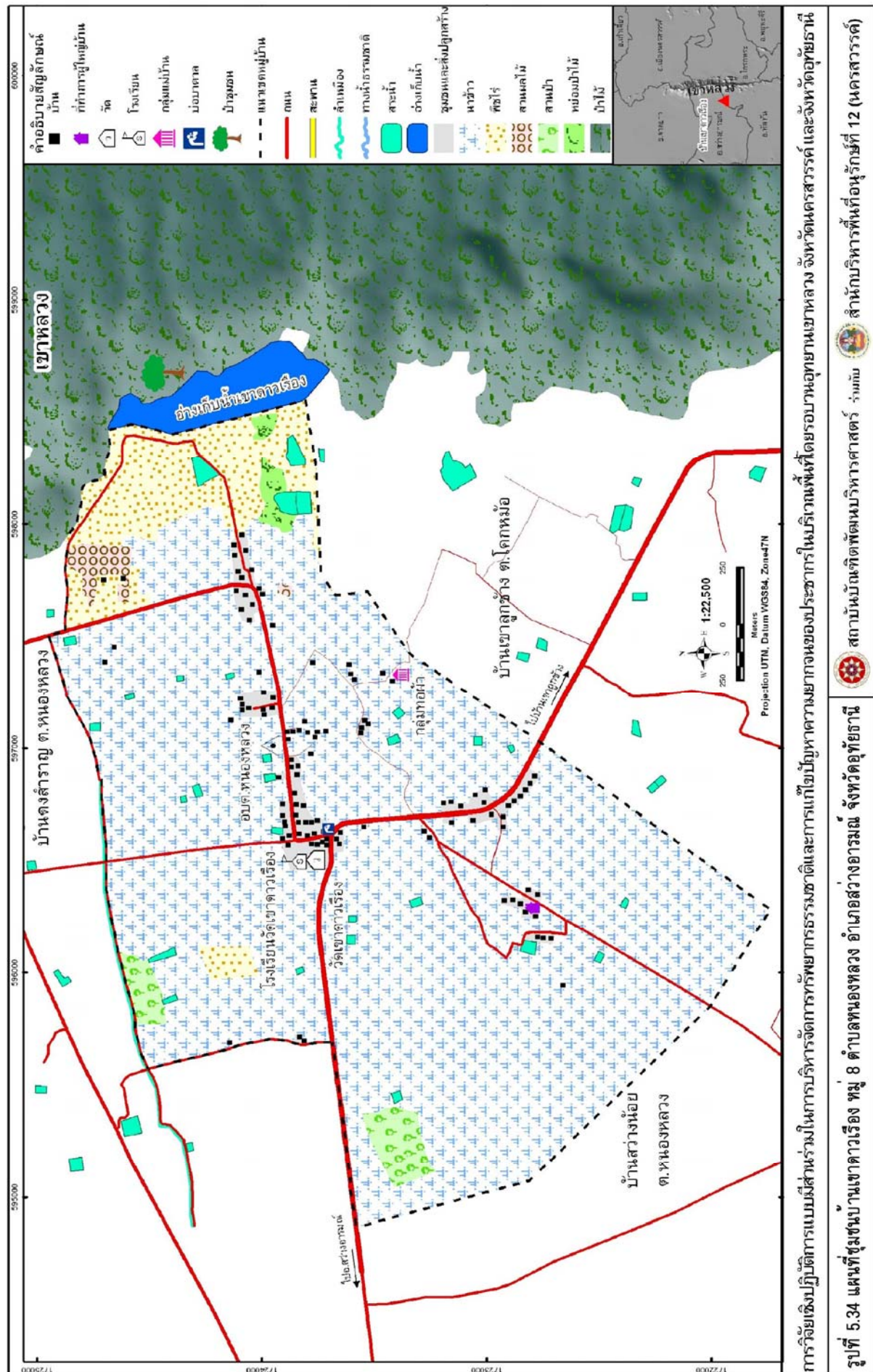
4) ปัญหาอุปสรรคที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิต ปัญหาสำคัญ คือ ชาวบ้านยังขาดแคลนแหล่งน้ำเพื่อทำการเกษตร ส่งผลให้ได้ผลผลิตในปริมาณที่น้อยไม่พอเพียงต่อการชำระหนี้สิน และเลี้ยงปากท้องของชาวบ้าน เพราะการทำการเกษตรของชาวบ้านต้องรอน้ำฝนจากธรรมชาติเพียงอย่างเดียว

วิธีแก้ปัญหของชุมชน ชาวบ้านจะมีการรวมกลุ่มประชุมกันโดยผู้นำชุมชน ปรึกษาปัญหาของชาวบ้าน มีการทำประชาคม เพื่อให้ชาวบ้านได้แสดงความคิดเห็น ร่วมกันพิจารณาโครงการแต่ละโครงการที่มีหน่วยงานราชการมอบให้ชุมชน ยกตัวอย่าง เช่น โครงการ SML เพื่อจัดซื้ออ่างน้ำดื่ม ให้ชาวบ้านจำนวน 200 กว่าครัวเรือน

5.1.9.4 บ้านเขาดาวเรือง³⁴ หมู่ 8 ตำบลหนองหลวง อำเภอสว่างอารมณ์ จังหวัดอุทัยธานี (รูปที่ 5.34)

1) ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน ประวัติหมู่บ้านเขาดาวเรืองได้รับการบอกเล่าจาก ปู่เย็น สินอินทร์ ปู่ของนายเอี่ยม สินอินทร์ ว่าแต่ก่อนหมู่บ้านนี้ ชื่อหนองกระทิง เพราะมีหนองน้ำขนาดใหญ่ มีกระทิงมากินน้ำพร้อมกับสัตว์อื่นๆ โดยมีครอบครัว นายมา นายดี นายเสน และตาเย็น มาอยู่ก่อน เมื่อเกือบ 100 ปีที่ผ่านมา ถือเป็นครอบครัวบุกเบิกจนมีครอบครัวอื่นๆ ตามมาอยู่เป็นกลุ่มๆ โดยใช้มีด จอบ เสียม ถางป่า ใช้ควายไถนา ตีขลุบ ทำนา ป่าที่รกเริ่มเตียน จนมองเห็นเขาอยู่ลูกหนึ่ง เวลากลางคืนจะมีแสงเรืองๆ เปล่งแสงออกมาสวยงามมาก และบางเวลากลางคืนจะได้ยินเสียงดนตรีไพเราะดังออกมาจากเขา ชาวบ้านจึงพร้อมใจกันเรียกว่า บ้านเขาดาวเรือง จนถึงปัจจุบัน ต่อมา เมื่อความเจริญ

³⁴ ประมวลจากข้อมูลรายงานของนักวิจัยชาวบ้าน 1. นายบุญส่ง ศรีสุข 2. นายเอี่ยม สินอินทร์ 3. นางฉวี บุตรดี บ้านเขาดาวเรือง หมู่ 8 ตำบลหนองหลวง อำเภอสว่างอารมณ์ จังหวัดอุทัยธานี

เข้ามามีประชาชนมาอยู่อีกหลายครอบครัว ตั้งเป็นหมู่บ้านขึ้นกับตำบลหนองหลวง อำเภอ
โกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งภายหลังย้ายมาขึ้นกับ กิ่งอำเภอสว่างอารมณ์ ที่ต่อมาได้ยก
เป็นอำเภอสว่างอารมณ์ จังหวัดอุทัยธานี ปัจจุบันมีประชากรทั้งหมด 600 คน แบ่งเป็นชาย
227 คน และหญิง 373 คน

2) สภาพสังคมและเศรษฐกิจของหมู่บ้าน ศูนย์รวมจิตใจของคนใน
หมู่บ้าน คือวัด ตั้งแต่สมัยดั้งเดิม ชาวบ้านร่วมกันสร้างศาลาขึ้นโดยมุ่งหลังคาแฝกไว้กลาง
หมู่บ้านสำหรับทำบุญวันพระ และสำหรับสอนหนังสือเด็กในหมู่บ้าน โดยมีพระและผู้เฒ่าผู้แก่
เป็นผู้สอน ต่อมาเมื่อเป็นชุมชนหมู่บ้านใหญ่ขึ้น จึงได้ร่วมใจกันสร้างศาลาหลังใหม่โดยใช้ไม้ในป่า
มาสร้าง และยังใช้อยู่จนกระทั่งทุกวันนี้ ส่วนโรงเรียนก็มีการสร้างขึ้นอีกต่างหาก คนที่ขึ้น
ไปใช้ทรัพยากรบนเขาหลวง จะมีเกือบทั้งหมู่บ้านที่ใช้ เช่น หาหน่อไม้ หาเห็ดโคน เห็ดหอม
ยอดผักหวาน ยอดอีหนู หลักการในการเลือกหาหน่อไม้ เพื่อให้มีหน่อไม้ทุกปี เช่น ใช้มือหัก
หน่อที่ใช้ได้และสมบูรณ์ แล้วนำมาเผาโดยใช้หินเรียงแล้วเอาไม้ที่แห้งๆ มาเผา และถ้าไม้หัก
หน่อไม้สักปีสองปี ไม้จะตายชุก

อาชีพหลักของหมู่บ้าน คือ การทำนา ทำไร่ พื้นที่ในหมู่บ้านเป็นที่ลาด
สูงอาศัยน้ำจากธรรมชาติ คือ น้ำฝน ทำนาได้ปีละหนึ่งครั้งเท่านั้น โดยชาวบ้านส่วนใหญ่
(ประมาณร้อยละ 70) มีอาชีพทำนา นอกนั้น บางส่วนทำไร่ ทำสวน เลี้ยงสัตว์ มีค้าขาย 5 ราย
และบางส่วนรับจ้างทำงานก่อสร้าง สำหรับอาชีพเสริมมีกลุ่มทอผ้า เลี้ยงสัตว์และก่อสร้าง
การศึกษาของลูกหลานเป็นไปตามเกณฑ์

3) วิถีชีวิตชาวบ้านด้านภูมิปัญญา ภูมิปัญญาชาวบ้าน มีเด่นชัด 2
ประเภทคือ ภูมิปัญญาด้านการเกษตร และภูมิปัญญาด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม

(1) ภูมิปัญญาด้านการเกษตร เป็นภูมิปัญญาด้านการใช้ปุ๋ยอินทรีย์
เพื่อผลผลิตที่ปลอดสารพิษและลดต้นทุนการผลิต โดยมีผู้รู้คือ นายกาวิณ เอกขระ อายุ 49 ปี
อยู่บ้านเลขที่ 33 ลักษณะของภูมิปัญญา คือ ชาวสุพรรณภูมิในสถานที่ใกล้บ้านมาทำแล้ว
นำมาใช้เองทดแทนการใช้ปุ๋ยเคมี ความรู้ดังกล่าวได้รับการถ่ายทอดจากกรมพัฒนาที่ดินที่มา
สาธิตการทำให้ที่บ้านและจากการไปดูงานตามสถานที่ต่างๆ ซึ่งเมื่อเอามาประยุกต์ต้องเรียนรู้
จากการทำเองและใช้เอง จะรู้ว่าสิ่งไหนดีและสิ่งไหนไม่ดี ตามลักษณะของพืชแต่ละชนิด

ความรู้นี้ได้มีการสืบทอดให้กับกลุ่ม เพราะขั้นตอนการทำต้อง
ช่วยกันหลายๆ คน ร่วมกันทำแล้วแบ่งกันใช้ สิ่งไหนดีก็บอกกันมาเป็นทอดๆ โดยชาวบ้านจะ
ใช้เป็นประจำในนาข้าว และพืชผักสวนครัว เพื่อที่ชาวบ้านจะมีอาหารปลอดสารพิษรับประทาน
และสามารถขายได้ราคาดี ตรงตามความต้องการของตลาด ทั้งนี้กลุ่มได้รับการปลูกฝังว่าการ
ทำปุ๋ยอินทรีย์ ได้รับการถ่ายทอดมาจากภูมิปัญญาท้องถิ่น สืบกันมาหลายชั่วอายุ โดยมุ่งเน้น
อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จากการผลิตแบบเกษตรอินทรีย์ ซึ่งเป็นวิธีการผลิต

ที่หลีกเลี่ยงปุ๋ยเคมี และสารป้องกันกำจัดโรคแมลง ทำให้ผลผลิตมีคุณภาพดี และปลอดภัยจากอันตรายของสารตกค้าง ส่งผลให้ผู้บริโภคมีสุขอนามัยและคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น

(2) ภูมิปัญญาด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม เป็นภูมิปัญญาของชาวบ้านในเรื่องของการทอผ้า ซึ่งชาวบ้านได้ตั้งกลุ่มทอผ้า โดยมี นางสาว จันทพร อายุ 60 ปี บ้านเลขที่ 42/1 เป็นแกนนำให้ชาวบ้านได้เรียนรู้เพราะอยากมีรายได้เสริม ซึ่งแต่เดิมชาวบ้านพอรู้บ้าง ต่อมาทางสำนักงานพัฒนาชุมชน ส่งครูมาช่วยสอนลาย ตั้งกลุ่มและให้ลูกกลุ่มหัดทำหัตถทอ มีจำนวนสมาชิกทั้งหมด 15 คน มีคณะกรรมการกลุ่มประกอบด้วย นางสาว จันทพร เป็นประธาน นางบังอร วงศ์ธรรม บ้านเลขที่ 55 เป็นรองประธาน นางอนงค์ จันทพร บ้านเลขที่ 44 เป็นเหรัญญิก นางบุญสม คะสันต์ บ้านเลขที่ 100/3 เป็นปฏิคม และนางพิไลวรรณ พูลกลสิวิทย์ บ้านเลขที่ 43 เป็นเลขานุการ

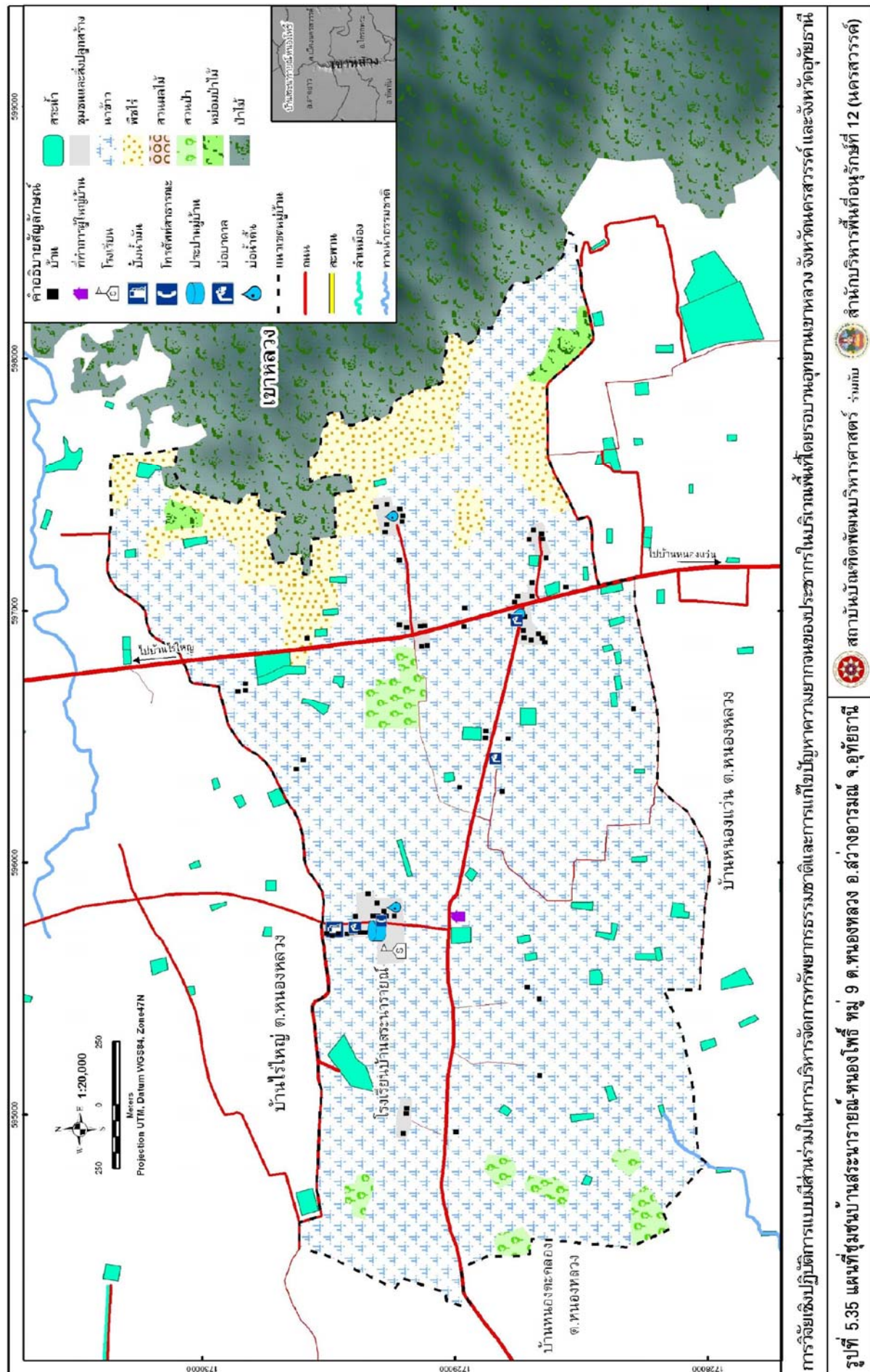
4) ปัญหาและอุปสรรคที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิต คือ การขาดแหล่งน้ำทำการเกษตร ทำให้ได้ผลผลิตไม่ดีเท่าที่ควร ราคาผลผลิตในการเกษตรตกต่ำ ชาวบ้านมีวิธีในการแก้ปัญหาด้วยการรวมกลุ่มปรึกษาหารือ และทำประชาคม

5) สิ่งที่ต้องการความช่วยเหลือจากภายนอกทั้งในระยะสั้นและระยะยาว ต้องการแหล่งน้ำและนำพลังงานไฟฟ้าจากแม่น้ำแควตากแดด มาที่หมู่ 8 เขาดาวเรือง

5.1.9.5 บ้านสระนารายณ์ (หนองโพธิ์)³⁵ หมู่ 9 ตำบลหนองหลวง อำเภอสว่างอารมณ์ จังหวัดอุทัยธานี (รูปที่ 5.35)

1) ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน ประวัติของบ้านสระนารายณ์ได้รับการบอกเล่าเมื่อวันที่ 22 มีนาคม 2551 จากนายสิทธิ์ จุฬามา อายุ 81 ปี อยู่บ้านเลขที่ 69/2 ได้กล่าวว่า แต่เดิมหมู่บ้านนี้ชื่อบ้านหนองโพธิ์ เพราะมีต้นโพธิ์อยู่ในหนองน้ำภายในหมู่บ้านที่ชาวบ้านใช้ในการบริโภคอุปโภค ชาวบ้านมาตั้งบ้านเรือนเมื่อประมาณ 75 ปีมาแล้ว เริ่มตั้งหมู่บ้านโดยคนเก่าแก่ย้ายมาจากหมู่บ้านหนองตะคลอง หมู่ 5 ตำบลสว่างอารมณ์ มาจับจองที่ดินในพื้นที่หมู่บ้านนี้ โดยการบุกป่าปรับที่กันเอง ใช้ควายเป็นเครื่องทุ่นแรง คนในหมู่บ้านส่วนใหญ่เป็นลูกหลานของคนเก่าแก่เกือบทั้งหมู่บ้าน ต่อมาเมื่อโรงเรียนที่เคยตั้งอยู่หมู่ 6 บ้านไร่ใหญ่ ตำบลหนองหลวง ย้ายมาตั้งในหมู่บ้าน ชื่อโรงเรียนสระนารายณ์ ชาวบ้านจึงเปลี่ยนชื่อหมู่บ้านตามชื่อโรงเรียนว่า บ้านสระนารายณ์ โดยชื่อสระนารายณ์นั้นมาจาก สระเก่าแก่ที่อยู่ใน หมู่ 6 บ้านไร่ใหญ่ ตำบลหนองหลวง เป็นสระที่ทำจากศิลาแลง คนเก่าแก่

³⁵ ประมวลจากข้อมูลรายงานของนักวิจัยชาวบ้าน 1. นางสาวไพฑูรย์ มุกดาฉาย 2. นางสาวสะอาด เพ็ญเขตกรณ์ 3. นายฤทัย พัยคมเพศ บ้านสระนารายณ์ หมู่ 9 ตำบลหนองหลวง อำเภอสว่างอารมณ์ จังหวัดอุทัยธานี

เล่าว่า ได้มีกองทัพพระนารายณ์มหาราช สมัยอยุธยา ยกทัพ ณ บริเวณที่ตั้งของหมู่บ้าน และได้ลงสร้างน้ำที่สระภายในหมู่บ้าน สระที่เวลานี้จึงมีชื่อเรียกว่าสระนารายณ์ สภาพทั่วไปในสมัยแรกตั้งหมู่บ้านเต็มไปด้วยป่าไม้ ยังไม่ค่อยมีนามีไร่เหมือนปัจจุบัน ส่วนภูเขาก็ก็น้ำท่วม ฝนตกต้องตามฤดูกาล คนในหมู่บ้านทั้งหมดเป็นคนเชื้อสายไทย

2) สภาพเศรษฐกิจและสังคมของหมู่บ้าน ศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้าน คือ โรงเรียน ถ้าโรงเรียนมีความเดือดร้อนหรือต้องการความช่วยเหลือชาวบ้านจะร่วมใจกัน ความร่วมแรงร่วมใจของชาวบ้าน คือ ถ้าถึงวันสำคัญแต่ละครั้ง ก็จะนัดกันพัฒนาหมู่บ้าน เช่น ตัดหญ้าตามข้างทาง ทำความสะอาดสถานที่สำคัญของหมู่บ้าน

การใช้ทรัพยากรบนเขาหลวง ชาวบ้านอาศัยเขาหลวงกันเกือบทุกหลังคาเรือน วิธีการอาศัยเขาหลวงและหาผลประโยชน์ ได้แก่ ตัดไม้รวก ไม้ฉาง เพื่อมาจกสาน กระดัง ตะแกรง ตอกมัดข้าว หรือมาล้อมรั้วบ้าน หาหน่อไม้มาตอง หรืออัดปื๊บ เพื่อเก็บไว้กินหน้าแล้ง หาเห็ดโคน เห็ดหลวง ผักหวาน หรือลูกไม้เพื่อมาบริโภค แต่ในปัจจุบันชาวบ้านสามารถปลูกผัก หรือหน่อไม้ไว้ที่บ้าน ถ้าเหลือกินก็จะแบ่งขายเพราะชาวบ้านทำตามแนวพระราชดำริของในหลวง ส่วนชาวบ้านที่ไม่มีที่ทำกินก็จะออกไปหางานทำตามต่างจังหวัด

สภาพความเป็นอยู่ของชาวบ้านจะอยู่กันแบบพึ่งพาอาศัยกัน อยู่กันแบบพ่อบุญ พ่อภรรยา ชาวบ้านในหมู่บ้านทำนากันเกือบทุกหลังคาเรือน สำหรับบางรายที่มีสระน้ำขนาดใหญ่ ก็จะสามารถทำนาปรังได้อีก 1 ครั้ง ส่วนชาวบ้านที่ทำไร่มีทั้งหมด 22 ราย ค่าขาย 5 ราย อาชีพรับจ้าง 22 ครั้งเรือน อาชีพเสริมของชาวบ้าน กำลังมีการรวมกลุ่มเพื่อทำปุ๋ยอินทรีย์อัดเม็ด บางรายสานตะขิง หรือสานส้ม เช่นกลุ่มของ นางสำราญ มุกดาลอย อยู่บ้านเลขที่ 41 ที่มีความรู้ในการจักสานด้วยการนำไม้ไผ่มาสานส้ม ตะขิง กระดัง ซึ่งในเบื้องต้นชาวบ้านจัดตั้งกลุ่มแล้วเชิญวิทยากรมาสอนให้ หรือคนเก่าแก่บางราย ถักไม้กวาดทางมะพร้าวขาย ส่วนบางรายที่เสร็จจากการทำนา ทำไร่ ก็จะซื้อวัว ควายมาเลี้ยงเพื่อหาทำไร่ สำหรับการศึกษาลูกหลานในหมู่บ้านได้เรียนตามเกณฑ์ทุกคน

3) วิถีชีวิตชาวบ้านด้านภูมิปัญญา ภูมิปัญญาในชุมชนมีเด่นชัด 2 ประเภท คือ ภูมิปัญญาด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม และภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทย

(1) ภูมิปัญญาด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม เป็นภูมิปัญญาที่ชาวบ้านทำไม้กวาดทางมะพร้าวขึ้นใช้และเป็นอาชีพ โดยมีผู้รู้คือ นายเปลี่ยน หนูเทศ อายุ 90 ปี บ้านเลขที่ 83 โดยเรียนรู้จากพ่อแม่ ดูจนเคยชินแล้วทำตามเองได้ ยังไม่สืบทอดให้ใครทำไปเรื่อยๆ วิธีการทำ คือ ไปตัดต้ำไม้กวาดมาก่อน แล้วตัดก้านมะพร้าวที่แก่แล้วเอามาเหลาให้เกลี้ยง แล้วนำมาถักมัดกับต้ำ

(2) ภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทย เป็นภูมิปัญญาในการใช้สมุนไพรรักษาโรค มีผู้รู้คือ นางบุญมี ศรีเสถียร อายุ 71 ปี บ้านเลขที่ 64 /2 สามารถเก็บยาสมุนไพรมาต้มเป็นยาหม้อ แก้อาการปวดเมื่อย เช่น ปากเบี้ยว แขนขาชาเดินไม่ได้ ถ้าเป็นระยะแรกใช้ยาหม้อครั้งเดียวก็หาย ได้รับการถ่ายทอดมาจาก บิดา คือนายยง บุญมั่ง ซึ่งเก็บสมุนไพรมาแล้วก็ท่องหนังสือ มีคาถา ยังไม่มีการสืบทอดให้คนอื่น นอกจากจะสืบทอดให้ลูกๆ ที่จะรับสืบทอดไป เพราะถ้าสืบทอดให้คนอื่นเกรงว่าคนอื่นจะเอาไปใช้ประโยชน์ เช่น เอาไปขายในราคาสูง เพราะยานี้ห้ามขายเด็ดขาด ถ้าใครขายก็จะมีอันเป็นไป วิธีการรักษาคือ นำสมุนไพรมาผสมกับน้ำ แล้วลงคาถา นำไปต้มน้ำจนเดือดแล้วค่อยมารับประทานแล้วคอยอุ่นรับประทานอย่างสม่ำเสมอ เต็มน้ำจนกว่ายาจะจืด

4) ปัญหาและอุปสรรคที่ส่งผลต่อวิถีชีวิต ปัญหาสำคัญ คือ แหล่งน้ำไม่เพียงพอสำหรับการเกษตร ดินในพื้นที่มีสภาพเป็นกรดต่าง มีการลงทุนในการเกษตรสูงแต่รายได้ต่ำ วิธีแก้ปัญหาเรื่องการลงทุนด้านการเกษตร คือ ชาวบ้านจะร่วมทำประชาคมและจัดตั้งกลุ่มทำปุ๋ยอินทรีย์อัดเม็ดและทำน้ำหมักชีวภาพกันเอง ส่วนเรื่องแหล่งน้ำ ชาวบ้านต้องการแหล่งน้ำใช้ โดยจะใช้สระน้ำเป็นที่เก็บน้ำสำหรับทำนา ทำไร่

5) สิ่งที่ต้องการความช่วยเหลือจากภายนอกทั้งในระยะสั้นและระยะยาว

- (1) ต้องการแหล่งน้ำ โดยการสนับสนุนการขุดสระน้ำให้แก่ชาวบ้าน
- (2) ต้องการให้มีการส่งเสริมการทำอาชีพเสริมให้ชาวบ้าน
- (3) ต้องการงบประมาณมาช่วยเหลือการทำปุ๋ยอินทรีย์อัดเม็ด

5.2 สรุปสภาพปัญหาเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติใน วนอุทยานเขาหลวง สาเหตุของปัญหา และผลกระทบต่อวิถีชีวิต ของประชาชน

ในอดีต พื้นที่ป่าบริเวณวนอุทยานเขาหลวงมีเนื้อที่กว้างขวางกว่าในปัจจุบันมาก คือ ครอบคลุมพื้นที่ราบรอบๆ เขาหลวงออกไปอีกราว 1 กิโลเมตร ดังที่ได้กล่าวแล้วในบทที่ 4 นอกจากนั้น ยังมีความหลากหลายทางธรรมชาติและระบบนิเวศ เนื่องจากพื้นที่ประกอบไปด้วย สังคมพืชที่สำคัญที่ต่างกันถึง 4 ประเภท อุดมสมบูรณ์ไปด้วยพืชและสัตว์นานาชนิด รวมทั้งยังเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารที่เอื้อประโยชน์ให้กับการเกษตรได้ สภาพวิถีชีวิตดั้งเดิมของชาวบ้าน เมื่อแรกอพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนในพื้นที่ป่ารอบๆ วนอุทยานเขาหลวงนั้น ชาวบ้านได้ทำการ บุกร้างถางป่าเพื่อให้เป็นพื้นที่ทำการเกษตร โดยอาศัยน้ำที่ไหลหลากมาจากพื้นที่ป่าเขาใน ท้องที่อำเภอลาดยาว และอาศัยน้ำฝนตลอดจนน้ำที่ไหลมาจากวนอุทยานเขาหลวงซึ่งยังคงมีอยู่ อย่างอุดมในสมัยนั้น ด้วยความอุดมสมบูรณ์ วนอุทยานเขาหลวงจึงเป็นแหล่งอาหาร ทั้งสัตว์ป่า พืชผัก และสมุนไพร เมื่อมีการขยายครอบครัวจนตั้งเป็นชุมชน และมีการอพยพย้ายถิ่นเข้ามา เพิ่มมากขึ้น การใช้ทรัพยากรจากวนอุทยานเขาหลวงจึงมีมากขึ้นตามไปด้วย

จากข้อมูลของนักวิจัยชาวบ้าน พบว่า ทุกหมู่บ้านเป้าหมายของการวิจัยซึ่งมีพื้นที่ติดต่อกับเขตรวนอุทยานเขาหลวงนี้ มีการขึ้นไปใช้ประโยชน์บนเขาหลวงมาแต่ดั้งเดิม และถึงแม้ว่า จากข้อมูลรายงานการวิจัยชาวบ้าน จะไม่ระบุถึงการใช้ทรัพยากรบนเขาหลวงโดยตรง แต่จาก วิถีชีวิตของชาวบ้านผ่านข้อมูลที่ถ่ายทอดด้านภูมิปัญญาของชุมชน พบว่า มีการใช้ประโยชน์ ทรัพยากรบนเขาหลวงเพื่อการยังชีพมาแต่ดั้งเดิม อาทิ การจักสานโดยใช้ไม้ไผ่ การใช้สมุนไพร รักษาโรค และ ภูมิปัญญาของชาวบ้านด้านการถนอมอาหาร โดยเฉพาะการทำหน่อไม้อัดปีบ การดองหน่อไม้ และการดองเห็ดโคน เป็นต้น การใช้ทรัพยากรเหล่านี้ยังมีสืบเนื่องมาจนถึง ปัจจุบัน กล่าวคือ

ด้านการจักสาน กลุ่มหมู่บ้านเป้าหมายมีความสามารถในการดำเนินงานฝีมือหัตถกรรมเป็น ส่วนใหญ่ กล่าวคือ มีมากถึง 24 หมู่บ้าน หรือประมาณร้อยละ 69 ของหมู่บ้านเป้าหมายทั้งหมด 35 หมู่บ้าน ที่มีการจักสานด้วยไม้ไผ่ ทั้งที่ทำเป็นอาชีพหลัก อาชีพเสริม และทำไว้ใช้ใน ครัวเรือน ลักษณะของงาน เช่น การสานส้อม กระบุง ตะกร้า ตะแกรง กระจาด ไช และ เข่ง เป็นต้น ผู้ทำจักสานนี้ ส่วนใหญ่เรียนรู้มาจากการบรรพบุรุษ ส่วนหนึ่งเรียนรู้ด้วยตนเองและจาก การฝึกอาชีพของสำนักงานพัฒนาชุมชน ไม้ไผ่ที่นำมาจักสาน แต่เดิมใช้ไม้จากเขาหลวง แต่ เมื่อมีการจัดตั้งเป็นวนอุทยานเขาหลวงขึ้น บางหมู่บ้านได้ปลูกไม้ขึ้นใช้เอง แต่จากการ

สัมภาษณ์เชิงลึก ยังพบว่า มีบางรายที่ลักลอบตัดไม้ไผ่จากเขาหลวง โดยเฉพาะที่ใช้ไม้ซาง ด้วยเหตุผลที่ว่า ไม้ประเภทนี้เมื่อนำมาปลูกที่พื้นล่างแล้วเจริญเติบโตได้ดีเหมือนอยู่บนภูเขา

ด้านการใช้สมุนไพรรักษาโรค ภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทย นับเป็นภูมิปัญญาในการดูแลสุขภาพของชาวบ้านมาแต่ดั้งเดิม และปัจจุบันยังเป็นทางเลือกในการรักษาของชาวบ้านอยู่ จากรายงานวิจัยของชาวบ้าน พบว่า จากหมู่บ้านเป้าหมายทั้งหมด 35 หมู่บ้านนั้นมีอยู่ถึง 23 หมู่บ้าน ที่มีแพทย์แผนโบราณหรือผู้รู้ด้านการใช้สมุนไพรรักษาโรค สมุนไพรหลายชนิดเก็บมาจากเขาหลวง และบางชนิดสามารถปลูกหรือขยายพันธุ์ขึ้นใหม่เพื่อให้สะดวกต่อการใช้ โรคที่รักษาโดยใช้สมุนไพร เช่น อัมพฤกษ์ อัมพาต ภูสวัด ตาแดง ชาง โรคผิวหนัง ปวดข้อ ปวดขา เบาหวาน ความดันโลหิตสูง นิ่ว รวมทั้งสมุนไพรที่ใช้บำรุงเลือด เป็นต้น จากการสัมภาษณ์ผู้รู้ด้านการใช้สมุนไพรรักษาโรคเกี่ยวกับแนวทางการอนุรักษ์พืชสมุนไพร โดยถามความเห็นเกี่ยวกับการนำสมุนไพรที่ต้องการใช้มาปลูกขยายพันธุ์ในบริเวณบ้านหรือป่าชุมชน เพื่อสงวนรักษาพืชสมุนไพรให้อยู่กับบ้านนั้น บางรายมีความเห็นว่า สรรพคุณของตัวยาอาจจะไม่ดีเท่ากับที่ขึ้นเองในป่า เนื่องจากสภาพแวดล้อมต่างกัน

ด้านการใช้ประโยชน์ทรัพยากรของเขาลองเป็นแหล่งอาหาร ภูมิปัญญาด้านโภชนาการโดยเฉพาะด้านการถนอมอาหาร เช่น การทำหน่อไม้อัดปิ้ง การดองหน่อไม้ และการดองเห็ดโคน ของชาวบ้านในพื้นที่เป้าหมายนั้น เป็นตัวบ่งชี้เป็นอย่างดีถึงการใช้ประโยชน์ทรัพยากรของเขาลองเป็นแหล่งอาหาร รวมถึงการทำเป็นอาชีพด้วย จากรายงานวิจัยของชาวบ้านพบว่าทุกหมู่บ้านเป้าหมายมีความรู้ ความเข้าใจในการถนอมอาหารและเก็บอาหารตามสภาพแวดล้อมได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะหน่อไม้ ที่มีการนำมาทำหน่อไม้อัดปิ้ง หน่อไม้ดอง หนั้เหี่ยว (หน่อไม้ตากแห้ง) และการเก็บเห็ดโคน ทั้งนี้ จากการประเมินสภาพพื้นที่อย่างรวดเร็วของคณะผู้วิจัยโดยการสังเกตและการสัมภาษณ์ พบว่า คนในหมู่บ้านยังคงขึ้นไปหาหน่อไม้บนเขาลองมาประกอบอาหารเช่นเดิม นอกจากนั้น มีบางรายยังคงทำการค้า และยังมีคนจากภายนอกหมู่บ้านเข้ามาเก็บหน่อไม้ เก็บเห็ดโคนเพื่อการค้าด้วย แม้จะมีการหวงห้ามจากเจ้าหน้าที่ป่าไม้ ซึ่งประเด็นนี้ บางหมู่บ้าน เช่น บ้านน้ำลิม ตำบลวังม้า อำเภอลาดยาว จังหวัดนครสวรรค์ ต้องการให้มีการประชุมร่วมกันระหว่างเจ้าหน้าที่และชาวบ้านเพื่อตกลงหาแนวทางการใช้ประโยชน์ทรัพยากรจากเขาลองที่เหมาะสมและยอมรับได้ต่อไป

จากข้อมูลเกี่ยวกับวิถีชีวิตและวิธีการใช้ประโยชน์ทรัพยากรบนเขาลอง ตลอดจนแนวความคิดในเรื่องการอนุรักษ์ของประชาชนที่อาศัยอยู่โดยรอบเขาลอง สามารถสรุปถึงสภาพปัญหาและสาเหตุของปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติ และผลกระทบต่องานวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนโดยรอบวนอุทยานเขาหลวง ได้ดังนี้

5.2.1 สภาพปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติ

ปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญที่เกิดขึ้นในพื้นที่บริเวณวนอุทยานเขาหลวง ได้แก่ ปัญหาความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศและความหลากหลายทางธรรมชาติ และศักยภาพในการเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารลดลง สรุปได้ดังนี้

1) ความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศและความหลากหลายทางธรรมชาติ

วนอุทยานเขาหลวงประสบปัญหาการสูญเสียพื้นที่ป่าไปอย่างมาก ทำให้เกิดความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศและความหลากหลายทางธรรมชาติ เพราะต้นไม้ใหญ่ถูกตัดฟันเพื่อการสร้างที่อยู่อาศัย และเพื่อการค้า ส่วนไม้เล็กก็ถูกทำลายลงมากเพื่อนำไม้ไปเผาถ่าน สร้างเพิงพักชั่วคราวสำหรับอาศัยเมื่อต้องไปทำไร่ทำนา เป็นวัสดุสำหรับทำเครื่องมือเครื่องใช้ในครัวเรือน รวมทั้งเป็นอาหาร เมื่อไม้เล็กไม้ใหญ่ถูกทำลาย ส่งผลต่อเนื่องให้สัตว์ป่าไร้ที่อยู่อาศัย และถูกล่า สัตว์ป่าบางชนิดได้สูญพันธุ์ไปจากพื้นที่นี้ อย่างเช่น เสือโคร่ง และเลี้ยงผา ที่ไม่พบในพื้นที่นี้ในช่วงหลายปีที่ผ่านมา และบางชนิดมีปริมาณลดลงอย่างมาก การลดลงของทั้งชนิดและปริมาณของพันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์ ทำให้ความหลากหลายทางธรรมชาติลดลง ระบบนิเวศเปลี่ยนแปลงไป ส่งผลเสียต่อสภาพแวดล้อมทั้งของวนอุทยานและของชุมชนที่อยู่โดยรอบ

2) ศักยภาพในการเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารลดลง

เมื่อป่าเขาหลวงถูกทำลายลงมาก ความสามารถในการเก็บกักน้ำในพื้นที่ก็ลดลงมาก แหล่งน้ำซึมซับหลายแห่งหายไป ส่งผลให้ความชุ่มชื้นของพื้นที่ป่าและบริเวณโดยรอบลดลง ศักยภาพในการเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารก็ลดลงด้วย

5.2.2 สาเหตุของปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติ

ปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่บริเวณวนอุทยานเขาหลวงมีสาเหตุสำคัญมาจากการเพิ่มขึ้นของประชากรและการขยายชุมชนทำให้เกิดความต้องการใช้ทรัพยากรบนเขาหลวงมากขึ้น แต่วิธีการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติของประชาชนยังขาดจิตสำนึกในการอนุรักษ์ กล่าวคือ

1) การเพิ่มขึ้นของประชากรและการขยายชุมชน

จากรายงานการวิจัยของชาวบ้าน พบว่า หลายหมู่บ้านดั้งเดิมได้ขยายตัวและแยกออกเป็นหมู่บ้านใหม่เนื่องจากการเพิ่มขึ้นของประชากรทั้งจากการเกิดใหม่ของลูกหลานและการอพยพย้ายถิ่นเข้ามา การเพิ่มขึ้นของประชากรทำให้เกิดความต้องการใช้ทรัพยากรบนเขาหลวงมากขึ้นตามไปด้วย ประกอบกับเมื่อมีชุมชนมากขึ้น เส้นทาง การ

คมนาคมก็เกิดขึ้นและขยายเพิ่มมากขึ้น ทำให้เกิดการตัดโค่นต้นไม้ การลักลอบขุดหาหน่อไม้ การเก็บหาของป่า การล่าสัตว์ และการซื้อขายที่ดินเพิ่มมากขึ้น ปริมาณการใช้ทรัพยากรจากวนอุทยานเขาหลวง ขยายวงกว้างจนถึงขั้นวิกฤติ

2) วิธีการใช้ประโยชน์ทรัพยากรจากป่ายังขาดจิตสำนึกในการอนุรักษ์

จากการสัมภาษณ์เชิงลึก พบว่า ชาวบ้านที่อาศัยอยู่รอบเขาหลวง โดยเฉพาะในช่วงก่อนที่จะมีการประกาศเป็นวนอุทยานนั้น มีวิธีการใช้ประโยชน์ทรัพยากรที่ยังขาดจิตสำนึกในการอนุรักษ์ เช่น การเผาถ่านของราษฎรทำให้ไม้เล็กถูกทำลายลงมาก และด้วยวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมได้มีการเผาป่าโดยขาดความยั้งคิด รวมทั้งมีการจุดไฟป่าเพื่อล่าสัตว์ ทำให้เกิดไฟป่าบ่อยขึ้น และไฟป่ารุนแรงขึ้นทุกปี ทั้งนี้ ไฟป่านั้นเป็นปัจจัยที่สำคัญมากที่ทำให้พื้นที่ป่าของวนอุทยานเขาหลวงเกิดความเสื่อมโทรมลงอย่างรวดเร็ว นอกจากนั้น ยังมีบุคคลภายนอกได้เข้ามาตัดไม้บริเวณโดยรอบวนอุทยานเขาหลวง เพื่อการค้าโดยผิดกฎหมาย และราษฎรโดยรอบวนอุทยานเขาหลวงบางรายยังได้รับจ้างตัดโค่นต้นไม้ เลื่อยไม้ให้กับบุคคลภายนอกชุมชน การใช้ทรัพยากรธรรมชาติเพื่อกินอยู่แปรเปลี่ยนไปเป็นการเก็บหาเพื่อการขายและการรับจ้างหาของป่า สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นตัวการที่ซ้ำเติมทำลายป่าวนอุทยานเขาหลวงให้รุนแรงยิ่งขึ้น

จะเห็นว่า ประชาชนที่อาศัยอยู่โดยรอบวนอุทยานเขาหลวงได้มีการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติจากวนอุทยานเขาหลวงมาโดยต่อเนื่องตลอดเวลา การที่จะฟื้นฟูหรืออนุรักษ์ทรัพยากรของวนอุทยานจึงจำเป็นต้องได้รับความร่วมมือจากประชาชนที่อาศัยอยู่โดยรอบวนอุทยานดังกล่าว

5.2.3 ผลกระทบต่อวิถีชีวิตของประชาชน

ความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศและความหลากหลายทางธรรมชาติ รวมทั้งศักยภาพในการเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารของวนอุทยานเขาหลวงที่ลดลงได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของประชาชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่บริเวณโดยรอบวนอุทยานเขาหลวง โดยเฉพาะเมื่อป่าไม้ถูกทำลายย่อมทำให้พื้นที่ป่าของวนอุทยานเขาหลวงไม่สามารถทำหน้าที่เป็นแหล่งต้นน้ำลำธารที่ดีได้เหมือนเดิม พื้นที่โดยรอบขาดความชุ่มชื้น ทำให้ประชาชนที่อาศัยอยู่โดยรอบวนอุทยานเขาหลวงประสบกับปัญหาความแห้งแล้งของพื้นที่ การขาดแคลนแหล่งน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภคและเพื่อการเกษตร ปัญหานี้ได้สะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนในรายงานการวิจัยของชาวบ้านทุกหมู่บ้านเป้าหมาย การขาดแคลนแหล่งน้ำโดยเฉพาะเพื่อการเกษตร ส่งผลกระทบต่อปัจจัยปัญหาผลผลิตตกต่ำ ทำให้รายได้ไม่เพียงพอกับรายจ่าย เกิดปัญหาหนี้สินและปัญหาเศรษฐกิจสังคมอื่นๆ ตามมา สภาพปัญหาของชุมชนในพื้นที่โดยรอบวนอุทยานเขาหลวงในภาพรวมดังแสดงในตารางที่ 5.1

ตารางที่ 5.1 สรุปสภาพปัญหาของชุมชนในพื้นที่โดยรอบวนอุทยานเขาหลวง

สภาพปัญหา	จังหวัด	อำเภอ	ตำบล	หมู่บ้าน
น้ำอุปโภคบริโภคไม่ สะอาด/ไม่เพียงพอ	นครสวรรค์	เมือง	หนองกรด	วังเลา-หินก้อน
		โกรกพระ	เนินศาลา	เนินศาลา
	อุทัยธานี	ทัพทัน	โคกหม้อ	โคกหม้อ หมู่ 3 และเขาหินกอง
		สว่างอารมณ์	หนองหลวง	ไร่ใหญ่
น้ำไม่พอทำ การเกษตร	นครสวรรค์	เมือง	หนองกรด	หนองเขนง
		ลาดยาว	หนองยาว	วังยี่มแย้ม
			วังม้า	วังดินดาด น้ำลิ้ม และไร่ใหญ่
		โกรกพระ	ศาลาแดง	หนองโสน ทุ้งรกฟ้า และ หนองกลางโนน
			เนินศาลา	ท่ารวก คลองม่วง-เนินไร่ และเขา ถ้ำพระ
			นากลาง	ในซุ้ง หนองปลาเค้า ถ้ำผาสวรรค์ และหนองจอก
			บางประมุง	หนองตายาย และช่องรวก
	อุทัยธานี	ทัพทัน	โคกหม้อ	โคกหม้อ หมู่ 2 โคกหม้อ หมู่ 3 เขาลูกช้าง และเขาหินกอง
		สว่างอารมณ์	หนองหลวง	ดงสำราญ ไร่ใหญ่ หนองแวน เขาตาเรือ และสระนารายณ์
ภัยแล้ง	นครสวรรค์	โกรกพระ	นากลาง	หนองจอก
	อุทัยธานี	ทัพทัน	โคกหม้อ	เขาน้อย และโคกหม้อ หมู่ 3
น้ำท่วม	นครสวรรค์	ลาดยาว	หนองยาว	วังยี่มแย้ม
		โกรกพระ	ศาลาแดง	ทุ้งรกฟ้า
ภัยแล้งและน้ำท่วม	นครสวรรค์	โกรกพระ	บางประมุง	หนองตายาย
ดินเสื่อมโทรม	นครสวรรค์	เมือง	หนองกรด	วังเลา-หินก้อน และหนองเขนง
		ลาดยาว	หนองยาว	วังยี่มแย้ม
			วังม้า	วังดินดาด
		โกรกพระ	ศาลาแดง	ทุ้งรกฟ้า และหนองกลางโนน
			เนินศาลา	ท่ารวก และเขาถ้ำพระ
			นากลาง	นากลาง ในซุ้ง และถ้ำผาสวรรค์
			บางประมุง	ช่องรวก
	อุทัยธานี	ทัพทัน	โคกหม้อ	เขาหินกอง
		สว่างอารมณ์	หนองหลวง	สระนารายณ์
ขาดทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์	นครสวรรค์	โกรกพระ	นากลาง	หนองปลาเค้า

ตารางที่ 5.1 (ต่อ)

สภาพปัญหา	จังหวัด	อำเภอ	ตำบล	หมู่บ้าน
สภาพถนนไม่ดี/ฝุ่น ละออง	นครศรีธรรมราช	โกรกพระ	นากลาง	ถ้ำผาสวรรค์
	อุทัยธานี	สว่างอารมณ์	หนองหลวง	ดงสำราญ
ปัญหาเศรษฐกิจสังคม				
- การว่างงาน	นครศรีธรรมราช	เมือง	หนองกรด	วังเลา-หินก้อน
		โกรกพระ	นากลาง	ถ้ำผาสวรรค์
- ปัญหาเยาวชน (สูบบุหรี่ ดื่มสุรา)	นครศรีธรรมราช	เมือง	หนองกรด	วังเลา-หินก้อน
- ขาดความรู้ในการ ประกอบอาชีพเสริม	นครศรีธรรมราช	เมือง	หนองกรด	หนองเขนง
		ลาดยาว	วังม้า	น้ำลิ้ม
		โกรกพระ	เนินศาลา	ทำรวก คลองม่วง-เนินไร่
				และเขาถ้ำพระ
			นากลาง	ถ้ำผาสวรรค์
	อุทัยธานี	ทัพทัน	โคกหม้อ	เขาน้อย โคกหม้อ หมู่ 2
				โคกหม้อ หมู่ 3 และเขาลูกช้าง
		สว่างอารมณ์	หนองหลวง	ดงสำราญ และสระนารายณ์
- ขาดแหล่งเรียนรู้ของ ชุมชน	นครศรีธรรมราช	เมือง	หนองกรด	หนองเขนง
- ขาดแหล่งทุน	นครศรีธรรมราช	เมือง	หนองกรด	หนองเขนง
		โกรกพระ	นากลาง	ถ้ำผาสวรรค์
	อุทัยธานี	ทัพทัน	โคกหม้อ	เขาหินกอง
- ขาดตลาดสำหรับ สินค้าเกษตร	นครศรีธรรมราช	เมือง	หนองกรด	หนองเขนง
	อุทัยธานี	ทัพทัน	โคกหม้อ	โคกหม้อ หมู่ 3
- ขาดการมีส่วนร่วมใน กิจกรรมของชุมชน	นครศรีธรรมราช	เมือง	หนองกรด	วังเลา-หินก้อน
		โกรกพระ	นากลาง	ถ้ำผาสวรรค์
			บางประมุง	หนองโพธิ์
- หนี้สิน	นครศรีธรรมราช	โกรกพระ	เนินศาลา	ทำรวก
	อุทัยธานี	ทัพทัน	โคกหม้อ	เขาน้อย โคกหม้อ หมู่ 3
				และเขาลูกช้าง
		สว่างอารมณ์	หนองหลวง	หนองแวน
- ขาดผู้ดูแลผู้สูงอายุ	นครศรีธรรมราช	โกรกพระ	เนินศาลา	ทำรวก
- อายุมุข	นครศรีธรรมราช	โกรกพระ	เนินศาลา	ทำรวก
- สุขภาพ	อุทัยธานี	ทัพทัน	โคกหม้อ	โคกหม้อ หมู่ 3

จากตารางที่ 5.1 พบว่า ประชากรที่อาศัยอยู่ในพื้นที่บริเวณโดยรอบวนอุทยานเขาหลวง ประสบปัญหาด้านทรัพยากรน้ำเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะปัญหาการขาดแคลนแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรและเพื่อการอุปโภคบริโภค รวมทั้งปัญหามลพิษและน้ำท่วมในหลายพื้นที่ สำหรับ ปัญหาการขาดแคลนแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรนับเป็นปัญหาหลักที่หมู่บ้านส่วนใหญ่ประสบ กล่าวคือ มีจำนวนหมู่บ้านถึง 26 หมู่บ้าน หรือประมาณร้อยละ 74 ของจำนวนหมู่บ้านเป้าหมาย ทั้งหมดที่ประสบปัญหานี้ นอกจากนี้ ยังมีปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรดิน มีปัญหาดินเปรี้ยวและดินจืด ทำให้ผลผลิตตกต่ำ ส่งผลกระทบต่อเนื่องเกิดปัญหาเศรษฐกิจสังคมอื่นๆ ตามมา เช่น ปัญหาหนี้สิน และปัญหาการว่างงานโดยเฉพาะในพื้นที่ที่สามารถทำนาโดยอาศัยน้ำฝนเท่านั้น ทำให้ชาวบ้านบางส่วนต้องออกไปทำงานรับจ้างนอกพื้นที่ ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงในครอบครัว อาทิ ผู้สูงอายุขาดลูกหลานดูแล ปัญหาเยาวชน เช่น การสูบบุหรี่ ดื่มเหล้า เป็นต้น ชาวบ้านในพื้นที่ที่มีปัญหาส่วนใหญ่จึงต้องการความรู้ในการประกอบอาชีพเสริมเพื่อหารายได้เพิ่มจากการทำเกษตร ต้องการตลาดสำหรับสินค้าเกษตร แหล่งทุนในการเพิ่มช่องทางประกอบอาชีพ รวมทั้งการมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชนเพื่อร่วมในการแก้ไขปัญหาที่ได้ประสบ

บทที่ 6

การแก้ไขปัญหาโดยกระบวนการมีส่วนร่วม

จากการศึกษาถึงความสำคัญของวนอุทยานเขาหลวง สภาพปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติที่เกิดขึ้น และสาเหตุของปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรดังที่กล่าวแล้วในบทที่ 4 รวมทั้งการศึกษาสภาพชุมชนในพื้นที่โดยรอบวนอุทยานเขาหลวง ที่ให้รายละเอียดเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของชุมชน สภาพสังคมเศรษฐกิจ การพึ่งพิงการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติในวนอุทยานเขาหลวง ตลอดจนปัญหา อุปสรรคที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิต และสิ่งที่ชาวบ้านต้องการให้ช่วยเหลือ ดังกล่าวในบทที่ 5 นั้น จะพบว่าปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติในวนอุทยานเขาหลวงมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับการพึ่งพิงการใช้ประโยชน์ทรัพยากรของชาวบ้าน บทนี้เป็นการรายงานวิธีการแก้ไขปัญหาโดยอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน

จะเห็นว่าปัญหาและสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้นต่อสภาพทรัพยากรธรรมชาติในวนอุทยานเขาหลวงและวิถีชีวิตของประชาชนมีความสัมพันธ์ และส่งผลกระทบต่อเนื่องกันไป บางปัญหากลายเป็นสาเหตุของอีกปัญหาหนึ่ง อย่างเช่น วิธีการใช้ประโยชน์ทรัพยากรที่ขาดจิตสำนึกในการอนุรักษ์ เป็นสาเหตุหนึ่งของปัญหาความเสื่อมโทรมของพื้นที่ป่าไม้ของวนอุทยานเขาหลวง และปัญหานี้เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ศักยภาพของการเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารของวนอุทยานเขาหลวงลดลง ซึ่งส่งผลต่อการมีน้ำใช้เพื่อการเกษตรและเพื่ออุปโภคบริโภคลดลง ผลกระทบได้ต่อเนื่องไปถึงผลผลิตทางการเกษตรซึ่งเป็นอาชีพหลักของประชากรได้ลดลงตามไปด้วย ทำให้มีรายได้ไม่เพียงพอต่อการครองชีพ ส่งผลต่อสภาพความเป็นอยู่และคุณภาพชีวิตของประชากรในพื้นที่ การหารูปแบบวิธีการแก้ไขปัญหาและข้อเสนอแนะแนวทางและมาตรการในการดำเนินงานสำหรับวนอุทยานเขาหลวงและชุมชนที่อยู่โดยรอบ ได้อาศัยกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในหมู่บ้านเป้าหมายและหน่วยงานที่สนับสนุนโครงการวิจัยนี้

6.1 การสร้างเครือข่ายและกิจกรรมการมีส่วนร่วมของประชาชน

วิธีการแก้ไขปัญหาโดยอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในหมู่บ้านเป้าหมาย และหน่วยงานที่สนับสนุนโครงการวิจัยนั้น เริ่มจากการที่ชาวบ้านในกลุ่มเป้าหมายได้ค้นหาสภาพปัญหาของตนเอง สาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้น พร้อมทั้งบอกความต้องการของชุมชน เพื่อให้ภายนอกเข้ามาช่วยแก้ไขปัญหา ผ่านกระบวนการวิจัยของชาวบ้านและการดำเนินงานของคณะผู้วิจัยที่ได้ทำการสำรวจพื้นที่ การสัมภาษณ์เพิ่มเติมและการสังเกตจากการทำกิจกรรมต่างๆ ของชาวบ้าน จากข้อมูลที่ได้จากการศึกษาดังกล่าว โดยเฉพาะข้อมูลเกี่ยวกับสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดความเสื่อมโทรมของทรัพยากร ผลกระทบต่อวิถีชีวิตของประชาชน และความต้องการของประชาชนในการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ และความต้องการดำเนินกิจกรรมที่จะช่วยส่งเสริมอาชีพและคุณภาพชีวิตของประชาชนได้ โครงการจึงได้กำหนดรูปแบบการแก้ไขปัญหาโดยการสร้างเครือข่ายต่างๆ และให้เครือข่ายดำเนินกิจกรรมการแก้ไขปัญหาที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์เฉพาะของเครือข่าย การสร้างเครือข่ายขึ้นนี้ก็เพื่อมุ่งให้ชุมชนได้เห็นความสำคัญของปัญหาของชุมชนเอง และร่วมกันแก้ไขปัญหาของชุมชน มีการประสานการดำเนินงานภายในชุมชน และระหว่างชุมชนในรูปของเครือข่ายต่างๆ ซึ่งมีองค์ประกอบมาจากผู้นำชุมชน องค์กรส่วนท้องถิ่นและตัวแทนชาวบ้าน โดยมีคณะผู้วิจัยรับผิดชอบในการดำเนินงานของเครือข่ายในระยะก่อตั้งโดยเฉพาะงบประมาณดำเนินการ และการบริหารจัดการที่เกี่ยวกับเทคนิค วิชาการ และมีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องให้ความสนับสนุน วัตถุประสงค์หลักของการสร้างเครือข่ายต่างๆ ในภาพรวม ก็คือ การร่วมกันแก้ไขปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ การสร้างจิตสำนึกการอนุรักษ์ และการดำเนินการเพื่อการอนุรักษ์ และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติของวนอุทยานเขาหลวง ตลอดจนการส่งเสริมอาชีพที่สอดคล้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจน

ในช่วงดำเนินงานวิจัยในปีแรก (ปีงบประมาณ พ.ศ. 2551) การแก้ไขปัญหาได้มุ่งเน้นประเด็นปัญหาที่ชาวบ้านและคณะผู้วิจัยเห็นพ้องกันว่าเป็นประเด็นสำคัญเร่งด่วน ได้แก่ ปัญหาเรื่องความเสื่อมโทรมของทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่า อันมีสาเหตุสำคัญมาจากไฟป่า ซึ่งส่วนใหญ่เกิดจากการจุดไฟเผาป่าเพื่อล่าสัตว์ป่าและหาของป่าของราษฎรที่อาศัยอยู่ในบริเวณใกล้เคียงวนอุทยานเขาหลวง การส่งเสริมการปลูกป่าและไม้ใช้สอยในครัวเรือน การสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ การแก้ปัญหาเรื่องแหล่งน้ำและคุณภาพดิน และการส่งเสริมสนับสนุนให้ชาวบ้านมีอาชีพเสริม การสร้างเครือข่ายและการดำเนินกิจกรรมของเครือข่ายในช่วงปีงบประมาณ พ.ศ. 2551 ประกอบด้วย (1) เครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่าในพื้นที่วนอุทยานเขาหลวง (2) เครือข่ายป่าชุมชน (3) เครือข่ายปราชญ์พื้นบ้านด้านสมุนไพร

(4) เครือข่ายเยาวชนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และ (5) เครือข่ายราษฎรอาสาสมัครนำเที่ยวป่าศึกษาธรรมชาติวนอุทยานเขาหลวง

สำหรับปีงบประมาณ พ.ศ. 2552 ได้ดำเนินกิจกรรมของเครือข่ายที่ได้จัดตั้งขึ้นแล้วอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งได้เพิ่มกิจกรรมการแก้ไขปัญหาให้สมบูรณ์มากขึ้น ได้แก่ (1) กิจกรรมการศึกษาสถานภาพของพืชสมุนไพรและพืชหายากในวนอุทยานเขาหลวงและการขยายพันธุ์เพื่อการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน และ (2) กิจกรรมการพัฒนาความเป็นอยู่และการแก้ไขปัญหาความยากจนของชุมชน โดยเลือกชุมชนที่คณะผู้วิจัยเห็นว่ามีความต้องการแก้ไขปัญหาอย่างเร่งด่วน คือ ชุมชนหุบไม้ไฮ ตำบลโคกหม้อ อำเภอทัพทัน จังหวัดอุทัยธานี เป็นกรณีศึกษา นอกจากนี้ ได้รวบรวมข้อมูลที่ได้จากกิจกรรมการสร้างเครือข่ายและกิจกรรมอื่นๆ มาใช้สำหรับพัฒนาระบบฐานข้อมูลด้วย

การดำเนินงานเพื่อแก้ไขปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติและสภาพความเป็นอยู่ของประชากรในพื้นที่บริเวณวนอุทยานเขาหลวงในรูปของการสร้างเครือข่ายและการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ดังกล่าว มีผลการดำเนินงานสรุปได้ดังนี้

6.1.1 เครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่าวนอุทยานเขาหลวง

เครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่าในพื้นที่วนอุทยานเขาหลวงเป็นเครือข่ายที่สร้างขึ้นเพื่อต้องการให้ชาวบ้านที่อาศัยโดยรอบวนอุทยานเขาหลวงทำหน้าที่ช่วยหน่วยงานภาครัฐในการดับไฟและป้องกันไฟป่า กิจกรรมที่ได้ดำเนินการ ประกอบด้วย (1) การฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการป้องกันและดับไฟป่าในระดับตำบล (2) การประชุมเชิงปฏิบัติการจัดทำแผนปฏิบัติการป้องกันและดับไฟป่า (3) การนำเสนอแผนและติดตามผลการปฏิบัติงานของเครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่า (4) การประชาสัมพันธ์การป้องกันและดับไฟป่า และ (5) การสัมมนาเครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่า

สำหรับวัตถุประสงค์เฉพาะและผลการดำเนินงานของแต่ละกิจกรรม มีดังนี้

6.1.1.1 การฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการป้องกันและดับไฟป่าในระดับตำบล

วัตถุประสงค์

- 1) เพื่ออบรมอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่าให้มีความรู้ ทักษะ ความชำนาญด้านการปฏิบัติการดับไฟและป้องกันไฟป่า และระแวดระวังมิให้เกิดปัญหาการจุดไฟเผาป่าและลักลอบฆ่าสัตว์ป่า
- 2) เพื่อสร้างจิตสำนึกรักษ์ป่าให้กับผู้เข้ารับการฝึกอบรม
- 3) เพื่อสร้างเครือข่ายในการร่วมอนุรักษ์พื้นที่และป้องกันไฟป่าในเขตวนอุทยานเขาหลวง

ผลการดำเนินงาน

ในการดำเนินงานเพื่อฝึกอบรมและสร้างเครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่า ประกอบด้วย การสำรวจพื้นที่ชุมชนโดยรอบเขาหลวงเพื่อพบผู้นำชุมชน แกนนำชุมชน และคัดเลือกตัวแทนชาวบ้าน โดยเฉพาะครัวเรือนที่อยู่ติดกับเขาหลวงเพื่อเข้ารับการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการป้องกันและดับไฟป่าและจัดตั้งเครือข่าย ทั้งนี้ ได้ให้แกนนำเครือข่ายชาวบ้านเป็นผู้คัดเลือกราษฎรในแต่ละหมู่บ้านของตนเอง หมู่บ้านละประมาณ 10 คน ในการฝึกอบรมอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่า ได้เน้นการฝึกปฏิบัติจริง โดยฝึกปฏิบัติทำแนวกันไฟ และมีการจำลองสถานการณ์ไฟป่าในพื้นที่ให้อาสาสมัครได้ร่วมกันดับไฟตามวิธีการที่ได้รับการฝึกอบรม และเมื่อเสร็จสิ้นการบรรยายของวิทยากร ได้เปิดโอกาสให้ผู้เข้าอบรมได้ประชุมกลุ่มเพื่อจัดตั้งเครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่า และเสนอแนะวิธีดำเนินงานของเครือข่าย

(1) การฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการ

การฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่าโดยรอบวนอุทยานเขาหลวง ในพื้นที่ 2 จังหวัด คือ จังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานี ได้ดำเนินการทั้งหมด 4 รุ่น มีผู้เข้าร่วมรับการฝึกอบรมรวมทั้งสิ้น 387 คน มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

รุ่นที่ 1 ฝึกอบรมเมื่อวันที่ 28-29 ธันวาคม พ.ศ. 2550 ณ วัดเขาถ้ำพระ ต.เนินศาลา อ.โกรกพระ จ.นครสวรรค์ มีราษฎรเข้าร่วมการฝึกอบรมจาก 2 ตำบลคือ ต.ศาลาแดง และ ต.เนินศาลา อ.โกรกพระ จ.นครสวรรค์ จำนวน 7 หมู่บ้าน รวมผู้เข้ารับการอบรมทั้งสิ้น 92 คน

รุ่นที่ 2 ฝึกอบรมเมื่อวันที่ 16-17 มกราคม พ.ศ. 2551 ณ ศาลากลางหมู่บ้านวังดินดาต ต.วังม้า อ.ลาดยาว จ.นครสวรรค์ มีราษฎรเข้าร่วมการฝึกอบรมจาก 2 ตำบล คือ ต.วังม้า และ ต.หนองยาว อ.ลาดยาว จ.นครสวรรค์ จำนวน 6 หมู่บ้าน รวมผู้เข้ารับการอบรมทั้งสิ้น 91 คน

รุ่นที่ 3 ฝึกอบรมเมื่อวันที่ 13-14 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2551 ณ วัดหนองแวง ต.หนองหลวง อ.สว่างอารมณ์ จ.อุทัยธานี มีราษฎรเข้าร่วมการฝึกอบรมจาก 2 ตำบล คือ ต.โคกหม้อ อ.ทัพทัน และ ต.หนองหลวง อ.สว่างอารมณ์ จ.อุทัยธานี จำนวน 10 หมู่บ้าน รวมผู้เข้ารับการอบรมทั้งสิ้น 80 คน

รุ่นที่ 4 ฝึกอบรมเมื่อวันที่ 27-28 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2551 ณ วัดหนองกระทุ่ม (เขาหลวง) ต.หนองกรด อ.เมือง จ.นครสวรรค์ มีราษฎรเข้าร่วมการฝึกอบรมจาก 2 ตำบล คือ ต.หนองกรด อ.เมือง ต.บางประมุง ต.นากลาง อ.โกรกพระ จำนวน 12 หมู่บ้าน รวมผู้เข้ารับการอบรมทั้งสิ้น 124 คน

การฝึกอบรมอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่าได้รับความสนใจจากชาวบ้านในแต่ละพื้นที่ไม่แตกต่างกันมากนัก แต่พบว่าความสนใจของชาวบ้านที่อยู่ใกล้ที่ทำการวนอุทยานเขาหลวง จะให้ความสนใจน้อยกว่าชาวบ้านที่อยู่ไกลออกไปจากที่ทำการของวนอุทยานเขาหลวง โดยคณะผู้วิจัยยังไม่สามารถระบุได้อย่างชัดเจนว่าทำไมชาวบ้านที่อยู่ใกล้ที่ทำการวนอุทยานเขาหลวงจึงให้ความสนใจในการอบรมน้อย เช่น บ้านผาแดง บ้านศรีอุทุมพร ตำบลหนองกรด และบ้านช่องรวก ตำบลนากลาง อำเภอโกรกพระ การเข้าร่วมอบรมของชาวบ้านจะมีทั้งการเดินทางมาร่วมรับการอบรมตามรายชื่อและเพิ่มเติมนอกเหนือจากรายชื่อนอกจากนี้ ยังพบว่าชาวบ้านหลายรายหากไม่ว่างจะส่งคนในครอบครัวมาอบรม

(2) การสร้างจิตสำนึกรักษ์ป่า

ชาวบ้านที่เข้ารับการฝึกอบรม ได้รับความรู้ในเรื่องของสาเหตุในการเกิดไฟป่า ทำให้ชาวบ้านตระหนักถึงอันตรายของไฟป่าที่เกิดจากน้ำมือมนุษย์ และส่งผลให้ชาวบ้านมีการรวมกลุ่มกันเพื่อจะทำการปกป้องผืนป่าด้วยการตั้งกลุ่มอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่าประจำหมู่บ้านขึ้น จากการจัดกลุ่มปรึกษาหารือของชาวบ้านระหว่างการฝึกอบรมนั้น ชาวบ้านจะรู้ดีว่าไฟป่าเกิดจากสาเหตุใด และรู้ว่าการล่าสัตว์ของคนคือต้นเหตุสำคัญของการเกิดไฟป่าบนพื้นที่เขาหลวง นอกจากนี้ ยังพบว่าชาวบ้านยังคงลักลอบใช้ทรัพยากรบนพื้นที่เขาหลวง โดยเฉพาะหน่อไม้ ไม้รวก และชี้ให้เห็นถึงความต้องการหาหน่อไม้เป็นอาชีพเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจน โดยเฉพาะในหมู่บ้านน้ำลิ้ม นอกจากนี้ ยังมีปัญหาชาวบ้านจากหมู่บ้านอื่นเข้ามาหาหน่อไม้ในพื้นที่ที่มีหมู่บ้านของตนเองด้วย

ชาวบ้านบางรายยอมรับว่ามีการใช้ทรัพยากรบนพื้นที่เขาหลวงโดยไม่ได้รับอนุญาต และได้ร้องขอให้เจ้าหน้าที่ป่าไม้ช่วยแก้ไขในเรื่องของการใช้ทรัพยากรในพื้นที่เขาหลวง เช่น การหาหน่อไม้เพื่อยังชีพ การหาไม้ไผ่เพื่อจักสานเป็นงานอาชีพ เพื่อแลกกับการร่วมใจกันรักษาผืนป่าเขาหลวง ขณะเดียวกันชาวบ้านก็มีการท้วงติงกันเองว่า การหาหน่อไม้กับไม้ไผ่ต้องสัมพันธ์กัน เพราะหากหาหน่อไม้มากเกินไป ก็จะไม่มีไม้ไผ่ให้จักสาน พร้อมกันนี้ชาวบ้านก็ยังได้แสดงภูมิปัญญาชาวบ้านในความรู้เรื่องไม้ไผ่ ว่า ต้นไม้ไผ่มีอายุ หากไม่ได้นำมาใช้เลย ก็จะตายขยุ และแห้งไปเองจนกลายเป็นเชื้อเพลิงเมื่อเกิดไฟป่า

การรวมกลุ่มเพื่อเข้ารับการอบรมและจัดตั้งเครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่า นับเป็นการเปิดเวทีให้ชาวบ้านได้แสดงความคิดเห็น ซึ่งมาจากรากฐานของจิตสำนึกในการรักษ์ป่า และพวกเขาได้แสดงออกถึงความรู้และความเข้าใจในทรัพยากรป่าไม้และข้อกำหนดของทางราชการ

(3) การสร้างเครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่า

ภายหลังการฝึกอบรมในแต่ละรุ่น ได้มีการจัดตั้งเครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่าประจำหมู่บ้าน และเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่าประจำตำบลขึ้น โดยผู้เข้าอบรมทุกคนเป็นสมาชิกเครือข่าย ซึ่งผู้เข้าอบรมต้องการนำความรู้ที่ได้จากการอบรมนี้ไปบอกต่อยังชาวบ้านรายอื่นๆ ที่ไม่ได้เข้าร่วมประชุม ทั้งนี้อาสาสมัครได้เสนอแนะแนวทางในการประสานงานภายในกลุ่มและระหว่างกลุ่ม การเก็บรักษาเครื่องมือดับไฟป่า การระดมกองทุนและบริหารเงินกองทุน โดยโครงการได้จัดทำทำเนียบอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่าสำหรับให้ทุกกลุ่มไว้ใช้ประโยชน์ในการประสานงานระหว่างกันด้วย

การอภิปรายผลจากการฝึกอบรม

การจัดอบรมอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่าได้ใช้ประมาณ 3 เดือนในการดำเนินการด้วยความรีบเร่ง เนื่องจากระยะต้นปีมักเป็นช่วงของการเกิดไฟป่ารอบแรก จึงต้องรีบดำเนินการอบรมชาวบ้านเพื่อให้ทันต่อเหตุการณ์ไฟป่าที่อาจจะเกิดขึ้น อย่างไรก็ตาม ผลของการอบรมและการสร้างเครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่านั้นก็ยังไม่ทันการกับไฟป่าที่เกิดขึ้นจริงในรอบแรกของปี เนื่องจากไฟป่าได้เกิดขึ้นเร็วกว่าที่เคย และเกิดขึ้นก่อนการจัดตั้งกลุ่มอาสาสมัครของชาวบ้านที่จะร่วมกันดับไฟป่าได้

จากการฝึกอบรม พบว่า ชาวบ้านมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับพื้นที่เขาหลวงค่อนข้างดี รู้ว่าเขาหลวงมีทรัพยากรที่สำคัญอะไรบ้าง อะไรคือสาเหตุสำคัญของการเกิดไฟป่า และรู้ว่าใครคือผู้ที่เป็นพรานป่าล่าสัตว์ ที่อาจเป็นสาเหตุของการเกิดไฟป่าได้ นอกจากนั้น ยังพบว่า หลายหมู่บ้านที่อยู่ติดต่อกับที่ทำการวนอุทยานเขาหลวง เช่น บ้านผาแดง บ้านศรีอุทุมพร บ้านช่องรวก ให้ความสนใจกับการฝึกอบรมน้อย โดยมุ่งเน้นในการประกอบอาชีพมากกว่าการฝึกอบรม เหตุผลเบื้องต้นที่พบ คือ พื้นที่ของหมู่บ้านอยู่ไกลกับที่ทำการวนอุทยานเขาหลวงซึ่งมีเจ้าหน้าที่ดูแลรักษาพื้นที่ป่าไม้อยู่แล้ว และชาวบ้านบางส่วนมีปัญหากระทบกระทั่งกับเจ้าหน้าที่ ทั้งกับชาวบ้านที่ไปหาของป่าและกับปัญหาส่วนตัวของชาวบ้านที่มีทัศนคติไม่ดีกับเจ้าหน้าที่

6.1.1.2 การประชุมเชิงปฏิบัติการจัดทำแผนปฏิบัติการป้องกันและดับไฟป่า

วัตถุประสงค์

- 1) เพื่อประเมินผลการดำเนินงานของเครือข่ายในปีที่ผ่านมา
- 2) เพื่อประชุมเชิงปฏิบัติการจัดทำแผนป้องกันและดับไฟป่า

วิธีการดำเนินงาน

การประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อจัดทำแผนปฏิบัติการป้องกันและดับไฟป่านั้น ได้ดำเนินการรวมทั้งสิ้น 5 ครั้ง มีเครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่า 9 ตำบลเข้าร่วมประชุมในการดำเนินการจัดทำแผนปฏิบัติการป้องกันและดับไฟป่าวนอุทยานเขาหลวงจะเริ่มจากการประชุมร่วมกันระหว่างคณะผู้วิจัย ราษฎร ผู้นำชุมชน องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น และส่วนราชการที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ เพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ทำความเข้าใจ และฝึกปฏิบัติจัดทำแผนปฏิบัติการป้องกันและดับไฟป่าในแต่ละหมู่บ้าน และแต่ละตำบล แผนปฏิบัติการดังกล่าวจะครอบคลุมถึง (1) การกำหนดพื้นที่เป้าหมายในการดูแลป้องกันและดับไฟป่า (2) การสร้างองค์กร และรูปแบบการบริหารจัดการ (3) การประชาสัมพันธ์ และ (4) การปฏิบัติการมวลชนสัมพันธ์เชิงลึก (5) การจัดทำแนวกันไฟในแต่ละหมู่บ้าน (6) มาตรการเฝ้าระวังไฟป่า และ (7) การติดตามประเมินผลการปฏิบัติงาน ดังแสดงในรูปที่ 6.1 โดยมีวิธีการดำเนินงาน ดังนี้

(1) การกำหนดพื้นที่เป้าหมาย

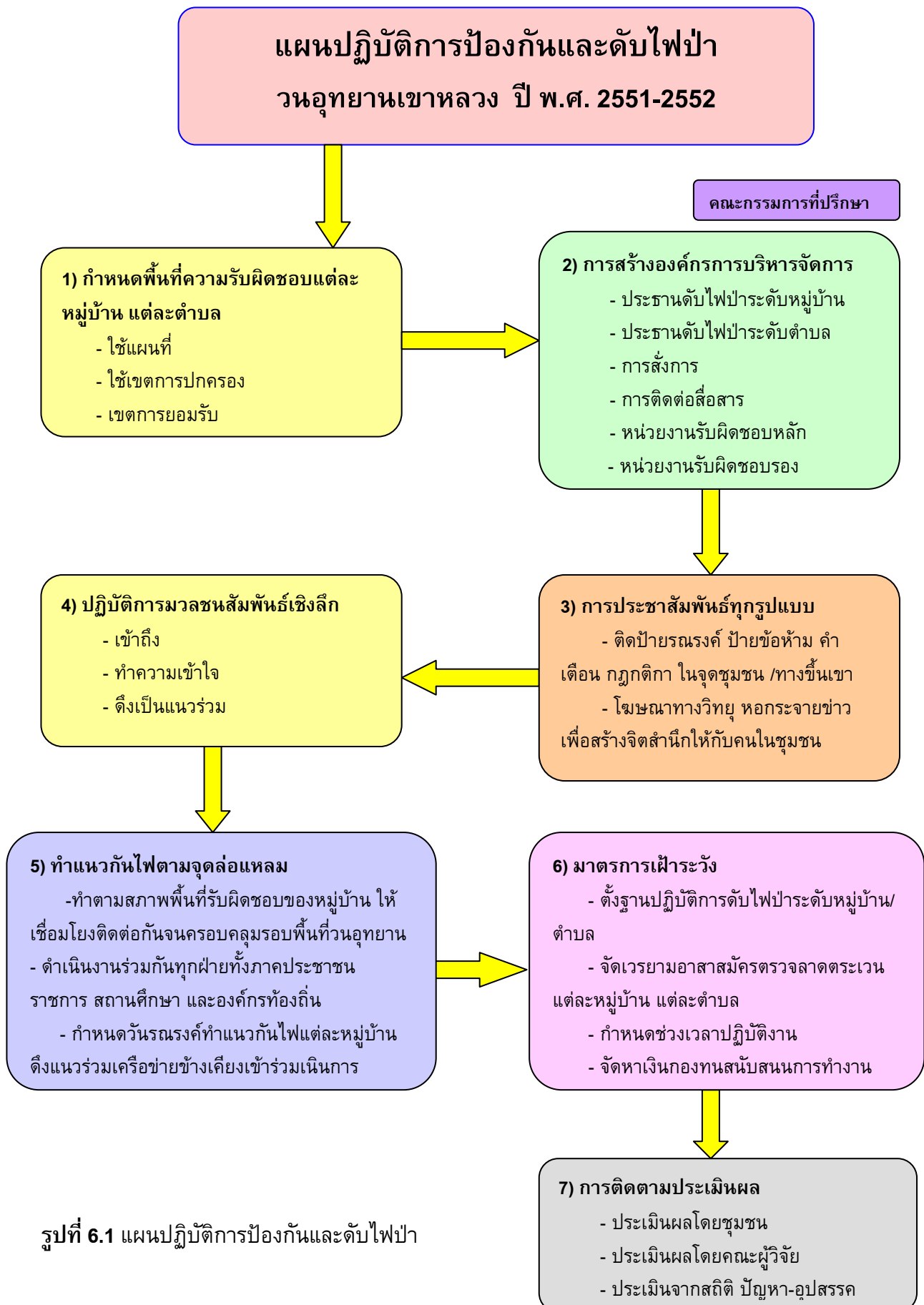
พื้นที่เป้าหมาย คือพื้นที่ป่ารับผิดชอบของแต่ละหมู่บ้าน แต่ละตำบล เพื่อให้ทราบแนวเขตความรับผิดชอบที่ชัดเจน และเป็นประโยชน์ในการวางแผนจัดการ

วิธีการ

- ให้ที่ประชุม พิจารณากำหนดพื้นที่เป้าหมายร่วมกัน และร่างแนวเขตความรับผิดชอบลงในแผนที่ที่เตรียมไว้

(2) การสร้างองค์กร และรูปแบบการบริหารจัดการ รวมถึงกฎกติกาที่ใช้ควบคุมในชุมชน

โดยให้หน่วยงานราชการที่รับผิดชอบพื้นที่เป็นหน่วยงานหลักในการบริหารจัดการร่วมกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และชุมชน

รูปที่ 6.1 แผนปฏิบัติการป้องกันและดับไฟป่า

วิธีการ

- แบ่งกลุ่มผู้เข้าร่วมประชุม และให้ที่ประชุมกลุ่มพิจารณาจัดทำโครงสร้างองค์กร และรูปแบบการบริหารจัดการของชุมชน รวมถึงกฎกติกาที่ใช้ควบคุมในชุมชน
- คณะผู้วิจัย จัดหาแนวทางสำหรับการจัดทำโครงสร้างองค์กร รูปแบบการบริหารจัดการ และกฎกติกาที่ใช้ควบคุม ให้ที่ประชุมพิจารณาปรับใช้ตามความเหมาะสม

(3) การกำหนดขอบเขตของงาน และวิธีปฏิบัติงาน

วิธีการ

- ที่ประชุมกลุ่ม กำหนดขอบเขตของงาน และวิธีปฏิบัติงาน ซึ่งครอบคลุมถึงการประชาสัมพันธ์ทุกรูปแบบ ปฏิบัติการมวลชนสัมพันธ์เชิงลึก การจัดทำแนวกั้นไฟในแต่ละหมู่บ้าน การเฝ้าระวังไฟฟ้า การติดตามประเมินผล และอื่นๆ (ถ้ามี)

(4) การประชาสัมพันธ์ และปฏิบัติการมวลชนสัมพันธ์เชิงลึก

วิธีการ

- ที่ประชุมกลุ่มพิจารณาเสนอ
 - รูปแบบการประชาสัมพันธ์และมวลชนสัมพันธ์เชิงลึกที่เหมาะสมกับชุมชน
 - วิธีการดำเนินการประชาสัมพันธ์ และมวลชนสัมพันธ์เชิงลึก
 - ประมาณการค่าใช้จ่ายที่พึงมีสำหรับการดำเนินงาน
 - แหล่งทุนที่ใช้ดำเนินงาน เช่น การสนับสนุนงบประมาณจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หรือทางราชการ หรือจากแหล่งอื่นๆ
 - ผู้รับผิดชอบด้านการประชาสัมพันธ์ และมวลชนสัมพันธ์เชิงลึก (อาจมีหลายคนร่วมกันรับผิดชอบ)

ระยะเวลาดำเนินงานการประชาสัมพันธ์และมวลชนสัมพันธ์เชิงลึก

- ตัวอย่างการประชาสัมพันธ์ อาทิ ติดป้ายข้อห้าม คำเตือน ข้อระวังป้องกันไฟฟ้าทั้งในเชิงปลูกจิตสำนึก และการป้องปราม รวมถึงการประชาสัมพันธ์ตามหอกระจายข่าวให้ทราบถึงผลดีของการป้องกันไฟฟ้า ผลเสียของการเกิดไฟฟ้า ช้อกกฎหมาย ข่าวกความเคลื่อนไหวของกิจกรรมไฟฟ้า เพื่อส่งข่าวสารให้เครือข่ายราษฎรรอบเขาหลวงได้ทราบ และเพื่อป้องกันบุคคลภายนอกจุดไฟด้วย

- การปฏิบัติการมวลชนสัมพันธ์เชิงลึก เป็นการดำเนินงานในลักษณะการเข้าถึงหรือติดต่อประสานงานกับกลุ่มเป้าหมายที่เคยหรือมีแนวโน้มกระทำการจุดไฟเผาป่า เพื่อทำความเข้าใจ และขอความร่วมมือให้ละเลิกพฤติกรรมที่จะก่อให้เกิดความเสียหายต่อทรัพยากรธรรมชาติ และความเดือดร้อนของประชาชน รวมทั้งชักชวนให้มาเข้าร่วมดำเนินกิจกรรมของชุมชนในการป้องกันและดับไฟป่า

(5) การจัดทำแนวกันไฟในแต่ละหมู่บ้าน

วิธีการ

- องค์การบริหารจัดการที่ตั้งขึ้น หรือ ที่ประชุมกลุ่ม พิจารณาเสนอวิธีการจัดทำแนวกันไฟในแต่ละหมู่บ้าน (อาจพิจารณาในระดับตำบลด้วย) อาทิ

การจัดหาอาสาสมัครจัดทำแนวกันไฟ โดยการรณรงค์ให้ราษฎรในพื้นที่ ได้ออกมาร่วมมือปฏิบัติงานในรูปแบบประชาอาสา ร่วมกับนักเรียน นักศึกษา เจ้าหน้าที่ และบุคคลจากทุกฝ่าย และจากการชักชวนผ่านการปฏิบัติการมวลชนสัมพันธ์เชิงลึก

การกำหนดพื้นที่รับผิดชอบทำแนวกันไฟ โดยให้แนวกันไฟในแต่ละหมู่บ้าน ต่อเนื่องเชื่อมโยงถึงกันโดยรอบพื้นที่วนอุทยานเขาหลวง

ประมาณการค่าใช้จ่ายที่พึงมีสำหรับการดำเนินงาน

แหล่งทุนที่ใช้ดำเนินงาน เช่น การสนับสนุนงบประมาณจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หรือทางราชการ หรือจากแหล่งอื่นๆ

ผู้รับผิดชอบหลักในการดำเนินงาน (การควบคุม ดูแล สังการ และอื่นๆ)

ระยะเวลาดำเนินงานจัดทำแนวกันไฟในแต่ละหมู่บ้าน

(6) มาตรการการเฝ้าระวังไฟป่า

วิธีการ

- ที่ประชุมกลุ่มพิจารณาเสนอมาตรการการเฝ้าระวังไฟป่า ซึ่งอาจใช้หลายวิธีประกอบกัน อาทิ การจัดตั้งฐานปฏิบัติการป้องกันไฟป่าในแต่ละหมู่บ้าน และการลาดตระเวนตรวจตราดูแลป้องกันเหตุ

การจัดตั้งฐานปฏิบัติการป้องกันไฟป่าในแต่ละหมู่บ้าน หรือแต่ละตำบล ที่ประชุมกลุ่มต้องพิจารณาเสนอสถานที่สำหรับตั้งฐานปฏิบัติการ

การลาดตระเวน ตรวจตราดูแลป้องกันเหตุ ไม่ให้เกิดการจุดไฟเผาป่า หรือลดละการจุดไฟเผาป่า โดยให้แต่ละหมู่บ้านจัดชุดราษฎรอาสาสมัครเข้าร่วมประจำฐานปฏิบัติการ เพื่อร่วมตรวจตราลาดตระเวน ในระดับหมู่บ้านหรือระดับตำบล ซึ่งที่ประชุมกลุ่มต้องพิจารณาเสนอวิธีการจัดหาอาสาสมัครทั้งในส่วนประจำฐานและในส่วนตรวจตราลาดตระเวน

ประมาณการค่าใช้จ่ายที่พึงมีสำหรับการดำเนินงาน

แหล่งทุนที่ใช้ดำเนินงาน เช่น การสนับสนุนงบประมาณจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หรือทางราชการ หรือจากแหล่งอื่นๆ

ผู้รับผิดชอบหลักในการดำเนินงาน (การควบคุม ดูแล สังการ และอื่นๆ)

ระยะเวลาดำเนินงานตามมาตรการการเฝ้าระวังไฟป่า

(7) การติดตามประเมินผลการปฏิบัติงาน

โดยผู้ปฏิบัติงานเป็นผู้ติดตามประเมินผล (จากระดับปฏิบัติงานสู่ระดับสั่งการ) ร่วมกับคณะผู้วิจัย อาทิ ประเมินผลอัตราการเกิดไฟไหม้ป่าในแต่ละหมู่บ้าน ประเมินผลความร่วมมือของภาคประชาชน หรือหน่วยงานสนับสนุนต่างๆ เป็นต้น โดยคณะผู้วิจัยรับผิดชอบจัดทำแบบประเมินผลการปฏิบัติงาน

ผลการจัดทำแผนปฏิบัติการป้องกันและดับไฟป่า

การประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อจัดทำแผนปฏิบัติการป้องกันและดับไฟป่าจำนวนรวม 5 ครั้ง มีดังต่อไปนี้

ครั้งที่ 1 ตำบลโคกหม้อ และตำบลหนองหลวง ณ ห้องประชุมองค์การบริหารส่วนตำบลโคกหม้อ เมื่อวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2551

ครั้งที่ 2 ตำบลเนินศาลา และ ตำบลศาลาแดง ณ ห้องประชุมองค์การบริหารส่วนตำบลเนินศาลา เมื่อวันที่ 15 ตุลาคม พ.ศ. 2551

ครั้งที่ 3 ตำบลหนองกรด ณ ห้องประชุมองค์การบริหารส่วนตำบล หนองกรด เมื่อวันที่ 22 ตุลาคม พ.ศ. 2551

ครั้งที่ 4 ตำบลวังม้า และ ตำบลหนองยาว ณ ห้องประชุมองค์การบริหารส่วนตำบลวังม้า เมื่อวันที่ 28 ตุลาคม พ.ศ. 2551

ครั้งที่ 5 ตำบลบางประมุง และ ตำบลนากลาง ณ ห้องประชุมเทศบาลตำบลบางประมุง เมื่อวันที่ 29 ตุลาคม พ.ศ. 2551

สรุปผลการจัดทำแผนปฏิบัติการป้องกันและดับไฟป่าในภาพรวมได้ดังนี้

(1) การกำหนดพื้นที่เป้าหมาย /

ผู้เข้าประชุมได้ปรึกษาหารือร่วมกันถึงการกำหนดแนวเขตในระดับหมู่บ้านและระดับตำบลที่เหมาะสมสำหรับเป็นพื้นที่ดูแลในการป้องกันและดับไฟป่า โดยอาศัยหลักการ เช่น ด้านบนยึดสันเขาเป็นเส้นแบ่ง หรือจัดแบ่งแนวแบบอิงแนวธรรมชาติ เช่น ร่องน้ำ หุบเขา ส่วนด้านล่างยึดแนวการแบ่งเขตการปกครองท้องที่ของหมู่บ้าน ตำบล รวมทั้งอิงกับข้อเท็จจริงและความเข้าใจร่วมกันในพื้นที่ เช่น หมู่ที่ 11 กระทุ่มลาย มีขอบเขตการดูแลจากฝ่ายหลวงถึงบ้านตาซ้อก จากชายเขาจรดสันเขา มีพื้นที่โดยประมาณ 3 ตารางกิโลเมตร เป็นต้น

(2) การสร้างองค์กร และรูปแบบการบริหารจัดการ

การจัดองค์กรในการป้องกันและดับไฟป่าจัดแบ่งเป็นสองระดับ คือ ในระดับหมู่บ้านและในระดับตำบล

- ในระดับหมู่บ้านมีประธานเครือข่ายป้องกันและดับไฟป่า ซึ่งส่วนใหญ่มีโครงสร้างเดิมอยู่ก่อนแล้ว โดยปกติผู้ใหญ่บ้านจะดำรงตำแหน่งนี้ แต่บางหมู่บ้านอาจไม่ใช่ผู้ใหญ่บ้าน ขึ้นอยู่กับการปรึกษาหารือของกลุ่ม นอกจากนี้มีโครงสร้างเพิ่มเติมตามเหมาะสมของแต่ละพื้นที่(หมู่บ้าน) อาทิ รองประธานเครือข่ายฯ เற்றுญิก เลขานุการ ประชาสัมพันธ์

- ในระดับตำบลมี ประธานเครือข่ายป้องกันและดับไฟป่าตำบล ซึ่งกำหนดจะเป็นประธานโดยตำแหน่ง แต่มีบางตำบล มีนายกองค์การบริหารส่วนตำบล เป็นประธาน นอกจากนี้มีโครงสร้างเพิ่มเติมตามเหมาะสมของแต่ละพื้นที่(ตำบล) อาทิ รองประธานเครือข่าย เற்றுญิก เลขานุการ ประชาสัมพันธ์

(3) การกำหนดขอบเขตของงาน และวิธีปฏิบัติงาน

การกำหนดแนวเขตรับผิดชอบ ใช้แนวเขตป่าที่แต่ละหมู่บ้านดูแลรับผิดชอบตามแผนผังที่ได้ตกลงกัน เป็นแนวเขตในการดูแลป้องกันและดับไฟป่า แต่กรณีที่เกิดเหตุบริเวณใกล้เคียงที่เป็นแนวติดต่อ (พื้นที่ทับซ้อน) สามารถแจ้งข่าวในการป้องกันหรือการแก้ไขได้ทันต่อเวลา

กรณีมีไฟป่าเกิดขึ้น แต่ละหมู่บ้าน/ตำบล มีรายละเอียดในการปฏิบัติงานแตกต่างกันบางประการ แต่มีหลักการดำเนินการในแนวเดียวกันดังนี้

- ในแนวเขตหมู่บ้านที่รับผิดชอบ ถ้าพบว่า เกิดไฟไหม้ระดับที่แต่ละหมู่บ้านดับได้ก็สามารถดำเนินการติดต่อประสานเครือข่ายอาสาและหรือประชาชนในชุมชนภายในดับไฟได้เลย

- แต่ถ้าไม่สามารถดับได้ให้ประสานไปยังหมู่บ้านข้างเคียง โดยผ่านโครงสร้าง
ที่จัดวางไว้ในแต่ละตำบล

- หากพิจารณาว่าไฟไหม้มีความรุนแรงเกินกำลังของเครือข่าย ให้ประสานไป
องค์กร/หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น วนอุทยานเขาหลวง องค์การบริหารส่วนตำบล เทศบาล (ขอ
กำลังสนับสนุน เช่น รถดับดับเพลิง)

การสั่งการ (การประสานงาน) มีทั้งการประสานงานและติดต่อสื่อสารภายใน
หมู่บ้าน ระดับตำบล ตามโครงสร้างของแต่ละตำบล การประสานงานภายนอก ระหว่างหมู่บ้าน/
ตำบล กับหน่วยงาน องค์กรที่เกี่ยวข้อง วนอุทยานเขาหลวง องค์การบริหารส่วนตำบล เทศบาล
ตำบล

วิธีการสื่อสาร (ติดต่อประสานงาน)

- โทรศัพท์ เป็นเครื่องมือสื่อสารหลัก
- วิทียูทูบ ปกติจะมีเฉพาะผู้ใหญ่บ้าน กำนัน ซึ่งในระยะต่อไป ถ้ามีความ
จำเป็น สมาชิกเครือข่ายอาจต้องมีวิทียูทูบของตนเอง
- หอกระจายข่าว การเรียกระดมพล

หน่วยงานรับผิดชอบหลัก ได้แก่ เครือข่ายอาสาป้องกันและดับไฟป่า
ผู้ใหญ่บ้านและกำนัน (หน่วยงานปกครอง ท้องที่) วนอุทยานเขาหลวง

หน่วยงานสนับสนุน ได้แก่ องค์การบริหารส่วนตำบล เทศบาลตำบล โครงการ
วิจัยฯ

หน่วยปฏิบัติการ ได้แก่ เครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่า เจ้าหน้าที่ดับ
ไฟป่าวนอุทยานเขาหลวง

(4) การประชาสัมพันธ์ และปฏิบัติการมวลชนสัมพันธ์เชิงลึก

การประชาสัมพันธ์สำหรับกรณีการป้องกันและดับไฟป่ามีวิธีการหลายรูปแบบ
ทั้งในระดับหมู่บ้าน ตำบล พอสรุปได้ดังนี้

- การประชาสัมพันธ์ผ่านหอกระจายข่าวหมู่บ้าน ใช้ซีดีเพลง ซีดี Spot
โฆษณา/เรื่องราวเกี่ยวกับการอนุรักษ์การป้องกันไฟป่า การพูด/บรรยายสด
- การประชาสัมพันธ์ณรงค์ โดยใช้ป้ายข้อความเกี่ยวกับการอนุรักษ์ การ
ป้องกัน การดับไฟป่า กรณีในการจัดทำป้ายนี้มีข้อสรุปที่ตรงกัน จะทำเป็นป้ายมาตรฐาน
แข็งแรงกระจายติดตั้งในจุดที่ล่อแหลม เฉลี่ยตำบลละ 3-7 ป้ายๆ ละประมาณ 2,000-3,000
บาท ตามระยะทางแนวเขตที่ติดต่อกับวนอุทยานเขาหลวง

- งบประมาณที่ใช้ในการจัดทำป้ายรณรงค์ ทุกตำบลเสนอขอใช้งบประมาณต่อองค์การบริหารส่วนตำบล เทศบาล จำนวนงบประมาณตามสรุปการประชุมของแต่ละตำบล (5 เวทีประชุม 9 ตำบล) อนึ่งในการจะได้มาซึ่งงบประมาณในการดำเนินการจัดทำแผ่นป้ายประชาสัมพันธ์ แต่ละตำบลมีความแตกต่างกัน บางตำบลได้รับการอนุมัติแล้ว บางตำบลต้องผ่านการประชุมเพื่อจัดทำโครงการเสนอและหรือต้องผ่านเวทีประชาคม

- ส่วนควบคุมและปฏิบัติการไฟฟ้า สำนักบริหารพื้นที่อนุรักษ์ที่ 12 (นครสวรรค์) กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่าและพันธุ์พืช สนับสนุนป้ายรณรงค์ป้องกันและดับไฟป่าตำบลละ 3 แผ่นป้าย

ส่วนการปฏิบัติการมวลชนสัมพันธ์เชิงลึก ผู้เข้าร่วมประชุมได้ปรึกษาหารือถึงวิธีการว่าทำอย่างไรจึงจะทำให้ประชาชนส่วนหนึ่งที่ยังไม่เข้าใจความสำคัญ ขาดจิตสำนึกในการอนุรักษ์ดูแลรักษาป่า และมีพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมเช่น การจุดไฟ การล่าสัตว์ ก่อไฟแล้วไม่ดับ เป็นต้น จะได้กลับมาดูแลรักษาป่า ซึ่งผลจากการประชุม พบว่า ในแต่ละชุมชนเสนอวิธีการที่มีความคล้ายคลึงกัน ถึงแม้ว่าจะมีรายละเอียดแตกต่างกันไปบ้าง กล่าวคือ

- การให้ผู้นำทางการและไม่ทางการ เข้าไปพูดคุย ชักชวนบุคคล กลุ่มบุคคลที่ยังไม่เข้าใจ มีการกระทำที่ไม่เหมาะสม เป็นการใช้มาตรการทางสังคมและมาตรการทางกฎหมาย ถ้ากระทำผิดกฎหมายแล้วมีผลเป็นอย่างไร มีโทษอะไรบ้าง

- การให้ผู้อาวุโส/ระบบเครือญาติ ในการตักเตือนชักจูงผู้ที่จะทำให้เข้าใจถึงผลดีผลเสียของการไม่อนุรักษ์รักษาทรัพยากร การปล่อยให้ไฟป่าไหม้ เป็นการใช้ทั้งพระเดชพระคุณพร้อมๆกันไป

- ใช้ยุทธวิธีดึงผู้ไม่เข้าใจ ผู้กระทำไม่เหมาะสม ให้มาเป็นแนวร่วม ในเครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่า

(5) การจัดทำแนวกันไฟในแต่ละหมู่บ้าน

วนอุทยานเขาหลวงมีชุมชนโดยรอบตลอดแนวยาวกว่า 90 กิโลเมตร มีทั้งส่วนที่ต้องทำแนวกันไฟอย่างเร่งด่วน และส่วนที่ควรจะทำแนวกันไฟ ซึ่งไม่เร่งด่วนนัก ตามความแตกต่างของพื้นที่ในชุมชน ผลจากการประชุมร่วมกัน ได้ข้อสรุปการจัดทำแนวกันไฟ ดังแสดงในตารางที่ 6.1 ซึ่งพบว่า ผู้เข้าร่วมจากตำบลเนินศาลาและตำบลศาลาแดง เสนอให้นำแนวกันไฟบนแนวสันเขา ตำบลบางประมุงให้ทำแนวกันไฟบริเวณป่าชุมชน ตำบลวังม้าให้ทำแนวกันไฟเฉพาะจุดหรือแนวถนนรอบ และตำบลหนองหลวงให้แต่ละหมู่บ้านทำแนวกันไฟและฝาย แม้ว่า ส่วนตำบลที่เหลือให้เน้นการเฝ้าระวัง หรือเห็นว่าไม่จำเป็นต้องทำแนวกันไฟ

การให้ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับการทำแนวกันไฟบนสันเขา เนื่องจากผู้เข้าร่วมสังเกตว่าโดยส่วนใหญ่ไฟป่าจะไหม้มาจากอีกฝั่งหนึ่งของสันเขา และเพื่อเป็นการพิสูจน์ว่าไฟป่ามาจากไหน อย่างไร ขณะเดียวกันก็เป็นการป้องกันการลุกลามข้ามสันเขามาอีกฝั่งหนึ่ง วิธีการทำแนวกันไฟข้างต้น ต้องมีการปรึกษาหารือกันในแต่ละเขตอีกครั้งหนึ่ง เพราะมีหลายชุมชนเกี่ยวข้องและเป็นการลงทุนที่สูง ต้องพิจารณาถึงความคุ้มค่าประโยชน์ด้วย

การจัดทำแนวกันไฟในบางหมู่บ้านสามารถทำด้วยตนเอง บางหมู่บ้านใช้กองทุนที่มีอยู่ บางหมู่บ้านขอรับการสนับสนุนจากองค์การบริหารส่วนตำบล ซึ่งใช้งบประมาณไม่มาก

แนวกันไฟที่มีการเสนออีกรูปแบบหนึ่ง คือการเพิ่มพื้นที่ให้ชุ่มชื้น จากการทำฝายแม้ว ในจุดที่เหมาะสม และกระจายให้ครอบคลุมเขาหลวง

ตารางที่ 6.1 ผลสรุปการจัดทำแนวกันไฟของแต่ละพื้นที่

พื้นที่			การทำแนวกันไฟ
จังหวัด	อำเภอ	ตำบล	
นครศรีธรรมราช	เมือง	หนองกรด	ไม่จำเป็นต้องทำ
	ลาดยาว	วังม้า	ให้ทำเฉพาะจุดหรือแนวถนนรอบ
		หนองยาว	ไม่จำเป็นต้องทำ
	โกรกพระ	ศาลาแดง และเนินศาลา	ให้ทำแนวกันไฟบนสันเขา
		บางประมุง	ให้ทำแนวกันไฟบริเวณป่าชุมชน
		นากลาง	ไม่จำเป็นต้องทำ
อุทัยธานี	ทัพทัน	โคกหม้อ	เน้นการเฝ้าระวัง
	สว่างอารมณ์	หนองหลวง	ให้แต่ละหมู่บ้านทำแนวกันไฟและฝายแม้ว

(6) มาตรการการเฝ้าระวังไฟป่า

การเฝ้าระวังไฟป่าในภาพรวมเป็นการจัดชุดลาดตระเวนในช่วงที่มีโอกาสเกิดไฟป่าสูง คือช่วงเดือนกุมภาพันธ์-พฤษภาคม โดยเฉพาะเดือนมีนาคม-เมษายน ที่ต้องมีการเฝ้าระวังอย่างเข้มข้น ในส่วนรูปแบบการลาดตระเวนมีความแตกต่างกันเล็กน้อยในแต่ละตำบล อาทิ

- ชุตลาดตระเวน ชุละ 2- 3 คน อาจเป็นชุดรวมของทั้งตำบลหรือเป็นรายชุดหมู่บ้าน
- มีการจัดลาดตระเวนอย่างต่อเนื่องโดยเฉพาะช่วงวิกฤติเดือนมีนาคม-เมษายน

ในส่วนของการจัดตั้งฐานปฏิบัติการ ส่วนใหญ่ยังเห็นว่ายังไม่จำเป็นเร่งด่วน การจัดทำ/สร้างฐานปฏิบัติการ ณ ปัจจุบัน ขึ้นกับบริบทของแต่ละพื้นที่ อย่างไรก็ตาม ตำบลหนองกรด อ.เมือง จ.นครศรีธรรมราช มีการตั้งฐานปฏิบัติการบริเวณสำนักปริวาส หรือถ้ำบ่อยา

งบประมาณสำหรับการลาดตระเวนทั้ง 9 ตำบล เสนอขอรับการสนับสนุนจากองค์การบริหารส่วนตำบล เทศบาลตำบล ซึ่งแต่ละตำบลมีความแตกต่างกัน บางตำบลผ่านการอนุมัติแล้ว บางตำบลต้องผ่านการประชุมเพื่อจัดทำโครงการเสนอและหรือต้องผ่านเวทีประชาคม

(7) การติดตามประเมินผลการปฏิบัติงาน

ใช้แบบประเมินผลของวณอุทยานเขาหลวงและ/หรือแบบประเมินผลการปฏิบัติงาน ของโครงการฯ เพื่อให้เครือข่ายป้องกันและดับไฟป่าประเมินผลการดำเนินงานในระดับหมู่บ้านและระดับตำบลต่อไป

ให้มีการเก็บข้อมูลเชิงสถิติในการเกิดไฟป่า เช่น ดับได้ไม่ได้กี่ครั้ง ขนาดของความรุนแรง เป็นต้น

ข้อเสนอแนะและความคิดเห็นเพิ่มเติมจากที่ประชุม

มีข้อเสนอจาก ตำบลบางปรุ่มว่า จัดทำบุญทอดผ้าป่าที่ค่ายเขาวงกต(น้ำตกโกรกชำ) “ทำบุญเขาหลวง” โดยรายได้ที่ได้จากงานจะนำมาเป็นกองทุนไฟป่า ซึ่งจะมีการปรึกษาหารือในรายละเอียดอีกครั้งหนึ่ง

ในระยะต่อไปเมื่อมีการรวมตัวของเครือข่ายโดยรอบเขาหลวง ที่ชัดเจนมากขึ้น หรือในแต่ละตำบล มีความก้าวหน้าในการอนุรักษ์ดูแลเขาหลวง อาจจำเป็นต้องขอรับการสนับสนุนจากองค์การบริหารส่วนจังหวัด

การจัดทำแผนปฏิบัติการป้องกันและดับไฟป่า ครั้งนี้ แต่ละหมู่บ้าน/ตำบล จะต้องจัดทำรายละเอียดให้สมบูรณ์และนำเสนอต่อองค์การบริหารส่วนตำบล เพื่อขอรับการสนับสนุนค่าจัดทำป้ายประชาสัมพันธ์ การลาดตระเวนป้องกัน/ดับไฟป่า และอื่นๆ รวมทั้งการจัดประชุม/ประชาคมภายในหมู่บ้าน/ ตำบลของตนเอง

6.1.1.3 การนำเสนอแผนและติดตามผลการปฏิบัติงานของเครือข่าย อาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่า

วัตถุประสงค์

- 1) เพื่อให้เครือข่ายนำเสนอแผนปฏิบัติการป้องกันและดับไฟป่าต่อองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เพื่อขอรับการสนับสนุนงบประมาณในการดำเนินงาน
- 2) เพื่อติดตามผลการปฏิบัติงานป้องกันและดับไฟป่าของเครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่า

กลุ่มเป้าหมาย

องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ผู้ให้การสนับสนุนงบประมาณในการดำเนินงาน และ สมาชิกเครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่าทั้ง 9 ตำบล โดยรอบวนอุทยานเขาหลวง

กระบวนการ / วิธีการ

- 1) จัดเวทีประชุมร่วมกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น วนอุทยานเขาหลวง และ สมาชิกเครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่า เพื่อให้เครือข่ายนำเสนอแผนปฏิบัติการป้องกันและดับไฟป่าเพื่อขอรับการสนับสนุนงบประมาณจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น รวมทั้งเสนอผลการปฏิบัติงานของสมาชิกเครือข่ายในการดำเนินงานเกี่ยวกับการป้องกันและดับไฟป่าที่ผ่านมา ตามที่คณะผู้วิจัยได้จัดทำแบบบันทึกการปฏิบัติงานของเครือข่ายไว้ให้
- 2) การประชาสัมพันธ์การปฏิบัติงานของสมาชิกเครือข่ายฯ
- 3) คณะผู้วิจัยติดตามผลในพื้นที่ ร่วมปฏิบัติงานและร่วมแก้ไขปัญหาการดำเนินงานของสมาชิกเครือข่ายในระหว่างฤดูไฟป่า
- 4) ติดตามสถานการณ์การเกิดไฟป่า และผลการปฏิบัติงานของเครือข่ายทางโทรศัพท์

ผลของการนำเสนอแผนปฏิบัติการเพื่อขอของบประมาณและการติดตามการปฏิบัติงานของเครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่า สรุปได้ดังนี้

(1) การนำเสนอแผนปฏิบัติการป้องกันและดับไฟป่าเพื่อขอรับการสนับสนุนงบประมาณในการปฏิบัติงาน

การจัดทำแผนปฏิบัติการป้องกันและดับไฟป่าของเครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่าเพื่อขอรับความสนับสนุนงบประมาณจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เป็นการดำเนินงานสืบเนื่องมาจาก “การประชุมเชิงปฏิบัติการจัดทำแผนปฏิบัติการป้องกันและดับไฟป่า” ทั้งนี้ เพื่อเป็นการกระตุ้นให้เครือข่ายเร่งดำเนินการจัดทำแผนปฏิบัติการให้เป็นรูปธรรม และ

เพื่อให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นรับทราบและยืนยันการให้ความสนับสนุนเครือข่ายในการปฏิบัติงานป้องกันและดับไฟป่าบริเวณวนอุทยานเขาหลวง ผ่านเวทีการประชุมร่วมกันทุกฝ่าย

ผลจากการนำเสนอแผนปฏิบัติการป้องกันและดับไฟป่า พบว่า มีองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น 3 แห่ง ได้แก่ องค์การบริหารส่วนตำบลวังม้า องค์การบริหารส่วนตำบลหนองกรด และองค์การบริหารส่วนตำบลศาลาแดง ที่ให้การสนับสนุนงบประมาณในการดำเนินงานกับเครือข่ายในหลายรูปแบบ ทั้งในส่วนของงานปฏิบัติการป้องกันและดับไฟป่า และการจัดทำป้ายประชาสัมพันธ์ และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นอีก 3 แห่ง ได้แก่ เทศบาลตำบลบางประมุข องค์การบริหารส่วนตำบลนากลาง และองค์การบริหารส่วนตำบลเนินศาลา ให้การสนับสนุนงบประมาณเฉพาะการจัดทำป้ายประชาสัมพันธ์เพียงอย่างเดียว ส่วนอีก 2 แห่ง ได้แก่ องค์การบริหารส่วนตำบลโคกหม้อ และองค์การบริหารส่วนตำบลหนองหลวง ไม่ได้สนับสนุนงบประมาณสำหรับแผนการปฏิบัติงานของเครือข่าย โดยองค์การบริหารส่วนตำบลโคกหม้อมีข้อจำกัดคือ อยู่ในช่วงเปลี่ยนและเลือกตั้งนายกองค์การบริหารส่วนตำบลใหม่

ในการประชุมนำเสนอแผนเพื่อขอรับสนับสนุนงบประมาณ ยังได้มีการกำหนดวิธีการปฏิบัติงานตามสภาพของการได้รับสนับสนุนงบประมาณของเครือข่ายในตำบลต่างๆ รวมทั้งการติดตามผลการบันทึกการปฏิบัติงาน และการบันทึกสถิติการเกิดไฟป่าของเครือข่ายตามแบบบันทึกที่คณะผู้วิจัยได้มอบไว้ให้ เพื่อนำไปประเมินผลการดำเนินงานในลำดับต่อไป ผลการดำเนินงานในกิจกรรมนี้ ปรากฏว่า อาสาสมัครที่เป็นตัวแทนในการบันทึกข้อมูล มักไม่บันทึกข้อมูลในแบบบันทึกที่ได้จัดทำไว้ให้ มีเพียงบางหมู่บ้านและบางตำบลที่บันทึกข้อมูลดังกล่าว และบางส่วนบันทึกข้อมูลไม่ครบถ้วน สำหรับเครือข่ายที่มีการบันทึกข้อมูล จะทำการบันทึกข้อมูลในแบบบันทึกที่ได้ออกแบบขึ้นเองด้วย เช่น เครือข่ายของตำบลศาลาแดง นอกจากนั้น มีการบันทึกข้อมูลลงในสมุดบันทึก อาทิ เครือข่ายของตำบลบางประมุข เครือข่ายของหมู่บ้านไร่ใหญ่ หมู่บ้านวังดินดาด ตำบลวังม้า และเครือข่ายของหมู่บ้านผาแดง ตำบลหนองกรด นอกนั้นมักใช้การจำ เมื่อสอบถามถึงข้อมูลการปฏิบัติงาน ก็จะบอกเล่าถึงเหตุการณ์เท่าที่จำได้

(2) การประชาสัมพันธ์การปฏิบัติงานของสมาชิกเครือข่าย

กิจกรรมดังกล่าวเกิดขึ้นจากการที่เครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่าได้รับงบประมาณสนับสนุนในการดำเนินงาน จึงมีการจัดประชุมนิเทศอาสาสมัครก่อนการปฏิบัติงานจริง เพื่อให้ทราบถึงขั้นตอน หลักการ กฎกติกา สิทธิหน้าที่ และคำตอบแทนในการปฏิบัติงาน รวมถึงมีการจัดทำทะเบียนอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่าที่จะเข้าร่วมปฏิบัติงานในการจัดกิจกรรมดังกล่าวได้มีการเชิญสื่อมวลชนเข้าร่วมทำข่าวเพื่อนำไปประชาสัมพันธ์การ

ทำงานของเครือข่าย เป็นการสร้างขวัญกำลังใจให้กับผู้เข้าร่วมปฏิบัติงาน และรณรงค์เรื่องการป้องกันและดับไฟป่าในฤดูแล้งที่กำลังมาถึง

เครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่า ที่ได้ดำเนินการประชาสัมพันธ์กิจกรรมของเครือข่ายดังกล่าวมีอยู่ 2 ตำบล ได้แก่ ตำบลวังม้า อำเภอลาดยาว และตำบลหนองกรด อำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์ ทั้ง 2 ตำบลนี้ได้รับการสนับสนุนงบประมาณในการดำเนินงานกิจกรรมปฏิบัติการป้องกันและดับไฟป่าครบทุกด้าน อย่างไรก็ตาม เครือข่ายของตำบลศาลาแดง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งได้รับงบประมาณสนับสนุนการปฏิบัติงานครบทุกด้าน แต่ได้รับงบประมาณที่น้อยกว่าตำบลวังม้า และตำบลหนองกรดนั้น ไม่ได้จัดกิจกรรมประชาสัมพันธ์เครือข่าย และพบว่า ในภาพรวมเครือข่ายของตำบลศาลาแดงมีการปฏิบัติหน้าที่อย่างจริงจังและมีประสิทธิภาพ ปัจจัยที่ก่อให้เกิดความสำเร็จในการปฏิบัติงานคือ มีสมาชิกเครือข่ายระดับหมู่บ้านน้อยกว่า สมาชิกที่ร่วมทำกิจกรรมป้องกันและดับไฟ ต่างเป็นสมาชิกในกลุ่มงานอื่นๆภายในตำบลด้วย มีผู้นำ คือกำนันที่มีความจริงจังในการปฏิบัติงาน และเจ้าหน้าที่ขององค์การบริหารส่วนตำบลศาลาแดง มีการติดตามการปฏิบัติงานของเครือข่ายอย่างใกล้ชิด ส่วนตำบลวังม้า และตำบลหนองกรด นับว่ายังขาดปัจจัยดังกล่าว

(3) การติดตามผลการปฏิบัติงานของเครือข่าย

ผลการติดตามการปฏิบัติงานของเครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่าพบว่า เครือข่ายมีรูปแบบการดำเนินงานที่แตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับสภาพของพื้นที่ การได้รับการสนับสนุนด้านงบประมาณ ความร่วมมือขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นกับชุมชน และพฤติกรรมของคนในชุมชน ปัจจัยต่างๆเหล่านี้มีผลต่อการดำเนินงานด้านการป้องกันและดับไฟป่าของเครือข่าย สรุปดังต่อไปนี้

ตำบลบางประมุง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์

เครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่าของตำบลบางประมุง อำเภอโกรกพระ มี 3 หมู่บ้านที่เป็นสมาชิกเครือข่ายในระดับตำบล แต่มีเพียง 2 หมู่บ้านที่มีการปฏิบัติงานอย่างต่อเนื่อง คือหมู่ 3 บ้านหนองตายาย และหมู่ 8 บ้านหนองโพธิ์ เครือข่ายตำบลบางประมุงนับว่า มีผลการดำเนินงานที่โดดเด่น ในเรื่องของการร่วมกลุ่มอาสาสมัครทั้ง 2 หมู่บ้าน และมีความชำนาญในการปฏิบัติการดับไฟป่าที่เกิดจากประสพการณ์การออกปฏิบัติหน้าที่ทุกครั้งที่เกิดไฟป่า ซึ่งมีลักษณะการไหม้ที่แตกต่างกันไป ไฟได้ไหม้ในพื้นที่ของเครือข่ายตำบลบางประมุง 5 ครั้ง (นับตั้งแต่เริ่มเก็บข้อมูล) อาสาสมัครได้ขึ้นไปปฏิบัติการดับไฟทั้ง 5 ครั้ง และสามารถปฏิบัติการสำเร็จถึง 4 ครั้ง

อาสาสมัครของเครือข่ายตำบลบางปรุ่งได้ปฏิบัติการดับไฟป่าโดยที่ไม่ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น แต่ได้รับการสนับสนุนจากเงินกองทุนป้องกันและดับไฟป่า เงินค่าปรับการเผาไร่ และเงินบริจาคจากวัดในชุมชน รูปแบบและการวางแผนการปฏิบัติงานของอาสาสมัครเกิดขึ้นจากการประชุมปรึกษาหารือภายในกลุ่มอาสาสมัครโดยอาศัยประสบการณ์ที่ได้รับจากการปฏิบัติงานร่วมกัน

สำหรับการติดตามผลการดำเนินงานของเครือข่ายนี้ มีทั้งการรายงานสถานการณ์และผลการดำเนินงานทางโทรศัพท์ และการจัดประชุมอาสาสมัครเพื่อติดตามผลรับฟังสภาพปัญหา และแก้ไขปัญหาาร่วมกัน

จุดเด่นของเครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่า ตำบลบางปรุ่งคือ มีประธานเครือข่ายระดับหมู่บ้าน ทั้ง 2 หมู่ ที่มีความตั้งใจและเสียสละในการทำงาน มีการจดบันทึกข้อมูลการปฏิบัติงานได้ดี มีอาสาสมัครที่มีความพร้อมทางด้านร่างกาย จิตใจ และความเสียสละมากพอสำหรับการปฏิบัติงานดับไฟป่าที่ไม่มีความรุนแรงมาก มีการใช้สื่อประชาสัมพันธ์เสียงตามสายอย่างมีประสิทธิภาพ โดยมีการรายงานสถานการณ์การดำเนินงานของเครือข่ายให้คนในชุมชนได้รับรู้อย่างต่อเนื่อง มีผู้นำชุมชนที่มีส่วนร่วมกับการปฏิบัติงานสูง

จุดด้อยของเครือข่ายนี้คือ แกนนำบางคนซึ่งเป็นผู้ที่มีความเสียสละสูง กลับเป็นผู้ที่มีความขัดแย้งกับคนในชุมชน ทำให้เกิดปัญหาการเข้าร่วมกลุ่ม และขาดการสนับสนุนด้านงบประมาณจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

ตำบลหนองกรด อำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์

เครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่าของตำบลหนองกรด มี 4 หมู่บ้านที่เป็นสมาชิกของเครือข่าย และมี 2 หมู่บ้านที่มีพื้นที่ติดเขามาก มีอัตราการเกิดไฟไหม้ป่าสูง คือ หมู่ 15 บ้านผาแดง และหมู่ 16 บ้านในชุม-ทุ่งแห้ว นอกนั้นมีพื้นที่ติดกับบริเวณเขาหินปูน อัตราการเกิดไฟไหม้น้อยมาก

การติดตามผลการดำเนินงานของเครือข่ายตำบลหนองกรด เป็นเครือข่ายในลำดับต้นๆ ที่มีการจัดประชุมเพื่อวางแผนการดำเนินงานตามงบประมาณที่ได้รับการสนับสนุน มีการประชาสัมพันธ์การปฏิบัติงานป้องกันและดับไฟป่า และการทำแนวกันไฟ เป็นเครือข่ายหนึ่งที่ได้รับการสนับสนุนงบประมาณในการดำเนินงานจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เพื่อดำเนินกิจกรรมลาดตระเวนป้องกันไฟป่า การทำแนวกันไฟ ปฏิบัติการดับไฟป่า และจัดทำป้ายประชาสัมพันธ์ เป็นงบประมาณที่สูงจนอาจทำให้เกิดปัญหาในการดำเนินงาน เนื่องจากมีการใช้จ่ายงบประมาณในการดำเนินงานขาดประสิทธิภาพ เพราะไม่มีการติดตามตรวจสอบการปฏิบัติงานของเครือข่ายจากผู้ให้การสนับสนุนงบประมาณอย่างใกล้ชิด

การติดตามผลการดำเนินงานของเครือข่ายหลังจากเริ่มมีการปฏิบัติงานตามแผนที่กำหนดไว้ ส่วนมากเป็นการรายงานสถานการณ์และผลการดำเนินงานทางโทรศัพท์ของเครือข่าย และพบกับแกนนำเพื่อติดตามผลการดำเนินงาน มีการติดต่อประสานงานกันมากกับเครือข่ายของหมู่บ้านผาแดง หมู่ 15 และหมู่บ้านในชุม-ทุ่งแห้ว หมู่ 16 ส่วนเครือข่ายของหมู่บ้านวังเตือ หมู่ 9 และบ้านวังเลา-หินก้อน หมู่ 14 มีน้อย การปฏิบัติงานของ หมู่ 15 และ 16 มีความใกล้ชิดกัน ร่วมทำกิจกรรม และมีความเป็นเครือข่ายมากกว่า ส่วนหมู่ 9 และหมู่ 14 มีลักษณะเป็นเครือข่ายที่ให้การสนับสนุนด้านกำลังคน

จุดเด่นของเครือข่ายตำบลหนองกรดคือ อยู่ในพื้นที่ที่ทำการของวนอุทยานเขาหลวง มีความใกล้ชิดกับเจ้าหน้าที่ คู่เคียงกับการทำงานด้านการอนุรักษ์ของหลวงพ่ोज้อย จนทสุวณโณ มีผู้สืบทอดเจตนารมณ์ คือ พระอธิการบรรเจิด การได้รับงบประมาณสนับสนุนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และมีประธานเครือข่ายระดับตำบล (คนใหม่) ที่มีวิสัยทัศน์ดี แต่มีส่วนร่วมในการปฏิบัติงานน้อย

จุดด้อยของเครือข่ายนี้คือ ปัญหาความขัดแย้งของคนในชุมชนที่สั่งสมมาจากเรื่องต่างๆ จนถึงประเด็นเรื่องการใช้เงินกองทุนและเงินงบประมาณในการดำเนินงาน การขาดการบันทึกข้อมูลในการปฏิบัติงาน การไม่แสดงบทบาทและการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนของบางหมู่บ้าน ขาดความสามัคคีระหว่างกลุ่มเครือข่ายภายในตำบล และยังขาดอาสาสมัครที่มีความพร้อมทางร่างกาย จิตใจ รวมถึงทักษะในการปฏิบัติงานดับไฟป่า

ตำบลวังม้า อำเภอลาดยาว จังหวัดนครสวรรค์

เครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่าของตำบลวังม้า มี 4 หมู่บ้าน ที่เป็นเครือข่ายระดับตำบล ได้รับงบประมาณสนับสนุนในการดำเนินงาน แต่มีเพียง 2 หมู่บ้าน ที่มีการดำเนินงานที่ชัดเจนเป็นรูปธรรม คือหมู่ 6 บ้านวังดินตาด และหมู่ 16 บ้านไร่ใหญ่ ส่วนหมู่ 11 บ้านกระทุ่มลาย และหมู่ 15 บ้านน้ำลิ้ม การดำเนินงานไม่มีความชัดเจน จากข้อมูลเชิงลึกพบว่าหมู่ 15 ไม่มีการจัดกิจกรรมป้องกันและดับไฟป่าเลย ส่วนหมู่ 11 นั้นไม่มีความชัดเจน

การดำเนินงาน มีกิจกรรมการลาดตระเวนป้องกัน ปฏิบัติการดับไฟป่า และการประชาสัมพันธ์ มีการติดตามการดำเนินงานโดยการจัดประชุมร่วมกันทั้งของเครือข่ายทั้ง 4 หมู่บ้าน และการประสานงานทางโทรศัพท์นั้นมีความเฉพาะกับเครือข่ายหมู่ 6 และหมู่ 16 เนื่องจากเมื่อมีการปฏิบัติงาน ก็มักประสบกับปัญหาจากการทำงานและต้องการคำปรึกษาจากคณะผู้วิจัย

จุดเด่นของเครือข่ายบางหมู่บ้าน คือ มีผู้นำที่มีวิสัยทัศน์ มีความตั้งใจจริงใจในการปฏิบัติงาน มีการบันทึกข้อมูล และมีความโปร่งใสในการทำงาน จากการทำกิจกรรมป้องกันและดับไฟป่า หมู่บ้านที่มีการจัดกิจกรรมอย่างชัดเจนยังมีงบประมาณเหลือจากการดำเนินงาน ได้มีแนวคิดในการนำมาใช้ในกิจกรรมอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น การทำแนวกันไฟธรรมชาติ การปลูกป่า

ส่วนหมู่บ้านที่ไม่มีความชัดเจนในการทำกิจกรรม ก็ไม่มีความชัดเจนในเรื่องของการใช้จ่ายงบประมาณเช่นกัน

จุดด้อยของเครือข่ายตำบลนี้คือ ไม่มีการทำงานร่วมกันในระดับตำบล องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ไม่ติดตามตรวจสอบการใช้งบประมาณในการดำเนินงาน อาสาสมัคร บางส่วนของแต่ละหมู่บ้านยังขาดความจริงจังในการปฏิบัติงาน

ตำบลศาลาแดง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์

เครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่าของตำบลศาลาแดง มี 3 หมู่บ้าน ที่เป็นเครือข่ายระดับตำบล ได้รับงบประมาณสนับสนุนในการดำเนินงาน แต่มีเพียง 2 หมู่บ้าน ที่มีการดำเนินงานที่ชัดเจนเป็นรูปธรรม คือ หมู่ 1 บ้านหนองกลางโนน และหมู่ 2 บ้านทุ่งรกฟ้า ส่วนหมู่ 3 บ้านกลางโนน ไม่มีการดำเนินกิจกรรมป้องกันและดับไฟป่า

ตำบลศาลาแดง เป็นอีกหนึ่งเครือข่ายที่มีผลการปฏิบัติงานที่มีความโดดเด่นในด้านการบริหารจัดการองค์กร ซึ่งเล็กแต่มีประสิทธิภาพ ได้รับงบประมาณสนับสนุนการดำเนินงาน ตามจำนวนหมู่บ้านที่เข้าร่วมทำกิจกรรม และจำนวนงบประมาณมีความเหมาะสมกับรูปแบบการทำกิจกรรม องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีการตรวจสอบการใช้งบประมาณอย่างใกล้ชิด และมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมต่างๆ เช่น สนับสนุนรถน้ำในการดับไฟ ร่วมกับเครือข่ายในการจัดทำเอกสารต่างๆ เช่น การจัดทำแบบบันทึกข้อมูลการปฏิบัติงาน ไสลดการนำเสนอผลการปฏิบัติงาน เป็นต้น มีการบริหารจัดการเงินกองทุนของเครือข่ายอย่างเป็นระบบ และมีการจัดสวัสดิการให้สมาชิกได้รู้ ทำให้เงินกองทุนมีดอกผล

การติดตามตรวจสอบการดำเนินงานของเครือข่ายตำบลศาลาแดง มีการจัดประชุมกำหนดรูปแบบการปฏิบัติงาน ทั้งในส่วนของตลาดตะเวน ปฏิบัติการดับไฟป่า และการประชาสัมพันธ์ หลังจากนั้นสมาชิกเครือข่ายสามารถดำเนินกิจกรรมต่างๆด้วยตัวเอง ได้ด้วยความราบรื่น มีการปรึกษาหารือกับทางองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น มีการบันทึกข้อมูลและภาพการทำกิจกรรม เมื่อมีการติดตามการดำเนินงานของคณะผู้วิจัย เครือข่ายมีข้อมูลนำเสนอได้อย่างครบถ้วนเสมอ

การทำงานของสมาชิกเครือข่ายมีความจริงจัง เน้นการประชาสัมพันธ์ทางหอกระจายข่าวของหมู่บ้านและขององค์การบริหารส่วนตำบลศาลาแดงอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งการประชาสัมพันธ์ในที่ประชุมหมู่บ้าน ที่ประชุมกลุ่มและกองทุนต่างๆ ทำให้สมาชิกในชุมชนได้รับทราบข้อมูลอย่างทั่วถึงและปฏิบัติตามกติกาอย่างเคร่งครัด ซึ่งเป็นจุดเด่นข้อหนึ่งของที่นี่ ผลของการดำเนินงานได้สะท้อนถึงประสิทธิภาพของสมาชิกในเครือข่าย มีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็งและจริงจังในการทำงาน มีแกนนำเครือข่ายที่มีความเอาใจใส่ในการปฏิบัติงาน การรวมตัวของเครือข่ายที่มีจำนวนสมาชิกไม่มากนัก แต่มีความคล่องตัว และมีการทำงานร่วมกันทั้ง 2 หมู่บ้านอย่างใกล้ชิด

จุดด้อยของเครือข่ายตำบลศาลาแดง คือ หมู่ 1 ยังมีสมาชิกที่เข้าร่วมทำกิจกรรมน้อย ควรมีการพัฒนารูปแบบการดำเนินงานและจัดสวัสดิการเพื่อให้ผู้ที่สนใจเข้าร่วมเป็นสมาชิกเครือข่ายเพิ่มมากขึ้น และผู้นำควรมีบทบาทสนับสนุนการดำเนินกิจกรรมเพิ่มมากขึ้น

ตำบลนากลาง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์

ตำบลนากลาง มีสมาชิกเครือข่ายถึง 5 หมู่บ้าน แต่ผลการปฏิบัติงานของสมาชิกเครือข่ายยังไม่มีประสิทธิภาพ เกิดไฟไหม้ในพื้นที่หลายครั้ง แต่มีการออกปฏิบัติการดับไฟป่าเพียงครั้งเดียว เนื่องจากพื้นที่มีความลาดชัน และอาสาสมัครของเครือข่ายขาดความพร้อมทางด้านร่างกาย และวิธีการดับไฟในพื้นที่ลาดชัน

องค์การบริหารส่วนตำบลนากลางให้การสนับสนุนการดำเนินงานของเครือข่ายในส่วนของการจัดทำป้ายประชาสัมพันธ์ ส่วนการปฏิบัติงานลาดตระเวน เครือข่ายใช้เงินกองทุนป้องกันและดับไฟป่า มีความพยายามของผู้บริหารของท้องถิ่นที่จะจัดตั้งกลุ่มให้มีความเข้มแข็งโดยจัดให้มีการทำทะเบียนอาสาสมัคร เพื่อให้สวัสดิการ มีมาตรการต่างๆ เพื่อลดปัญหาการจุดเผาป่า แต่ผลการดำเนินงานของเครือข่ายยังไม่บรรลุวัตถุประสงค์ สมาชิกในเครือข่ายยังไม่มีความจริงใจในการปฏิบัติงาน

พื้นที่นี้มีความพิเศษที่ผู้บริหารให้ความสนใจในการทำกิจกรรม ซึ่งเป็นจุดเด่นที่มีเครือข่ายอื่นๆ ไม่ค่อยมี แต่สมาชิกของเครือข่ายกลับยังไม่มีความพร้อมในการดำเนินกิจกรรม และยังขาดกำลังของคนหนุ่มสาวในการทำงาน สมาชิกส่วนใหญ่เป็นผู้ใหญ่ที่กำลังการทำงานเริ่มถดถอย

เนื่องจากสมาชิกเครือข่ายไม่ค่อยทำกิจกรรมป้องกันและดับไฟป่า จึงมีการประสานงานกับคณะผู้วิจัยในระหว่างที่ปฏิบัติงานน้อย แต่มีการจัดการประชุมเพื่อของบประมาณสนับสนุนการทำงาน และประชุมติดตามผลการดำเนินงานร่วมกับสมาชิกเครือข่ายรวมถึงการพบปะแลกเปลี่ยนแนวคิดในการทำงานกับผู้บริหารท้องถิ่นอย่างต่อเนื่อง

ตำบลเนินศาลา อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์

ตำบลเนินศาลามี 4 หมู่บ้าน ที่เป็นสมาชิกเครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่าของตำบลเนินศาลา การทำกิจกรรมป้องกันและดับไฟป่าของเครือข่าย ไม่ได้รับการสนับสนุนป้ายประชาสัมพันธ์และงบประมาณจากองค์การบริหารส่วนตำบล มีเพียงเงินกองทุนป้องกันและดับไฟป่า พื้นที่มีความเสี่ยงในการเกิดไฟไหม้ป่าสูง เนื่องจากยังมีการจุดไฟจากการเก็บหาของป่า ทั้งจากคนในพื้นที่และที่เกิดจากการลุลากลามข้ามภูเขา

การติดตามการดำเนินงานของสมาชิกเครือข่าย พบว่าสมาชิกไม่ค่อยมีความตื่นตัวในการปฏิบัติงาน เมื่อเกิดไฟไหม้ป่า ก็ปล่อยให้ไหม้เหมือนเช่นทุกปีที่ผ่านมา ต้องมีการกระตุ้นให้ใช้ความรู้ที่ได้รับจากการฝึกอบรม และนำเงินกองทุนมาใช้ในการทำงาน สมาชิกใน

เครือข่ายบางรายยังมีความต้องการในการล่าสัตว์อยู่ แต่มีแนวคิดที่จะลดการเผาป่าเพื่อการล่า และประชาสัมพันธ์แนวคิดนี้ให้กับหมู่บ้านในพื้นที่ แต่มีข้อสังเกตจากคนในชุมชนว่าอัตราการเกิดไฟไหม้ป่ามีจำนวนลดลงมาก และป่ามีความอุดมสมบูรณ์ขึ้นตั้งแต่มีการรณรงค์ให้ลดการจุดไฟเผาไฟ

จุดเด่นของเครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่าตำบลเนินศาลาคือ มีแกนนำและสมาชิกเป็นผู้ที่มีความพร้อมทางด้านร่างกายในการปฏิบัติงาน เพราะเป็นคนหนุ่ม แต่ขาดการสนับสนุนงบประมาณ และการกระตุ้นให้เกิดความตื่นตัวในการปฏิบัติงาน

ตำบลโคกหม้อ อำเภอทัพทัน จังหวัดอุทัยธานี

สมาชิกเครือข่ายของตำบลโคกหม้อ ไม่มีการดำเนินกิจกรรมป้องกันและดับไฟป่า เนื่องจากชาวบ้านในพื้นที่ส่วนหนึ่ง มีอาชีพในการเก็บหาของป่าหลังจากฤดูเก็บเกี่ยว และมีการจุดไฟเผาป่า ประกอบกับพื้นที่ฝั่งตะวันตกมีความแห้งแล้ง การเกิดไฟไหม้ป่าจึงเกิดขึ้นง่ายและลุกลามไปทั่วพื้นที่อย่างรวดเร็ว

การเข้าไปติดตามการดำเนินงานของเครือข่าย จึงเน้นในเรื่องการขอความสนับสนุนป้ายประชาสัมพันธ์จากองค์การบริหารส่วนตำบลโคกหม้อ เพื่อรณรงค์ให้ชาวบ้านลดการจุดไฟเผาป่า มีการเข้าไปติดต่อประสานงานหลายครั้ง แต่เนื่องจากองค์การบริหารส่วนตำบลโคกหม้ออยู่ในช่วงเปลี่ยนผู้บริหาร จึงไม่มีการสนับสนุนงบประมาณในการจัดทำป้ายประชาสัมพันธ์

ตำบลหนองหลวง อำเภอสว่างอารมณ์ จังหวัดอุทัยธานี

พื้นที่ตำบลหนองหลวงมีลักษณะคล้ายกับตำบลโคกหม้อ คือ สมาชิกในชุมชนที่อยู่ใกล้เขา ยังมีอาชีพในการเก็บหาของป่าอยู่เป็นจำนวนมาก การเกิดไฟป่าจึงเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นง่ายและลุกลามไหม้จนทั่วพื้นที่หมดได้อย่างรวดเร็วตั้งแต่ต้นฤดูแล้ง เครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่าตำบลหนองหลวง จึงไม่มีแนวคิดที่จะปฏิบัติงานด้านการเฝ้าระวังและดับไฟป่า แต่แกนนำของเครือข่ายซึ่งเป็นผู้นำชุมชนในระดับหมู่บ้านมุ่งเน้นการทำงานด้านการประชาสัมพันธ์ผ่านการประชุมหมู่บ้าน และการบอกกล่าวกับพรานเป็นรายบุคคล ซึ่งมีความคิดเห็นว่าได้ผลมากกว่าการออกปฏิบัติการดับไฟป่า ซึ่งเป็นการแก้ปัญหาที่ปลายเหตุ อีกทั้งองค์การบริหารส่วนตำบลหนองหลวงไม่ได้ให้การสนับสนุนงบประมาณในการดำเนินงาน ทั้งในส่วนของปฏิบัติการป้องกันและดับไฟป่าและการจัดทำป้ายประชาสัมพันธ์

การเข้าไปติดตามตรวจสอบการดำเนินงานของเครือข่ายจึงเน้นเรื่องการนำสื่อประชาสัมพันธ์จากแหล่งต่าง ๆ เข้าไปสนับสนุน เช่น ประกาศจังหวัดอุทัยธานี เรื่องการควบคุมไฟป่า และแผ่นโปสเตอร์ประกาศของกรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช เรื่อง

สถานการณ์ไฟฟ้า ปี พ.ศ. 2552 ส่งมอบให้กับเครือข่ายได้ติดประชาสัมพันธ์และอ่านกระจายเสียงทางหอกระจายเสียงและที่ประชุมประจำเดือนของหมู่บ้าน

มีข้อสังเกตว่าผู้บริหารขององค์การบริหารส่วนตำบล เห็นว่าสถานการณ์การเกิดไฟไหม้ป่าในปีนี้มีควมรุนแรงน้อยลง ในขณะที่สมาชิกเครือข่ายบางท่านมีความคิดว่าเกิดไฟไหม้รุนแรงกว่าทุกปี และแนะนำให้เสนอให้เจ้าหน้าที่วนอุทยานเขาหลวงใช้มาตรการขั้นเด็ดขาด เพื่อสร้างมาตรฐานและเป็นป้องปรามการเข้าไปจุดไฟป่าล่าสัตว์

ข้อสังเกตเกี่ยวกับจำนวนสมาชิกเครือข่าย

สมาชิกเครือข่ายในหลายๆ พื้นที่ มีจำนวนปรับเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลา จำแนกเป็นกลุ่มได้ดังต่อไปนี้ 1) อาสาสมัครใหม่ที่สนใจเข้าร่วมทำกิจกรรมกับเครือข่ายโดยไม่เคยได้รับการฝึกอบรมมาก่อน 2) อาสาสมัครใหม่ที่เข้าร่วมกลุ่มร่วมปฏิบัติงาน แต่ทำผิดกติกาของกลุ่มจึงพ้นสภาพการเป็นสมาชิก 3) อาสาสมัครที่เคยได้รับการฝึกอบรมแต่ไม่เคยร่วมปฏิบัติงานอาสาสมัคร 4) อาสาสมัครที่เกิดขึ้นใหม่จากการเปลี่ยนแปลงของผู้นำชุมชน เป็นต้น สถานะของสมาชิกเครือข่ายของแต่ละหมู่บ้านและตำบลจึงยังไม่มีคความแน่นอน

ปัญหาและอุปสรรคในการปฏิบัติงานป้องกันและดับไฟป่า

1) ชุมชนโดยรอบเขาหลวงที่เป็นเครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่า มีหลายชุมชน คณะผู้วิจัยไม่สามารถเข้าไปติดตามการดำเนินงานของเครือข่ายให้ทั่วถึงในช่วงเวลาที่ต้องการได้ หลายครั้งการร่วมแก้ปัญหาจึงไม่ทันต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น

2) สมาชิกเครือข่ายอาสาสมัครมีความคุ้นเคยที่เห็นการเกิดไฟไหม้ป่า จึงไม่มีความกระตือรือร้นและเห็นความสำคัญในการป้องกันและดับไฟป่า

3) ในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ สมาชิกเครือข่ายในหลายพื้นที่ไม่สามารถตัดสินใจเองได้ ต้องการและรอการเข้าไปจัดเวทีประชุมของคณะผู้วิจัย ทำให้บางครั้งการทำงานไม่ทันต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น

4) ขาดงบประมาณในการสนับสนุนการทำงานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

5) ขาดการติดตามตรวจสอบการใช้งบประมาณของเครือข่ายจากผู้ให้การสนับสนุนงบประมาณ ทำให้การใช้งบประมาณในหลายพื้นที่ไม่มีประสิทธิภาพ รวมถึงการใช้งบประมาณที่ไม่สมเหตุผลขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเองด้วย

6.1.1.4 การประชาสัมพันธ์การป้องกันและดับไฟป่า

วัตถุประสงค์

- 1) เพื่อขอรับการสนับสนุนสื่อประชาสัมพันธ์ด้านการป้องกันและดับไฟป่า จากหน่วยงานต่างๆที่เกี่ยวข้อง
- 2) เพื่อผลิตสื่อประชาสัมพันธ์รูปแบบต่างๆ ให้กับสมาชิกในเครือข่ายได้นำไปใช้รณรงค์ประชาสัมพันธ์ในกิจกรรมป้องกันและดับไฟป่า

กลุ่มเป้าหมาย

หน่วยงานที่สามารถให้การสนับสนุนสื่อประชาสัมพันธ์ด้านการป้องกันและดับไฟป่าได้โดยตรง คือ ส่วนควบคุมและปฏิบัติการไฟป่า สำนักบริหารพื้นที่อนุรักษ์ที่ 12 (นครสวรรค์) และจากมติที่ประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อจัดทำแผนปฏิบัติการป้องกันและดับไฟป่านั้น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจะสนับสนุนงบประมาณในการจัดทำป้ายประชาสัมพันธ์การป้องกันและดับไฟป่าให้กับสมาชิกในเครือข่ายพื้นที่ของตน โดยเมื่อได้สื่อประชาสัมพันธ์ จะนำส่งมอบให้กับเครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่า

กระบวนการ / วิธีการ

- 1) ประสานงานขอรับการสนับสนุนสื่อประชาสัมพันธ์จาก ส่วนควบคุมและปฏิบัติการไฟป่า สำนักบริหารพื้นที่อนุรักษ์ที่ 12 (นครสวรรค์)
- 2) ประสานงานกับสมาชิกเครือข่ายจัดทำโครงการ เสนอของบประมาณสนับสนุนการจัดทำป้ายประชาสัมพันธ์จากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น
- 3) คณะผู้วิจัยรับผิดชอบการจัดทำสื่อประชาสัมพันธ์ ในรูปแบบของสื่อเสียงบันทึกลงในแผ่นซีดี และหนังสือความรู้เรื่องการป้องกันและดับไฟป่าแจกจ่ายให้ทุกเครือข่าย
- 4) ส่งมอบสื่อต่างๆให้กับสมาชิกในเครือข่าย
- 5) ติดตามประเมินผล

ผลของการดำเนินงานด้านการจัดทำสื่อประชาสัมพันธ์ต่างๆ สรุปได้ดังนี้

สื่อประชาสัมพันธ์ และการสนับสนุน

- 1) ส่วนควบคุมและปฏิบัติการไฟป่า สำนักบริหารพื้นที่อนุรักษ์ที่ 12 (นครสวรรค์) ได้สนับสนุนป้ายประชาสัมพันธ์ ข้อความพิมพ์ลงบนแผ่นพลาสติก กรอบไม้ ขนาด 0.60 x 1.20 เมตร จำนวน 24 แผ่น ได้ดำเนินการส่งมอบให้กับเครือข่ายเพื่อติดตั้งในช่วงเดือน มกราคม พ.ศ. 2552 แต่เนื่องจากแผ่นป้ายประชาสัมพันธ์ที่ได้รับการสนับสนุนมีจำนวนจำกัด ทำให้เครือข่ายของแต่ละตำบลได้รับเพียงตำบลละ 3 แผ่น

2) องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นได้ให้การสนับสนุนแผ่นป้ายประชาสัมพันธ์ ป้องกันและดับไฟป่าให้กับเครือข่าย จำนวน 5 ตำบล ในจังหวัดนครสวรรค์ คือ ตำบลหนองกรด ตำบลวังม้า ตำบลบางประมุง ตำบลนากลาง และตำบลศาลาแดง โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

- องค์การบริหารส่วนตำบลหนองกรด สนับสนุนป้ายประชาสัมพันธ์ สติกเกอร์ ติดบนแผ่นเหล็ก ขนาด 0.80 x 1.20 เมตร จำนวน 12 แผ่นป้าย ติดกระจายใน 4 หมู่บ้าน หมู่บ้านละ 3 ป้าย ทำการติดตั้งในช่วงปลายเดือนเมษายน พ.ศ. 2552 (โดยที่ขนาดป้ายที่ติดลงไว้คือขนาด 1.20 x 2.40 เมตร)

- องค์การบริหารส่วนตำบลวังม้า สนับสนุนป้ายประชาสัมพันธ์ ข้อความพิมพ์ลงบนพลาสติก ติดบนแผ่นเหล็ก ขนาด 1.20 x 2.40 เมตร จำนวน 4 แผ่นป้าย ติดกระจายใน 4 หมู่บ้าน หมู่บ้านละ 1 ป้าย ทำการติดตั้งในช่วงปลายเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2552

- เทศบาลตำบลบางประมุง สนับสนุนป้ายประชาสัมพันธ์ ป้องกันไฟป่า ข้อความเขียนบนแผ่นเหล็ก ขนาด 2.40x1.20 เมตร จำนวน 3 แผ่นป้าย ติดตั้งบริเวณถนนสายหน้าเขา ประมาณปลายเดือนเมษายน พ.ศ. 2552

- องค์การบริหารส่วนตำบลนากลาง สนับสนุนป้ายประชาสัมพันธ์ ป้องกันไฟป่า ข้อความเขียนบนแผ่นเหล็ก ขนาด 2.40x1.20 เมตร จำนวน 4 แผ่นป้าย ติดตั้ง ประมาณเดือนเมษายน พ.ศ. 2552

- องค์การบริหารส่วนตำบลศาลาแดง สนับสนุนป้ายประชาสัมพันธ์ ป้องกันไฟป่า ข้อความเขียนบนแผ่นเหล็ก ขนาด 2.40x1.20 เมตร จำนวน 3 แผ่นป้าย ติดตั้ง ประมาณเดือนมีนาคม พ.ศ. 2552

ตำบลเนินศาลา ตำบลโคกหม้อ และตำบลหนองหลวง เครือข่ายได้ประสานขอสนับสนุนป้ายประชาสัมพันธ์ แต่ไม่ได้รับการสนับสนุน

3) คณะผู้วิจัยดำเนินการจัดทำสื่อประชาสัมพันธ์ ในรูปแบบของเสียงประชาสัมพันธ์บันทึกลงในซีดี โดยได้รับความร่วมมือจากเจ้าหน้าที่สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย จังหวัดนครสวรรค์ ในการดำเนินการผลิต และคณะผู้วิจัยได้จัดทำเอกสารข้อมูล การป้องกันและดับไฟป่า จำนวน 50 ชุด ส่งมอบให้กับเครือข่ายทั้ง 9 ตำบล ซึ่งได้เปิดประชาสัมพันธ์ในช่วงเดือนมีนาคม-เมษายน พ.ศ. 2552

4) คณะผู้วิจัยได้จัดหาเอกสารประชาสัมพันธ์อื่นๆ จากหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ประกาศจังหวัดนครสวรรค์ เรื่องการควบคุมไฟป่า ประกาศจังหวัดอุทัยธานี เรื่องการควบคุมไฟป่า และแผ่นโปสเตอร์ประกาศของกรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช เรื่อง สถานการณ์ไฟป่า ปี พ.ศ. 2552 ส่งมอบให้กับเครือข่ายได้ติดประชาสัมพันธ์และอ่านกระจายเสียงทางหอกระจายเสียงและประชาสัมพันธ์ในที่ประชุมประจำเดือนของหมู่บ้าน ในช่วงเดือนมีนาคม พ.ศ. 2552

ข้อสังเกต / ข้อเสนอแนะ

1) สื่อประชาสัมพันธ์ที่เข้าถึงชาวบ้านมาก คือเสียงตามสาย เครือข่ายได้แจ้งให้ทราบเสมอเมื่อมีการเข้าไปติดตามการดำเนินงานว่าสามารถเปิดได้ตลอด ทั้งเช้าและเย็น หากหมดฤดูไฟฟ้า น่าจะมีซีดีเรื่องการอนุรักษ์ด้านอื่นๆ มาให้ประชาสัมพันธ์บ้าง

2) ในบางพื้นที่ เช่น ตำบลศาลาแดง เมื่อมีการประชาสัมพันธ์ผ่านหอกระจายเสียงแล้ว ได้มีการดำเนินการป้องกันไฟฟ้าเพิ่มเติม คือ หากชาวบ้านต้องการจุดเผาไรต้องมาแจ้งกำนันก่อน ซึ่งในทางปฏิบัติได้มีชาวบ้านมาแจ้งให้กำนันทราบก่อนการดำเนินการตามที่ได้ประชาสัมพันธ์ไป

ปัญหา / อุปสรรค

การสนับสนุนงบประมาณในการจัดทำป้ายประชาสัมพันธ์ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หลายแห่งมีความล่าช้า อีกทั้งการจัดทำก็เป็นหน้าที่ของท้องถิ่น ทำให้ต้องมีการประสานงานความคืบหน้าของการจัดทำป้ายประชาสัมพันธ์อยู่เป็นระยะ ส่งผลให้หลายแห่งมีการติดตั้งป้ายประชาสัมพันธ์เมื่อหมดฤดูไฟฟ้า ไม่ทันต่อการใช้ประโยชน์ตามวัตถุประสงค์

6.1.1.5 การสัมมนาเครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟฟ้า

การสัมมนาเครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟฟ้า จัดขึ้นเมื่อวันที่ 28 เมษายน พ.ศ. 2552 มีวัตถุประสงค์ดังนี้

วัตถุประสงค์

1) เพื่อสรุปผลการปฏิบัติงาน แลกเปลี่ยนประสบการณ์ ปัญหาและอุปสรรคจากการทำงาน รวมถึงข้อเสนอแนะต่างๆ ของเครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟฟ้า

2) เพื่อให้สมาชิกของเครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟฟ้า จัดทำแผนปฏิบัติการป้องกันและดับไฟฟ้า เพื่อเสนอขอของบประมาณสนับสนุนการดำเนินงานประจำปี 2553 จากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

กลุ่มเป้าหมาย

แกนนำและสมาชิกของเครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟฟ้า หมู่บ้านละ 2-3 คน ผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่เกี่ยวข้อง

กระบวนการ / วิธีการ

1) ประสานงานกับผู้นำชุมชน ประธานเครือข่าย สมาชิกอาสาสมัครป้องกันและดับไฟฟ้า องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่เกี่ยวข้อง และวิทยากรที่เข้าร่วมบรรยาย

2) ดำเนินการจัดสัมมนาและประเมินผล

ผลการดำเนินงาน

การสัมมนาเครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่า มีผู้เข้าร่วมสัมมนาจำนวนทั้งสิ้น 95 คน ประกอบด้วย ผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่เกี่ยวข้อง สมาชิกเครือข่าย เจ้าหน้าที่จากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องคือ ผู้อำนวยการส่วนควบคุมและปฏิบัติการไฟป่า สำนักบริหารพื้นที่อนุรักษ์ที่ 12 (นครสวรรค์) และหัวหน้าวนอุทยานเขาหลวง วิทยากรซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่วิเคราะห์นโยบายและแผนขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และคณะผู้วิจัย

สมาชิกเครือข่ายได้นำเสนอผลการปฏิบัติงาน และอภิปรายแลกเปลี่ยนประสบการณ์การทำงาน ปัญหาและอุปสรรคจากการทำงาน สรุปได้ดังนี้

ผลการปฏิบัติงานของเครือข่าย

การปฏิบัติงานป้องกันและดับไฟป่าของเครือข่ายตำบลต่างๆ มีผลการดำเนินงานในภาพรวม ดังแสดงในตารางที่ 6.2 สรุปได้ดังนี้

1) การจัดทำแผนปฏิบัติการป้องกันและดับไฟป่าเพื่อขอความสนับสนุนด้านงบประมาณในปี พ.ศ. 2552 จากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นนั้น ได้มีการดำเนินงานประชุมจัดทำแผนร่วมกับคณะผู้วิจัยครบทุกตำบล และในการนำเสนอแผนต่อองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น คณะผู้วิจัยได้เป็นผู้ประสานงานในการนำเสนอแผน จัดประชุม ครบทุกตำบล แต่รูปแบบในการนำเสนอมีความแตกต่างกัน และมีการอนุมัติงบประมาณสนับสนุนการทำงานของเครือข่ายเพียง 3 ตำบลเท่านั้น คือ ตำบลวังม้า อำเภอลาดยาว ตำบลหนองกรด อำเภอเมือง และตำบลศาลาแดง อำเภอโกรกพระ ทั้ง 3 ตำบล อยู่ในพื้นที่จังหวัดนครสวรรค์

2) การประชาสัมพันธ์ เครือข่ายทั้ง 8 ตำบลได้รับป้ายสนับสนุนประชาสัมพันธ์ไฟป่าจากส่วนควบคุมและปฏิบัติการไฟป่า สำนักบริหารพื้นที่อนุรักษ์ที่ 12 (นครสวรรค์) จำนวน 24 แผ่น โดยได้รับเฉลี่ยตำบลละ 3 แผ่นป้าย หมู่บ้านที่อยู่ในตำบลที่มีมากกว่า 3 หมู่บ้าน จะได้รับไม่ทั่วถึง สำหรับป้ายประชาสัมพันธ์ไฟป่าที่ได้รับสนับสนุนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น มี 5 ตำบลที่ได้รับการสนับสนุน คือ ตำบลวังม้า ตำบลหนองกรด ตำบลศาลาแดง ตำบลนากลาง และตำบลบางประมุง ในส่วนของการสนับสนุนเอกสารและซีดีประชาสัมพันธ์ไฟป่าจากคณะผู้วิจัย ได้รับสนับสนุนทุกตำบล โดยผู้นำของแต่ละหมู่บ้าน มีวิธีการประชาสัมพันธ์ผ่านหอกระจายเสียง และการประชุมประจำเดือนของหมู่บ้าน มีความถี่และความเข้มข้นแตกต่างกันไป

3) การทำแนวกันไฟ เพื่อป้องกันไฟลุกลามจากเขาลงมาพื้นราบ และจากพื้นราบขึ้นสู่เขา ไวล่วงหน้าก่อนเกิดเหตุไฟไหม้ มีพื้นที่ที่ทำการทำแนวกันไฟในลักษณะดังกล่าวเพียงพื้นที่เดียว คือ ตำบลหนองกรด อำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์ ในพื้นที่สวนป่ามูลนิธิตาย

พัฒนา โดยการนำของพระอธิการบรรเจิด เจ้าอาวาสวัดหนองกระทุ่ม ซึ่งมีการดำเนินงานทำแนวป้องกันไฟป่ามาทุกปี

4) การลาดตะเวนป้องกันไฟป่า มีเครือข่ายของ 5 ตำบล ที่มีการดำเนินกิจกรรมลาดตะเวนป้องกันไฟป่า คือ ตำบลวังม้า ตำบลหนองกรด ตำบลศาลาแดง ตำบลนากลาง และตำบลบางประมุง สำหรับตำบลวังม้า ตำบลหนองกรด และตำบลศาลาแดง ดำเนินงานโดยได้รับสนับสนุนงบประมาณจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและกองทุนป้องกันและดับไฟป่าของคณะผู้วิจัย ในขณะที่ตำบลนากลาง และตำบลบางประมุง ไม่ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น แต่ดำเนินการโดยใช้กองทุนป้องกันและดับไฟป่าของคณะผู้วิจัย โดยแต่ละพื้นที่มีระยะเวลา ความเข้มข้นในการดำเนินงานที่แตกต่างกันไป และในการทำกิจกรรมลาดตะเวนป้องกันไฟป่าในแต่ละตำบลมีเพียงบางหมู่บ้านเท่านั้นที่มีการดำเนินงานกิจกรรมนี้

5) การปฏิบัติการดับไฟป่า มีเครือข่ายของ 6 ตำบล ที่มีการปฏิบัติการดับไฟป่า คือ ตำบลวังม้า ตำบลหนองกรด ตำบลเนินศาลา ตำบลศาลาแดง ตำบลนากลาง และตำบลบางประมุง ดำเนินกิจกรรมโดยใช้เงินสนับสนุนจากแหล่งต่างๆ เช่น กองทุนป้องกันและดับไฟป่า งบประมาณจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น การได้รับบริจาค โดยเครือข่ายแต่ละตำบลมีความถี่ ความเข้มข้นในการปฏิบัติงานที่แตกต่างกันไป และในการทำกิจกรรมดังกล่าวในแต่ละตำบลมีเพียงบางหมู่บ้านเท่านั้นที่มีการดำเนินงานกิจกรรมนี้

สาเหตุของการเกิดไฟป่าในพื้นที่วนอุทยานเขาหลวง

มีสาเหตุหลัก อยู่ 2 สาเหตุ คือ

- 1) คนจุดไฟบนเขา หาของป่า ล่าสัตว์ ตีผึ้ง เผาผักหวานป่า ฯลฯ
- 2) การเผาไร่ ในพื้นที่ราบ

แนวทางในการป้องกันและแก้ไข

จากสาเหตุหลัก 2 สาเหตุ นำไปสู่การระดมความคิดเห็นเพื่อหาแนวทางในการป้องกันและแก้ไข เพื่อลดปัจจัยในการเกิดไฟไหม้ป่าขึ้น ได้มีการเสนอข้อคิดเห็นดังต่อไปนี้

- 1) ให้ผู้นำชุมชนประสานงานเพื่อหาทางเลือก หรือสร้างอาชีพรองรับให้กับผู้ที่หาของป่า ล่าสัตว์
- 2) ทำแนวกันไฟบนสันเขา จากตีนเขาขึ้นไปถึงแนวยาวสันเขา ลักษณะตาราง หรือในพื้นที่ล่อแหลม
- 3) ทำแนวกันไฟในพื้นที่ราบ และทำข้อตกลงกับเจ้าของไร่ ใช้มาตรการชดเชย
- 4) ทำฝายเพื่อเพิ่มความชุ่มชื้นให้พื้นที่ป่า

ตารางที่ 6.2 สรุปผลการปฏิบัติงานป้องกันและดับไฟป่าของเครือข่าย

กิจกรรมย่อย	พื้นที่เป้าหมาย							
	อุทัยธานี		นครสวรรค์					
	ทัพทัน	สว่าง อารมณ์	ลาดยาว	เมือง	โกรกพระ			
	โคกหม้อ	หนอง หลวง	วังม้า	หนอง กรด	เนิน ศาลา	ศาลา แดง	นากลาง	บางประ มุง
1. จัดทำแผนปฏิบัติการไฟป่า								
- จัดทำแผนร่วมกับคณะผู้วิจัยและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น	/	/	/	/	/	/	/	/
- นำเสนอแผนเพื่อให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นพิจารณาสนับสนุนงบประมาณ	/	/	/	/	/	/	/	/
- องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้การสนับสนุนงบประมาณ			/	/		/		
2. การประชาสัมพันธ์								
- ได้รับมอบป้ายประชาสัมพันธ์จากส่วนควบคุมและปฏิบัติการไฟป่า (สน.12)	/	/	/	/	/	/	/	/
- ได้รับป้ายประชาสัมพันธ์ไฟป่าจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น			/	/		/	/	/
- ได้รับซีดีและเอกสารประชาสัมพันธ์ไฟป่าจากคณะผู้วิจัย	/	/	/	/	/	/	/	/
3. การทำแนวกันไฟ				/				
4. การลาดตระเวนป้องกันไฟป่า			/	/		/	/	/
5. การปฏิบัติการดับไฟป่า			/	/	/	/	/	/

ปัญหา / อุปสรรคในการปฏิบัติงานป้องกันดับไฟป่า

ในปี พ.ศ. 2552 นี้ในพื้นที่ของทุกตำบลได้เกิดไฟป่าขึ้น หลายพื้นที่สามารถดำเนินกิจกรรมป้องกันและดับไฟป่าได้สำเร็จบรรลุวัตถุประสงค์ แต่ในหลายพื้นที่ไม่สามารถดำเนินงานได้สำเร็จ เนื่องจากปัญหาและอุปสรรคดังต่อไปนี้

- 1) พื้นที่สูงลาดชัน ขึ้นไปดับลำบาก
- 2) กำลังพลน้อย ถ้าเกิดในเวลากลางวันจะมีปัญหาเรื่องภาระงานประจำ และกลางคืนก็ไม่สามารถปฏิบัติงานได้เพราะเป็นอันตราย
- 3) การแบ่งเขตการทำงานไม่ชัดเจน
- 4) ความรับผิดชอบของอาสาสมัครลาดตระเวนบางราย เช่น รับเงินแต่ไม่ปฏิบัติงาน หรือปฏิบัติงานน้อย ไม่เต็มที่
- 5) การบริหารจัดการเงินกองทุนยังหลากหลายและไม่ชัดเจน
- 6) ปัญหาด้านสุขภาพ เช่น อาจเกิดอันตรายจากไฟ หรือควัน
- 7) อาสาสมัครขาดประสบการณ์และความชำนาญในการดับไฟในพื้นที่ลาดชัน

แนวทางและข้อเสนอแนะในภาพรวม

จากปัญหาและอุปสรรคในการปฏิบัติงานป้องกันและดับไฟป่าของเครือข่าย ได้มีความพยายามหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาและอุปสรรคดังกล่าว โดยสมาชิกของเครือข่ายที่เข้าร่วมการสัมมนาได้เสนอแนวทางในภาพรวมดังต่อไปนี้

- 1) มาตรการเด็ดขาดจากวนอุทยานเขาหลวง
- 2) สนับสนุนคนรุ่นใหม่ที่มีความพร้อมเข้ามาทำงานแทนอาสาสมัครที่สภาพร่างกายไม่พร้อมสำหรับการปฏิบัติงาน
- 3) สร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ให้กับกลุ่มนักเรียน
- 4) สร้างเสริมความรู้เชิงระบบนิเวศสำหรับทุกกลุ่ม
- 5) การแบ่งเขตความรับผิดชอบและการประสานการทำงานที่ชัดเจน
- 6) การจัดหาเครื่องมือปฐมพยาบาลและอุปกรณ์ป้องกันอันตรายจากไฟและควันไฟสำหรับอาสาสมัครดับไฟป่า
- 7) ให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น จัดอบรมปีละ 2 ครั้ง เพื่อให้อาสาสมัครเกิดความชำนาญในการปฏิบัติงานด้านต่าง ๆ
- 8) ทำแนวกันไฟ ในพื้นที่ลาดชันและพื้นที่ราบ
- 9) ทำฝายแม้วเพื่อเพิ่มความชุ่มชื้นให้พื้นที่ป่า
- 10) สร้างแหล่งน้ำบนเขา เช่น บ่อฝาย เพื่อความสะดวกในการใช้น้ำดับไฟ
- 11) ทำฝนหลวงในกรณีที่เกิดไฟไหม้รุนแรงติดต่อกันหลายวัน

การจัดทำแผนปฏิบัติการป้องกันและดับไฟป่า

วิทยากรซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่วิเคราะห์นโยบายและแผนขององค์การบริหารส่วนตำบลศาลาแดง และองค์การบริหารส่วนตำบลเนินศาลาได้บรรยายถึงรูปแบบและวิธีการเขียนแผนเพื่อนำเสนอขอรับการสนับสนุนงบประมาณจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และให้สมาชิกเครือข่ายจัดทำแผนปฏิบัติการป้องกันและดับไฟป่าในระดับตำบล สำหรับปีงบประมาณ พ.ศ. 2553 โดยมีวิทยากรและคณะผู้วิจัยให้คำปรึกษา ทั้งนี้ เครือข่ายของทุกตำบลที่เข้าร่วมสัมมนาได้จัดทำแผนปฏิบัติการป้องกันและดับไฟป่าแล้วเสร็จ โดยมีรูปแบบของกิจกรรม และงบประมาณที่ขอรับการสนับสนุน แตกต่างกันไปตามสภาพการทำงานและพื้นที่ของตน และมีข้อสังเกตจากการจัดกลุ่มทำแผนปฏิบัติการของแต่ละตำบล คือ เจ้าหน้าที่ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในบางตำบลที่เข้าร่วมทำแผนปฏิบัติการป้องกันและดับไฟป่ากับสมาชิกเครือข่าย แสดงบทบาทมากจนสมาชิกของเครือข่ายมีส่วนร่วมในการนำเสนอแนวคิดน้อยลง

6.1.2 เครือข่ายป่าชุมชน

เครือข่ายป่าชุมชนเป็นเครือข่ายที่สร้างขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ราษฎรที่อยู่ในพื้นที่โดยรอบวนอุทยานเขาหลวงมีทางออกในเรื่องลดการพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติบนเขาหลวง โดยส่งเสริมการปลูกป่าชุมชน รวมทั้งการปลูกไม้ใช้สอยในครัวเรือน การปลูกป่าชุมชนแต่เดิมมักอยู่ในแผนงานประจำปีของทางราชการ ประชาชนอาจมีส่วนร่วมปลูก แต่ในการปลูกป่ายังขาดกระบวนการสร้างจิตสำนึก การร่วมบำรุงรักษา การร่วมแบ่งปันผลประโยชน์ และการเสริมสร้างให้เกิดประโยชน์มากขึ้น รวมทั้งยังมีอุปสรรค ปัญหาในข้อกฎหมายหากป่าชุมชนอยู่ในพื้นที่ที่เป็นป่าสงวนแห่งชาติหรือป่าถาวร อย่างไรก็ตามหากป่าชุมชนอยู่ในพื้นที่สาธารณะ ปัญหาและอุปสรรคดังกล่าวจะน้อยกว่า ดังนั้น กระบวนการสร้างป่าชุมชนต้องสมบูรณ์ มีกฎหมาย กฎระเบียบ รองรับ และหน่วยงานต้องให้ความสนใจ ให้ความสำคัญสนับสนุน โดยอาจให้ใช้ป่าสงวนได้บางส่วนที่เหมาะสม ในส่วนการใช้ประโยชน์ ชุมชนจะต้องวางกฎกติกาและต้องให้ประชาชนมีส่วนร่วมทั้งหมด มิใช่เฉพาะกลุ่ม ทั้งนี้เพื่อกระจายประโยชน์ได้อย่างทั่วถึง

การดำเนินงานเพื่อจัดตั้งเครือข่ายป่าชุมชน และกิจกรรมที่คณะผู้วิจัยดำเนินการให้กับเครือข่าย ประกอบด้วย (1) การหาพื้นที่เพื่อส่งเสริมการปลูกป่าชุมชนและการสำรวจตรวจสอบพื้นที่ (2) การประชุมเพื่อระดมความคิดเห็นเกี่ยวกับการส่งเสริมการปลูกป่าชุมชน (3) การจัดกิจกรรมการปลูกป่าชุมชน (4) การประชุมแต่งตั้งคณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชน (5) การติดตามการดำเนินงานของเครือข่ายป่าชุมชน และ (6) การศึกษาดูงานด้านการบริหารจัดการป่าชุมชน

สรุปการดำเนินงานในภาพรวมได้ดังนี้

6.1.2.1 การหาพื้นที่เพื่อส่งเสริมการปลูกป่าชุมชน

จากรายงานการวิจัยของชาวบ้านเกี่ยวกับพื้นที่สาธารณะในบริเวณโดยรอบวนอุทยานเขาหลวงที่มีศักยภาพในการปลูกป่าชุมชนได้นั้น พบว่า มีพื้นที่สาธารณะที่มีศักยภาพอยู่หลายแห่ง และเมื่อชาวบ้านได้ร่วมเป็นนักวิจัยชาวบ้าน และ/หรือเครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่ากับโครงการ ก็ให้ความสนใจและประสงค์ที่จะปลูกป่าชุมชน คณะผู้วิจัยจึงได้ทำการสำรวจความต้องการของชุมชนที่จะร่วมเป็นเครือข่ายป่าชุมชน โดยได้ประสานงานกับนักวิจัยชาวบ้าน และผู้นำชุมชน เพื่อสำรวจพื้นที่ทุกหมู่บ้าน และพบปะพูดคุย ปรึกษาหารือ แสดงความคิดเห็นร่วมกัน พร้อมทั้งเยี่ยมชมการดำเนินงานที่หมู่บ้านมีอยู่ ตลอดจนรับทราบข้อปัญหา อุปสรรค และแนวทางการแก้ไขปัญหาของราษฎร รวมถึงความสนใจหรือความต้องการให้คณะผู้วิจัยช่วยเหลือ ผลการสำรวจความต้องการของชุมชนที่จะร่วมเป็นเครือข่าย

ป่าชุมชน พบว่า มีพื้นที่สาธารณประโยชน์ที่มีศักยภาพที่จะปลูกป่าชุมชน หรือเป็นป่าชุมชนอยู่แล้วแต่ต้องการเพิ่มความหลากหลายของชนิดพันธุ์ และต้องการให้มีการจัดการสำหรับการใช้ประโยชน์ร่วมกันต่อไป ดังนี้

- หมู่ 3 บ้านหนองตายาย ตำบลบางประมุง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ มีป่าชุมชนที่ดำเนินการอยู่ก่อนแล้วอยู่บนเขา (ภายหลังผนวกเป็นวนอุทยานเขาหลวง) ประมาณ 5 ไร่ (เรียกหุบตาโม) ซึ่งตอนนี้ปลูกไม้พวก ชิก(พฤษ) สะเดา อินทนิล หนอนตายหายาก ต้นไม้โตมากแล้ว

- หมู่ 8 บ้านหนองโพธิ์ ตำบลบางประมุง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ มีป่าชุมชนประมาณ 3 ไร่ ซึ่งเป็นที่ สปก. ของคุณสวัสดิ์ ยกให้หมู่บ้านใช้เป็นที่ปลูกป่าชุมชน

- หมู่ 7 บ้านถ้ำผาสวรรค์ ตำบลนากลาง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ ไม่มีป่าชุมชน แต่มีที่วัดประมาณ 6 ไร่ และมีฝูงลิงชุกชุม ราษฎรต้องการใช้ที่วัดปลูกป่าชุมชน และปลูกไม้ผลเพิ่มเติมเพื่อเป็นอาหารของลิง

- หมู่ 1 บ้านหนองโสน ตำบลศาลาแดง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ มีป่าชุมชนอยู่ที่ดินเขา เป็นที่ สปก. อยู่ในเขตป่า ไม่ได้กั้นเป็นที่สาธารณะอย่างชัดเจน โดยปลูกไม้สักมาประมาณ 10 ปี

- หมู่ 4 บ้านเนินศาลา (โปร่งสะเดา) ตำบลเนินศาลา อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ ไม่มีป่าชุมชน แต่มีพื้นที่ของกรมทรัพยากรธรณี ประมาณ 10 ไร่ มีสระ 1 ลูก ราษฎรต้องการใช้ที่ของกรมทรัพยากรธรณีปลูกป่าชุมชนและเพิ่มแหล่งสมุนไพร พร้อมทั้งปลูกพืชผักกินได้

- หมู่ 5 บ้านท่ารวก ตำบลเนินศาลา อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ มีที่สาธารณะ ประมาณ 15 ไร่ ราษฎรต้องการปลูกป่าชุมชนและเพิ่มแหล่งสมุนไพร พร้อมทั้งปลูกพืชผักกินได้ โดยใช้บริเวณพื้นที่สาธารณะ และบริเวณบ้านปราชญ์ด้านสมุนไพร

- หมู่ 6 บ้านคลองม่วง ตำบลเนินศาลา อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ มีที่สาธารณะ ประมาณ 100 ไร่ อยู่บริเวณดินเขา ใช้เป็นพื้นที่เลี้ยงสัตว์ ต้องการปลูกป่าชุมชนและเพิ่มแหล่งสมุนไพร พร้อมทั้งปลูกพืชผักกินได้ โดยใช้บริเวณพื้นที่สาธารณะที่อยู่ดินเขา

- หมู่ 8 บ้านเขาถ้ำพระ ตำบลเนินศาลา อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ เคยมีป่าชุมชนในบริเวณวัด และถูกพระที่วัดทำลายหมด ตอนนี้จึงคิดที่จะฟื้นฟูและทำเป็นป่าชุมชน แบบเกษตรผสมผสาน และเพิ่มแหล่งสมุนไพร โดยใช้บริเวณวัด และบริเวณบ้านของปราชญ์ด้านสมุนไพร

นอกจากนี้ คณะผู้วิจัยได้ทำการสำรวจพื้นที่ป่าเขาน้อย ซึ่งอยู่ในบริเวณหมู่บ้าน ดงหนองหลวง หมู่ 2 ตำบลหนองยาว อำเภอลาดยาว จังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งราษฎรมีความประสงค์จะให้ป็นป่าชุมชนของบ้านดงหนองหลวง พื้นที่ป่าเขาน้อยแห่งนี้เป็นแหล่งเก็บหาเห็ดโคน และเก็บหาหน่อไม้ โดยชาวบ้านส่วนใหญ่ได้ประโยชน์จากการเก็บหาเห็ดโคนอย่างมาก ทั้งนี้ จากการสำรวจสภาพป่าในเบื้องต้นของคณะผู้วิจัย พบพรรณไม้ 51 ชนิด อาทิ กระพี้จั่น แควหางค่าง คาง แฉง ยมหิน กางขี้มอด ผ่าเสี้ยน เล็บเหยี่ยว มะกา มะหวด กุน ปีบจิว เกล็ดปลาช่อน โมกมัน เปล้าหลวง ไข่ป่า มะเฒ่าไข่ปลา และปอบิด เป็นต้น จากความประสงค์ของชาวบ้าน คณะผู้วิจัยจึงได้จัดประชุมปรึกษาหารือร่วมกับชาวบ้าน ซึ่งชาวบ้านที่เข้าร่วมประชุมได้ลงความเห็นเป็นมติร่วมกันว่า ต้องการให้ป่าเขาน้อยเป็นป่าชุมชนของบ้านดงหนองหลวง

อย่างไรก็ดี คณะผู้วิจัยได้ให้ข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะกับชาวบ้านว่า พื้นที่ป่าเขาน้อยแห่งนี้ เป็นพื้นที่นอกเขตป่าสงวนแห่งชาติ แต่มีสภาพเป็นป่าตามพ.ร.บ.ป่าไม้ พุทธศักราช 2484 ตามมาตรา 4(1) ซึ่งตามกฎหมายอยู่ในการกำกับควบคุมดูแลของกรมป่าไม้ ดังนั้นในทางปฏิบัติ น่าจะได้ประสานงานกับเจ้าหน้าที่สำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ 5 (นครสวรรค์) ของกรมป่าไม้ เพื่อให้สนับสนุนการดำเนินงานของชาวบ้านในโอกาสต่อไป ประกอบกับ ในปัจจุบันกรมป่าไม้มีนโยบายส่งเสริมให้ราษฎรรวมกลุ่มกันเพื่อขึ้นทะเบียนเป็นป่าชุมชนอยู่ นอกจากนี้ ทางกรมป่าไม้จะได้ช่วยแก้ไขปัญหาเรื่องแนวเขตป่าให้ด้วย และเมื่อกลุ่มราษฎรบ้านหนองหลวงแห่งนี้ มีความเข้มแข็งขึ้นตามลำดับ เห็นควรที่จะได้ขยายแนวคิดร่วมกำหนดกติกาที่เกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์จากป่านอุทยานเขาหลวงต่อไป โดยเมื่อดูจากสภาพภูมิประเทศแล้ว น่าจะได้ร่วมกันกับหมู่ 3 บ้านวังยี่มแย้ม ตำบลหนองยาว และหมู่ 11 บ้านกระทุ่มลอย ตำบลวังม้า อำเภอลาดยาว จังหวัดนครสวรรค์ ด้วย (จากการสังเกตและสอบถามพบว่าราษฎร 3 หมู่บ้านที่กล่าวข้างต้นมีความเชื่อมโยงทางด้านเครือญาติและการติดต่อคบหาสมาคมกันอยู่เสมอ)

จากผลการสำรวจความต้องการของชุมชนและการสำรวจพื้นที่ของคณะผู้วิจัย เพื่อประเมินพื้นที่ที่มีศักยภาพในการส่งเสริมให้ปลูกป่าชุมชนและไม่ใช้สอยในครัวเรือน พบว่ามีพื้นที่ที่สามารถส่งเสริมและพัฒนาให้เป็นป่าชุมชนได้ จำนวน 3 แปลง คือ แปลงที่ 1 หมู่ 3 บ้านหนองตายาย ต.บางประมุง อ.โกรกพระ จ.นครสวรรค์ พื้นที่ขนาดประมาณ 5 ไร่ แปลงที่ 2 หมู่ 8 บ้านหนองโพธิ์ ต.บางประมุง อ.โกรกพระ จ.นครสวรรค์ พื้นที่ขนาดประมาณ 3.5 ไร่ และแปลงที่ 3 เขาน้อย หมู่ 2 บ้านดงหนองหลวง ต.หนองยาว อ.ลาดยาว จ.นครสวรรค์ พื้นที่ขนาดประมาณ 300 ไร่ ดังแสดงในตารางที่ 6.3 สำหรับแปลงอื่นๆ พบว่าในปัจจุบันยังไม่สามารถส่งเสริมให้เป็นป่าชุมชนได้ ต้องใช้เวลาเพื่อสร้างความพร้อมของคนในชุมชนอีกระยะหนึ่งก่อน

ตาราง 6.3 พื้นที่เป้าหมายที่ได้รับการส่งเสริมให้ดำเนินการจัดตั้งป่าชุมชน

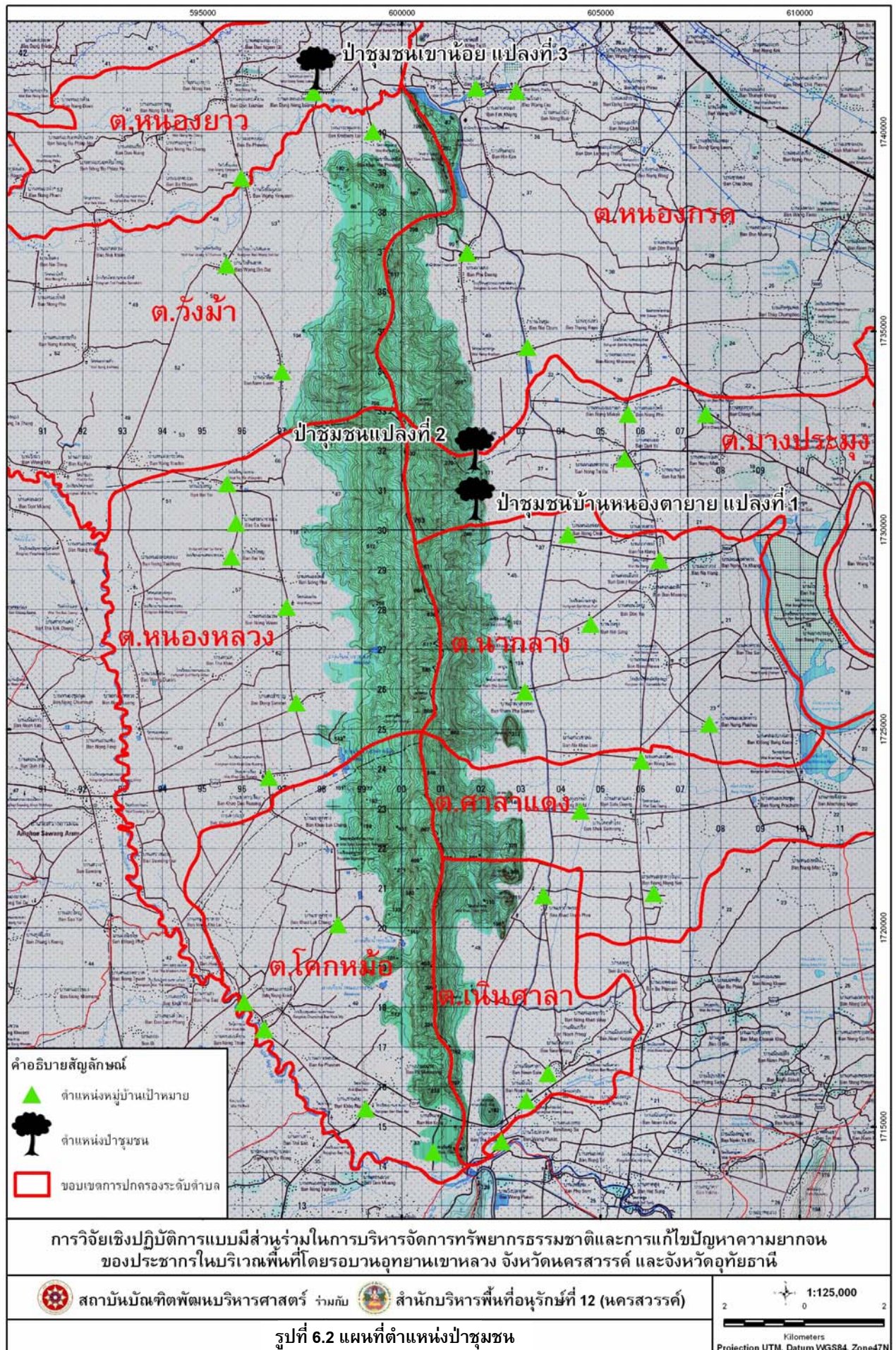
แปลงที่	พื้นที่เป้าหมาย	ขนาดพื้นที่ (ไร่)	หมายเหตุ
1	หมู่ 3 บ้านหนองตายาย ต.บางประมุง อ.โกรกพระ จ.นครสวรรค์	5	พื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ อยู่ใน ความควบคุมดูแลของกรมป่าไม้
2	หมู่ 8 บ้านหนองโพธิ์ ต.บางประมุง อ.โกรกพระ จ.นครสวรรค์	3.5	พื้นที่ สปก.4-01 ของบุคคลที่ มอบให้ชุมชน
3	หมู่ 2 บ้านดงหนองหลวง ต.หนองยาว อ.ลาดยาว จ.นครสวรรค์	300	พื้นที่ป่าตาม พ.ร.บ.2484 มาตรา 4(1) อยู่ในความดูแล ของกรมป่าไม้

แผนที่ตำแหน่งป่าชุมชน ดังแสดงในรูปที่ 6.2 โดยมีรายละเอียดดังนี้

แปลงที่ 1 : ป่าชุมชนบ้านหนองตายาย เนื้อที่ 5 ไร่

ที่ตั้ง : หมู่ 3 บ้านหนองตายาย ตำบลบางประมุง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์

ความเป็นมา : เป็นพื้นที่ป่าชุมชนเดิมที่เคยดำเนินการปลูกมาตั้งแต่ ปี พ.ศ.2537 และมีการปลูกซ่อมเสริมครั้งใหญ่พร้อมติดป้ายชื่อโครงการ เมื่อปี พ.ศ. 2542 โดยการส่งเสริมของเจ้าหน้าที่ป่าไม้จากสำนักงานป่าไม้จังหวัดนครสวรรค์ กรมป่าไม้ (ในขณะนั้น) จากการสอบถามข้อมูลจากนายประยัต หาททรัพย์ (อดีตผู้ใหญ่บ้าน หมู่ 8) ได้ข้อมูลว่า ป่าชุมชนแปลงดังกล่าวนี้ ได้ดำเนินการโดยนายดำเนิน สังขโร ป่าไม้อำเภอโกรกพระ (ในขณะนั้น) ซึ่งเป็นผู้ประสานงานชาวบ้านร่วมปลูกป่าชุมชนขึ้นมา คณะผู้วิจัยจึงได้ร่วมกับแกนนำชุมชนตรวจสอบสภาพพื้นที่โดยทั่วไปในปัจจุบัน พบว่า มีลักษณะเป็นพื้นที่ราบ หรือความลาดชันเล็กน้อย โดยพื้นที่ลาดเอียงเล็กน้อยไปทางทิศตะวันออก รูปร่างสี่เหลี่ยมผืนผ้า คิดเป็นเนื้อที่ 5 ไร่ พื้นที่อยู่ติดกับพื้นที่ศูนย์ศึกษาธรรมชาติน้ำตกโกรกชำ เขตวนอุทยานเขาหลวง คณะผู้วิจัยได้ตรวจสอบที่ตั้งพื้นที่ในแผนที่แสดงสภาพภูมิประเทศ มาตราส่วน 1:50,000 เพิ่มเติม พบว่าพื้นที่ป่าชุมชนแปลงนี้ตั้งอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าเขาหลวง จังหวัดนครสวรรค์ และพื้นที่ได้ถูกกันไว้เป็นป่าชุมชนของหมู่บ้าน พันธุ์ไม้ที่ปลูกในพื้นที่เมื่อเริ่มแรกโครงการ (ปี พ.ศ.2542) ซึ่งเหลืออยู่ในปัจจุบัน จำนวน 3 ชนิด ได้แก่ พฤษภ เหลืออยู่ จำนวน 272 ต้น ชีเหล็กบ้านเหลืออยู่ จำนวน 151 ต้น และสะเดาเหลืออยู่ จำนวน 108 ต้น มีระยะปลูก 4X2 เมตร ป่าชุมชนแปลงนี้ เมื่อนับเวลาตั้งแต่เริ่มปลูกกันใหม่ตั้งแต่เมื่อปี พ.ศ.2542 จนถึงปัจจุบัน ปี พ.ศ. 2552 มีอายุ 10 ปี

แปลงที่ 2 : ป่าชุมชนบ้านหนองโพธิ์ เนื้อที่ 3 ไร่ 2 งาน

ที่ตั้ง : หมู่ 8 บ้านหนองโพธิ์ ตำบลบางประมุง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์

ความเป็นมา : เป็นพื้นที่ป่าชุมชนจัดตั้งใหม่ที่ได้ดำเนินการปลูกป่าในปี พ.ศ. 2551 โดยการส่งเสริมของคณะผู้วิจัยร่วมกับเครือข่ายป่าชุมชนที่ได้จัดตั้งขึ้น สภาพพื้นที่โดยทั่วไป มีลักษณะเป็นพื้นที่ราบหรือมีความลาดเอียงเล็กน้อยไปทางทิศตะวันออก สภาพโล่งเตียน ปลูกยางพารา สีส้มเหลืองผืนผ้า คิดเป็นเนื้อที่ประมาณ 3 ไร่ 2 งาน อยู่ติดต่อกับแนวเขตวนอุทยานเขาหลวง หมู่ 8 ตำบลบางประมุง ในอดีตพื้นที่แห่งนี้เป็นที่ไร่เก่า ต่อมาได้ใช้เป็นสถานที่เลี้ยงวัว จากการตรวจสอบเอกสารที่ตั้งพื้นที่ร่วมกับเครือข่ายป่าชุมชน พบว่า พื้นที่ดินมีเอกสารสิทธิทำกิน (ส.ป.ก.4-01) ของนายสวัสดิ์ กมุทชาติ และนางมณฑิรา กมุทชาติ ราษฎรหมู่ 8 ตำบลบางประมุง ซึ่งมีพื้นที่ครอบครองบริเวณนี้จำนวนหลายไร่ จึงได้มอบพื้นที่บางส่วนให้กับชุมชนไว้ใช้ประโยชน์เพื่อการปลูกป่าชุมชน ทั้งนี้ การได้มาซึ่งพื้นที่ป่าแปลงนี้ เกิดจากความริเริ่มของนายเฉลียว สังข์สิริ สมาชิกเครือข่ายป่าชุมชน ซึ่งเป็นราษฎรหมู่ 8 ตำบลบางประมุง ที่มีความสนทนสนมเป็นการเฉพาะกับเจ้าของที่ดินเดิม นายเฉลียว สังข์สิริ จึงได้นำเสนอพื้นที่ให้กับที่ประชุมรับทราบ และได้มีการจัดเตรียมพื้นที่และดำเนินการปลูกต้นไม้ ตั้งแต่วันที่ 18 กรกฎาคม พ.ศ. 2551 และเป็นต้นมา

แปลงที่ 3 : ป่าชุมชนเขาน้อย (บ้านดงหนองหลวง) เนื้อที่ ประมาณ 300 ไร่

ที่ตั้ง : หมู่ 2 บ้านดงหนองหลวง ตำบลหนองยาว อำเภอลาดยาว จังหวัดนครสวรรค์

ความเป็นมา : พื้นที่ป่าดังกล่าวเป็นพื้นที่ภูเขาขนาดเล็ก อยู่ด้านหลังวัดดงหนองหลวงและโรงเรียนวัดดงหนองหลวง มีสภาพพื้นที่ดินจัดเป็นป่าตามพระราชบัญญัติป่าไม้ พุทธศักราช 2484 ตามมาตรา 4 (1) สภาพพื้นที่โดยทั่วไปมีลักษณะเป็นภูเขา มีความลาดชันระดับปานกลางถึงลาดชันมาก มีรูปร่างเป็นรูปทรงกลม คิดคำนวณเนื้อที่จากแผนที่แสดงภูมิประเทศได้ประมาณ 300 ไร่ สภาพป่าและพันธุ์ไม้ที่ปรากฏดั้งเดิม มีสภาพเป็นป่าเบญจพรรณ มีพันธุ์ไม้หลากหลายชนิดขึ้นปะปนกันอยู่ อาทิ ประดู่ป่า พฤษภ สเดา สมอไทย กระพี้จั่น โมกหลวง แควหางค่าง แฉง พลับพลามะหวด เล็บเหยี่ยว ตะโกพนม ชันทองพญาบาท คำรอก กาสามปึก กลอย มะเฒ่าไขปลา ไผ่รวก ไผ่ป่า เป็นต้น สภาพดินเป็นดินร่วนปนดินลูกรัง ความอุดมสมบูรณ์ปานกลาง และบางพื้นที่เป็นดินลูกรังล้วน ความอุดมสมบูรณ์ต่ำ ไม่มีแหล่งน้ำธรรมชาติบนเขา (มีเพียงบ่อเก็บน้ำคอนกรีตเสริมเหล็กที่สำนักสงฆ์เคยสร้างไว้ ปัจจุบันไม่ได้ใช้ประโยชน์) สภาพดั้งเดิมถูกใช้ประโยชน์พื้นที่เพื่อการก่อสร้างสำนักสงฆ์มาก่อน ปรากฏสิ่งก่อสร้างหลงเหลืออยู่บ้าง เช่น วิหารพระพุทธรูปปางไสยาสน์ และศาลาการเปรียญ ปัจจุบันสำนักสงฆ์ได้ย้ายมาก่อสร้างเป็นวัดดงหนองหลวงอยู่ด้านล่าง

6.1.2.2 กิจกรรมการดำเนินงานเครือข่ายป่าชุมชนบ้านหนองตายาย และบ้านหนองโพธิ์ ตำบลบางประมุง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์

(1) การระดมความคิดเห็นและการสำรวจพื้นที่

คณะผู้วิจัยได้จัดประชุมระดมความคิดเห็นร่วมกับผู้นำชุมชนและชาวบ้านครั้งแรกเมื่อวันที่ 20 พฤษภาคม พ.ศ. 2551 เพื่อหาแนวทางในการส่งเสริมพื้นที่ที่มีความเหมาะสมให้เป็นป่าชุมชน โดยมีคณะกรรมการหมู่บ้าน ทั้ง 2 หมู่ คือ หมู่ 3 บ้านหนองตายาย และหมู่ 8 บ้านหนองโพธิ์ ตำบลบางประมุง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ เข้าร่วมประชุมด้วย จากการประชุมทำให้ทราบว่า ในอดีตทั้งสองหมู่บ้าน (หมู่ 3 และหมู่ 8) เคยเป็นหมู่บ้านเดียวกัน มีป่าชุมชนที่เคยดำเนินการปลูกร่วมกันไว้แล้ว จำนวน 2 แปลง คือ แปลงที่ 1 (ซึ่งอยู่ในเขตหมู่ 3 และคือแปลงที่อยู่ในการส่งเสริมให้ปลูกป่าชุมชนในปัจจุบัน) และอีกแปลงหนึ่งซึ่งเคยอยู่ในเขตหมู่ 8 เป็นพื้นที่ป่าเสื่อมสภาพ (ป่าไผ่รวก) อยู่ในแนวเขตวนอุทยานเขาหลวง ชุมชนจึงได้ร่วมกันปลูกไผ่รวกเสริมขึ้น ภายหลังวนอุทยานเขาหลวงได้จัดทำแนวเขตและได้ผนวกพื้นที่แปลงนี้เข้าไว้ในแนวรั้วของวนอุทยานฯ เมื่อปี พ.ศ. 2549 ปัจจุบันชาวบ้านจึงไม่ได้เข้าไปปลูกต้นไม้ในพื้นที่แปลงนี้อีก

ผลจากการประชุม ชาวบ้านมีความเห็นร่วมกันว่า ควรมีการดำเนินงานปลูกพันธุ์ไม้เสริมเพิ่มเติมขึ้นในป่าชุมชนเดิม โดยให้เหตุผลว่าพันธุ์ไม้ที่ปลูกเดิมเป็นชนิดไม้เพียงไม่กี่ชนิด ใช้ประโยชน์ได้ไม่เต็มที่ นอกจากนี้ ยังพบว่าพื้นที่บางส่วนยังโล่งเตียน เนื่องจากต้นไม้ตายไปบ้าง ซึ่งสามารถปลูกเสริมได้อีก และปัจจุบันชุมชนก็ไม่ได้ให้ความสนใจมากเท่าที่ควร จึงได้กำหนดให้มีกิจกรรมปลูกป่าในพื้นที่ขึ้น ส่วนในเขตหมู่ 8 ควรจะได้หาพื้นที่เพื่อดำเนินการปลูกป่าชุมชนขึ้นใหม่ (ซึ่งในเวลาต่อมา ตัวแทนชุมชนได้จัดหาพื้นที่ปลูกป่าชุมชนได้เป็นป่าชุมชนแปลงที่ 2 ในพื้นที่หมู่ 8 บ้านหนองโพธิ์ ดังได้เสนอข้อมูลไปแล้ว)

คณะผู้วิจัยได้ร่วมกับราษฎรเครือข่ายป่าชุมชนทำการสำรวจเบื้องต้นสภาพพื้นที่ป่าชุมชนแปลงที่ 1 หมู่ 3 บ้านหนองตายาย เมื่อวันที่ 31 พฤษภาคม พ.ศ. 2551 พบว่าสภาพโดยทั่วไปของป่าชุมชนแห่งนี้ปกคลุมด้วยพันธุ์ไม้ที่ปลูกไว้อย่างเป็นแถวเป็นระเบียบจำนวนประมาณ 4 ชนิด พันธุ์ไม้เด่นที่พบปลูกไว้มากที่สุด ได้แก่ พฤษ์หรือชีก มีความสูงประมาณ 5-8 เมตร และมีไม้ชนิดอื่นๆ ปลูกแทรกอยู่ประปราย ได้แก่ สะเดา ประดู่ป่า และขี้เหล็กบ้าน นอกจากนี้ ยังพบว่าพื้นป่าด้านล่างปกคลุมด้วยวัชพืชเป็นส่วนใหญ่ บางช่วงปกคลุมหนาแน่น แต่สภาพดินนั้นบ่งชี้ถึงความอุดมสมบูรณ์ และยังมีความชุ่มชื้นอยู่พอสมควร

(2) การปลูกป่า

การส่งเสริมการปลูกป่าได้ดำเนินการมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2551 และต่อเนื่องมาในปี พ.ศ. 2552 โดยมีกิจกรรมการปลูกป่า สรุปได้ดังนี้

แปลงที่ 1 หมู่ 3 บ้านหนองตาบาย

ครั้งที่ 1 วันที่ 11 สิงหาคม พ.ศ. 2551 ดำเนินการปลูกป่าเสริม โดยระดมชาวบ้านร่วมกันปลูก ด้วยวิธีปลูกแทรกกระหว่างแถวไม้พุ่ม (หรือซีก) และปลูกเสริมในพื้นที่โล่งเตียน ชนิดพันธุ์ไม้ที่ปลูก ได้แก่ ไม้รวก 250 ต้น ขนุน 5 ต้น หว้า 3 ต้น มะไฟ 1 ต้น มีราษฎรเข้าร่วมกิจกรรม จำนวน 17 คน สำหรับพันธุ์ไม้ที่ปลูกนั้น พันธุ์ไม้รวกเครือข่ายป่าชุมชนได้ขออนุญาตเจ้าหน้าที่วนอุทยานเขาหลวงขุดแยกหน่อจากป่าใกล้ๆ แปลงปลูก ส่วนไม้ผลอื่นๆ เช่น ขนุน เครือข่ายชุมชนได้เพาะชำมาจากการเพาะเมล็ด

ครั้งที่ 2 วันที่ 22 กรกฎาคม พ.ศ. 2552 มีการปลูกต้นไม้เสริม จำนวน 550 ต้น ได้แก่ สะเดา 200 ต้น หวาย 100 ต้น อินทนิล 100 ต้น มะพร้าว 10 ต้น มะละกอ 20 ต้น เพกา 100 ต้น และหว้า 20 ต้น มีคณะครู นักเรียน และราษฎรในชุมชนร่วมปลูกต้นไม้ประมาณ 100 คน

แปลงที่ 2 หมู่ 8 บ้านหนองโพธิ์

ครั้งที่ 1 วันที่ 18 กรกฎาคม พ.ศ. 2551 ดำเนินการปลูกป่าขึ้นใหม่ ได้มีการประชาสัมพันธ์เชิญชวนให้ชาวบ้านร่วมกันปลูกป่า โดยนายเจลิยว สังขสิทธิ์ ซึ่งได้รับความสนับสนุนค่าใช้จ่ายในการดำเนินงานจากโครงการวิจัย ได้จ้างรถไถเพื่อไถพรวนดินเตรียมพื้นที่ปลูกล่วงหน้าไว้ก่อนหนึ่งวัน ส่วนในวันปลูกป่า ได้ขุดหลุมปลูกเป็นแถวเป็นแนว โดยจะมีฝ่ายที่ทำหน้าที่ขุดล่วงหน้าไปก่อน แล้วมีฝ่ายปลูกตามหลัง ชนิดพันธุ์ไม้ที่ปลูก จำนวน 8 ชนิด รวม 547 ต้น ได้แก่ ไม้รวก 250 ต้น ยูคาลิปตัส 250 ต้น มะม่วง 20 ต้น ขนุน 10 ต้น หว้า 2 ต้น น้อยหน่า 10 ต้น โพธิ์ 2 ต้น และกล้วยน้ำว้า 3 หน่อ ในการดำเนินการปลูกป่าครั้งนี้ มีราษฎรเครือข่าย และคณะผู้วิจัยร่วมกิจกรรม จำนวน 39 คน สำหรับพันธุ์ไม้ที่ปลูกนั้น พันธุ์ไม้รวกเครือข่ายป่าชุมชนได้ขออนุญาตเจ้าหน้าที่วนอุทยานเขาหลวงขุดแยกหน่อจากป่าใกล้ๆ แปลงปลูก ส่วนกล้วยคาลิปตัส เป็นกล้าพันธุ์ดับเบิ้ลเอ ซึ่งนายเจลิยว สังขสิทธิ์ เป็นผู้รวบรวมจากชาวบ้านที่ได้รับแจกกล้ามาจากบริษัท ส่วนกล้าไม้ผล ได้แก่ มะม่วง ขนุน และน้อยหน่า ชาวบ้านเป็นผู้เพาะชำกันเองตามบ้าน โดยเพาะชำจากเมล็ด แล้วรวบรวมนำมาปลูกไว้ที่ป่าชุมชนนี้

จากการสังเกต พบว่ามีผู้มาร่วมกิจกรรมจำนวนมากพอสมควร และมีความหลากหลายต่างวัย ตั้งแต่วัยเด็กเล็กๆ จนถึงวัยผู้สูงอายุ ทุกคนมีความกระตือรือร้น ช่วยกันทำงานและแบ่งหน้าที่การทำงานได้ดี ทำให้การดำเนินงานปลูกป่าเป็นไปด้วยความรวดเร็ว และสำเร็จลุล่วงดี อย่างไรก็ตาม ยังมีปัญหาอยู่บ้างในการเดินทางเข้ามาปลูกป่า โดยเฉพาะในช่วงฤดูฝน

เนื่องจากเป็นทางดิน การเดินทางเข้าถึงพื้นที่ค่อนข้างลำบาก เพราะต้องเดินลัดเลาะเข้าไปตาม
ชายไร่เนา

ครั้งที่ 2 วันที่ 4 สิงหาคม พ.ศ. 2551 ดำเนินการปลูกป่าเสริม โดยระดม
ชาวบ้านร่วมกันปลูก ด้วยวิธีปลูกทดแทนต้นไม้เดิมที่ตายและปลูกหญ้าแฝกเสริมเพื่อคลุมดิน
ชนิดพันธุ์ไม้ที่ปลูก จำนวน 2 ชนิด ได้แก่ ไม้รวก 70 ต้น หญ้าแฝก 600 กล้า มีผู้ราษฎรเข้าร่วม
กิจกรรม จำนวน 17 คน โดยพันธุ์ไม้รวกที่นำมาปลูก เครือข่ายป่าชุมชนได้ขออนุญาตเจ้าหน้าที่
วนอุทยานเขาหลวงขุดแยกหน่อจากป่าใกล้เคียง แผลงปลูก ส่วนกล้าแฝกได้รับการสนับสนุน
งบประมาณจากโครงการวิจัยจ้างชาวบ้านขุดจากแหล่งธรรมชาติ

(3) การประชุมแต่งตั้งคณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชน

มีการจัดประชุมระดมความคิดเห็นร่วมกับชาวบ้าน แต่งตั้งคณะกรรมการ
เครือข่ายป่าชุมชน เพื่อเป็นตัวแทนในทำหน้าที่บริหารจัดการป่าชุมชน ดังนี้

ในวันที่ 24 กรกฎาคม พ.ศ. 2551 ได้มีการประชุมเพื่อเลือกคณะกรรมการ
เครือข่ายป่าชุมชน แปลงที่ 1 หมู่ 3 บ้านหนองตายาย และแปลงที่ 2 หมู่ 8 บ้านหนองโพธิ์
ตำบลบางประมุง อำเภอกอกรพระ จังหวัดนครสวรรค์ โดยนายมาโนช สังข์สิริ ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 8
ตำบลบางประมุง ได้เสนอให้ราษฎรทั้ง 2 หมู่บ้าน ร่วมมือกันทำกิจกรรมในป่าชุมชนทั้ง 2 แปลง
และให้เรียกว่า “ป่าชุมชนบ้านหนองตายาย” รวมทั้งได้เสนอให้ราษฎร หมู่ 7 บ้านช่องรวก ซึ่ง
ยังไม่มีพื้นที่ป่าชุมชน มาเข้าร่วมดำเนินกิจกรรมกับเครือข่ายป่าชุมชนแห่งนี้ด้วย ซึ่งที่ประชุม
ได้ให้ความเห็นชอบตามที่ผู้ใหญ่บ้านเสนอ สำหรับการคัดเลือกคณะกรรมการเครือข่ายป่า
ชุมชน ปรากฏว่า ประธานเครือข่ายป่าชุมชน ได้แก่ นายเจลีว สังข์สิริ รองประธานเครือข่าย
ได้แก่ นายสมชาย หาทพยัย และ นางเกษร ปานศิลา และเหรัญญิก ได้แก่ นางอำนาจ บุญยัด
ส่วนกรรมการเครือข่ายป่าชุมชน จะทำการคัดเลือกกันภายหลัง

อนึ่ง นายกเทศมนตรีและรองนายกเทศมนตรีตำบลบางประมุง ซึ่งได้เข้าร่วม
การประชุมด้วย ได้ใช้โอกาสนี้ดำเนินการรับสมัครสมาชิกอาสาสมัครพิทักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ
และสิ่งแวดล้อมหมู่บ้าน (ทสม.) ตามระเบียบของกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
ทำให้เกิดกระบวนการจัดตั้งอาสาสมัครพิทักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (ทสม.) เพื่อ
ประโยชน์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมขึ้น ในเบื้องต้นมีราษฎรสนใจสมัคร
เป็นสมาชิก 38 ราย

นอกจากนี้ ที่ประชุมยังได้มีการอภิปรายถึงประเด็นปัญหาการใช้ทรัพยากร
ธรรมชาติบนเขาหลวง โดยเฉพาะเรื่องหน่อไม้และเรื่องไม้ไผ่ซาง ซึ่งคนในหมู่บ้านส่วนใหญ่เก็บ
หน่อไม้มาเพื่อใช้บริโภคในครัวเรือน มีส่วนน้อยที่เก็บมาเพื่อการค้า กล่าวคือ มีผู้ทำหน่อไม้
อัดปีบขายจากทั้ง 3 หมู่บ้านนี้ ประมาณ 5 ราย ซึ่งหากเครือข่ายป่าชุมชนได้กำหนดกติกาเพื่อ

การอนุรักษ์ขึ้นมาแล้ว จะต้องแก้ไขปัญหาการค้าขายหน่อไม้ด้วย โดยผู้ใหญ่บ้าน หมู่ 8 (นาย มาโนช สังข์สิริ) รับที่จะเข้าไปพูดคุยขอร้องผู้ค้าหน่อไม้อัดปับให้เลิกทำด้วยตัวเอง สำหรับเรื่อง ไม้ไผ่ซาง ชาวบ้านทั้ง 3 หมู่บ้าน ยังมีความต้องการใช้ไม้ไผ่ซางเพื่อการจักสานเชิงจำนวนมาก ซึ่งใช้ตลอดทั้งปี และใช้ในช่วงว่างเว้นจากการทำนา จากการสอบถามในที่ประชุม พบว่ามี ชาวบ้านที่ต้องการใช้ไม้ไผ่ซางรวม 3 หมู่บ้าน ประมาณ 50 หลังคาเรือน ปัจจุบันการนำไม้ไผ่ ซางจากวนอุทยานเขาหลวงออกมาใช้ นับว่าเป็นการลักลอบทำ ซึ่งมีปัญหาอุปสรรคมาก จึง ยอยากเจรจากับเจ้าหน้าที่วนอุทยานเขาหลวงเพื่อหาทางออกที่เหมาะสมต่อไป

(4) การติดตามการดำเนินงานของเครือข่ายป่าชุมชน

การประชุมติดตามการดำเนินงานของเครือข่ายป่าชุมชน มีวัตถุประสงค์หลัก เพื่อติดตามผลการดำเนินงานของเครือข่ายป่าชุมชนในช่วงที่ผ่านมา และตรวจสอบอัตราการรอด และการเจริญเติบโตของต้นไม้ที่ปลูก ได้มีการจัดประชุมร่วมกับคณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชน รวมทั้งสิ้น 4 ครั้ง ครั้งแรก วันที่ 12 ธันวาคม พ.ศ. 2551 ครั้งที่สอง วันที่ 25 ธันวาคม พ.ศ. 2551 ครั้งที่สาม วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2552 และครั้งที่สี่ วันที่ 7 เมษายน พ.ศ. 2552 ผลการ ประชุมในประเด็นต่างๆ มีดังนี้

แนวทางการปลูกป่าชุมชนเพิ่มเติม

ที่ประชุมได้หารือถึงแนวทางการปลูกป่าชุมชนเพิ่มเติม โดยมีข้อเสนอว่า ควรมี การปลูกป่าชุมชนให้ตลอดแนวโดยรอบเขาหลวง เพื่อให้ป่าชุมชนเป็นแนวกันชน ระหว่างวน อุทยานเขาหลวงและวนเกษตรของเกษตรกร แนวทางดำเนินการ จะทำเป็นแนวกันชน 2 ชั้น โดยยึดแนวเขตของวนอุทยานเขาหลวง กล่าวคือ

ชั้นที่ 1 จากแนวเขตติดต่อวนอุทยานเขาหลวง ให้จัดทำเป็นแนวป่าชุมชน ใน ปัจจุบันมี 2-3 จุด แต่แนวเขตยังไม่เชื่อมต่อกัน อยู่ในระหว่างเจรจากับเจ้าของที่ดินและหาความ ชัดเจนของแนวเขต เพื่อปลูกป่าชุมชนเพิ่มเติม

ชั้นที่ 2 จากแนวเขตของป่าชุมชนออกมา ซึ่งเป็นพื้นที่ของเกษตรกร ให้จัดทำ เป็นแนวป่าครอบครัว และหรือป่าผสมผสาน โดยให้ทางองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นส่งเสริม สนับสนุนต่อไป

การจัดตั้งกฎ กติกา ร่วมกันของชุมชนเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ ทรัพยากรธรรมชาติวนอุทยานเขาหลวง

ที่ประชุมได้พิจารณาถึงประเด็นที่สมควรจัดตั้งกฎ กติกา ร่วมกันของชุมชน เช่น การหาของป่า หน่อไม้ เห็ด ผักหวาน ไม้ไผ่ และสมุนไพรต่างๆ ประเด็นต่างๆ เหล่านี้ต้อง ได้รับฉันทานุมัติจากชาวบ้านส่วนใหญ่จึงจะสามารถประกาศเป็น กฎ กติกา ได้ ทั้งนี้ที่ประชุม

ได้มีการพิจารณาในรายละเอียด 2 ประเด็น ได้แก่ เรื่องหน่อไม้ และไม้ไผ่ซาง มีข้อสรุปเบื้องต้น ดังนี้

เรื่องหน่อไม้

- ห้ามบุคคลภายนอกชุมชนหาหน่อไม้ ไม่ว่าเพื่อการบริโภคและการขาย
- ชุมชน(บุคคล)โดยรอบวนอุทยานเขาหลวงสามารถหาหน่อไม้เพื่อการบริโภคเท่านั้น ในจำนวน 1 ยาม (ถุงปุ๋ย) ต่อคน ไม่หาม-หาบ หรือประมาณ 15 กิโลกรัม โดยควรจะมีการกำหนดช่วงเวลาที่เหมาะสมในการหาหน่อไม้ และควรมีช่วงเวลาปิด ที่ห้ามการหาหน่อไม้ ซึ่งจะกำหนดช่วงเวลากันอีกครั้งหนึ่ง รวมทั้งการกำหนดมาตรการเฝ้าระวัง

เรื่องไม้ไผ่ซาง

มีหลายชุมชนที่พึ่งพิงการใช้ไม้ไผ่เพื่อการจักสาน ทั้งที่รวมกลุ่มจักสานแข่งเพื่อการค้าขาย จึงเป็นการใช้ไม้ไผ่ซางที่มาก สมควรมีการกำหนดมาตรการการใช้ที่สามารถปฏิบัติได้จริง โดยที่ประชุมได้ทำการคำนวณการใช้ไม้ไผ่ของชุมชนโดยรอบ และเห็นควรกำหนด เช่น ให้ครัวเรือนนำไม้ไผ่ซางมาใช้ได้ ครัวเรือนละ 10 ลำ/ปี (ไม่มีการยกสิทธิ์ให้ครัวเรือนอื่น) สำหรับกรณีที่เป็นกลุ่มจักสาน ยังไม่มีข้อสรุปที่ชัดเจน จะต้องปรึกษารื้อกับสมาชิกกลุ่มจักสาน และความเห็นชอบเป็นการภายในกับหัวหน้าวนอุทยานเขาหลวง

การขึ้นทะเบียนป่าชุมชน

คณะวิจัยได้ให้ข้อมูลเพิ่มเติม เรื่องป่าชุมชนแปลงที่ 1 หมู่ 3 บ้านหนองตายาย ว่า พื้นที่แปลงนี้ยังเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าเขาหลวงอยู่ ปัจจุบันกรมป่าไม้ได้ออกระเบียบเกี่ยวกับการส่งเสริมให้ชุมชนขึ้นทะเบียนป่าชุมชนได้ โดยสามารถดำเนินการผ่านหน่วยงานของกรมป่าไม้ในพื้นที่จังหวัดนครสวรรค์ และจะมีการจัดตั้งองค์กรที่รับรองโดยกรมป่าไม้ ซึ่งเรื่องนี้หากเครือข่ายสนใจ คณะผู้วิจัยจักได้เชิญผู้แทนจากกรมป่าไม้มารับข้อมูลต่อไป

การพัฒนาพื้นที่หุบเขาคีรีให้เป็นค่ายสำหรับจัดกิจกรรมการอนุรักษ์

พื้นที่ป่าชุมชนแปลงที่ 1 หมู่ 3 บ้านหนองตายาย ซึ่งมีขนาดพื้นที่เดิมประมาณ 5 ไร่ ต่อมาได้แบ่งพื้นที่ส่วนหนึ่งที่ติดวนอุทยาน (พื้นที่หุบเขาคีรี) จัดทำค่ายฝึกอบรมเครือข่ายเยาวชนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นอีกกิจกรรมหนึ่งของโครงการวิจัยนี้ ปัจจุบันเหลือพื้นที่ป่าประมาณ 4 ไร่ ที่ประชุมได้พิจารณาถึงการพัฒนาและใช้ประโยชน์พื้นที่หุบเขาคีรีอย่างต่อเนื่อง เนื่องจากอยู่ในภูมิทัศน์ที่สวยงาม ได้จัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ และสิ่งอำนวยความสะดวกไว้แล้ว สมควรที่จะพัฒนาต่อยอดไปสู่การเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

ต่อไปได้หรือไม่ ได้มีการอภิปรายกัน แต่ไม่สามารถลงลึกในรายละเอียด เพราะเป็นประเด็นที่ต้องประสานความร่วมมือจากภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง

การจัดตั้งกองทุน “เครือข่ายรัก(ษ์)เขาหลวง ต.บางประมุง”

ที่ประชุมได้พิจารณาถึงการดำเนินงานที่จะสามารถสนับสนุนกิจกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของวนอุทยานเขาหลวงต่อไปได้ และเห็นว่าควรดำเนินการจัดตั้งกองทุน “เครือข่ายรัก(ษ์)เขาหลวง ต.บางประมุง” โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อสืบสานเจตนารมณ์การอนุรักษ์เขาหลวงของหลวงพ่ोज้อย จันทสุวรรณโน โดยการตั้งกองทุน “เครือข่ายรัก(ษ์)เขาหลวง ต.บางประมุง” เพื่อสนับสนุนการดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์ของเครือข่ายฯ และเพื่อพบปะ แสวงหากับภาคส่วนที่ปฏิสัมพันธ์กับวนอุทยานเขาหลวง รวมทั้งเพื่อจัดทำบุญ บวชป่าวนอุทยานเขาหลวง ทั้งนี้ เครือข่ายได้กำหนดช่วงเวลาที่จะมีการทำบุญทอดผ้าป่าเขาหลวงพร้อมจัดตั้งกองทุนในช่วงวันที่ 20-28 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2552

อัตราการรอดตายของพันธุ์ไม้ที่ปลูกในป่าชุมชน

ในการประชุมเมื่อวันที่ 7 เมษายน พ.ศ. 2552 ได้มีการรายงานผลการตรวจนับพันธุ์ไม้ที่ปลูกไว้ในแปลงที่ 1 หมู่ 3 บ้านหนองตายาย พบว่า มีอัตราการรอดตายประมาณร้อยละ 80 ส่วนแปลงที่ 2 หมู่ 8 บ้านหนองโพธิ์ มีอัตราการรอดตาย ประมาณร้อยละ 85 สาเหตุที่ต้นไม้ตายเพราะปลวก และยังมีที่กำลังโดนปลวกกินอยู่ด้วย เรื่องนี้ได้มอบหมายให้กลุ่มปราชญ์พื้นบ้านช่วยแก้ปัญหาพร้อมกับคณะผู้วิจัย โดยจะใช้น้ำหมักสมุนไพรหยอดบริเวณโคนต้น ซึ่งที่บ้านของปราชญ์พื้นบ้านด้านสมุนไพรบางรายมีที่หมักไว้อยู่แล้ว สามารถนำมาใช้ได้ทันที

6.1.2.3 กิจกรรมการดำเนินงานเครือข่ายป่าชุมชนเขาน้อย (บ้านดงหนองหลวง) ตำบลหนองยาว อำเภอลาดยาว จังหวัดนครสวรรค์

(1) การสำรวจพื้นที่ การระดมความคิดเห็น และแต่งตั้งคณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชน

คณะผู้วิจัยได้ร่วมกับชุมชนสำรวจสภาพพื้นที่ป่าเขาน้อยเบื้องต้น เมื่อวันที่ 22 กรกฎาคม พ.ศ. 2551 เพื่อประเมินสภาพพื้นที่สำหรับการปลูกต้นไม้เสริมเพิ่มเติม และการคัดเลือกพันธุ์ไม้ที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ โดยมีคณะครูและนักเรียนโรงเรียนวัดดงหนองหลวงเข้าร่วมสำรวจด้วย เพื่อการศึกษาเรียนรู้เรื่องพันธุ์ไม้ในพื้นที่ป่าแห่งนี้ร่วมกัน จำนวนผู้เข้า

สำรวจพื้นที่รวม 38 คน จากการสำรวจพบว่า มีการขุดดินลูกรังในพื้นที่มาใช้ประโยชน์ ทำให้พื้นที่บางส่วนถูกเปิดหน้าดิน ส่งผลให้ดินขาดความอุดมสมบูรณ์ และครูโรงเรียนวัดดงหนองหลวงให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า พื้นที่แห่งนี้มีปัญหาเรื่องไฟป่าด้วย ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังไม่ได้ใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าแห่งนี้มากนัก จะมีอยู่บ้างที่เข้ามาเก็บหาของป่า เช่น หน่อไม้ และเห็ด ซึ่งชุมชนยังไม่มีกติกากារควบคุมแต่อย่างใด แต่ ชาวบ้านเสนอแนะให้ทำการสำรวจตรวจสอบแนวเขตให้ชัดเจน

สืบเนื่องจากการสำรวจสภาพพื้นที่เบื้องต้น คณะผู้วิจัยได้จัดประชุมระดมความคิดเห็นร่วมกับชาวบ้านเกี่ยวกับการจัดการพื้นที่ป่าเขาน้อยในวันที่ 24 กรกฎาคม พ.ศ. 2551 โดยมีแกนนำชุมชน ชาวบ้าน และผู้อำนวยการวัดดงหนองหลวง เข้าร่วมประชุม รวมทั้งสิ้น 44 คน ทั้งนี้ คณะผู้วิจัยได้บรรยายสรุปผลการสำรวจสภาพพื้นที่ป่าเขาน้อย เมื่อวันที่ 22 กรกฎาคม พ.ศ. 2551 ประกอบกับฉายภาพสไลด์ พร้อมทั้งได้จัดทำคู่มือศึกษาพรรณไม้และสมุนไพรมอบให้อำนาจการโรงเรียนวัดดงหนองหลวงไว้ใช้เพื่อการศึกษาของนักเรียนในโอกาสต่อไป

ในการนี้ ผู้อำนวยการโรงเรียนวัดดงหนองหลวง ได้กล่าวถึงการที่ได้ส่งนักเรียนเข้าร่วมอบรมเครือข่ายเยาวชนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ระดับค่ายโรงเรียน รุ่นที่ 2 ของโครงการวิจัยนี้ว่า สอดคล้องและเป็นประโยชน์กับทางโรงเรียนอย่างมาก ได้มีการสานต่อโดยจัดทำโครงการสวนสมุนไพรในโรงเรียน และในวันสำรวจพื้นที่ป่าเขาน้อยทางคณะครู-นักเรียนได้เข้าร่วมศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับพรรณไม้ ทำให้เห็นคุณค่าของป่าเขาน้อยโดยเฉพาะได้รู้จักพรรณไม้มากยิ่งขึ้น

ผู้เข้าร่วมประชุมได้ให้ข้อมูลเพิ่มเติมเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของหมู่บ้านที่เกี่ยวข้องกับเขาน้อยว่า เดิมทีชุมชนและวัดตั้งอยู่ในพื้นที่ที่ลุ่มต่ำด้านล่าง ต่อมาประสบปัญหาน้ำท่วมบ่อยครั้ง จึงได้ย้ายขึ้นมาอยู่บนยอดเขาน้อย และเคยสร้างโรงเรียนและวัดไว้ข้างบน แต่ต่อมาได้ย้ายวัดและโรงเรียนลงมาอยู่เชิงเขา เพื่อความสะดวกในการเดินทางของผู้สูงอายุที่จะไปทำบุญที่วัด และความสะดวกของเด็กนักเรียนที่จะเดินทางไปเรียนหนังสือ เขาน้อยยังมีความสำคัญเกี่ยวข้องกับประเพณีของท้องถิ่น คือ ประเพณีตักบาตรเทโว ซึ่งชุมชนปฏิบัติต่อเนื่องเป็นประจำทุกปี นอกจากนั้น เมื่อขึ้นไปอยู่บนยอดเขาจะมองเห็นทิวทัศน์ได้รอบด้าน เห็นท้องทุ่งนา เป็นสีเหลืองทองเมื่อยามข้าวออกรวง และเมื่อน้ำหลากจะเห็นทิวทัศน์พื้นน้ำเป็นสีขาวทั้งท้องทุ่ง และยังมองเห็นอ่างเก็บน้ำหลวงพ่ोज้อยๆ หมู่บ้านและชุมชนข้างเคียงโดยรอบ ซึ่งสามารถมองเห็นได้ทุกทิศทาง เขาน้อยจึงเป็นจุดเด่น ถ้าหากมีการปรับปรุงภูมิทัศน์ให้เกิดความสวยงาม สามารถพัฒนาให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยว พักผ่อนหย่อนใจ และพื้นที่อนุรักษ์ได้

ชาวบ้านได้ให้ข้อมูลเพิ่มเติมเกี่ยวกับพื้นที่ป่าเขาน้อยในฐานะที่เป็นแหล่งอาหารและแหล่งยังชีพของชาวบ้านว่า พื้นที่ป่าเขาน้อยเป็นแหล่งเก็บหาเห็ดโคน และหน่อไม้ โดยชาวบ้านส่วนใหญ่ได้ประโยชน์จากการเก็บหาเห็ดโคนอย่างมาก ส่วนหน่อไม้เก็บหาประโยชน์ส่วนน้อย เนื่องจากเริ่มมีการปลูกไผ่หวานไว้ตามบ้านกันบ้างแล้ว แต่มีราษฎรอีกส่วนหนึ่งที่ยังเก็บหาหน่อไม้จากป่าเขาหลวงอยู่ และในอดีตที่ผ่านมา มีการลักลอบขุดดินลูกรังบริเวณรอบๆ และบนเขาน้อย ทำให้เกิดปัญหาการบุกรุกพื้นที่เขา และไม่รู้แนวเขต จึงอยากให้มีการจัดทำแนวเขตป่าให้ชัดเจน

นอกจากนี้ ชาวบ้านที่เข้าร่วมประชุม ได้ร่วมกันคัดเลือกคณะกรรมการดูแลป่าชุมชน เพื่อกำหนดนโยบาย แผนงาน และกติกาการใช้สอยในพื้นที่ป่าชุมชน โดยได้เลือกนายเสลา นิตยานนท์ (ผู้ใหญ่บ้านดงหนองหลวง) เป็นประธานเครือข่ายป่าชุมชน นายบุญร่วม แพงพันธ์ และนางสมหมาย จันดาแก้ว เป็นรองประธานเครือข่ายป่าชุมชน นางสมพร พิสิทธ์ เป็นเลขานุการป่าชุมชน และนายดำรงค์ ประสิทธิ์กรรม เป็นเหรัญญิกป่าชุมชน รวมทั้งกรรมการและที่ปรึกษาของเครือข่ายป่าชุมชนด้วย

(2) การปลูกป่า

ได้มีการจัดเตรียมกล้าไม้สำหรับใช้ปลูกในป่าชุมชนเขาน้อย บ้านดงหนองหลวง โดยคณะผู้วิจัยได้ประสานขอรับการสนับสนุนกล้าไม้จากสถานีเพาะชำกล้าไม้ นครสวรรค์ กรมป่าไม้ ดำเนินการปลูกครั้งแรกเมื่อวันที่ 11 สิงหาคม พ.ศ. 2551 โดยเน้นพรรณไม้ที่ใช้เนื้อไม้และเหมาะสมกับสภาพดินที่เป็นดินลูกรังและมีความแห้งแล้ง คือ สัก 150 ต้น ยูคาลิปตัส 200 ต้น และพยูง 50 ต้น รวมทั้งสิ้น 400 ต้น มีนายอำเภอ หัวหน้าส่วนราชการในอำเภอลาดยาว สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ผู้นำท้องถิ่น แกนนำชุมชน ราษฎรในพื้นที่หมู่ 2 ตำบลหนองยาว คณะครู นักเรียนโรงเรียนวัดดงหนองหลวง ผู้ปกครองนักเรียน และคณะวิจัย รวม 128 คน เข้าร่วมกิจกรรม

ในปี พ.ศ. 2552 ได้จัดกิจกรรมปลูกต้นไม้เสริมบนป่าชุมชนเขาน้อยในวันที่ 21 พฤษภาคม พ.ศ. 2552 โดยมีต้นไม้ที่สามารถนำส่วนประกอบมาเป็นอาหารได้มากกว่า 15 ชนิด จำนวนต้นไม้ที่ปลูกประมาณ 1,860 ต้น ได้แก่ สัก เพกา ชีเหล็กบ้าน มะรุม ยูคาลิปตัส มะขามเปรี้ยว กัลปพฤกษ์ พฤษภ สเดา ชีเหล็กบ้าน ไผ่หวาน มะพร้าว กล้วย ขนุน และมะม่วง เป็นต้น โดยส่วนหนึ่งนำมาปลูกในพื้นที่โรงเรียนวัดดงหนองหลวง มีคณะครู นักเรียนโรงเรียนวัดดงหนองหลวงและราษฎรในหมู่บ้านร่วมกิจกรรม ประมาณ 120 คน

(3) การติดตามการดำเนินงานของเครือข่ายป่าชุมชน

การประชุมติดตามการดำเนินงานของเครือข่ายป่าชุมชน มีวัตถุประสงค์หลัก เพื่อติดตามผลการดำเนินการปลูกต้นไม้ในพื้นที่ป่าชุมชนเขาน้อย บ้านดงหนองหลวง ในช่วงผ่านมา เพื่อสรุปปัญหา อุปสรรคของการดำเนินงาน ตลอดจนหาแนวทางแก้ไขและวางแผนการดำเนินงานในช่วงต่อไป ได้มีการจัดประชุมร่วมกับคณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชน เกี่ยวกับการติดตามการดำเนินงาน รวมทั้งสิ้น 3 ครั้ง ครั้งแรกวันที่ 25 ธันวาคม พ.ศ. 2551 ครั้งที่สองวันที่ 15 พฤษภาคม พ.ศ. 2552 และครั้งที่สามวันที่ 15 พฤษภาคม พ.ศ. 2552

จากการเก็บข้อมูลการรอดของกล้าไม้ที่ปลูกไว้เมื่อวันที่ 11 สิงหาคม พ.ศ. 2551 พบว่า มีพยูง เหลือ 7 ต้น สัก เหลือ 80 ต้น และยูคาลิปตัส เหลือ 22 ต้น รวมเหลือรอดทั้งหมด 109 ต้น คิดเป็นอัตราการรอดประมาณ ร้อยละ 27 ซึ่งนับว่าอัตราการรอดต่ำมาก ทั้งนี้เนื่องมาจากกล้าไม้ที่ไม่ได้รับการสนับสนุนจากสถานีเพาะชำกล้าไม้ นครสวรรค์ เป็นกล้าไม้ขนาดเล็ก ไม่ได้มีการเตรียมกล้าไม้เก็บไว้ในเรือนเพาะชำก่อน ประกอบกับช่วงเวลาที่ปลูก เป็นช่วงฝนทิ้งช่วงเป็นเวลานาน สภาพอากาศจึงค่อนข้างแห้งแล้ง นับว่าไม่เหมาะสมต่อการปลูกต้นไม้ รวมทั้งสภาพพื้นที่ปลูกไม่มีความเหมาะสมเนื่องจากเป็นดินลูกรัง ไม่มีหน้าดิน และไม่เหมาะสมกับพันธุ์ไม้ที่ปลูก ที่เป็นไม้ที่มีรากลึก จึงส่งผลต่ออัตราการรอดตายของต้นไม้ นอกจากนี้ จากการตรวจสอบโดยการลงพื้นที่สำรวจสถานที่ปลูกป่าชุมชน พบว่าพื้นที่บริเวณยอดเขา รอบๆ บริเวณวัดเก่า มีหลักฐานการเกิดไฟป่าขึ้น ลักษณะไฟไหม้ผิวดิน มีความเสียหายไม่มากนัก แต่ก็ทำให้กล้าไม้ถูกทำลาย

(4) การศึกษาดูงานด้านการบริหารจัดการป่าชุมชน

คณะผู้ศึกษาวิจัยได้จัดกิจกรรมการศึกษาดูงานด้านการบริหารจัดการป่าชุมชน ให้กับคณะกรรมการป่าชุมชนเขาน้อย บ้านดงหนองหลวง ในระหว่างวันที่ 12-13 มิถุนายน พ.ศ. 2552 โดยมีคณะครูและนักเรียนโรงเรียนวัดดงหนองหลวงจำนวนหนึ่งได้ร่วมในกิจกรรมด้วย รวมผู้เข้าศึกษาดูงานทั้งสิ้น 56 คน

คณะศึกษาดูงาน ได้เดินทางไปเรียนรู้วิธีการบริหารจัดการป่าชุมชน ของชุมชนบ้านเขาดิน ตำบลวังน้ำลึก การดูแลรักษาป่าของชาวบ้านเครือข่ายป่าชุมชนตำบลสำโรงชัย อำเภอไพศาลี จังหวัดนครสวรรค์ นอกจากนี้ ยังมีการดูงานการปลูกหญ้าแฝกเพื่อการอนุรักษ์ดินและน้ำของชุมชนบ้านพุฝรัง ตำบลวังข่อย อำเภอไพศาลี จังหวัดนครสวรรค์ ดูงานผลิตภัณฑ์สมุนไพรแปรรูป สวนผักพื้นบ้าน ศาลือโคก อำเภอไพศาลี จังหวัดนครสวรรค์ และสวนผักหวานป่าของคุณสมคิด พ่วงนาค ตำบลหนองปลิง อำเภอเมืองนครสวรรค์

ผลจากการศึกษาดูงาน คณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนเขาน้อย บ้านดงหนองหลวง มีความตื่นตัวที่จะพัฒนาป่าชุมชนของตนให้มีรูปแบบการบริหารจัดการที่เป็นระบบ และผลักดันป่าชุมชนแปลงนี้ขึ้นทะเบียนเป็นป่าชุมชนตามหลักเกณฑ์ของกรมป่าไม้ต่อไป

6.1.2.4 สรุปในภาพรวมการดำเนินงานของเครือข่ายป่าชุมชน

คณะผู้วิจัยได้จัดประชุมร่วมกับคณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนทั้งสามแปลงเป็นระยะตลอดช่วงปีงบประมาณ พ.ศ. 2551-2552 และติดตามผลการดำเนินงานของเครือข่ายเกี่ยวกับผลการปลูกต้นไม้เสริมในป่าชุมชนแต่ละครั้ง อัตราการรอด การเจริญเติบโตของต้นไม้ การแก้ปัญหา การวางแผนการปลูกป่าในโอกาสต่างๆ การประเมินความร่วมมือของคณะกรรมการ ราษฎร และหน่วยงานต่างๆ ในชุมชน เช่นโรงเรียน องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น

เครือข่ายป่าชุมชนทั้ง 3 แปลง มีลักษณะการดำเนินงานที่คล้ายกัน นั่นคือ มีการปลูกป่าเสริมและบำรุงรักษาทุกปีเมื่อถึงฤดูฝน ปลอยให้ต้นไม้ที่ปลูกมีการเติบโตไปตามธรรมชาติ ไม่มีการบำรุงรักษา หากต้นไม้ที่ปลูกตาย ก็มีการปลูกเสริม ไม่มีการแทรกแซงธรรมชาติ

ปัจจุบันยังไม่มีการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน ยังไม่มีการจัดทำกติกาการใช้ประโยชน์ที่เป็นรูปธรรม เนื่องจากปายังไม่มีความอุดมสมบูรณ์มากพอที่จะเข้าไปใช้ประโยชน์ มีการปรับแนวคิดในการเพิ่มมูลค่าให้กับป่า เช่น ป่าชุมชนแปลงที่ 1 หมู่ 3 บ้านหนองตายาย มีแนวคิดที่จะเป็นป่าสมุนไพรในอนาคต ปัจจุบันเริ่มมีการนำพืชสมุนไพรที่มีความเหมาะสมกับสภาพป่าเข้าไปปลูกโดยสมาชิกเครือข่ายป่าชุมชนและปราชญ์พืชบ้าน สำหรับป่าชุมชนแปลงที่ 2 หมู่ 8 บ้านหนองโพธิ์ เป็นแปลงที่เพิ่งเริ่มปลูก ต้องใช้เวลาอีกนานกว่าจะใช้ประโยชน์จากป่าได้ ส่วนป่าชุมชนแปลงที่ 3 ป่าชุมชนเขาน้อย บ้านดงหนองหลวง มีแนวคิดที่จะให้ป่าชุมชนเป็นแหล่งอาหาร เนื่องจากพื้นที่บางส่วน สภาพดินมีความอุดมสมบูรณ์พอที่จะปลูกไม้ผลหลายชนิดได้

นอกจากนี้ จากการติดตามการดำเนินงานของเครือข่ายป่าชุมชน ทำให้เห็นถึงพัฒนาการของชุมชนที่เป็นเจ้าของพื้นที่ป่าชุมชนตลอดระยะเวลา 2 ปี มีการดำเนินงานที่เห็นความสำเร็จเป็นรูปธรรมบ้างแล้วในบางเรื่อง อย่างไรก็ตาม เครือข่ายป่าชุมชนทั้ง 3 แปลงนี้ ยังต้องอาศัยเวลาในการเรียนรู้แบบค่อยเป็นค่อยไป เรียนรู้ไปพร้อมกับธรรมชาติ ค่อยๆ ซึมซับปลูกฝังจิตสำนึกและแนวคิดในการทำงาน พร้อมทั้งส่งต่อให้กับคนในรุ่นต่อไป เพราะกว่าต้นไม้ที่ปลูกในป่าชุมชนจะผลิดอกออกผล ก็ต้องใช้ระยะเวลานาน ความสำเร็จในการดำเนินงานบริหารจัดการป่าชุมชนก็เช่นเดียวกัน

6.1.3 เครือข่ายปราชญ์พื้นบ้านด้านสมุนไพรและการขยายพันธุ์พืชสมุนไพร

โครงการวิจัยนี้ได้ดำเนินการในเรื่องการเสริมสร้างอาชีพและภูมิปัญญาพื้นบ้านของประชากรที่อาศัยอยู่โดยรอบวนอุทยานเขาหลวงควบคู่ไปกับเครือข่ายปราชญ์พื้นบ้าน เนื่องจากอาชีพและภูมิปัญญาที่ชาวบ้านต้องการให้ส่งเสริมนั้นเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชาวบ้านที่ยังคงผูกพันกับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งนี้ จากการสำรวจความต้องการของชาวบ้านทุกหมู่บ้านในการเข้าร่วมเครือข่ายการเสริมสร้างอาชีพและภูมิปัญญาพื้นบ้าน โดยโครงการได้ให้แนวทางการดำเนินงานที่ยึดหลัก “ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง” ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในการส่งเสริมราษฎรนั้น พบว่า เกือบทุกหมู่บ้านต้องการพื้นที่เพื่อเป็นแหล่งปลูกสมุนไพร โดยอาจปลูกเสริมในพื้นที่ป่าชุมชน หรือปลูกเสริมในครัวเรือน หลายหมู่บ้านมีสมาชิกที่ทำเกษตรอินทรีย์ ทำปุ๋ยชีวภาพใช้เอง แต่ยังมีปัญหาในเรื่องการรวมกลุ่ม และหลายหมู่บ้านต้องการการศึกษาดูงานด้านสมุนไพร ปุ๋ยชีวภาพ วนเกษตร และผักหวานป่า คณะผู้วิจัยจึงได้เริ่มดำเนินกิจกรรมนี้ ด้วยการนำชาวบ้านในพื้นที่เป้าหมายไปศึกษาดูงานนอกสถานที่ เพื่อจะได้ศึกษาประสบการณ์และวิธีการจัดการงานด้านต่าง ๆ จากชุมชนที่มีการจัดการเป็นผลสำเร็จมาแล้ว และจากนั้นจะได้พัฒนาเป็นเครือข่ายด้านอาชีพของชาวบ้านตามความประสงค์และตามศักยภาพที่จะสามารถดำเนินการให้ต่อเนื่องได้ต่อไป

ผลจากการศึกษาดูงาน และจากการดำเนินกิจกรรมต่อเนื่องร่วมกับชาวบ้าน พบว่ากลุ่มหมอยาพื้นบ้านที่รักษาคนไข้ด้วยสมุนไพร เป็นกลุ่มอาชีพที่ใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้านที่มีศักยภาพในการรวมกลุ่มและต้องการการส่งเสริมพัฒนา รวมทั้งมีความสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของโครงการในเรื่องการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติของวนอุทยานเขาหลวง และโครงการสามารถส่งเสริมพัฒนาต่อไปได้ภายในระยะเวลาโครงการที่จำกัด โครงการจึงได้ดำเนินการเพื่อสร้างเครือข่ายปราชญ์พื้นบ้านด้านสมุนไพรขึ้น และจากการศึกษาสถานภาพของสมุนไพร พบว่าสมุนไพรบางชนิดมีแนวโน้มว่าจะหมดไปจากป่า คณะผู้วิจัยจึงเห็นว่าควรจะมีการขยายพันธุ์พืชสมุนไพร รวมทั้งพันธุ์ไม้หายากของวนอุทยานเขาหลวงให้ได้ปริมาณมาก และจัดทำกิจกรรมคืนสมุนไพรและพันธุ์ไม้หายากกลับคืนสู่ป่าวนอุทยานเขาหลวงด้วย

ผลของการจัดการศึกษาดูงานด้านเกษตรอินทรีย์และวนเกษตร และการดำเนินงานด้านเครือข่ายปราชญ์พื้นบ้านด้านสมุนไพร รวมทั้งการขยายพันธุ์พืชสมุนไพรและพันธุ์ไม้หายากของวนอุทยานเขาหลวง สรุปได้ดังนี้

6.1.3.1 การศึกษาดูงานด้านเกษตรอินทรีย์และวนเกษตร

คณะผู้วิจัยได้ดำเนินการในเรื่องนี้ โดยได้นำชาวบ้านในพื้นที่เป้าหมายจำนวน 50 คน ไปศึกษาดูงานนอกสถานที่ ในช่วงระหว่างวันที่ 8-10 พฤษภาคม พ.ศ. 2551 ดังนี้

- ด้านเกษตรอินทรีย์ ณ ตำบลศาลเจ้าไก่ต่อ อำเภอลาดยาว จังหวัดนครสวรรค์
เป็นการศึกษาดูงานการทำนาอินทรีย์ วิธีการผลิตปุ๋ยชีวภาพ และประสบการณ์การรวมกลุ่ม
เกษตรกรที่ปรับเปลี่ยนจากการทำนาแบบใช้สารเคมีมาเป็นการทำนาอินทรีย์

- ด้านวนเกษตร ณ หมู่ 9 บ้านแม่กะสี ตำบลแม่เป็น อำเภอแม่เป็น จังหวัด
นครสวรรค์ เป็นการศึกษาดูงานด้านป่าชุมชน เกษตรผสมผสาน และการศึกษาด้านสมุนไพร

- ด้านการปลูกหญ้าแฝก ณ ตำบลวังข่อย อำเภอไพศาลี จังหวัดนครสวรรค์
เป็นการศึกษาดูงานด้านการปลูกหญ้าแฝกที่ช่วยทำให้หน้าดินไม่พังทลาย ไม่มีการกัดเซาะหน้า
ดินให้เป็นร่องลึก ทำให้ชาวบ้านที่ร่วมศึกษาดูงานเห็นว่า ทุกหมู่บ้านรอบเขาหลวงควรนำหญ้า
แฝกไปปลูกตามคันสระ ที่ไร่มันสำปะหลัง และในทุกพื้นที่ที่ว่างเปล่า พื้นที่ที่ควรอนุรักษ์ ทั้ง
พื้นที่ราชการและพื้นที่ส่วนบุคคล

- ด้านการปลูกผักหวานป่าบริเวณบ้าน ณ หมู่ 2 ตำบลวังน้ำลัด อำเภอไพศาลี
จังหวัดนครสวรรค์ และการปลูกผักหวานป่าในแปลง ณ หมู่ 1 บ้านหนองปลิง ตำบลพระนอน
อำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์ การศึกษาดูงานทำให้ชาวบ้านได้รับความรู้ และเกิดความเข้าใจ
เกี่ยวกับเทคนิคการตอนกิ่งผักหวานป่า การเพาะเมล็ด การย้ายกล้าปลูก การดูแลหลังปลูก และ
การเก็บเกี่ยว ตลอดจนได้รับความรู้เกี่ยวกับพืชพี่เลี้ยงในการปลูกผักหวานป่าด้วย

ในช่วงระหว่างการศึกษาดูงานได้จัดให้มีการประชุมกลุ่ม จำแนกตามตำบล
เพื่อให้สมาชิกได้สรุปประเด็นการเรียนรู้ที่ได้จากการดูงาน และความต้องการของสมาชิกและ
ชุมชนในเรื่องการเสริมสร้างอาชีพ และแนวทางที่จะดำเนินการต่อไป ซึ่งพบว่า ตัวแทนของ
ตำบลได้ให้แนวทางการดำเนินงานตามความพร้อมในแต่ละด้านของตำบล และหลายรายได้
แสดงความประสงค์ว่าต้องการทดลองทำด้วยตนเองเป็นการนำร่องก่อน อย่างเช่น การปลูก
ผักหวานป่าบริเวณบ้าน หรือตามไร่นา เป็นต้น นอกจากนั้น ยังมีความต้องการศึกษาดูงาน
ด้านสมุนไพร เช่น สวนสมุนไพรตามโครงการพระราชดำริ

คณะผู้วิจัยได้เริ่มดำเนินกิจกรรมเพื่อเป็นการสานต่อจากที่ได้ไปศึกษาดูงานมา
โดยเริ่มกิจกรรมนำร่อง เป็นกิจกรรมสาธิตทำปุ๋ยหมักชีวภาพ ปลูกผักสวนครัว รั้วกินได้ และ
ปลูกต้นไม้ ในวันที่ 12 มิถุนายน พ.ศ. 2551 ณ โรงเรียนวัดมโนราษฎร์ (บ้านหนองตายาย)
หมู่ 3 บ้านหนองตายาย ตำบลบางประมุง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ วัดฤๅษะสงค์
ของกิจกรรม เพื่อส่งเสริมการทำปุ๋ยชีวภาพ (ปุ๋ยน้ำและปุ๋ยหมักชีวภาพ) ส่งเสริมการปลูกผัก
สวนครัว รั้วกินได้ ส่งเสริมการปลูกต้นไม้เพื่อเป็นแหล่งอาหาร และแหล่งสมุนไพร มีผู้เข้าร่วม
กิจกรรม คือ เครือข่ายเสริมสร้างอาชีพและภูมิปัญญาพื้นบ้าน ตำบลบางประมุง จำนวน 55 คน
เครือข่ายเสริมสร้างอาชีพและภูมิปัญญาพื้นบ้าน ต่างหมู่บ้านที่อาศัยอยู่รายรอบเขาหลวง เข้า

ร่วมกิจกรรม จำนวน 23 คน เจ้าหน้าที่วนอุทยานเขาหลวง เจ้าหน้าที่จากสถานีพัฒนาที่ดิน นครสวรรค์ เจ้าหน้าที่กรมชลประทาน เจ้าหน้าที่เทศบาลบางประมุง คณะครู นักเรียนโรงเรียน วัดมโนราษฎร์ และคณะผู้วิจัย

ผลการดำเนินกิจกรรม ได้แก่ การจัดทำปุ๋ยน้ำชีวภาพ ปุ๋ยหมักชีวภาพ (ผักตบชวา) จัดทำแปลงปลูกผักสวนครัวพร้อมเพาะเมล็ดผัก ได้จำนวน 14 แปลง ปลูกต้นไม้ เป็นพืชอาหาร และพืชสมุนไพร ได้แก่ แคบ้าน เพกา มะละกอ สะเดา สัก บุนนาค คุณ ยูลิปตัส มะขามป้อม ฝรั่ง ฝรั่งหวาน อินทนิลน้ำ ได้จำนวน 250 ต้น การดำเนินกิจกรรม ดังกล่าวก่อให้เกิดผลดี ดังนี้

- เกิดความร่วมมือของราษฎรต่างหมู่บ้าน ต่างตำบลมากขึ้น สังเกตได้จาก เครือข่ายฯ เดินทางมาเข้าร่วมกิจกรรมกันหลากหลายและมากขึ้น

- เครือข่ายและราษฎรที่เข้าร่วมกิจกรรม มีความตั้งใจที่จะมีส่วนร่วม และมีความเสียสละมากขึ้น สังเกตได้จาก มีการนำต้นไม้จากบ้านมาร่วมปลูก และมีการนำเครื่องดื่ม (น้ำอัดลม) มาสนับสนุนผู้ร่วมกิจกรรม

- ราษฎรในหมู่บ้าน และคณะครู นักเรียน มีการตื่นตัวที่ได้เข้าร่วมกิจกรรม

- เครือข่ายฯ มีการพบปะ พูดคุยแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์กันอยู่ตลอดเวลา ทั้งก่อนเริ่มกิจกรรม จนถึงสิ้นสุดกิจกรรม ทำให้เกิดผลในทางเชื่อมสัมพันธ์ตามมา

- เครือข่ายฯ ต่างท้องถิ่น มีการแวะเยี่ยมเยียนเครือข่ายฯในพื้นที่ และมีการแลกเปลี่ยนพืชสมุนไพร ภายหลังเสร็จสิ้นกิจกรรมในโรงเรียน เช่น แวะเยี่ยมชมการเพาะ ปลูกหวานป่าและปลูกพืชสมุนไพรบ้านลุงลอย ชูธรรมมา และบ้านลุงบุญชู นาคบำรุง (คณะผู้วิจัย ร่วมสังเกตการณ์ด้วย)

- เกิดแรงจูงใจให้เครือข่ายฯ แต่ละหมู่บ้าน แต่ละตำบล นำแนวคิดไปจัด กิจกรรมในหมู่บ้านของตนเอง ได้แก่ หมู่ 16 บ้านหนองเขนง ตำบลหนองกรด และหมู่ 1 บ้าน นากลาง ตำบลนากลาง หมู่ 7 บ้านหนองแวง ตำบลหนองหลวง เป็นต้น

- คณะครู นักเรียน ได้รับความรู้เกี่ยวกับกิจกรรมที่จัดขึ้น และได้มีโอกาสเข้ามา มีส่วนร่วมในโครงการวิจัยฯ

ข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะจากกิจกรรมนำร่องนี้ ได้แก่

- คณะครู และนักเรียนที่รับผิดชอบโครงการ มีความเข้าใจเกี่ยวกับเกษตร อินทรีย์ไม่มากนัก เห็นควรประสานงานเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องเพื่อให้ความรู้ ความเข้าใจในการ

ทำการเกษตรอินทรีย์ โดยเฉพาะการใช้ปุ๋ยชีวภาพ ให้กับคณะครู นักเรียน เพิ่มเติมในโอกาสต่อไป

- โรงเรียนยังมีพื้นที่ว่างเปล่าอีกจำนวนมาก จึงเห็นควรส่งเสริมและสนับสนุนให้โรงเรียนปลูกต้นไม้ ผักสวนครัว โดยเฉพาะรั้วกินได้เพิ่มมากขึ้น รวมทั้งปลูกพืชสมุนไพรในบริเวณพื้นที่ว่างของโรงเรียน เพื่อให้เป็นแหล่งเรียนรู้แก่นักเรียน และประชาชนในชุมชน โดยเน้นให้เครือข่ายฯ มีบทบาท และมีส่วนร่วม

- หากมีกิจกรรมปลูกต้นไม้ขึ้นภายในโรงเรียนในโอกาสต่อไป ควรให้คำแนะนำเกี่ยวกับการเตรียมพื้นที่ปลูก และการใช้ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยชีวภาพช่วยในการปลูก และบำรุงดินเพิ่มขึ้น เนื่องจากสภาพดินโดยเฉพาะบริเวณด้านหน้าโรงเรียนเป็นดินถมมีสภาพเป็นดินลูกรัง มีโครงสร้างทางกายภาพที่ไม่ดี ขาดความอุดมสมบูรณ์มาก และควรส่งเสริมให้โรงเรียนจัดทำปุ๋ยหมักเพิ่มขึ้นด้วย เนื่องจากมีวัตถุดิบมากอยู่แล้ว

- เครือข่ายฯ หลายตำบล แสดงความประสงค์ขอให้คณะผู้วิจัย ประสานงานหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อขอรับการสนับสนุนพันธุ์ปลา สำหรับเลี้ยงไว้ให้เป็นแหล่งอาหารในโรงเรียน และชุมชน

- เห็นควรติดตามผลการดำเนินงานในโรงเรียนวัดมโนราษฎร์ เพื่อให้การสนับสนุนและให้คำแนะนำเกี่ยวกับการดำเนินงานอย่างต่อเนื่องต่อไป

6.1.3.2 การดำเนินงานด้านเครือข่ายปราชญ์พื้นบ้านด้านสมุนไพร

วนอุทยานเขาหลวง นับว่ามีความหลากหลายทางชีวภาพสูง โดยเฉพาะความหลากหลายด้านสมุนไพร ซึ่งเป็นที่กล่าวขานมาแต่ครั้งอดีตว่า เขาหลวงเป็นแหล่งสมุนไพรที่มีคุณค่าหายากจำนวนมาก ราษฎรในชุมชนโดยรอบพื้นที่ ได้ใช้ประโยชน์จากสมุนไพรเพื่อการรักษาตามภูมิปัญญาพื้นบ้าน หรือเพื่อเป็นอาหารเสริมสุขภาพมายาวนาน ในช่วงระยะเวลา 10 ปีที่ผ่านมา พบว่าสมุนไพรบางชนิดเริ่มมีปริมาณลดลง และมีแนวโน้มว่าจะหมดไปจากป่า ทั้งนี้เนื่องจากการใช้ทรัพยากรของราษฎรในชุมชนที่ยังขาดความรู้ ความเข้าใจ และยังขาดจิตสำนึกในการอนุรักษ์ ส่งผลกระทบโดยตรงต่อระบบนิเวศป่า ประกอบกับเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบไม่สามารถปกป้องคุ้มครองดูแลทรัพยากรได้อย่างทั่วถึง เนื่องจากมีกำลังเจ้าหน้าที่ปฏิบัติงานน้อย ไม่สอดคล้องกับปริมาณพื้นที่ความรับผิดชอบที่มีขนาดกว้างใหญ่ ทำให้ปัญหาเหล่านี้ยังไม่ได้รับการแก้ไข

อย่างไรก็ตาม จากการที่ยังมีหมอยาสมุนไพรพื้นบ้านอยู่ในชุมชนแต่ละแห่ง ย่อมแสดงให้เห็นว่าองค์ความรู้ทางการแพทย์แผนไทย ซึ่งเป็นสิ่งที่ได้รับการสืบทอดมาจาก

บรรพบุรุษ ยังคงอยู่คู่สังคมไทยโดยเฉพาะในสังคมชนบท ซึ่งนับเป็นจุดแข็งของชุมชนที่ควรได้รับการส่งเสริมพัฒนา โครงการวิจัยนี้จึงได้สนับสนุนให้เกิดการรวมกลุ่มของปราชญ์พื้นบ้านด้านสมุนไพรเป็นเครือข่าย เพื่อแลกเปลี่ยน พัฒนาองค์ความรู้ ส่งเสริมการสืบทอดและเสริมสร้างจิตสำนึกในการใช้ประโยชน์และอนุรักษ์สมุนไพรในป่า ให้มีความสอดคล้องกับสภาพการณ์ในปัจจุบัน ตลอดจนเสนอแนะแนวทางการแก้ไขปัญหาในการบริหารจัดการ เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด โดยมุ่งเน้นการส่งเสริมพัฒนาเศรษฐกิจในระดับชุมชน บนฐานความเข้มแข็งของชุมชน และบนพื้นฐานของความหลากหลายทางชีวภาพ ที่เชื่อมโยงกับวิถีชีวิตวัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยนำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มาใช้ปฏิบัติในชีวิตประจำวันเพื่อให้เกิดการลดรายจ่าย เพิ่มรายได้ และแก้ปัญหาความยากจนได้อย่างมีภูมิคุ้มกัน ให้เกิดทางสายกลางหรือความสมดุลระหว่างการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นอย่างยั่งยืน

วัตถุประสงค์ของการสร้างเครือข่าย

- 1) เพื่อเสริมสร้างศักยภาพของปราชญ์พื้นบ้านด้านสมุนไพรให้มีความเข้มแข็ง เน้นการเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายด้วยกระบวนการเรียนรู้ และจัดการองค์ความรู้อย่างเป็นระบบ โดยเฉพาะองค์ความรู้ทางการแพทย์แผนไทย ด้านการอนุรักษ์สมุนไพร และการใช้ประโยชน์สมุนไพร
- 2) เพื่อสร้างแหล่งสมุนไพร สำหรับการใช้สอยในครัวเรือนและในแหล่งชุมชน เป็นการช่วยลดผลกระทบจากการเข้าไปใช้สอยทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะสมุนไพรในเขตวนอุทยานเขาหลวง เป็นการช่วยให้ทรัพยากรธรรมชาติได้ฟื้นตัวตามธรรมชาติมากขึ้น

ขั้นตอนการดำเนินงาน

- 1) ศึกษาข้อมูลเบื้องต้นจากรายงานการศึกษาของนักวิจัยชาวบ้าน ที่ได้รวบรวมข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับปราชญ์พื้นบ้านด้านสมุนไพร เพื่อกำหนดกลุ่มเป้าหมายสำหรับศึกษาข้อมูลเชิงลึกและสร้างเครือข่ายปราชญ์พื้นบ้านด้านสมุนไพรต่อไป
- 2) ติดตามสัมภาษณ์ข้อมูลเชิงลึกกับราษฎรกลุ่มเป้าหมายด้านสมุนไพร ได้แก่ หมอยาสมุนไพรพื้นบ้าน และผู้เกี่ยวข้อง เช่น ผู้มีอาชีพเก็บหาสมุนไพรขาย ในพื้นที่ 35 หมู่บ้าน ที่อาศัยอยู่โดยรอบวนอุทยานเขาหลวง ในประเด็นเกี่ยวกับประวัติส่วนตัว โรคที่ทำการรักษา (ตำรับยา) กรรมวิธีการรักษา ความเชื่อ พิธีกรรมเกี่ยวกับการรักษา ที่มาขององค์ความรู้ การสืบทอดภูมิปัญญา ประวัติการรักษา ชนิดสมุนไพรที่เก็บจากป่า สถานที่เก็บ ปริมาณที่เก็บ วิธีการเก็บ ระยะเวลาที่เก็บ แหล่งที่เก็บ การใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ และความคิดเห็นหรือทัศนคติเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์และอนุรักษ์สมุนไพร

3) จัดประชุมกลุ่มย่อย เพื่อรวบรวมข้อมูลเพิ่มเติมเกี่ยวกับ ปัญหา อุปสรรค ข้อคิดเห็น ข้อจำกัดที่เกี่ยวข้องกับการใช้ภูมิปัญญา เช่น วัตถุดิบที่ใช้ในการประกอบอาชีพ องค์ความรู้ วัสดุอุปกรณ์ ความต้องการในการส่งเสริมและพัฒนาภูมิปัญญา ข้อเสนอแนะวิธีการสำหรับการส่งเสริมเป็นเครือข่ายภูมิปัญญาด้านสมุนไพร รวมถึงสภาพปัญหาสมุนไพรในป่า การใช้และแนวทางการอนุรักษ์สมุนไพรทั้งในป่าและที่บ้าน เป็นต้น

4) จัดอบรมให้สมาชิกเครือข่าย เพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์ และเพิ่มพูนความรู้ทางวิชาการทางการแพทย์แผนไทย การสาธารณสุข กฎหมายที่เกี่ยวข้อง การอนุรักษ์ และใช้ประโยชน์สมุนไพร ตลอดจนแนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟู เช่น การปลูกสมุนไพรในบ้าน ในป่า และการขยายพันธุ์สมุนไพร เป็นต้น

5) จัดการศึกษาดูงาน โดยพิจารณาคัดเลือกราษฎรเครือข่ายที่มีความสนใจ และมีศักยภาพที่จะพัฒนาตนเองได้ เพื่อไปศึกษาดูงานด้านการปลูกสมุนไพรเพื่อการค้า การแปรรูปสมุนไพร และการอนุรักษ์สมุนไพร เป็นต้น

6) จัดกิจกรรมด้านการอนุรักษ์แบบมีส่วนร่วม ได้แก่ การส่งเสริมการปลูกสมุนไพรในบ้าน การส่งเสริมการปลูกสมุนไพรคื่นสีป่า เป็นต้น

ผลการดำเนินงาน

(1) การศึกษาข้อมูลเบื้องต้นและการสัมภาษณ์เชิงลึก

การศึกษาข้อมูลเบื้องต้นและการสัมภาษณ์เชิงลึกจากกลุ่มเป้าหมายที่อาศัยอยู่โดยรอบวนอุทยานเขาหลวง ทั้งในเขตจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานี จำนวน 35 หมู่บ้าน พบว่า ราษฎรที่มีอาชีพเกี่ยวข้องกับการใช้สมุนไพรเพื่อการรักษาโรค และใช้ประโยชน์ด้านอื่นๆ จำนวน 47 คน เป็น ชาย 41 คน หญิง 6 คน ในจำนวนนี้เป็นพระภิกษุ 1 รูป และสามารถจำแนกตามกลุ่มอาชีพได้เป็น 4 กลุ่ม คือ (1) กลุ่มหมอยาสมุนไพรพื้นบ้าน จำนวน 38 คน (2) กลุ่มหมอนวดสมุนไพร จำนวน 3 คน (3) กลุ่มผู้เก็บหาสมุนไพรแต่ไม่ได้ทำการรักษา จำนวน 4 คน และ (4) กลุ่มผู้มีความรู้และสนใจด้านสมุนไพรแต่ไม่ได้ทำการรักษา จำนวน 2 คน กลุ่มเป้าหมายนี้มีอายุระหว่าง 44-86 ปี แต่ส่วนใหญ่มีอายุมาก คือ อายุตั้งแต่ 70 ปีขึ้นไป จำนวน 24 คน คิดเป็นสัดส่วนร้อยละ 51 มีผู้ที่มีอายุมากที่สุด 2 คน อายุ 86 ปีเท่ากัน คือ นายจวบ บุญมั่น หมอยาบ้านเขาถ้ำพระ ตำบลเนินศาลา และนายทองหล่อ โคกแพ หมอยาบ้านวังยี่มแย้ม ตำบลหนองยาว ส่วนผู้ที่มีอายุน้อยที่สุด คือ นายเจริญ ชีโรทศ หมอยาบ้านหนองตายาย ตำบลบางประมุง และนายกรวย นิลภา หมอยาตำบลเนินศาลา อายุ 44 ปีเท่ากัน

หมอยาสมุนไพรพื้นบ้านส่วนใหญ่อาศัยอยู่ด้านทิศตะวันออกของเขาลอง (ได้แก่ ตำบลหนองกรด ตำบลบางประมุง ตำบลนากลาง ตำบลศาลาแดง และตำบลเนินศาลา) มากกว่าด้านทิศตะวันตก (ได้แก่ ตำบลโคกหม้อ ตำบลหนองหลวง ตำบลวังม้า และตำบลหนอง

ยาว) ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากฝั่งตะวันออกของเขาลองมีพืชพันธุ์ที่อุดมสมบูรณ์มากกว่าฝั่งตะวันตก จึงทำให้องค์ความรู้มีมากกว่า องค์ความรู้ในการนำสมุนไพรมาใช้ประโยชน์สามารถจำแนกได้ 35 ตำรับ อาทิ ตำรับยารักษาไข้ทับระดู โรคมะเร็ง โรคเก๊าท์ รักษากระดูก แก้กษัย บำรุงกำลัง บำรุงโลหิต เป็นต้น ตำรับยาที่หมอยาสมุนไพรพื้นบ้านใช้รักษามากที่สุด 5 อันดับแรก ได้แก่ แก้กษัย (17 ราย) ไข้ทับระดู (12 ราย) อัมพฤกษ์ อัมพาต (9 ราย) เบาหวาน (7 ราย) และความดันโลหิต (6 ราย) นอกจากนี้ ยังพบว่าหมอยาสมุนไพรพื้นบ้านที่รักษาเกี่ยวกับกระดูกจำนวน 3 ราย

การถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านสมุนไพร หากเป็นหมอยาสมุนไพรพื้นบ้านที่ทำเป็นอาชีพ มักจะได้รับการถ่ายทอดองค์ความรู้มาจากบรรพบุรุษเป็นส่วนใหญ่ อาทิ นางชั้น วงศ์บุญญการณ หอมอบบ้านไร่ใหญ่ ตำบลหนองหลวง ได้รับการถ่ายทอดความรู้มาจากพ่อน้อย ซึ่งเป็นบิดารวมถึงสมุนไพรต้นว่านงูก็รับการสืบทอดมาด้วย นายจ้อย บุญมั่น หมอยาบ้านเขาถ้ำพระ ตำบลเนินศาลา ได้รับการถ่ายทอดความรู้มาจากหมอนิตย์ (หมอยาพื้นบ้านในละแวกใกล้เคียงที่เสียชีวิตไปแล้ว) นายจำปา ชีณทร หมอยาบ้านศรีอุทุมพร ตำบลหนองกรด ได้รับการถ่ายทอดความรู้มาจากพ่อตาของตัวเอง (นายจ้อย) เป็นต้น

ส่วนหมอยาสมุนไพรพื้นบ้านอีกกลุ่มหนึ่งคือหมอยาที่ไม่ได้ยึดเป็นอาชีพหลักมาแต่เดิม เพิ่งเริ่มสนใจในภายหลัง ดังนั้นองค์ความรู้ที่มีหรือที่ได้รับมักเกิดจากการศึกษาเรียนรู้ขึ้นมาเองในภายหลัง ได้แก่ เรียนรู้ด้วยตนเองจากตำรายา เรียนรู้จากการสอบถามหรือแลกเปลี่ยนในหมู่คณะ เป็นต้น หมอยาสมุนไพรกลุ่มนี้จึงเป็นกลุ่มใหม่ เกิดขึ้นในช่วง 1-5 ปีที่ผ่านมา สำหรับแรงจูงใจที่ทำให้สนใจเป็นหมอยาสมุนไพร บางรายเกิดขึ้นจากการที่ตัวเองประสบปัญหาเจ็บป่วย อาทิ นายลอย สุธรรมมา หมอยาบ้านหนองตายาย ตำบลบางประมุง ซึ่งได้ป่วยเป็นโรคเก๊าท์มาเป็นเวลาหลายปีจนไม่สามารถเดินได้ เมื่อไปทำการรักษาในสถานที่ต่างๆ ก็ไม่หาย จึงได้ศึกษาค้นคว้าจากตำราและทำการทดลองปรุงยาและกินยาด้วยตนเอง จนปัจจุบันได้หายจากอาการปวดดังกล่าว และต่อมาได้พัฒนาปรับปรุงตัวยารื้อมาจนเป็นที่รับรู้ไปอย่างแพร่หลาย และมีผู้มาซื้อยาไปกินรักษาอาการดังกล่าว หรือกรณีตัวอย่างของนายลมูล หมีนเทพ หมอยาบ้านผาแดง ตำบลหนองกรด ได้ศึกษาจากตำราและทดลองนำสมุนไพรสดมาปรุงเป็นยารักษาโรคมะเร็ง จนเป็นที่กล่าวขานและมีคนไข้จากต่างถิ่นมาขอซื้อยาไปกิน แม้ว่าจะยังไม่มีที่ยืนยันจากทางแพทย์ว่าคนไข้เข้าไปกินแล้วหายเป็นปกติหรือไม่ แต่ก็ได้รับการบอกเล่าจากคนไข้ที่ซื้อยาไปกินว่าอาการดีขึ้น จากคำบอกเล่าของนายลมูลว่า

“แล้วพอคนไข้เอาไปกินปั๊บ พอหาย บอกต่อคนโน้น คนโน้นมาอีกคน บางทีคนที่มาหาเราเนี่ยไม่รู้จักกันหรอก บอกมาไงเนี่ย มาหาสบู่เลือด ไอ้คนนั้นมันบอกมา เขากินหายเขาบอกมาเนี่ย มาเป็นรถปิ๊กอัพเต็มรถมาเลย เอาคนละห้าสิบ คนละร้อย สองร้อย ถูกละ 30 บาท ถูหนึ่งขนาด 1 ซ่อนโตะปูน”

สำหรับการสืบทอดองค์ความรู้ของหมอยาสมุนไพรพื้นบ้านให้กับลูกหลานหรือผู้สืบทอดอื่นๆ พบว่า เกือบทั้งหมดไม่มีการสืบทอดองค์ความรู้ต่อให้ลูกหลานหรือผู้อื่นใด จะมีเพียงแค่ 3 รายเท่านั้นที่มีการสืบทอดต่อ (คิดเป็นประมาณร้อยละ 8 ของจำนวนหมอยาสมุนไพรทั้งหมด) ได้แก่ (1) นายถนอม ทิพย์มงคล หมอยาบ้านท่ารวก ตำบลเนินศาลา ถ่ายทอดให้กับนายกรวย นิลภา และนายสมนึก ทิพย์มงคล (2) นางดอกกรัก จักษ์แก้ว หมอยาบ้านคลองม่วง ตำบลเนินศาลา ถ่ายทอดให้นายอุดร จักษ์แก้ว (3) นางบุญมี ศรีเสถียร หมอยาบ้านสระนารายณ์ ตำบลหนองหลวง ถ่ายทอดให้นายทองอาจ บุญมั่ง สำหรับเหตุผลที่ลูกหลานหรือผู้ใกล้ชิดไม่ประสงค์รับการสืบทอดต่อ มักให้เหตุผลว่า กลัวว่าจะยุ่งยากกับตัวเอง เพราะต้องมีการครอบครู ต้องมีการปฏิบัติตนให้ถูกต้อง รวมถึงบางตำรายาต้องมีการท่องคาถากำกับอีกด้วย ซึ่งทำให้ไม่สะดวกที่จะปฏิบัติ และไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตและภาระเรื่องการทำงาน (ทำไร่ ทำนา) ในปัจจุบันอีกด้วย

ส่วนชนิดของสมุนไพรที่ใช้ จากการสัมภาษณ์หมอยาสมุนไพรพื้นบ้านและผู้เกี่ยวข้อง ทั้ง 47 ราย ทำให้ทราบว่าชนิดสมุนไพรที่หมอยาใช้ในการปรุงยาเพื่อการรักษาและใช้ประโยชน์ด้านอื่นๆ เช่น อาหารเสริมสุขภาพ น้ำมันวดประคบ เป็นต้น จะแตกต่างกันไปตามตำรับยา สมุนไพรที่ใช้หลายชนิดเก็บหาได้ง่ายภายในชุมชน หรือมีปลูกไว้ใช้เองภายในบริเวณบ้าน มีบางชนิดที่ต้องหาซื้อสมุนไพรจากร้านขายยาแผนโบราณในตลาด และอีกส่วนหนึ่งเก็บหาจากป่าวนอุทยานเขาหลวง จากการศึกษาตำรับยาและข้อมูลที่เกี่ยวข้อง พบว่า มีการใช้สมุนไพรประมาณ 56 ชนิด โดยสมุนไพรในป่าที่หมอยานำไปใช้ตำรับยามากที่สุด 10 อันดับแรก ได้แก่ หว้าขาวเย็น บอระเพ็ด ม้ากระทืบโรง รวงแดง สบู่เลือด ฮ่อสะพายควาย กำแพงเจ็ดชั้น โด่ไม่รู้ล้ม หนอนตายหยาก และกำลังม้าเฟลี่ย ตามลำดับ

(2) การประชุมกลุ่มย่อย

คณะผู้วิจัยได้จัดประชุมกลุ่มย่อยร่วมกับแกนนำเครือข่ายปราชญ์สมุนไพรพื้นบ้าน เมื่อวันที่ 12 ธันวาคม พ.ศ. 2551 ณ ศูนย์ศึกษารรรมชาติน้ำตกโกรกชำ วนอุทยานเขาหลวง หมู่ 3 ต.บางประมุง อ.โกรกพระ จ.นครสวรรค์ เพื่อติดตามความคืบหน้าในการปฏิบัติงานของเครือข่าย รับทราบปัญหาอุปสรรค ความต้องการใช้และอนุรักษ์ สมุนไพร รวมถึงสถานการณ์การใช้สมุนไพรในป่า และแนวทางการส่งเสริมการปลูกสมุนไพร พบว่าสมาชิกเครือข่ายมีความสนใจและกระตือรือร้นเข้าร่วมประชุมกันค่อนข้างสูง สมาชิกที่เข้าประชุมส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในพื้นที่บ้านหนองตายาย บ้านในชุม บ้านผาแดง และบ้านเขาถ้ำพระ ด้านฝั่งตะวันออกของวนอุทยานเขาหลวง และบางส่วนเป็นสมาชิกเครือข่ายฝั่งตะวันตก คือ บ้านน้ำลิม และบ้านไร่ใหญ่ สมาชิกเครือข่ายที่เข้าร่วมประชุม มีทั้งวัยกลางคน และวัยสูงอายุ สมาชิกวัยกลางคนส่วนใหญ่ไม่ค่อยมีความรู้ทางการปรุงยามากนัก รู้เพียงเล็กน้อย แต่มีความสนใจอยาก

รู้จักสมุนไพรมาก ยังไม่ค่อยมั่นใจในการใช้สมุนไพรหลายชนิด เช่น กลัวเก็บหาผิด และเป็นพิษต่อร่างกาย สมาชิกกลุ่มนี้ อาทิ นายอนุ สุทธิ นายประจักษ์ ฉ่ำกลิ่น และนางถวิล สังข์เดช รวมถึงบางรายที่เป็นผู้เก็บหาสมุนไพรแต่ไม่ได้ปรุงยารักษา เช่น นายสุวิน เมืองแก้ว นายสัมฤทธิ์ ปานสีดา และนายเด่น ไกรภาค สำหรับหมอยาที่มีอายุมากแล้ว ส่วนใหญ่จะมีความรู้ทางการปรุงยารักษามากกว่า เช่น นายมังกร หัสคุณ (เป็นหมอยาอยู่นอกพื้นที่เป้าหมาย) นายบุญชู นาคบำรุง นายลอย สุธรรมมา นายลมุล หมีนเทพ ทั้งนี้ นายมังกร หัสคุณ จะเป็นผู้ที่ได้รับการเชื่อถือมากที่สุดในช่วงสนทนา เนื่องจากได้เรียนจบหลักสูตรการแพทย์แผนไทยมา ทำให้เป็นผู้มีความรอบรู้ พูดได้อย่างมีหลักการน่าเชื่อถือ และเป็นผู้ไม่หวงวิชา ยินดีที่จะให้คำแนะนำแก่สมาชิกเครือข่ายด้วยความเต็มใจ

ความต้องการการเพิ่มพูนความรู้ของสมาชิกเครือข่าย

สมาชิกเครือข่ายต่างต้องการให้จัดการอบรมให้ความรู้ทางด้านสมุนไพรและด้านจิตสำนึกแก่สมาชิก เนื่องจากเห็นว่าการที่จะส่งเสริมให้สมาชิกเครือข่ายไปเรียนการแพทย์แผนไทยนั้น มีข้อจำกัดสูงและมีความเป็นไปได้ยากมาก ดังนั้น การให้ความรู้ในลักษณะอบรมและดูงานน่าจะเหมาะสมที่สุด ทั้งนี้ นายมังกร หัสคุณ ได้แนะนำให้เชิญเจ้าหน้าที่ชมรมแพทย์แผนไทยมาช่วยเป็นวิทยากรให้ โดยสมาชิกได้ให้ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับเนื้อหาในการอบรมว่า ต้องการทราบเกี่ยวกับสมุนไพรชนิดไหนมีพิษหรือเป็นอันตรายหรือไม่ วิธีการจำแนกชนิดสมุนไพร สรรพคุณเกี่ยวกับสมุนไพร การแปรรูป หรือการผลิตสมุนไพรเพื่อการค้า นอกจากนี้สมาชิกเครือข่ายมีความสนใจและต้องการให้ส่งเสริมในลักษณะเช่นเดียวกับที่มีการดำเนินการที่บ้านดงบัง จังหวัดปราจีนบุรี โดยให้ติดต่อแหล่งผู้ซื้อ หรือหาตลาด เพราะเชื่อว่าเครือข่ายมีศักยภาพผลิตสมุนไพรเพื่อการค้าได้ โดยเฉพาะสมุนไพรใกล้ตัวที่สามารถปลูกได้ตามบ้านหรือป่าชุมชน จะได้ไม่ไปมุ่งเน้นใช้สมุนไพรในป่ามากนัก

สถานการณ์การใช้สมุนไพรในป่า

จากการประชุมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับสถานการณ์การใช้สมุนไพรในป่า ทำให้ทราบว่า แหล่งเก็บหาสมุนไพร พบอยู่ฝั่งตะวันออกของวนอุทยานเขาหลวงเป็นส่วนใหญ่ ที่สำคัญ 3 แหล่ง ได้แก่ บริเวณลุ่มน้ำตกโกรกชำ บริเวณเขาถ้ำพระ และบริเวณเขาหลังวัดโค้ง (หนองกระทุ่ม) ส่วนฝั่งตะวันตก ได้แก่ ลุ่มน้ำตกหินลาด และบนยอดเขาหลวง

สำหรับประเด็นการใช้และการอนุรักษ์สมุนไพรในป่าวนอุทยานเขาหลวง นายเด่น ไกรภาค ซึ่งเป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน บ้านไร่ใหญ่ และเป็นผู้สนใจสมุนไพรในพื้นที่ฝั่งตะวันตกกล่าวไว้ว่า “ฝั่งบ้านไร่ใหญ่ มีชาวการเข้ามาเก็บหาสมุนไพรอยู่บ้าง เมื่อวันก่อนก็มีพระมารับซื้อจากชาวบ้าน” นอกจากนั้น สมาชิกเครือข่ายยังให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า สมุนไพรบางชนิดโดยเฉพาะสมุนไพรเล็ดถูกขโมยออกจากป่าไปจำนวนมาก ปัจจุบันมีหลงเหลือให้เห็นในป่าน้อยมาก

โดยเฉพาะบริเวณน้ำตกโกรกชำ ซึ่งเรื่องนี้นายเจลิยว สังข์ศิริ แกนนำชุมชนบ้านหนองตาบาย ต.บางประมุง กล่าวว่าถึงสมุนไพรบริเวณน้ำตกโกรกชำไว้ว่า

“ยังไม่ทันถึงเดือน สบู่เลือดหัวใหญ่ๆ หายไปอีกแล้ว ทราบว่ามีคนมาขโมย เก็บไปขาย กิโลกรัมละ 50 บาท มีน้ำหนักถึง 35 กิโลกรัม ซึ่งไม่น่ามาเก็บกันอย่างนี้ ตอนนี้หากจะหาสบู่เลือดให้เจอต้องขึ้นไปสูงๆ เท่านั้น ผิดกับเมื่อก่อนนี้ จะพบเห็นอยู่ทั่วไป ตามป่าด้านล่างก็มีอยู่ทั่ว แต่เดี๋ยวนี้หายไประยะมาก คนที่เก็บหาไม่ใช่คนบ้านใกล้ที่ไหน แต่เป็นคนในหมู่บ้านเราเอง ที่เข้ามาเก็บหาแล้วนำไปขายให้กับคนอื่น อยากให้เข้มงวดให้มากกว่านี้”

สอดคล้องกับคำกล่าวของนางถวิล สังข์เดช แกนนำชุมชนบ้านในชุม-ทุ่งแห้ว ต.หนองกรด ที่กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า

“บริเวณป่าโกรกเขาหลังวัดโค้ง (วัดหนองกระทุ่ม) สูงขึ้นไปเรื่อยๆ เกือบถึงยอดเขาหลวง มีสบู่เลือดเยอะมาก แต่ก็มีคนมาขอซื้อเยอะ และมีชาวบ้านเก็บหาขายอยู่เป็นประจำ เรื่องนี้อยากให้คุยกับหลวงน้ำเจ็ดให้ประกาศห้ามไม่ให้เก็บหา ถ้าไม่เช่นนั้นก็จะหมด”

จากข้อมูลดังกล่าว ทำให้ทราบว่าสบู่เลือดเป็นสมุนไพรมีอยู่ในกระแสความต้องการในปัจจุบันมากที่สุด เนื่องจากสามารถนำไปเข้ายาได้หลายตำรับ เช่น ยารักษาโรคเมเร็ง รักษาโรคเก๊าท์ ยารักษาโรคอัมพฤกษ์ อัมพาต ยาบำรุงกำลัง ยาอายุวัฒนะ เป็นต้น สบู่เลือดจึงเป็นสมุนไพรมีความเสี่ยงต่อการถูกเก็บหาออกจากป่ามากที่สุด โดยวิธีการเก็บหา นั้นจะยกหัวสบู่เลือดออกมาจากป่า ไม่ว่าจะเป็นขนาดเล็กหรือขนาดใหญ่ใช้ประโยชน์ได้หมด บางครั้งผู้ใช้อาจจ้างให้ผู้อื่นไปเก็บหาออกมาขาย โดยเสนอซื้อในราคาตั้งแต่กิโลกรัมละ 30 บาทจนถึง 50 บาท (น้ำหนักสด) ส่วนสมุนไพรรูปอื่นๆ เช่น กลิ้งกลางดงจะเก็บผลที่ร่วงหล่นตามพื้นป่า กำแพงเจ็ดชั้น ม้ากระต๊อบโรง บอระเพ็ด ก็จะตัดกิ่งก้านเป็นท่อนๆ นำออกจากป่า

จากสภาพปัญหาดังกล่าว สมาชิกเครือข่ายจึงได้เสนอแนะให้หยุดใช้สมุนไพรรูปในป่าไว้ก่อน โดยสมาชิกเครือข่ายบ้านหนองตาบายแสดงความเห็นว่าจะเป็นหูเป็นตาในการดูแลรักษาให้ ซึ่งเรื่องนี้นายเจลิยว สังข์ศิริ ได้กล่าวว่า

“ได้บอกไว้แล้ว สบู่เลือดเดี๋ยวนี้เป็นของหายาก จะไม่ให้ใครมาเก็บหาแล้ว เพราะว่าเราจะจัดให้คนมาเที่ยวป่าเรา แล้วสบู่เลือดก็ไม่มีให้ดูโดยเฉพาะบริเวณด้านล่างๆ แต่ต่อไปนี้คงไม่มีใครเข้ามาเอาแล้ว เพราะว่าบอกไว้แล้ว เป็นของหายาก”

นอกจากนี้นายสุทิน ปานสุรา แกนนำบ้านหนองตาบายอีกคน ได้กล่าวเสริมว่า

“ผมบอกแล้วนะ ถ้าใครเออลงมาผมจับนะ แล้วอย่าหาว่าโหดร้ายไม่ได้ ผมจะโทรศัพท์ไปเลย ของจะมาลงที่หน้าบ้านแถววัดทั้งนั้นแหละไม่ไปไหนหรอก จะเป็นจะตายอย่างไรก็ช่างให้ตายเหมือนสับ นาคะเสถียร เลย”

จากการสะท้อนปัญหาดังกล่าวนี้นำให้เครือข่ายมีความเห็นที่ต้องการอนุรักษ์สมุนไพรไว้โดยมุ่งหวังที่จะให้สมุนไพรดำรงอยู่ในป่า สอดคล้องกับความประสงค์ของนายประมวล ต้นสุวรรณ ราษฎรอาวุโสในตำบลบางประมุงที่อยากให้สมุนไพรในป่าหลายชนิดให้คงอยู่ในป่า แล้วให้หันมาสนใจสมุนไพรใกล้ตัวอื่นๆ บ้างที่อาจมีสรรพคุณทดแทนกันได้ เช่น กระตอม ฟาทะลายโจร ผักคราดหัวแหวน เพื่อหลีกเลี่ยงการใช้สมุนไพรจากป่า เพราะสับเลือดที่หายไปไม่ใช่คนที่ไหนหรอก คนท้องถิ่นหาไปขาย คนท้องถิ่นต้องเป็นใจ รับผิดชอบด้วย รวมถึงข้อเสนอของนายลมูล หมื่นเทพ หมอยาสมุนไพรบ้านผาแดง ตำบลหนองกรด ที่เสนอว่า อยากให้มองในแง่การแปรรูป ส่งเสริมการปลูกสมุนไพร โดยวิธีหามาปลูก พร้อมหาที่ส่ง เพื่อให้สมาชิกกลุ่มมีรายได้จากการผลิต ซึ่งมีโอกาสเป็นไปได้ อยากให้มีที่ส่ง เสาะแสวงหาตลาดก่อน แล้วหาตัวยาสมุนไพรที่จะนำมาขยายพันธุ์ให้เครือข่ายหาที่ปลูก

นอกจากนี้เครือข่ายยังมีความคิดเห็นในด้านการอนุรักษ์ว่า สมควรที่จะมีการปลูกสมุนไพรคืนสู่ป่าอีกด้วย โดยเฉพาะสับเลือด แม้ว่าในขณะนี้จะยังคิดไม่ออกว่าจะเพาะขยายพันธุ์ให้ได้ปริมาณมากๆ ได้อย่างไร ซึ่งเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวนี้ทางคณะผู้วิจัยฯ ได้ประสานงานอาจารย์จากมหาวิทยาลัยนครสวรรค์ ให้เข้ามาช่วยศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการเพาะขยายพันธุ์สมุนไพรบางชนิดที่มีอยู่ในป่าแห่งนี้ โดยเฉพาะสับเลือด และไม่หายากอื่นๆ

(3) การฝึกอบรมเพื่อพัฒนาองค์ความรู้ด้านสมุนไพร

การฝึกอบรมสมาชิกเครือข่ายปราชญ์พื้นบ้านด้านสมุนไพร เรื่อง “การพัฒนาองค์ความรู้ด้านสมุนไพรและการแพทย์แผนไทย เพื่อการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน” จัดขึ้นเมื่อ วันที่ 6-7 สิงหาคม พ.ศ. 2552 ณ ศูนย์ท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ หุบเขาฉิม (วนอุทยานเขาหลวง) ชุมชนบ้านหนองตาบาย หมู่ 3 ต.บางประมุง อ.โกรกพระ จ.นครสวรรค์ มีสมาชิกเครือข่าย ผู้เข้าร่วมสังเกตการณ์ และคณะผู้วิจัย เข้าร่วมฝึกอบรม รวม 60 คน

วัตถุประสงค์ของการฝึกอบรม

- 1) เพื่อพัฒนาองค์ความรู้ และความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับการใช้สมุนไพร รวมถึงความรู้เพิ่มเติมทางการแพทย์แผนไทย
- 2) เพื่อสร้างความตระหนักและเสริมสร้างจิตสำนึกที่ถูกต้องของเครือข่ายปราชญ์พื้นบ้านด้านสมุนไพรเกี่ยวกับการใช้สมุนไพรจากป่าวนอุทยานเขาหลวง

3) เพื่อเชื่อมความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างสมาชิกเครือข่ายปราชญ์พื้นบ้านด้านสมุนไพรที่อยู่โดยรอบวนอุทยานเขาหลวง

ผลการดำเนินงานการฝึกอบรม

การฝึกอบรมสมาชิกเครือข่ายสมุนไพรพื้นบ้าน มีเนื้อหาประกอบด้วยเรื่อง (1) คุณค่าและความสำคัญของการใช้สมุนไพรใกล้ตัว โดยมีการบรรยายเกี่ยวกับสมุนไพรกับการรักษาโรคหวัด ไข้หวัด และการใช้สมุนไพรชนิดต่างๆ (2) กฎหมายเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ในวนอุทยานเขาหลวง (3) คุณค่าและความสำคัญของการใช้สมุนไพรใกล้ตัว (4) ชุมชนกับการอนุรักษ์ทรัพยากรทางชีวภาพในท้องถิ่น โดยมีการยกตัวอย่างการอนุรักษ์จากชุมชนอื่นๆ ซึ่งมีพืชพันธุ์ที่แตกต่างจากวนอุทยานเขาหลวง (5) สมุนไพรเพื่อเศรษฐกิจพอเพียงในครัวเรือนและจรรยาแพทย์พื้นบ้าน โดยเน้นบรรยายเรื่องพืชสมุนไพรที่ผู้เข้าร่วมอบรมนำมา และมีการให้สูตรยาที่สามารถปรุงจากพืชสมุนไพรง่าย ๆ รวมทั้งมีการแลกเปลี่ยนสูตรยาจากหมอยาสมุนไพรที่เข้าร่วมอบรมด้วย

ข้อเสนอแนะของผู้เข้าร่วมฝึกอบรม

- 1) สมาชิกเครือข่ายปราชญ์พื้นบ้านด้านสมุนไพร ควรมีการพบปะพูดคุยกันอย่างน้อยเดือนละ 1 ครั้ง
- 2) ควรมีการจัดกิจกรรมเยี่ยมเยียนสมาชิกเครือข่ายในพื้นที่ต่างๆ รอบวนอุทยานเขาหลวง เพื่อแลกเปลี่ยนความรู้และสมุนไพรกัน
- 3) ให้มีการพัฒนาศูนย์บริการข้อมูลท่องเที่ยวหุบเขาคีรี เป็นแหล่งนำร่องสำหรับการเรียนรู้และใช้สอยสมุนไพรในชุมชน และขยายการพัฒนาไปยังพื้นที่อื่นๆ
- 4) ควรมีการจัดทำทำเนียบเครือข่ายปราชญ์พื้นบ้านด้านสมุนไพร
- 5) ควรมีการจัดทำหนังสือพรรณไม้สมุนไพรในวนอุทยานเขาหลวง
- 6) จัดกิจกรรมปลูกพืชสมุนไพรในบริเวณศูนย์บริการข้อมูลท่องเที่ยวหุบเขาคีรี โดยหมอยาสมุนไพรจะเป็นผู้เตรียมกล้าไม้ (อาจารย์วันเพ็ญ จาดเหนือ ซึ่งเป็นวิทยากรบรรยายครั้งนี้ จะสนับสนุนพันธุ์พืชสมุนไพร และจะมาสอนวิธีแปรรูปและทำผลิตภัณฑ์จากสมุนไพร)

ข้อสังเกต / ข้อเสนอแนะ

- 1) ผู้เข้าร่วมอบรมให้ความสนใจและมีความตื่นตัวตลอดการเข้ารับการอบรมทั้ง 2 วัน มีส่วนร่วมในการอบรม สอบถาม และตอบคำถามอยู่ตลอดเวลา เนื่องจากวิทยากรมีวิธีการในการบรรยายที่ดี และเป็นความรู้ใหม่ที่ผู้เข้าร่วมอบรมไม่เคยได้รับฟังมาก่อน

2) ในหัวข้อบรรยายเรื่อง “ชุมชนกับการอนุรักษ์ทรัพยากรทางชีวภาพในท้องถิ่น” โดย ผศ. ดร.สุภาวรรณ วงศ์คำจันทร์ หัวหน้าสาขาวิชาชีววิทยา ภาควิชาวิทยาศาสตร์ คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช ได้มีการบรรยายเกี่ยวกับการทำการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับพืชสมุนไพรในชุมชน โดยนักวิชาการร่วมกับชาวบ้านและหมอยาสมุนไพร ชาวบ้านที่เข้าร่วมการฝึกอบรม ต้องการให้มีการศึกษาวิจัยลักษณะดังกล่าวในพื้นที่วนอุทยานเขาหลวง

3) ในการบรรยายเรื่องการบรรยายเรื่อง “กฎหมายเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ในวนอุทยานเขาหลวง” โดย นายสมชาย วิเชียรกุลยารัตน์ หัวหน้าวนอุทยานเขาหลวง ชาวบ้านและหมอยาที่เข้ารับการฝึกอบรมต้องการให้เจ้าหน้าที่ผ่นผืนเรื่อง การเก็บหาของป่า ทั้งในส่วนของการเก็บใช้ประโยชน์เพื่อยังชีพและเพื่อค้าขาย แต่หัวหน้าวนอุทยานเขาหลวงยังยืนยันว่าสามารถเก็บหาเพื่อใช้ยังชีพได้เท่านั้น

ปัญหา อุปสรรค

1) เนื่องจากหมอยาสมุนไพรพื้นบ้านส่วนใหญ่ เป็นผู้สูงอายุแล้ว (ร้อยละ 51 ที่มีอายุตั้งแต่ 70 ปี ขึ้นไป) ประกอบกับมีบ้านเรือนที่อยู่อาศัยกระจายอยู่รอบๆ วนอุทยานเขาหลวง ทำให้การเดินทางเข้าร่วมกิจกรรมแต่ละครั้งไม่ค่อยสะดวกมากนัก การแก้ไขปัญหาจึงต้องอาศัยให้ลูกหลานเป็นผู้พาма หรืออาศัยเครือข่ายที่อยู่ในวัยหนุ่มกว่าหรือวัยกลางคนเป็นผู้ช่วยเหลือ

2) เนื่องจากองค์ความรู้ทางด้านการรักษาทางสมุนไพรของหมอยาพื้นบ้านส่วนใหญ่ไม่มีผู้รับสืบทอดต่อ ส่งผลให้องค์ความรู้เหล่านี้สูญหายไป หากไม่มีแนวทางแก้ไข

3) เนื่องจากการทำงานในกระบวนการส่งเสริมและพัฒนาเครือข่ายสมุนไพรพื้นบ้าน โดยเฉพาะในด้านการเสริมสร้างจิตสำนึกของการใช้สมุนไพรจากป่าของชุมชนนั้น เป็นการทำงานที่ต้องอาศัยการบูรณาการ ทั้งผู้ร่วมกระบวนการและวิธีการ โดยเฉพาะหน่วยงานราชการผู้ดูแลรักษาพื้นที่ ซึ่งหากขาดหน่วยงานดังกล่าวนี้อยู่ในกระบวนการตั้งแต่ต้นอย่างต่อเนื่องแล้ว ก็อาจทำให้กระบวนการส่งเสริมล่าช้าหรือไม่เป็นไปตามทิศทางที่ถูกต้องหรือสอดคล้องกับแนวนโยบายของหน่วยงานได้

ข้อเสนอแนะในภาพรวม

1) ควรเร่งหาวิธีการที่จะส่งเสริมให้องค์ความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรที่มีอยู่ในตัวหมอยาสมุนไพรพื้นบ้านซึ่งได้รับการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ ให้ได้รับการสืบทอดต่อไป เพื่อให้คงอยู่กับสังคมไทย รวมถึงการสำรวจศึกษาข้อมูลด้านองค์ความรู้ของหมอยาสมุนไพรพื้นบ้าน ในวงที่กว้างขวางขึ้นจากเป้าหมายเดิมเพียง 35 หมู่บ้าน ทั้งนี้เพราะพบว่าหมอยา

สมุนไพรพื้นบ้านที่อาศัยอยู่นอกพื้นที่เป้าหมายอีกหลายรายที่มีองค์ความรู้ที่โดดเด่น และหลากหลาย อีกทั้งมีความเกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์สมุนไพรจากป่าวนอุทยานเขาหลวงด้วยเช่นกัน

2) ควรเร่งส่งเสริมการเพาะขยายพันธุ์สมุนไพรในป่า โดยเฉพาะชนิดที่มีคุณค่าและมีความสำคัญในแง่ของการใช้ประโยชน์ของชุมชน ทั้งด้านการแพทย์ และประโยชน์อื่นๆ เพื่อให้เครือข่ายได้แหล่งพันธุ์นำไปปลูกไว้ใช้สอยในครัวเรือน หรือในป่าชุมชน จะได้เป็นการหลีกเลี่ยงหรือลดการใช้สมุนไพรจากป่า เพื่อเปิดโอกาสให้ทรัพยากรธรรมชาติในป่าได้ฟื้นตัว และให้เป็นแหล่งอนุรักษ์พันธุ์กรรมพืช และเป็นแหล่งเพาะขยายพันธุ์พืช เพื่อการใช้ประโยชน์ในอนาคต

3) ควรเร่งกำหนดมาตรการด้านการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์สมุนไพรของชุมชนเพื่อให้เกิดการใช้อย่างมีจิตสำนึกที่ถูกต้อง สอดคล้องในด้านการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน โดยกระบวนการทำงานร่วมกันแบบบูรณาการ ทั้งภาคประชาชน ราชการ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สถาบันการศึกษา และผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องอื่นๆ

4) ควรส่งเสริมให้มีการศึกษาวิจัยในพื้นที่วนอุทยานเขาหลวงเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับความหลากหลายทางชีวภาพด้านสมุนไพร เนื่องจากสมุนไพรในวนอุทยานเขาหลวงมีหลากหลายด้านชนิดพันธุ์ ซึ่งมีคุณค่าและเป็นประโยชน์ต่อมวลมนุษยชาติ

6.1.3.3 การขยายพันธุ์พืชสมุนไพรและพืชหายากในวนอุทยานเขาหลวง

วนอุทยานเขาหลวงมีสภาพโดยทั่วไปเป็นภูเขาหินปูน สูงสลับซับซ้อน พื้นที่ส่วนใหญ่มีความลาดชันมากกว่าร้อยละ 35 สภาพป่าส่วนใหญ่เป็นป่าเบญจพรรณ ป่าโปร่งผลัดใบ มีไม้ขนาดเล็กและกลาง รวมทั้งมีไม้ไผ่ขึ้นหนาแน่น โดยพบสังคมป่าเต็งรังกระจายอยู่ตามบริเวณเชิงเขาที่สูงไม่มากนัก พบพรรณไม้ขนาดเล็กเป็นส่วนใหญ่ รวมไปถึงพรรณไม้พื้นล่าง ประเภทต่างๆ และมีหญ้าปกคลุมพื้นป่า ตามหุบเขา ลำห้วย มีสภาพเป็นพื้นที่ป่ารกทึบ โดยเฉพาะในฤดูฝน ที่ประกอบด้วยไม้พุ่มเถาวัลย์ หวาย กล้วยไม้ดินบางชนิด รวมไปถึงพันธุ์ไม้ยืนต้นที่เป็นสมุนไพร และมีการนำออกมาใช้ประโยชน์

การศึกษาเบื้องต้นเกี่ยวกับพันธุ์ไม้บางชนิดที่เป็นพืชสมุนไพร และพืชหายากในวนอุทยานเขาหลวง บริเวณบ้านหนองตายาย ตำบลบางประมุง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ พบว่ามีการนำพืชสมุนไพรและพืชหายากชนิดต่างๆ มาใช้ประโยชน์ ในการศึกษาได้เน้นเฉพาะพืชสมุนไพรที่มีการนำมาใช้ประโยชน์มากที่สุด และพืชหายากที่อยู่ในภาวะ

คุกคาม หรือเป็นไม้หายากประจำถิ่น โดยมีข้อมูลสรุปเกี่ยวกับพืชสมุนไพรและพืชหายากตลอดจนวิธีการขยายพันธุ์พืชสมุนไพรและพืชหายากดังกล่าว ดังนี้

(1) พืชสมุนไพร (Medicinal plants)

พืชสมุนไพรเป็นพืชที่มีสรรพคุณในการรักษาโรค หรืออาการเจ็บป่วยต่างๆ ที่ได้จากส่วนต่างๆ ของพืช เช่น ราก ลำต้น ใบ ดอก ผล เป็นต้น ที่ชาวบ้านโดยเฉพาะหมอยาสมุนไพรพื้นบ้านบริเวณโดยรอบวนอุทยานเขาหลวง เก็บนำมาใช้ประโยชน์เพื่อการรักษา

ตัวอย่างพืชสมุนไพรสำคัญที่มีการเก็บจากบริเวณโดยรอบวนอุทยานเขาหลวง และนำมาใช้ในตำรับยาสมุนไพรต่างๆ ดังแสดงในตารางที่ 6.4 ซึ่งพบว่า สบู่เลือด กลิ้งกลางดง และดองดึง เป็นพืชสมุนไพรที่มีการนำมาใช้ประโยชน์มากที่สุด เนื่องจากมีสรรพคุณที่สามารถนำมาเข้าเครื่องยาสมุนไพรได้หลากหลาย และอยู่ในตำรับยาที่ชาวบ้านใช้ในการรักษาบ่อย เช่น ใช้เข้าเครื่องยาแก้กระษัย บำรุงกำลัง แก้ปวดเมื่อย และแก้ความดันโลหิตสูง เป็นต้น จึงมีการนำพืชสมุนไพรทั้ง 3 ชนิดนี้ มาใช้ในตำรับยาต่างๆ ในปริมาณมาก ดังนั้นทางคณะผู้วิจัยจึงได้เลือกนำพืชในกลุ่มสบู่เลือด กลิ้งกลางดง และดองดึง มาศึกษาเกี่ยวกับการขยายพันธุ์ด้วยวิธีการต่างๆ ประกอบกับสบู่เลือดและกลิ้งกลางดง ที่พบมักมีการเจริญเติบโตตั้งแต่เชิงเขาไปจนถึงยอดเขา และมีการเก็บส่วนของหัว (Tuber) มาใช้ประโยชน์นั้น ต้องใช้เวลาในการเดินทางขึ้นไปเก็บ และถ้ามีการเก็บในปริมาณมาก สมุนไพรดังกล่าวอาจจะเสี่ยงต่อการสูญพันธุ์ได้ในอนาคต ส่วนดองดึงที่ตามปกติมักพบเจริญอยู่ตามบริเวณชายป่าเชิงเขาหลวง ไปจนถึงพื้นที่ดอนตามหัวไร่ปลายนา นั้น ปัจจุบันพบได้ยากขึ้น เนื่องจากมีการเก็บมาใช้ประโยชน์มาก นอกจากนี้ ยังพบว่า สบู่เลือด กลิ้งกลางดง และดองดึง เป็นพืชที่มีการพักตัวตามธรรมชาติ และสร้างส่วนสะสมอาหาร ได้แก่ หัว และเหง้า เพื่อการเจริญเติบโตในฤดูกาลต่อไป และส่วนสะสมอาหารดังกล่าว เป็นส่วนที่ถูกนำมาใช้ประโยชน์ทางยา เมื่อมีการเก็บพืชสมุนไพรจากธรรมชาติมาทำยามากขึ้น ทำให้พืชสมุนไพรดังกล่าว มีปริมาณเหลืออยู่สำหรับการขยายพันธุ์ตามธรรมชาติลดลง และไม่เพียงพอกับความต้องการใช้ของหมอยา

นอกจากพืชสมุนไพรทั้ง 3 ชนิดนี้แล้ว ยังพบว่าการนำหนอนตายหายากมาใช้ในตำรับยาเพิ่มมากขึ้น ซึ่งอาจทำให้สถานภาพของหนอนตายหายากที่พบขึ้นอยู่ตามบริเวณวนอุทยานเขาหลวง อยู่ในสถานภาพที่เริ่มถูกคุกคาม (Threatened plant) อันเนื่องมาจากการใช้ประโยชน์เป็นสมุนไพร และเป็นสารกำจัดแมลง ดังนั้น จึงควรมีการศึกษาหาวิธีการขยายพันธุ์ที่เหมาะสมเพื่อให้ได้ต้นจำนวนมาก ในเวลาอันรวดเร็ว และได้ต้นพันธุ์พืชสมุนไพรใหม่ เพื่อการใช้ประโยชน์ในชุมชนอย่างยั่งยืน รวมไปถึงการส่งเสริมให้มีการปลูกพืชสมุนไพรทดแทนการนำออกมาจากป่า เพื่อให้เพียงพอต่อความต้องการของหมอยาสมุนไพร และเพื่อเป็น

แนวทางในการอนุรักษ์ธรรมชาติได้ดี และ/หรือส่งเสริมให้เกษตรกร ใช้สมุนไพรเพื่อ
การเกษตร เป็นยาฆ่าแมลงให้เกิดประโยชน์อย่างยั่งยืนต่อไป

ตารางที่ 6.4 ตัวอย่างพืชสมุนไพรสำคัญที่นำมาใช้ประโยชน์ (เรียงลำดับการเก็บและการใช้
ประโยชน์จากมากที่สุด)

พืชสมุนไพร	ใช้ในตำรับยา	ส่วนที่ใช้ทำ ยา
สบู่เลือด (<i>Stephnia pierrei</i> Diels)	แก้กระษัย ปวดเมื่อย บำรุง กำลัง	หัว
กลิ้งกลางดง (<i>Dioscorea bulbifera</i> L.)	แก้กระษัย ปวดเมื่อย บำรุง กำลัง	หัว
ดองดึง (<i>Gloriosa superba</i> Linn.)	แก้โรคอัมพฤกษ์ อัมพาต	เหง้า
ม้ากระทืบโรง (<i>Neuropiltis racemosa</i> Wall.)	แก้กระษัย ปวดเมื่อย บำรุง กำลัง	เถา
ฮ่อสะพายควาย (<i>Hippaeratea cambodiana</i>)	แก้กระษัย ปวดเมื่อย บำรุง กำลัง	เถา
กำแพงเจ็ดชั้น (<i>Litosanthes biflora</i> BL.)	บำรุงกำลัง ปวดเมื่อย	กิ่ง, ต้น
ห้วยาข้าวเย็น (<i>Smilax micro-china</i> T.Koyama)	แก้ไข้ทับระดู	หัว
รางแดง (<i>Ventilago denticulata</i> Willd.) (<i>V. calyculata</i> Tul.)	แก้กระษัย บำรุงกำลัง	เถา ต้น
หนอนตายหยาก (<i>Stemona tuberosa</i> Lour.)	ยาถ่ายพยาธิ ยาแก้ไอ ขับ เสมหะ ขับลม ยาฆ่าแมลง	ราก

ที่มา : ข้อมูลได้จากการสอบถามหมอยาสมุนไพรพื้นบ้านที่อาศัยอยู่ในบริเวณโดยรอบ
วนอุทยานเขาหลวง จำนวน 11 คน

ในการศึกษาพืชสมุนไพรเพื่อการขยายพันธุ์จึงได้เลือกศึกษาเฉพาะพืชสมุนไพรทั้ง 4 ชนิดนี้ คือ สบู่เลือด กลิ้งกลางดง ทองตั้ง และหนอนตายหยาก ส่วนพืชหายากได้เลือกศึกษากลับไม้ในสกุลช้าง ได้แก่ ช้างกระ และพืชประจำถิ่น ได้แก่ ต้นกาญจนา

ข้อมูลเบื้องต้นทางพฤกษศาสตร์บางประการของสมุนไพรที่มีการใช้ประโยชน์มาก มีดังนี้

สบู่เลือด

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Stephania pierrei* Diels

วงศ์ : Menispermaceae

ชื่ออื่น : เปล้าเลือดเครือ บัวก่อ บัวเครือ บัวบก

สถานภาพ : พืชที่ถูกคุกคามเฉพาะพื้นที่

สบู่เลือดเป็นไม้เถาเลื้อย มีหัวใต้ดินมีขนาดใหญ่ กลมแบน เปลือกหุ้มสีน้ำตาล เนื้อในสีขาวนวล รสชาติมันและเผื่อนเล็กน้อย ลำต้นแทงขึ้นจากหัว โค้งงอลงสู่พื้นดิน เป็นไม้กึ่งเลื้อยทอดยาวได้ประมาณ 3-5 เมตร ใบเป็นใบเดี่ยวเรียงสลับ รูปเกือบกลม หรือ กลมคล้ายใบบัว แต่จะมีขนาดเล็กกว่า เส้นผ่านศูนย์กลางใบประมาณ 3-6 ซม. ก้านใบยาว 2-3.5 ซม. ติดที่กลางแผ่นใบ ดอกออกเป็นช่อกระจุกที่ซอกใบ เป็นดอกแยกเพศ กลีบเลี้ยง 4-5 กลีบ รูปขอบขนาน สีเหลือง ไม่มีกลีบดอก ผลมีลักษณะเป็นทรงกลม มี 1 เมล็ด รูปเกือบกลม

กลิ้งกลางดง

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Dioscorea bulbifera* L.

วงศ์ : Dioscoreaceae

ชื่ออื่น : อีรุ่มปุมเป้า มันหมู มันนางนอน เถามันนก ว่านพระนิม

สถานภาพ : พืชที่เริ่มถูกคุกคามเฉพาะพื้นที่

กลิ้งกลางดงเป็นพืชล้มลุก มีขนาดผืนแปร จนเป็นไม้เลื้อยพันต้นไม้อื่นยาวได้ถึง 25 เมตร มีหัวใต้ดินที่มีรูปร่างกลมหรือทรงกระบอก อายุยืนหลายปี ลำต้นทรงกระบอก เลื้อยพันต้นไม้อื่น ผิวเกลี้ยงไม่มีขนและหนาม มีสีเขียวหรือเขียวเข้ม มีจุดประสีแดงหรือน้ำตาลเข้ม บางครั้งมีสีน้ำตาลหรือม่วงแดงด้านที่ได้รับแสง ใบเป็นใบเดี่ยว ออกสลับ แผ่นใบรูปไข่กว้างจนถึงกลม ฐานใบรูปหัวใจเว้าลึก ปลายใบเป็นติ่ง ขอบใบเรียบหรือเป็นคลื่นเล็กน้อย มักมีการสร้างหัวอากาศ (Aerial bulblet) จำนวนมาก รูปไข่หรือทรงกลม บางครั้งรูปทรงกระบอก มีขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางตั้งแต่ 2 มม. ไปจนถึง 12 ซม. ผิวนอกสีน้ำตาลถึงน้ำตาลเข้ม มีลักษณะขรุขระ เป็นตุ่มนูนทั่วไป

ดองดึง

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Gloriosa superba* Linn.

วงศ์ : Liliaceae

ชื่ออื่น : ก้ามปู คมขวาน หัวขวาน ดาวดึงส์ วานก้ามปู พันมหา

สถานภาพ : พืชที่ถูกคุกคาม

ดองดึงเป็นไม้เลื้อยเนื้อแข็ง อายุสั้น มีหัวหรือเหง้าอยู่ใต้ดินรูปร่างค่อนข้างแบนยาว งอเป็นตัววี ที่ปลายใบเรียวยาว ปลายม้วนงอช่วยในการเลื้อยพัน ใบเป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ รูปใบหอกแกมรูปแถบ กว้าง 1.5-4 เซนติเมตร ยาว 8-25 เซนติเมตร ปลายใบเรียวแหลมยาวบิดม้วน ทำหน้าที่ในการยึดเกาะ โคนใบมน ขอบใบเรียบ ก้านใบสั้น ดอกมีสีเหลืองส้มหรือเหลืองแดง ออกดอกเดี่ยวตามซอกใบใกล้ปลายกิ่ง ดอกรูปถ้วย กลีบดอก 6 กลีบ ไม่เชื่อมติดกัน รูปแถบยาว โคนกลีบสีเหลืองเมื่อแก่จะมีสีส้ม ปลายกลีบสีแดง ขอบบิดเป็นคลื่น ดอกบานเต็มทีกว้าง 4-6 เซนติเมตร ผลแห้งแตก เป็นฝัก ยาว 4-5 เซนติเมตร มี 3 พู ผลอ่อนสีเขียว เมื่อแก่เป็นสีน้ำตาล เมล็ดสีส้ม

หนอนตายหยาก

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Stemona tuberosa* Lour.

วงศ์ : Stemonaceae

ชื่ออื่น : กะเพียด ปงช้าง รากลิง โป่งมดง่าม

สถานภาพ : พืชที่ถูกคุกคามเฉพาะบางพื้นที่

หนอนตายหยากเป็นไม้เลื้อยล้มลุก มีรากเป็นรูปกระสวย ออกเป็นกระจุกคล้ายกระชาย กิ่งที่กำลังจะออกดอก มักจะเลื้อยพัน ใบเดี่ยว เรียงสลับ รูปหัวใจ กว้าง 4-6 ซม. ยาว 6-10 ซม. แผ่นใบเป็นคลื่น ดอกเดี่ยว ออกที่ซอกใบ กลีบดอกด้านนอกสีเขียว ด้านในสีแดง ผลแห้ง แตกได้

(2) พืชหายาก (Rare plants)

จากข้อมูลการศึกษาสำรวจ และสอบถามเกี่ยวกับพืชชนิดต่างๆ ที่อยู่ในบริเวณวนอุทยานเขาหลวง และพื้นที่โดยรอบ พบว่า มีพืชหลายชนิดที่มีปริมาณลดลง และพบเห็นได้ยากขึ้น ตัวอย่างเช่น กล้วยไม้สกุลต่างๆ บางสกุล ที่อาจจัดเป็นพืชหายาก (Rare species) และพืชชนิดอื่นๆ อีกหลายชนิด ที่พบเฉพาะระบบนิเวศเขาหินปูน เช่น พืชวงศ์ชาฤๅษี (Gesneriaceae) เป็นต้น สำหรับกล้วยไม้ชนิดต่างๆ นั้น พบว่า มีปริมาณลดลงมาก เนื่องจากมีการเก็บกล้วยไม้ออกมาจำหน่ายและนำมาปลูกเลี้ยงเป็นไม้ประดับตามบ้านมากขึ้น โดยเฉพาะกล้วยไม้ในสกุลช้าง (*Rhynchostylis gigantea* Ridl. (Lindl.)) และกล้วยไม้หวดพราหมณ์

(*Seidenfadenia mitrata* (Rchb.f.) Garay) รวมไปถึงกล้วยไม้ดินบางชนิด ได้แก่ กล้วยไม้ขาวดง (*Tropidia* sp.) และว่านจูนาง (*Geodorum* sp.) เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีพืชประจำถิ่นอย่างเช่น ต้นกาญจนิกา (Endemic species) ซึ่งจัดเป็นพืชถิ่นเดียวที่พบเฉพาะพื้นที่ อยู่ในสภาพหายาก และมีเขตการกระจายพันธุ์น้อย พบเฉพาะถิ่นที่อยู่ที่เหมาะสมตามบริเวณเขาหินปูนในเขาหลวงซึ่งจะพบได้มาก แต่ในปัจจุบัน พบว่า ยังมีการนำไปใช้ประโยชน์น้อยอย่างไรก็ตาม เนื่องจากต้นกาญจนิกา เป็นไม้ยืนต้นขนาดกลาง ที่มีดอกสวยงาม เหมาะสมสำหรับที่จะนำไปปลูกเป็นไม้พุ่มประดับในสวน ดังนั้น ถ้ามีการนำออกไปปลูกเพื่อการค้าดังกล่าว อาจเป็นสาเหตุให้กาญจนิกา มีปริมาณลดลงไปจากธรรมชาติอย่างรวดเร็วได้ ถึงแม้ว่าจะสามารถขยายพันธุ์ตามธรรมชาติโดยเมล็ดได้ง่ายก็ตาม ด้วยเหตุนี้ จึงควรมีการศึกษาเพื่อหาวิธีขยายพันธุ์เพื่ออนุรักษ์และเก็บรักษาสายพันธุ์ให้คงอยู่ต่อไปเช่นเดียวกับพืชสมุนไพรที่กล่าวมา

ข้อมูลเบื้องต้นทางพฤกษศาสตร์บางประการของพืชหายาก มีดังนี้

ช้างกระ

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Rhynchostylis gigantea* (Lindl.) Ridl.)

วงศ์ : Orchidaceae

สถานภาพ : พืชที่ถูกคุกคามเฉพาะบางพื้นที่

ในธรรมชาติพบมากทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคเหนือ ส่วนภาคอื่นๆ ยกเว้น ภาคใต้พบกระจายไม่มากนัก ขนาดต้นค่อนข้างใหญ่ใบรูปขอบขนาน ยาว 15-30 ซม. กว้าง 3.5-6 ซม. ใบหนา ออกสลับซ้ายขวาของต้นค่อนข้างถี่รากใหญ่ ยาวและแข็งแรง เกาะแน่นต้นหรือกิ่งไม้ที่อาศัย ช่อดอกออกจากซอกใบยาวใกล้เคียงกับความยาวของใบ และกว้าง 4-6 ซม. แต่ละต้นมี 2.4 ช่อ ซึ่งจะทอดเอนลงเป็นมุมที่ตรงข้ามกับใบดอกในช่อขนาดประมาณ 2 ซม. เรียงสลับจังหวะชิดกันตลอดช่อ จุดประที่กลีบมีลักษณะต่างๆ กันตามพันธุ์ กลีบปากสีชมพูอมม่วงดอกบานในช่วงเดือนธันวาคม-กุมภาพันธ์ และดอกบานทนเกือบ 2 สัปดาห์ ปัจจุบันพบในสภาพธรรมชาติได้น้อยมาก มักพบขึ้นตามต้นไม้ใหญ่ แต่ข้อมูลจากการสอบถามพบว่า กล้วยไม้ช้างกระ มีการลักลอบนำออกมาปลูกเลี้ยงและจำหน่ายมากขึ้น ทำให้ปริมาณในธรรมชาติเริ่มลดลง

กาญจนิกา

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Santisukia pagetii* (Craib.) Brummitt

วงศ์ : Bignoniaceae

ชื่ออื่น : แควขาว ลั่นทมเขา

สถานภาพ : พืชหายาก และเป็นพืชถิ่นเดียว ที่พบเฉพาะในไทยเท่านั้น

กาญจนิกาเป็นไม้ต้นขนาดกลาง ไม่ผลัดใบ สูง 10-20 เมตร ลำต้นแตกกิ่งต่ำ เรือนยอดเป็นพุ่มกลมแผ่กว้าง แน่นทึบ ใบ ประกอบแบบขนนกชั้นเดียวปลายคี่ เรียงเป็น วงรอบกิ่ง ใบย่อย 5-10 คู่ รูปไข่แกมรูปใบหอก ปลายแหลม โคนมน เบี้ยวเล็กน้อย ขอบใบ ส่วนบนมักจะมีรอยจักตื้นๆ ดอก ใหญ่ จำนวนมาก ออกเป็นช่อยาวแตกแขนง แขนงช่อดอก แตกเป็นวงรอบแกนช่อ กลีบรองกลีบดอกติดกันเป็นหลอดสั้นๆ ส่วนบนแยกเป็น 5 แฉกสั้นๆ ภายนอกมีตุ่มทั่วไป กลีบดอกติดกันคล้ายรูปแตร ปลายผายออกเป็น 5 กลีบ สีขาว หรือ สีขาว ปนม่วงอ่อน ปากหลอดสีเหลืองอ่อน ผลเป็นฝักแห้งรูปทรงกระบอก ปลายและโคนรี ฝักมีตุ่ม กระจัดกระจายทั่วไป เมล็ด จำนวนมาก กลมแบน มีปีกบางโปร่งทางด้านข้างทั้งสองด้าน มีเขต กระจายพันธุ์และนิเวศวิทยาที่พบเฉพาะภาคตะวันตกเฉียงใต้ของไทย ตั้งแต่จังหวัดอุทัยธานีลง มาถึงเพชรบุรี ขึ้นทั่วไปในป่าผลัดใบ ตามซอกหินของภูเขาหินปูนที่แห้งแล้ง ที่ระดับความสูง 50-200 เมตร ออกดอกเดือนกุมภาพันธ์ – มีนาคม จากการศึกษพบว่า มีการกระจายพันธุ์ใน บริเวณรอบวนอุทยานเขาหลวง ตามบริเวณเขาหินปูนทางฝั่งเขตจังหวัดนครสวรรค์ที่มีความสูง ไม่มากนัก พบขึ้นตามซอกหินหน้าผา และลานหินที่มีการทับถมของซากใบไม้และอินทรีย์วัตถุ บนความสูงจากระดับน้ำทะเลไม่มากนัก และขึ้นกระจายโดยรอบเขาหินปูนปะปนกับต้นจันทน์ผา (*Dracaena loureiri* Gagnep.) ที่ปัจจุบันถูกนำออกมาใช้ประโยชน์เป็นไม้ประดับแล้ว

(3) การขยายพันธุ์พืชสมุนไพรและพืชหายากในวนอุทยานเขาหลวง

ในการศึกษครั้งนี้ ได้จำแนกการศึกษาวิธีการขยายพันธุ์พืชสมุนไพรและพืชหายากบางชนิดออกเป็น 3 วิธี ได้แก่

การขยายพันธุ์แบบอาศัยเพศ ได้แก่ การเพาะเมล็ด

การขยายพันธุ์แบบไม่อาศัยเพศ ซึ่งจะทำให้ต้นใหม่ที่ได้มีลักษณะเหมือนเดิม ทุกประการ มีหลายวิธี ได้แก่ การตัดชำ การตอนกิ่ง การติดตา เป็นต้น

การเพาะเลี้ยงเนื้อเยื่อ เป็นวิธีการหนึ่งที่จะช่วยให้ได้ต้นอ่อนที่มีพันธุกรรม เหมือนเดิม ปลอดภัยจากเชื้อโรค ในปริมาณมากเพื่อการขยายพันธุ์ โดยขึ้นส่วนที่ใช้ในการ เพาะเลี้ยงเพื่อเพิ่มจำนวนต้นอ่อน ได้จากชิ้นส่วนหรืออวัยวะของพืชที่เจริญออกมา เช่น ปลาย ยอด (shoot tip) ตาข้าง (axillary bud) มาทำการเพาะเลี้ยงในสภาพปลอดเชื้อ เพื่อให้เกิด การเจริญเป็นยอดอ่อน จากนั้นจึงทำการชักนำให้ได้ต้นจำนวนมาก เพื่อนำไปปลูกต่อไป นอกจากนี้ยังมีการนำชิ้นส่วนของ ใบ ลำต้น ปล้อง มาทำการชักนำให้เกิดแคลลัส แล้วทำให้ เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นยอดพิเศษ จากนั้นทำให้เกิดรากเพื่อให้ได้ต้นที่สมบูรณ์

สำหรับพืชสมุนไพรในวนอุทยานเขาหลวงที่นำมาขยายพันธุ์ ได้ใช้วิธีการต่าง ๆ ดังนี้

สับเลียด (*Stephania pierrei* Diels)

มีการใช้สับเลียดในตำรับยาต่างๆ ในปริมาณมาก เช่น ตำรับยารักษาโรคเกาต์ อัมพฤกษ์ อัมพาต เป็นต้น การขยายพันธุ์สับเลียด ได้ทดลองทำการขยายพันธุ์ 3 วิธี คือ

การปักชำกิ่งกิ่งอ่อนกิ่งแก่ (Stem cutting) ในการปักชำจะทำการตัดเถา สับเลียดเป็นท่อนๆ โดย 1 ท่อนจะมี 2 ข้อ จากนั้นทำการหาสารควบคุมการเจริญเติบโตกลุ่ม ออกซินเพื่อเร่งการเกิดราก หลังจากปักชำเป็นเวลา 3 สัปดาห์ และจากผลการทดลองเบื้องต้น พบว่า กิ่งชำมีการเกิดของรากใหม่น้อย อัตราการรอดของกิ่งชำมีประมาณร้อยละ 40

การตอนกิ่งแบบซับซ้อนหรือแบบงูเลื้อย (Double layering) การตอนวิธีนี้จะ ทำการฝังหรือกลบกิ่งเป็นทอดๆ ตลอดความยาวของกิ่ง ส่วนบริเวณที่โผล่พ้นผิวดินจะต้องมีตา อย่างน้อย 1 ตา เพื่อให้แตกเป็นยอดใหม่ จากผลการทดลองโดยวิธีดังกล่าวพบว่า กิ่งตอนมี การเกิดรากใหม่บริเวณข้อที่ถูกกลบด้วยดินไว้ และบริเวณที่โผล่พ้นดินก็มีการแตกเป็นยอด ใหม่ได้ดี

การเพาะเลี้ยงเนื้อเยื่อ โดยใช้ชิ้นส่วนบริเวณข้อตั้งแต่ข้อที่ 1-5 และปล้องที่อยู่ ระหว่างข้อดังกล่าวมาทำการเพาะเลี้ยงในอาหารสังเคราะห์สูตร Murashige and Skoog (1962) ที่เติมสารควบคุมการเจริญเติบโต BA 2.0 มิลลิกรัมต่อลิตร ร่วมกับ GA₃ 0.5 มิลลิกรัม ต่อลิตร เป็นเวลา 4 สัปดาห์ พบว่า ชิ้นส่วนข้อมีการเจริญเป็นต้นยอดใหม่ได้ดี และมีการยืด ยาวมากขึ้น จากนั้นจะทำตัดยอดใหม่ที่เกิดขึ้นลงเลี้ยงบนอาหารสูตรใหม่เพื่อชักนำให้ชิ้นส่วน ยอดใหม่ทวีจำนวนเพิ่มมากขึ้น ตามลำดับ ดังแสดงในรูปที่ 6.3

รูปที่ 6.3 ต้นพันธุ์สับปะรดที่ขยายพันธุ์ด้วยวิธีการต่างๆ ได้แก่ (ก) ต้นสับปะรดที่ได้จากการเพาะเมล็ดอายุ ประมาณ 10 สัปดาห์ (ข) ต้นสับปะรดที่ได้จากการตอนกิ่งแบบซับซ้อน อายุประมาณ 6 สัปดาห์ และ (ค) ต้นสับปะรดที่ได้จากการเพาะเลี้ยงเนื้อเยื่อ อายุประมาณ 6 สัปดาห์

กลิ้งกลางดง (*Dioscorea bulbifera* L.)

การขยายพันธุ์กลิ้งกลางดง ได้นำข้อของเถาอ่อนมาทำการเพาะเลี้ยงเนื้อเยื่อ เพื่อให้เกิดยอดใหม่ จากนั้นทำการชักนำขึ้นส่วนยอดอ่อนให้เพิ่มจำนวนให้ได้มากที่สุด ในขณะเดียวกัน ได้ศึกษาการตอนกิ่งแบบซับซ้อนหรือแบบงูเลื้อย (Double layering) เช่นเดียวกับสับปะรด ซึ่งอยู่ในระหว่างการดำเนินการทดลองและบันทึกข้อมูลผลการทดลอง ดังแสดงในรูปที่ 6.4

รูปที่ 6.4 ต้นพันธุ์กลิ้งกลางดงที่ขยายพันธุ์ด้วยวิธีการตัดชำกิ่งแบบงูเลื้อย (ซ้าย) และการเพาะเลี้ยงเนื้อเยื่อส่วนข้อกลิ้งกลางดง อายุประมาณ 4 สัปดาห์ (ขวา)

ดองดึง (*Gloriosa superba* L.)

ได้ทำการขยายพันธุ์ด้วยวิธีเพาะเลี้ยงเนื้อเยื่อ โดยใช้ชิ้นส่วนบริเวณข้อและปลายยอด อย่างไรก็ตาม ขั้นตอนการขยายพันธุ์ดองดึงนั้น อยู่ในระหว่างเตรียมชิ้นส่วนเพื่อนำไปใช้ในการเลี้ยงเนื้อเยื่อ โดยชิ้นส่วนที่จะนำมาใช้คือ ยอดอ่อนที่แตกออกจากตาที่เหง้า สำหรับยอดอ่อนที่จะนำมาใช้นั้นดังแสดงในรูปที่ 6.5

รูปที่ 6.5 ต้นอ่อนดองดึงที่งอกจากตาเหง้า และนำไปใช้ในการเลี้ยงเนื้อเยื่อ

หนอนตายหยาก (*Stemona tuberosa* Lour.)

เริ่มทำการขยายพันธุ์หนอนตายหยากโดยการตัดชำกิ่งแบบง่าย และใช้วิธีเพาะเลี้ยงเนื้อเยื่อโดยนำชิ้นส่วนข้อและยอดอ่อนมาเลี้ยงบนอาหารกึ่งแข็งสูตร Murashige and Skoog (1962) ที่เติมสารควบคุมการเจริญเติบโตกลุ่ม NAA ร่วมกับ BA ความเข้มข้น 0.1-2.0 มิลลิกรัมต่อลิตร พบว่า ยอดใหม่ที่เกิดขึ้นยังมีจำนวนน้อย ปัจจุบันกำลังทำการทดลองเพื่อหาสภาวะและสูตรอาหารที่เหมาะสมในการชักนำให้ชิ้นส่วนต้นอ่อนเกิดเป็นยอดใหม่จำนวนมาก ดังแสดงในรูปที่ 6.6

การปักชำกิ่งกึ่งอ่อนกึ่งแก่

การเพาะเลี้ยงเนื้อเยื่อ

รูปที่ 6.6 ต้นพันธุ์หนอนตายหยากที่ขยายพันธุ์ด้วยวิธีการตัดชำกิ่งแบบง่าย (ซ้าย) และการเพาะเลี้ยงเนื้อเยื่อส่วนข้อหนอนตายหยาก อายุประมาณ 6 สัปดาห์ (ขวา)

กล้วยไม้ช้างกระ

สำหรับพืชหายากที่พบในบริเวณรอบๆ วนอุทยานเขาหลวง อีกชนิดหนึ่งที่น่าสนใจคือวิธีการขยายพันธุ์ด้วยการเพาะเลี้ยงเนื้อเยื่อ ได้แก่ กล้วยไม้สกุลช้างกระ (*Rhynchostylis gigantea* Ridl.) ซึ่งได้นำเมล็ดจากฝักแก่ อายุประมาณ 17 เดือน มาเพาะลงบนอาหารสูตร Vacin and Went (1948) ที่เติมน้ำมะพร้าว 150 มิลลิตรต่อลิตร เติมน้ำต้มมันฝรั่ง 50 กรัมต่อลิตร ดำเนินการเพาะเลี้ยงเป็นเวลา 10 สัปดาห์ พบว่า เมล็ดกล้วยไม้ช้างกระเจริญเป็นต้นอ่อนที่เรียกว่า โปรโตคอร์ม (Protocorms) และพัฒนาเป็นต้นอ่อนในขวดเพาะเลี้ยง และปัจจุบันอยู่ในระหว่างการทดสอบการใช้สารควบคุมการเจริญเติบโตกลุ่มออกซินและไซโตไคนิน เพื่อชักนำให้ต้นอ่อนมีการเจริญเติบโตที่ดี และเพิ่มจำนวนมากขึ้น และจากผลการทดลองเบื้องต้น พบว่าได้ต้นอ่อนกล้วยไม้ช้างกระที่สมบูรณ์ มีความสูงประมาณ 0.5-1.0 เซนติเมตร เป็นจำนวนมาก ดังแสดงในรูปที่ 6.7

รูปที่ 6.7 ต้นอ่อนกล้วยไม้ช้างกระซึ่งเจริญมาจากเมล็ดที่เพาะบนอาหารสูตร Vacin and Went (1948) ที่เติมน้ำมะพร้าว 150 มิลลิตรต่อลิตร เติมน้ำต้มมันฝรั่ง 50 กรัมต่อลิตร เลี้ยงเป็นเวลา 10 สัปดาห์

6.1.4 เครือข่ายเยาวชนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

การเสริมสร้างจิตสำนึกการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของวนอุทยานเขาหลวงให้กับเยาวชนในโรงเรียนรอบวนอุทยานเขาหลวง เป็นกิจกรรมหลักกิจกรรมหนึ่งของโครงการวิจัยนี้ ด้วยได้ตระหนักว่า การที่จะปกป้องคุ้มครองดูแลรักษาและฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติให้อุดมสมบูรณ์และดำรงอยู่ได้นั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องได้รับความร่วมมือจากทุกฝ่าย ทั้งภาคราชการ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และภาคประชาชน โดยเฉพาะในระดับเยาวชน ซึ่งจะเป็นกำลังสำคัญของชาติในอนาคต จำเป็นที่จะต้องได้รับการปลูกฝังจิตสำนึกที่ดีด้วย โครงการวิจัยนี้จึงประสงค์ที่จะให้เยาวชนที่อาศัยอยู่ในชุมชนรอบๆ วนอุทยานเขาหลวงได้ตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญ เกิดความรัก และหวงแหนทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นของตน อีกทั้งสมควรส่งเสริมให้เยาวชนได้มีเครือข่ายเพื่อร่วมกันแสดงบทบาทการอนุรักษ์ พิทักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของวนอุทยานเขาหลวงต่อไป ซึ่งกิจกรรมที่ได้จัดให้กับกลุ่มเยาวชนก็คือ การฝึกอบรมด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และการสร้างเครือข่ายเยาวชนในโอกาสการฝึกอบรมนี้ด้วย

6.1.4.1 วัตถุประสงค์ของการฝึกอบรมเครือข่ายเยาวชน

- 1) เพื่อปลูกฝังจิตสำนึกที่ดีในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้กับเยาวชน เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ เกิดความเข้าใจ และตระหนักถึงคุณค่า ความสำคัญ นำมาซึ่งความรัก และหวงแหนทรัพยากรธรรมชาติวนอุทยานเขาหลวง
- 2) เพื่อสร้างเครือข่ายเยาวชน เป็นแนวร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม วนอุทยานเขาหลวง
- 3) เพื่อสร้างรูปแบบกระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติให้แหล่งสถานศึกษาในพื้นที่โดยรอบวนอุทยานเขาหลวง

6.1.4.2 เป้าหมาย

เป็นนักเรียนในระดับประถมศึกษา และระดับมัธยมศึกษาในสถานศึกษาที่ตั้งอยู่รายรอบพื้นที่วนอุทยานเขาหลวง เขตจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานี และบุคลากรทางการศึกษาที่เกี่ยวข้อง จำนวนประมาณ 200 คน/ปี

6.1.4.3 วิธีดำเนินการ

- 1) เชิญคณะครู และผู้เกี่ยวข้อง เข้าร่วมประชุมปรึกษาหารือ เพื่อระดมความคิดเห็นเกี่ยวกับการจัดทำหลักสูตร และรายละเอียดการจัดการฝึกอบรม จำนวน 1 ครั้ง
- 2) ประสานงานสถานศึกษาเพื่อคัดเลือกนักเรียนเข้าร่วมโครงการ ดังนี้
 - นักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนต้น (ม.1-2) เข้ารับการฝึกอบรม หลักสูตรเครือข่ายเยาวชนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมระดับแกนนำ โรงเรียนละ 4 คน
 - นักเรียนระดับประถมศึกษา (ป.5-6) เข้ารับการฝึกอบรม หลักสูตรเครือข่ายเยาวชนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมระดับค่ายโรงเรียน โรงเรียนละ 2-4 คน
- 3) ประสานงานและจัดเตรียมสถานที่จัดการฝึกอบรม
- 4) ประสานงานวิทยากรจัดฝึกอบรม
- 5) จัดทำเอกสารคู่มือประกอบการจัดฝึกอบรม
- 6) จัดฝึกอบรม ในปีงบประมาณ 2551 และ 2552 ปีละ 3 รุ่น ได้แก่ หลักสูตร เครือข่ายเยาวชนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมระดับแกนนำ ปีละ 1 รุ่น และ หลักสูตร เครือข่ายเยาวชนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมระดับค่ายโรงเรียน ปีละ 2 รุ่น
- 7) สรุปและประเมินผลการจัดฝึกอบรม

6.1.4.4 ผลการดำเนินงาน

(1) การประชุมปรึกษาหารือร่วมกับคณะครู และผู้เกี่ยวข้อง

คณะผู้วิจัยได้จัดประชุมปรึกษาหารือเพื่อระดมความคิดเห็นเกี่ยวกับการจัดทำหลักสูตร และรายละเอียดการจัดการฝึกอบรม “เครือข่ายเยาวชนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม” ในวันที่ 21 มีนาคม พ.ศ. 2551 ณ สวนเกษตรนันทนารีสอร์ท จังหวัดนครสวรรค์ โดยมีผู้แทนครูจาก 34 โรงเรียนที่อยู่โดยรอบวนอุทยานเขาหลวง และคณะวิทยากรค่ายศึกษาศรรมชาติ จากสถานีพัฒนาและส่งเสริมการอนุรักษ์สัตว์ป่าบึงบอระเพ็ด สำนักบริหารพื้นที่อนุรักษ์ที่ 12 (นครสวรรค์) เข้าร่วมการประชุม

ผลจากการประชุมมีข้อสรุปว่า คณะครูจากโรงเรียนต่างๆ ประกอบด้วยผู้บริหารโรงเรียน และครูผู้สอน ต่างมีความยินดีและพร้อมให้การสนับสนุนคณะผู้วิจัยฯ ที่จะดำเนินการจัดการอบรมนักเรียน หลักสูตรการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยให้ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับช่วงเวลาการอบรม และระยะเวลาการอบรมที่เหมาะสม คือ เห็นว่า

ช่วงเวลาทำการอบรมควรเป็นเวลาทำการของราชการ ไม่ควรอบรมตรงกับช่วงวันหยุดเสาร์-อาทิตย์ เพราะเห็นว่าการจัดกิจกรรมค่ายศึกษาศาธรมชาติดังกล่าวถือเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาเรียนรู้นอกสถานที่ โดยเสนอแนะให้เชิญครูแต่ละโรงเรียนที่ควบคุมเด็กนักเรียนเข้าร่วมกระบวนการ และขอให้ทางคณะผู้วิจัย ออกเกียรติบัตรให้กับครูผู้ควบคุมด้วย และเห็นว่ากำหนดระยะเวลาการอบรม 3 วัน เหมาะสมดีแล้ว รวมทั้งสนับสนุนให้ใช้หลักสูตรการเรียนรู้ของสถานพัฒนาและส่งเสริมการอนุรักษ์สัตว์ป่าที่คณะวิทยากรได้นำเสนอตัวอย่างเป็นหลักไว้ก่อน หากจะเพิ่มเติมเนื้อหาอะไร คณะผู้วิจัยก็สามารถปรับปรุงเพิ่มเติมได้ โดยให้เหตุผลว่าคณะครูไม่มีประสบการณ์เกี่ยวกับการจัดค่ายศึกษาศาธรมชาติมากนัก นอกจากนี้ ยังเห็นด้วยที่จะให้มีการจัดอบรมนักเรียนระดับค่ายแกนนำ คือ ระดับมัธยมศึกษาตอนต้นก่อน เพื่อให้เป็นแกนนำหรือพี่เลี้ยงในการอบรมระดับค่ายโรงเรียน (ระดับประถม) ในรุ่นต่อไป ในส่วนของเต็นท์สนามที่ต้องจัดให้เด็กนักเรียนพักค้างแรมนั้น คณะครูแจ้งว่าโรงเรียนส่วนใหญ่มีเต็นท์ของโรงเรียนอยู่แล้ว จึงเสนอให้แต่ละโรงเรียนจัดเตรียมเต็นท์และอุปกรณ์เกี่ยวกับการพักค้างแรมมาเอง

(2) การจัดทำหลักสูตรและวิทยากร

การจัดฝึกอบรมเยาวชน “เครือข่ายเยาวชนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม” มีเนื้อหาสาระที่บรรจุอยู่ในหลักสูตรการฝึกอบรม 3 วัน ที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ทั้งระดับค่ายแกนนำและระดับค่ายโรงเรียน โดยคณะผู้วิจัยได้จัดทำหลักสูตรการฝึกอบรมตามแนวทางที่ได้ปรึกษาหารือกัน รวมทั้งจัดทำคู่มือสำหรับนักเรียนที่เข้ารับการอบรม เนื้อหาสาระสำหรับการฝึกอบรม ประกอบด้วย ประวัติความเป็นมาของวนอุทยานเขาหลวง ระบบนิเวศพื้นที่ป่าวนอุทยานเขาหลวง ปัญหาสิ่งแวดล้อมและผลกระทบต่อวนอุทยานเขาหลวง การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่า คุณกในธรรมชาติ เดินศึกษาศาธรมชาติ การจัดตั้งองค์กรและเครือข่าย การสร้างจิตสำนึกและความตระหนัก การสัมมนากลุ่มย่อย ความคาดหวังเบื้องต้น กลุ่มสัมพันธ์และนันทนาการ

วิทยากรที่เป็นผู้จัดกิจกรรมเรียนรู้ และถ่ายทอดเนื้อหาสาระต่างๆ ให้กับเยาวชนที่เข้าร่วมอบรม ได้แก่ วิทยากรค่ายศึกษาศาธรมชาติจากสถานพัฒนาและส่งเสริมการอนุรักษ์สัตว์ป่าบึงบอระเพ็ด เจ้าหน้าที่สวนรุกขชาติ 100 ปี กรมป่าไม้ (ชัยสมบุญ) และเครือข่ายปราชญ์สมุนไพรพื้นบ้าน

(3) ผลการจัดฝึกอบรมในปีงบประมาณ 2551

คณะผู้วิจัยสำรวจพื้นที่เพื่อจัดกิจกรรม และได้กำหนดให้จัดกิจกรรมที่ศูนย์ศึกษาธรรมชาติน้ำตกโกรกชำ วนอุทยานเขาหลวง ตำบลบางประมุง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ สำหรับในปีงบประมาณ พ.ศ. 2551 ได้ดำเนินการดังต่อไปนี้

การฝึกอบรมปีงบประมาณ พ.ศ. 2551 ได้จัดการฝึกอบรมเครือข่ายเยาวชนชน 3 ครั้ง 2 หลักสูตร คือ 1) หลักสูตร เครือข่ายเยาวชนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ระดับแกนนำ รุ่นที่ 1 จำนวน 1 ครั้ง และ 2) หลักสูตรเครือข่ายเยาวชนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมระดับค่ายโรงเรียน รุ่นที่ 1 และ 2 จำนวน 2 ครั้ง โดยมีรายละเอียดการจัดฝึกอบรม ดังต่อไปนี้

ครั้งที่ 1 การฝึกอบรมเครือข่ายเยาวชนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ระดับแกนนำ รุ่นที่ 1 โดยคัดเลือกนักเรียนแกนนำระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-2 ซึ่งเป็นตัวแทนจากโรงเรียน 13 โรงเรียน ๆ ละ 4 คน จำนวนรวม 52 คน มีคณะครูที่ร่วมเป็นวิทยากรจากทุกโรงเรียน จำนวน 13 ท่าน คณะวิทยากรจากสถานีพัฒนาและส่งเสริมการอนุรักษ์ป่าบึงบอระเพ็ด และสวนรุกขชาติ 100 ปี กรมป่าไม้ (ชัยสมบุญ) รวมทั้งปราชญ์ชาวบ้านที่มีความรู้เรื่องสมุนไพร อีก 22 ท่าน ใช้เวลาการอบรม จำนวน 3 วัน ระหว่างวันที่ 25-27 มิถุนายน พ.ศ. 2551 ซึ่งเมื่อนักเรียนผ่านการฝึกอบรมครั้งนี้แล้วจะทำหน้าที่เป็นแกนนำหรือพี่เลี้ยงสำหรับการฝึกอบรมเครือข่ายเยาวชนระดับค่ายโรงเรียน

ครั้งที่ 2 การฝึกอบรมเครือข่ายเยาวชนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ระดับค่ายโรงเรียน รุ่นที่ 1 กิจกรรมระดับค่ายโรงเรียนรุ่นที่ 1 นี้ ได้คัดเลือกตัวแทนนักเรียนระดับประถมศึกษาปีที่ 5-6 จากโรงเรียน 16 โรงเรียน ๆ ละ 2-4 คน ในเขตอำเภอเมืองและอำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ รวมจำนวน 56 คน นักเรียนระดับแกนนำที่ผ่านอบรมไปแล้วเพื่อให้ทำหน้าที่พี่เลี้ยงจำนวน 26 คน คณะครูที่ร่วมเป็นวิทยากร จำนวน 14 ท่าน และคณะวิทยากรจากสถานีพัฒนาและส่งเสริมการอนุรักษ์ป่าบึงบอระเพ็ด สวนรุกขชาติ 100 ปี กรมป่าไม้ (ชัยสมบุญ) รวมทั้งปราชญ์ชาวบ้านที่มีความรู้เรื่องสมุนไพร อีก 22 ท่าน ใช้เวลาการอบรม จำนวน 3 วัน ระหว่างวันที่ 2-4 กรกฎาคม พ.ศ. 2551

ครั้งที่ 3 การฝึกอบรมเครือข่ายเยาวชนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ระดับค่ายโรงเรียน รุ่นที่ 2 กิจกรรมระดับค่ายโรงเรียนรุ่นที่ 2 นี้ ได้คัดเลือกตัวแทนนักเรียนระดับประถมศึกษาปีที่ 5-6 จากโรงเรียน 17 โรงเรียน ๆ ละ 2-4 คน ในเขตอำเภอลาดยาว จังหวัดนครสวรรค์ อำเภอทัพทันและอำเภอสว่างอารมณ์ จังหวัดอุทัยธานี รวมจำนวน 56 คน นักเรียนระดับแกนนำที่ผ่านอบรมไปแล้วเพื่อให้ทำหน้าที่พี่เลี้ยงจำนวน 26 คน คณะครูที่ร่วมเป็นวิทยากร จำนวน 20 ท่าน และคณะวิทยากรจากสถานีพัฒนาและส่งเสริมการ

อนุรักษ์ป่าบึงบอระเพ็ด สวนรุกขชาติ 100 ปี กรมป่าไม้ (ชัยสมบุญ) รวมทั้งปราชญ์ชาวบ้านที่มีความรู้เรื่องสมุนไพร อีก 22 ท่าน ใช้เวลาการอบรม จำนวน 3 วัน ระหว่างวันที่ 9-11 กรกฎาคม พ.ศ. 2551

ปัญหาและอุปสรรคในการจัดค่ายอบรมเยาวชน ในปีงบประมาณ พ.ศ. 2551

1) เนื่องจากช่วงจัดการอบรมเป็นช่วงฤดูฝน ทำให้การจัดกิจกรรมประสบปัญหาบ้าง เช่น การจัดอบรมระดับค่ายโรงเรียน รุ่นที่ 1 เกิดปัญหาฝนตกหนักมากในช่วงเย็น และเกิดพายุฝนพัดสาตสายฝนเข้าไปในเต็นท์พักแรม ทำให้เสื้อผ้าสัมภาระเปียก จึงต้องส่งเด็กนักเรียนกลับบ้านในเย็นวันนั้น แม้ว่าเด็กนักเรียนจะไม่อยากกลับบ้านก็ตาม ซึ่งก็ได้รับความร่วมมือจากคณะครูผู้ควบคุมแต่ละโรงเรียนให้การช่วยเหลือจนแก้ปัญหาอุปสรรคลุล่วงไปด้วยดี จากกรณีเกิดพายุฝนดังกล่าว ส่งผลให้กิจกรรมการอบรมต้องปรับเปลี่ยนวิธีการไป ทำให้การอบรมในรุ่นนี้ขาดกระบวนการไปบ้าง ส่วนการจัดระดับแก่นำรุ่นที่ 1 และระดับค่ายโรงเรียน รุ่นที่ 2 ไม่มีปัญหาแต่อย่างใด

2) เกี่ยวกับสถานที่จัดการฝึกอบรมและเต็นท์พักแรม เนื่องจากเป็นช่วงฤดูฝน จึงต้องมีภาระในการจัดเตรียมอุปกรณ์กันฝนมากขึ้น โดยเฉพาะต้องนำเต็นท์ผ้าใบขนาดใหญ่มากางครอบเต็นท์นักเรียนอีกชั้น ต้องจัดทำรองระบายน้ำเพิ่มขึ้น ซึ่งเทศบาลตำบลบางประมุงให้การสนับสนุนจนสามารถแก้ปัญหาไปได้ด้วยดี สำหรับห้องสุขา อาจมีอุปสรรคอยู่บ้างเนื่องจากเป็นห้องสุขาชั่วคราว ที่สร้างไว้เพื่อรองรับผู้มาร่วมกิจกรรมทำฝาย (เมื่อ 2 ปีที่ผ่านมา) แล้วคณะผู้วิจัยร่วมกับเทศบาลตำบลบางประมุงได้มาปรับปรุงให้ใช้งานได้ใหม่ ซึ่งก็มีปัญหาอยู่ตรงที่อยู่ห่างไกลบริเวณทางเต็นท์พักแรม ไม่สะดวกในการใช้ในเวลาค่ำคืน ได้แก้ไขโดยใช้กระบวนการค่าย คือ เวลาจะไปไหนจะต้องมีเพื่อน ๆ ร่วมเดินทางไปด้วยทุกครั้ง

ข้อสังเกต / ข้อเสนอแนะในการจัดค่ายอบรมเยาวชน ในปีงบประมาณ 2551

1) นักเรียนที่เข้าร่วมกิจกรรมและคณะครูผู้ควบคุม ต่างมีความตื่นตัวสูงที่ได้มีโอกาสเข้าร่วมกิจกรรม โดยเฉพาะความสนใจในกระบวนการค่ายศึกษาธรรมชาติซึ่งเป็นประสบการณ์ใหม่ๆ ที่ส่วนใหญ่ไม่เคยเรียนรู้มาก่อน แม้ว่าการเข้าค่ายจะประสบปัญหาอุปสรรค โดยเฉพาะในเรื่องสภาพดินฟ้าอากาศ (ช่วงฤดูฝน) อยู่บ้าง แต่ทุกคนก็ไม่ย่อท้อ ต่างมุ่งมั่นที่จะเห็นความสำเร็จของงาน นอกจากนี้คณะครูหลายท่านยังแสดงความคาดหวังว่าถ้ามีโอกาสจะมาขอใช้สถานที่แห่งนี้ในการเข้าค่ายพักแรมของนักเรียนในโอกาสข้างหน้าอีกด้วย

2) จากการที่คณะผู้วิจัย ได้ร่วมกับวณอุทยานเขาหลวง และเทศบาลตำบลบางประมุง ปรับปรุงพัฒนาพื้นที่บริเวณแห่งนี้เป็นค่ายศึกษาธรรมชาติ ส่งผลให้ชุมชนโดยเฉพาะเครือข่ายชาวบ้านที่คณะผู้วิจัยได้ริเริ่มส่งเสริมไว้ มีความตื่นตัวในกระบวนการมีส่วนร่วมมากขึ้น

และยังมองเห็นถึงคุณค่าความสำคัญของพื้นที่ป่าแห่งนี้มากขึ้นด้วย ดังจะเห็นได้จากการที่ชาวบ้านหลายคนแวะเวียนมาช่วยกันจัดเตรียมสถานที่ล่องหน้า เช่น ช่วยทำความสะอาดพื้นที่ช่วยก่อสร้างศาลาอเนกประสงค์ ปรับปรุงห้องสุขา เดินท่อน้ำ ทางเดินเท้า เป็นต้น รวมถึงการมีส่วนร่วมของเครือข่ายปราชญ์สมุนไพรพื้นบ้านที่ได้เข้าร่วมเป็นวิทยากรท้องถิ่นนำนักเรียนเดินป่าศึกษาธรรมชาติอีกด้วย

3) การจัดกิจกรรมค่ายพักแรมในครั้งนี้ สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี เนื่องจากได้รับความสนับสนุนจากหน่วยงานหลายๆ ฝ่าย อาทิ โรงเรียนที่ส่งนักเรียนเข้าร่วมกิจกรรม วนอุทยานเขาหลวงที่อนุญาตให้ใช้สถานที่ สำนักบริหารพื้นที่อนุรักษ์ที่ 12 (นครศรีธรรมราช) ที่ให้การสนับสนุนวิทยากร และเทศบาลตำบลบางปรุ่ม ที่ให้การสนับสนุนในการจัดเตรียมความพร้อมด้านสถานที่

(4) ผลการจัดฝึกอบรมในปีงบประมาณ 2552

การฝึกอบรมปีงบประมาณ พ.ศ. 2552 ได้จัดการฝึกอบรมเครือข่ายเยาวชน 3 ครั้ง 2 หลักสูตร คือ 1) หลักสูตร เครือข่ายเยาวชนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ระดับแกนนำรุ่นที่ 2 จำนวน 1 ครั้ง และ 2) หลักสูตรเครือข่ายเยาวชนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ระดับค่ายโรงเรียน รุ่นที่ 3 และ 4 จำนวนรวม 2 ครั้ง โดยมีรายละเอียดการจัดฝึกอบรม ดังต่อไปนี้

ครั้งที่ 1 การฝึกอบรมเครือข่ายเยาวชนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ระดับแกนนำ รุ่นที่ 2 ระหว่างวันที่ 1-3 ธันวาคม 2551 ณ ศูนย์ศึกษาธรรมชาติ น้ำตกโกรกชำ วนอุทยานเขาหลวง มีนักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนต้นเข้ารับการอบรม จำนวน 40 คน และคณะครูที่ร่วมเป็นวิทยากร 10 คน จาก 10 โรงเรียน

ครั้งที่ 2 การฝึกอบรมเครือข่ายเยาวชนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ระดับค่ายโรงเรียน รุ่นที่ 3 ระหว่างวันที่ 11-13 ธันวาคม 2551 ณ ศูนย์ศึกษาธรรมชาติ น้ำตกโกรกชำ วนอุทยานเขาหลวง มีนักเรียนระดับประถมศึกษาตอนต้นเข้ารับการอบรม จำนวน 51 คน และคณะครูที่ร่วมเป็นวิทยากร 13 คน จาก 12 โรงเรียน

ครั้งที่ 3 การฝึกอบรมเครือข่ายเยาวชนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ระดับค่ายโรงเรียน รุ่นที่ 4 ระหว่างวันที่ 17-19 ธันวาคม 2551 ณ ศูนย์ศึกษาธรรมชาติ น้ำตกโกรกชำ วนอุทยานเขาหลวง มีนักเรียนระดับประถมศึกษาตอนต้นเข้ารับการอบรม จำนวน 70 คน และคณะครูที่ร่วมเป็นวิทยากร 20 คน จาก 17 โรงเรียน

ปัญหาและอุปสรรคในการจัดค่ายอบรมเยาวชน ในปีงบประมาณ 2552

1) ช่วงจัดการอบรมเป็นช่วงฤดูหนาว สภาพอากาศหนาวเย็นมาก เนื่องจากบริเวณจัดการอบรมอยู่ในหุบเขาด้วย ส่งผลให้เด็กนักเรียนโดยเฉพาะเด็กเล็กหนาวมาก จะกระทำกิจกรรมใดๆ ก็ค่อนข้างติดขัด หรือส่งผลให้กิจกรรมกลางแจ้งบางกิจกรรมไม่สามารถดำเนินการได้ อีกทั้งเด็กนักเรียนบางคนไม่ได้เตรียมเสื้อผ้าหรือผ้าห่มกันหนาวมาเพียงพอ เนื่องจากคาดการณ์ไม่ถึงว่าสภาพอากาศจะหนาวเย็นถึงขนาดนี้

2) เกี่ยวกับสถานที่ฝึกอบรม ทั้งเรื่องเต็นท์พักแรม สถานที่ในการบรรยายและทำกิจกรรมได้ปรับปรุงให้เหมาะสมแล้ว แต่ยังติดขัดที่ห้องน้ำชั่วคราวของวนอุทยานเขาหลวง ที่มีข้อจำกัดอยู่ คือ จำนวนห้องน้ำมีน้อย คือมีเพียง 6 ห้อง และตั้งอยู่ไกลบริเวณลานกางเต็นท์มาก

3) นักเรียนส่วนใหญ่ขาดความตื่นตัว ไม่ค่อยกล้าแสดงออกในการทำกิจกรรมเหมือนรุ่นก่อนๆ เนื่องจากอาจเป็นเพราะว่าเด็กนักเรียนที่ส่งมาในครั้งนี้ไม่ใช่เด็กนักเรียนที่เป็นนักกิจกรรมหลักของโรงเรียน ประกอบกับครูผู้ควบคุมเด็กนักเรียนบางท่านไม่ได้ให้ความสนใจในกิจกรรมเท่าที่ควร อาจเนื่องมาจากเมื่อรุ่นก่อนๆ เคยเข้าร่วมกิจกรรมและเคยได้รับรู้เกี่ยวกับกระบวนการอบรมมาก่อน จึงทำให้ความสนใจน้อยลง หรือไม่เข้าร่วมกระบวนการเลย ยกเว้นครูบางท่านที่ได้เข้าร่วมกระบวนการเป็นครั้งแรก ก็จะมีความสนใจมาก

ข้อสังเกต / ข้อเสนอแนะในการจัดค่ายอบรมเยาวชน ในปีงบประมาณ 2552

1) เกี่ยวกับสภาพอากาศที่หนาวเย็น เป็นอุปสรรคต่อการดำเนินกิจกรรมนั้น ควรจะได้ประสานงานให้เด็กนักเรียนได้เตรียมตัวหรือเตรียมความพร้อมรับกับสถานการณ์ก่อนล่วงหน้า

2) ควรมอบหมายให้ครูที่ควบคุมเด็กนักเรียน ได้มีโอกาสอยู่ในกระบวนการเรียนรู้ร่วมกับเด็กนักเรียนมากขึ้น หรืออาจเสนอให้ผู้บริหารมอบหมายให้ครูผู้ควบคุมที่ยังไม่เคยร่วมกิจกรรมมาก่อน มาร่วมกิจกรรมแทน

3) เกี่ยวกับสถานที่จัดการอบรมและสิ่งอำนวยความสะดวก โดยเฉพาะห้องสุขา ซึ่งปัจจุบันเป็นห้องสุขาชั่วคราว จำนวนห้องไม่เพียงพอรองรับการจัดค่าย จะได้ประสานหน่วยงานผู้รับผิดชอบพื้นที่เพื่อพัฒนาห้องสุขาให้ได้มาตรฐาน และมีปริมาณเพียงพอ โดยเสนอให้พิจารณาสร้างบริเวณสถานที่พักค้างแรมอีกแห่งหนึ่ง

ความคิดเห็นของนักเรียนที่เข้าร่วมอบรม

ความคิดเห็นของเยาวชนผู้เข้ารับการฝึกอบรม ในด้านความรู้ใหม่ที่ได้รับ ด.ช. ธนชิต สรรพวัฒน์ โรงเรียนวัดศรีอุทุมพร กล่าวว่า ได้รับความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรและเรื่องพันธุ์

ไม่มากขึ้น สอดคล้องกับความคิดเห็นของ ด.ญ. สุรีย์พร เทศแจ่ม โรงเรียนวัดนากลาง ที่เห็นว่าการเข้าค่ายครั้งนี้นอกจากสนุกดีแล้ว ยังทำให้รู้จักต้นไม้ในป่าว่ามีชนิดใดบ้างที่มีประโยชน์ในการรักษาโรคได้ รักษาอย่างไร และยังได้เดินป่าอีกด้วย เช่นเดียวกับ ด.ช.วิวัฒน์ แผ่นณรงค์ โรงเรียนบ้านคลองม่วง รู้สึกสนุกที่ได้มาเข้าค่าย และได้รับความรู้ ได้รู้เรื่องนก และเรื่องสัตว์ป่า

ในด้านความซาบซึ้งของแหล่งทรัพยากรในท้องถิ่น ด.ช.ณัฐวุฒิ พยุงแดน โรงเรียนวัดนากลาง ได้กล่าวว่า ได้ความรู้เพิ่มขึ้นเกี่ยวกับเขาหลวง ซึ่งอยู่ใกล้ๆ บ้าน แต่ไม่เคยเข้ามาสัมผัสมาก่อน เมื่อได้เข้ามา ทำให้รู้เรื่องเกี่ยวกับเขาหลวงมากขึ้น สอดคล้องกับ ด.ช.อนุรักษ นาคพันธ์ โรงเรียนวัดมโนราฐร์ เด็กนักเรียนในพื้นที่จัดฝึกอบรม กล่าวว่า การมาเข้าค่ายทำให้รู้ว่าในป่าแห่งนี้มีน้ำตกที่สวยงามอีกด้วย

เกี่ยวกับความประทับใจในการมาเข้าค่ายฝึกอบรม นักเรียนบางคนกล่าวว่า หากมีโอกาสอยากมาค่ายที่นี้อีก อยากให้มีการค้างแรมสัก 3 คืน และอยากให้มีการเดินขึ้นเขาและนอนบนเขาด้วย แต่มีนักเรียนบางคน (ด.ช.สุกฤษฎ์ หิรัญญิก โรงเรียนวังเมืองชนประสิทธิ์วิทยาคม) กล่าวถึงการมาเข้าค่ายครั้งนี้ว่า ถูกอาจารย์บังคับให้มา แต่เมื่อมาแล้วมีความประทับใจ เพราะได้รู้จักการเดินป่า รู้จักสัตว์ป่า และพืชพันธุ์ และคิดว่าจะได้นำความรู้ที่ได้จากการเข้าค่ายไปเผยแพร่ที่โรงเรียน

ในภาพรวม ตัวแทนของแต่ละโรงเรียนได้แสดงความรู้สึกสรุปได้ว่า ต่างดีใจที่ได้มาร่วมอนุรักษ์ป่า ได้รู้จักเพื่อนใหม่ทุกคน รู้จักพรรณไม้ และรู้จักนกต่างๆ เป็นกิจกรรมที่ดีมาก ได้รู้เรื่องเกี่ยวกับธรรมชาติ และได้อนุรักษ์ป่าไม้ ชอบที่ได้มาศึกษาธรรมชาติ อยากกลับมาอีก

ความคิดเห็นของครูที่เข้าร่วมอบรม

ความคิดเห็นของครูเกี่ยวกับเนื้อหาและหลักสูตรที่ใช้ในการฝึกอบรม อาจารย์สุบิน กลิ่นโท (โรงเรียนวัดสันติธรรม) มีความคิดเห็นว่าการจัดเข้าค่ายอบรมครั้งนี้มีความเหมาะสม เพราะจะได้ปลูกฝังให้เยาวชนได้เห็นความสำคัญของทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นเกี่ยวกับเนื้อหาในการอบรม มีความเห็นว่าเป็นเรื่องดี ช่วงเวลาที่เหมาะสม เนื้อหาการอบรมและวิทยากรก็ดี แต่อยากให้เพิ่มเติมเนื้อหาด้านวิชาการลงไปอีกหน่อย เช่น เรื่องความหลากหลายของชีวิตในธรรมชาติในบริเวณสิ่งแวดล้อมนี้ อยากจะให้เชิญวิทยากรที่มีความรู้เรื่องสิ่งแวดล้อมมาบรรยายให้นักเรียนที่เข้าอบรมมากขึ้น เพื่อให้ได้รับความรู้ทางวิชาการเพิ่มขึ้น สอดคล้องกับอาจารย์สมบัติ งามเลิศ โรงเรียนวังเมืองชนประสิทธิ์วิทยาคม มีความคิดเห็นว่าเป็นเนื้อหาที่อบรมมีความเหมาะสมดี แต่อยากให้มีความลึกซึ้งมากกว่านี้ ให้เด็กได้ปฏิบัติจริงๆ ได้สัมผัสกับธรรมชาติจริงๆ ได้คลุกคลีในป่าจริงๆ จะได้ซึมซับความรู้ได้มากๆ ในขณะที่อาจารย์สุพรรณิ เมฆอรุณทัย โรงเรียนวัดสันติธรรม กล่าวถึงหลักสูตรควรเน้นการมีจิตสำนึกร่วมกัน การดูแลรักษาธรรมชาติและป่าไม้ คนกับป่ามีชีวิตร่วมกันอย่างสมบูรณ์ การลดภาวะโลกร้อน

ปัญหาต่างๆที่เป็นปัญหาระดับชาติที่จะแก้ไขโดยการปลูกจิตสำนึกให้เยาวชนรุ่นใหม่ และยังคงกล่าวว่า

ในส่วนของการนำกระบวนการเรียนรู้ไปใช้ในโรงเรียน อาจารย์สุบิน ยังเห็นว่าเนื้อหาที่ใช้ในการเข้าค่ายนี้ สามารถนำไปปรับใช้กับทางโรงเรียนได้มาก ถ้าครูที่มากับนักเรียนช่วยส่งเสริม กระตุ้นให้นักเรียนได้ถ่ายทอดวิชาความรู้ที่ได้รับจากวิทยากร นำไปขยายผลกับหมู่เพื่อน หมู่นักเรียน หมู่ญาติพี่น้อง จะเป็นเรื่องที่ดี สอดคล้องกับ อาจารย์ยุพาพร สมัครเขตการณ (โรงเรียนบ้านโคกหม้อ) ที่มีความเห็นเกี่ยวกับการเข้าค่ายว่าเป็นสิ่งที่ดี สามารถนำไปปรับใช้กับนักเรียนที่โรงเรียนได้มากที่สุด เพราะปกติวิชาเกี่ยวกับการสอนเรื่องราวเกี่ยวกับป่าไม้ค่อยมี วิชาเหล่านี้จะช่วยให้เด็กได้ซึมซับ ได้ความรู้ ได้ปลูกจิตสำนึก แต่มีข้อเสนอแนะเกี่ยวกับสถานที่ว่า อยากให้มีห้องน้ำให้ใกล้ค่ายกว่านี้เพราะที่มีอยู่ค่อนข้างไกลไป

เกี่ยวกับความประทับใจในการเข้าค่ายฝึกอบรม อาจารย์สุพรรณิ เมฆอรุณทัย โรงเรียนวัดสันติธรรม กล่าวว่านักเรียนที่โรงเรียนเป็นผู้เสนอขอผู้อำนวยการโรงเรียนเพื่อขอมาเข้าค่ายเองจำนวน 8 คน เพราะมีความประทับใจ เมื่อปีที่แล้วที่ได้เป็นประธานรุ่นและบ้านก็อยู่ไม่ไกลจากเขาหลวงมากนัก จึงอยากมีส่วนร่วมในการพาเพื่อนๆ มาเข้าค่ายเพิ่มขึ้นในครั้งนี้ สอดคล้องอาจารย์สนม สุราเลิศ โรงเรียนบ้านคลองม่วง กล่าวว่าได้พาเด็กมาครั้งนี้ เป็นครั้งที่ 4 แล้ว รู้สึกว่าการจัดกิจกรรมประทับใจ เพราะเด็กๆประทับใจมาก จากการสำรวจเวลาไปโรงเรียนแล้วเลือกเด็กมาเข้าค่าย เด็กๆแย่งกันมา แต่ว่าก็มาได้แค่ 4 คน เพราะได้สิทธิ์ส่งเด็กได้แค่ 4 คน

ความคิดเห็นของคณะผู้วิจัยต่อการจัดฝึกอบรมเครือข่ายเยาวชนในภาพรวม

คณะผู้วิจัยเห็นว่า กิจกรรมการฝึกอบรมเครือข่ายเยาวชนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในทำนองนี้ ควรเป็นกิจกรรมต่อเนื่อง เพราะเป็นการปลูกฝังในสิ่งที่ดีให้แก่นักเรียน โรงเรียนที่อยู่รอบวนอุทยานเขาหลวงควรจัดให้เป็นกิจกรรมการเรียนรู้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของท้องถิ่น รวมทั้งองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ควรจัดทำแผนงานและจัดหางบประมาณเพื่อสนับสนุนกิจกรรมด้านนี้ของโรงเรียนอย่างต่อเนื่อง เพื่อสร้างจิตสำนึกร่วมกันว่าเขาหลวงคือสัญลักษณ์และทรัพยากรของท้องถิ่น และพร้อมที่จะร่วมกันอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของวนอุทยานเขาหลวงให้ยั่งยืนสืบไป

6.1.5 เครือข่ายราษฎรอาสาสมัครนำเที่ยวป่าศึกษาธรรมชาติวนอุทยานเขาหลวง

คณะผู้วิจัยได้เริ่มดำเนินการเกี่ยวกับเครือข่ายราษฎรอาสาสมัครนำเที่ยวป่าศึกษาธรรมชาติวนอุทยานเขาหลวง ในปีงบประมาณ 2552 โดยได้พิจารณาเห็นว่าวนอุทยานเขาหลวงเป็นพื้นที่ที่อุดมด้วยทรัพยากรที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ โดยเฉพาะป่าไม้และสัตว์ป่า อีกทั้งมีแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติที่น่าสนใจหลายแห่ง เช่น ถ้ำ จุดชมวิวกว๊านทัศน์ โดยเฉพาะสภาพธรรมชาติที่สวยงามบนยอดเขาหลวงและยอดเขาเขียว รวมถึงระบบนิเวศป่าเขาหินปูน ซึ่งเป็นแหล่งพบพืชหายากชนิดต่างๆ นอกจากนี้ มีน้ำตกที่มีความสวยงามโดดเด่นอย่างน้อย 2 แห่งที่สำคัญ ได้แก่ น้ำตกหินดาด เขตตำบลวังม้า อำเภอลาดยาว และน้ำตกโกรกชำ-โกรกกระแปง เขตตำบลบางประมุง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ จึงได้ดำเนินการเพื่อส่งเสริมสมาชิกเครือข่ายของโครงการที่มีอยู่แล้วให้เห็นความสำคัญของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เพื่อประโยชน์ในการบริหารจัดการแหล่งทรัพยากรที่สำคัญของท้องถิ่น และยังเป็นการส่งเสริมให้ราษฎรรวมทั้งเยาวชนมีรายได้จากการท่องเที่ยว และทางเลือกของอาชีพเสริมอีกทางหนึ่งด้วย โดยเฉพาะกลุ่มที่เคยเป็นพรานล่าสัตว์ หรือหาของป่าซึ่งชำนาญพื้นที่ป่าอยู่แล้วจะได้มีทางออกในเรื่องอาชีพด้วย

จากการสำรวจของคณะผู้วิจัย พบว่าพื้นที่ที่มีศักยภาพที่สมควรส่งเสริมให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศในระยะแรก ได้แก่ แหล่งท่องเที่ยว น้ำตกหินดาด ตำบลวังม้า อำเภอลาดยาว และแหล่งท่องเที่ยว น้ำตกโกรกชำ-โกรกกระแปง ตำบลบางประมุง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งทั้งสองแหล่งนี้เป็นแหล่งท่องเที่ยวของท้องถิ่นอยู่แล้ว แต่ยังขาดการจัดการที่ดี และยังไม่ได้รับการพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่เหมาะสม กล่าวคือ แหล่งท่องเที่ยว น้ำตกหินดาดซึ่งพื้นที่อยู่ในเขตความรับผิดชอบของวนอุทยานเขาหลวง แต่เนื่องจากเขตวนอุทยานเขาหลวงอยู่ติดต่อกับเขตที่ดินของชาวบ้านโดยวนอุทยานได้ทำรั้วลดทอนกันไว้ในบางช่วง จึงได้มีชาวบ้านเปิดร้านค้า และให้บริการนักท่องเที่ยวท้องถิ่น แต่เนื่องจากขาดการจัดการที่ดี ทำให้เกิดสภาพที่ไม่น่าดู และเริ่มมีปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม ซึ่งหากปล่อยทิ้งไว้ อาจทำให้การจัดการแก้ไขลำบาก เนื่องจากชาวบ้านดำเนินธุรกิจในที่ดินของตนเอง คณะผู้วิจัยเห็นว่าวิธีการที่ดีที่สุดคือให้ประชาชนท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรท่องเที่ยวร่วมกัน เพราะคงไม่สามารถขอให้เจ้าหน้าที่ของวนอุทยานมาจัดการได้ เนื่องจากมีอัตรากำลังน้อยมากเมื่อเทียบกับขอบเขตพื้นที่ที่ต้องรับผิดชอบ

สำหรับแหล่งท่องเที่ยว น้ำตกโกรกชำ-โกรกกระแปง ซึ่งอยู่บริเวณด้านทิศตะวันออกของพื้นที่วนอุทยานเขาหลวง ในอดีตชาวบ้านในละแวกนี้ต่างเรียกพื้นที่แห่งนี้ว่า “หุบเขาคิม” ตามรูปลักษณะภูมิประเทศที่มีรูปร่างคล้ายเขาคิม ในบริเวณดังกล่าวนี้ มีน้ำตกที่สวยงามอย่างน้อย 3 แห่ง ได้แก่ น้ำตกโกรกชำ น้ำตกโกรกกระแปง และน้ำตกโกรกเสลา โดยมีต้นน้ำลำธาร

มาจากยอดเขาหลวงและยอดเขาเขียว ที่มีความสวยงามเฉพาะตัวแตกต่างกันไป นอกจากนี้ ยังมีธรรมชาติที่สวยงามและคงความอุดมสมบูรณ์อยู่มาก โดยเฉพาะเป็นแหล่งสมุนไพรที่สมบูรณ์หลากหลายชนิด จึงนับว่ามีศักยภาพที่จะสามารถพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติที่สำคัญของท้องถิ่นและจังหวัดนครสวรรค์ได้ แต่เนื่องจากสภาพในปัจจุบันของหุบเขาคีรี ยังไม่ได้รับการพัฒนาจากหน่วยงานอุทยานเขาหลวงเท่าที่ควร เนื่องจากมีข้อจำกัดด้านงบประมาณ และกำลังเจ้าหน้าที่ที่มีน้อยไม่เพียงพอ เป็นอุปสรรคต่อการบริการจัดการด้านการท่องเที่ยวอย่างมาก อาทิ ไม่มีเจ้าหน้าที่คอยดูแลอำนวยความสะดวกและให้ความปลอดภัยแก่นักท่องเที่ยว เกิดปัญหาเรื่องขยะที่สกปรก ขาดการจัดการ เกิดปัญหาการทำลายแหล่งท่องเที่ยวโดยนักท่องเที่ยว เกิดปัญหาเรื่องความปลอดภัย และยังขาดการจัดการด้านสื่อความหมายธรรมชาติอีกด้วย

สำหรับการดำเนินงานของโครงการวิจัย เพื่อส่งเสริมพื้นที่ทั้งสองบริเวณดังกล่าวให้ได้การพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศต่อไป สรุปได้ดังนี้

6.1.5.1 แหล่งท่องเที่ยวหน้าดงหินดาด ตำบลวังม้า อำเภอลาดยาว จังหวัดนครสวรรค์

คณะผู้วิจัยได้จัดกิจกรรมการฝึกอบรม การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน เพื่อจุดประกายแนวคิดและพัฒนาศักยภาพของชุมชนในการนำทรัพยากรท้องถิ่นมาพัฒนาจัดเป็นกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ โดยมุ่งเน้นให้ชุมชนเป็นผู้มีบทบาทหลักในการกำหนดทิศทาง และรูปแบบกิจกรรมการท่องเที่ยวเอง เพื่อให้สอดคล้องกับวิถีชีวิต และทรัพยากรท้องถิ่นในแต่ละฤดูกาล และเพื่อให้นักท่องเที่ยวที่เข้ามาเกิดการเรียนรู้ และเข้าใจวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของคนในชุมชนนั้นๆ โดยมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อสร้างรายได้เสริมให้กับชุมชนรอบพื้นที่วนอุทยานแห่งชาติเขาหลวง รวมทั้งเป็นการพัฒนาคุณภาพชีวิตและความเป็นอยู่ของชุมชนให้ดีขึ้น และเป็นการสร้างความสามัคคีและปลูกฝังจิตสำนึกด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไปด้วย

การฝึกอบรม การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน จัดขึ้นเมื่อวันที่ 23-24 มีนาคม พ.ศ. 2552 ณ สำนักสงฆ์เขาหลวง บ้านวังดินดาด ตำบลวังม้า อำเภอลาดยาว จังหวัดนครสวรรค์ โดยมีผู้เข้าร่วมกิจกรรม เป็นชาวบ้านที่สนใจเข้าร่วมพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยวที่มีพื้นที่อยู่ใกล้แหล่งท่องเที่ยวหน้าดงหินดาด ได้แก่ บ้านไร่ใหญ่ ตำบลวังม้า อำเภอลาดยาว จังหวัดนครสวรรค์ บ้านหุบไม้ไฮ ตำบลโคกหม้อ อำเภอทัพทัน จังหวัดอุทัยธานี และบ้านเขาวัว ตำบลหนองหลวง อำเภอสว่างอารมณ์ จังหวัดอุทัยธานี สำหรับรูปแบบกิจกรรม เป็นการให้ความรู้และสร้างเข้าใจเรื่องการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนแก่ชาวบ้านที่เข้าร่วมกิจกรรม

โดยให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรม และระดมความคิดเกี่ยวกับการนำเสนอทรัพยากร
เด่นของท้องถิ่น และวิธีการจัดการ/การพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยว

ผลของการจัดกิจกรรม วิทยากรได้ให้ความรู้และสร้างความเข้าใจด้านการ
ท่องเที่ยวโดยชุมชน โดยได้นำเสนอประเด็นสำคัญต่อการท่องเที่ยวโดยชุมชน อาทิ ต้องเป็น
การอนุรักษ์และจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างเหมาะสม ดำเนินการบนพื้นฐานของวัฒนธรรม
ประเพณี วิถีชีวิต สร้างมิตรภาพ น้ำใจไมตรี ไม่มองนักท่องเที่ยวเป็นแขกผู้มาเยือน แต่มอง
เป็นญาติมิตรมาเยี่ยมเยือน เป็นต้น หลังจากให้ความรู้แก่ชาวบ้าน วิทยากรได้ให้ชาวบ้าน
ร่วมกันระดมความคิดเห็นอย่างอิสระ เพื่อคัดเลือกและจัดลำดับความสำคัญของทรัพยากรการ
ท่องเที่ยวซึ่งเป็นของดีประจำท้องถิ่นทั้งในด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น ทรัพยากรธรรมชาติ ประเพณี
วัฒนธรรม เพื่อพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวของชุมชนตามหลักการจัดการท่องเที่ยวโดย
ชุมชน ซึ่งพบว่า ในพื้นที่บริเวณนี้ มีของดีประจำท้องถิ่นทั้งด้านภูมิปัญญาพื้นบ้าน แหล่ง
ธรรมชาติที่สวยงาม และวัฒนธรรมประเพณีที่น่าสนใจหลายอย่าง

วิทยากรได้ให้ชาวบ้านร่วมทำกิจกรรมเพื่อสรุปบทเรียนเกี่ยวกับบทบาทของ
ชุมชนในการพัฒนาการท่องเที่ยว ซึ่งสรุปได้ว่า หากจะดำเนินการเรื่องการจัดการท่องเที่ยวโดย
ชุมชนให้สำเร็จ จะต้องมีการปัจจัยต่างๆ ดังนี้ (1) ชุมชนต้องสามัคคี ร่วมแรงร่วมใจในการ
ดำเนินงาน (2) ความเสียสละเพื่อส่วนรวม (เนื่องจากในช่วงการเตรียมแผนงาน อาจต้องใช้เวลา
ในการเตรียมงานนาน ชุมชนจะต้องเสียสละเวลาส่วนตัวเพื่อร่วมปรึกษาหารือ และประสานงาน
กับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง) (3) ผู้นำชุมชนที่เข้าร่วมกิจกรรมพัฒนาการท่องเที่ยวต้องมีความ
เข้มแข็ง (4) ภาครัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องต้องให้การสนับสนุน (ในเบื้องต้น หัวหน้าวน
อุทยานเขาหลวงต้องให้ความร่วมมือและสนับสนุนกิจกรรมการพัฒนาการท่องเที่ยวในพื้นที่) (5)
องค์กรภายนอก หรือองค์กรภาคีต่างๆ ต้องให้ความร่วมมือ (6) ต้องจัดเตรียมงบประมาณ
ดำเนินการ และต้องมีผู้ประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อให้เกิดกระบวนการพัฒนาการ
ท่องเที่ยว

นอกจากนั้น วิทยากรได้ให้คำแนะนำเกี่ยวกับขั้นตอนการเตรียมงานเพื่อการ
พัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชนว่า หากจะทำให้ได้ในรูปแบบที่ชุมชนต้องการเปิดเป็นพื้นที่
ท่องเที่ยวในระดับกว้างแล้ว ยังต้องมีการศึกษาและจัดทำข้อมูลที่เป็นอีกหลายขั้นตอน
กล่าวคือ (1) การศึกษาความเป็นไปได้ของหน่วยงานที่จะร่วมดำเนินการ (2) การศึกษาความ
เป็นไปได้ว่าชุมชนต้องการดำเนินการจริง (3) สร้างวิสัยทัศน์ ตั้งเป้าหมาย (4) รูปแบบการ
บริหารจัดการองค์กร (5) การเตรียมความพร้อมชุมชน ในเรื่องการพัฒนาองค์กร และการ
พัฒนางานกับภาคีที่เกี่ยวข้อง (6) การพัฒนาโปรแกรมทัวร์/ กิจกรรมท่องเที่ยว / การตลาดที่
เหมาะสม (7) การพัฒนาการสื่อความหมาย (8) ทัวร์นำร่อง (9) เปิดพื้นที่ท่องเที่ยว และ (10)
การติดตามและประเมินผล

อย่างไรก็ดี จากการติดตามความก้าวหน้าของการรวมกลุ่มชาวบ้านเพื่อสานต่อกิจกรรมท่องเที่ยวโดยชุมชน พบว่า ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังไม่มีความพร้อมที่จะจัดตั้งกลุ่มแกนนำชุมชนเพื่อขับเคลื่อนงานด้านท่องเที่ยวต่อไป เนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่ยังมีฐานะยากจน ต้องออกไปรับจ้างเก็บถั่ว ตัดมัน รวมทั้งทำการเกษตรในที่ดินของตนเอง การดำเนินงานเรื่องการท่องเที่ยวโดยชุมชนจึงไม่คืบหน้า

6.1.5.2 แหล่งท่องเที่ยวหุบเขาเค็ม ตำบลบางประมุง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์

พื้นที่ที่จะเป็นศูนย์รวมสำหรับการดำเนินกิจกรรมของแหล่งท่องเที่ยวน้ำตกโกรกชา-โกรกกระแปง ซึ่งในที่นี้ จะเรียกว่า “แหล่งท่องเที่ยวหุบเขาเค็ม” ตามที่ชาวบ้านนิยมนั้น คือพื้นที่ที่เป็นส่วนหนึ่งของป่าชุมชน หมู่ 3 บ้านหนองตายาย และเป็นพื้นที่ที่ได้ใช้สำหรับทำกิจกรรมการฝึกอบรมเครือข่ายเยาวชนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้ง 6 รุ่นมาแล้ว การดำเนินกิจกรรมต่างๆ เพื่อให้เกิดการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวหุบเขาเค็มนั้น เริ่มจากการที่คณะผู้วิจัยได้จัดกิจกรรมการฝึกอบรมให้กับสมาชิกเครือข่าย การประชุมระดมความคิดเห็น และการร่วมแรงร่วมใจของชาวบ้านและองค์กรท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องที่เห็นความสำคัญของการพัฒนาพื้นที่เพื่อเป็นศูนย์กลางการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวและกิจกรรมอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องของท้องถิ่น สรุปผลการดำเนินงานได้ดังนี้

(1) การฝึกอบรม การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน

คณะผู้วิจัยได้จัดกิจกรรมการฝึกอบรม การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน ให้กับสมาชิกเครือข่ายหมู่ที่ 3 บ้านหนองตายาย และ หมู่ที่ 8 บ้านหนองโพธิ์ ตำบลบางประมุง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ ในวันที่ 7 พฤษภาคม พ.ศ. 2552 โดยมีวิทยากรมาบรรยายให้ความรู้ เช่นเดียวกับที่จัดให้ในพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวน้ำตกหินลาด เพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจเบื้องต้นเกี่ยวกับกระบวนการท่องเที่ยวโดยชุมชน ผลการดำเนินงาน พบว่า มีชาวบ้านมาร่วมการอบรมประมาณ 30 คน และชาวบ้านให้ความสนใจในเรื่องการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนดีพอสมควร

(2) การก่อสร้างศูนย์ท่องเที่ยวโดยชุมชนและการจัดตั้งเครือข่าย

สืบเนื่องจากการฝึกอบรมในวันที่ 7 พฤษภาคม พ.ศ. 2552 คณะผู้วิจัยได้จัดประชุมแกนนำเครือข่ายป่าชุมชน หมู่ที่ 3 บ้านหนองตายาย และ หมู่ที่ 8 บ้านหนองโพธิ์ ในวันที่ 12 และวันที่ 23 พฤษภาคม พ.ศ. 2552 เพื่อพิจารณาความเป็นไปได้ในการดำเนินการ

เรื่องการท่องเที่ยวโดยชุมชน ทั้งนี้ เนื่องจากกิจกรรมการท่องเที่ยวจะสัมพันธ์กับกิจกรรมของเครือข่ายป่าชุมชน โดยเฉพาะบุคลากรหลักในการดำเนินงาน และพื้นที่ดำเนินกิจกรรม ซึ่งที่ประชุมได้หารือกันเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในวนอุทยานเขาหลวง วิธีการจัดการให้วนอุทยานเขาหลวงมีศักยภาพในเรื่องการท่องเที่ยว และปัญหาต่างๆ ที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยว รวมทั้งการสร้างอาคารเพื่อเป็นศูนย์กลางสำหรับการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวและกิจกรรมอื่นๆ ของชุมชน ทั้งนี้ ผลจากการประชุมร่วมกัน ได้มีสมาชิกเครือข่าย ชาวบ้าน และสมาชิกองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ได้ร่วมกันบริจาคเงิน วัสดุสิ่งของ และไม้สัก สำหรับใช้สร้างอาคารศูนย์กิจกรรมดังกล่าว และเรียกศูนย์นี้ว่า “ศูนย์การท่องเที่ยวโดยชุมชนหุบเขาคิม” ดังแสดงในรูปที่ 6.8 และการใช้ประโยชน์ศูนย์นี้จัดกิจกรรมต่างๆ ดังแสดงในรูปที่ 6.9

รูปที่ 6.8 ศูนย์การท่องเที่ยวโดยชุมชนหุบเขาคิม

รูปที่ 6.9 การใช้ประโยชน์ศูนย์การท่องเที่ยวหุบเขาคีเมจัดกิจกรรม

นอกจากนั้น ในวันที่ 14 กรกฎาคม พ.ศ. 2552 คณะผู้วิจัยได้จัดประชุม ณ ศูนย์ท่องเที่ยวโดยชุมชนหุบเขาคีเม โดยมีผู้นำชุมชน และสมาชิกเครือข่ายชุมชน หมู่ที่ 3 บ้านหนองตายาย และ หมู่ที่ 8 บ้านหนองโพธิ์ ตำบลบางประมุง อำเภอโกรกพระ สมาชิกเทศบาลตำบลบางประมุง เจ้าหน้าที่วนอุทยานเขาหลวง และคณะผู้วิจัย เข้าร่วมประชุม รวมประมาณ 50 คน เพื่อจัดตั้งเครือข่ายการท่องเที่ยวโดยชุมชน และคณะกรรมการเครือข่าย รวมทั้งการพิจารณาถึงปัญหา อุปสรรค ข้อเสนอแนะและความต้องการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน การกำหนดวิสัยทัศน์การท่องเที่ยวโดยชุมชน กติกา และการสนับสนุนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งปรึกษาหารือเรื่อง การจัดการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการ หลักสูตร “ราษฎร อาสาสมัครนำเที่ยวป่าศึกษาธรรมชาติ วนอุทยานเขาหลวง”

(3) การฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการ หลักสูตร “ราษฎร อาสาสมัครนำเที่ยวป่าศึกษาธรรมชาติ วนอุทยานเขาหลวง”

โครงการวิจัย ได้จัดกิจกรรมฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการ หลักสูตร “เครือข่ายราษฎรอาสาสมัครนำเที่ยวป่าศึกษาธรรมชาติ วนอุทยานเขาหลวง” ขึ้น เพื่อส่งเสริมให้เครือข่ายราษฎรมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการด้านการท่องเที่ยวในท้องถิ่น โดยเฉพาะบทบาทหน้าที่ของการเป็นอาสาสมัครนำเที่ยวป่าศึกษาธรรมชาติ ซึ่งต้องอาศัยรูปแบบของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศมาใช้

เพื่อให้นักท่องเที่ยวได้เกิดความตระหนักและร่วมรับผิดชอบในแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ รวมถึงแหล่งศิลปะ วัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศ มุ่งเน้นให้เกิดจิตสำนึกต่อการรักษาระบบนิเวศบนพื้นฐานของการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยมีกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันภายใต้กรอบการบริหารจัดการแบบมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน เป็นการสร้างรายได้เสริมและยกระดับคุณภาพชีวิต ตลอดจนการนำผลตอบแทนที่ได้รับกลับมาบำรุงรักษาและจัดการแหล่งท่องเที่ยว อันจะก่อให้เกิดประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจและสังคมต่อชุมชนทั้งทางตรงและทางอ้อมตามมา

วัตถุประสงค์

- 1) สร้างเครือข่ายราษฎรอาสาสมัครนำเที่ยว เป็นแนวร่วมในการบริหารจัดการด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ แหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ ศิลปะ วัฒนธรรม และประเพณีท้องถิ่นที่เกี่ยวข้อง
- 2) สร้างรูปแบบการบริหารจัดการด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเชิงบูรณาการ โดยประสานความร่วมมือระหว่างส่วนราชการ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สถาบันการศึกษา และราษฎรในท้องถิ่น
- 3) สร้างรายได้เสริมให้กับราษฎรที่อาศัยอยู่โดยรอบพื้นที่วนอุทยานเขาหลวง จากกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศทุกรูปแบบ
- 4) สร้างจิตสำนึกที่ดีต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ศิลปะ วัฒนธรรม และประเพณีท้องถิ่น ให้กับเครือข่ายราษฎรอาสาสมัครท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และราษฎรในพื้นที่

กลุ่มเป้าหมาย

ราษฎรอาสาสมัคร หมู่ 3 และ หมู่ 8 ตำบลบางปรุ่ม อำเภอโคกพระ จังหวัดนครศรีธรรมราช และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง จำนวนประมาณ 30 คน

วิธีดำเนินการ

- 1) ประสานเครือข่าย ส่วนราชการ และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่เพื่อคัดเลือกราษฎรเข้าร่วมโครงการ โดยความเห็นชอบจากคณะกรรมการเครือข่าย
- 2) เชิญวิทยากรที่มีประสบการณ์มาบรรยาย และประสานงานผู้เกี่ยวข้อง
- 3) จัดเตรียมสถานที่จัดการฝึกอบรม และเอกสารประกอบการฝึกอบรม
- 4) ดำเนินการฝึกอบรม
- 5) ติดตามการฝึกอบรม แก้ไขปัญหา/อุปสรรค
- 6) สรุปและประเมินผลการฝึกอบรม

เนื้อหาหลักสูตร

เนื้อหาหลักสูตรประกอบด้วยภาคบรรยายและภาคปฏิบัติ โดยภาคบรรยายประกอบด้วย (1) ความรู้เกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (2) บทบาทหน้าที่อาสาสมัครนำเที่ยวป่าศึกษาธรรมชาติ (3) คุณค่าความสำคัญ และจุดเด่นของแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ และ (4) ความรู้เกี่ยวกับเส้นทางศึกษาธรรมชาติและสื่อความหมายธรรมชาติ ส่วนภาคปฏิบัติการประกอบด้วย (1) การเดินป่าศึกษาธรรมชาติและจัดทำสื่อความหมายธรรมชาติ (2) การสร้างรูปแบบและกติกาการท่องเที่ยวศึกษาธรรมชาติ (3) การจัดตั้งองค์กรเครือข่าย และการกำหนดหน้าที่ความรับผิดชอบ

ระยะเวลาฝึกอบรม รวม 3 วัน ระหว่างวันที่ 27-29 กรกฎาคม 2552 สถานที่ฝึกอบรม คือ ศูนย์ท่องเที่ยวโดยชุมชนหุบเขาคีรี หมู่ 3 บ้านหนองตายาย ตำบลบางประมุง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ โดยมีหน่วยงานสนับสนุน ได้แก่ (1) วนอุทยานเขาหลวง สำนักบริหารพื้นที่อนุรักษ์ที่ 12 (นครสวรรค์) (2) การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สำนักงานอุทัยธานี (3) เทศบาลตำบลบางประมุง (4) โรงเรียนวัดมโนราษฎร์ และ (5) คณะกรรมการเครือข่ายท่องเที่ยวโดยชุมชนหุบเขาคีรี (วนอุทยานเขาหลวง)

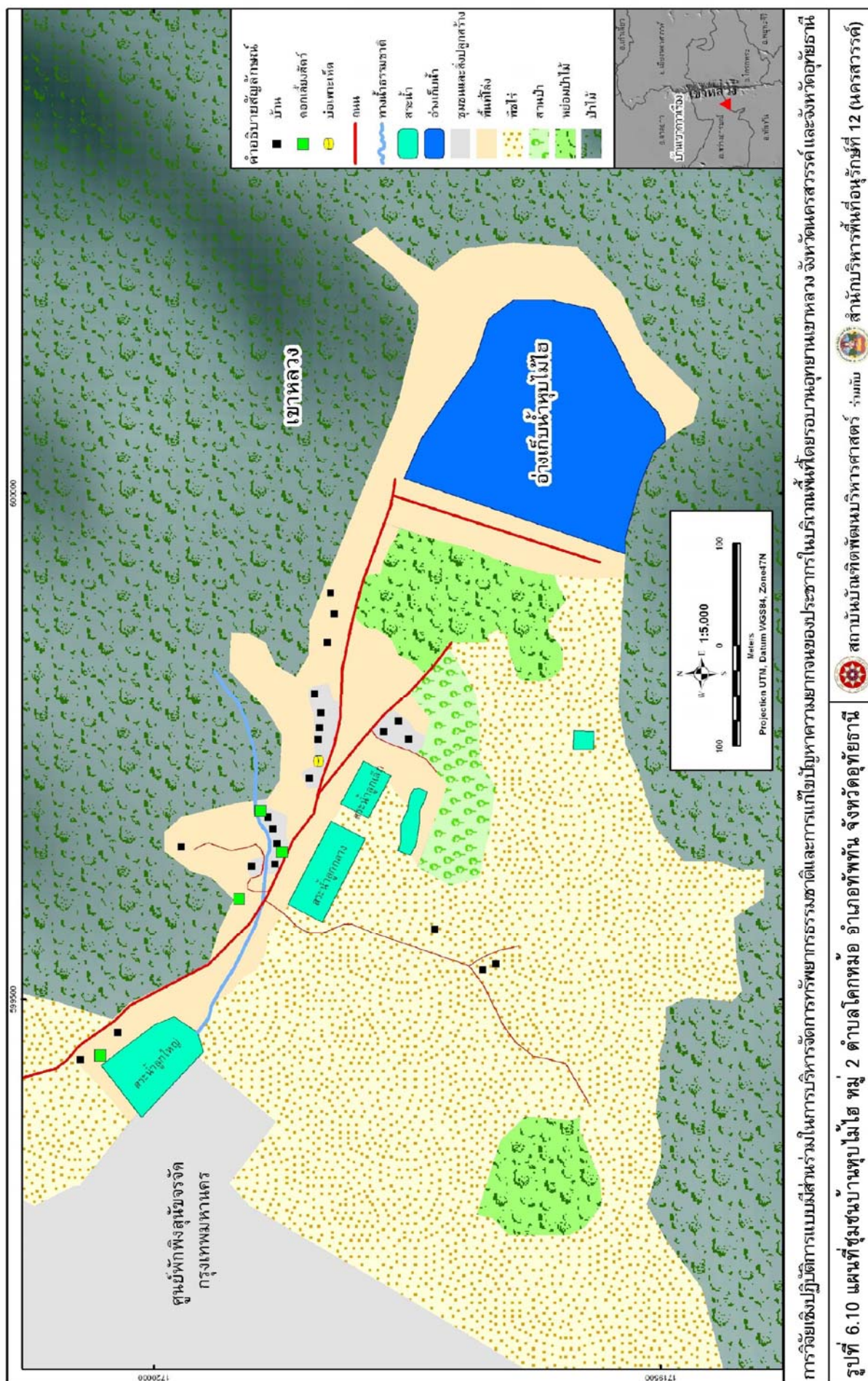
(4) การจัดกิจกรรมต่อเนื่องของเครือข่าย

เครือข่ายการท่องเที่ยวโดยชุมชนหุบเขาคีรี นับว่าเป็นเครือข่ายที่มีความกระตือรือร้นในการดำเนินงานเพื่อที่จะให้เกิดกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เป็นรูปธรรม ซึ่งภายหลังจากที่สมาชิกเครือข่ายได้รับการฝึกอบรมแล้ว ทางเครือข่ายได้ร่วมกันจัดกิจกรรมตั้งศาลเพื่อเป็นที่เคารพสักการะ และมีการทำบุญศูนย์การท่องเที่ยวโดยชุมชนหุบเขาคีรี ที่สมาชิกได้ร่วมกันสร้างขึ้น เมื่อวันที่ 29 สิงหาคม พ.ศ. 2552 นอกจากนั้น เมื่อวันที่ 1 กันยายน พ.ศ. 2552 เครือข่ายการท่องเที่ยวโดยชุมชนหุบเขาคีรี ได้จัดการประชุมปรึกษาหารือ ที่สำนักงานเทศบาลตำบลบางประมุง เพื่อเตรียมงานประชาสัมพันธ์แนะนำแหล่งท่องเที่ยวหุบเขาคีรี ทั้งนี้ ได้มีการจัดงานประชาสัมพันธ์แนะนำแหล่งท่องเที่ยวหุบเขาคีรี เมื่อวันที่ 10 กันยายน พ.ศ. 2552

6.2 การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาความเป็นอยู่และการแก้ไขปัญหาความยากจนของชุมชนหุบไม้ไผ่

ชุมชนหุบไม้ไผ่ ตั้งอยู่ในพื้นที่หมู่ 2 ต.โคกหม้อ อ.ทัพทัน จ.อุทัยธานี (รูปที่ 6.10) สภาพที่ตั้งของชุมชนอยู่ติดกับพื้นที่วนอุทยานเขาหลวง จ.อุทัยธานี ชุมชนหุบไม้ไผ่เป็นชุมชนใหม่ที่เกิดขึ้นจากการอพยพย้ายถิ่นของชาวบ้านจากแหล่งต่างๆ เข้ามาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนและทำกินในพื้นที่ชุมชน การเข้ามาตั้งถิ่นฐานของชาวบ้านในชุมชนส่วนใหญ่มีสาเหตุมาจากการโดนไล่ที่มาจากที่อยู่อาศัยและที่ทำกินเดิม (ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของศูนย์พักพิงสุนัขจรจัดกรุงเทพมหานคร) อีกส่วนหนึ่งเป็นชาวบ้านที่อพยพย้ายถิ่นมาจากท้องที่อื่นเข้ามาจับจองพื้นที่อยู่อาศัยและทำกินในเขตพื้นที่ชุมชนหุบไม้ไผ่ ชาวบ้านชุมชนหุบไม้ไผ่ส่วนใหญ่มีฐานะยากจน มีอาชีพหลักคือการรับจ้างทั่วไป เช่น รับจ้างก่อสร้าง รับจ้างปลูกมันสำปะหลัง รับจ้างเก็บถั่วเขียว ในเขตพื้นที่ตำบลโคกหม้อ และพื้นที่ใกล้เคียง ซึ่งการประกอบอาชีพรับจ้างของชาวบ้านชุมชนหุบไม้ไผ่มีระยะเวลาการทำงานที่ไม่แน่นอน ขึ้นอยู่กับความต้องการแรงงานของผู้ว่าจ้างและช่วงเวลาการเพาะปลูก ทำให้รายได้ของชาวบ้านชุมชนหุบไม้ไผ่มีความไม่แน่นอนและไม่เพียงพอต่อการใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน ส่งผลต่อเนื่องถึงสภาพความเป็นอยู่ของชาวบ้านในชุมชนซึ่งมีสภาพความเป็นอยู่ไม่ดีเท่าที่ควร อีกทั้งภายในชุมชนยังไม่มีระบบสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานที่จำเป็น เช่น ระบบประปาชุมชน น้ำเพื่อการอุปโภคและบริโภคส่วนใหญ่มาจากน้ำฝนและน้ำจากแหล่งน้ำภายในชุมชนซึ่งไม่มีคุณภาพด้านความสะอาดเท่าที่ควร นอกจากนี้ บางครัวเรือนในชุมชนยังไม่มีห้องสุขาที่ถูกสุขลักษณะ ต้องอาศัยห้องสุขาของเพื่อนบ้านหรือเข้าไปขับถ่ายในป่า จากปัญหารายได้ที่น้อย ไม่เพียงพอต่อการดำรงชีพ ส่งผลให้ชาวบ้านส่วนหนึ่งได้เข้าไปลักลอบตัดไม้และเผาถ่านในพื้นที่วนอุทยานเขาหลวง และลักลอบเก็บของป่า เช่น กล้วยไม้ป่า หน่อไม้ นำออกมาขายเป็นรายได้ สถานการณ์ที่เกิดขึ้นหากไม่มีการดำเนินการแก้ไขหรือหาแนวทางป้องกันการลักลอบใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ในเขตอนุทยานเขาหลวง จะส่งผลให้เกิดความเสื่อมโทรมแก่ทรัพยากรธรรมชาติจนยากแก่การฟื้นฟูให้คืนความอุดมสมบูรณ์ดังเดิม

โครงการวิจัยฯ ได้ตระหนักถึงสภาพปัญหาความยากจนของประชากรชุมชนหุบไม้ไผ่ ซึ่งเป็นสาเหตุหลักของปัญหาการใช้ทรัพยากรธรรมชาติของวนอุทยานเขาหลวง จึงได้จัดกิจกรรมพัฒนาคุณภาพชีวิตและความเป็นอยู่ขึ้นเพื่อเป็นแนวทางแก้ไขปัญหาความยากจนและยกระดับคุณภาพชีวิตและความเป็นอยู่ของชาวบ้านชุมชนหุบไม้ไผ่ในเบื้องต้น โดยกิจกรรมต่างๆ ที่โครงการวิจัยฯ จัดขึ้นเป็นกิจกรรมที่สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของชาวบ้านในชุมชน และเป็นกิจกรรมที่มุ่งเน้นให้ชาวบ้านในชุมชนได้มีส่วนร่วมในการดำเนินงานในทุกขั้นตอน เพื่อเป็นการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมและกระบวนการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นภายใน

ชุมชน พร้อมทั้งสอดแทรกแนวทางการปลูกฝังจิตสำนึกด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไปพร้อมกัน ทั้งนี้เพื่อให้เกิดเป็นฐานความรู้สำหรับชุมชน เป็นการสร้างทักษะและสัมประสมการณ์ที่ประชากรชุมชนหุบไม้ไผ่สามารถนำไปพัฒนาต่อยอดเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตและความเป็นอยู่ของตนเองได้หลังจากที่โครงการวิจัยฯ จบกิจกรรมในพื้นที่แล้ว

6.2.1 วัตถุประสงค์

1) เพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในชุมชน ในการบริหารจัดการทรัพยากรที่ถูกต้องและสามารถดำรงชีวิตอย่างเหมาะสมบนพื้นฐานเศรษฐกิจพอเพียง สามารถอยู่ร่วมกับธรรมชาติได้อย่างเกื้อกูล

2) เพื่อส่งเสริมความรู้และทักษะในการประกอบอาชีพที่เหมาะสมกับสภาพท้องถิ่นให้กับชาวบ้านชุมชนหุบไม้ไผ่

เพื่อส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้และฝึกฝนทักษะในการนำทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นมาประยุกต์ใช้เพื่อลดค่าใช้จ่ายและพัฒนาเป็นแหล่งรายได้เสริมให้แก่ครัวเรือน

4) เพื่อพัฒนาแนวทางการจัดการสภาพแวดล้อมและบรรเทาปัญหาการขาดแคลนสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานที่จำเป็นภายในชุมชน

5) เพื่อปลูกฝังจิตสำนึกด้านการอนุรักษ์ และพัฒนาศักยภาพของคนในชุมชนให้มีจิตสาธารณะ (จิตอาสา) ในการรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนตนเอง

6.2.2 กิจกรรมการดำเนินงาน

การดำเนินงานพัฒนาความเป็นอยู่และแก้ไขปัญหาความยากจนให้กับชุมชนหุบไม้ไผ่ ประกอบด้วย 5 กิจกรรม มีระยะเวลาดำเนินกิจกรรมประมาณ 7 เดือน ตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์-สิงหาคม พ.ศ. 2552 กิจกรรมดังกล่าว คือ (1) กิจกรรมการลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือน ได้แก่ การส่งเสริมความรู้และทักษะการทำผลิตภัณฑ์ลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือน การส่งเสริมการปลูกพืชผักสวนครัวภายในครัวเรือน การส่งเสริมการปลูกไม้ผลภายในครัวเรือน และการส่งเสริมการเลี้ยงปลาเพื่อเป็นแหล่งอาหารสำหรับชุมชน (2) กิจกรรมการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภคสำหรับครัวเรือน (บ่อวง) (3) กิจกรรมการส่งเสริมอาชีพ ได้แก่ การส่งเสริมอาชีพการเพาะเห็ดฟางกองเตี้ย และการขยายผลการส่งเสริมอาชีพการเพาะเห็ดฟาง (4) กิจกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อม ได้แก่ การสร้างฝายชะลอน้ำ และการคืนกล้าไม้สู่ป่า (5) กิจกรรมการส่งเสริมคุณภาพชีวิต ได้แก่ กิจกรรมศิลปะสำหรับเยาวชน การพัฒนาสถานที่นันทนาการสำหรับชุมชน (ลานกีฬา) และการสร้างห้องน้ำให้กับครัวเรือนที่ยังขาดแคลน

สรุปผลการดำเนินงานจำแนกตามรายการกิจกรรม ได้ดังนี้

1) กิจกรรมการลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือน

กิจกรรมย่อยที่ 1 การส่งเสริมความรู้และทักษะการทำผลิตภัณฑ์ลด
ค่าใช้จ่ายในครัวเรือน ดำเนินการในช่วงเดือนกุมภาพันธ์-เมษายน พ.ศ. 2552 มีวิธีการ
ดำเนินงาน ดังนี้

(1) สรรวจข้อมูล และวิเคราะห์สภาพการใช้จ่ายภายในครัวเรือน

- สอบถามข้อมูลการใช้จ่ายของชาวบ้านแต่ละครัวเรือน ว่ามีรายรับและ
รายจ่ายเท่าใด เพียงพอต่อการใช้จ่ายหรือไม่ และต้องเสียค่าใช้จ่ายในแต่ละด้านเป็นจำนวนมาก
น้อยเพียงใด (เช่น ค่าอาหาร ค่าใช้จ่ายในการซื้อข้าวของเครื่องใช้)

(2) ค้นหาและวิเคราะห์ความต้องการลดค่าใช้จ่ายภายในครัวเรือน
ร่วมกับชาวบ้านในชุมชน

- จัดเวทีหารือร่วมกับชาวบ้านในชุมชนเพื่อชี้แจงผลการวิเคราะห์
สภาพปัญหาการใช้จ่ายภายในครัวเรือน

- นำเสนอแนวทางการลดค่าใช้จ่ายภายในครัวเรือน พร้อมทั้งสอบถาม
ความต้องการเข้าร่วมกิจกรรมและสังเกตปฏิกิริยาของชาวบ้าน

(หากชาวบ้านแสดงความต้องการหรือให้ความสนใจต่อกิจกรรมลด
ค่าใช้จ่ายในครัวเรือน ก็จะดำเนินการหารือร่วมกับชาวบ้านเพื่อสอบถามความต้องการเรียนรู้
การทำผลิตภัณฑ์ลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือนชนิดใดเพื่อใช้เป็นข้อมูลในการดำเนินงานตาม
กระบวนการต่อไป)

(3) ส่งเสริมความรู้และพัฒนาทักษะในการทำผลิตภัณฑ์ลดค่าใช้จ่าย
ภายในครัวเรือน

- ชี้แจงแนวทางการดำเนินกิจกรรม และวัตถุประสงค์ในการจัด
กิจกรรมส่งเสริมความรู้และฝึกฝนทักษะการทำผลิตภัณฑ์ลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือนให้ชาวบ้านใน
ชุมชนรับทราบ

- จัดกิจกรรมส่งเสริมความรู้และฝึกฝนทักษะการทำผลิตภัณฑ์ลด
ค่าใช้จ่ายในครัวเรือนตามความสนใจของชาวบ้านในชุมชน โดยคณะวิจัยทำหน้าที่เป็นวิทยากร
ถ่ายทอดความรู้

- สังเกตการมีส่วนร่วม และพฤติกรรมของชาวบ้านในการเข้าร่วม
กิจกรรม (มีชาวบ้านมาเข้าร่วมมากน้อยเพียงใด คนที่มาเข้าร่วมกิจกรรมให้ความสนใจ และให้
ความร่วมมือต่อกิจกรรมที่จัดขึ้นมากน้อยเพียงใด)

(4) ติดตามผลการดำเนินงาน

- สอบถามข้อมูลคุณภาพของผลิตภัณฑ์ลดค่าใช้จ่ายภายในครัวเรือนที่ชาวบ้านได้ร่วมลงมือปฏิบัติจากกลุ่มชาวบ้านที่มาร่วมกิจกรรม
- สังเกต และสอบถามว่ามีชาวบ้านรายใดนำความรู้ที่ได้รับไปพัฒนาต่อยอดบ้าง และผลการดำเนินงาน และปัญหาอุปสรรคที่เกิดขึ้น

(5) ประเมินผลการดำเนินงาน

- ตรวจสอบและติดตามว่ามีชาวบ้านในชุมชนได้นำความรู้จากการเข้าร่วมกิจกรรมไปใช้ในชีวิตประจำวันมากน้อยเพียงใด และชาวบ้านพบปัญหาและอุปสรรคใดบ้างจากการนำความรู้ที่ได้รับไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน

ผลการดำเนินงานของกิจกรรมย่อยที่ 1 การส่งเสริมความรู้และทักษะการทำผลิตภัณฑ์ลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือน สรุปได้ดังนี้

คณะผู้วิจัยได้จัดกิจกรรมส่งเสริมความรู้และพัฒนาทักษะการทำผลิตภัณฑ์ลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือนให้กับชาวบ้านชุมชนหุบไม้ไฮ รวมทั้งสิ้น 5 ครั้ง ดังนี้

- ครั้งที่ 1 : ให้ความรู้และฝึกทักษะการทำสบู่เหลวสมุนไพรและ
น้ำยาล้างจาน (สูตรผสม EM)
- ครั้งที่ 2 : ให้ความรู้และฝึกทักษะการทำแชมพูและครีมนวดผม
- ครั้งที่ 3 : ให้ความรู้และฝึกทักษะการทำน้ำยาล้างจาน
(สูตรดั้งเดิม)
- ครั้งที่ 4 : ให้ความรู้และฝึกทักษะการทำน้ำยาซักผ้าอเนกประสงค์
- ครั้งที่ 5 : ให้ความรู้และฝึกทักษะการทำสบู่ก้อน และสบู่ใสสมุนไพร

การจัดกิจกรรมส่งเสริมความรู้และพัฒนาทักษะการทำผลิตภัณฑ์ลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือนทั้ง 5 ครั้งได้รับความสนใจจากชาวบ้านในชุมชน และได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านเป็นอย่างดี การมาเข้าร่วมกิจกรรมของชาวบ้านยังไม่ครบถ้วน มีชาวบ้านหลายครัวเรือนที่ยังไม่เคยมาเข้าร่วมกิจกรรม เนื่องจากไม่ได้รับข่าวสารถึงกำหนดการที่คณะผู้วิจัยจะเข้ามาจัดกิจกรรม ประกอบกับช่วงเวลาในการจัดกิจกรรมส่วนใหญ่จะเป็นช่วงเย็นถึงค่ำ (16.30 – 19.30 น.) ซึ่งช่วงเวลาดังกล่าวเป็นช่วงเวลาหลังเลิกงาน ชาวบ้านบางส่วนติดภารกิจภายในครัวเรือนทำให้ไม่สามารถมาร่วมกิจกรรมได้

ในการดำเนินกิจกรรมแต่ละครั้ง คณะผู้วิจัยจะทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้ และตอบข้อซักถามที่เกิดขึ้นระหว่างการทำกิจกรรม ส่วนการลงมือปฏิบัติการทำผลิตภัณฑ์ลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือนชนิดต่างๆ ชาวบ้านจะเป็นผู้ลงมือทดลองทำด้วยตนเอง เมื่อเสร็จสิ้น

ขั้นตอนการดำเนินงาน ชาวบ้านจะได้รับตัวอย่างผลิตภัณฑ์ที่ทดลองทำกลับไปทดลองใช้ที่บ้าน และชาวบ้านจะกลับมาให้ข้อมูลเกี่ยวกับคุณภาพของผลิตภัณฑ์ที่ได้ทดลองทำ ซึ่งจากผลการดำเนินกิจกรรมที่ผ่านมา ชาวบ้านที่มาร่วมกิจกรรมและได้รับตัวอย่างผลิตภัณฑ์ไปทดลองใช้ จะกลับมาให้ข้อมูลว่าผลิตภัณฑ์ที่ทดลองทำมีคุณภาพเทียบเท่าสินค้าที่ซื้อจากร้านค้า ผลิตภัณฑ์บางอย่างที่ได้ทดลองทำ เช่น สมุนไพรทั้งแบบชนิดก้อนใส และแบบก้อนขุ่น มีประสิทธิภาพดีกว่าสมุนไพรที่ซื้อจากร้านค้าทั่วไป เนื่องจากส่วนผสมที่นำมาใช้เป็นสมุนไพรที่หาได้ในท้องถิ่น จึงนำมาใส่ในปริมาณที่มากได้ ส่งผลให้ผลิตภัณฑ์ที่ทดลองทำมีส่วนผสมของสมุนไพรมากกว่า ทำให้มีประสิทธิภาพมากกว่าสินค้าที่ซื้อจากร้านค้า

จากการสังเกตในระหว่างกระบวนการส่งเสริมความรู้และพัฒนาทักษะการทำผลิตภัณฑ์ลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือน พบว่า ชาวบ้านมีความสนใจต่อกิจกรรมที่คณะผู้วิจัยจัดขึ้นมากขึ้นเป็นลำดับ สังเกตได้จากจำนวนผู้เข้าร่วมกิจกรรม และการซักถามข้อสงสัยระหว่างการทำผลิตภัณฑ์ ซึ่งชาวบ้านที่มาร่วมกิจกรรมได้มีข้อสงสัย และมีประเด็นคำถามต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการทำผลิตภัณฑ์ลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือนมาซักถามคณะผู้วิจัยมากขึ้น นอกจากนี้ยังมีชาวบ้านบางรายเห็นว่าผลิตภัณฑ์ที่ทำขึ้นเองสามารถช่วยลดภาระค่าใช้จ่ายของครัวเรือนลงได้จริง จึงมีการซื้อส่วนผสมของผลิตภัณฑ์ที่ครัวเรือนตนเองจำเป็นต้องใช้เป็นประจำมาทดลองทำด้วยตนเอง และได้ให้ข้อมูลแก่คณะผู้วิจัยว่าผลิตภัณฑ์ที่ทดลองทำด้วยตนเองนั้น คุณภาพดีกว่าตัวอย่างที่ได้รับแจกจากการมาร่วมกิจกรรม เนื่องจากยังขาดประสบการณ์และความชำนาญในการทำผลิตภัณฑ์ลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือน หลังจากสิ้นสุดกิจกรรมการส่งเสริมความรู้และพัฒนาทักษะการทำผลิตภัณฑ์ลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือน ทั้ง 5 ครั้ง ชาวบ้านในชุมชนมีการพูดถึงการรวมกลุ่มเพื่อร่วมลงทุนซื้อส่วนผสมในการทำผลิตภัณฑ์ลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือน แต่จากการสังเกตพบว่า ชาวบ้านได้มีการรวมกลุ่มเพื่อหารือแนวทางการรวมกลุ่มเพื่อซื้อส่วนผสมผลิตภัณฑ์ลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือนมาทำเพื่อใช้ภายในครัวเรือน และทำขายให้กับคนภายนอกชุมชนเท่านั้น ยังไม่มีการรวมกลุ่มและซื้อส่วนผสมมาดำเนินการจริงแต่อย่างใด

ทั้งนี้เพื่อเป็นการสร้างแนวทางการนำความรู้ด้านการทำผลิตภัณฑ์ลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือนไปต่อยอดพัฒนาเป็นแนวทางสร้างรายได้เสริมให้กับชาวบ้านชุมชนหุบไม้ไฮ ในการจัดกิจกรรมวันสิ่งแวดล้อมโลกเมื่อวันที่ 5 มิถุนายน พ.ศ. 2552 ณ ชุมชนหุบไม้ไฮ คณะผู้วิจัยได้ร่วมกับชาวบ้านชุมชนหุบไม้ไฮจัดกิจกรรมสาธิตการทำผลิตภัณฑ์ลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือน และจำหน่ายผลิตภัณฑ์ลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือน ได้แก่ น้ำยาซักผ้าอเนกประสงค์ และสบู่เหลวสูตรสมุนไพรให้กับผู้เข้าร่วมกิจกรรม ซึ่งได้รับความสนใจจากผู้เข้าร่วมกิจกรรมในระดับหนึ่ง โดยเฉพาะจากกลุ่มครูจากโรงเรียนชุมชนบ้านโคกหม้อ ซึ่งได้ให้ความสนใจในการสาธิตทำผลิตภัณฑ์ลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือนโดยชาวบ้าน และได้เข้ามาสอบถามวิธีการทำและสูตรเพื่อนำไปเป็นข้อมูลสำหรับสอนเด็กนักเรียนต่อไป หลังจากกิจกรรมวันสิ่งแวดล้อม ผู้ช่วย

ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 2 บ้านโคกหม้อ (นางนุชนาท รักสิริกิจ) ซึ่งอาศัยอยู่ในชุมชนหุบไม้ไผ่ ได้นำผลิตภัณฑ์ลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือนที่เหลือจากการจัดกิจกรรมไปจำหน่ายภายนอกชุมชน ปรากฏว่าสามารถขายได้ มีผู้สนใจและติดใจในคุณภาพของผลิตภัณฑ์ ผู้ช่วยฯ นุชนาทจึงได้ซื้อส่วนผสมน้ำยาซักผ้าอเนกประสงค์มาทำและได้ขอคำแนะนำจากคณะผู้วิจัยในเรื่องการปรับปรุงรูปแบบบรรจุภัณฑ์สำหรับใส่น้ำยาซักผ้าออกไปจำหน่าย เนื่องจากขวดที่เคยใส่น้ำยาซักผ้าและสบู่ออกไปขายมีขนาดเล็ก ใส่น้ำยาได้น้อยและรูปแบบไม่สวยงาม คณะผู้วิจัยจึงได้ให้คำแนะนำและนำตัวอย่างขวดสำหรับใส่ผลิตภัณฑ์ไปให้ พร้อมแนะนำการคำนวณต้นทุนการผลิตเพื่อให้ชาวบ้านได้มีวิธีคิดวิเคราะห์ความคุ้มค่าในการผลิตสินค้าเพื่อนำออกไปจำหน่ายต่อไป นอกจากกรณีของผู้ช่วยฯ นุชนาทที่ได้นำความรู้ไปต่อยอดในการทำเป็นอาชีพเสริมแล้วยังพบว่าชาวบ้านอีกหลายรายได้สอบถามสถานที่จัดจำหน่ายส่วนผสมของผลิตภัณฑ์ลดค่าใช้จ่ายภายในครัวเรือนจากคณะผู้วิจัย เพื่อเป็นข้อมูลในการซื้อส่วนผสมมาทำผลิตภัณฑ์ลดค่าใช้จ่ายใช้เองภายในครัวเรือน

ปัญหาอุปสรรค ข้อสังเกตและข้อเสนอแนะ จากการทำกิจกรรมย่อยที่ 1: การส่งเสริมความรู้และทักษะการทำผลิตภัณฑ์ลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือน

จากการดำเนินกิจกรรมส่งเสริมความรู้และพัฒนาทักษะการทำผลิตภัณฑ์ลดค่าใช้จ่ายภายในครัวเรือน พบปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้นระหว่างการดำเนินกระบวนการดังนี้

(1) ในระยะแรกของการดำเนินกิจกรรมชาวบ้านยังไม่เข้าใจวัตถุประสงค์ และเป้าหมายของกิจกรรมที่เกิดขึ้น ชาวบ้านมาเข้าร่วมกิจกรรมก็เพื่อต้องการรับแจกตัวอย่างผลิตภัณฑ์กลับไปใช้มากกว่าการเพิ่มเติมความรู้ให้กับตนเอง คณะผู้วิจัยต้องใช้เวลาในการอธิบายและสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องถึงวัตถุประสงค์และเป้าหมายของกิจกรรมอยู่ระยะหนึ่ง เมื่อชาวบ้านเข้าใจถึงวัตถุประสงค์และเป้าหมายของกิจกรรมแล้วจึงเริ่มมีการสังเกตการใช้จ่ายภายในครัวเรือนของตน และเริ่มนำความรู้จากการเข้าร่วมกิจกรรมไปทดลองใช้ในครัวเรือนของตน ปัญหาดังกล่าวเกิดขึ้นเนื่องจากคณะผู้วิจัยใช้เวลาในระยะเริ่มต้นกระบวนการที่จำกัด ประกอบกับการทำกิจกรรมหรือการหาข้อมูลกับชาวบ้านชุมชนนี้ต้องอาศัยช่วงเวลาเย็นค่ำ ที่ชาวบ้านเลิกงานแล้ว ทำให้การชี้แจง และการสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องให้กับชาวบ้านตั้งแต่แรกเริ่มน้อยเกินไป รวมทั้งในระยะแรก ชาวบ้านก็ยังไม่แน่ใจว่าจะได้รับความช่วยเหลือจริงเนื่องจากชุมชนนี้แทบไม่เคยมีหน่วยงานใดเข้ามาให้ความดูแลช่วยเหลือเลย แต่เมื่อได้เริ่มทำกิจกรรมร่วมกันแล้ว ชาวบ้านก็เข้าใจถึงวัตถุประสงค์ของโครงการ และให้ความไว้วางใจคณะผู้วิจัยมากขึ้น

(2) จากการที่คณะผู้วิจัยได้กระตุ้นให้ชาวบ้านมีการรวมกลุ่มกันภายในชุมชน เพื่อทำผลิตภัณฑ์ลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือนใช้ภายในชุมชน และการหารือร่วมกับชาวบ้านใน

ชุมชน พบว่า ชาวบ้านมีปัญหาเรื่องทุน เรื่องเวลาและความต่อเนื่องในการดำเนินการ สำหรับการแก้ปัญหาเรื่องทุนดำเนินงาน คณะผู้วิจัยได้สนับสนุนทุนดำเนินการผ่านการจัดซื้อวัสดุ อุปกรณ์และส่วนผสมในการทำกิจกรรมส่งเสริมความรู้ โดยผลิตภัณฑ์ที่ได้ ชาวบ้านได้นำไปจำหน่ายเป็นเงินรายได้ของกลุ่มเพื่อใช้ในการดำเนินงานในขั้นตอนต่อไป ส่วนปัญหาเรื่องเวลาและความต่อเนื่องในการดำเนินงานของชาวบ้านนั้น จำเป็นต้องมีการกระตุ้นให้ชาวบ้านเกิดการรวมกลุ่มและดำเนินกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง โดยผู้ที่ทำหน้าที่กระตุ้นควรเป็นชาวบ้านในชุมชนที่มีความสามารถในการเป็นผู้นำที่จะชักชวนและโน้มน้าวให้ชาวบ้านในชุมชนมารวมกลุ่มร่วมทำกิจกรรมลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือนแทนคณะผู้วิจัยที่เป็นผู้ทำหน้าที่นี้ เนื่องจากคณะผู้วิจัยจะต้องออกจากพื้นที่เมื่อจบโครงการแล้ว

(3) ชาวบ้านที่มาร่วมกิจกรรมโดยมากจะเป็นชาวบ้านกลุ่มเดิม พบว่า มีสาเหตุมาจากปัญหาเรื่องเวลาในการจัดกิจกรรม และการเดินทางมาร่วมกิจกรรมของชาวบ้านที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ไกลแล้ว รวมทั้งยังมีปัญหาความขัดแย้งภายในชุมชนด้วย (เช่น หากจัดกิจกรรมที่บ้านนายสมาน ผู้ที่มาร่วมกิจกรรมส่วนใหญ่ก็จะเป็นกลุ่มเครือญาติของนางมณี (ภรรยานายสมาน) กลุ่มครอบครัวนายสมคิด ทองสุชาติ จะไม่มาร่วมกิจกรรม) นอกจากนั้น ชาวบ้านหมู่อื่นๆ รวมทั้งกลุ่มบ้านเนินทอง (ตั้งอยู่บริเวณด้านหน้าชุมชนหุบไม้ไฮ) เริ่มให้ความสนใจต่อการทำผลิตภัณฑ์ลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือนของชาวบ้านชุมชนหุบไม้ไฮมากขึ้น

(4) จากการสังเกตพบว่าในระยะหลังซึ่งคณะผู้วิจัยไม่ค่อยได้กระตุ้นให้ชาวบ้านมีการรวมกลุ่มกันทำผลิตภัณฑ์ลดค่าใช้จ่าย ชาวบ้านจะซื้อผลิตภัณฑ์จากร้านค้ามาใช้และให้ข้อมูลกับคณะผู้วิจัยว่าสะดวกและมีราคาต่อหน่วยใกล้เคียงกับผลิตภัณฑ์ที่ทำขึ้นเอง ผลิตภัณฑ์บางอย่างที่ทำขึ้นเองจะต้องใช้ในปริมาณที่เยอะกว่าสินค้าที่ซื้อจากร้านค้า จึงจะมีประสิทธิภาพใกล้เคียงกัน เช่น ชาวบ้านใช้น้ำยาซักผ้าที่ทำขึ้นเองในการซักผ้าในปริมาณ 1 ขวด (ขวดน้ำอัดลมขนาดครึ่งลิตร) แต่ซื้อผงซักฟอกจากร้านค้ามาใช้ในปริมาณครึ่งกล่องเล็กก็สามารถซักผ้าได้สะอาดเหมือนกัน แต่ราคาผลซักฟอกที่ซื้อมามีราคาถูกและสะดวกกว่า จากข้อมูลที่ได้รับ น่าจะใช้เป็นข้อมูลในการปรับปรุงสูตรผลิตภัณฑ์ลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือนต่อไป

กิจกรรมย่อยที่ 2 การส่งเสริมการปลูกพืชผักสวนครัวภายในครัวเรือน
ดำเนินการในช่วงเดือนกรกฎาคม-กันยายน พ.ศ. 2552 มีวิธีดำเนินการดังนี้

(1) สืบค้นและรวบรวมข้อมูลการปลูกผักสวนครัวของแต่ละครัวเรือนภายในชุมชนหุบไม้ไฮ

- คณะผู้วิจัยสำรวจและรวบรวมข้อมูลด้านพื้นที่ และปัญหาอุปสรรคในการปลูกผักสวนครัวของชาวบ้านชุมชนหุบไม้ไฮ

- ชี้แจงวัตถุประสงค์และความสำคัญของการดำรงชีวิตตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง โดยใช้การปลูกผักสวนครัวเป็นเครื่องมือที่จะช่วยลดค่าใช้จ่ายของครัวเรือน
- (2) การส่งเสริมการปลูกผักสวนครัวภายในครัวเรือน
 - สอบถามความต้องการของชาวบ้านในการร่วมกิจกรรมส่งเสริมการปลูกผักสวนครัว หากชาวบ้านแสดงความสนใจและต้องการร่วมกิจกรรมจึงดำเนินการในขั้นต่อไป
 - สอบถามความต้องการชนิดพันธุ์ผักสวนครัวที่ชาวบ้านจะนำไปปลูกเพิ่มเติมภายในครัวเรือนของตนเอง
 - ให้ความรู้เกี่ยวกับการเพาะปลูกพืชผักสวนครัวที่ถูกต้องและเหมาะสมกับสภาพพื้นที่ของชุมชน
 - จัดซื้อพันธุ์ผักสวนครัวและแจกจ่ายให้ตามความต้องการของแต่ละครัวเรือนและเหมาะสมกับสภาพพื้นที่
- (3) ติดตามผลการดำเนินงาน
 - สอบถามชาวบ้านเกี่ยวกับการนำพันธุ์ผักสวนครัวที่รับจากคณะผู้วิจัยไปเพาะปลูก (ข้อมูลที่สอบถาม : อัตราการเจริญเติบโต อัตราการรอดตาย ปัญหาอุปสรรคที่พบในการเพาะปลูก)
 - สำรวจการนำพันธุ์พืชผักสวนครัวไปเพาะปลูกในพื้นที่ต่าง ๆ ของแต่ละครัวเรือน
- (4) ประเมินผลการดำเนินงาน
 - สอบถามและสังเกตการใช้ประโยชน์พืชผักสวนครัวของแต่ละครัวเรือน (ใช้บริโภคภายในครัวเรือน เก็บขายเป็นรายได้เสริม การขยายพันธุ์เพื่อใช้เพาะปลูกต่อไป)

ผลการดำเนินงานของกิจกรรมย่อยที่ 2 : การส่งเสริมการปลูกพืชผักสวนครัวภายในครัวเรือน

จากการสำรวจข้อมูลชุมชน พบว่าชาวบ้านชุมชนหุบไม้ไผ่มีการปลูกผักสวนครัวทุกครัวเรือนเป็นประจำอยู่แล้ว แตกต่างกันเฉพาะจำนวนชนิดและปริมาณผักสวนครัวที่ปลูก ปัญหาอุปสรรคในการปลูกผักสวนครัว คือ ขาดแคลนน้ำที่จะใช้รดผัก ทำให้ชาวบ้านจะลงมือปลูกผักในช่วงเข้าสู่ฤดูฝน เพื่ออาศัยน้ำฝนช่วยในการเจริญเติบโตของพืชผักสวนครัวที่ปลูกไว้ นอกจากนี้ ชาวบ้านยังได้อาศัยน้ำจากบ่อของคณะผู้วิจัยดำเนินการให้ นำมารดแปลงผักที่ปลูกไว้ และจากการสอบถามชาวบ้านพบว่า นอกจากการนำพืชผักสวนครัวที่ปลูกไว้มาใช้บริโภคภายในครัวเรือนและแบ่งปันกันในหมู่เพื่อนบ้านแล้ว บางครัวเรือน (ครัวเรือนนางน้อยพิลึก) ยังได้เก็บพืชผักสวนครัวที่ปลูกไว้ออกไปจำหน่ายภายนอกชุมชนเป็นรายได้เสริมให้กับครัวเรือนอีกด้วย

จากข้อมูลการสำรวจยังพบว่า ครั้วเรือนนางฉวีพร มากมาก ประสบปัญหาการเพาะปลูกเนื่องจากพื้นที่บริเวณดังกล่าวแห้งแล้ง อยู่ไกลจากแหล่งน้ำตามธรรมชาติ ทำให้ไม่มีน้ำเพียงพอสำหรับการเกษตร และในพื้นที่ดังกล่าวยังประสบปัญหาเรื่องปลวกกัดกินรากพืช (จากการสังเกตพบว่ากลุ่มบ้านที่ตั้งอยู่ไกลออกไป มีบ้านนางฉวีพรบ้านเดียวที่ประสบปัญหาเรื่องปลวก ส่วนบ้านนายจิตต์ และบ้านนายสมฤทธิ์ ไม่ประสบปัญหาเรื่องปลวกกัดกินรากพืชแต่อย่างใด และสามารถปลูกพืชผักได้เจริญงอกงามดี)

กิจกรรมย่อยที่ 3 การส่งเสริมการปลูกไม้ผลภายในครั้วเรือน ดำเนินการในช่วงเดือนกรกฎาคม-สิงหาคม พ.ศ. 2552 มีวิธีดำเนินการดังนี้

- (1) สำรวจและรวบรวมข้อมูลการปลูกไม้ผลของชาวบ้านชุมชนหุบไม้ไผ่
 - คณะผู้วิจัยทำการสำรวจข้อมูลการปลูกไม้ผลของชาวบ้านชุมชนหุบไม้ไผ่แต่ละครั้วเรือน และปัญหาอุปสรรคในการปลูกไม้ผลของชาวบ้าน
 - ชี้แจงคุณค่าและความสำคัญของการปลูกไม้ผลเพื่อนำผลผลิตมาใช้บริโภคภายในครั้วเรือน เพื่อเป็นการลดค่าใช้จ่ายภายในครั้วเรือน
- (2) การส่งเสริมการปลูกไม้ผล
 - สอบถามความต้องการของชาวบ้านในการร่วมกิจกรรมส่งเสริมการปลูกไม้ผลภายในครั้วเรือน หากชาวบ้านแสดงความสนใจและต้องการร่วมกิจกรรมจึงดำเนินการในขั้นต่อไป
 - สอบถามความต้องการชนิดพันธุ์ไม้ผลที่ชาวบ้านจะนำไปปลูกเพิ่มเติมภายในพื้นที่ของตนเอง
 - ให้ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการเพาะปลูกไม้ผลที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ชุมชนหุบไม้ไผ่แก่ชาวบ้าน
 - จัดซื้อพันธุ์ไม้ผลและนำไปแจกจ่ายตามความต้องการของแต่ละครั้วเรือนและเหมาะสมกับการเพาะปลูกในพื้นที่ชุมชนหุบไม้ไผ่
- (3) ติดตามผลการดำเนินงาน
 - คณะผู้วิจัยทำการสำรวจข้อมูลการปลูกไม้ผลของชาวบ้านชุมชนหุบไม้ไผ่แต่ละครั้วเรือน และสำรวจปัญหาอุปสรรคในการปลูกไม้ผลของชาวบ้าน
- (4) ประเมินผลการดำเนินงาน
 - สำรวจอัตราการเจริญเติบโต และการดูแลบำรุงรักษาไม้ผลที่ชาวบ้านแต่ละครั้วเรือนได้รับแจกไปเพาะปลูก

ผลการดำเนินงานของกิจกรรมย่อยที่ 3 การส่งเสริมการปลูกไม้ผลภายใน ครัวเรือน

กิจกรรมการส่งเสริมการปลูกไม้ผลภายในครัวเรือน ได้ดำเนินการแล้วเสร็จโดย คณะผู้วิจัยได้ทำการแจกกล้าไม้ผลตามความต้องการของชาวบ้านและเหมาะสมกับสภาพพื้นที่ ส่วนการติดตามและประเมินผลการดำเนินงานจะต้องใช้เวลาเพื่อให้ชาวบ้านได้นำกล้าไม้ผลที่ได้รับแจกไปทำการเพาะปลูก และบำรุงรักษาให้ต้นไม้เจริญเติบโตก่อน ทั้งนี้ จากการติดตาม ผลการดำเนินงานในเบื้องต้น พบว่า ชาวบ้านได้นำกล้าไม้ไปเพาะปลูกในพื้นที่เหมาะสมของแต่ละครัวเรือนตามคำแนะนำจากคณะผู้วิจัยที่ได้แนะนำวิธีการปลูก และการเลือกพื้นที่ที่เหมาะสม กับพันธุ์ไม้แต่ละชนิด

ปัญหาอุปสรรค ข้อสังเกตและข้อเสนอแนะ จากการทำกิจกรรมย่อยที่ 3 การ ส่งเสริมการปลูกไม้ผลภายในครัวเรือน

การดำเนินกระบวนการส่งเสริมการปลูกไม้ผลภายในครัวเรือนในพื้นที่ชุมชน หุบไม้ไผ่เป็นกิจกรรมที่จัดขึ้นตามความต้องการของชาวบ้านในชุมชนที่เริ่มเห็นความสำคัญของการมีแหล่งอาหารภายในชุมชน ซึ่งเป็นกิจกรรมที่อาศัยแนวคิดเดียวกับกิจกรรมการส่งเสริมการ ปลูกพืชผักสวนครัวภายในครัวเรือน ซึ่งในระหว่างการทำกระบวนการส่งเสริมการปลูกไม้ ผล ในขั้นตอนของการแจกจ่ายกล้าไม้ได้เกิดความคลาดเคลื่อนของข้อมูลของคณะผู้วิจัยทำให้ ชาวบ้านบางรายไม่ได้รับกล้าไม้ผลตามที่แจ้งความต้องการไว้ และมีชาวบ้านบางรายได้รับกล้า ไม้ผลเกินจำนวนที่แจ้งความต้องการไว้ คณะผู้วิจัยจึงได้ทำการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าโดย ขอร้องให้ชาวบ้านที่ได้รับกล้าไม้ผลหลายชนิดแบ่งปันให้กับเพื่อนบ้านที่ยังไม่ได้รับแจก หรือ ได้รับกล้าไม้ไม่ตรงกับความต้องการบ้าง ซึ่งชาวบ้านก็ยินยอมแบ่งปันกล้าไม้ให้กับเพื่อนบ้าน ตามคำขอของคณะผู้วิจัย แต่เป็นการแบ่งปันในลักษณะของการประชิดประจัน ไม่เป็นการ แบ่งปันด้วยความเต็มใจ ส่งผลให้กล้าไม้บางชนิดบอบช้ำ ชาวบ้านที่ได้รับต้องนำไปเพาะชำต่อ ระยะหนึ่งก่อนจึงจะสามารถนำไปเพาะปลูกในพื้นที่ที่เหมาะสมได้ นอกจากนี้ ในกระบวนการ ส่งเสริมการปลูกไม้ผลภายในครัวเรือน คณะผู้วิจัยได้มอบหมายให้ ผู้ช่วยฯ นุชนาท ทำหน้าที่ ประชาสัมพันธ์สื่อสารข้อมูลให้ชาวบ้านในชุมชนรับทราบว่า คณะผู้วิจัยให้ชาวบ้านแต่ละ ครัวเรือนมาแจ้งความต้องการการปลูกไม้ผลภายในครัวเรือน แต่เมื่อคณะผู้วิจัยเข้าพื้นที่และได้ ทำการสำรวจข้อมูลความต้องการพันธุ์ไม้ผลรายครัวเรือน พบว่า บางครัวเรือนไม่ได้รับข่าวสาร จาก ผู้ช่วยฯ นุชนาท เลยว่าคณะผู้วิจัยให้แจ้งความต้องการพันธุ์ไม้ผล

จากสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นแสดงให้เห็นถึงควมมีจิตสาธารณะ และน้ำใจต่อเพื่อนบ้านในชุมชนของชาวบ้านยังคงมีอยู่น้อย จำเป็นต้องได้รับการส่งเสริมความรู้ความเข้าใจและพัฒนาศักยภาพในด้านจิตสาธารณะ นอกจากนี้ แกนนำชุมชนยังมีศักยภาพในการเป็นผู้นำอยู่น้อย จำเป็นต้องได้รับการฝึกฝนและพัฒนาให้มีความเป็นผู้นำมากขึ้น ซึ่งในการดำเนินการดังกล่าวจะต้องมีผู้ขับเคลื่อนกระบวนการซึ่งอาจเป็นคนในชุมชนที่มีความเข้าใจเกี่ยวกับพื้นฐานทางความคิดของชาวบ้านเป็นอย่างดี

กิจกรรมย่อยที่ 4 การส่งเสริมการเลี้ยงปลาเพื่อเป็นแหล่งอาหารสำหรับชุมชน
ดำเนินการในช่วงเดือนพฤษภาคม-กรกฎาคม พ.ศ. 2552 มีวิธีดำเนินการดังนี้

(1) สำรวจแหล่งน้ำสาธารณะภายในชุมชน และปรับปรุงให้เป็นแหล่งเลี้ยงปลาสำหรับชุมชน

- คณะผู้วิจัยร่วมกับชาวบ้านในชุมชนสำรวจความเหมาะสมของแหล่งน้ำสาธารณะภายในชุมชนเพื่อพัฒนาเป็นแหล่งเพาะเลี้ยงปลากินพืชเพื่อเป็นแหล่งอาหารสำหรับชุมชน

- คณะผู้วิจัยแนะนำแนวทางการปรับปรุงแหล่งน้ำสาธารณะภายในชุมชนให้มีความเหมาะสมสำหรับใช้เป็นสถานที่เพาะเลี้ยงปลากินพืช

(2) ประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อขอความร่วมมือในการพัฒนาแหล่งอาหารภายในชุมชน

- ประสานงานไปยังสถานีประมงน้ำจืด จ.อุทัยธานี เพื่อขอความร่วมมือในการจัดส่งวิทยากรมาให้ความรู้ในการเลี้ยงปลากินพืชแก่ชาวบ้าน และขอการสนับสนุนพันธุ์ปลากินพืชสำหรับนำมาปล่อยลงสู่แหล่งน้ำสาธารณะภายในชุมชน

(3) กิจกรรมปล่อยปลากินพืชเพื่อเป็นแหล่งอาหารสำหรับชุมชน

- ดำเนินการปล่อยพันธุ์ปลาลงสู่แหล่งน้ำสาธารณะภายในชุมชนที่ปรับปรุงเรียบร้อยแล้วในกิจกรรมวันสิ่งแวดล้อมโลก วันที่ 5 มิถุนายน พ.ศ. 2552

- แนะนำแนวทางการสร้างแหล่งอาหารตามธรรมชาติให้กับปลากินพืชที่ปล่อยลงในแหล่งน้ำสาธารณะภายในชุมชน

(4) การสร้างกติกาสังคม

- หารื้อแนวทางการแบ่งหน้าที่การดูแลพันธุ์ปลากินพืชที่ปล่อยไว้ และแนะนำแนวทางการสร้างกติกาสำหรับชุมชนในการจับปลาขึ้นมาบริโภคให้กับชาวบ้านในชุมชน

(5) ติดตามผลการดำเนินงาน

- สังเกตและสอบถามข้อมูลความคืบหน้าการดูแลบ่อปลา และความร่วมมือของชาวบ้านในชุมชนในการกำหนดกติกาการใช้ประโยชน์จากบ่อปลา

(6) ประเมินผลการดำเนินงาน

- ตรวจสอบอัตราการเจริญเติบโต การรอดตายของพันธุ์ปลาที่ปล่อยไว้ และตรวจสอบความสมบูรณ์ของแหล่งอาหารตามธรรมชาติ

- สังเกตความร่วมมือของชาวบ้านในชุมชนในการดูแลรักษาและการเคารพกติกาการใช้ประโยชน์จากบ่อปลาของชุมชน ว่าเป็นไปตามข้อตกลงที่ชาวบ้านร่วมกันกำหนดไว้หรือไม่ และพบปัญหาอุปสรรคใดในการดำเนินการดังกล่าวบ้าง

ผลการดำเนินงานของกิจกรรมย่อยที่ 4 การส่งเสริมการเลี้ยงปลาเพื่อเป็นแหล่งอาหารสำหรับชุมชน

การดำเนินกิจกรรมส่งเสริมการเลี้ยงปลาเพื่อเป็นแหล่งอาหารสำหรับชุมชนพบว่า ชาวบ้านให้ความร่วมมือในการดำเนินกิจกรรมเป็นอย่างดี และได้รับความร่วมมือจากสถานีประมงน้ำจืด จ.อุทัยธานี ซึ่งได้จัดส่งเจ้าหน้าที่มาตรวจสอบสภาพพื้นที่สำหรับเลี้ยงปลา และสนับสนุนพันธุ์ปลาน้ำจืด ได้แก่ ปลาหมอสี จำนวน 12,000 ตัว ปลาสร้อย จำนวน 6,000 ตัว และดำเนินการปล่อยปลาลงสู่แหล่งน้ำสาธารณะภายในชุมชน (บ่อลูกเล็ก และบ่อลูกกลาง) เมื่อวันที่ 5 มิถุนายน พ.ศ. 2552 ซึ่งเป็นกิจกรรมหนึ่งที่คณะผู้วิจัยร่วมกับชุมชนจัดขึ้นเนื่องในโอกาสวันสิ่งแวดล้อมโลก

หลังจากดำเนินการปล่อยปลาแล้ว คณะผู้วิจัยพบว่าชาวบ้านยังไม่ได้ดำเนินการดูแลหรือสร้างแหล่งอาหารให้กับปลาที่ปล่อย จึงได้แนะนำแนวทางการสร้างแหล่งอาหารตามธรรมชาติให้กับชาวบ้าน และได้ร่วมกับชาวบ้านในชุมชนจัดทำแหล่งอาหารตามธรรมชาติ โดยอาศัยวัสดุที่หาได้ในท้องถิ่นมาเป็นอุปกรณ์ในการดำเนินงาน อย่างไรก็ตาม วัสดุที่คิดว่าจะนำมาใช้เป็นแหล่งอาหารตามธรรมชาติให้กับปลาที่เลี้ยงไว้ (ฟางข้าว) ไม่สามารถหาได้ในชุมชนให้เพียงพอความต้องการ คณะผู้วิจัยจึงได้จัดซื้อฟางข้าวมาจากภายนอกชุมชนเพื่อนำมาใช้ในการสร้างแหล่งอาหารตามธรรมชาติดังกล่าว นอกจากนั้น ยังได้กระตุ้นให้ชาวบ้านดำเนินการสร้างกติกาและแบ่งหน้าที่ในการดูแลและใช้ประโยชน์จากบ่อปลา ซึ่งผลจากการกระตุ้นทำให้ชาวบ้านได้มีการแบ่งหน้าที่ในการดูแลบ่อปลา และมีการกำหนดระยะเวลาในการติดตามดูการเจริญเติบโตของปลาในบ่อด้วย

2) กิจกรรมการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการอุปโภค-บริโภคสำหรับครัวเรือน (บ่อวง)

กิจกรรมการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการอุปโภค-บริโภคสำหรับครัวเรือน (บ่อวง) ได้ดำเนินการในช่วงเดือนพฤษภาคม-สิงหาคม พ.ศ. 2552 มีวิธีดำเนินการดังนี้

(1) ศึกษาสภาพปัญหาการขาดแคลนน้ำเพื่อการอุปโภค-บริโภคภายในครัวเรือน

- สำรวจข้อมูลแหล่งน้ำที่ชาวบ้านชุมชนหุบไม้ไผ่นำมาใช้ในการอุปโภค-บริโภคภายในครัวเรือน
- ตรวจสอบสภาพปัญหาที่เกี่ยวข้องกับเรื่องน้ำเพื่อการอุปโภค-บริโภคภายในครัวเรือนของชาวบ้านชุมชนหุบไม้ไผ่

(2) หาแนวทางแก้ไขปัญหการขาดแคลนน้ำเพื่อการอุปโภค-บริโภคที่เหมาะสมกับสภาพภูมิศาสตร์ของพื้นที่

- วิเคราะห์สภาพปัญหาการขาดแคลนน้ำ
- วิเคราะห์สภาพภูมิศาสตร์ของพื้นที่ชุมชนหุบไม้ไผ่
- สรุปแนวทางการแก้ไขปัญหการขาดแคลนน้ำเพื่อการอุปโภค-บริโภคของชาวบ้านชุมชนหุบไม้ไผ่

(3) กิจกรรมสร้างบ่อวง

- นำแนวทางการแก้ไขปัญหการขาดแคลนน้ำเพื่อการอุปโภค-บริโภค ด้วยวิธีการทำบ่อวงไปหารือและสอบถามความต้องการของชาวบ้าน (หากชาวบ้านแสดงความต้องการจึงดำเนินงานในขั้นตอนต่อไป)

- ชี้แจงแนวทางการดำเนินงานและการใช้ประโยชน์จากบ่อวง
- ตรวจสอบสภาพพื้นที่ที่เหมาะสมของแต่ละครัวเรือนสำหรับขุดบ่อน้ำและนำวงซีเมนต์มาใส่
- ดำเนินการก่อสร้างบ่อวงในพื้นที่ที่เหมาะสมที่ได้สำรวจไว้ โดยให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการก่อสร้าง

- มอบหมายให้ชาวบ้านดำเนินการปรับสภาพพื้นที่ขอบบ่อหลังจากนำวงซีเมนต์มาใส่ และจัดหาฝาปิดมาปิดปากบ่อวงเพื่อป้องกันเศษวัสดุตกลงไปในบ่อ

(4) ติดตามผลการดำเนินงาน

- สำรวจความเรียบร้อยในการก่อสร้าง และความร่วมมือของชาวบ้านในการปรับสภาพพื้นที่ขอบบ่อและการจัดหาฝาปิดปากบ่อ
- สำรวจปริมาณน้ำที่ซึมเข้ามาในบ่อ

(5) ประเมินผลการดำเนินงาน

- สำรวจ และสังเกตการใช้ประโยชน์จากบ่อของชาวบ้าน

ผลการดำเนินงาน กิจกรรมการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการอุปโภค-บริโภคสำหรับ ครัวเรือน (บ่อวง)

คณะผู้วิจัยได้ร่วมกับชาวบ้านชุมชนหุบไม้ไผ่ดำเนินการก่อสร้างบ่อวง จำนวน 8 บ่อ เพื่อใช้เป็นแหล่งน้ำเพื่อการอุปโภค-บริโภคสำหรับชาวบ้านในชุมชนจำนวน 14 ครัวเรือน โดยได้ดำเนินการก่อสร้างบ่อวงในพื้นที่ใกล้เคียงกับลำธารเพื่อให้น้ำจากลำธารซึมผ่านชั้นทราย และถ่านที่ชาวบ้านได้นำไปใส่รอบ ๆ บ่อเพื่อช่วยในการกรองน้ำก่อนที่จะซึมผ่านเข้ามาในวงซีเมนต์ ซึ่งบ่อวงทั้ง 8 บ่อที่สร้างขึ้นเป็นแหล่งน้ำสาธารณะสำหรับชุมชน ชาวบ้านทุกครัวเรือนสามารถใช้ประโยชน์จากบ่อวงได้เท่าเทียมกัน จากการติดตามผลการดำเนินงานในเบื้องต้นพบว่า ชาวบ้านให้ความร่วมมือในการจัดการปรับปรุงสภาพขอบบ่อ และจัดหาฝาปิดปากบ่อตามคำแนะนำจากคณะผู้วิจัย และจากการสังเกตประกอบข้อมูลที่ได้จากการสอบถามชาวบ้านเรื่องปริมาณน้ำในบ่อวง พบว่า ปริมาณน้ำในบ่อขึ้นอยู่กับที่ตั้งของบ่อวงและปริมาณฝนที่ตก บ่อวงที่สร้างอยู่ใกล้ลำธารมาก หรืออยู่ใกล้ตาน้ำปริมาณน้ำในบ่อก็จะมีมาก และในช่วงที่ฝนตกก็จะส่งผลให้ปริมาณน้ำที่ซึมผ่านชั้นดินเข้ามาในบ่อวงมีปริมาณมากขึ้นเช่นกัน ในช่วงที่ฝนทิ้งช่วงปริมาณน้ำในบ่อวงก็จะลดลง ในบางบ่อน้ำลดปริมาณลงจนเกือบถึงระดับพื้นดินกันบ่อ ในด้านคุณภาพน้ำ จากการสังเกตพบว่า น้ำภายในบ่อวงจะใสกว่าน้ำในลำธาร ไม่มีกลิ่น แต่สียังไม่ใสเหมือนกับน้ำประปา และน้ำในบ่อวงบางบ่อ (บ่อของนางบังเอิญ) ยังคงมีคราบสนิมลอยอยู่บริเวณผิวหน้า สำหรับการใช้ประโยชน์ ชาวบ้านได้นำน้ำจากบ่อวงไปใช้ในการอุปโภคภายในครัวเรือนเป็นส่วนใหญ่ มีการนำน้ำจากบ่อวงไปใช้ในการบริโภคบ้างเป็นครั้งคราวในช่วงที่ฝนทิ้งช่วง (น้ำเพื่อการบริโภคของชาวบ้านในชุมชนส่วนใหญ่มาจากน้ำฝน) นอกจากนี้ ชาวบ้านยังได้นำน้ำจากบ่อวงไปใช้ในการรดแปลงพืชผักสวนครัวที่ปลูกไว้

การสร้างบ่อวงเป็นการแก้ไขปัญหาการขาดแคลนน้ำตามสภาพภูมิประเทศของชุมชนหุบไม้ไผ่ และเพื่อเป็นการบรรเทาปัญหาการขาดแคลนน้ำระหว่างที่รอการดำเนินการก่อสร้างระบบประปาชุมชนจากองค์การบริหารส่วนตำบลโคกหม้อ ซึ่งเป็นหน่วยงานรับผิดชอบด้านระบบสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานในพื้นที่ชุมชนหุบไม้ไผ่

ปัญหาอุปสรรค ข้อสังเกตและข้อเสนอแนะ : กิจกรรมการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการอุปโภค-บริโภคสำหรับครัวเรือน (บ่อวง)

ในการก่อสร้างบ่อวงเพื่อบรรเทาปัญหาการขาดแคลนน้ำเพื่อการอุปโภค-บริโภคภายในครัวเรือนของชาวบ้านชุมชนหุบไม้ไผ่ ไม่ได้ดำเนินการก่อสร้างให้ครบทุกหลังคาเรือน

เนื่องจากการก่อสร้างบ่อจะพิจารณาจากความเหมาะสมของสภาพพื้นที่ พื้นที่ทำการขุดบ่อจะต้องอยู่ใกล้แหล่งน้ำตามธรรมชาติ (ลำธาร ตาน้ำ) เพื่อให้มีน้ำซึมเข้ามาภายในบ่อ จากเงื่อนไขการก่อสร้างดังกล่าว ส่งผลให้อีกหลายครัวเรือนที่ตั้งอยู่ห่างจากแหล่งน้ำตามธรรมชาติหรือตั้งอยู่ไกลออกไป ไม่ได้รับความสะดวกในการใช้น้ำจากบ่อวงเท่ากับครัวเรือนที่อยู่ใกล้กว่า ทั้งนี้ เนื่องจากในช่วงที่ฝนทิ้งช่วง ชาวบ้านได้อาศัยน้ำจากบ่อวงเป็นหลักในการอุปโภค-บริโภคภายในครัวเรือน ซึ่งหลังจากที่มีการก่อสร้างบ่อวงแล้ว ชาวบ้านไม่ได้ไปตักน้ำจากบ่อของอาจารย์ทองพุ่มมาใช้บริโภคอีก (อาจารย์ทองพุ่มอาศัยอยู่ภายนอกชุมชน แต่เป็นเจ้าของบ่อน้ำที่อยู่ภายในชุมชน และชาวบ้านได้อาศัยใช้น้ำในการอุปโภคบริโภค)

3) กิจกรรมการส่งเสริมอาชีพ

กิจกรรมการส่งเสริมอาชีพ ประกอบด้วย 2 กิจกรรมย่อย คือ การส่งเสริมอาชีพการเพาะเห็ดฟางกองเตี้ย และการขยายผลการส่งเสริมอาชีพการเพาะเห็ดฟาง สรุปได้ดังนี้

กิจกรรมย่อยที่ 1 การส่งเสริมอาชีพการเพาะเห็ดฟางกองเตี้ย ดำเนินการในช่วงเดือนกุมภาพันธ์-สิงหาคม พ.ศ. 2552 มีวิธีดำเนินการดังนี้

- (1) ศึกษาและวิเคราะห์ความต้องการประกอบอาชีพเสริมของชาวบ้านในชุมชน
 - หารือร่วมกับชาวบ้านในชุมชนถึงสภาพปัญหาในด้านการประกอบอาชีพของชาวบ้านในชุมชน
 - หารือแนวทางและสอบถามความต้องการประกอบอาชีพเสริมที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่และศักยภาพร่วมกับชาวบ้านในชุมชน
 - นำข้อมูลที่ได้มาพิจารณาสร้างกิจกรรมส่งเสริมอาชีพ
- (2) ส่งเสริมความรู้และทักษะการเพาะเห็ดฟาง
 - ส่งเสริมความรู้และฝึกทักษะการเพาะเห็ดฟางตระกร้า
 - พาชาวบ้านในชุมชนที่มีความสนใจในการประกอบอาชีพการเพาะเห็ดฟางไปศึกษาดูงานการเพาะเห็ดฟางกองเตี้ย
 - ทดลองเพาะเห็ดฟางกองเตี้ยในพื้นที่ชุมชนหุบไม้ไฮ โดยมีวิทยากรจากแหล่งศึกษาดูงานมาเป็นพี่เลี้ยงในการดำเนินงาน
 - สรุปผลการทดลองการเพาะเห็ดฟางกองเตี้ยในพื้นที่ชุมชนหุบไม้ไฮ
- (3) ส่งเสริมการรวมกลุ่มอาชีพภายในชุมชน
 - หารือและชี้แจงสร้างความเข้าใจในการรวมกลุ่มกับชาวบ้านที่มีความสนใจเพาะเห็ดฟางกองเตี้ยเป็นอาชีพเสริม

- กระตุ้นให้ชาวบ้านที่สนใจการเพาะเห็ดฟางรวมกลุ่มในการดำเนินกิจกรรม
เพาะเห็ดฟางกอง

(4) ติดตามผลการดำเนินงาน

- สํารวจอัตราการงอกของเห็ดฟาง และปริมาณเห็ดฟางที่ชาวบ้านเก็บไป
จำหน่ายและเก็บไปบริโภคภายในครัวเรือนตลอดช่วงระยะเวลาในการเพาะเห็ด (2 สัปดาห์)
- ติดตามความคืบหน้าในการรวมกลุ่มของชาวบ้าน
- สอบถามความต้องการเรียนรู้การเพาะเห็ดฟางด้วยวิธีอื่นๆ หรือเพาะเห็ด
ชนิดอื่นๆ ที่อาจมีความเหมาะสมกับสภาพพื้นที่ชุมชนหุบไม้ไผ่จากชาวบ้าน

(5) ประเมินผลการดำเนินงาน

- ประเมินความคุ้มค่าในการลงทุนเปรียบเทียบกับผลผลิต (เห็ดฟาง) ที่เกิดขึ้น
- ผลการกระตุ้นให้ชาวบ้านเกิดการรวมกลุ่ม (ชาวบ้านเกิดการรวมกลุ่มเพื่อ
ประกอบอาชีพเพาะเห็ดฟางหรือไม่ / มีความเป็นไปได้ในการรวมกลุ่มมากน้อยเพียงใด /
ปัญหาอุปสรรคในการรวมกลุ่ม)

ผลการดำเนินงาน : กิจกรรมส่งเสริมอาชีพการเพาะเห็ดฟางกองเตี้ย

ในการดำเนินกิจกรรมการส่งเสริมอาชีพเพาะเห็ดฟางกองเตี้ยในระยะเริ่มต้น
ได้รับความสนใจจากชาวบ้านในชุมชนอย่างมาก แต่มีชาวบ้านที่มีความสนใจจริงมาเข้าร่วม
กิจกรรมจนถึงที่สุดกระบวนการเพียงไม่มีคน เนื่องจากกระบวนการเพาะเห็ดฟางต้องอาศัยเวลา
ในการดำเนินงานและการดูแลแปลงเห็ดมาก ทำให้ชาวบ้านหลายรายไม่มีเวลามาร่วมดูแลแปลง
เห็ด และได้ถอนตัวออกไปในที่สุด จากการทดลองเพาะเห็ดฟางกองเตี้ยในพื้นที่ชุมชนหุบไม้ไผ่
จำนวน 4 รอบ พบว่า เห็ดฟางสามารถเจริญเติบโตได้ดี ให้ผลผลิตเป็นที่น่าพอใจ ซึ่งผลผลิตที่
เกิดขึ้นชาวบ้านที่มาร่วมกิจกรรมได้แบ่งผลผลิตส่วนหนึ่งไปขาย เงินรายได้ที่เกิดขึ้นได้นำมา
เก็บเป็นเงินส่วนกลางเพื่อรวบรวมไว้ใช้ในการลงทุนดำเนินการในครั้งต่อไป ผลผลิตอีกส่วนหนึ่ง
ชาวบ้านที่มาร่วมกิจกรรมได้แบ่งกันไปประกอบอาหารภายในครัวเรือน และได้นำเงินที่ได้จาก
การขายเห็ดมาแบ่งกันภายในกลุ่มชาวบ้านที่มาร่วมกิจกรรม เมื่อสิ้นสุดกระบวนการเพาะเห็ด
ฟาง คณะผู้วิจัยและชาวบ้านได้ร่วมกันสรุปผลการดำเนินงาน ซึ่งพบว่า หากพิจารณาเฉพาะ
รายได้จากผลผลิตเมื่อเปรียบเทียบกับรายจ่ายที่ลงทุนซื้อวัตถุดิบ และอุปกรณ์ในการเพาะเห็ด
ฟาง นับว่าไม่คุ้มทุน เนื่องจากต้องเสียค่าใช้จ่ายในการขนส่งเปลือกมันสำปะหลัง ซึ่งต้องจัดซื้อ
และขนส่งมาจาก อำเภอสลกบาตร จังหวัดกำแพงเพชร เป็นจำนวนมาก แต่หากพิจารณาใน
ด้านความรู้และประสบการณ์ที่ชาวบ้านได้รับ นับว่าคุ้มค่ามาก เนื่องจากชาวบ้านที่มาร่วม
กิจกรรมได้ความรู้ ทักษะ และเทคนิคต่างๆ ซึ่งเกิดจากการทดลองเพาะเห็ดฟางด้วยตนเอง จน
สามารถปรับปรุงวิธีการ และขั้นตอนการดำเนินงานให้มีความเหมาะสมกับสภาพพื้นที่ของ

ชุมชนหุบไม้ไฮ อย่างไม่รู้ดี ในการทำกิจกรรมการทดลองเพาะเห็ดฟางกองเตี้ยดังกล่าว ชาวบ้านประสบกับปัญหาปลวกมากัดกินเชื้อเห็ด ซึ่งคณะผู้วิจัยได้แนะนำให้ชาวบ้านใช้ สมุนไพร (สะเดา สาบเสือ ยูคาลิปตัส มะรุม) มาใช้ในการกำจัดปลวก

ในการส่งเสริมให้ชาวบ้านเกิดการรวมกลุ่มเพื่อประกอบอาชีพการเพาะเห็ดฟาง พบว่า ชาวบ้านไม่มีเวลาให้เท่าที่ควรสำหรับการทำความเข้าใจการดำเนินงานในกระบวนการกลุ่ม มีชาวบ้านที่มาร่วมกิจกรรมเพียงไม่กี่คนที่สนใจรวมกลุ่ม (เหตุผลที่ชาวบ้านยอมรวมกลุ่ม เนื่องจากเงื่อนไขข้อตกลงภายในกลุ่ม อาทิ ชาวบ้านบางคนมีเวลามากดูแลแปลงเห็ดได้ไม่เต็มที่ และไม่ถนัดในการนำเห็ดออกไปขาย แต่ได้หริ่อและแบ่งหน้าที่กับสมาชิกภายในกลุ่มได้ลงตัว จึงยอมเข้าร่วมเป็นสมาชิกกลุ่ม) การรวมกลุ่มของชาวบ้านจึงยังไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร

ปัญหาอุปสรรค ข้อสังเกตและข้อเสนอแนะ : กิจกรรมการส่งเสริมอาชีพการเพาะเห็ดฟางกองเตี้ย

ในการดำเนินกระบวนการเพาะเห็ดฟางกองเตี้ยประสบปัญหาในการดำเนินงานหลายประการ ปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้นส่วนใหญ่มาจากชาวบ้านยังขาดความรู้และความชำนาญในการเพาะเห็ด อีกทั้งยังขาดความพร้อมและการวางแผนการดำเนินงานที่เป็นระบบ การเข้าร่วมกิจกรรมส่งเสริมอาชีพการเพาะเห็ดฟางของชาวบ้าน ส่วนหนึ่งเกิดขึ้นจากแรงผลักดันที่มาจากความต้องการรายได้ที่รวดเร็วจากการประกอบอาชีพ เมื่อชาวบ้านได้ไปดูงานการเพาะเห็ดฟางมา เห็นตัวอย่างผลผลิตเห็ดจำนวนมากจึงคิดอยากทำตาม แต่ไม่ค่อยให้ความสำคัญกับการวางแผนการดำเนินงาน เนื่องจากในช่วงการทดลองเพาะเห็ดครั้งแรก คณะผู้วิจัยเป็นผู้วางแผนการดำเนินงาน และเชิญวิทยากรมาเป็นพี่เลี้ยงแนะนำขั้นตอนการดำเนินงานให้ เมื่อปล่อยให้ชาวบ้านเป็นผู้ดำเนินการทดลองเพาะเห็ดฟางกองเตี้ยด้วยตนเองในครั้งต่อมา ชาวบ้านประสบปัญหาหลายประการ สาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้น ส่วนหนึ่งมาจากการขาดการวางแผนการดำเนินงานที่รอบคอบ สาเหตุอีกส่วนหนึ่งมาจากสภาพอากาศที่ไม่เอื้อต่อการเจริญเติบโตของเห็ด ทำให้ผลผลิตที่มาจากการทดลองเพาะเห็ดฟางด้วยตนเองของชาวบ้านมีปริมาณลดน้อยลงกว่าการทดลองเพาะในครั้งแรก

นอกจากนี้ ยังพบปัญหาด้านการผลักดันให้ชาวบ้านรวมกลุ่มกันเพื่อประกอบอาชีพ เนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่ยังขาดความรู้ความเข้าใจเรื่องการดำเนินงานในกระบวนการกลุ่ม ประกอบกับความต้องการรายได้จากการประกอบอาชีพที่รวดเร็ว ทำให้ชาวบ้านไม่ให้ความสนใจในการรวมกลุ่มเท่าที่ควร จึงควรมีการสร้างความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องในเรื่องการดำเนินงานตามกระบวนการกลุ่มให้เกิดขึ้นกับชาวบ้านในชุมชน โดยเพิ่มการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ตรงให้กับชาวบ้านในชุมชนผ่านการศึกษาดูงาน หรือจากการดูสารคดีเกี่ยวกับการรวมกลุ่มภายในชุมชน

กิจกรรมย่อยที่ 2 การขยายผลการส่งเสริมอาชีพการเพาะเห็ดฟาง ดำเนินการในช่วงเดือนกรกฎาคม-สิงหาคม พ.ศ. 2552 มีวิธีดำเนินการดังนี้

- (1) วิเคราะห์ผลการดำเนินงานจากการส่งเสริมการเพาะเห็ดฟางกองเตี้ย
 - รวบรวมหรือและวิเคราะห์ผลการดำเนินงาน และปัญหาอุปสรรคจากการทดลองเพาะเห็ดฟางกองเตี้ยร่วมกับชาวบ้านที่ร่วมกิจกรรมเพาะเห็ดฟางกองเตี้ย
 - สรุปผลการวิเคราะห์ และหาวิธีหรือแนวทางการดำเนินกิจกรรมขยายผลการส่งเสริมอาชีพการเพาะเห็ดฟางกองเตี้ยร่วมกับชาวบ้านในชุมชน (รวมถึงชาวบ้านรายอื่นๆ ที่ไม่ได้ร่วมกิจกรรมเพาะเห็ดฟางด้วย)
- (2) กิจกรรมขยายผลการส่งเสริมอาชีพการเพาะเห็ดฟาง
 - จัดกิจกรรมศึกษาดูงานการเพาะเห็ดแบบโรงเรือนให้กับชาวบ้านชุมชนหุบไม้ไผ่ที่สนใจประกอบอาชีพเพาะเห็ดเป็นอาชีพเสริม
 - ร่วมสรุปบทเรียนที่ได้จากการศึกษาดูงาน และหาวิธีหรือวิธีการดำเนินงานขยายผลการส่งเสริมอาชีพร่วมกับชาวบ้านที่เดินทางไปศึกษาดูงาน
 - จัดกิจกรรมทดลองเพาะเห็ดแบบโรงเรือนในพื้นที่ชุมชนหุบไม้ไผ่
- (3) ผลักดันให้เกิดการรวมกลุ่มการประกอบอาชีพภายในชุมชน
 - ส่งเสริมความรู้ด้านการรวมกลุ่มภายในชุมชนให้กับชาวบ้านชุมชนหุบไม้ไผ่
 - กระตุ้นชาวบ้านให้เกิดการรวมกลุ่ม
- (4) ติดตามผลการดำเนินงาน
 - สังเกต และติดตามการมีส่วนร่วมของชาวบ้านที่สนใจการประกอบอาชีพเพาะเห็ดเป็นอาชีพเสริม (ทั้งชาวบ้านที่เคยร่วมกิจกรรมอยู่ก่อน และชาวบ้านที่มาเข้าร่วมกิจกรรมเพิ่มเติม)
 - มอบหมายให้ชาวบ้านในชุมชนวางแผน และจัดเตรียมการดำเนินงานเพาะเห็ดฟางแบบโรงเรือน โดยคณะผู้วิจัยทำหน้าที่ให้คำปรึกษา และสนับสนุนความรู้ด้านการเพาะเห็ดฟางแบบโรงเรือนเพิ่มเติม / ติดตามความคืบหน้าและผลการดำเนินงานของชาวบ้าน ตลอดจนปัญหาอุปสรรคที่เกิดขึ้นจากการทำงานของชาวบ้าน
 - ติดตามความคืบหน้าในการดำเนินการเพาะเห็ดฟางแบบโรงเรือน ทั้งในส่วนของการลงทุน ปริมาณผลผลิต การมีส่วนร่วมและการรวมกลุ่มของชาวบ้านในชุมชน และปัญหาอุปสรรคที่เกิดขึ้นระหว่างการดำเนินงาน

(5) ประเมินผลการดำเนินงาน

- สรุปผลการดำเนินงานจากกิจกรรมเพาะเห็ดฟางแบบโรงเรือน / พิจารณาในด้านความคุ้มค่า ความรู้และประสบการณ์ที่เกิดขึ้นกับชาวบ้าน การมีส่วนร่วมและการรวมกลุ่มของชาวบ้านในชุมชน

ผลการดำเนินงาน : กิจกรรมการขยายผลการส่งเสริมอาชีพการเพาะเห็ดฟาง

คณะผู้วิจัยได้พาชาวบ้านที่สนใจอาชีพการเพาะเห็ดฟางไปดูงานการเพาะเห็ดแบบโรงเรือนในพื้นที่ ต.บางม่วง และ ต.ตะเคียนเลื่อน และได้ร่วมสรุปบทเรียนและร่วมวางแผนการดำเนินกิจกรรมขยายผลการส่งเสริมอาชีพการเพาะเห็ดฟางในเบื้องต้นร่วมกับชาวบ้าน

จากข้อมูลของคณะผู้วิจัยที่ได้พาชาวบ้านไปดูงาน และจากการลงพื้นที่ร่วมหารือถึงแนวทางการดำเนินกิจกรรมทดลองเพาะเห็ดแบบโรงเรือน และการรวมกลุ่มของชาวบ้านในการประกอบอาชีพ พบว่า นายสมคิด ทองสุดี ซึ่งเป็นชาวบ้านที่มาเข้าร่วมกิจกรรมขยายผลการเพาะเห็ดฟางเพิ่มเติมภายหลังให้ความสนใจและกระตือรือร้นที่จะทดลองเพาะเห็ดฟางแบบโรงเรือนมากเป็นพิเศษ ส่วนชาวบ้านคนอื่นๆ ที่เคยร่วมกิจกรรมเพาะเห็ดฟางมาแล้ว ยังแสดงความกังวลถึงขั้นตอนและวิธีการดูแลรักษาการเพาะเห็ดแบบโรงเรือนที่มีขั้นตอนซับซ้อนมากกว่า แต่ก็แสดงความสนใจที่จะทำการทดลองเพาะเห็ดแบบโรงเรือนเพื่อเป็นแหล่งรายได้ให้กับครัวเรือน และจากการร่วมพูดคุยกับชาวบ้าน พบว่า ชาวบ้านยังขาดความรู้ความเข้าใจในรายละเอียดปลีกย่อยของการเพาะเห็ดฟางแบบโรงเรือน และยังไม่ให้ความสนใจต่อการรวมกลุ่ม ชาวบ้านแสดงความต้องการที่จะเพาะเห็ดแบบโรงเรือนเป็นส่วนตัว ไม่ต้องการรวมกลุ่ม เนื่องจากเห็นว่าสามารถสร้างโรงเรือนได้ในพื้นที่ทำกิน หรือในเขตบ้านเรือนของตนเอง ไม่จำเป็นต้องดำเนินการร่วมกับผู้อื่น แต่ละครัวเรือนสามารถดำเนินการได้ตามความเหมาะสมกับสภาพพื้นที่และเทคนิคของตนเอง อีกทั้งก่อนซื้อเห็ดก็สามารถหาซื้อได้ง่าย แต่ที่ต้องการให้คณะผู้วิจัยสนับสนุนงบประมาณในการลงทุนซื้อก้อนเชื้อเห็ดมาทดลองเพาะในโรงเรือน คณะผู้วิจัยจึงได้ฝากให้ชาวบ้านไปคิดแผนการดำเนินงานเพาะเห็ดแบบโรงเรือนตามความรู้ความเข้าใจที่ได้จากการศึกษาดูงาน และสอดคล้องกับความต้องการของตนเองมาเสนอเพื่อใช้เป็นข้อมูลประกอบการวางแผนการดำเนินงานในขั้นตอนต่อไป

4) กิจกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อม

กิจกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อม ประกอบด้วย 2 กิจกรรมย่อย คือ การสร้างฝายชะลอน้ำ และการคืนกล้าไม้สุป่า สรุปลำดับดังนี้

กิจกรรมย่อยที่ 1 การสร้างฝายชะลอน้ำ ดำเนินการในช่วงเดือนกรกฎาคม-สิงหาคม พ.ศ. 2552 มีวิธีดำเนินการดังนี้

- (1) สำรวจสภาพปัญหาเรื่องน้ำ และสภาพพื้นที่ในชุมชนหุบไม้ไผ่
 - คณะผู้วิจัยและผู้เชี่ยวชาญจากกรมพัฒนาที่ดินร่วมหารือถึงสภาพปัญหาด้านทรัพยากรน้ำ และร่วมสำรวจพื้นที่ในชุมชน
- (2) ส่งเสริมความรู้ความเข้าใจในเรื่องการจัดการทรัพยากรน้ำที่สอดคล้องกับสภาพพื้นที่
 - คณะผู้วิจัยชี้แจงคุณค่าและความสำคัญของการจัดการทรัพยากรน้ำ และนำวิธีทัศนศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรน้ำ (การทำฝาย) ไปเปิดประกอบการส่งเสริมความรู้ให้กับชาวบ้านชุมชนหุบไม้ไผ่
- (3) กิจกรรมสร้างฝายชะลอน้ำ
 - คณะผู้วิจัยและผู้เชี่ยวชาญจากกรมพัฒนาที่ดินให้ความรู้และสาธิตการทำฝายชะลอน้ำให้กับชาวบ้านชุมชนหุบไม้ไผ่
 - คณะผู้วิจัยและชาวบ้านในชุมชนร่วมกันสร้างฝายชะลอน้ำจากวัสดุที่หาได้ในท้องถิ่น และสร้างฝายตามความเหมาะสมของสภาพพื้นที่
- (4) ติดตามผลการดำเนินงาน
 - ตรวจสอบความคืบหน้าในการสร้างฝายชะลอน้ำ
 - สังเกตการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการร่วมกิจกรรมสร้างฝายชะลอน้ำ
- (5) ประเมินผลการดำเนินงาน
 - จำนวนฝายชะลอน้ำที่สร้างขึ้นตามความเหมาะสมของสภาพพื้นที่ในชุมชนหุบไม้ไผ่ และประสิทธิภาพของฝายในการกักเก็บและชะลอการไหลของของน้ำ
 - การมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการร่วมกิจกรรมสร้างฝายชะลอน้ำ

ผลการดำเนินงาน : กิจกรรมการสร้างฝายชะลอน้ำ

กิจกรรมสร้างฝายชะลอน้ำได้เริ่มดำเนินการเมื่อวันที่ 5 มิถุนายน พ.ศ. 2552 เป็นต้นมา โดยผู้เชี่ยวชาญจากกรมพัฒนาที่ดิน จังหวัดนครสวรรค์ ได้เดินทางเข้ามาสำรวจพื้นที่และหารือถึงสภาพปัญหาทรัพยากรน้ำในพื้นที่ชุมชนหุบไม้ไผ่ร่วมกับชาวบ้านและ

คณะผู้วิจัย และได้ถ่ายทอดความรู้ พร้อมทั้งสาธิตวิธีการสร้างฝายชะลอน้ำให้กับชาวบ้าน ทั้งนี้ คณะผู้วิจัยได้กระตุ้นให้ชาวบ้านรวมตัวกันสร้างฝายชะลอน้ำ แต่ยังไม่ได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านเท่าที่ควร จนกระทั่งในช่วงที่ฝนทิ้งช่วง ชาวบ้านจึงเริ่มเห็นความสำคัญของฝายชะลอน้ำ (บริเวณที่สร้างฝายชะลอน้ำยังคงมีน้ำซึมอยู่บริเวณผิวดิน ปริมาณน้ำในบ่อวังในจุดที่ใกล้เคียงกับฝายชะลอน้ำก็ยังคงมีน้ำให้ชาวบ้านได้ใช้ ในขณะที่บริเวณอื่นๆ แห้งแล้ง ปริมาณน้ำในบ่อวังลดลงเป็นอย่างมาก) จากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ชาวบ้านได้นัดหมายคณะผู้วิจัยเข้าไปร่วมสร้างฝายชะลอน้ำเพิ่มเติม ซึ่งคณะผู้วิจัยได้ถือโอกาสนี้ส่งเสริมความรู้และประโยชน์ของฝายชะลอน้ำ โดยการเปิดเวทีทัศนศึกษาเกี่ยวกับชุมชนที่ประสบความสำเร็จในเรื่องการจัดการทรัพยากรน้ำ โดยใช้ฝายชะลอน้ำเป็นเครื่องมือสร้างความชุ่มชื้นให้กับผืนป่าของชุมชน ผลจากการเปิดสารคดีประกอบการส่งเสริมความรู้ให้กับชาวบ้าน พบว่า ชาวบ้านให้ความสนใจเป็นอย่างมาก จากตัวอย่างที่เห็นจากสารคดีทำให้ชาวบ้านมีกำลังใจในการดำเนินงานสร้างฝายชะลอน้ำมากขึ้น โดยชาวบ้านได้ตั้งเป้าหมายว่าจะทำให้มีน้ำตกในพื้นที่ชุมชนหุบไม้ไฮให้ได้ (ตัวอย่างของสารคดีได้แสดงให้เห็นการกลับคืนความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรป่าไม้และทรัพยากรน้ำ น้ำตกที่เคยเหือดแห้งกลับมีน้ำไหลอีกครั้งเมื่อป่าไม้คืนความอุดมสมบูรณ์)

ในการดำเนินกิจกรรมช่วงแรก คณะผู้วิจัยร่วมกับชาวบ้านในชุมชนดำเนินการสร้างฝายชะลอน้ำเสร็จสมบูรณ์ไปแล้ว 5 ตัว จากนั้นชาวบ้านได้ตั้งเป้าหมายว่าจะสร้างฝายชะลอน้ำเพิ่มเติมเพื่อถวายให้กับสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถเนื่องในโอกาสวันแม่ อีก 2 ตัว และได้นัดหมายกับคณะผู้วิจัย ดำเนินการสร้างฝายเพิ่มเติมในวันที่ 10 สิงหาคม พ.ศ. 2552 ซึ่งในส่วนการสร้างฝายเพิ่มเติมนี้ เป็นแนวคิดและความต้องการของชาวบ้านในชุมชนเอง

ข้อสังเกตและข้อเสนอแนะจากการดำเนินกิจกรรม

จากการเปิดเวทีทัศนศึกษาตัวอย่างชุมชนที่ประสบความสำเร็จด้านการจัดการทรัพยากรน้ำให้ชาวบ้านดู พบว่าชาวบ้านให้ความสนใจเป็นอย่างมาก และมีการนำเรื่องราวที่ได้ดูจากสารคดีมาเปรียบเทียบกับสภาพพื้นที่ชุมชนหุบไม้ไฮ ซึ่งมีสภาพปัญหาใกล้เคียงกัน ชาวบ้านจึงได้ตั้งเป้าหมายว่าจะพัฒนาชุมชนหุบไม้ไฮให้ประสบความสำเร็จเหมือนกับชุมชนตัวอย่างที่ได้ดูจากสารคดีบ้าง (ตามปกติชาวบ้านไม่เคยแสดงความตั้งใจในการพัฒนาชุมชนของตนเองเท่านี้มาก่อน จะรอให้คณะผู้วิจัยเป็นผู้สั่งการ แต่หลังจากได้เห็นตัวอย่างการพัฒนาชุมชน ชาวบ้านมีความกระตือรือร้นมากขึ้น อย่างที่คณะผู้วิจัยไม่เคยเห็นมาก่อน) จึงอาจกล่าวได้ว่า การที่ให้ชาวบ้านได้รับข้อมูลหรือเห็นประสบการณ์จากภายนอกชุมชนน่าจะเป็นการสร้างแรงผลักดันให้ชุมชนเกิดความร่วมมือร่วมใจและเกิดพลังในการพัฒนาชุมชนหุบไม้ไฮให้ประสบความสำเร็จตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ได้

กิจกรรมย่อยที่ 2 การคืนกล้าไม้สู่ป่า ดำเนินการในช่วงเดือนกรกฎาคม-สิงหาคม พ.ศ. 2552 มีวิธีดำเนินการดังนี้

(1) รวบรวมข้อมูลพันธุ์ไม้ และสำรวจสภาพพื้นที่ที่เหมาะสมต่อการนำกล้าไม้ไปปลูกในเขตพื้นที่ชุมชนหุบไม้ไฮ

- รวบรวมข้อมูลพันธุ์ไม้ที่ชุมชนได้นำออกมาจากเขตนอุทยานเพื่อเพาะขยายพันธุ์ เพื่อการเพาะปลูกภายในชุมชน

-หารือร่วมกับชาวบ้านในชุมชนเพื่อร่วมกำหนดพันธุ์ไม้ และพื้นที่ที่เหมาะสมสำหรับการดำเนินกิจกรรมคืนกล้าไม้สู่ป่า

- ร่วมวางแผนการดำเนินกิจกรรมคืนกล้าไม้สู่ป่าร่วมกับชาวบ้านในชุมชน

(2) กิจกรรมคืนกล้าไม้สู่ป่า

- มอบหมายให้ชาวบ้านในชุมชนร่วมกันนำกล้าไม้ที่เพาะขยายพันธุ์ไว้ตามจำนวนที่กำหนดไปปลูกทดแทนพันธุ์ไม้ที่นำออกมาจากเขตพื้นที่วนอุทยานเขาหลวงในบริเวณที่คณะผู้วิจัยและชาวบ้านได้ร่วมกันกำหนดไว้

(3) ติดตามผลการดำเนินงาน

- ตรวจสอบจำนวนพันธุ์ไม้ที่ชาวบ้านได้นำไปปลูกในพื้นที่ที่กำหนดไว้ และติดตามอัตราการรอดตายและอัตราการเจริญเติบโตของพันธุ์ไม้ที่นำไปปลูกในระยะแรก หลังจากนั้นปล่อยให้ต้นไม้เจริญเติบโตตามธรรมชาติ

(4) ประเมินผลการดำเนินงาน

- จำนวนกล้าไม้ที่ชาวบ้านได้เพาะขยายพันธุ์ไว้ถูกนำไปปลูกทดแทนในพื้นที่เขตนอุทยานครบถ้วนตามจำนวนที่กำหนดไว้

ผลการดำเนินงาน : กิจกรรมคืนกล้าไม้สู่ป่า

ในการดำเนินกิจกรรมคืนกล้าไม้สู่ป่า คณะผู้วิจัยได้มอบหมายให้ชาวบ้านนำกล้าไม้ (อินทนิล) จากเรือนเพาะชำไปปลูกในเขตนอุทยานเขาหลวง บริเวณริมรั้วและบริเวณจุดสร้างฝายชะลอน้ำ ส่วนการดำเนินการเพาะปลูกเพิ่มเติมอยู่ระหว่างการรอการปรับพื้นที่บริเวณได้อ่างเก็บน้ำเพื่อใช้เป็นสถานที่เพาะปลูกต่อไป

5) กิจกรรมการส่งเสริมคุณภาพชีวิต

กิจกรรมการส่งเสริมคุณภาพชีวิต ประกอบด้วย 3 กิจกรรมย่อย คือ กิจกรรมศิลปะสำหรับเยาวชน การพัฒนาสถานที่นันทนาการสำหรับชุมชน (ลานกีฬา) และการสร้างห้องน้ำให้กับครัวเรือนที่ยังขาดแคลน สรุปได้ดังนี้

กิจกรรมย่อยที่ 1 กิจกรรมศิลปะสำหรับเยาวชน ดำเนินการในช่วงเดือนมีนาคม-เมษายน พ.ศ. 2552 มีวิธีดำเนินการดังนี้

(1) สำรวจข้อมูลเยาวชนในชุมชน

- สำรวจจำนวน ช่วงอายุ และระดับการศึกษาของเยาวชนในชุมชนหมู่บ้าน
เพื่อใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานในการจัดกิจกรรม
- สำรวจความสนใจและงานอดิเรกของเยาวชนในชุมชน
- หาหรือแนวทางการจัดกิจกรรมส่งเสริมคุณภาพชีวิตตามความสนใจร่วมกับ
เยาวชนในชุมชน

(2) กิจกรรมศิลปะสำหรับเยาวชน

- แจกกำหนดการและนัดหมายเยาวชนมาร่วมกิจกรรมศิลปะขั้นพื้นฐาน
 - จัดกิจกรรมศิลปะขั้นพื้นฐานสำหรับเยาวชน ครั้งที่ 1
 - จัดกิจกรรมศิลปะขั้นพื้นฐานสำหรับเยาวชน ครั้งที่ 2
- (กิจกรรมศิลปะขั้นพื้นฐานสำหรับเยาวชน เป็นกิจกรรมให้ความรู้และฝึกทักษะด้านศิลปะขั้นพื้นฐานพร้อมทั้งสอดแทรกความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนโดยคณะผู้วิจัยเป็นผู้ดำเนินกิจกรรม และถ่ายทอดความรู้ด้านศิลปะขั้นพื้นฐานให้กับเยาวชน โดยเชิญวิทยากรเข้ามาให้ความรู้ด้านศิลปะกับเยาวชน)

(3) ติดตามผลการดำเนินงาน

- สังเกตการมีส่วนร่วมของเยาวชนที่มีต่อกิจกรรม
- สังเกตพฤติกรรมของเยาวชนที่มาเข้าร่วมกิจกรรม

(4) ประเมินผลการดำเนินงาน

- เยาวชนในชุมชนมีความรู้พื้นฐานและทักษะด้านศิลปะเพิ่มขึ้น
- เยาวชนในชุมชนมีพฤติกรรมด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมที่ถูกต้องและเหมาะสมมากขึ้น

ผลการดำเนินงาน : กิจกรรมศิลปะสำหรับเยาวชน

การดำเนินกิจกรรมศิลปะสำหรับเยาวชนในชุมชนหุบไม้ไฮ จัดขึ้นรวมทั้งสิ้น 2 ครั้ง โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างความรู้และฝึกฝนทักษะด้านศิลปะขั้นพื้นฐาน พร้อมทั้งสร้างความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องในการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในชุมชน และปลูกฝังจิตสำนึกด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมให้เกิดขึ้นกับเยาวชนในชุมชนหุบไม้ไฮ นอกจากนี้ ยังเป็นกิจกรรมที่จัดขึ้นเพื่อสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคณะผู้วิจัยกับเยาวชนในชุมชน และระหว่างเยาวชนในชุมชนเองให้มีความใกล้ชิดสนิทสนมกันมากยิ่งขึ้น ผลจากการจัดกิจกรรมทั้ง 2 ครั้ง พบว่า เยาวชนในชุมชนให้ความสนใจต่อกิจกรรมเป็นอย่างมาก เยาวชนเกือบทุกคน ในชุมชนมาเข้าร่วมกิจกรรม ยกเว้นบางคนที่ต้องเดินทางออกนอกชุมชนเพื่อไปช่วยบิดามารดาทำงานจึงไม่สามารถมาร่วมกิจกรรมได้

ในการจัดกิจกรรม วิทยากร (อ.ปราโมทย์) ได้ให้ความรู้และฝึกฝนทักษะด้านการวาดรูปแรเงาแก่เยาวชน ซึ่งเยาวชนให้ความสนใจและตั้งใจเรียนรู้กับ อ.ปราโมทย์ และสามารถนำความรู้ที่ได้รับไปปฏิบัติได้ในระดับที่น่าพอใจ (สามารถวาดรูปแรเงาได้ถูกต้องตามหลักการ แต่ต้องมีการพัฒนาทักษะและฝีมือต่อ ผลงานที่ได้จะสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น) และจากการสอดแทรกความรู้ด้านการจัดการสิ่งแวดล้อม และปลูกฝังจิตสำนึกด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมให้เกิดขึ้นกับกลุ่มเยาวชน พบว่า ในระยะแรกเยาวชนยังมีพฤติกรรมที่ไม่ถูกต้องด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมอยู่เนื่องจากความเคยชิน เช่นทิ้งขยะเกลื่อนกลาด แต่เมื่อคณะผู้วิจัยเห็นพฤติกรรมดังกล่าวจึงได้ตักเตือนพร้อมทั้งให้ความรู้และคำแนะนำที่ถูกต้อง เยาวชนจึงเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม มีการทิ้งขยะที่ถูกต้องเป็นที่เป็นทางมากขึ้น อีกทั้งมีการนำความรู้ดังกล่าวไปขยายผลต่อบ้านของตนเอง เนื่องจากมีผู้ปกครองบางคนมาเล่าให้คณะผู้วิจัยฟังว่า เมื่อลูกของตนกลับบ้านได้จัดหาถุงพลาสติกมารวบรวมใส่ขยะในครัวเรือนให้เป็นที่เป็นทาง โดยบอกกับผู้ปกครองว่าคณะผู้วิจัยแนะนำให้ทำเช่นนี้เพื่อสร้างความสะอาดให้กับบ้านเรือน

ข้อสังเกตจากการจัดกิจกรรมศิลปะสำหรับเยาวชน

จากการจัดกิจกรรมศิลปะสำหรับเยาวชนทั้ง 2 ครั้ง เยาวชนที่มาร่วมกิจกรรมจะตื่นตัว และกระตือรือร้นกับกิจกรรมที่จัดขึ้นเป็นอย่างมาก ให้ความร่วมมือในการดำเนินกิจกรรมตามขั้นตอน และเมื่อสอบถาม เยาวชนให้ข้อมูลว่า ชอบกิจกรรมที่คณะผู้วิจัยจัดขึ้น เพราะมีอุปกรณ์ศิลปะ (สี กระดาษรอง) มาให้เยาวชนได้ใช้ หากไปใช้ที่โรงเรียนจะมีอุปกรณ์ไม่ครบ และครูก็จะไม่ให้คำแนะนำเหมือนที่คณะผู้วิจัยและ อ.ปราโมทย์แนะนำ จากข้อมูลที่ได้จากเยาวชนน่าจะเป็นข้อมูลประกอบการจัดกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อมให้กับเยาวชนในชุมชนต่อไป

กิจกรรมย่อยที่ 2 การพัฒนาสถานที่นันทนาการสำหรับชุมชน (ลานกีฬา)
ดำเนินการในช่วงเดือนกรกฎาคม-สิงหาคม พ.ศ. 2552 มีวิธีดำเนินการดังนี้

- (1) คัดเลือกแกนนำเยาวชนของชุมชนหุบไม้ไฮ
 - รวบรวมข้อมูลเยาวชนภายในชุมชนหุบไม้ไฮ และคัดเลือกตัวแทนเยาวชนเพื่อเป็นทำหน้าที่ประสานงานระหว่างกลุ่มเยาวชนในชุมชนกับคณะผู้วิจัย และหน่วยงานอื่นๆ
 - มอบหมายให้แกนนำเยาวชนดำเนินการสำรวจรายชื่อและความต้องการเล่นกีฬา และอุปกรณ์กีฬาที่จำเป็นเพื่อใช้เป็นข้อมูลในการดำเนินงานในขั้นตอนต่อไป
- (2) สร้างความร่วมมือกับโรงเรียนในพื้นที่ในการดำเนินกิจกรรมพัฒนาสถานที่นันทนาการ
 - ประสานงานกับตัวแทนโรงเรียนชุมชนบ้านโคกหม้อ (อ.ทองพูน ชาทิบุตร) เพื่อขอความอนุเคราะห์กำหนดสถานที่ที่เหมาะสมสำหรับพัฒนาเป็นลานกีฬาสำหรับชุมชน และขอความร่วมมือจากครูประจำหมวดวิชาพลานามัยมาให้คำแนะนำในการพัฒนาลานกีฬา และให้ความรู้เกี่ยวกับการออกกำลังกายให้กับชาวบ้านชุมชนหุบไม้ไฮ
- (3) กิจกรรมพัฒนาสถานที่นันทนาการสำหรับชุมชน
 - หารื้อและแบ่งพื้นที่การจัดเตรียมพื้นที่สำหรับพัฒนาเป็นลานกีฬาร่วมกับชาวบ้านในชุมชน (อาจมอบหมายให้ชาวบ้านในชุมชนร่วมกันปรับสภาพพื้นที่ให้มีความเหมาะสม)
 - พัฒนาสถานที่ให้มีความเหมาะสมสำหรับใช้เป็นลานกีฬาสำหรับชุมชน (โรยปูนขาวทำขอบสนาม สร้างศาลาอเนกประสงค์เพื่อเป็นที่นั่งพักผ่อน)
 - จัดเตรียมอุปกรณ์กีฬาตามความต้องการและความเหมาะสมกับเยาวชนในชุมชนหุบไม้ไฮ
 - ร่วมหารือกับแกนนำเยาวชนถึงการแบ่งหน้าที่ดูแลบำรุงรักษาอุปกรณ์กีฬา
- (4) ติดตามผลการดำเนินงาน
 - ติดตามความก้าวหน้าจากตัวแทนเยาวชนที่ได้คัดเลือกไว้
 - ตรวจสอบความก้าวหน้าในการดำเนินการปรับสภาพพื้นที่ให้เหมาะสมต่อการพัฒนาเป็นลานกีฬาสำหรับชุมชน
- (5) ประเมินผลการดำเนินงาน
 - ลานกีฬาสำหรับชุมชนได้รับการพัฒนาเสร็จตามที่กำหนดไว้
 - ชาวบ้านและเยาวชนในชุมชนได้ใช้ประโยชน์จากลานกีฬาสำหรับชุมชน

ผลการดำเนินงาน : การพัฒนาสถานที่นันทนาการสำหรับชุมชน (ลานกีฬา)

คณะผู้วิจัยได้ขอความร่วมมือไปยัง อ.ทองฟู ชาติบุตร ในการกำหนดสถานที่ที่เหมาะสมสำหรับพัฒนาเป็นลานกีฬา ซึ่ง อ.ทองฟู ชาติบุตร ได้ให้ที่ดินส่วนหนึ่งของตนที่มีอยู่ในชุมชนหุบไม้ไผ่พัฒนาเป็นลานกีฬาสำหรับชุมชน โดย อ.ทองฟู ได้เข้ามาชี้พื้นที่ของตนเอง และกำชับให้ชาวบ้านเร่งดำเนินการปรับพื้นที่เพื่อใช้เป็นลานกีฬาสำหรับชุมชนต่อไป และยินดีประสานงานกับครูในหมวดวิชาพลานามัยมาให้ความรู้เรื่องการออกกำลังกายแก่ชาวบ้านในชุมชน

ในการคัดเลือกแกนนำเยาวชน คณะผู้วิจัยได้คัดเลือกเยาวชนในชุมชนที่มีอายุมากพอที่จะดูแลเด็กเล็กในชุมชนได้จำนวน 3 คน ได้แก่ นายนพดล พิลิก ทำหน้าที่เป็นประธานกลุ่มเยาวชน นางสาวสุรีย์รัตน์ ทองสุขดี ทำหน้าที่เป็นรองประธานกลุ่มเยาวชน และนายวันชัย รักสิกิจ ทำหน้าที่เป็นเลขานุการกลุ่มเยาวชน และได้มอบหมายให้ตัวแทนเยาวชนทั้ง 3 คน แบ่งหน้าที่กันสำรวจความต้องการเล่นกีฬาและอุปกรณ์กีฬา ซึ่งนายวันชัย รักสิกิจ ได้เป็นตัวแทนดำเนินการ และแจ้งข้อมูลมายังคณะผู้วิจัยว่า จากการสำรวจเยาวชนในชุมชนต้องการเล่นกีฬาวอลเลย์บอล แบดมินตัน ตะกร้อ เปตอง ฟุตบอล กระโดดเชือก พร้อมทั้งแจ้งอุปกรณ์กีฬาที่จำเป็นมายังคณะผู้วิจัย ซึ่งคณะผู้วิจัยจะนำข้อมูลดังกล่าวมาประกอบการดำเนินงานตามความเหมาะสมในขั้นตอนต่อไป

กิจกรรมย่อยที่ 3 การสร้างห้องน้ำให้กับครัวเรือนที่ยังขาดแคลน ดำเนินการในช่วงเดือนมิถุนายน-กันยายน พ.ศ. 2552 มีวิธีดำเนินการดังนี้

(1) สำรวจข้อมูลรายครัวเรือน

- สำรวจข้อมูลครัวเรือนของชุมชนหุบไม้ไผ่ (จำนวนครัวเรือนที่มีห้องน้ำเป็นส่วนตัว /ครัวเรือนที่ไม่มีห้องน้ำ และสภาพห้องน้ำ)

(2) ประสานงานกับกลุ่มกิจกรรมเพื่อสังคม

- ประชาสัมพันธ์ข้อมูลชุมชนหุบไม้ไผ่ต่อกลุ่มกิจกรรมเพื่อสังคม
- ประสานงานกับกลุ่มกิจกรรมเพื่อสังคม (กลุ่มเดอะสหยา)
- ตัวแทนกลุ่มเดอะสหยาลงพื้นที่สำรวจสภาพพื้นที่ที่เหมาะสมสำหรับทำ

ห้องน้ำ

(3) กิจกรรมสร้างห้องน้ำให้กับครัวเรือนในชุมชน

- คณะผู้วิจัยชี้แจงการวัตถุประสงค์ของกลุ่มเดอะสหยาให้ชาวบ้านในชุมชน

รับทราบ

- คณะผู้วิจัย ตัวแทนกลุ่มเดอะสหทัย และชาวบ้านในชุมชนร่วมกันเตรียมพื้นที่
สำหรับก่อสร้างห้องน้ำ

- ดำเนินการก่อสร้างห้องน้ำให้กับครัวเรือนชุมชนหุบไม้ไผ่

(4) ติดตามผลการดำเนินงาน

- ติดตามความก้าวหน้าในการเตรียมพื้นที่ก่อสร้างจากชาวบ้าน

- สืบหาความเรียบร้อยในการดำเนินกิจกรรมก่อสร้างห้องน้ำ

- สังเกตการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในชุมชนในกิจกรรมการก่อสร้างห้องน้ำ

(5) ประเมินผลการดำเนินงาน

- กิจกรรมสร้างห้องน้ำเสร็จสมบูรณ์ตามเป้าหมายที่กำหนดไว้

- ชาวบ้านในชุมชนมีส่วนร่วมในการดำเนินงานในทุกขั้นตอนของกิจกรรม

ผลการดำเนินงาน : การสร้างห้องน้ำให้กับครัวเรือนที่ยังขาดแคลน

กิจกรรมการสร้างห้องน้ำให้กับครัวเรือนที่ยังขาดแคลน ดำเนินงานโดยกลุ่ม
เดอะสหทัย ซึ่งเป็นกลุ่มกิจกรรมเพื่อสังคมที่คณะผู้วิจัยได้ประสานงานเพื่อให้มาดำเนินการใน
ชุมชนนี้ โดยกลุ่มเดอะสหทัยได้สั่งซื้อวัสดุอุปกรณ์การก่อสร้าง และจัดส่งเข้าไปในพื้นที่ชุมชน
หุบไม้ไผ่สำหรับก่อสร้างห้องน้ำจำนวน 8 ห้อง (7 ห้องสำหรับครัวเรือนที่ยังขาดแคลน อีก 1
ห้อง สำหรับเป็นห้องน้ำส่วนกลางของชุมชน) เพื่อให้ชาวบ้านได้จัดเตรียมพื้นที่สำหรับก่อสร้าง
รวมทั้งดำเนินการขั้วดินล่วงหน้าเพื่อช่วยลดเวลาในการดำเนินงานของกลุ่ม

ผลการดำเนินงานในเบื้องต้น พบว่า ชาวบ้านให้ความสนใจและกระตือรือร้นใน
การร่วมกิจกรรมการก่อสร้างห้องน้ำเป็นอย่างมาก จากการสังเกตพบว่า ชาวบ้านได้ลงมือ
จัดเตรียมพื้นที่ตามคำแนะนำของตัวแทนกลุ่มเดอะสหทัยและคณะผู้วิจัยอย่างรวดเร็ว แต่เป็น
การดำเนินงานเฉพาะบ้านของตนเอง ไม่มีการร่วมแรงกันภายในชุมชน ทั้งนี้ ส่วนหนึ่งอาจมา
จากชาวบ้านไม่ได้รับห้องน้ำใหม่ครบทุกครัวเรือน ในส่วนการก่อสร้างในขั้นต้น ชาวบ้านที่จะ
ได้รับห้องน้ำใหม่ได้ว่าจ้างนายสวรรค์ รักสิริกิจ ซึ่งมีอาชีพเป็นช่างก่อสร้าง ทำการก่อสร้างให้
สำหรับการเตรียมอาหารเพื่อเลี้ยงรับรองและตอบแทนน้ำใจของกลุ่มเดอะสหทัย ชาวบ้านก็
ตื่นตัวเป็นอย่างมาก มีการหารือร่วมกันถึงจำนวนผู้เข้าร่วมกิจกรรม และรายการอาหารที่จะทำ
เลี้ยง ซึ่งคณะผู้วิจัยได้แนะนำชาวบ้านว่า ให้ชาวบ้านร่วมกันจัดเตรียมอาหารตามกำลังของ
ตัวเอง ไม่ให้ส่งผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตประจำวัน โดยคณะผู้วิจัยได้ให้การสนับสนุน
ค่าใช้จ่ายส่วนหนึ่ง ทั้งนี้สมาชิกกลุ่มเดอะสหทัยได้เข้ามาดำเนินการก่อสร้างห้องน้ำให้กับ
ชาวบ้านในชุมชนหุบไม้ไผ่ในวันที่ 15-16 สิงหาคม พ.ศ. 2552

บทที่ 7

สรุปและข้อเสนอแนะ

7.1 สรุป

การพิจารณาหาคำตอบสำหรับคำถามการวิจัยที่ว่า “การแก้ไขปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติของวนอุทยานเขาหลวงและสภาพความเป็นอยู่ของประชาชนในพื้นที่โดยรอบวนอุทยานโดยอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วม จะสามารถดำเนินการได้สำเร็จ และแก้ไขปัญหาได้อย่างยั่งยืนหรือไม่ อะไรคือเงื่อนไข หรือปัจจัยที่ทำให้เกิดความสำเร็จหรือล้มเหลว” และ “ จะมีข้อเสนอแนะเกี่ยวกับแนวทางและมาตรการสำหรับการดำเนินการแก้ไขปัญหาของวนอุทยานและชุมชนอย่างไรบ้าง และสามารถนำไปเป็นตัวแบบในการแก้ไขปัญหาในพื้นที่อนุรักษ์อื่นๆได้อย่างไร” นั้น สามารถพิจารณาได้จากผลของการวิจัย ที่ได้ดำเนินงานตามวัตถุประสงค์ ดังแสดงในบทที่ 4 บทที่ 5 และบทที่ 6 นี้ สรุปได้ดังนี้

7.1.1 สภาพปัญหาและสาเหตุของปัญหา

จากผลการศึกษาสามารถสรุปได้ว่า วนอุทยานเขาหลวงในอดีต เป็นพื้นที่ที่อุดมด้วยทรัพยากรธรรมชาติจึงเป็นทั้งแหล่งอาหาร แหล่งวัตถุดิบสำหรับการประกอบอาชีพและเป็นความผูกพันที่วิถีชีวิตของชุมชนที่อาศัยอยู่โดยรอบมีต่อวนอุทยานเขาหลวง แต่ในปัจจุบันสถานภาพทรัพยากรธรรมชาติของวนอุทยานเขาหลวงอยู่ในภาวะเสื่อมโทรมลง พื้นที่ป่าลดลง พืชสมุนไพร พันธุ์ไม้หายาก และพันธุ์ไม้ประจำถิ่น ลดปริมาณลงมาก หลายชนิดอยู่ในภาวะเสี่ยงที่จะหมดไป สัตว์ป่าบางประเภทลดลงหรือหมดไป ความหลากหลายทางชีวภาพลดลง

สาเหตุหลักของปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติของวนอุทยานเขาหลวงมีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของชุมชนที่อาศัยอยู่โดยรอบวนอุทยาน ประชาชนที่อาศัยอยู่โดยรอบวนอุทยานเขาหลวง ส่วนหนึ่งยังมีฐานะยากจน เป็นเกษตรกรหรือมีอาชีพรับจ้างซึ่งได้ค่าจ้างเป็นรายวัน การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติของวนอุทยานเขาหลวงเพื่อนำมาเป็นอาหาร ยา รักษาโรค วัตถุดิบในการทำเครื่องมือ เครื่องใช้ต่างๆ รวมทั้งสร้างที่อยู่อาศัย จึงนับว่าจำเป็นอย่างไรก็ดี วิธีการที่ชาวบ้านเข้ามาใช้ประโยชน์ในพื้นที่ป่าส่วนใหญ่เป็นการทำลายป่าและสัตว์ป่า

อาทิ การเก็บหาหน่อไม้เพื่อการค้า เป็นลักษณะการลักลอบเก็บหาหน่อไม้ตามความสามารถของแต่ละบุคคล ไม่มีข้อจำกัดด้านปริมาณ และขาดสำนึกด้านการอนุรักษ์ โดยไม่ได้คำนึงว่าจะเกิดผลกระทบกับป่าอย่างไรบ้าง การลักลอบขึ้นไปหาของป่าและล่าสัตว์ป่าของราษฎรที่มักจะทำกันเป็นกลุ่มหรือคณะและมีอาวุธ ทำการล่าทั้งในเวลากลางวันและกลางคืน บางครั้งมีการขึ้นไปพักค้างแรมบนยอดเขา ในการล่าสัตว์และเก็บหาของป่าส่วนใหญ่จะมีการจุดไฟเผาป่าเสมอ การเกิดไฟป่าทำให้ทรัพยากรธรรมชาติของวนอุทยานเขาหลวงเสื่อมโทรมลงอย่างรวดเร็วมากขึ้น

นอกจากนั้น ยังมีข้อจำกัดเรื่องการบังคับใช้กฎหมายในพื้นที่วนอุทยานเขาหลวง กล่าวคือ วนอุทยานเขาหลวงเป็นหน่วยงานในสังกัดกรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่าและพันธุ์พืช มีเจ้าหน้าที่ของสำนักบริหารพื้นที่อนุรักษ์ที่ 12 (นครศรีธรรมราช) สังกัดกรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่าและพันธุ์พืชเป็นผู้ดูแล แต่พื้นที่ของวนอุทยานเขาหลวงยังคงสภาพเป็นป่าสงวนแห่งชาติ ซึ่งตามกฎหมายแล้ว กรมป่าไม้เป็นหน่วยงานที่มีอำนาจหน้าที่รับผิดชอบกำกับควบคุมดูแลป่าสงวนแห่งชาติทั้งประเทศ จึงทำให้เจ้าหน้าที่วนอุทยานเขาหลวงเกิดปัญหาอุปสรรคในการปฏิบัติงานหลายประการ เช่น เมื่อมีเหตุการณ์ต้องจับกุมดำเนินคดีกับผู้กระทำความผิด จะต้องประสานความร่วมมือกับเจ้าหน้าที่ของกรมป่าไม้ หรือปัญหากรณีเกี่ยวกับการปรับปรุงพัฒนาพื้นที่และสิ่งก่อสร้างต่างๆ ซึ่งหากมีการก่อสร้างใดๆ ก็ตามในเขตป่าสงวนแห่งชาติ จะต้องขออนุญาตเข้าทำประโยชน์ในเขตป่าสงวนแห่งชาติจากกรมป่าไม้ ทำให้ในการปฏิบัติงานต้องดำเนินการหลายขั้นตอน ประกอบกับอัตรากำลังและงบประมาณที่วนอุทยานเขาหลวงได้รับน้อยมาก ไม่สอดคล้องกับขนาดพื้นที่และภาระหน้าที่ที่ต้องดูแล ทำให้ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติของวนอุทยานเขาหลวงเพื่อหารายได้เลี้ยงชีพของประชากรไม่ได้รับการแก้ไขอย่างเป็นรูปธรรม

7.1.2 การแก้ไขปัญหาด้วยกระบวนการมีส่วนร่วม

วิธีการแก้ไขปัญหาโดยอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในหมู่บ้านเป้าหมาย และหน่วยงานที่สนับสนุนโครงการวิจัยนั้น เริ่มจากการที่ชาวบ้านในกลุ่มเป้าหมายได้ค้นหาสภาพปัญหาของตนเอง สาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้น พร้อมทั้งบอกความต้องการของชุมชนเพื่อให้ภายนอกเข้ามาช่วยแก้ไขปัญหา ผ่านกระบวนการวิจัยของชาวบ้านและคณะผู้วิจัยที่ได้ทำการสำรวจพื้นที่ การประชุมปรึกษาหารือ การประชุมกลุ่ม การสัมภาษณ์ และการสังเกตทั้งแบบมีส่วนร่วมและแบบไม่มีส่วนร่วมจากการทำกิจกรรมต่างๆ ของชาวบ้าน ซึ่งจากข้อมูลสภาพปัญหาและสาเหตุที่ค้นพบ ทำให้คณะผู้วิจัยได้กำหนดรูปแบบการแก้ไขปัญหาโดยอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วม ผ่านการสร้างเครือข่าย และการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ตามประเด็นปัญหาและสาเหตุที่ค้นพบ รวมทั้งการประสานงานกับหน่วยงานที่มีหน้าที่รับผิดชอบโดยตรง และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

ในการร่วมกันพิจารณาแก้ไขปัญหา ตลอดจนให้การส่งเสริมสนับสนุนให้การดำเนินงานของเครือข่ายเริ่มต้นได้อย่างเป็นรูปธรรม และสามารถดำเนินการได้อย่างยั่งยืนต่อไป

กระบวนการเครือข่ายที่สร้างขึ้นและการดำเนินกิจกรรมต่างๆ เพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหา ได้แก่ (1) เครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่าในพื้นที่วนอุทยานเขาหลวง (2) เครือข่ายป่าชุมชน (3) เครือข่ายปราชญ์พื้นบ้านด้านสมุนไพร (4) เครือข่ายเยาวชนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (5) เครือข่ายราษฎรอาสาสมัครนำเที่ยวป่าศึกษาธรรมชาติวนอุทยานเขาหลวง และ (6) กิจกรรมการพัฒนาความเป็นอยู่และการแก้ไขปัญหาความยากจนของชุมชนกรณีชุมชนหุบไม้ไผ่ ซึ่งสามารถสรุปผลการดำเนินงาน และปัจจัยแห่งความสำเร็จหรือความล้มเหลวในการแก้ไขปัญหา ได้ดังนี้

7.1.2.1 เครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่าในพื้นที่วนอุทยาน เขาหลวง

เครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่า จัดตั้งขึ้นเพื่อให้มีการป้องกันและดับไฟป่าได้อย่างจริงจัง โดยมีสมาชิกเครือข่ายอาสาสมัครเป็นกำลังหลักในการดูแลป้องกันมิให้เกิดไฟป่าในพื้นที่รับผิดชอบของตน และช่วยกันดับไฟป่ากรณีที่เกิดเหตุการณ์ขึ้น

กิจกรรมที่โครงการได้จัดให้กับสมาชิกเครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่า ได้แก่ การฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการป้องกันและดับไฟป่าในระดับตำบล การประชุมเชิงปฏิบัติการจัดทำแผนปฏิบัติการป้องกันและดับไฟป่า การนำเสนอแผนและติดตามผลการปฏิบัติงานของเครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่า การประชาสัมพันธ์การป้องกันและดับไฟป่า และ การสัมมนาเครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่า

วัตถุประสงค์ของการจัดกิจกรรมต่างๆ ให้กับสมาชิกเครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่า ก็เพื่อต้องการให้มีการรวมกลุ่มราษฎรที่มีจิตสาธารณะ ต้องการอาสาทำประโยชน์ให้กับชุมชนในการป้องกันและดับไฟป่า ให้มีเครือข่ายในการทำงานทั้งในระดับหมู่บ้านและระดับตำบล โดยมีกระบวนการให้ความรู้ ความเข้าใจ ความตระหนัก และจิตสำนึกในการอนุรักษ์ ปกป้องทรัพยากรธรรมชาติของวนอุทยานเขาหลวง ตลอดจนเพื่อส่งเสริมศักยภาพให้กับสมาชิกเครือข่ายได้มีทักษะและประสบการณ์ในการป้องกันและดับไฟป่าอย่างถูกวิธี มีกองทุนเริ่มต้นดำเนินงาน และมีอุปกรณ์ที่เหมาะสมใช้ในการปฏิบัติงาน นอกจากนั้น ยังส่งเสริมให้สมาชิกรู้จักวิธีการสร้างความเข้มแข็งให้กับเครือข่าย โดยการประสานงานกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการของบประมาณสนับสนุนการดำเนินงานตามขั้นตอนของทางราชการ และความช่วยเหลือด้านอื่นๆ รวมทั้งวัตถุประสงค์ทางอ้อม เพื่อให้หน่วยงานที่มีหน้าที่รับผิดชอบโดยตรง และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้ตระหนักถึงบทบาทและหน้าที่ของหน่วยงานในการปกป้อง

ทรัพยากรธรรมชาติของวนอุทยานเขาหลวง และเห็นความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของราษฎรที่มา
อาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่า พร้อมทั้งส่งเสริมและสนับสนุนเพื่อให้การป้องกันและดับไฟป่า
สัมฤทธิ์ผลตามวัตถุประสงค์

จากการติดตามประเมินผลการดำเนินงานในแต่ละกิจกรรมที่ได้จัดให้กับเครือข่าย
อาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่า สรุปได้ดังนี้

(1) การสร้างเครือข่าย การจัดตั้งองค์กร และรูปแบบการบริหารงาน

ทุกหมู่บ้านและทุกตำบลในพื้นที่เป้าหมายของโครงการ สามารถจัดตั้งเครือข่าย
อาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่าในพื้นที่วนอุทยานเขาหลวงได้สำเร็จ ทั้งนี้โครงการวิจัย ได้
จัดทำทำเนียบเครือข่าย และบัตรสมาชิกเครือข่ายให้ ทุกเครือข่ายได้มีการจัดตั้งองค์กรและ
กำหนดรูปแบบการบริหารงาน โดยในระดับหมู่บ้านมักจะมีผู้ใหญ่บ้านเป็นประธานเครือข่าย
(บางเครือข่ายอาจไม่ใช่ผู้ใหญ่บ้าน) ส่วนในระดับตำบลอาจจะมีกำนัน หรือนายกองคการบริหาร
ส่วนตำบลเป็นประธาน และมีการตั้งตำแหน่งอื่นๆ เช่น รองประธาน เภรัญญิก เลขานุการ
ประชาสัมพันธ์ ตามความเหมาะสม เป็นต้น

อย่างไรก็ดี ในการดำเนินกิจกรรมเพื่อสร้างเครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับ
ไฟป่าในพื้นที่วนอุทยานเขาหลวง ซึ่งเริ่มต้นจากกิจกรรมการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการป้องกันและ
ดับไฟป่าในระดับตำบลนั้น ผู้เข้ารับการอบรมส่วนใหญ่จะเป็นนักวิจัยชาวบ้านที่ได้ทำการศึกษาและ
รวบรวมข้อมูลชุมชนเบื้องต้นให้กับโครงการ และกลุ่มนี้ยังเป็นผู้นำหรือแกนนำของชุมชน ได้แก่
ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน และสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลด้วย เมื่อโครงการจัดการอบรม
และได้ประสานงานผ่านผู้นำชุมชน หรือแกนนำเหล่านี้ จึงได้ผู้เข้ารับการอบรมที่ผู้นำหรือแกนนำของ
ชุมชนสามารถชักชวนมาได้ ส่วนชาวบ้านทั่วไปในหลายหมู่บ้านให้ความสนใจกับการฝึกอบรม
น้อย เนื่องจากชาวบ้านมีภาระในการประกอบอาชีพซึ่งเห็นว่าสำคัญมากกว่าการฝึกอบรม
รวมทั้งให้เหตุผลเพิ่มเติมว่า พื้นที่ของหมู่บ้านอยู่ใกล้กับที่ทำการวนอุทยานเขาหลวงซึ่งมี
เจ้าหน้าที่ดูแลรักษาพื้นที่ป่าไม่อยู่แล้ว และชาวบ้านบางส่วนมีปัญหากะทบกระทั่งกับเจ้าหน้าที่
ทั้งกับชาวบ้านที่ไปหาของป่าและกับปัญหาส่วนตัวของชาวบ้านที่มีทัศนคติไม่ดีกับเจ้าหน้าที่

(2) การกำหนดขอบเขตพื้นที่ และวิธีการปฏิบัติงาน

มีการกำหนดพื้นที่เป้าหมายที่รับผิดชอบทั้งในระดับหมู่บ้านและระดับตำบล
กำหนดวิธีการประสานความร่วมมือการปฏิบัติงานกรณีเกิดไฟป่า วิธีการป้องกันไฟป่า เช่น การทำ
แนวกันไฟ การลาดตระเวน การสื่อสารและประชาสัมพันธ์ในรูปแบบต่างๆ รวมทั้งปฏิบัติการมวลชน
สัมพันธ์เชิงลึก และจากการติดตามผลการปฏิบัติงานของเครือข่ายเมื่อมีเหตุการณ์ไฟป่าเกิดขึ้นใน
พื้นที่ พบว่า เครือข่ายของแต่ละหมู่บ้านและแต่ละตำบล มีรูปแบบการดำเนินงานที่แตกต่างกัน

ไป ขึ้นอยู่กับสภาพของพื้นที่ ความเข้มแข็งของผู้นำเครือข่าย อาสาสมัครที่มีความพร้อมทั้งร่างกาย จิตใจและทักษะในการปฏิบัติงาน การได้รับการสนับสนุนด้านงบประมาณ ความร่วมมือขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และพฤติกรรมของคนในชุมชน

ตัวอย่าง การดำเนินงานของเครือข่ายที่ประสบความสำเร็จ เช่น เครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่าตำบลบางประมุง มีสมาชิก 3 หมู่บ้าน แต่มีเพียง 2 หมู่บ้านที่มีการปฏิบัติงานอย่างต่อเนื่อง และเป็นผลสำเร็จดี กล่าวคือ ไฟได้ไหม้ในพื้นที่ของเครือข่ายตำบลบางประมุง 5 ครั้ง (นับตั้งแต่เริ่มเก็บข้อมูล) อาสาสมัครได้ขึ้นไปปฏิบัติการดับไฟทั้ง 5 ครั้ง และสามารถปฏิบัติการสำเร็จถึง 4 ครั้ง ทั้งนี้เนื่องจากประธานเครือข่ายทั้ง 2 หมู่ มีความตั้งใจและเสียสละในการทำงาน มีส่วนร่วมในการปฏิบัติงานร่วมกับสมาชิกเป็นอย่างดี มีการจัดบันทึกข้อมูลการปฏิบัติงานได้ดี มีอาสาสมัครที่มีความพร้อมทางด้านร่างกาย จิตใจ และความเสียสละมากพอสำหรับการปฏิบัติงานดับไฟป่าที่ไม่มีความรุนแรงมาก มีการใช้สื่อประชาสัมพันธ์เสียงตามสายอย่างมีประสิทธิภาพ โดยมีการรายงานสถานการณ์การดำเนินงานของเครือข่ายให้คนในชุมชนได้รับรู้อย่างต่อเนื่อง อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาในภาพรวมทั้งตำบลก็ยังมีจุดด้อย เนื่องจาก แกนนำบางคนซึ่งเป็นผู้ที่มีความเสียสละสูง กลับเป็นผู้ที่มีความขัดแย้งกับคนในชุมชน ทำให้เกิดปัญหาการเข้าร่วมกลุ่ม รวมทั้ง ขาดการสนับสนุนด้านงบประมาณจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ในการปฏิบัติงานจึงมีเฉพาะการสนับสนุนจากเงินกองทุนป้องกันและดับไฟป่าที่คณะผู้วิจัยตั้งเป็นกองทุนแรกเริ่มให้ เงินค่าปรับการเผาไร่ และเงินบริจาคจากวัดในชุมชน

ส่วนตัวอย่างของเครือข่ายที่ไม่มีการดำเนินกิจกรรมป้องกันและดับไฟป่า ได้แก่ เครือข่ายของตำบลโคกหม้อ และเครือข่ายของตำบลหนองหลวง สำหรับกรณีเครือข่ายของตำบลโคกหม้อ มีสาเหตุมาจากการที่ชาวบ้านในพื้นที่ส่วนหนึ่ง มีอาชีพในการเก็บหาของป่าหลังจากฤดูเก็บเกี่ยว และมีการจุดไฟเผาป่า ประกอบกับพื้นที่ฝั่งตะวันตกมีความแห้งแล้ง การเกิดไฟไหม้ป่าจึงเกิดขึ้นง่ายและลุกลามไปทั่วพื้นที่อย่างรวดเร็ว ส่วนเครือข่ายของตำบลหนองหลวง ซึ่งมีพื้นที่ที่มีลักษณะคล้ายกับตำบลโคกหม้อ สมาชิกในชุมชนที่อยู่ใกล้เขา ยังมีอาชีพในการเก็บหาของป่าอยู่เป็นจำนวนมาก การเกิดไฟป่าจึงเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นง่ายและลุกลามไหม้จนทั่วพื้นที่หมดได้อย่างรวดเร็วตั้งแต่ต้นฤดูแล้ง เครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่าตำบลหนองหลวง จึงไม่มีแนวคิดที่จะปฏิบัติงานด้านการเฝ้าระวังและดับไฟป่า แต่แกนนำของเครือข่ายซึ่งเป็นผู้นำชุมชนในระดับหมู่บ้านมุ่งเน้นการทำงานด้านการประชาสัมพันธ์ผ่านการประชุมหมู่บ้าน และการบอกกล่าวกับพรานเป็นรายบุคคล ซึ่งมีความคิดเห็นว่าได้ผลมากกว่าการออกปฏิบัติการดับไฟป่า ซึ่งเป็นการแก้ปัญหาที่ปลายเหตุ อีกทั้งองค์การบริหารส่วนตำบลหนองหลวงไม่ได้ให้การสนับสนุนงบประมาณในการดำเนินงาน ทั้งในส่วนของปฏิบัติการป้องกันและดับไฟป่าและการจัดทำป้ายประชาสัมพันธ์

(3) การสร้างความเข้มแข็งของเครือข่าย และการได้รับความสนับสนุนจากหน่วยงาน

ในการประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อจัดทำแผนปฏิบัติการป้องกันและดับไฟป่านั้น เครือข่ายทุกตำบลสามารถจัดทำแผนปฏิบัติการของตนเองได้ดี เนื่องจากแต่ละหมู่บ้านและแต่ละตำบลเข้าใจปัญหาที่เกิดขึ้น และทราบถึงความต้องการของชุมชน รวมทั้งต้องการความสนับสนุนจากหน่วยงาน โดยเฉพาะจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น นอกจากนี้ บางเครือข่ายยังได้ดำเนินการจัดกิจกรรมเพื่อหาทุนเพิ่มเติมให้กับกองทุนไฟฟ้า เช่น เครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่าตำบลบางประมุง ได้จัดทำบุญทอดผ้าป่า “ทำบุญเขาหลวง” โดยรายได้ส่วนหนึ่งจะนำมาเป็นกองทุนไฟฟ้า อย่างไรก็ดี ในส่วนของการสนับสนุนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พบว่า เครือข่ายหลายตำบลไม่ได้รับการสนับสนุนงบประมาณดำเนินการเต็มรูปแบบ

7.1.2.2 เครือข่ายป่าชุมชน

เครือข่ายป่าชุมชนเป็นเครือข่ายที่สร้างขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ราษฎรที่อยู่ในพื้นที่โดยรอบวนอุทยานเขาหลวงมีทางออกในเรื่องลดการพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติบนเขาหลวง โดยส่งเสริมการปลูกป่าชุมชน การดำเนินงานเพื่อจัดตั้งเครือข่ายป่าชุมชน และกิจกรรมที่คณะผู้วิจัยดำเนินการให้กับเครือข่าย ประกอบด้วย (1) การหาพื้นที่เพื่อส่งเสริมการปลูกป่าชุมชนและการสำรวจตรวจสอบพื้นที่ (2) การประชุมเพื่อระดมความคิดเห็นเกี่ยวกับการส่งเสริมการปลูกป่าชุมชน (3) การจัดกิจกรรมการปลูกป่าชุมชน (4) การประชุมแต่งตั้งคณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชน (5) การติดตามการดำเนินงานของเครือข่ายป่าชุมชน และ (6) การศึกษาดูงานด้านการบริหารจัดการป่าชุมชน

จากการประเมินพื้นที่ที่มีศักยภาพในการส่งเสริมให้ปลูกป่าชุมชน พบว่า มีพื้นที่ที่สามารถส่งเสริมและพัฒนาให้เป็นป่าชุมชนได้ จำนวน 3 แปลง คือ ป่าชุมชนแปลงที่ 1 หมู่ 3 บ้านหนองตายาย และป่าชุมชนแปลงที่ 2 หมู่ 8 บ้านหนองโพธิ์ อยู่ในพื้นที่ ต.บางประมุง อ.โกรกพระ จ.นครศรีธรรมราช พื้นที่ขนาดประมาณ 5 ไร่ และ 3.5 ไร่ ตามลำดับ ส่วนแปลงที่ 3 ป่าชุมชนเขาน้อย หมู่ 2 บ้านดงหนองหลวง ต.หนองยาว อ.ลาดยาว จ.นครศรีธรรมราช พื้นที่ขนาดประมาณ 300 ไร่

จากการติดตามผลการดำเนินงานของเครือข่ายป่าชุมชนทั้ง 3 แปลง พบว่า มีลักษณะการดำเนินงานที่คล้ายกัน นั่นคือ มีการปลูกป่าเสริมและบำรุงรักษาทุกปีเมื่อถึงฤดูฝน แล้วปล่อยให้ต้นไม้ที่ปลูกมีการเติบโตไปตามธรรมชาติ ไม่มีการบำรุงรักษา แต่มีการปลูกเสริมหากต้นไม้ที่ปลูกตาย

ปัจจุบันยังไม่มีการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน ยังไม่มีการจัดทำกติกาการใช้ประโยชน์ที่เป็นรูปธรรม เนื่องจากป่ายังไม่มีคุณสมบัติสมบูรณ์มากพอที่จะเข้าไปใช้ประโยชน์ มีการปรับแนวคิดในการเพิ่มมูลค่าให้กับป่า เช่น ป่าชุมชนแปลงที่ 1 หมู่ 3 บ้านหนองตายาย มีแนวคิดที่จะเป็นป่าสมุนไพรในอนาคต ปัจจุบันเริ่มมีการนำพืชสมุนไพรที่มีความเหมาะสมกับสภาพป่าเข้าไปปลูกโดยสมาชิกเครือข่ายป่าชุมชนและปราชญ์พื้นบ้าน สำหรับป่าชุมชนแปลงที่ 2 หมู่ 8 บ้านหนองโพธิ์ เป็นแปลงที่เพิ่งเริ่มปลูก ต้องใช้เวลาอีกนานกว่าจะใช้ประโยชน์จากป่าได้ ส่วนป่าชุมชนแปลงที่ 3 ป่าชุมชนเขาน้อย บ้านดงหนองหลวง มีแนวคิดที่จะให้ป่าชุมชนเป็นแหล่งอาหาร เนื่องจากพื้นที่บางส่วน สภาพดินมีความอุดมสมบูรณ์พอที่จะปลูกไม้ผลหลายชนิดได้

นอกจากนี้ ยังพบว่า เครือข่ายป่าชุมชนแปลงที่ 1 หมู่ 3 บ้านหนองตายาย และแปลงที่ 2 หมู่ 8 บ้านหนองโพธิ์ มีพัฒนาการที่เห็นความสำเร็จเป็นรูปธรรมในบางเรื่อง เช่น มีข้อเสนอแนะทางการปลูกป่าชุมชนเพิ่มเติม โดยเห็นว่าควรมีการปลูกป่าชุมชนให้ตลอดแนวโดยรอบเขาหลวง เพื่อให้ป่าชุมชนเป็นแนวกันชน ระหว่างวนอุทยานเขาหลวงและวนเกษตรของเกษตรกร มีข้อเสนอเกี่ยวกับกฎ กติกา ร่วมกันของชุมชน โดยเฉพาะในเรื่องการหาหน่อไม้และไม่ไผ่ขาง จากวนอุทยานเขาหลวง มีความสนใจในเรื่องการขึ้นทะเบียนป่าชุมชน รวมทั้งมีการดำเนินงานเพื่อจัดตั้งกองทุน “เครือข่ายรัก(ษ์)เขาหลวง ต.บางประมุง” เพื่อสืบสานเจตนารมณ์การอนุรักษ์เขาหลวงของหลวงพ่ोज้อย จันทสุวรรธโน และสนับสนุนการดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์ของเครือข่ายฯ

7.1.2.3 เครือข่ายปราชญ์พื้นบ้านด้านสมุนไพร

โครงการวิจัยนี้ได้สนับสนุนให้เกิดการรวมกลุ่มของปราชญ์พื้นบ้านด้านสมุนไพรเป็นเครือข่าย เพื่อแลกเปลี่ยน พัฒนาองค์ความรู้ ส่งเสริมการสืบทอดและเสริมสร้างจิตสำนึกในการใช้ประโยชน์และอนุรักษ์สมุนไพรในป่า จากการศึกษา พบว่า มีราษฎรที่มีอาชีพเกี่ยวข้องกับการใช้สมุนไพรเพื่อการรักษาโรค และใช้ประโยชน์ด้านอื่นๆ จำนวน 47 คน ประกอบด้วย กลุ่มหมอยาสมุนไพรพื้นบ้าน 38 คน กลุ่มหมอนวดสมุนไพร 3 คน กลุ่มผู้เก็บหาสมุนไพรแต่ไม่ได้ทำการรักษา 4 คน และ กลุ่มผู้มีความรู้และสนใจด้านสมุนไพรแต่ไม่ได้ทำการรักษา 2 คน

ชนิดสมุนไพรที่หมอยาใช้ในการปรุงยาเพื่อการรักษาและใช้ประโยชน์ด้านอื่นๆ จะแตกต่างกันไปตามตำรับยา สมุนไพรที่ใช้หลายชนิดเก็บหาได้ง่ายภายในชุมชน หรือมีปลูกไว้ใช้เองภายในบริเวณบ้าน มีบางชนิดที่ต้องหาซื้อสมุนไพรจากร้านขายยาแผนโบราณในตลาด และอีกส่วนหนึ่งเก็บหาจากป่าวนอุทยานเขาหลวง จากการศึกษาตำรับยาและข้อมูลที่เกี่ยวข้อง

พบว่า มีการใช้สมุนไพรประมาณ 56 ชนิด โดยสมุนไพรในป่าที่หมอยานำไปเข้าตำรับยามากที่สุด 10 อันดับแรก ได้แก่ หว้าขาวเย็น บอระเพ็ด ม้ากระทืบโรง รางแดง สบู่เลือด อ้อสะพายควาย กำแพงเจ็ดชั้น โด่ไม่รู้ล้ม หนอนตายหยาก และกำลังม้าเฟลีย ตามลำดับ แหล่งเก็บหาสมุนไพร พบอยู่ฝั่งตะวันออกของวนอุทยานเขาหลวงเป็นส่วนใหญ่ ที่สำคัญ 3 แหล่ง ได้แก่ บริเวณลุ่มน้ำตกโกรกชำ บริเวณเขาถ้ำพระ และบริเวณเขาหลังวัดโค้ง (หนองกระทุ่ม) ส่วนฝั่งตะวันตก ได้แก่ ลุ่มน้ำตกหินลาด และบนยอดเขาหลวง

สำหรับประเด็นการใช้และการอนุรักษ์สมุนไพรในป่าวนอุทยานเขาหลวง พบว่าสมุนไพรบางชนิดโดยเฉพาะสบู่เลือดถูกขโมยออกจากป่าไปจำนวนมาก รวมทั้งมีชาวบ้านเก็บหาขายอยู่เป็นประจำ ปัจจุบันจึงมีหลงเหลือให้เห็นในป่าน้อยมากโดยเฉพาะบริเวณน้ำตกโกรกชำ เนื่องจากสามารถนำไปเข้ายาได้หลายตำรับ เช่น ยารักษาโรคมะเร็ง โรคเก๊าท์ อัมพฤกษ์ อัมพาต ยาบำรุงกำลัง ยาอายุวัฒนะ เป็นต้น สบู่เลือดจึงเป็นสมุนไพรที่มีความเสี่ยงต่อการถูกเก็บหาออกจากป่ามากที่สุด ส่วนสมุนไพรอื่นๆ เช่น กลิ้งกลางดงจะเก็บผลที่ร่วงหล่นตามพื้นป่า กำแพงเจ็ดชั้น ม้ากระทืบโรง บอระเพ็ด ก็จะตัดกิ่งก้านเป็นท่อนๆ นำออกจากป่า

สมาชิกเครือข่ายได้ตระหนักถึงปัญหาการลดน้อยลงของสมุนไพร จึงประสงค์ที่จะอนุรักษ์สมุนไพรไว้ให้ดำรงอยู่ในป่า และได้เสนอแนะให้สมาชิกหยุดใช้สมุนไพรในป่าไว้ก่อน โดยเสนอให้ใช้สมุนไพรที่อาจมีสรรพคุณทดแทนกันได้และสามารถปลูกไว้ใช้เองได้ พร้อมทั้งช่วยกันดูแล อนุรักษ์สมุนไพรในป่า และควรมีการปลูกสมุนไพรคืนสู่ป่าอีกด้วย ซึ่งในประเด็นดังกล่าว ทางคณะผู้วิจัยได้ให้มีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการเพาะขยายพันธุ์สมุนไพร และไม่หายากอื่นๆ แล้ว

7.1.2.4 เครือข่ายเยาวชนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

การสร้างเครือข่ายเยาวชนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีวัตถุประสงค์เพื่อปลูกฝังจิตสำนึกที่ดีในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้กับเยาวชน เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ เข้าใจ ตระหนักถึงคุณค่า ความสำคัญ และพร้อมที่จะเป็นแนวร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมวนอุทยานเขาหลวงต่อไป กิจกรรมที่ได้จัดให้กับกลุ่มเยาวชนก็คือ การฝึกอบรมด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และการสร้างเครือข่ายเยาวชนในโอกาสการฝึกอบรมนี้ด้วย

ผลของการจัดการฝึกอบรม พบว่า นักเรียนที่เข้าร่วมกิจกรรมและคณะครูผู้ควบคุม ต่างมีความตื่นตัวสูงที่ได้มีโอกาสเข้าร่วมกิจกรรม มีความสนใจในกระบวนการค่ายศึกษาธรรมชาติซึ่งเป็นประสบการณ์ใหม่ที่ส่วนใหญ่ไม่เคยเรียนรู้มาก่อน และจากการที่คณะผู้วิจัยได้ร่วมกับวนอุทยานเขาหลวง และเทศบาลตำบลบางปรุ่ม ปรับปรุงพัฒนาพื้นที่

บริเวณแห่งนี้เป็นค่ายศึกษาศาธรรมชาติ ส่งผลให้ชุมชนโดยเฉพาะเครือข่ายชาวบ้านที่คณะผู้วิจัยได้ริเริ่มส่งเสริมไว้ มีความตื่นตัวในกระบวนการมีส่วนร่วมมากขึ้น และยังคงเห็นถึงคุณค่าความสำคัญของพื้นที่ป่าแห่งนี้มากขึ้นด้วย การจัดกิจกรรมค่ายพักแรมในครั้งนี้ นับว่าสำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี เนื่องจากได้รับความสนับสนุนจากหน่วยงานหลาย ๆ ฝ่าย อาทิ โรงเรียนที่ส่งนักเรียนเข้าร่วมกิจกรรม วนอุทยานเขาหลวงที่อนุญาตให้ใช้สถานที่ สำนักบริหารพื้นที่อนุรักษ์ที่ 12 (นครสวรรค์) ที่ให้การสนับสนุนวิทยากร และเทศบาลตำบลบางประมุง ที่ให้การสนับสนุนในการจัดเตรียมความพร้อมด้านสถานที่ รวมทั้งเครือข่ายปราชญ์สมุนไพรพื้นบ้านที่ได้เข้าร่วมเป็นวิทยากรท้องถิ่นนำนักเรียนเดินป่าศึกษาศาธรรมชาติอีกด้วย

7.1.2.5 เครือข่ายราษฎรอาสาสมัครนำเที่ยวป่าศึกษาศาธรรมชาตินวนอุทยาน เขาหลวง

คณะผู้วิจัยได้เริ่มดำเนินการเกี่ยวกับเครือข่ายราษฎรอาสาสมัครนำเที่ยวป่าศึกษาศาธรรมชาตินวนอุทยานเขาหลวง ในปีงบประมาณ 2552 โดยได้พิจารณาเห็นว่านวนอุทยานเขาหลวง เป็นพื้นที่ที่เหมาะสมที่จะพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ จึงได้ดำเนินการเพื่อส่งเสริมสมาชิกเครือข่ายของโครงการที่มีอยู่แล้วให้เห็นความสำคัญของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และได้จัดกิจกรรมการฝึกอบรม การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน เพื่อจุดประกายแนวคิดและพัฒนาศักยภาพของชุมชนในการนำทรัพยากรท้องถิ่นมาพัฒนาจัดเป็นกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยมุ่งเน้นให้ชุมชนเป็นผู้มีบทบาทหลักในการกำหนดทิศทาง และรูปแบบกิจกรรมการท่องเที่ยวเอง และยังเป็นส่งเสริมให้ราษฎรรวมทั้งเยาวชนมีรายได้จากการท่องเที่ยวและทางเลือกของอาชีพเสริมอีกทางหนึ่งด้วย โดยเฉพาะกลุ่มที่เคยเป็นพรานล่าสัตว์ หรือหาของป่าซึ่งชำนาญพื้นที่ป่าอยู่แล้วจะได้มีทางออกในเรื่องอาชีพด้วย

การจัดฝึกอบรม ดำเนินการในสองพื้นที่ที่มีศักยภาพในการท่องเที่ยว ได้แก่ แหล่งท่องเที่ยวเขาน้ำตกหินลาด ตำบลวังม้า อำเภอลาดยาว จังหวัดนครสวรรค์ และแหล่งท่องเที่ยวหุบเขาเค็ม ตำบลบางประมุง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งภายหลังการฝึกอบรม ได้มีการติดตามความก้าวหน้าของการรวมกลุ่มชาวบ้านเพื่อสานต่อกิจกรรมท่องเที่ยวโดยชุมชน พบว่า แกนนำชาวบ้านส่วนใหญ่ในชุมชนบริเวณแหล่งท่องเที่ยวเขาน้ำตกหินลาด ตำบลวังม้า ยังไม่มีความพร้อมที่จะจัดตั้งกลุ่มแกนนำชุมชนเพื่อขับเคลื่อนงานด้านท่องเที่ยวต่อไป เนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่ยังมีฐานะยากจน ต้องออกไปรับจ้างเก็บถั่ว ตัดมัน รวมทั้งทำการเกษตรในที่ดินของตนเอง การดำเนินงานเรื่องการท่องเที่ยวโดยชุมชนจึงไม่คืบหน้า

ส่วนแกนนำชาวบ้านในชุมชนบริเวณแหล่งท่องเที่ยวหุบเขาเค็ม ตำบลบางประมุง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นสมาชิกเครือข่ายต่างๆ ที่โครงการวิจัยได้ริเริ่มให้อยู่แล้วมีความกระตือรือร้น และได้ดำเนินงานสานต่อเกี่ยวกับกิจกรรมการท่องเที่ยว อาทิ การประชุมปรึกษาหารือเพื่อ

จัดตั้งเครือข่ายและองค์กรเครือข่าย และการหารือเพื่อจัดกิจกรรมต่างๆ ของเครือข่าย การก่อสร้างศูนย์ท่องเที่ยวโดยชุมชน ซึ่งสมาชิกเครือข่าย ชาวบ้าน และสมาชิกองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ได้ร่วมกันบริจาคเงิน วัสดุสิ่งของ และไม้สัก สำหรับใช้สร้างอาคารศูนย์ท่องเที่ยวโดยชุมชน รวมทั้งได้ร่วมกันจัดกิจกรรมตั้งศาลเพื่อเป็นที่เคารพสักการะ การทำบุญศูนย์การท่องเที่ยวโดยชุมชนหุบเขาคิม และการจัดงานประชาสัมพันธ์แนะนำแหล่งท่องเที่ยวหุบเขาคิม เป็นต้น

7.1.2.6 การพัฒนาความเป็นอยู่และการแก้ไขปัญหาความยากจน ชุมชนหุบไม้ไผ่

โครงการวิจัยได้ตระหนักถึงสภาพปัญหาความยากจนของประชากรชุมชนหุบไม้ไผ่ซึ่งเป็นสาเหตุหลักของปัญหาการใช้ทรัพยากรธรรมชาติของวนอุทยานเขาหลวง จึงได้จัดกิจกรรมพัฒนาคุณภาพชีวิตและความเป็นอยู่ขึ้นเพื่อเป็นแนวทางแก้ไขปัญหาความยากจนและยกระดับคุณภาพชีวิตและความเป็นอยู่ของชาวบ้านชุมชนหุบไม้ไผ่ในเบื้องต้น โดยกิจกรรมต่างๆ ที่โครงการวิจัยฯ จัดขึ้นเป็นกิจกรรมที่สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของชาวบ้านในชุมชน และเป็นกิจกรรมที่มุ่งเน้นให้ชาวบ้านในชุมชนได้มีส่วนร่วมในการดำเนินงานในทุกขั้นตอน เพื่อเป็นการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมและกระบวนการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นภายในชุมชน พร้อมทั้งสอดแทรกแนวทางการปลูกฝังจิตสำนึกด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไปพร้อมกัน ทั้งนี้เพื่อให้เกิดเป็นฐานความรู้สำหรับชุมชน เป็นการสร้างทักษะและส่งเสริมประสบการณ์ที่ประชากรชุมชนหุบไม้ไผ่สามารถนำไปพัฒนาต่อยอดเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตและความเป็นอยู่ของตนเองได้หลังจากที่โครงการวิจัยจบกิจกรรมในพื้นที่แล้ว

การดำเนินงานพัฒนาความเป็นอยู่และแก้ไขปัญหาความยากจนให้กับชุมชนหุบไม้ไผ่ ประกอบด้วย 5 กิจกรรม มีระยะเวลาดำเนินกิจกรรมประมาณ 7 เดือน ตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์-สิงหาคม พ.ศ. 2552 กิจกรรมดังกล่าว คือ (1) กิจกรรมการลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือน ได้แก่ การส่งเสริมความรู้และทักษะการทำผลิตภัณฑ์ลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือน การส่งเสริมการปลูกพืชผักสวนครัวภายในครัวเรือน การส่งเสริมการปลูกไม้ผลภายในครัวเรือน และการส่งเสริมการเลี้ยงปลาเพื่อเป็นแหล่งอาหารสำหรับชุมชน (2) กิจกรรมการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภคสำหรับครัวเรือน (บ่อวง) (3) กิจกรรมการส่งเสริมอาชีพ ได้แก่ การส่งเสริมอาชีพการเพาะเห็ดฟางกองเตี้ย และการขยายผลการส่งเสริมอาชีพการเพาะเห็ดฟาง (4) กิจกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อม ได้แก่ การสร้างฝายชะลอน้ำ และการคืนกล้าไม้สู่ป่า (5) กิจกรรมการส่งเสริมคุณภาพชีวิต ได้แก่ กิจกรรมศิลปะสำหรับเยาวชน การพัฒนาสถานที่นันทนาการสำหรับชุมชน (ลานกีฬา) และการสร้างห้องน้ำให้กับครัวเรือนที่ยังขาดแคลน

(1) กิจกรรมการลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือน

การจัดกิจกรรมส่งเสริมความรู้และพัฒนาทักษะการทำผลิตภัณฑ์ลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือนทั้ง 5 ครั้งได้รับความสนใจจากชาวบ้านในชุมชน และได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านเป็นอย่างดี อย่างไรก็ตาม มีชาวบ้านหลายครัวเรือนที่ยังไม่เคยมาเข้าร่วมกิจกรรม เนื่องจาก การจัดกิจกรรมส่วนใหญ่จะเป็นช่วงเวลาเย็นถึงค่ำ (16.30 – 19.30 น.) ซึ่งช่วงเวลาดังกล่าวเป็นช่วงเวลาหลังเลิกงาน ชาวบ้านบางส่วนติดภารกิจภายในครัวเรือนทำให้ไม่สามารถมาร่วมกิจกรรมได้

จากการที่คณะผู้วิจัยได้กระตุ้นให้ชาวบ้านมีการรวมกลุ่มกันภายในชุมชนเพื่อทำผลิตภัณฑ์ลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือนใช้ภายในชุมชน และการหารือร่วมกับชาวบ้านในชุมชน พบว่า ชาวบ้านมีปัญหาเรื่องทุน เรื่องเวลาและความต่อเนื่องในการดำเนินการ นอกจากนั้น ยังพบว่าชาวบ้านที่มาเข้าร่วมกิจกรรมโดยมากจะเป็นชาวบ้านกลุ่มเดิม สาเหตุส่วนหนึ่งมาจากปัญหาความขัดแย้งภายในชุมชน

การดำเนินกระบวนการส่งเสริมการปลูกพืชผักสวนครัวและการปลูกไม้ผลของครัวเรือนในพื้นที่ชุมชนหุบไม้ไผ่เป็นกิจกรรมที่จัดขึ้นตามความต้องการของชาวบ้านที่เริ่มเห็นความสำคัญของการมีแหล่งอาหารภายในชุมชน ปัญหาอุปสรรคในการปลูกผักสวนครัวคือ ขาดแคลนน้ำที่จะใช้รดผัก ทำให้ชาวบ้านจะลงมือปลูกผักในช่วงเข้าสู่ฤดูฝน เพื่ออาศัยน้ำฝนช่วยในการเจริญเติบโตของพืชผักสวนครัวที่ปลูกไว้ นอกจากนี้ เมื่อคณะผู้วิจัยได้ช่วยดำเนินการเรื่องการหาแหล่งน้ำใช้โดยใช้อบวง ชาวบ้านก็ได้อาศัยน้ำจากบ่อขุดแปลงผักที่ปลูกไว้ ส่วนในกระบวนการส่งเสริมการปลูกไม้ผลภายในครัวเรือน พบว่า การทำหน้าที่ประชาสัมพันธ์สื่อสารข้อมูลของผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านไม่สมบูรณ์ เนื่องจาก บางครัวเรือนไม่ได้รับข่าวสารเรื่องการแจ้งความจำนงค์ขอรับกล้าไม้ผลที่จะใช้ปลูก ทำให้ในช่วงแรก บางรายไม่ได้รับกล้าไม้ แต่มีบางรายได้รับเกินจำนวนที่ต้องการ จากประเด็นนี้ ทำให้เห็นว่าความมีจิตสาธารณะและน้ำใจต่อเพื่อนบ้านในชุมชนยังคงมีอยู่น้อย รวมทั้ง แกนนำชุมชนยังมีศักยภาพในการเป็นผู้นำอยู่น้อย

การดำเนินกิจกรรมส่งเสริมการเลี้ยงปลาเพื่อเป็นแหล่งอาหารสำหรับชุมชน พบว่า ในช่วงเริ่มต้นชาวบ้านให้ความร่วมมือในการดำเนินกิจกรรมเป็นอย่างดี และได้รับความร่วมมือจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการสำรวจสภาพพื้นที่และสนับสนุนพันธุ์ปลา แต่ในขั้นตอนการดูแล และการจัดหาแหล่งอาหารตามธรรมชาติให้กับปลาที่เลี้ยงไว้ ดำเนินการได้ช้า คณะผู้วิจัยต้องช่วยจัดหาวัตถุดิบให้ รวมทั้งกระตุ้นให้มีการสร้างกติกาและแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบในการดูแลและการใช้ประโยชน์จากบ่อปลา

(2) กิจกรรมการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภคสำหรับ ครัวเรือน (บ่อวง)

การสร้างบ่อวงเป็นการแก้ไขปัญหาการขาดแคลนน้ำตามสภาพพื้นที่ และเพื่อเป็นการบรรเทาปัญหาการขาดแคลนน้ำระหว่างที่รอการดำเนินการก่อสร้างระบบ ประปาชุมชนจากหน่วยงานท้องถิ่น ในการสร้างบ่อวงจะพิจารณาจากความเหมาะสมของสภาพ พื้นที่ที่จะให้น้ำได้ จึงดำเนินการให้ได้ไม่ครบทุกหลังคาเรือน ส่งผลให้อีกหลายครัวเรือนที่ตั้งอยู่ ห่างจากแหล่งน้ำตามธรรมชาติหรือตั้งอยู่ไกลออกไป ไม่ได้รับความสะดวกในการใช้น้ำจากบ่อวง เท่ากับครัวเรือนที่อยู่ใกล้กว่า

(3) กิจกรรมการส่งเสริมอาชีพ

การส่งเสริมให้ชาวบ้านเกิดการรวมกลุ่มเพื่อประกอบอาชีพการเพาะ เห็ดฟาง พบว่า ชาวบ้านไม่มีเวลาให้เท่าที่ควรสำหรับการทำความเข้าใจการดำเนินงานใน กระบวนการกลุ่ม มีชาวบ้านที่มาร่วมกิจกรรมเพียงไม่กี่คนที่สนใจรวมกลุ่ม การรวมกลุ่มของ ชาวบ้านเพื่อการเพาะเห็ดฟาง จึงยังไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร

ส่วนการดำเนินกระบวนการเพาะเห็ดฟางกองเตี้ย ซึ่งคณะผู้วิจัยได้นำ ชาวบ้านไปศึกษาดูงานมา และช่วยวางแผนการดำเนินงาน พร้อมทั้งเชิญวิทยากรมาเป็นพี่เลี้ยง แนะนำขั้นตอนการดำเนินงานทดลองเพาะเห็ดครั้งแรกให้ ซึ่งได้ผลผลิตดีนั้น แต่เมื่อให้ชาวบ้าน เป็นผู้ดำเนินการทดลองเพาะเห็ดฟางกองเตี้ยด้วยตนเองในครั้งต่อมา ก็ประสบปัญหาหลาย ประการ สาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้น ส่วนหนึ่งมาจากการที่ชาวบ้านมาเข้าร่วมกิจกรรมเนื่องจาก ต้องการรายได้ที่รวดเร็ว แต่ยังขาดความอดทนที่จะเรียนรู้หาความชำนาญ ขาดความรู้ความ เข้าใจในรายละเอียดปลีกย่อยของการเพาะเห็ดฟางแบบโรงเรือน และยังไม่ให้ความสนใจต่อ การรวมกลุ่ม ขาดการวางแผนการดำเนินงานที่รอบคอบ รวมทั้งสภาพอากาศที่ไม่เอื้อต่อการ เจริญเติบโตของเห็ด ผลผลิตที่มาจากการทดลองเพาะเห็ดฟางด้วยตนเองของชาวบ้านจึงมี ปริมาณลดน้อยลง

(4) กิจกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อม

กิจกรรมการสร้างฝายชะลอน้ำมีวัตถุประสงค์เพื่อหาแหล่งน้ำไว้ใช้ ภายในชุมชนเพิ่มขึ้น โดยเริ่มจากคณะผู้วิจัยและผู้เชี่ยวชาญจากกรมพัฒนาที่ดินได้ถ่ายทอด ความรู้ พร้อมทั้งสาธิตวิธีการสร้างฝายชะลอน้ำให้กับชาวบ้าน เพื่อให้ชาวบ้านร่วมมือกันสร้าง ฝายชะลอน้ำเพิ่มขึ้นอีก เพื่อบรรเทาความขาดแคลนน้ำ แต่ในระยะแรกยังไม่ได้รับความร่วมมือ จากชาวบ้านเท่าที่ควร จนกระทั่งในช่วงที่ฝนทิ้งช่วง ชาวบ้านจึงเริ่มเห็นความสำคัญของฝาย ชะลอน้ำ และได้นัดหมายคณะผู้วิจัยเข้าไปร่วมสร้างฝายชะลอน้ำเพิ่มเติม ซึ่งคณะผู้วิจัยได้ใช้

โอกาสนี้ส่งเสริมความรู้และประโยชน์ของฝ่ายชลอน้ำ โดยการเปิดเวทีทัศนศาสตร์คติเกี่ยวกับชุมชนที่ประสบความสำเร็จในเรื่องการจัดการทรัพยากรน้ำ ซึ่งพบว่า ชาวบ้านให้ความสนใจ มีกำลังใจในการดำเนินงานสร้างฝายชลอน้ำมากขึ้น โดยได้สร้างฝายชลอน้ำเสร็จสมบูรณ์ไปแล้ว 5 ตัว รวมทั้งได้ตั้งเป้าหมายในการสร้างฝายชลอน้ำเพิ่มเติมเพื่อถวายให้กับสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถเนื่องในโอกาสวันแม่ อีก 2 ตัว และได้ดำเนินการแล้วในวันที่ 10 สิงหาคม พ.ศ. 2552 ซึ่งการสร้างฝายเพิ่มเติมนี้ เป็นแนวคิดและความต้องการของชาวบ้านในชุมชนเอง

สำหรับการดำเนินกิจกรรมคีนกล้าไม้สุป่า เป็นผลสืบเนื่องมาจากการที่ชาวบ้านหลายรายมีอาชีพเก็บของป่าขาย อาทิ กล้วยไม้ป่า พันธุ์ไม้ป่าอื่นๆ ที่นำมาเป็นอาหารหรือไม้สอยงามสำหรับปลูกเป็นไม้ประดับ คณะผู้วิจัยจึงได้จัดกิจกรรมเสริมสร้างจิตสำนึกและการคีนกล้าไม้สุป่า โดยมอบหมายให้ชาวบ้านนำกล้าไม้ที่ได้จากการนำเมล็ดพันธุ์มาเพาะไว้หรือจากการนำลูกไม้ออกมาจากป่า นำกลับคืนสู่ป่าวนอุทยานเขาหลวง โดยกำหนดพื้นที่ปลูกในเขตวนอุทยาน บริเวณริมรั้วและบริเวณจุดสร้างฝายชลอน้ำ ทั้งนี้ โครงการวิจัยได้ชดเชยค่าใช้จ่ายที่ชาวบ้านคิดว่าจะได้จากการขายกล้าไม้เหล่านี้ออกไปนอกชุมชนให้แก่ชาวบ้านตามความเหมาะสม และสร้างความตระหนักให้ชาวบ้านเห็นผลเสียหายที่จะเกิดขึ้นในอนาคตหากมีการนำทรัพยากรของวนอุทยานไปใช้ประโยชน์ดังกล่าวด้วย

(5) กิจกรรมการส่งเสริมคุณภาพชีวิต

การจัดกิจกรรมการส่งเสริมคุณภาพชีวิต มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อส่งเสริมคุณภาพชีวิตของเยาวชนและชาวบ้านในชุมชนหุบไม้ไฮ เนื่องจากสภาพแวดล้อมทางกายภาพมีความขาดแคลนอย่างมาก ประชาชนส่วนใหญ่มีฐานะยากจน และมีกลุ่มเด็กและเยาวชนที่ควรได้รับการส่งเสริมให้ทำกิจกรรมที่เหมาะสมกับวัย เพื่อลดความเสี่ยงที่จะเกิดปัญหากับเด็กและเยาวชน ผลการจัดกิจกรรม พบว่า เยาวชนมีความตื่นตัว และกระตือรือร้นกับกิจกรรมที่จัดขึ้นเป็นอย่างมาก ให้ความร่วมมือในการดำเนินกิจกรรมตามขั้นตอน และชอบกิจกรรมที่คณะผู้วิจัยจัดขึ้น สำหรับการสร้างห้องน้ำให้กับครัวเรือนที่ยังขาดแคลน ชาวบ้านให้ความสนใจและกระตือรือร้นในการร่วมกิจกรรม เนื่องจากเป็นความจำเป็นพื้นฐานของครัวเรือนที่ต้องมี ทั้งนี้ชาวบ้านได้ลงมือจัดเตรียมพื้นที่ตามคำแนะนำอย่างรวดเร็ว องค์กรที่ดี ในการดำเนินงานยังเป็นแบบเฉพาะตัว ขาดการร่วมแรงที่ติดต่อกันในการทำกิจกรรม

7.1.3 ปัจจัยแห่งความสำเร็จในการดำเนินงาน

ผลของโครงการวิจัย ที่ได้ดำเนินการแก้ไขปัญหาร่วมกับชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องผ่านกระบวนการเครือข่ายต่างๆ สะท้อนให้เห็นความสำเร็จในการดำเนินการแก้ไขปัญหของวนอุทยานและของชุมชนได้ในระดับหนึ่ง ปัจจัยสำคัญที่จะทำให้เครือข่ายต่างๆ สามารถปฏิบัติงานได้สำเร็จหรือไม่ ประกอบด้วย

(1) คุณสมบัติของผู้นำเครือข่าย

จากการศึกษา พบว่า หากผู้นำเครือข่ายมีความเข้มแข็ง มีความเป็นผู้นำ มีส่วนร่วมในการปฏิบัติงานร่วมกับสมาชิกเครือข่ายอย่างจริงจัง รับผิดชอบในหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายเป็นอย่างดี มีความสามารถในการตัดสินใจและความสามารถในการประสานงานทั้งกับคณะผู้วิจัย องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ก็จะทำให้การปฏิบัติงานของเครือข่ายสัมฤทธิ์ผลได้ดีด้วยดี แต่หากขาดคุณสมบัติเหล่านี้ในบางประการ ก็อาจทำให้ผลการดำเนินงานไม่สำเร็จเท่าที่ควรจะเป็น อาทิ ในประเด็นการตัดสินใจปฏิบัติการบางเรื่องของเครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่า หากเครือข่ายไม่สามารถตัดสินใจเองได้ ต้องรอการเข้าไปจัดเวทีประชุมของคณะผู้วิจัย ซึ่งหากคณะผู้วิจัยไม่สามารถเข้าไปติดตามการดำเนินงานของเครือข่ายได้ทั่วถึงในช่วงเวลาที่ต้องการ เนื่องจากมีหลายชุมชน ทำให้หลายครั้งการร่วมแก้ปัญหาไม่ทันต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น หรืออย่างกรณีการแก้ไขปัญหาชุมชนหุบไม้ไฮ พบว่ากระบวนการแก้ไขปัญหานั้นไปอย่างล่าช้าและเกิดปัญหาความขัดแย้งอยู่เนื่องๆ เนื่องจากผู้นำไม่เข้มแข็ง และทำหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายเกี่ยวกับการแก้ไขปัญหาของชุมชนได้ไม่ดีพอ

(2) คุณสมบัติของสมาชิกเครือข่าย

คุณสมบัติที่ดีของสมาชิกเครือข่ายนับว่าเป็นปัจจัยสำคัญต่อความสำเร็จในการแก้ไขปัญหาที่ต้องการ คือ ต้องมีความพร้อมทั้งร่างกายและจิตใจ ต้องจริงจัง ให้ความสำคัญกับปัญหาที่เกิดขึ้น มีทักษะ รวมทั้งต้องซื่อสัตย์และให้ความสำคัญกับการปฏิบัติงาน อาทิ ในการปฏิบัติการป้องกันและดับไฟป่าของเครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่า สมาชิกควรให้ความสำคัญกับปัญหาไฟป่า เนื่องจากมีกรณีที่สมาชิกเครือข่ายซึ่งมีความคุ้นเคย หรือเคยเห็นการเกิดไฟไหม้ป่า จึงไม่มีความกระตือรือร้นและไม่เห็นความสำคัญในการป้องกันและดับไฟป่า นอกจากนั้น ในการปฏิบัติหน้าที่ดับไฟป่าในบางพื้นที่อาจมีความเสี่ยงที่จะเกิดอันตรายได้ โดยเฉพาะในสภาพพื้นที่ที่สูงลาดชัน จะต้องอาศัยความแข็งแรงและมีทักษะเพียงพอที่จะปฏิบัติงาน อาสาสมัครจึงควรต้องมีความพร้อมที่จะสามารถปฏิบัติการดับไฟป่าได้ในหลายสภาพพื้นที่ และในเรื่องความซื่อสัตย์และความรับผิดชอบ พบว่า อาสาสมัครลาดตระเวนบางรายขาดความรับผิดชอบ เช่น รับเงินแต่ไม่ปฏิบัติงาน หรือปฏิบัติงานน้อย ไม่เต็มที่ ทำให้การปฏิบัติงานไม่ได้ผลเต็มที่

ตัวอย่างกรณีการพัฒนาความเป็นอยู่และการแก้ไขปัญหาความยากจนชุมชนหุบไม้ไผ่ พบว่า เนื่องจากส่วนใหญ่มีฐานะยากจน ต้องออกนอกหมู่บ้านไปทำงานรับจ้าง มีรายได้เป็นรายวัน ทำให้ชาวบ้านมีปัญหาเรื่องการให้เวลาในการเข้าร่วมกิจกรรม ขาดความต่อเนื่องในการดำเนินงาน และขาดการเรียนรู้อย่างจริงจัง เมื่อเข้าร่วมกิจกรรมก็ต้องการที่จะได้รายได้อย่างรวดเร็ว หรือต้องการผลประโยชน์เฉพาะหน้าจากการปฏิบัติกิจกรรม ทำให้ขาดความละเอียดรอบคอบในการวางแผนปฏิบัติงาน ผลงานที่ได้จึงไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่โครงการทำนาร่องให้ดู หรือเท่าที่ไปดูงานมา ซึ่งอาจทำให้ขาดกำลังใจในการปฏิบัติงานต่อ

(3) ความเข้มแข็งของชุมชนและความพร้อมในการรวมกลุ่มเป็นเครือข่าย

พื้นฐานของชุมชนที่มีการรวมตัวกันอยู่บ้างแล้ว มีสมาชิกชุมชนที่มีความสัมพันธ์กันดีและพร้อมสำหรับการทำงานเป็นกลุ่ม ย่อมทำให้การสร้างเครือข่ายเพื่อดำเนินงานแก้ไขปัญหาด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ หรือการแก้ไขปัญหาของชุมชนสามารถดำเนินการไปได้ด้วยดี มีการแก้ไขปัญหาาร่วมกันเป็นขั้นตอน ซึ่งปัจจัยนี้มีความสัมพันธ์สูงกับภาวะผู้นำชุมชน/ แกนนำเครือข่าย คุณสมบัติที่ดีของสมาชิก และความสนับสนุนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง จะเห็นได้จากตัวอย่าง การดำเนินงานของชุมชนหมู่ 3 บ้านหนองตายาย และหมู่ 8 บ้านหนองโพธิ์ ซึ่งอยู่ในพื้นที่ ต.บางประมุง อ.โกรกพระ จ.นครสวรรค์ ที่ประสบความสำเร็จในการดำเนินงาน (แม้ว่าบางเรื่องจะอยู่ในระยะเริ่มต้น) ทั้งของเครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่า เครือข่ายป่าชุมชน เครือข่ายปราชญ์พื้นบ้านด้านสมุนไพร และเครือข่ายทางด้านการท่องเที่ยว ซึ่งหากเปรียบเทียบชุมชนบ้านหนองตายายและบ้านหนองโพธิ์กับชุมชนหุบไม้ไผ่ พบว่ามีความแตกต่างกันอย่างมาก ชุมชนหุบไม้ไผ่มีปัญหาในเรื่องความเข้มแข็งของชุมชนและความขัดแย้งของสมาชิกในชุมชน นอกจากนั้น ยังเป็นชุมชนที่ยากจน ขาดแคลน และขาดการเหลียวแลจากภาครัฐเท่าที่ควร ทำให้การแก้ไขปัญหาในชุมชนหุบไม้ไผ่ ยังไม่สามารถดำเนินการให้คืบหน้าได้เท่าที่ควร

(4) ความพร้อมด้านงบประมาณ และการสนับสนุนจากหน่วยงาน

ความพร้อมด้านงบประมาณ และการสนับสนุนจากหน่วยงาน นับเป็นปัจจัยของความสำเร็จอีกประการหนึ่ง เนื่องจาก สมาชิกเครือข่ายส่วนใหญ่จำเป็นต้องประกอบอาชีพประจำ และหลายรายที่มีรายได้จากการรับจ้างรายวัน การทำงานให้กับเครือข่ายจึงจำเป็นต้องได้รับการสนับสนุนด้านงบประมาณ ซึ่งองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นสามารถบรรจุแผนปฏิบัติการของเครือข่ายเพื่อสนับสนุนงบประมาณได้ และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นหลายแห่งได้ให้การสนับสนุน ซึ่งทำให้การดำเนินงานของเครือข่ายเห็นผลเป็นรูปธรรม แต่หลายองค์กรยังไม่สามารถให้ความสนับสนุนได้ ซึ่งประเด็นนี้ ควรต้องสร้างความเข้าใจและความตระหนักด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของท้องถิ่นให้กับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นด้วย นอกจากนั้น

ความสนับสนุนจากวนอุทยานเขาหลวง สำนักบริหารพื้นที่อนุรักษ์ที่ 12 (นครสวรรค์) นับเป็นอีกปัจจัยที่มีความสำคัญมาก เนื่องจากงานด้านการป้องกันและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ นับเป็นหน้าที่รับผิดชอบโดยตรงของวนอุทยานเขาหลวง แต่จากการดำเนินโครงการวิจัยร่วมกับชาวบ้านในพื้นที่เท่าที่ผ่านมา วนอุทยานเขาหลวงให้ความสนับสนุนและมีส่วนร่วมกับการดำเนินงานของเครือข่ายน้อยมาก

(5) ระยะเวลาในการดำเนินโครงการวิจัยและขอบเขตพื้นที่ปฏิบัติการ

ปัจจัยด้านระยะเวลาในการดำเนินโครงการวิจัยและขอบเขตพื้นที่ปฏิบัติการของโครงการวิจัยนี้ นับว่าส่งผลต่อความสำเร็จในการดำเนินการแก้ไขปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติและสภาพความเป็นอยู่ของประชากรเป็นอย่างมาก ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับขอบเขตพื้นที่ปฏิบัติการซึ่งครอบคลุมถึง 35 หมู่บ้าน นับว่ากว้างขวางและเกี่ยวพันกับประชากรจำนวนมาก เมื่อสำรวจสภาพปัญหาและความต้องการในการแก้ไขปัญหาของชุมชนแล้ว พบว่ามีอยู่หลากหลายประเด็น ซึ่งทุกประเด็นต้องอาศัยความร่วมมือร่วมใจของผู้นำชุมชน สมาชิกในชุมชน หน่วยงานสนับสนุนต่างๆ การดำเนินการสร้างเครือข่ายเพื่อการแก้ไขปัญหาต่างๆ จึงไม่สามารถเริ่มต้นดำเนินการได้หลากหลายพร้อมกัน ยังมีปัจจัยเรื่องช่วงเวลาที่ต้องรีบดำเนินการก่อน เช่น การป้องกันและแก้ไขปัญหาไฟป่า ต้องรีบดำเนินการเพื่อให้ทันกับช่วงเวลาการเกิดไฟป่า ซึ่งในกระบวนการสร้างเครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่านี้ มีกิจกรรมในรายละเอียดที่ต้องดำเนินการมาก เพื่อให้อาสาสมัครสามารถปฏิบัติงานได้อย่างเป็นรูปธรรม ทำให้การดำเนินกิจกรรมเครือข่ายอื่นๆ ต้องทอดระยะเวลาออกไปก่อน สาเหตุที่ต้องรอเวลาสำหรับกิจกรรมอื่นอีกประการหนึ่ง ก็เนื่องมาจากแกนนำชุมชนส่วนใหญ่อยู่ในเครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่า การเริ่มทำกิจกรรมเครือข่ายอื่นๆ ต้องอาศัยแกนนำเครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่าเป็นสำคัญด้วย

การดำเนินกิจกรรมต่อเนื่องของเครือข่ายต่างๆ นับว่าเริ่มเป็นรูปร่างและเห็นผลสัมฤทธิ์บ้างในช่วงของโครงการปีที่สอง คือปีงบประมาณ พ.ศ. 2552 ยกเว้นเครือข่ายด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และกิจกรรมการพัฒนาความเป็นอยู่และการแก้ไขปัญหาความยากจนชุมชนหุบไม้ไผ่ ซึ่งเพิ่งเริ่มในปีงบประมาณ พ.ศ. 2552 ทำให้กระบวนการของเครือข่ายด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และกิจกรรมการพัฒนาความเป็นอยู่และการแก้ไขปัญหาความยากจนยังดำเนินการไม่ค่อยเป็นรูปธรรมมากนัก โดยเฉพาะการแก้ไขปัญหาให้กับชุมชนหุบไม้ไผ่ที่ต้องการเวลาดำเนินโครงการที่ต่อเนื่องอีกอย่างน้อย 1-2 ปี เนื่องจากปัญหาพื้นฐานชุมชนที่ค่อนข้างยากในการจัดการ การแก้ไขปัญหาจึงต้องการเวลาที่จะช่วยฟื้นฟู เสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน และปลูกฝังแนวคิดให้มีความรัก ความสามัคคีเกิดขึ้นในหมู่สมาชิก เพื่อให้สามารถร่วมกันจัดการแก้ไขปัญหาได้ด้วยกำลังของชุมชนต่อไป

7.2 ข้อเสนอแนะแนวทางและมาตรการสำหรับการดำเนินงานแก้ไขปัญห

จากการศึกษาถึงปัญหา อุปสรรคและปัจจัยที่จะช่วยให้เกิดความสำเร็จในการปฏิบัติงาน ทำให้สามารถจัดทำข้อเสนอแนะแนวทางและมาตรการสำหรับการดำเนินงานแก้ไขปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติของวนอุทยานเขาหลวง การแก้ไขปัญหการดำเนินงานของเครือข่าย และปัญหาความยากจนของชุมชน ได้ดังนี้

(1) การแก้ไขปัญหความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ควรเร่งดำเนินการแก้ไขที่สาเหตุหลัก คือไฟป่า กล่าวคือ หน่วยงานที่รับผิดชอบโดยตรง ซึ่งได้แก่ วนอุทยานเขาหลวง สำนักบริหารพื้นที่อนุรักษ์ที่ 12 (นครศรีธรรมราช) ควรใช้ประโยชน์จากเครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่าที่โครงการวิจัยได้สร้างขึ้น มาดำเนินการสานต่อ ทั้งนี้ อาจกล่าวได้ว่า ในปัจจุบันเครือข่ายได้ปฏิบัติการเป็นแนวร่วมให้กับสำนักบริหารพื้นที่อนุรักษ์ที่ 12 (นครศรีธรรมราช) ในการป้องกันและดับไฟป่าโดยรอบพื้นที่วนอุทยานเขาหลวง ดังนั้น เพื่อให้การปฏิบัติงานของเครือข่ายยังคงดำรงต่อไป สำนักบริหารพื้นที่อนุรักษ์ที่ 12 (นครศรีธรรมราช) จึงควรส่งเสริม สนับสนุนการปฏิบัติของเครือข่ายโดยการตั้งงบประมาณสนับสนุนให้มีการฝึกอบรมด้านการป้องกันและดับไฟป่าเป็นประจำทุกปี เพื่อเพิ่มพูนความรู้และทักษะในการปฏิบัติงาน และเป็นการหาสมาชิกใหม่เพิ่มเติมให้กับเครือข่าย รวมทั้งร่วมมือกับเครือข่ายในการกระตุ้นให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเห็นความสำคัญและให้ความสนับสนุนด้านงบประมาณแก่เครือข่าย เพื่อสร้างความเข้มแข็งและควมมีประสิทธิภาพให้กับกรปฏิบัติงานได้อย่างต่อเนื่องและยั่งยืน

(2) การแก้ปัญหในเรืองการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติของวนอุทยานเขาหลวง เช่น การหาหน่อไม้เพื่อการค้า การหาไม้ไผ่ซางเพื่อการจักสาน การหาสมุนไพร การหาของป่าและไม้หายากบางชนิดนั้น หัวหน้าวนอุทยานเขาหลวงควรจัดประชุมปรึกษาหารือเพื่อหาทางออกในประเด็นต่างๆ ผ่านทางเครือข่ายต่างๆ ที่มีอยู่แล้ว ทั้งนี้เนื่องจากในการดำเนินการของโครงการวิจัย สมาชิกเครือข่ายได้เห็นความสำคัญ เข้าใจถึงปัญหาและสาเหตุของปัญหาการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติของวนอุทยานเขาหลวงอยู่แล้ว รวมทั้งมีข้อเสนอแนะทางการแก้ไขปัญหเบื้องต้นอยู่ เพียงแต่หัวหน้าวนอุทยานเขาหลวงและเจ้าหน้าที่ต้องปรับบทบาทและวิธีการทำงาน เพื่อให้ชาวบ้านมีทัศนคติที่ดีต่อเจ้าหน้าที่ และพร้อมจะเป็นแนวร่วมให้กับเจ้าหน้าที่ในการแก้ไขปัญหการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติของวนอุทยานเขาหลวงให้มีความเหมาะสมและเกื้อกูลกันระหว่างธรรมชาติและวิถีชีวิตของคนที่ยาศัยอยู่โดยรอบวนอุทยานเขาหลวงต่อไป

(3) สำนักบริหารพื้นที่อนุรักษ์ที่ 12 (นครศรีธรรมราช) ควรดำเนินการสานต่อกิจกรรมของโครงการวิจัย โดยเฉพาะในเรื่องการขยายพันธุ์พืชสมุนไพร ไม้หายากและไม้ประจำถิ่นที่อยู่ในภาวะถูกคุกคาม และการนำพันธุ์ไม้ที่ได้ขยายพันธุ์แล้วคืนกลับสู่ป่าวนอุทยาน

เขาหลวงต่อไป นอกจากนั้น สำนักบริหารพื้นที่อนุรักษ์ที่ 12 (นครสวรรค์) หน่วยงานด้านวิชาการ หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง องค์กรเอกชน รวมทั้งองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นควรสนับสนุนให้เครือข่ายต่างๆ สามารถดำเนินกิจกรรมต่อไปได้อย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้เนื่องจากเครือข่ายต่างๆ ที่ตั้งขึ้นยังอยู่ในระยะเริ่มต้น และแกนนำเครือข่ายอาจยังไม่เข้มแข็งพอที่จะดำเนินการสานต่อไปได้โดยลำพัง หรือหากได้ก็อาจจะก้าวหน้าไปได้ช้ามาก ความสนับสนุนทั้งในเชิงวิชาการ และวิธีการดำเนินการจากภาคส่วนต่างๆ จึงนับว่าจำเป็นมาก

(4) องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานด้านการศึกษาในพื้นที่ ควรจัดกิจกรรมการฝึกอบรมการสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติให้กับเด็ก เยาวชน รวมทั้งประชาชนทั่วไป เพื่อให้ประชาชนทุกกลุ่มเกิดความรัก ห่วงแหน และพร้อมที่จะปกป้องทรัพยากรของท้องถิ่นต่อไป นอกจากนั้น หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรประชาสัมพันธ์การดำเนินงานด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของเครือข่าย หรือกลุ่มต่างๆ อย่างต่อเนื่อง เพื่อให้ประชาชนทั่วไปเห็นความสำคัญและให้ความร่วมมือสนับสนุนการดำเนินงานดังกล่าว

(5) การดำเนินงานด้านการพัฒนาความเป็นอยู่และการแก้ไขปัญหาความยากจนของชุมชนเป็นงานที่ต้องอาศัยระยะเวลา ซึ่งมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับสภาพพื้นฐานของชุมชน แต่จากกรณีชุมชนหุบไม้ไผ่ซึ่งนับเป็นตัวอย่างที่เด่นของชุมชนชนบทของไทยที่มีความยากจนค่อนข้างขาดแคลนทรัพยากรขั้นพื้นฐานในการดำรงชีวิต ต้องพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติจากป่ามาก และขาดการดูแลจากภาครัฐเท่าที่ควรนั้น ในการดำเนินการแก้ไขปัญหา ควรต้องให้ระยะเวลาช่วงเริ่มต้นที่มากพอในการทำความเข้าใจชุมชน สร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน ให้ความรู้และสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ รวมทั้งสร้างความสามัคคีภายในกลุ่มเพื่อให้สามารถดำเนินการด้วยกระบวนการกลุ่มได้ นอกจากนั้น หน่วยงานที่เข้ามาช่วยดำเนินการควรต้องรีบประสานงาน หน่วยงานที่มีหน้าที่รับผิดชอบโดยตรงในแต่ละด้านตั้งแต่ในระยะเริ่มต้น เพื่อให้เร่งดำเนินการให้ความช่วยเหลือ โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิตหรือการประกอบอาชีพ เช่น แหล่งน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภค ห้องน้ำสำหรับแต่ละครัวเรือน ถนนเข้าหมู่บ้านที่อำนวยความสะดวกในการออกไปโรงเรียนหรือไปประกอบอาชีพ และเนื่องจากพื้นที่นี้ ราษฎรชาติที่ดันทากิน จึงควรได้ประสานให้หน่วยงานที่มีหน้าที่ในการฝึกฝนวิชาชีพ ได้เข้ามาช่วยเหลือเพื่อให้ชาวบ้านสามารถประกอบอาชีพและหารายได้ที่มั่นคงกว่าเดิมเลี้ยงครอบครัวได้ต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- กันยา จันทรรชาติ อรรถนันท์ ใจสะอาด และไชยา อุชนะภัย. 2549. ชีวิตและ
สิ่งแวดล้อม. นครสวรรค์: มหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์.
- กาญจนา แก้วเทพ. 2538. เครื่องมือการทำงานแนววัฒนธรรมชุมชน. พัฒนาชุมชน. ปีที่ 9,
ฉบับที่ 8 (พ.ย. – ธ.ค. 2524): 31-37.
- กุนจันทร์ สิงห์สุ. 2535. ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการบำรุงรักษา
สระเก็บน้ำ อันเนื่องมาจากโครงการ กสช. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- เกียรติศักดิ์ เรือนทองดี. 2536. ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์ต่อการมีส่วนร่วมของสตรีในการ
พัฒนา: ศึกษาเฉพาะกรณีตำบลสหกรณ์นิคม อำเภอกองคา ภูมิ จังหวัด
กาญจนบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์. 2536. แนวคิดไทยเรื่อง เจ็บไข้ได้ป่วย. ใน เสรี พงศ์พิศ
(บรรณาธิการ). ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท เล่ม 2. กรุงเทพฯ:
อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป.
- ไกรสร วิริยะ. 2543. การพิจารณาหาความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรทางเศรษฐกิจสังคม
กับการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนของราษฎรบ้านสวนพลู ตำบลทัพ
หลวง อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
- เครือข่ายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภาคอีสาน ชมรมศิษย์เก่าบูรณะชนบทและเพื่อน
และโครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ. 2543. ศักยภาพชุมชนอีสาน : ในการ
จัดการทรัพยากรธรรมชาติ. กรุงเทพฯ: เม็ดทรายพริ้นติ้ง.
- เครือวัลย์ มีเกียรติ. 2546. ภูมิปัญญาท้องถิ่น. กรุงเทพฯ: ศูนย์ส่งเสริมอาชีพ.
- จาริต ดิงศกัทธิย์. 2531. “คนกับป่าไม้ : ภาพรวมแห่งปัญหา”. คนกับป่าไม้ : สถานการณ์
ปัญหา และอนาคต. เอกสารการสัมมนาวิชาการ วันที่ 8-9 กันยายน 2531 จัด
โดย สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- จิรวัดน์ พิระสันต์. 2545. ปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ศิลปกรรมท้องถิ่นในชุมชนและ
มหาวิทยาลัย. พิษณุโลก: มหาวิทยาลัยนเรศวร.

- เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง. 2534. ผลการศึกษาและข้อเสนอทางนโยบาย. เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง (บรรณาธิการ). **วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า**. กรุงเทพฯ: พิมพ์ตุลา.
- ฉลาดชาย รมิตานนท์. 2536. ความหลากหลายทางชีวภาพ : ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการพัฒนา. วิวัฒน์ คติธรรมนิตย์ (บรรณาธิการ). **สิทธิมนุษยชนกับการกระจายอำนาจจัดการทรัพยากร**. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา. 385.
- ชินรัตน์ สมสืบ. 2539. การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชนบท. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- ณัฐชัย นุชชม และคณะ. 2550. **แผนการเบื้องต้น (Statement for Management) วนอุทยานเขาหลวง จังหวัดนครสวรรค์-อุทัยธานี**. ม.ป.พ.
- ดารินทร์ อินทร์เหมือน. 2548. ภูมิปัญญาสุขภาพปฏิบัติการต่อรองของความรู้ท้องถิ่น. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- ดุสิต เวชกิจ. 2535. การมีส่วนร่วมของประชาชนและการระดมทรัพยากรเพื่อการป่าไม้ชุมชน. **การป่าไม้ชุมชน**. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- ธวัช ปุณโณทก. 2531. ภูมิปัญญาชาวบ้านอีสานทัศนะของอาจารย์ปรีชา พิณทอง. เสรีพงศ์พิศ (บรรณาธิการ). **ทิศทางหมู่บ้านไทย**. กรุงเทพฯ: หมู่บ้าน. 39-43.
- ธีรพงษ์ แก้วหาวงษ์. 2543. กระบวนการเสริมสร้างชุมชนเข้มแข็ง. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.
- นพมาศ บัววิชัยศิลป์. 2543. รายงานการศึกษาชุมชนโดยวิธี **RRA หมู่ที่ 10 บ้านเขาราวเทียนทอง ตำบลเนินขามกิ่งอำเภอเนินขาม จังหวัดชัยนาท**. สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- นรินทร์ชัย พัฒนพงศา. 2547. การมีส่วนร่วม หลักการพื้นฐาน เทคนิค และกรณีตัวอย่าง. เชียงใหม่: สิริลักษณ์การพิมพ์.
- ประเวศ วะสี. 2546. การพัฒนาต้องเอาวัฒนธรรมเป็นตัวตั้ง. กรุงเทพฯ: กระทรวงวัฒนธรรม ราชบัณฑิตยสถาน.
- ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ. 2543. กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- พนิตนาฏ ลัคนาโฆษิต. 2534. ภูมิปัญญาชาวบ้านภาคใต้ในด้านโภชนาการและการใช้ยาสมุนไพรกลางบ้าน. รายงานการสัมมนาวิชาการทางวัฒนธรรม เรื่อง **พัฒนาการทางวัฒนธรรม :กรณีทักษิณ**. กรุงเทพฯ: สำนักงาน. 136-158.

- มนู รอดภัย. 2545. ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของราษฎรในการอนุรักษ์ป่าชุมชน
เขาปากกว้าง ตำบลธรรมเสน อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี. วิทยานิพนธ์
ปริญญาโทมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- มหาหมอดูดอทคอม. 2550. ศิษย์หลวงพ่อจ้อย.....ร่วมอาลัย ระลึกท่านไว้ในแผ่นดิน.
www.webboard.mahamodo.com/webboard_others/wb/viewquestion.aspx?id=1239&pageNo=6&wb=dharma&show=text&txtfind (9/2/52)
- ยุวัฒน์ วุฒิเมธี. 2526. หลักการพัฒนาชุมชนและการพัฒนาชนบท. กรุงเทพฯ: ไทย
อนุเคราะห์ไทย.
- วัลลภ พิสุทธิพิเชฐ. 2550. การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้:
กรณีศึกษาโครงการอุทยานธรรมชาติวิทยาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ
อำเภอสวนผึ้ง จังหวัดราชบุรี. สารนิพนธ์ คณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม
สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. 2547. การอภิปรายเรื่องแนวทางการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น. เลิศชาย
ศิริชัย (บรรณาธิการ). ภูมิปัญญาท้องถิ่นจากข้อเท็จจริงยกระดับสู่กระบวนการ
ทัศนความเข้มแข็งชุมชน. นครศรีธรรมราช: สำนักวิชาศิลปศาสตร์
มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์. 23-56.
- สมพันธ์ เตชะอธิก และคณะ. 2540. การพัฒนาความเข้มแข็งขององค์กรชาวบ้าน.
กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์.
- สมศักดิ์ พริยโยธา. 2542. ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของราษฎรในการจัดการป่า
ชายเลน ชุมชนบางเตย อำเภอเมือง จังหวัดพังงา. วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- สมศักดิ์ สุขวงศ์. 2531. “การจัดการป่าไม้เพื่อแก้ปัญหาป่าไม้”. คนกับป่าไม้: สถานการณ์
ปัญหา และอนาคต. เอกสารการสัมมนาวิชาการ วันที่ 8-9 กันยายน 2531 จัด
โดย สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สมอาจ วงษ์มทอง. 2536. แนวคิดการวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมแบบดั้งเดิม.
สาธารณสุขมูลฐานและการพัฒนา. 6, 1 : 23-33.
- สามารถ จันทร์สุรย์. 2536. ภูมิปัญญาชาวบ้าน. เสรี พงศ์พิศ (บรรณาธิการ). ภูมิปัญญา
ชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท เล่ม 1. กรุงเทพฯ: หมู่บ้าน. 145-159.
- สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. 2546. รายงานสถานการณ์
คุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2545. กรุงเทพฯ: เบญจผล.
- สิทธิรัฐ ประพุทธนิตสาร. 2545. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม : แนวคิดและ
แนวปฏิบัติ. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

- สุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. 2547. ปาฐกถา เรื่อง การทำความเข้าใจภูมิปัญญา. เลิศชาย ศิริชัย (บรรณาธิการ). **ภูมิปัญญาท้องถิ่นจากข้อเท็จจริงยกระดับสู่กระบวนการทศน์ความเข้มแข็งชุมชน**. นครศรีธรรมราช: สำนักวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์. 57-71.
- เสรี พงศ์พิศ. 2529. **ดินสู่รากเหง้า:ทางเลือกและทัศนวิจารณ์ว่าด้วยภูมิปัญญาชาวบ้าน**. กรุงเทพฯ: เทียนวรรณ.
- อนัญญา ภูซงคกุล และนิพนธ์ พัวพงศกร. 2534. วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า ภาคกลาง. เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง (บรรณาธิการ). **วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า**. กรุงเทพฯ: พิมพ์ตุลา.
- อรรถจักร สัตยานุรักษ์. 2544. ความรู้กับการใช้อำนาจในสังคมไทย. ดิเรก ปัทมสิริวัฒน์ (บรรณาธิการ). **รวมบทความจากการสัมมนา สังคมแห่งการเรียนรู้ การประยุกต์สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต**. พิษณุโลก: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร. 32.
- อุทัย ดุลยเกษม. 2536. การวิจัยอย่างมีส่วนร่วม.สถาบันราชภัฏ ศูนย์ศึกษาและปฏิบัติการอุดมศึกษาเพื่อพัฒนาท้องถิ่น. กรุงเทพฯ: อักษรไทย.
- เอกวิทย์ ณ ถลาง. 2544. **ภาพรวมภูมิปัญญาไทย**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์.
- Henning, Daniel H. 1988. "Public Participation, Forest, and Training" in **People and Forestry in Thailand: Status, Problems and Prospects**. Seminar Report by Chulalongkorn University Social Research Institute. 8-9 September 1988.

คณะผู้วิจัย

จันทนา อินทปัญญา
รวิวรรณ เทนอิสสระ
ณัฐรัชย์ นุชชม

หัวหน้าโครงการ
ผู้ร่วมโครงการ
ผู้ร่วมโครงการ

คณะผู้วิจัยปฏิบัติการในพื้นที่

จันทนา อินทปัญญา
ณัฐรัชย์ นุชชม

อำนวยการ
ช่วยอำนวยการ
และหัวหน้าปฏิบัติการในพื้นที่

นักวิจัยปฏิบัติการ

อนุพันธ์ กงบังเกิด
สมภพ ยี่จอหอ
สุวัฒน์ หม่นมัน
จตุติมา แยมศิริ
พาณิภัค สุขพรหม
รุ่งตะวัน เกิดโสภา
ประทีป ไทยขำ
ถาวร พุดตานทอง
ปราโมทย์ ทองอ่อน

ผู้ช่วยนักวิจัยปฏิบัติการ

มัลลิกา รัชธรรม
ณัฐฐาภักดิ์ ศรีเพ็ง
สมชอบ ตาพุมาศสวัสดิ์
ประเสริฐ ฟานพัฒนกุล
พันธ์ หลามสวน
เจริญ ชีโรทศ
สุเมศ สว่างโลก
สายันต์ กรีธาเวช
ชาตรี พักเถา
มวน ไพโรสิงห์
กร ศรีสุวรรณ

สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์

สำนักบริหารพื้นที่อนุรักษ์ที่ 12 (นครสวรรค์)